CICERONIS EPISTOLAE AD ATTICUM.

M. TULLII CICERONIS

EPISTOLARUM

AD T. POMPONIUM ATTICUM

LIBRI XVI.

RECENSUIT ET ADNOTATIONE ILLUSTRAVIT

I. C. G. BOOT.

VOL. I.

AMSTELODAMI,
APUD C. G. VAN DER POST.
CIƆIƆCCCLXV.

TYPIS W. J. DE ROEVER KRÖBER.

PRAEFATIO.

Quum anno MDCCCLI in Miscellaneis philologis, quae Gymnasiorum Batavorum doctores edebant, specimen darem novae editionis Epistolarum Ciceronis ad Atticum, minime cogitabam me in absolvendo opere suscepto perpoliendisque iis, quae per plures annos adnotaveram, tantum temporis esse consumpturum, ut nunc demum prior operis pars prodire posset. Sed paucis mensibus, postquam illas tres epistolas edidi, Leovardia Amstelodamum vocatus propter novi muneris gravitatem initio haec studia Tulliana plane seposui, deinde non nisi per intervalla repetere potui. Tandem collegam nactus, qui historiam doceret, ad delicias meas redii et consilium cepi operis urgendi, ne semper limanti et parum claris lucem dare conanti quid accideret. Itaque diuturnum laborem, ut potui, absolvi et opus in duas partes divisum, ne libri moles lectores deterreat, hoc anno et sequenti in lucem dare cupio.

Utar hac praefandi occasione ut moneam, quid in epistolis edendis secutus sim, quibusque subsidiis instructus ad rem accesserim, ut alii facile, quid ego praestare voluerim, praecipiant.

Postquam Iac. Tunstallus in epistola ad Middletonum anno MDCCXLI data recensionem Ciceronis epistolarum ad Atticum post Petri Victorii, Leon. Malaspinae, Sim. Bosii, Dion. Lambini aliorumque operam deside-

rari ostendisset, multi exorti sunt, qui in illis emendandis et explicandis laudabilem diligentiam ponerent. Longum est omnes enumerare; satis erit nominasse Io. Aug. Ernestum, Christ. God. Schutzium, Io. Casp. Orellium, Alb. Sad. Wesenbergium, Reinh. Klotzium. Horum imprimis ingenio et diligentia effectum est, ut habeamus epistolas innumeris vitiis purgatas et quamvis non tales, quales legit Cornelius Nepos, certe minus indignas scriptoris ingenio et arte, quam in antiquis editionibus circumferuntur. Interpretationem epistolarum soli Ernestus et Schutzius attigerunt, ille brevissimis plerumque adnotationibus sententiam verborum aperiens, hic superiorum interpretum verba repetens, et ubi illi vel errarent vel tacerent suas explicationes addens, quo in genere nonnihil quoque debemus Aug. Matthiae, plus Fr. Hofmanno, qui selectas Ciceronis epistolas in usum discipulorum commentariis instruxerunt. Verum etsi de horum omnium laudibus nihil detraho gratusque accipio, quae dederunt, in utroque tamen genere et emendandi et enarrandi multos recte operam suam ponere posse arbitror, antequam licebit quemquam reprehendere, quod ingenium et industriam in his potissimum libris collocaverit. Nam et in rebus multa sunt nondum satis illustrata, et in verbis saepe haeremus. Nec mirum in epistolis, non eo consilio scriptis, ut ederentur et a posteris legerentur, multa inesse, quae nobis obscura sint, quum vel ab aequalibus scriptoris praeter Atticum non omnia potuissent intelligi, et nulla Attici epistola supersit, quae tenebras pellere possit. Accedit, quod codices scripti, qui has antiquitatis reliquias servarunt, turpissimis vitiis abundant, et quod falsa opinio de fide et auctoritate codicum Bosianorum editores, maxime Orellium, et criticos, in quibus Wesenbergius parvo Emendationum libello principem locum occupavit, decepit et induxit, ut praeter necessitatem a codice Mediceo discederent. Nec sane facile in magno numero optimarum lectionum, quas Simeo Bosius, criticus magis audax quam felix, ubi divinatione opus est, e codicibus suis decurtato (Y), Crusellino (X), Tornaesiano (Z), deprompsisse se affirmavit, aliquis fraudem suspicatus esset eamve suspicionem aliis probasset, nisi Theod. Mommsenus in bibliotheca Parisina detexisset animadversiones Sim. Bosii in septem posteriores libros epistolarum ad Atticum, quae si cum editis

comparantur manifesto ostendunt eum codices YX finxisse, ut emendationibus suis ex editione Romana et margine Cratandrinae vel etiam ex ingenio depromptis auctoritatem adderet, nec magna diligentia et fide usum esse codice Z, ex quo Lambinus et Turnebus plures scripturas a Bosianis discrepantes attulerunt. Fraudem aperuit paucisque exemplis demonstravit M. Hauptius in Indice lect. univ. Berolinensis a. MDCCCLV, et quamvis D. Detlefsenus in Annalibus philologiae classicae Vol. III. fasc. 1 p. 113 seqq. Bosii causam accurate egerit, eius tamen codicibus non multum tribuendum esse constat. Cf. Buchelerus in Mus. philol. Rhen. XI. p. 514. Fr. Hofmannus in praef. libelli de apparatu crit. epistt. ad Att. p. I. Itaque habemus scripturas varias codicis Tornaesiani, in quibus indicandis Lambinus et Turnebus quoque non summa diligentia versati sunt, habemus eas, quae in margine editionis Cratandrinae anni MDXXVIII adscriptae sunt e perbono codice, sive is fuit Wirzeburgensis, cuius sex folia nuper reperta a L. Spengelio in relationibus doct. Monacensibus a. MDCCCXLVI et a C. Halmio in Museo philol. Rhenano XVIII. 3, p. 460 seqq. evulgata sunt, sive alius liber eiusdem familiae, sed in verbis constituendis praecipue sequi debemus codicem Mediceum, maximam partem scriptum a Franc. Petrarca, correctum a Coluccio Salutato et aliis, sed plurimis tamen vitiis inquinatum. Nam vereor, ut comparatio librorum scriptorum, qui in Italia, Hispania, Gallia plures inveniuntur harum epistolarum, orationem reddat integriorem, quam ex illo libro, si non verum, at veri vestigia servante prodit. Affirmare hoc possum de duobus codicibus, de quibus non alienum ab re erit aliquid hoc loco dicere.

Quum ex Orellii historia critica epistolarum ad Atticum cet. (Operum III. 2, p. XV edit. prior.) cognovissem in bibliotheca Escorialensi servari duo codices manuscriptos harum epistolarum, quos Haenelius saeculo XIII et XIV adscripserit, ante plures annos rogavi virum nobilissimum Eduardum Baronem Sirtema de Grovestins, regis nostri ad aulam Hispanicam legatum, ut si veniam impetrare posset, antiquioris collationem cum editione aliqua meo sumptu faciendam iuberet, recentiorem nonnullis in locis a me indicatis inspiciendum curaret. Atque ille, quocum Romae fa-

miliariter vixeram, nihil intentatum reliquit, ut desiderio meo satisfaceret et nobilium Hispanorum consiliis et opera, nec minus gratia et auctoritate sua post longas moras effecit, quod rogaveram. Itaque accepi, quod volebam, et quamvis collatio codicum cum editione Aldina anni MDXLIV non accuratissime facta sit, satis multae tamen scripturae diversitates sunt notatae, ut de librorum origine et pretio iudicari possit.

Iosephus Quevedo, bibliothecae Escorialensi tunc praefectus, codices accurate descripsit. Is me docuit librum membranaceum saeculo XIII medio scriptum, qui olim fuit Io. Iac. Chiffletii, signis s. Q. 11 inscriptum continere Iulii Solini epistolas et Polyhistora, Ciceronis orationes pro Marcello, Ligario, Deiotaro, librum de Senectute, Annaei Senecae quaedam spuria, *Ciceronis in Synonimis artis rethoricae* (sic), sed nullas Ciceronis epistolas. Falso Haenelius hunc codicem indicavit. Alter, quem idem laudavit, insignitus s. Q. 9, est membranaceus saec. XIV extremo vel initio sequentis in Italia scriptus. Auro coloribusque initio singulorum librorum pictus in fronte gerit insigne gentis nobilis, cuius olim fuit. In extrema pagina scriptum est *Codex Matthaei Iohannis et amicorum* et inferius Hieronymus Surita suum nomen posuit, e cuius bibliotheca in Escorialensem illatus est. Post inscriptionem *M. T. Ciceronis epistolarum ad Atticum liber primus incipit feliciter* sequuntur duodeviginti epistolae, quae faciunt librum I epist. ad Brutum, deinde epistolae ad Q. fratrem. Qui in codice sequitur liber II epist. ad Att. continet epistolas libri I, et deinceps numeri librorum veros numeros uno superant. Post librum XV, qui ei XVI fuerat, librarius errorem agnovit ideoque ultimi libri inscriptionem omisit. Vocabula Graeca omissa sunt, sed nonnullis in locis alia manu in margine sunt adscripta.

Hunc codicem ex eodem libro descriptum esse, ex quo Petrarchae exemplum ductum est, affirmare non dubito. Nam in XVI. 5, 3 post verba: *Si neutrum erit ἀσφαλές, eodem revertar,* ut in Mediceo inserta est libri XII. ep. 3 integra, et codex similiter desinit in verbis *non serventur magnam,* XVI. 16 B, 8. Quum autem in hoc libro epistolae 18 et 19 libri I legantur, quae in Med. desunt, codicem Escorialensem non

ex hoc Florentino, sed cum eo e communi fonte derivatum iudicamus *). Ut consensus cum Med. ex aliquo exemplo appareat, adscribam quae in utroque codice eodem modo scripta sunt in ep. 16, lib. I. Conspirant in his, p. 38, 24 edit. meae: *illum infamia relinqui*, p. 39, 5, *homines quis summos*, 13 *impetrarat*, 42, 8 *plena ita*, 44, 4 *regem ferremus*, 7 *putes quam dicere*, 45, 5 *melius nunquam*, 9 *trudo*, 12 *barbatuli tuens*, 46, 1 *et ludet si gladiatoribus*, 10 *habitarent;* cum manu secunda Med. communia habet codex 38, 24 *ac sordibus*, 39, 8 *aerati quam*, 41, 12 *rerum*. Erravit librarius p. 39, 10 scribens *inhaerentes* pro *maerentes*, p. 47, 4 *comitia in XI Kal.*, p. 48, 6 *thlylius*, quod nomen in Med. 1. exaratur *chlylius*, man. sec. *thlilyus*. Satis demonstratum puto exiguam utilitatem esse huius libri MS., quoties constat de scriptura codicis Medicei. Itaque taediosum et inutilem laborem singula comparandi vitavi, paucisque in locis valde corruptis quaesivi an forte hic veri vestigia servata essent. Si quid affero e *cod. Hisp.* hunc codicem me dicere moneo.

In eadem bibliotheca est alter codex, qui solas epistolas ad Atticum complectitur. Est membranaceus, in catalogo indicatur literis ij. T. 2. Habet hanc subscriptionem: *Scriptus per me Ioannem Andreae de Colonia sub anno Domini MCCCCXXXVII die II Novembris Florentiae. Vale. Felix.* Hic liber per librum I et paucis in locis, quos indicaram, ad meum usum inspectus manifesto e Mediceo descriptus est, nihilque proprii habet praeter librarii vitia. Lacuna codicis Med. in ep. 18 et 19, lib. I

---

*) Has epistolas ex alio codice, quam e codice Poggii, descriptas esse ostendunt scripturae inter se comparatae. In Codice Hisp. sunt p. 55, 12 *anguntque; mihi videor*, 15 *huiuscae epistolae*, 19 *ipsa medicina efficit*, 56, 3 *vehemens favi*, 9 *equites r. quod erat qui ob rem iudicandam. Sic ille*, 57, 1 *quidem*, 2 *tribulus*, 3 *nobis*, 58, 4 *legulam*, 13 *scripsimus tanta etiam a me non scripta perspici scire iussisse nos*, 59, 2 *quam plurimum* (Ep. 19) 6 *epistolam a te sine absque*, 60, 4 *Nam Hedues fratres nostri pugnant pueri in ala mihi pugnarunt et sine dubio*, 61, 9 *nihil postulare habebat*, 10 *conditionis*, 13 *arteminos*, 62, 1 *populo autem Pompeio nam id quamquam volebam*, 6 *plane quidem erit*, 63, 16 *constantiam praesentem*, 18 *atque tametsi eis novis*, 65, 15 *vobis coram*. Ad ep. 19 codicis Poggiani scripturas ex apographo Th. Mommseni edidit Fr. Hofmannus in libro: Ausgewaehlte Briefe von Cicero I. p. 222 sq.

in eo redit, sed quae in illo omissa sunt post verba *non serventur magnum*, in hoc aliunde suppleta sunt.

De codicibus harum epistolarum Parisinis nondum satis iudicari potest. Orellii rogatu Hauthalius inspexit quatuor, sed non plane in sua descriptione congruit cum Detlefseno, qui in disputatione, quae legitur in Novis Annal. Philol. vol. 87, p. 551—573 quinque codices a se visos describit, in quibus est codex lat. 8534, quem ego quoque olim videram. Contra codex 8533, quem Hauthalius vocat longe praestantissimum, neque a me, neque a Detlefseno, ut e silentio eius efficio, inveniri potuit. Variae scripturae, quas e codd. 8534, 8536, 8537, 8538 ad duas priores epistolas libri primi accurate descripsi, non tanti sunt, ut operae pretium esse videatur in hoc negotio bonas horas ponere. Sed Detlefsenus multis gratum fecerit, si codicis lat. 10339, cui primas tribuere videtur, aliquam partem cum editione Orelliana comparatam in publicum proferre voluerit.

Ut res se nunc habet, codex Mediceus esse debet fundamentum, quo recensio epistolarum ad Atticum constituenda est. Utinam eum consulere potuissem, vel uti accurata collatione Theod. Mommseni. Sed hic a me rogatus, ut eam mihi committeret, humanissime negavit se voluntati meae satisfacere posse, quoniam abiecto iamdiu editionis consilio illas chartas dedisset M. Hauptio, a quo Fr. Hofmannus accepisse videretur. Praeclaro adiumento destitutus praeterquam in paucis epistolis, ad quas Hofmannus in selectarum epistolarum fasciculo I varietatem codicis Med. Mommsenianam evulgavit, in reliquis usus sum copiis Orellianis, id est collatione codicis, quam instituit Fr. del Furia.

Quum enarrationem praecedere debeat emendata lectio, id maxime spectavi, ut vitia, quae orationem Tullianam saepe deformant, tollerem vel emendandi viam aliis monstrarem. Multa tamen tam obscura sunt, ut sine meliore codice vix in integrum restitui posse videantur. Si aliis res melius succedet, gaudebo. Interim aequi iudices, nisi fallor, me hoc in genere et alienis inventis diligenter usum esse censebunt et partim e codicibus partim ex ingenio multa, quae in editione Orelliana altera et in Klotziana vitiose tradebantur, correxisse. In recipiendis aliorum

coniecturis facilior fui, quam in meis, quas in adnotationibus proferre malui quam in epistolis admittere.

In enarratione praeter antiquiores interpretes, quorum adnotationes inveniuntur in editione Graeviana, quae prodiit Amstelodami anno MDCLXXXIV, non sine fructu consului Mongaltium, Wielandum, Schutzium, alios quoque qui obiter res a Cicerone narratas illustrarunt. Atque hac in parte laboris licuit mihi uti commentario inedito Io. Fr. Gronovii. Ante paucos enim annos in librorum MSS. auctione amplum volumen comparavi, quod continet dictata in epistolas ad Atticum, quae Gronovius die XIII Februarii MDCLXIV discipulis dictare coepit et die XVII Apr. MDCLXVI absolvit. Adnotationes sunt pleraeque breves, captui auditorum accommodatae, sed Gronovio haud indignae. Iisdem ante me Io. Georg. Graevius usus est, qui ipse hoc profitetur in Praefatione editionis laudatae, sed parcius; quod ipse agnovisse videtur plura inde depromens in Addendis post P. Manutii commentarium T. II. p. 305 seqq. Ego dum meum commentarium perpolio, summi viri adnotationes omnes legi nec pauca ex illo fonte meis adspersi, quae rarius ad crisin, saepius ad explicationem epistolarum aliquam utilitatem habere videbantur. Nihil sumpsi a Gronovio suppresso auctoris nomine. Non necessarium duxi eadem religione versari in omnibus, quae alii ante me viderunt et monuerunt. Qui commentarium Graevianum aliorumve adnotationes editas cum meis comparabit, facile inveniet, quid aliis, quid mihi debeatur. Ego nec tam pauper sum, ut alienis pannis egeam, nec tam superbus ut alienis auxiliis uti nolim. Volui edere has epistolas purius, quam alii ante me fecerunt, et quum verba tum res ita explicare, ut qui eas legant facilius intelligant. Utrumque quatenus assecutus sim, alii videant.

Erunt qui me vituperent, quod in vocabulis scribendis vulgarem usum retinuerim. Iis respondebo me non ignorare recentiori tempore multas quaestiones orthographicas videri profligatas, sed non tantum tribuere codicibus, qui plura saecula post aetatem Ciceronis scripta sunt, ut ex iis nominum forma, quam ille, nec fortasse constanter, secutus sit — nam quis in talibus per totam vitam eandem normam servat? — certo demonstrari possit. Etsi igitur Buchelero largior *quoius*, *quoi*, *volgo*, *quo-*

tiens, multaque alia, quae ille collegit in Musei Philol. Rhen. vol. XI. p. 515 seq. non sine magna probabilitate Tullio restitui posse, exemplum et auctoritas Madvigii me tamen deterruit a mutandi consilio. Nam quum summus ille criticus libros de Finibus edens plura mutasset in hoc genere, mox eum facti poenituit; de quo prudenter disputavit in Praefat. p. LVII seq. Unum mihi displicet, quod in iisdem vocibus scribendis non semper unam rationem tenui, velut in eo, quod scribendum erat, *ceteri*, *ceterum*, nonnunquam diphthongus *ae* in antepenultima relicta est. Sed haec leviora in longo opere aequi lectores mihi condonabunt.

Perpetuam inscriptionem *Cicero Attico S.*, quam multi codices omittunt, ut inutilem et incertam abieci. Nam etsi T. Pomponius cognomen Atticum accepit ante a. u. DCLXXXIX, quo Romam remigrasse traditur in Cornelii Nepotis vita c. 4, itaque antequam epistolae, quae supersunt, praeter paucas libri primi, ad eum datae sunt, tamen non est veri simile Ciceronem, qui saepe in epistolis eum alloquitur *mi Pomponi* (vid. III. 4. 9, 2. 22, 3. IV. 18, 2 et cf. II. 8, 1. VII. 7, 7) et in cuius epistolis ante annum DCCIV *Attici* nomen non invenitur (primum VI. 1, 20), in inscriptionibus semper solo cognomine usum esse. Neque adducor, ut eum semper contentum fuisse credam simplicissima salutandi formula, quae indicatur litera S nomini subiecta, quum in epistolis ad alios datis, quibus non minus familiariter utebatur, saepe S. D. vel S. P. D. adscripserit, quae medium locum inter nomen scribentis et eius, ad quem scribitur, occupare solent.

Ordo epistolarum mire perturbatus in nonnullis libris, maxime in lib. I, IV, XI—XIII, XV, XVI, lectorem rebus intentum valde exercet. Quare laudandi sunt editores, qui verum ordinem ex additis dierum notis aliisve indiciis restituere studuerunt, P. Manutius, C. G. Schutzius, I. C. Orellius, et qui diligentia superiores superavit Io. de Gruber in Quaestione de tempore atque serie epistolarum Ciceronis, Sundiae a. 1836 edita. Si omnes epistolas Tullianas ederem, sine ulla dubitatione sequerer Schutzii exemplum, qui in peculiari earum editione Halensi eas secundum temporis, quo scriptae sunt aut esse videntur, ordinem disposuit.

Nunc solas epistolas ad Atticum editurus vulgatum ordinem retinui, nisi paucis in locis, ubi corrigendi summa erat necessitas, ut in ultimis epistolis libri IV. Cf. adnot. prima ad IV, 16. Sed ut legentium commodis consulerem elenchum Gruberianum, ab Orellio in Onom. Tull. parte tertia p. 441—48 repetitum, paucis in locis a me emendatum, praefationi subiiciendum curavi.

Quotiescunque discedendum putavi a scriptura, quam Orellius et Baiterus in tertio volumine Operum Ciceronis, quod a. MDCCCXLV Turici editum est, receperunt, varietatem illam indicavi, leviora quaedam omittens, quae ad orthographiam et ad distinctionem pertinent.

Non possum praefationi finem facere sine grata commemoratione trium virorum, qui mihi in hoc opere comiter auxilium praestiterunt, sed quos omnes exstinctos lugeo. Primus fuit Tiallingius Petrus Tresling, Groninganus, qui quum anno MDCCCXXXIII elegantem disputationem de vita Ciceronis literata scripsisset, deinde mecum per literas ad tres priores epistolarum libros nonnullas animadversiones communicavit measque accepit. Erant illa, ut exspectari poterant ab adolescentibus, qui nondum interiorem cum scriptis Tullianis consuetudinem iunxerant. Nihil fere in illis literis inest, quod nunc probo. Sed Treslingius meus nisi variis negotiis ab his studiis distractus mox in ipso aetatis flore morte raptus esset, meliora aliquando daturus erat, et ego nunquam obliviscar, quantum eius adhortatio me incitaverit ad suscipiendam horum studiorum rationem.

Quod epistolas saepe et multum lectas meaque opera illustratas tandem aliquando in publicum prodire iubeo, id haud scio an non facerem, nisi Petrus Hofmannus Peerlkampius saepius me monuisset, ut e scrinio depromerem, quae benignius fortasse quam verius aliis utilitati mihi laudi fore existimabat. Cui adhortationi magnum ille momentum adiecit, quum mea causa epistolas perlegeret mihique mitteret suas coniecturas et suspiciones de pluribus locis corruptis. Qui sciunt, qua animi intentione ille senex veterum scripta legere soleret, quam acutus esset in vitiis cernendis, quam feliciter audax in corrigendis, in iis, quas suis locis attuli, etiam quando a vero aberrasse videbitur, Peerlkampium agnoscent.

Amico et magistro tertius accedat discipulus, quem habui carissimum, Simco Rinkes, Frisius. Is et antea de nonnullis locis epistolarum quid statueret mihi scripsit et quum iam graviter aegrotaret ultro pollicitus est auxilium in taedioso et molesto plagularum vitiis typographicis liberandarum labore. Quum paucis ante obitum diebus mihi remitteret nonum folium deficiente manu adscripsit, ne plura mittere vellem. Quam vivo referre nequeo gratiam, mortuo agam meque consolabor certa spe vitae optime actae praemia amico defuncto non esse defutura. Scripsi Amstelodami m. Octobri MDCCCLXV.

INDEX CHRONOLOGICUS

EPISTOLARUM CICERONIS AD ATTICUM.

		A. U. C.
1.	I. 5.	686.
2.	— 6.	
3.	— 7.	
4.	— 9.	687.
5.	— 8.	
6.	— 10.	
7.	— 11.	
8.	— 3.	688.
9.	— 4.	
10.	— 1.	689.
11.	— 2.	
12.	— 12.	693.
13—17.	— 13—17.	
18—20.	— 18—20.	694.
21—23.	II. 1—3.	
24—29.	— 4—9.	695.
30.	— 12.	
31.	— 10.	
32.	— 11.	
33—45.	— 12—25.	
46.	III. 3.	696.
47.	— 2.	
48.	— 4.	
49.	— 1.	
50—57.	— 5—12.	
58.	— 14.	
59.	— 13.	
60—71.	— 14—25.	
72.	— 26. *)	697.
73.	— 27.	
74—76.	IV. 1—3.	
77, 78.	— 4 *a* et *b*.	698.
79.	— 7.	
80.	— 6.	
81.	— 5.	

*) Vid. adnot. prima ad eam epist.

		A. U. C.
82.	IV. 8 *a*. †)	698.
83.	— 8 *b*. §).	
84.	— 10.	699.
85.	— 9.	
86—88.	— 11—13.	
89.	— 14.	700.
90.	— 16.	
91.	— 15.	
92—94.	— 17—19. **)	
95—115.	V. 1—20. ††)	703.
116.	— 21.	704.
117.	VI. 1.	
118.	— 2.	
119.	— 4.	
120.	— 3.	
121.	— 5.	
122.	— 7.	
123.	— 6.	
124.	— 8.	
125.	— 9.	
126—134.	VII. 1—9.	
135—152.	— 10—26. §§)	705.
153—168.	VIII. 1—16.	
169—188.	IX. 1—19.	
189—207.	X. 1—18.	
208—215.	XI. 1—8.	706.

†) Vid. adnot. ultima ad IV. 5.

§) Male I. p. 181, haec epistola ad a. 699 refertur. Quae in eo narrantur de Domitio, ostendunt scriptam esse ultima parte a. 698.

**) In editionibus hic liber habet XVIII epistolas. E tribus ultimis Th. Mommsenus fecit quatuor, de qua re dixi p. 193 seq.

††) Ep. 17 scripta est d. VII Id. Sext., ep. 16 quinto die post. Cf. F. Hofmannus in Philologi vol. XV. p. 670 seq.

§§) Ep. 13 h. l. conflata erat e duabus. Alterius initium aliter quam vulgo fit constitui.

		A. U. C.
216—225.	XI. 9—18.	707.
226.	— 25.	
227.	— 23.	
228.	— 19.	
229.	— 24.	
230—232.	— 20—22.	
233.	XII. 2.	708.
234.	— 5.	
235.	— 3.	
236.	— 4.	
237.	— 6.	
238	— 1.	
239—241.	— 9—11.	
242—246	— 12—16.	709.
247.	— 18.	
248.	— 17.	
249.	— 19.	
250.	— 20.	
251.	— 21.	
252.	— 7.	
253—263	— 22—32.	
264.	— 8.	
265—273	— 33—41.	
274.	XIII. 26.	
275—286.	XII. 42—53.	
287—289.	XIII. 1—3.	
290—296.	— 27—33.	
297.	— 6.	
298.	— 4.	
299.	— 5.	
300—306.	— 7—13.	
307.	— 16.	
308.	— 14.	
309.	— 15.	
310—318.	— 17—25.	
319.	— 35.	
320—325.	— 36—41.	
326.	— 43.	
327.	— 45.	
328.	— 46.	
329.	— 47 *a*.	
330.	— 44.	

		A. U. C.
331.	XIII. 34.	709.
332.	— 47 *b*.	
333—337.	— 48—52.	
338.	— 42.	
339—355.	XIV. 1—17.	710.
356.	— 19.	
357.	— 18.	
358—360.	— 20—22.	
361—366.	XV. 1 *a*.—5.	
367.	— 8.	
368.	— 7. *)	
369.	— 6.	
370—373.	— 9—12.	
374.	— 16 *a*.	
375.	— 16 *b*	
376—380.	— 17—21.	
381.	— 23.	
382.	— 24.	
383.	— 22.	
384.	— 14.	
385.	XVI. 16 cum	A. C. D.
386.	XV. 25.	
387.	— 26.	
388.	— 28.	
389.	— 29.	
390.	XVI. 1.	
391.	— 5.	
392.	— 4.	
393.	— 2. cum 16 B. E. F.	
394.	— 3.	
395.	— 6.	
396.	— 7.	
397.	XV. 13.	
398.	XVI. 8.	
399.	— 9.	
400.	— 11.	
401.	— 12	
402.	— 10.	
403—406.	— 13 *a*—15.	

*) Nihil certi de loco huius epistolae definiri potest. Cf. Gruberus p. 30.

M. TULLII CICERONIS

EPISTOLARUM

AD

T. POMPONIUM ATTICUM

LIBRI XVI.

L I B E R I.

I. (*A. U. C.* 689.)

1. Petitionis nostrae, quam tibi summae curae esse scio, huiusmodi ratio est, quod adhuc coniectura provideri possit. Prensat unus P. Galba. Sine fuco ac fallaciis, more maiorum, negatur. Ut opinio est hominum, non aliena rationi nostrae fuit illius haec praepropera prensatio. Nam illi ita negant vulgo, ut mihi se debere dicant. Ita quiddam spero nobis profici, quum hoc percrebrescit plurimos nostros amicos inveniri. Nos autem initium prensandi facere cogitaramus eo ipso tempore, quo tuum puerum cum his literis proficisci Cincius dicebat, in campo comitiis tribuniciis a. d. XVI. Kalend. Sext. Competitores, qui certi esse videantur, Galba et Antonius et Q. Cornificius. Puto te in hoc aut risisse aut ingemuisse. Ut

---

§ 1. *Petitionis nostrae.* Quo tempore haec epistola scripta est, nondum petebat Cicero, cf. § 2, sed prensandi initium facere cogitabat.

Quod adhuc c. p. possit. Post *eiusmodi* et *huiusmodi* vulgo sequitur *ut*, vel pronomen relativum. Vide Att. I. 16, 9. II. 3, 2. XIII. 9, 1. Fam. V. 8, 1. XVI. 12, 4, in quibus omnibus locis substantivum neutri generis vel praecedit vel intelligitur. Cf. porro Att. II. 20, 5. *si modo erunt eiusmodi literae, quas in alienum incidere nolim.* Fam. VI. 4, 1. *res eiusmodi, cuius exitus provideri possit.* Catil. III. 25. *Atque illae contentiones erant huiusmodi, quae non pertinerent.* Quare olim putabam hoc loco scribendum esse *huiusmodi ratio est, quae — possit.* Sed verba sana sunt et sic explicanda: *Quatenus* vel *dummodo id coniici possit, petitio nostra ita se habebit. Quod* ita cum coniunctivo positi plura exempla imprimis ex epistolis congessit Madvigius Emend. in Cic. philos. p. 70, et vulgo nota sunt *quod commodo tuo* et *quod sine molestia tua fiat.*

P. Galba. Q. Cic. petit. cons. 7. *Ac multum etiam novitatem tuam adiuvat, quod eiusmodi nobiles tecum petunt, ut nemo sit, qui audeat dicere, plus illis nobilitatem, quam tibi virtutem prodesse oportere. Iam P. Galbam et L. Cassium, summo loco natos, quis est, qui petere consulatum putet? Vides igitur amplissimis ex familiis homines, quod sine nervis sint, tibi pares esse non posse.* Cf. Mur. 17.

Sine fuco et fallaciis ɔ: aperte et sine dolo cf. Q. Cic. l.l. 35; *more maiorum*, ut maiores, homines simplices et recti, facere solebant. Qui aliter agunt, vocantur *fucosi suffragatores* a Q. Cic. l. c. Postea *fumum vendere* dicebantur.

Praepropera prensatio. Praeproperum dicitur, quod nimis propere fit, Fam. VII. 8, 1. Opponitur *praeposterum*, sive id quod sero et tempore iam praeterlapso agitur. Att. VII. 16, 1. Lael. 85. Plin. Epist. VI. 5. Mox *illi* est dativus, *Galbae.*

Ita quiddam spero nobis profici ɔ: hac ratione spero nostram petitionem quodammodo adiuvari. Similem usum verbi *profici* inveni infra VII. 13, 1 *ad summam profectum aliquid puto* et in Caes. B. G. VII. 66, *ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici.*

Proficisci dicebat pro: profecturum esse. Simillimum exemplum infinitivi praesentis tem-

frontem ferias, sunt, qui etiam Caesonium putent. Aquilium non arbitramur, qui denegans et iuravit morbum et illud suum regnum iudiciale opposuit. Catilina, si iudicatum erit meridie non lucere, certus erit competitor. De Aufidio et de Palicano non puto te exspectare, dum scribam. 2. De iis, qui nunc petunt, Caesar certus putatur. Thermus cum Silano

---

Orellius ed. sec. 1 *Aquillium* — 2 *denegat* — 4 *Auli filio*

---

poris esset in IV. 16, 12, si constaret verum esse, quod prima manus cod. Med. scripsit: *affirmat — illum non triumphare.* At de loci, in quo nunc versamur, scriptura dubitari non potest, satisque munitur praesens exemplis, quae J. F. Gronovius et Drakenb. congesserunt ad Liv. II. 5, 1. Cff. quoque Reisigii Scholae de gramm. Lat. § 289 cum adnot. Haasii.

Competitores. Asconius in argum. Orat. in toga candida p. 82 Or. res exponens ut erant tempore comitiorum consularium, sex enumerat, duos patricios P. Sulpicium Galbam, L. Sergium Catilinam; quatuor plebeios C. Antonium M. F., L. Cassium Longinum, Q. Cornificium, C. Licinium Sacerdotem.

In hoc ɔ: huius respectu. Cf. Kritz ad Sal. Cat. 51, 35, Hand. Turs. III. 269 sq.

Aut risisse aut ingemuisse. Illud credo, quod homo novus et cuius nulla erant in rem publicam merita, consulatum petere audebat; hoc, quod vir sobrius ac sanctus, ut Asconius eum appellat p, 82, repulsam laturus esset.

Ut frontem ferias. Frontis percussio dolorem indicat. Cf. locus ex Cic. Orat. p. Q. Gallio in Brut. 278. Apul. Metam. I. 6, p. 32 Oudend. „dextra saeviente frontem replaudens." Dion. Hal. X. 9 παίοντες τὰ μέτωπα.

Sunt, qui — putent. Paris. D. solus habet indic. *putant*, manifesto errore. Multi de hac formula egerunt, quos enumerat F. Haasius ad Reisigii Scholas obs. 507, quibus adde Orellium ad Orat. 136 ed. min. et Madvigium ad Fin. I. 70, qui recte observant in simplici formula apud Ciceronem utique coniunctivum esse legitimum.

Caesonium. Is Ciceronis in aedilitate collega fuerat. Act. I in Verr. 29.

Aquilium. C. Aquilius Gallus, clarus Ictus, cum Cicerone praetura functus erat. Cluent. 147. Nomen cum simplici *l* scribendum esse monet Orell. ad Topic. 32 ed. min. et qui accurate de nominibus in — *ilius* exeuntibus disputavit Ellendt Orat. II. p. 431 sq. In eadem sententia est Osannus ad Cic. de Repb. p. 34, qui Orellii inconstantiam in his rebus notavit.

Qui denegans. In Med. *qui denegant.* Verbum *denegandi* aptissimum est. Aquilius rogatus, ut peteret, illud se facturum recusavit ɔ: *denegavit.* Illud minus certum, utrum Cicero scripserit *denegavit*, ut correxit Ernestus, an quod ego restitui *denegans.* Participio tamen melius declaratur denegationem Aquilii in eo constitisse, quod et morbum iuraret et praxi iuridica se impediri diceret.

Iuravit morbum ɔ: iuravit morbo se impediri, morbum attulit causam, cur non peteret. Cf. Att. XII. 13, 2. Simili ratione dicitur *excusare morbum*, vid. Matth. ad Ligar. 21.

De Aufidio. Sic codd. Orellius de Goveani coni. scripsit *de Auli filio*, ut sermo esset de L. Afranio, qui a. u. 694 cum Q. Caecilio Metello consulatum gessit. *A. filio*, infr. II. 3, 1 in *Atilio* facilius abire poterat, quam in *Aufidio.* Codicum scripturam defendit Hagenus, Catil. p. 122.

De Palicano. Videtur esse M. Lollius Palicanus, homo loquax magis quam facundus (Salust. apud Quint. I. O. IV. 2, 2, cf. Brut. 223), quem a. u. 687 consulatum petentem C. Piso consul negavit se, si creatus esset, renuntiaturum; nondum enim in republica eo indignitatis ventum esse. Val. Max. III. 8, 3. Cf. Madv. de Asc. Ped. p. 116 sq. In Afranium, hominem sui similem, consulem, libere convicia effudit, h. l. 18, 5, nisi ibi de alio Palicano sermo sit, ut visum Ellendtio ad Bruti l. l. Equidem omnibus locis eundem hominem dici crediderim. — Praepositio ante hoc nomen in Med. omissum recte legitur in quatuor Parisinis.

§ 2. *De iis, qui nunc petunt.* In superioribus Cicero ita loquitur, quasi in sequentem annum consulatum peteret. Sed ex iis, quae hac § leguntur, apparet eum sequenti demum anno petiisse. Atque quum natus esset a. d. III Non. Ian. a. 648 per aetatem quo tempore hanc epistolam scripsit, ne licuit quidem

contendere existimatur; qui sic inopes et ab amicis et ab existimatione sunt, ut mihi videatur non esse ἀδύνατον Turium obducere. Sed hoc praeter me nemini videtur. Nostris rationibus maxime conducere videtur Thermum fieri cum Caesare. Nemo est enim ex iis, qui nunc petunt, qui, si in nostrum annum reciderit, firmior candidatus fore videatur; propterea quod curator est viae Flaminiae, quae tum erit absoluta sane facile. Eum libenter nunc Caesari consulem addiderim. Petitorum haec est adhuc informata cogitatio. Nos in omni munere candidatorio fungendo summam ad-

---

1 *et existimatione* — 2 *Curium* — 7 † *mun ciceri consul acciderint.*

---

ei se candidatum profiteri. Sed aliud est *prensare,* quod omni tempore liberum erat, aliud *profiteri.* Accurate de universa petitione disp. Beckerus in Antiq. Rom. II. 2, p. 33 seqq.

Caesar. L. Iulii Caesaris, boni ac fortis viri, mentio frequens fit in his epistolis, vid. IV. 16, 8. XII. 21, 1. XIV. 17, 2 sq., et in Philippicis.

Thermus. Q. Minucius Thermus hoc ipso tempore adoptione in gentem Marciam transiit, nomenque accepit C. Marcii Figuli Minuciani. Sic T. Pomponius Atticus ab avunculo Q. Caecilio testamento adoptatus nomen accepit Q. Caecilii Pomponiani Attici, III. 20 inscr., et M. Iunius Brutus dictus est Q. Caepio Brutus. II. 24, 2 vel plenius Q. Servilius Caepio Iunianus Brutus. Vulgo tamen veteri nomine appellari solebant.

Cum Silano. D. Iunius Silanus tunc repulsam tulit, sed factus est cum Murena a. u. 691.

Inopes ab amicis, ɔ: quod attinet ad amicos; de qua vi praepositionis dixit Kritz. ad Sall. Iug. 14, 2 et 48, 3. Conferri possunt ex epist. Att. III. 17, 1, *literas attulerunt — exploratas a timore.* V. 18, 2, *consedimus copioso a frumento — loco.* VII. 15, 3, *imparati cum a militibus, tum a pecunia.* VIII. 14, 1, *tempus mutum a literis.* Fam. VIII, 10, 1, *paratus ab exercitu.* X. 15, 3, *ab equitatu firmus.*

Et ab existimatione. In hac sententia disiunctiva praepositio necessario iteranda est. Recepi ex quatuor libris Parisinis.

Turium. Vulgo *Curium,* quasi dicat Q. Curium, hominem quaestorium, Catilinae socium, aleae et omnibus flagitiis deditum, quem censores probri causa senatu moverunt. Dubito tamen, an talem hominem Cicero Thermo et Silano opposuisset. Quare quum e Z notetur *Torium,* et Paris. A et D habeant *Turium* (*thurium* B), idemque sit in margine Med., sic scripsi. Intelligo illum Turium, de quo Cic. in Bruto, 237. *L. Turius parvo ingenio, sed multo labore, quoquo modo poterat, saepe dicebat. Itaque ei paucae centuriae ad consulatum defuerunt.*

Obducere est adducere contra aliquem, aemulum opponere, ἀντιπαράγειν. Cf. Gron. Lect. Plaut. p. 238. In Cic. scriptis verbum hac vi non alio loco ponitur.

Curator est viae Fl. De curatoribus viarum agunt Lipsius in excursu ad Tac. Ann. III. 31 et A. G. Zumptius in disp., quae legitur in Novo Museo Rhenano II. ubi vid. p. 282 sq.

Quae tum erit absoluta sane facile. Eum libenter nunc Caesari consulem addiderim. Verba in codd. varie corrupta editores et critici restituere conati sunt. Eorum conamina cognoscas ex editt. Graevii et Orell. 1. Manifesto errant, qui verba ita refingunt, ut Cicero dicat se Thermum sibi collegam optare, quod per leges fieri non poterat. Poterat sane indicari metus, ne Thermus, si nunc repulsam ferret, sequenti anno ipsum gratia superaret, sed id neque obtinetur hac emendatione H. A. Kochii: *quae cum erit absoluta, sane facile eum et libenter municipia consulem acceperint,* quia *consulem accipere* non erat civium, neque sine summa mutandi licentia e corruptela codicis Med. aliquid efficitur, quo illud declaretur. Itaque nil melius vidi correctione Manutii, quae a cod. Med. non recedit, nisi in *tum* pro *cum,* et in tribus ultimis verbis ibi sic depravatis *ceteri consuli acciderim.* Hac correctione probata his verbis: *Eum — addiderim* denuo inculcatur, quod modo scripserat: *Nostris rationibus maxime conducere videtur Thermum fieri cum Caesare.* Talis iteratio ne in oratione quidem insolita, in epistola familiari

hibebimus diligentiam, et fortasse, quoniam videtur in suffragiis multum posse Gallia, quum Romae a iudiciis forum refrixerit, excurremus mense Septembri legati ad Pisonem, ut Ianuario revertamur. Quum perspexero voluntates nobilium, scribam ad te. Cetera spero prolixa esse his dumtaxat urbanis competitoribus. Illam manum tu mihi cura ut praestes, quoniam propius abes, Pompeii nostri amici. Nega me ei iratum fore, si ad mea comitia non venerit. Atque haec huiusmodi sunt. 3. Sed est, quod abs te mihi ignosci pervelim. Caecilius, avunculus tuus, a P. Vario quum magna pecunia fraudaretur, agere coepit cum eius fratre A. Caninio Satrio de iis

---

minime rara est. Cf. I. 19. 5: *Haec sunt in rep.* — *Haec sunt, ut opinor, in rep.* — *Facile*, est nullo negotio, ut Fam. VII. 26, 2, *me ostreis et muraenis facile abstinebam.* Off. II. 66. Pro *addiderim* fortasse praestat *accuderim*, itaque scripsissem, si verbum alio exemplo, quam Plautino e Mercat. 432, munire potuissem.

Petitorum — informata cogitatio. ɔ: Habes et meam et aliorum de petitoribus opinionem, non certam illam et exploratam, sed dubiam et quatenus coniectura provideri possit.

In — munere candidatorio. „Ernesto futilissimae coni. *candidatorum* occasionem dedit, sed tutissimum est, quia eius formae adiectiva in eodem significatu Ciceroni in deliciis sunt; velut *enumeratio oratoria* Brut. 319 item semel dictum, cum non *collectionem* s. ἀνακεφαλαίωσιν sed *enumerationem oratorum* significet; *procuratio quaestoria* Verr. Accus. I. 91, item *ratio* 98; *labor imperatorius* Tusc. II. 62. Cf. Garatonum ad or. p. Balbo p. 205; *stupra sororia* Sext. 16." Ellendt ad Cic. Orat. II. p. 211. Add. *artificium accusatorium.* Rosc. Am. § 47. In I de Or., 130 *oratoriam laudem* retinendam censeo adversus Bakium.

Gallia. Civitas Cispadanis data videtur, quo tempore Transpadanis lege Pompeia concessum est ius Latii, a. u. 685. Vid. viri cel. Savignii disp. in Diar. iurisprud. historicae IX. 3, p. 321 seqq. De opera municipum Gallicorum in consulatu petendo memorabilis locus est Phil. II. 76. Cf. quoque Hirtius de B. G. VIII. 52.

Quum — forum refrixerit. In magna causarum multitudine forum *calere* dicitur; iudiciis propter ferias intermissis *refrigescit.* Atque hoc ultimis quatuor anni mensibus fieri solebat. Similiter *lex* dicitur *refrixisse* II. 1, 6, coll. I, 19, 4, quando studia hominum ad eam perferendam nulla sunt. Cf. quoque Q. fr. II. 6, 5. III. 8, 4.

Legati ad Pisonem. C. Calpurnius Piso ex consulatu a. 687 Galliam Cisalpinam provinciam obtinuit. Repetundarum accusatus a Cicerone consule defensus est. p. Flacco, 98. De legatione libera, quam Cicero suscipere cogitabat, dicam ad II. 4, 2.

Prolixa, ɔ: secunda, benigna. Cf. VII. 4, 2. 14, 2. XVI. 16. C. extr. *animo libenti prolixoque facere.* Fam. VII. 5, 1. *prolixe promittere.* Similiter Terent. Ad. V. 8, 20 *age prolixe,* ubi prior Donati explicatio: id est, *age benigne* vera est. Malaspina opportune laudavit locum ex oratione Catonis apud Gellium N. A. VII. 3, ubi *res secundae, prolixae, prosperae* coniunguntur. Voc. compositum e *pro* et *laxus* proprie dicitur de vestibus et capillis.

His dumtaxat urbanis compet. Plerique interpretes *urbanos* dici putant, qui in urbe sunt. Victorius Var. Lect. XIV. 12 interpr. leves et nugatorios. Neutrum placet. Rectius Gronov. de pec. vet. p. 318 interpr. eos, qui urbanis artibus excellebant, non militaribus. Ita Mur. 19 *urbana militia* Ictorum studio bellico opponitur.

Illam manum. Accipiunt vulgo de nobilibus viris, qui cum Pompeio ad bellum Mithridaticum profecti erant. Potest tamen quoque iudicari opera et auxilium Pompeii. Hac ratione scriptores Graeci utuntur voc. χείρ. vid. Herod. IV. 155. VIII. 140. Nec abhorrere a Latini sermonis usu evincit formula *esse in alicuius manu.* Ex iis, quae sequuntur: *Nega — venerit* apparet Ciceronem non exspectasse reditum ipsius Pompeii, sed contentum fore, si illius suffragatione uteretur.

§ 3. *Quas eum dolo malo mancipio accepisse de Vario diceret. Mancipio accipere* dicitur is, qui res mancipi emit. cf. Gai. I. 119. *Dolus malus* cernebatur in eo, quod negotium gerebatur in fraudem creditorum. Edicto praetoris talia revocabantur, unde postea orta est actio Pauliana. Vid. § 6. Inst. de Actionibus cum

rebus, quas eum dolo malo mancipio accepisse de Vario diceret. Una agebant ceteri creditores, in quibus erat Lucullus et P. Scipio et is, quem putabant magistrum fore, si bona venirent, L. Pontius. Verum hoc ridiculum est de magistro. Nunc cognosce rem. Rogavit me Caecilius, ut adessem contra Satrium. Dies fere nullus est, quin hic Satrius domum meam ventitet; observat L. Domitium maxime, me habet proximum; fuit et mihi et Q. fratri magno usui in nostris petitionibus. 4. Sane sum perturbatus quum ipsius Satrii familiaritate, tum Domitii, in quo uno maxime ambitio nostra nititur. Demonstravi haec Caecilio; simul et illud ostendi, si ipse unus cum illo uno contenderet, me ei satisfacturum fuisse; nunc in causa universorum creditorum, hominum praesertim amplissimorum, qui

---

4 *de magistro nunc cognoscere.*

---

adnot. Schraderi. — In constructione verborum hoc animadvertendum, Ciceronem usum quadam attractione scripsisse *quas — accepisse — diceret* pro: *quas accepisset, ut dicebat.*

Lucullus. Praenomen male abest. Recte autem observat Manutius esse hunc M. Lucullum, fratrem Lucii, tum maxime in bello Pontico occupati.

Magistrum. Postquam bona debitoris obaerati per dies legitimos erant proscripta, praetor iubebat creditores unum pluresve magistros bonis vendendis creare. Vid. Quint. 15. Fam. XII. 30, 5. Gai. III. 79. Cf. Guil. Rein, das röm. Privatrecht, p. 500.

Verum hoc ridiculum est de magistro. Nunc cognosce rem. Una litera adiecta et distinctione mutata grave mendum sustulit Madvigius apud Wesenbergium, Emend. p. 69. Nam in vulgata scriptura *Verum hoc ridiculum est de magistro nunc cognoscere* postremum verbum totam corrumpit sententiam. Vulgo *putabant* Pontium magistrum fore; sed, quam diu incertum erat, utrum bona Varii venirent necne, de magistro *cognoscebat* nemo. At e Madvigii correctione omnia tam plana, vix ut interprete egeant. In verbis *verum hoc ridiculum est de magistro* haec ultima *de magistro* perspicuitatis causa adduntur post *hoc*, quod non friget, ut visum Ernesto. Wesenbergius l.l. similes appositiones affert ex epist. Fam. VIII, 10, 4 *Illud addo — de agro Campano*, ibid. 11, 3. Att. V. 21, 5. Q. fr. II. 6, 6. Illud autem *Nunc cognosce rem*, de qua *abs te mihi ignosci pervelim* ponitur, quia scriptor eo redit, unde discesserat. Comparavit Wesenbergius ex his epist. IV. 15, 4. V. 20, 1. XVI. 6, 4. Q. fr. II. 13, 1. Fam. I. 9, 20. Adde Att. V. 21, 10 *Nunc cognosce de Bruto.* VI. 2, 10 *Cognosce nunc cetera.*

Observat L. Domitium maxime. Observare aliquem et colere aliquem nullo discrimine dicuntur. Cf. Planc. 45, quare saepe iunguntur, ut Fam. IV, 3 extr. et VI. 10, 2. *L. Domitius* Ahenobarbus, qui postea *urbanam gratiam* iactabat (Caes. B. C. III. 83), hoc tempore adolescens iam gratia apud populum floruisse videtur.

§ 4. *Familiaritate* ɔ: ob familiaritatem; quem usum ablativi Ciceroni recte vindicavit Madv. ad Fin. p. 73. Cf. Reisigii Schol. p. 701.

In quo — nititur. Aliquoties Cicero verbum *niti* cum praepos. *in* coniunxit. Vid. Cael. 25. Mil. 19. Somn. Scip. 2.

Ambitio est honesta honoris petitio. Cf. Off. I. 25, ubi *ambitio honorumque contentio* copulantur.

Simul et. Ciceronem *et* posuisse pro *etiam* primus negavit Laur. Valla, Eleg. II. 58, quem multi secuti sunt. At Handius in Turs. II. p. 499—524 hunc usum Tullio vindicavit, qui tamen in eo errat quod deteriores saepe lectiones pro veris amplexus est. In epistolis, quae propius absunt a sermone familiari, non est sollicitandum. *Simul et* legitur in his Epistt. V. 21, 4. VIII. 14, 2; Q. fr. I. 1, 34 et 43. III. 4, 4. Cf. Kritz. ad Sal. Iug. 20, 1.

Perhiberet, ɔ: daret, in iudicium patronum adduceret. Usus verbi cum obiecto personali insolentior est. Vulgo sic dicitur *adhibere.*

Homines belli. Bellus homo mediam quan-

sine eo, quem Caecilius suo nomine perhiberet, facile causam communem sustinerent, aequum esse eum et officio meo consulere et tempori. Durius accipere hoc mihi visus est, quam vellem et quam homines belli solent, et postea prorsus ab instituta nostra paucorum dierum consuetudine longe refugit. Abs te peto, ut mihi hoc ignoscas et me existimes humanitate esse prohibitum, ne contra amici summam existimationem miserrimo eius tempore venirem, quum is omnia sua studia et officia in me contulisset. Quodsi voles in me esse durior, ambitionem putabis mihi obstitisse. Ego autem arbitror, etiamsi id sit, mihi ignoscendum esse: ἐπεὶ οὐχ ἱερήιον, οὐδὲ βοείην. Vides enim, in quo cursu simus et quam omnes gratias non modo retinendas, verum etiam acquirendas putemus. Spero tibi me causam probasse, cupio quidem certe. 5. Hermathena tua valde me delectat, et posita ita belle est, ut totum gymnasium eius ἀνάθημα esse videatur. Multum te amamus.

---

13 † ἡλίου ἀνάθημα

---

dam viam tenet inter homines nimis faciles et nimis morosos. Idem dici possit *humanus.* Cf. Fin. II. 102. Itali vocant *un galantuomo,* Galli *un homme de bien.* Bellus homo, quem lepide depingit Martialis III. 63, ab hoc longe diversus est.

Ne contra amici s. existimationem — venirem. Venire contra aliquem et contra rem dicuntur, qui in iudicio adversarii causam quovis modo tuentur. Cf. Phil. II. 3. *Contra rem suam me venisse questus est.* Alia suppeditat Manutius ad orat. p. Mur. 9.

ἐπεὶ — βοείην. Sunt Homerica ex Iliade X. 159, quibus Cicero proverbialiter utitur ad exprimendum quod Vergilius Aen. XII. 764 dicit: *Neque enim levia aut ludicra petuntur Praemia.* In cod. Hisp. haec ita mutavit librarius: θεῖον γὰρ ἀγαθὸν ἡ τιμή.

Vides enim, in quo cursu simus, et quam — utemus. Omnes codd. quos inspexit Lagomarsinus, quibus accedunt quatuor Parisini, habent *sumus.* Caveamus tamen ne hac codicum conspiratione inducamur, ut Tullio soloecismum obtrudamus. Male Kritzius ad Sal. Iug. 4, 4 indicativum defendere studet; meliora docuerunt praeter Zumptium ad Verr. p. 366 sq., quem Orellius laudat, Madvigius ad Cic. Fin. p. 590 sq. et O. Keil, quaest. Tull. Spec. II (Lign. 1846). Indicativus recte se habet, si deletur *et* post *sumus,* ut *quo* sit relativum et *in quo cursu sumus* dicatur pro *in eo cursu, in quo sumus.*

Omnes gratias. Pluralis eodem modo legitur de lege agrar. II. 3, ubi Cicero dicit se *non excellentibus gratiis paucorum* consulem esse factum, et Mur. 42 *L. Murenae provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit.* Moneo propter dubitationem Casauboni.

Cupio quidem certe. Similis verborum collocatio est Tusc. V. 24 „quam bene, non quaeritur; constanter quidem certe." Cf. Hand. Turs. II. p. 27 sq., et Bakii Schol. Hypomn. III. p. 313. Recte de usu part. *quidem certe* iudicavit Manutius ad Fam. I. 9, 13.

§ 5. *Eius* ἀνάθημα. Vulgo editur ἡλίου ἀνάθημα, quod in marg. Crat. scriptum est et fere latinis literis exaratum legitur in Med. Sed sive illa interpretamur *solis donarium,* sive *locus soli consecratus,* non intelligo cur Cicero tam obscure locutus sit. At omnia plana, si *eliu* ex *eius* male descriptum sumas. Hermathena illa ita excellebat inter cetera ornamenta gymnasii, ut hoc eius causa exstructum, ei dedicatum videretur. Cf. Casaubonus ap. Graev. ad h. l., qui *illius* ἀ. defendit. Cum Klotzio scripsi *eius.* Memorabilis est coniectura, quam Peerlkampius mihi obtulit: *ut totius gymnasii quasi* Ἠλεῖον ἀνάθημα *esse videatur* ɔ: ut statua illa maximum gymnasii ornamentum, ut erant donaria in templo Iovis Elei, esse videatur. Ἠλεῖον ἀνάθημα Graevio quoque placuerat in Add. p. 305.

II. (*A. U. C.* 689.)

1. L. Iulio Caesare, C. Marcio Figulo consulibus, filiolo me auctum scito, salva Terentia. Abs te iam diu nihil literarum. Ego de meis ad te rationibus scripsi antea diligenter. Hoc tempore Catilinam, competitorem nostrum, defendere cogitamus. Iudices habemus, quos voluimus, summa accusatoris voluntate. Spero, si absolutus erit, coniunctiorem illum nobis fore in ratione petitionis; sin aliter acciderit, humaniter feremus. 2. Tuo adventu nobis opus est maturo; nam prorsus summa hominum est opinio tuos familiares, nobiles homines, adversarios honori nostro fore. Ad eorum voluntatem mihi conciliandam maximo te mihi usui fore video. Quare Ianuario mense, ut constituisti, cura, ut Romae sis.

---

3 *tam diu nihil litterarum?*

---

§ 1. *L. Iulio Caesare, C. Marcio Figulo consulibus.* „Non tempus notat, quo illi inierunt, sed quo designati sunt. Voluit enim primis his verbis Atticum duarum rerum fieri certiorem, designationis consulum et diei natalis filii, qui sub tempus comitiorum in lucem editus est." Bosius, prob. Tunstallo, p. 10 sq., qui Consules designatos ἁπλῶς *coss.* dici probavit ex Att. VI. 8. Phil. XIV. 3, 8. Atque verum vidisse Bosium apparet cum ex iis, quae Cicero tradit de Catilinae defensione, tum de adventu Attici, qui, teste Cornelio in Att. 4 extr. L. Cotta, L. Torquato consulibus Romam rediit, ita ut Cicero, si haec scripsisset Caesare et Figulo coss., eum Ianuario mense exspectare non potuisset; nam de Ianuario anni 691 cogitare minime licet. Neque mihi probatur opinio Gruberi, qui l. c. p. 2 primam periodum ad consulatum Caesaris et Figuli, a. 690, reliquam epistolae partem ad a. 689 refert.

Abs te iam diu nihil litterarum. Pro *iam* in codd. est *etiam.* Editores correxerunt *tam* et verbis interrogandi signum subiiciunt. Simplicius puto, quod scripsi. Facile post *et* scribi poterat *etiam* pro *iam,* quae et alibi permutantur. In Off. I. 143 pro *iam diu* e cod. Gud. 1 et Bern. d. notatur *etiam diu.* Alia indicavit Wesenbergius in Obss. crit. ad orat. p. Sestio p. 21.

Hoc tempore Catilinam — defendere cogitamus. „Catilina, quum rediisset ex Africa, Torquato et Cotta consulibus, accusatus est repetundarum a P. Clodio adolescente, qui postea inimicus Ciceroni fuit. Defensus est Catilina, ut Fenestella tradit, a Cicerone." Asconius Pedianus ad Orat. in toga Cand. p. 85 Or., qui ipse contrariam sententiam acerrime propugnat. Disputatio de hac re Ferratii Epistt. III. 12, p. 203 sq. nititur prava temporum distinctione; itaque nihil efficit. Etsi vereor, ut res ad liquidum perduci possit, tamen Asconii sententiam veriorem existimo. Cf. libellus I. Wirzii de consulatus petitione Catilinae et Ciceronis, Turici 1864, p. 9 sq.

Summa accusatoris voluntate. Reiectio iudicum ad arbitrium rei facta praevaricatum esse accusatorem declarat. Eoque nomine infamem fuisse Clodium tradit Asconius, p. 87 Or. et ipse Cicero in Pison. 23.

Humaniter feremus ɔ: aequo animo. Plutarchus in consol. ad Apoll. initio hoc dicit ἀνθρωπίνως φέρων τὸ συμβεβηκός. Discrimen quod Charisius et Diomedes statuunt inter *humane* et *humaniter* totum concidit coll. Tusc. II. 65, *morbos toleranter atque humane ferunt* et Ter. Adelph. I. 2, 65 *vix humane patitur.*

§ 2. Extremis mensibus huius anni Atticus Romam rediit, ut nobis auctor est Corn. Nepos in vita, 4, 5. Postquam ibi aliquot annos fuit, in Graeciam rediit a. 693, ut novimus ex epist. Fam. V, 5, eodemque anno scriptae sunt epistt. 12—17 h. l.

Tuos familiares — fore. Difficile dictu est, utrum certos homines significet Attico, ut Crassum, Lucullum, Hortensium, an universe nobiles. Certe si fides Salustio, Cat. 23 *pleraque nobilitas invidia aestuabat et quasi pollui consulatum credebant, si eum quamvis egregius homo novus adeptus foret.*

III. (*A. U. C.* 688).

1. Aviam tuam scito desiderio tui mortuam esse et simul quod verita sit, ne Latinae in officio non manerent et in montem Albanum hostias non adducerent. Eius rei consolationem ad te L. Saufeium missurum esse arbitror. 2. Nos hic te ad mensem Ianuarium exspectamus, ex quodam rumore, an ex literis tuis ad alios missis; nam ad me de eo nihil scripsisti. Signa, quae nobis curasti, ea sunt ad Caietam exposita. Nos ea non vidimus; neque enim exeundi Roma potestas nobis fuit. Misimus qui pro vectura solveret. Te multum amamus, quod ea abs te diligenter parvoque curata sunt. 3. Quod ad me saepe scripsisti de nostro amico placando,

6 *missis?*

Temporis ordine haec epistola praecedit quartam, quae scripta est a. u. 688 extremo, ut monuit Gruberus, quoniam Cicero praetor de profectione ex urbe cogitabat. Vid. 4, 3. In hac autem negat sibi exeundi Roma potestatem esse, 3, 2. Et ipsa tamen propter ea, quae de feriis Latinis et de mense Ianuario hic dicuntur, ad ultimam anni partem referenda est. Haec moneo, quum videam Orellium sibi non constare in tempore indicando. Modo enim ad a. 687 refert (Onom. Tull. p. 596), modo ad a. 689 (ibid. p. 122 et Opp. III. p. 375 ed. sec.), modo ad a. 690 (l. c. p. 602).

§ 1. *Quod verita sit — adducerent.* „Deridet suspiciosae aniculae inanem superstitionem." Man. Aliter, non melius, explicuit I. F. Gronovius, qui anum in postremis per errorem mentis de ea re verba fecisse putabat.

Latinae non sunt mulieres, sed *feriae*, quae ex nota dicendi figura voluntate praeditae producuntur. Eae non *manerent in officio*, si illo anno non celebrarentur. Solent autem non soli poetae, sed scriptores quoque nude appellare *Latinas*. Cf. Cic. ad Q. fr. II. 4, 2 et 6, 4. Liv. V. 17 et 19. XXI. 63 al.

Eius rei consolationem cet. Hoc dicit Cicero: Nolo pluribus te consolari de morte aviae, quum non dubitem, quin L. Saufeius, qui nullum locum intactum relinquere solet, homo ferreae assiduitatis in scribendo, vid. II. 8, 1, hanc provinciam sit suscepturus. Optime autem sciebat Cicero, neque Atticum valde consolatione egere, neque illam exspectari posse a Saufeio, Epicuri placitis addicto. Iocando igitur re defungitur, ad alia transiturus.

§ 2. *Ex q. rumore, an ex literis tuis.* De hoc genere loquendi in re incerta multi monuerunt. Perperam Manutius, quem vide ad h. l. et ad II. 7, 3 et Peterus ad Cic. Brutum 89. Unice probamus Madvigii sententiam, qui ad Cic. Fin. p. 319 sq. statuit hanc formam non ortam esse e disiunctiva interrogatione (*nescio utrum — an*), sed quum oratio declarative coepta sit (*ex quodam rumore*), subsequentem dubitationem adnecti interrogando (*an ex lit. t.*). Belg. *of was het wellicht uit een uwer brieven.* Cf. quoque Ellendt. ad Bruti l. c.

Signa — ea. De abundantia pronominis demonstrativi, nomine in eadem sententia praegresso, vid. Kritz ad Sal. Cat. 37, 4. Ellendt ad Orat. vol. II. p. 198 sq.

Non vidimus. Pluygersius necessarium putabat *nondum vidimus*, ut est in ep. 4, 3.

§ 3. *Quibus de suspicionibus.* Possunt haec sic explicari; propter quas suspiciones a te animo sit alienato. Magis tamen placet, id quod Pluygersius temptavit (Mnemos. XI. p. 289): *cuius de suspicionibus etsi audisse te arbitror.*

Praesentem. Consulto addidit; nam si S. praesentem non potuit in gratiam Lucceii (nam de hoc sermonem esse apparet ex ep. 11, 1 et 14, 7 h. l.) restituere, quanto minus Atticum absentem.

Accusare de te. „Quod te non restituissem in eius gratiam, eo placato tibi. Respicit ea, quae narrantur ep. 11." Ern.

Meum studium nec tibi defuisse Vidit Ern. hoc non posse pendere ab *expertus est* ideoque suspicatur aliquod verbum ut *intellexit* vel *credet* excidisse, et in praecedd. *est* abesse mavult. Cui ita assentior, ut putem scribendum esse: Hoc ad te scripsi, quod is (*qui*) me accusare de te solebat, in se expertus illum esse minus exorabilem, meum studium

feci et expertus sum omnia; sed mirandum in modum est animo abalienato; quibus de suspicionibus etsi audisse te arbitror, tamen ex me, quum veneris, cognosces. Salustium praesentem restituere in eius veterem gratiam non potui. Hoc ad te scripsi, quod is (qui) me accusare de te solebat, in se expertus [est] illum esse minus exorabilem, meum studium † nec tibi defuisse. Tulliolam C. Pisoni L. F. Frugi despondimus.

4 *quod is me accusare de te solebat. At in se expertus est* — 5 *nec tibi nec sibi defuisse.*

negat tibi defuisse. *At* recte abest in Med. In ultimis Orellius recepit Graevii suspicionem, quae placebat quoque Madvigio ad Fin. p. 819.

Tulliolam — despondimus. Vix credibile est Ciceronem uxorem duxisse ante iter in Graeciam, unde a. u. 677 revertit. Igitur Tullia summum decem annos nata erat, quo tempore pacta fuit Pisoni. Quod adeo inauditum fuit Tunstallo, ut l. c. p. 12 hoc argumento uteretur, quo Ciceronis nuptias ante factas esse evinceret. Perperam. Nam secundum mores Romanorum vel minor annis XII nubere poterat (Dig. XXIII. tit. 1, l. 9, tit. 2, l. 4. Cf. L. Friedlanderi disp. in opere Darstellungen aus der Sittengesch. Roms, vol. I. p. 324) et sponsalia diu ante nuptias celebrari nihil impediebat (ibid. tit. 1, l. 14). Unde Schützius in Memor. vitae Ciceronis (ap. Orell. VI. p. 147) Tulliae nuptias in annum tertium dilatas esse cognoverit, nescio.

C. Pisoni L. F. Frugi. Placet sibi Cicero in huius laudibus praedicandis. vid. Vatin. 26. Fam. XIV. 1, 4. Brut. 272 et saepius.

IV. (*A. U. C.* 688.)

1. Crebras exspectationes nobis tui commoves. Nuper quidem, quum iam te adventare arbitraremur, repente abs te in mensem Quintilem reiecti sumus. Nunc vero censeo — quod commodo tuo facere poteris — venias ad id tempus, quod scribis, obieris Quinti fratris comitia, nos longo intervallo viseris, Acutilianam controversiam transegeris. Hoc me etiam Peducaeus, ut ad te scriberem, admonuit; putamus enim utile esse te aliquando eam rem transigere. Mea intercessio parata et est et fuit. 2. Nos hic in-

7 *aliquando iam rem*

§ 1. *Reiecti sumus* ɔ: adventum tuum distulisti. Similiter *legationes* et *comitia reiici* dicuntur in alind tempus. Q. fr. II. 3, 1 et 16, 3.

Obieris — viseris — transegeris, nimirum *si veneris.* Futurum exactum ponitur, ubi res memorantur eodem temporis momento absolvendae. cf. Matthiae disp. in Opusc. p. 71 seqq. et ad Epist. Sel. p. 146.

Quinti fratris comitia. „quibus aedilitatem Q. petebat." Man.

Longo intervallo. Sic recte dici de spatio temporis apparet ex ep. 7, 1. Fam. I. *Quoniam intervallo locorum et temporum diiuncti sumus* et de Invent. I. 43 *confestim aut ex intervallo.*

Acutilianam controversiam cf. ep. 5, 4.

Te aliquando eam rem transigere. Scripsi cum Hervagio. *Aliquando* est idem quod *tandem aliquando,* pro quo non est verisimile hoc uno loco dictum fuisse *aliquando iam,* ut vulgo e codd. editur. Cf. Handii Turs. I. p. 250 sq.

§ 2. *De C. Macro transegimus. De* h. l. est *quod attinet ad,* ut in loco simillimo Livii XXXII. 28, 2. *Prius de praetoribus transacta res. Transigere* est iudicium ad finem perducere, sententia lata. Erat autem C. Licinius Macer historicus et orator, repetundarum reus, Plut. in Cic. 9. Val. Max. IX. 12, 7; quam quaestionem Ciceroni praetori obtigisse novimus ex orat. p. Rabir. Post.

credibili ac singulari populi voluntate de C. Macro transegimus. Cui quum aequi fuissemus, tamen multo maiorem fructum ex populi existimatione illo damnato cepimus, quam ex ipsius, si absolutus esset, gratia cepissemus. 3. Quod ad me de Hermathena scribis, per mihi gratum est. Est ornamentum Academiae proprium meae, quod et Hermes commune omnium et Minerva singulare est eius gymnasii. Quare velim, ut scribis, ceteris quoque rebus quam plurimis eum locum ornes. Quae mihi antea signa misisti, ea nondum vidi. In Formiano sunt, quo ego nunc proficisci cogitabam. Illa omnia in Tusculanum deportabo. Caietam, si quando abundare coepero, ornabo. Libros tuos conserva et noli desperare eos me meos facere posse. Quod si assequor, supero Crassum divitiis atque omnium vicos et prata contemno.

---

4 *gratum est, et ornamentum* — 5 Ἑρμῆς — 6 *est insigne eius gymnasii.*

---

9. Cluent. 147 sq., Cornel. I. 1. Caeterum de Macri exitu diversa traduntur apud Plutarchum et Valerium ll. ll.

Cui quum aequi fuissemus, ɔ: ut recte expl. Tunstallus, p. 132 „*cui quum parcere et favere potuissemus,*" sive quum in eius gratiam maiorem aequitatis (ἐπιεικείας), quam iuris rationem habere potuissemus. Apte vertit Abekenus Cicero in seinen Briefen p. 28: Ich hätte mit ihm durch die Finger sehen können, aber u. s. w. Male Manutius aequum cum iure confundit, recte idcirco notatus a Casaubono, qui tamen male *fuissemus* interpretatur, quasi esset *fuimus*. Idem error Wielandii in interpr. Germ. epist. Ciceronis I. p. 136.

Ex populi existimatione nim. de integritate Ciceronis. Hoc est, quod dicit Plut. in Cicer. 11 τὰς κρίσεις ἔδοξε καθαρῶς καὶ καλῶς βραβεῦσαι.

§ 3. *Per mihi gratum est. Est ornam.* Ita scripsi de coniectura Wesenbergii Emend. p. 18. Inepte vulgo — *per mihi gratum est, et ornam.* in quo saltem cum Faerno *et* erat delendum, et interpunctione mutata scribendum: — *per mihi gratum. Est ornam.* Tmesis, quae cadit in *per* praefixum et *cunque* suffixum, exempla e Cicerone collegit Ellendt de Orat. II. p. 304. Cf. h. l. 20, 7 *per mihi, per, inquam, gratum* V. 10, 4 *per mihi gratum erit.*

Academiae meae. Gymnasium in Ciceronis Tusculano appellatum fuisse Academiam ex epistt. 9, 2. 10, 3 et 11, 3 facile demonstratur. Paulo post *insigne,* quod Bosio debetur, sed a codd. notis abest, delevi. Nihil opus est hoc fulcro orationis. *Ornamentum* initio sententiae positum cogitatione est repetendum in extrema.

Hermes. Nulla causa est cur scribatur Ἑρμῆς contra codices. Cf. ep. 8, 2 et 9, 2. *Hermae.* Corn. Alcib. 3 *Andocidis Hermes.* Nisi forte Ciceronis erat *Mercurius,* ut deinde *Minerva.*

Caietam — ornabo. Caietanum praedium Ciceronis hic nominari Gronovius observavit.

Supero Crassum divitiis. M. Licinius Crassus, qui in expeditione Parthica periit, divitiis abundabat. vid. Fin. III. 75. Off. I. 25, et cum patre P. Crasso, qui a. u. 667 in dominatione L. Cinnae perierat, *Divitis* cognomen gessit, Att. II. 13, 2. 24, 4, quod proavus qui a. 549 consul fuit primus acceperat. — Sine causa Wassenberghius *Croesum* h. l. volebat, ut alii in fragmento Varronis e Satira, p. 97 Oehleri: *Non demunt animis curas ac religiones Persarum montes, non atria diviti' Crassi.*

Vicos. — *lucos* Augustini suspicio inutilis. *Vici* sunt praedia urbana, *prata* vero rustica, ut recte Manutius. Noli *vicos* hic interpretari *villas,* quam vim habet in Horat. Epist. II. 2, 177. *Prata* et *areae* ob securitatem maximi aestimabantur. Parad. VI. 3.

V. (*A. U. C.* 686.)

1. Quantum dolorem acceperim et quanto fructu sim privatus et forensi et domestico Lucii fratris nostri morte, in primis pro nostra consuetudine tu existimare potes. Nam mihi omnia, quae iucunda ex humanitate alterius et moribus homini accidere possunt, ex illo accidebant. Quare non dubito, quin tibi quoque id molestum sit, quum et meo dolore moveare et ipse omni virtute officioque ornatissimum tuique et sua sponte et meo sermone amantem affinem amicumque amiseris. 2. Quod ad me scribis de sorore tua, testis erit tibi ipsa quantae mihi curae fuerit, ut Quinti fratris animus in eam esset is, qui esse deberet. Quem quum esse offensiorem arbitrarer, eas literas ad eum misi, quibus et placarem ut fratrem et monerem ut minorem et obiurgarem ut errantem. Itaque ex iis, quae postea saepe ab eo ad me scripta sunt, confido ita esse omnia, ut et oporteat et velimus. 3. De literarum missione sine causa abs te accusor. Nunquam enim a Pomponia nostra certior sum factus esse, cui dare literas possem; porro autem neque mihi accidit, ut haberem, qui in Epirum pro-

---

14 *intermissione*

---

§ 1. *Fructu et forensi et domestico* i. e. commodis et voluptate in rebus tam publicis quam privatis. L. Cicero cum Marco Siciliam peragraverat colligendis literis in Verrem et denunciandis testimoniis, ut vere tradit is, qui sub Asconii nomine in Verrinas commentatus est, p. 125 Or. cf. Verr. IV. 25, 137, 145.

Lucii fratris nostri. Idem Fin. V. 1, dicitur „frater, cognatione patruelis, amore germanus." Saepe *patrueles* vocantur *fratres*, quem morem ignorantes librarii interdum de suo illud vocab. addiderunt, ut in orat. p. Caelio, 60 factum esse notavit Madv. O. A. p. 403, 2.

Existimare. ɔ: indicare, statuere. Est haec propria vis vocabuli, quum simplex *aestimare* sit rei pretium constituere. vid. Kritz. ad Sal. Cat. 8, 2, et praeter auctores ab illo laud. Madv. ad Cic. Fin. III. 6 et intt. ad Tac. Ann. XIII. 17.

Accidere dici de quavis re fortuita bona et mala multis exemplis docuit Ellendt ad II. de Orat. 49.

Affinem. Latius nunc sumitur haec appellatio. Proprie enim ex omnibus Tulliis unus Q. Cicero erat Attici affinis per nuptias sororis. vid. Dig. 1. 4, § 3 de gradibus.

§ 2. Pomponia Attici soror cum marito non coniunctissime vivebat. Mulieris mores paullo asperiores describit Cicero Att. V. 1.

Minorem sc. natu, quod non semper additur. cf. ad Q. fr. I. 3, 3. Annus natalis Q. Ciceronis definiri nequit. Sed quum a. 688 aedilitatem petierit (Att. I. 4, 1), si eam suo anno petiit, natus est a. u. 651 vel 652, et fratre Marco fere quatuor annis minor fuisse videtur.

§ 3. *De literarum missione — accusor.* i. e. negligentiam meam in literis mittendis immerito reprehendis. cf. ep. 6 in. Non opus est coniect. Bembi *de lit. intermissione.* Nam negatio in talibus saepe omittitur. vid. Matth. ad orat. p. Deiot. 9. Eadem ratione legimus apud Homerum Il. A. 65. *εἴτ ἄρ᾽ ὅγ᾽ εὐχωλῆς ἐπιμέμφεται, εἴθ᾽ ἑκατόμβης.* E. 178. *ἱρῶν μηνίσας.* Simillimum est in ep. 16, IV. § 1. *De epistolarum frequentia te nihil accuso.* cf. Schaef. ad Eurip. Med. 963 ed. Pors.

Nequedum pro *et nondum, necdum.* Legitur rursus infra XIV. 10, 4. Tusc. III. 68. Cluent. 73. Q. fr. III. 8, 1.

ficiscerentur, nequedum te Athenis esse audiebamus. 4. De Acutiliano autem negotio quod mihi mandaras, ut primum a tuo digressu Romam veni, confeceram; sed accidit, ut et contentione † nihil opus esset et ut ego, qui in te satis consilii statuerim esse, mallem Peducaeum tibi consilium per literas quam me dare. Etenim quum multos dies aures meas Acutilio dedissem — cuius sermonis genus tibi notum esse arbitror —, non mihi grave duxi scribere ad te de illius querimoniis, quum eas audire, quod erat subodiosum, leve putassem. Sed abs te ipso, qui me accusas, unas mihi scito literas redditas esse, quum et otii ad scribendum plus et facultatem dandi maiorem habueris. 5. Quod scribis, etiam si cuius animus in te esset offensior, a me recolligi oportere (teneo) quid dicas, neque id neglexi, sed est miro quodam modo affectus. Ego autem, quae dicenda fuerunt de te,

---

3 *nihil* sine indicio corruptelae — 7 *duxissem.*

---

§ 4. *De Acutiliano negotio.* Cum Acutilio quodam Atticus controversiam agebat, quae post biennium nondum erat finita. cf. h. l. 8, 1 et 4, 1.

Confeceram: sed accidit, ɔ: conficere volueram et confecissem adeo, nisi accidisset, cet. Multa saepe de consilio sunt intelligenda; sic I. 14, 5 *nullum SCtum facienti* est u. SCt. facere volenti, I. 18, 4, *traducit* i. e. traducere conatur. cf. ad VII. 23, 2.

Ut et contentione nihil opus esset. Si negotium sine contentione confici poterat, cur Cicero non confecit? aut cur tam diu illud amico nuntiare neglexit? Videtur potius uti hac excusatione, se non scripsisse, quoniam negotium erat difficile. *Nihil* est vitiosum. Pluygersius (Mnemos. XI. p. 288) correxit *nonnihil;* ego potius *nihil* e *mihi* depravatum puto.

Etenim quum — dedissem, non — duxi —, quum — putassem. Observanda est orationis forma, in qua enuntiatio primaria interponitur duabus enunciationibus causalibus, quarum posterior quod in priore levius indicatum est, disertius proponit. Copiose de hoc genere egit Madv. ad Cic. Fin. p. 17, huius loci non immemor. Quum Malaspina pro *duxi,* quod est in Med, correxisset *duxissem,* Bosius se hoc in Y vidisse mentitus est. Non opus mutatione. *Non mihi grave duxi scribere* etiam ab eo dici potest, qui non scripsit, quia melius hoc ab alio fieri putabat. Cicero voluit de eo negotio scribere, sed non scripsit, quum Peducaeus se hoc facturum dixisset. Non omisit ille scribendi officium vitandi laboris causa. cf. Meutznerus in Diar. Antiq. a. 1837, p. 431.

Quum — aures meas A. dedissem, ɔ: quum Acut. patienter audivissem. Eadem locutio est p. Arch., 26.

Subodiosum. I. F. Gronovius in dictatis ad h. l. monet Ciceronem ludere hoc nomine, quod *sub* interdum auget, interdum minuit. Illud negandum est. Nomina sic composita semper minorem gradum, quam simplicia indicant.

§ 5. Agitur de Lucceio cf. ad ep. 3, 3. Sed nomine aegre caremus. Scribendum puto: *Luccei animus* aut *Lucceius animo.*

In te — offensior. ɔ: iratior. Plerumque additur dativus. vid. Torrent. ad Suet. Caes. 19.

Teneo quid dicas. Veteres intt. dicunt *quid dicas,* quae verba sola in codd. inveniuntur esse loquendi genus comicum, p. *scio* vel *video, quid dicas.* Sed recte Ernestus monet durum hoc esse et contra consuetudinem Ciceronis. Quod Orellius supplet *teneo* facile excidere potuit, et est aptissimum.

Affectus. Afficere verbum proprium est de animi perturbationibus; *affectus* est animatus, διατεθείς. Cf. XII. 32, 1.

Quid a. contendendum esset. i. e. quanta autem contentione agendum esset, ut apparet ex ep. 10, 2, ubi eodem verbo utitur. Minus recte Graev. et Ern. probant e cod. ℘ *concedendum,* quod aut negligentiae aut malae sedulitati librarii debetur.

non praeterii; quid autem contendendum esset, ex tua putabam voluntate statuere oportere; quam si ad me perscripseris, intelliges me neque diligentiorem esse voluisse, quam tu esses, neque negligentiorem fore, quam tu velis. 6. De Tadiana re, mecum Tadius locutus est te ita scripsisse, nihil esse iam, quod laboraretur, quoniam hereditas usucapta esset. Id mirabamur te ignorare, de tutela legitima, in qua dicitur esse puella, nihil usucapi posse. 7. Epiroticam emptionem gaudeo tibi placere. Quae tibi mandavi et quae tu intelliges convenire nostro Tusculano, velim, ut scribis, cures, quod sine molestia tua facere poteris. Nam nos ex omnibus molestiis et laboribus uno illo in loco conquiescimus. 8. Q. fratrem quotidie exspectamus. Terentia magnos articulorum dolores habet, [et] te et sororem tuam et matrem maxime diligit salutemque tibi plurimam adscribit et Tulliola, deliciae nostrae. Cura, ut valeas et nos ames et tibi persuadeas te a me fraterne amari.

---

11 *et* sine obelo.

---

§ 6. „Tadius bona hereditaria cuiusdam puellae tanto tempore possederat, quanto opus esset ad inducendam usucapionem: ideo putabat Atticus illa bona ad Tadium optimo iure pertinere neque ab alio vindicari posse. Sed cum puella esset in agnatorum tutela, eius tutores bona repetebant, quoniam iure cautum est de re pupilli pupillaeve nihil usucapi posse; quod Atticum ignorasse Cicero mirabatur." Popma. Et sic fere Bosius et Casaubonus, qui recte Malaspinae sententiam de hoc negotio improbavit.

De tutela legitima — nihil usucapi posse. p. Flacco 84. „Nihil — potest de tutela legitima sine omnium tutorum auctoritate diminui." Gai. Inst. II. 47. id iam lege XII tabularum cautum esse tradit, sed tantum ad res mancipi pertinere.

§ 7. *Epiroticam emptionem* cet. Atticus illo tempore praedia comparaverat in Epiro prope Buthrotum, quorum saepe mentio fit in his epistolis.

Quae tibi mandavi, up. ornamenta gymnasii, quod in Tusculano exstruxerat. Frequens mentio huius negotii in prioribus his epistolis.

Quod — poteris i. e. quatenus id — facere poteris. Simil. 4, 1, *quod commodo tuo facere poteris.* Quod in his similibusque locis Baiterus corrigendum putat *quoad,* non necessarium videtur.

Laboribus. Labores proprie dicuntur in militia et fere cum periculis coniunguntur. Sed, ut multa alia vocabula apud utriusque linguae scriptores a re militari ad forensem transferuntur, sic etiam *pericula et labores.* Vid. Beier. ad Off. II. 366 et intt. ad Aesch. in Ctes. 1.

§ 8. *Articulorum dolores.* Medici arthritidem vocant.

Habet [et] *te.* Coniunctio h. l. melius abest, — nam non bene iunguntur *dolores habere* et *diligere* — sed quum in omnibus libris scriptis inveniri videatur, delere nolui. Fortasse scr. *habet. Ea te* cet

Tibi persuadeas, te a me fraterne amari. Non est haec clausula otiosa, sed videtur Atticus in illa epistola, cui nunc respondet Cicero, questus esse de negligentia Tullii in rebus suis curandis. Quid egerit pro eo docuit Cicero eumque nunc rogat, ut de amore suo non amplius dubitare velit.

VI. (*A. U. C.* 686.)

1. Non committam posthac, ut me accusare de epistolarum negligentia possis. Tu modo videto, in tanto otio ut par mihi sis. Domum Rabirianam Neapoli, quam tu iam dimensam et exaedificatam animo habebas, M'. Fonteius emit HS. cccIↄↄↄ $\overline{\text{xxx}}$. Id te scire volui, si quid forte ea res ad cogitationes tuas pertineret. 2. Q. frater, ut mihi videtur, quo volumus animo est in Pomponiam et cum ea nunc in Arpinatibus praediis erat et secum habebat hominem χρηστομαθῆ D. Turranium. Pater nobis decessit a. d. IIII. Kal. Decembres. Haec habebam fere, quae te scire vellem. Tu, velim, si qua ornamenta γυμνασιώδη reperire poteris, quae

---

§ 1. *HS.* cccIↄↄↄ$\overline{\text{xxx}}$, ↄ: centum triginta milibus sestertium, quae respondent fere tredecim milibus florenorum. Summa sane exigua si cogitamus immensa magnarum aedium pretia, de qua dicam ad Ep, 13, 6 h. l.; sed teneamus domum fuisse Neapoli, in qua urbe Atticus non solebat residere, tum ad perfectionem eius domus multa defuisse. In ep. 5, lib. X dicitur Vettienus deversorium HS. $\overline{\text{xxx}}$ (flor. 3000) emisse. — Caeterum monendi sunt lectores me, ubicunque in his epistolis eae notae numerales inveniuntur, quae manifesto non de singulis numis, sed de millenis capiundae essent, id indicasse linea transversa numeris imposita.

Animo habebas ↄ: conceperas, decreveras. Docte hanc locutionem illustravit I. F. Gronovius ad Liv. XLIV. 25, 1.

§ 2. χρηστομαθῆ, qui utilia didicit, eleganter eruditum.

D. Turranium. Idem cum Cicerone in Cilicia fuisse videtur et paulo ante eum Romam rediisse. Vid. VI. 9. Fortasse est ille Turranius Niger, ad quem Varro secundum librum de re rustica misit. Vid. praef. l. II et III.

Pater nobis decessit a. d. IIII Kal. Dec. Speciose Abekenus op. laud., p. 33 sq. vulgatae opinionis, qua patris obitum paucis his verbis tradi dicunt, patrocinium suscepit. Cf. quoque Klotz. prooem. IV. Ego tamen nunquam adducar ut credam hoc modo Ciceronem Attico suo nuntiasse obitum patris, *optimi ac prudentissimi viri*, Orat. II. 1. Melius sentio de moribus Ciceronis, quem vel servi morte graviter commotum video, ep. 12, 4. Accedit gravissimum Asconii testimonium, qui in argum. orat. in toga candida (p. 82 Or.) tradit, Ciceronem in petitione consulatus (a. u. 690) patrem amisisse, id est quadriennium post hanc epistolam scriptam. Fuerunt iam olim, qui ideo *Patro nobis decessit* legendum putarent: quod tamen Manutius per temporum rationes non licere ostendit. Nam Patro a. u. 703 vivus commemoratur, Att. V. 11, 6. Sed adsentior Madvigio in disp. de Asconio p. 71, h. l. non agi de morte, sed de discessu patris, ideoque scr. *discessit.* Infinitis locis illa verba confusa sunt. Vid. intt. ad Liv. II. 31 extr. et Wesenberg. Emend. Epistt. p. 93. Recte autem Orellius observat legendum tum etiam *a nobis;* quae praepositio excidit quoque Fam. IX. 19, 1 in verbis: *Tamen a malitia non discedis* et saepissime a librariis neglecta est. Vid. Wesenberg, p. 92.

Tum denique. Hanc formulam ab Handio, Turs. II. p. 275 sq., cum altera *tum demum* male confusam, Bakius ad Cic. Leg. p. 479 recte poni negat, nisi ubi in conclusione *denique* ponatur pro *postremo*, ut fit V. 20, 8. Igitur ex illius opinione h. l. scribendum erat *tum demum. tum denique* recte h. l. legitur et infra XVI. 5 extr., nec sollicitandum puto in verbis de Orat. I. 142 praecedentibus *primum — deinde.* Neque obstat, quod ibi verbis *tum denique* subiiciuntur *post — ad extremum.* Nam tres priores eloquentiae partes inventio, dispositio, elocutio ita cohaerent, ut a duabus reliquis memoria et actione facile seiungi possint.

Quid agas omnibus de rebus, cet. Observa abundantiam quandam orationis, qua duae locutiones in unam conflatae sunt. Brevius dicere poterat: quid agas et quid acturus sis, fac nos — certiores, vel, de rebus tuis omnibus fac nos — certiores.

loci sint eius, quem tu non ignoras, ne praetermittas. Nos Tusculano ita delectamur, ut nobismet ipsis tum denique, quum illo venimus, placeamus. Quid agas omnibus de rebus et quid acturus sis, fac nos quam diligentissime certiores.

VII. (*A. U. C.* 686.)

Apud matrem recte est eaque nobis curae est. L. Cincio HS. $\overline{\text{XX}}$CD. constitui me curaturum Idibus Februariis. Tu velim ea, quae nobis emisse et parasse scribis, des operam ut quam primum habeamus et velim cogites, id quod mihi pollicitus es, quemadmodum bibliothecam nobis conficere possis. Omnem spem delectationis nostrae, quam, quum in otium venerimus, habere volumus, in tua humanitate positam habemus.

Recte est ɔ: omnia recte se habent. Cf. Q. fr. III. 1, 1 *Apud Herum recte erat.* III. 9, 2. *Cetera recte sunt* Ita in occurrendo quaerebant: *Rectene omnia?* Quint. I. O. VI. 3, 84. De adverbii coniunctione cum verbo substantivo cf. Reisigii Scholae § 224. Graeci dicunt γίγνεσθαι καλῶς, ὀρθῶς εἶναι et similia, de quibus vid. Stalb. ad Plat. Eutyphr. p. 10.

L. Cincio HS. $\overline{\text{XX}}$CD *constitui me curaturum.* Ictis *constitutum* est pactum, quo pecuniam debitam in certam diem solutum iri spondemus. Multis exemplis vocabuli vim explicuit Gronov. Obs. I. 1, p. 12 sq. Cf. Rein, das Röm. Privatrecht, p. 340 et Ellendt ad Cic. de Orat. I. 265. — *Curare* in re pecuniaria dici pro *solvendum curare, solvere* notum est. Ex 8, 2, ubi de eodem negotio agitur, constat numeros h. l. non esse depravatos.

Nobis conficere ɔ: colligere, parare. Cf. XII. 37, 2. *Hortos mihi conficias necesse est.* XIII. 18, 1 *Nos vero conficiamus hortos.* Planc. 45, *conficere necessariis suis suam tribum.* Q. Cic. de Petit. cons. 18, *conficere centurias.* Quum Atticus hanc amici cupiditatem cognovisset, videtur cogitasse de bibliotheca sua vendenda, ut suspicamur ex iis quae ep. 10, 4. 11, 3 leguntur.

VIII. (*A. U. C.* 687.)

1. Apud te est, ut volumus. Mater tua et soror a me Quintoque fratre diligitur. Cum Acutilio sum locutus. Is sibi negat a suo procuratore quidquam scriptum esse et miratur istam controversiam fuisse, quod ille recusaret satisdare amplius abs te non peti. Quod te de Tadiano negotio decidisse scribis, id ego Tadio et gratum esse intellexi et magno opere

---

§ 1. *Miratur istam controversiam fuisse, quod ille recusaret* ɔ: miratur ea de re controversiam inter vos fuisse, quod procurator recusaret satisdare. Moneo, ne quis cum Malasp. verba *quod — recusaret* a verbo *miratur* pendere statuat.

Amplius abs te non peti. Similes satisdationum formulas ex epist. Fam. XIII. 28, 2. Brut. 18. Rosc. Com. 35 Manutius ad h. l. excitavit.

Decidisse, ɔ: transegisse, quod fiebat extra iudicium. Cf. Rosc. Amer. 114. Verr. I. 125 et alios locos, quos collegit Gron. Obs. II. 6, p. 198 sq. Transegit autem Atticus cum tutoribus puellae, ut apparet ex epist. 5, 6.

Et gratum — et iucundum. Casaubonus ad h. l. notavit de discrimine horum vocabulorum Gratum est, ob quod gratiae debentur; iucundum, quod iuvat et voluptatem affert. Hinc intelligitur non omne quod gratum est, etiam

iucundum. Ille noster amicus, vir mehercule optimus et mihi amicissimus, sane tibi iratus est. Hoc si quanti tu aestimes sciam, tum quid mihi elaborandum sit scire possim. 2. L. Cincio HS. ccıↄↄ ccıↄↄ cccc. pro signis Megaricis, ut tu ad me scripseras, curavi. Hermae tui Pentelici cum capitibus aeneis, de quibus ad me scripsisti, iam nunc me admodum delectant. Quare velim et eos et signa et cetera, quae tibi eius loci et nostri studii et tuae elegantiae esse videbuntur, quam plurima quam primumque mittas et maxime, quae tibi gymnasii xystique videbuntur esse. Nam in eo genere sic studio efferimur, ut abs te adiuvandi, ab aliis prope reprehendendi simus. Si Lentuli navis non erit, quo tibi placebit, imponito. 3. Tulliola, deliciolae nostrae, tuum munusculum flagitat et me ut sponsorem appellat. Mihi autem abiurare certius est quam dependere.

---

12 *Mi* —

---

iucundum dici posse, probantque loci a Casaubono allati Att. III. 24 extr. Fam. IV. 6, 1, quibus addi possunt Fam. V. 15, 1. XIII. 18. Att. I. 17, 6. Q. fr. III. 1, 12.

Noster amicus, Lucceius. Cf. ep. 5, 5. 10, 2. 11, 1. 3, 3. h. l.

§ 2. *Pentelici* ɔ: e marmore Pentelico.

Iam nunc, ɔ: quum eos nondum vidi. Discrimen inter *iam nunc* et *nunc iam* recte constituit F. Haase in Diar. Antiq. Zimmermanni V. 3, p. 269—274. *Iam nunc* ponitur, ubi exspectatio rem praecurrit, Belg. *reeds nu; nunc iam* opponitur rei praeteritae. B. *nu eerst.* Cf. Handii Turs. III. p. 153 sq.

Et signa et cetera. Ita recte in codd. Signa sunt marmorea, quod in Hermas cum capitibus aeneis non convenit. Hinc etiam ep. 10, 3 signa ab Hermeraclis distinguit. *Cetera* sunt quaevis alia ornamenta.

Eius loci. Academiae. ep. 9, 2. 4, 3.

Gymnasii. De gymnasii forma usuque agit Beckerus in Charicle I. p. 328 sqq., qui fatetur descriptionem Vitruvii multis difficultatibus premi. Adiecit idem in tab. II ichnographiam gymnasii ex mente Newtoni.

Xystique. Xystus Romanis erat ambulatio sub divo, quae Graecis παραδρόμις vocabatur Vitruv. V. 11, 4 et VI. 7, 5, floribus ornata nonnunquam. Cf. Gierig ad Plin. Epp. II. 17, 17.

§ 3. *Tulliola — appellat.* Videtur Atticus in Graeciam profecturus munusculum Tulliae promisisse, eique promissioni non vere, sed ut fit per iocum velut sponsorem accessisse patrem. Quum Atticus in munere mittendo segnior esset, Tullia cogitabat de appellando sponsore sive de agendo ex sponsu, quod per leges ipsi licebat. Nam beneficium ordinis s. necessitas adeundi debitorem principalem prius quam sponsores appellantur ab Imp. Iustiniano demum est constitutum, in Nov. IV. c. 1.

Abiurare, ɔ: iureiurando negare me sponsorem esse. Cf. Gron. Lect. Plaut. p. 305. Scripsi autem *mihi* h. l. et saepius contra cod. Med. auctoritatem, quum paene certum sit Ciceronem forma contracta abstinuisse, nisi forte in locutionibus e sermone familiari desumptis, ut XIII. 40, 2. Orellius in altera editione Epistt. codicem Med. hac in re sequi maluit. I. F. Gronovius ad XII, 42, 1 adnotavit: „In veteribus libris plerumque *m̃* scribitur pro *mihi*, ut *ñ* pro *nisi*. Inde non colligendum Ciceronem scripsisse *mi*."

Dependere. ɔ: pro te solvere. Verbum in hac re proprium. Cf. Fam. I. 9, 9 *nisi cum Marco diligenter egeris, dependendum tibi est, quod mihi pro illo spopondisti.* Att. XIV. 16, 4. Gron. ad Plaut. Trin. II. 4, 25. Hinc quoque ex lege Publilia sponsori in creditorem erat *actio depensi.* Gai. III. 127.

IX. (*A. U. C.* 687.)

1. Nimium raro nobis abs te literae afferuntur, quum et multo tu facilius reperias, qui Romam proficiscantur, quam ego, qui Athenas, et certius tibi sit me esse Romae quam mihi te Athenis. Itaque propter hanc dubitationem meam brevior haec ipsa epistola est, quod, cum incertus essem ubi esses, nolebam illum nostrum familiarem sermonem in alienas manus devenire. 2. Signa Megarica et Hermas, de quibus ad me scripsisti, vehementer exspecto. Quidquid eiusdem generis habebis, dignum Academia tibi quod videbitur, ne dubitaris mittere, et arcae nostrae confidito. Genus hoc est voluptatis meae: quae *γυμνασιώδη* maxime sunt, ea quaero. Lentulus naves suas pollicetur. Peto abs te, ut haec cures diligenter. Chilius te rogat, et ego eius rogatu, *Εὐμολπιδῶν πάτρια.*

---

§ 1. *Devenire* i. e. non pervenire in tuas manus, sed casu incidere in alienas. Similis usus verbi in Bruto, 157. — *consideranti, ad quos ista non translata sint, sed nescio quo pacto devenerint.*

§ 2. *Signa Megarica* sunt e lapide, qui Megaris caedebatur, elaborata. Erat colore candido, mollis et conchis marinis repletus, unde λίθος κογχίτης dictus est. Paus. I. 44, 9.

Arcae nostrae confidito, ɔ: pecuniae, opibus nostris. Cf. Q. fr. II. 12, 5 *arcae nostrae fiducia,* et illud Iuvenalis, Sat. III. 143. *Quantum quisque sua numorum habet in arca, Tantum habet et fidei. Ex arca solvere* est pecuniam praesentem numerare.

Genus hoc est voluptatis meae. ɔ: hoc unum est ex iis, quae me delectant maxime.

Chilius. Poeta, qui Ciceronis consulatum carmine celebrare voluit. Vid. ep. 16, 15. Nominatur tertium in ep. 12, 2. Sed nomen ubique incertum est. II. 1. e Med. affertur *Chiyllus,* e marg. *thiullus,* e cod. Hisp. *tyullus,* ep. 12 Med. *thyrliusque.* In ep. 16 de Mediceo non satis constat, in Hisp. est *thlylius,* in Helmst. Graevii *Tylius.* Corradus de C. Helvio aut de Tullio Laurea cogitabat. Ego Graeci hominis nomen desidero.

Εὐμολπιδῶν πάτρια. Erant Eumolpidae sacerdotes Cereris Eleusiniae, quorum ritus patrii et instituta nominantur quoque in Plut. Alcib. c. 22. De illis agunt C. O. Mullerus, Proleg. zu einer wiss. Mythol. p. 250 sq. C. F. Hermannus, gottesd. Alterth. d. Griechen, § 55, adn. 25. Coniecturam Gronovii Eumolpidas hic dici pro Atheniensibus et verum libri titulum fuisse Ἀθηναίων πατρία non probamus.

X. (*A. U. C.* 687.)

1. Quum essem in Tusculano — erit hoc tibi pro illo tuo: „Quum essem in Ceramico" —, veruntamen quum ibi essem, Roma puer a sorore tua missus epistolam mihi abs te allatam dedit nuntiavitque eo ipso die post meridiem iturum eum, qui ad te proficisceretur. Eo factum est, ut

---

§ 1. *Erit hoc tibi,* ɔ: restituetur reponeturque tibi *pro illo tuo.* Malaspina.

In Ceramico, sc. exteriore, quod Thucyd. II. 34 appellat τὸ κάλλιστον προαστεῖον τῆς πόλεως. Cf. Harpocration in voce. Nomen rectius derivatur a figulis (κεραμεύς), qui ibi olim habitarunt, quam a ficto heroe Ceramo, quem citat Paus. I. 3, 1. Atticus videtur ibi suburbanum habuisse, in quo non displicet *illa antiqua domus,* cuius mentionem fecit Cicero Leg. I. 3. Nam quod Bakius ad c. 1. offensus antiquitate seu humilitate illius

epistolae tuae rescriberem aliquid, brevitate temporis tam pauca cogerer scribere. 2. Primum tibi de nostro amico placando aut etiam plane restituendo polliceor. Quod ego, etsi mea sponte ante faciebam, eo nunc tamen et agam studiosius et contendam ab illo vehementius, quod tantam ex epistola voluntatem eius rei tuam perspicere videor. Hoc te intelligere volo pergraviter illum esse offensum; sed quia nullam video gravem subesse causam, magno opere confido illum fore in officio et in nostra potestate. 3. Signa nostra et Hermeraclas, ut scribis, quum commodissime poteris, velim imponas, et si quod aliud οἰκεῖον eius loci, quem non ignoras, reperies; et maxime, quae tibi palaestrae gymnasiique videbuntur esse. Etenim ibi sedens haec ad te scribebam, ut me locus ipse admoneret. Praeterea typos tibi mando, quos in tectorio atrioli possim includere, et putealia sigillata duo. 4. Bibliothecam tuam cave cuiquam despondeas, quamvis acrem

---

domus coniecit *antiqua* mutandum in *Attica*, mihi non probatur, quoniam in eadem sententia praecedit *Athenis*. Atticum in ipsa urbe maiorem lautioremque domum habuisse per se intelligitur.

Verumtamen inservire orationi post parenthesin instaurandae vel tironibus notum est. Exempla e Cicerone collegit Ern. in Clavi. Romani scriptores eodem modo frequenter utuntur particulis *sed* et *igitur;* raro simplici *tamen*, ut in Brut. 101. Fam. IX. 16, 2.

Iturum. Recte sic emendatur, quum in Med. scriptum sit *missurum*, ex quo facile fit *missuram* sc. sororem. Sed hoc si verum esset, non adderetur *eum.*

§ 2. Cf. ad ep. 3, 3.

Fore in officio ɔ: illum fore qualem oportet, aut potius illum amicitiae officio satis facturum. cf. Fam. XIV. 1, 5. 4, 4. Q. fr. II. 2, 2 et Schneider. ad Caes. B. G. V. 3, 3.

Et in nostra potestate ɔ: et nobis facile obtemperaturum esse. Fam. V. 4, Q. fr. II. 9, 2. Caes. B. G. V. 3, 7. In primis magistratus dicuntur *esse in senatus potestate*, minores magistratus in potestate maiorum. cf. Fam. XI. 2, 1.

§ 3. *Hermeraclas.* Hermeraclae sunt Hermae cum capite Herculis, quarum ex antiquitate plures supersunt. Imagines vide in Musée des Antiques dessiné par Bouillon. III. 17, 3, 4. Clarac. tab. 347. Sed etiam statuae bifrontes. cf. Winckelmanni Op. VII. p. 135. Mulleri Archaeol. § 345 adn. 2.

Imponas sc. in navem. cf. 8, 2. Divin. II. 84. *Exponere* item absolute dicitur ep. 3, 2.

Palaestra recte separatur a gymnasio, a quo differt ut species a genere. Palaestra enim luctationi erat destinata, gymnasium omnibus corporis exercitiis patebat. vid. Beckeri Charicles I. p. 311.

Typos. Winckelmannus (S. W. VI. 186) de h. l. scribit: „Cicero überschikte dem Atticus sogar Zeichnungen der Gedanken von den Versierungen, die er suchte. So glaube ich müsse das Wort *typos* verstanden werden — man könnte es auch zugleich von dem Maasze der Stücke, die er anzubringen gesuchte, verstehen." Videtur celeberrimus archaeologus deceptus esse voc. *mandare*, quod Italico sermone *mittendi* notionem habet. Recte *typos* expl. P. Manutius parva signa, quae non tota sed dimidia tantum exstent, quae Itali figuras dimidiae eminentiae (Reliefs, half verheven beeldwerk) vocant. In eo tamen fallitur, quod in marmorea tabula insculpta putat, quum essent argilla (terra cotta) expressa. Plin. H. N. XXXV. § 151. cf. Mulleri Archaeologia § 305, 3. *Tectorium* dicitur, quo parietes teguntur sive muniuntur. Varr. R. R. III. 8, 1. Vitruv. VII. 3. Ital. *stucco*, Belg. *pleisterwerk.* — *Atriolum* memoratur quoque Q. fr. III. 1, 1 ibique distinguitur ab *atrio maiore.* cf. Rein. in Beckeri Gallo II. p. 176.

Putealia sigillata. „Puteorum opercula, parvis signis exornata." Man. In Dig. XIX. 1, l. 13, § 31 et 14, inter res immobiles recensetur *puteal, id est, quo puteum operitur.* cf. ibid. l. 17, § 8. Graece dic. περιστόμιον.

§ 4. *Despondeas,* tanquam pater qui filiam amanti despondet.

amatorem inveneris; nam ego omnes meas vindemiolas eo reservo, ut illud subsidium senectuti parem. 5. De fratre, confido ita esse, ut semper volui et elaboravi. Multa signa sunt eius rei, non minimum, quod soror praegnans est. 6. De comitiis meis et tibi me permisisse memini et ego iampridem hoc communibus amicis, qui te exspectant, praedico te non modo non arcessi a me, sed prohiberi; quod intelligo multo magis interesse tua te agere, quod agendum esset hoc tempore, quam mea te adesse comitiis. Proinde eo animo te velim esse, quasi mei negotii causa in ista loca missus esses. Me autem eum et offendes erga te et audies, quasi mihi, si quae parta erunt, non modo te praesente sed per te parta sint. Tulliola tibi diem dat; sponsorem (me) appellat.

---

6 *intelligam* — 7 *agendum est* — 11 *sponsorem non appellat.*

Acrem amatorem ɔ: eum, qui tanto amore bibliothecae tuae tenetur, ut eam quovis pretio suam facere studeat. Languet *emptorem*, ut Faernus scribi volebat.

§ 6. *De comitiis meis.* Cicero tunc petebat praeturam. In sequentibus verbis probamus scripturam e marg. Crat. vulgo receptam, ita ut verba *te non modo non arcessi a me, sed prohiberi* pendeant ab *hoc — praedico*, sed simul intelligatur ad praecc. *tibi me permisisse memini* cogitatione supplendum esse ut *abesses*. Fr. Hofmannum, qui Med. scripturam *non modo non arcessam, sed prohibebo* retineri iubet, pro *intelligam* corrigens *intelligo*, rogabo, quid ergo Cicero promiserit Attico et quid sit *hoc*, quod amicis praedicet.

Quod agendum esset cum libris notis, in quibus quoque Z. Lambini. In *esset* puto latere *istic est*. Vulgo editur *quod agendum est*, male omissa loci indicatione.

Proinde ɔ: ex ea rei ratione, quod nos dicimus *dientengevolge*.

Si qua parta sunt — parta sint. Ita Med. In aliis codd. *parata* inventum est. Saepissime *parere* et *parare*, *partus* et *paratus* confunduntur. cf. Drak. ad Liv. V. 6, 1 et XLII. 11, 9. Difficile est diiudicare, utrum in singulis locis verum sit, si a codicibus recedimus. Nam utriusque verbi vim esse similem exempla haud dubia ostendunt, velut Sal. Iug. 10, 4: *amicos non auro parare queas; officio et fide pariuntur.* Ibid. 31, 17, *maius dedecus est parta amittere, quam omnino non paravisse.* Hoc concedi debet librarios proniores fuisse ad scribendum *partus* pro *paratus*, quam contra.

T. tibi diem dat, sponsorem (me) appellat. cf. ep. 8, 3. *Diem dare* h. l. est certum diem constituere, quo debitum munusculum esset solvendum. In alia re idem legitur de N. D. III. 94. Ultima quum in Med. scripta essent *sponsorem appellat*, is qui codicem correxit interposuit *non*, quod inde transiit in cod. Bessar., Palatinos Gruteri, Ambros. placuitque Manutio et Orellio in edit. alt. Hi statuunt Tulliam post priores illas literas datas sententiam mutasse. Negationem recte abesse defendunt Bosius, Casaubonus, Ernestus, quibus accessit Wesenbergius, Obss. crit. in Sestianam p 29, qui multa exempla negationum a librariis in verba scriptorum illatarum excitavit. Nobis quoque Tullia diem dans Attico non videtur abiecisse consilium appellandi sponsoris. cf. ad XVI. 15, 2. Ut oppositio inter Atticum et Ciceronem magis elucerct cum Klotzio *me* adieci.

XI. (*A. U. C.* 687).

1. Et mea sponte faciebam antea et post duabus epistolis tuis perdiligenter in eandem rationem scriptis, magno opere sum commotus et accedebat hortator assiduus Salustius, ut agerem quam diligentissime cum Lucceio de vestra vetere gratia reconcilianda. Sed, quum omnia fecissem, non modo eam voluntatem eius, quae fuerat erga te, recuperare non potui, verum ne causam quidem elicere immutatae voluntatis. Tametsi iactat ille quidem illud suum arbitrium et ea, quae iam tum, quum aderas, offendere eius animum intelligebam, tamen habet quiddam profecto, quod magis in animo eius insederit, quod neque epistolae tuae neque nostra allegatio tam potest facile delere, quam tu praesens non modo oratione sed tuo vultu illo familiari tolles, si modo tanti putaris; id quod si me audies et si humanitati tuae constare voles, certe putabis. Ac ne illud mirere cur, quum ego antea significarim tibi per litteras me sperare illum in nostra potestate fore, nunc idem videar diffidere, incredibile est, quanto mihi videatur il-

---

2 *commotus. Eo accedebat* — 12 *putaris id, quod* —

---

§ 1. *Faciebam* carebat obiecto. Id restituit Buchelerus in Mus. Rhen. XI. p. 529 scribens *et accedebat* pro *Eo accedebat*. Cicero utitur oratione trimembri: *Et* — *faciebam antea, et* — *sum commotus, et accedebat.* — Ad singula membra referenda sunt vv. *ut agerem* cet.

In eandem rationem scriptis ɔ: ita scriptis, ut me idem rogares, vel ut Gron. interpretatur, eodem argumento.

Salustius. Cn. Salustii frequens mentio fit in epistolis. Male Ernestus ex uno homine fecit duos, alterum Ciceronis amicum, alterum eiusdem libertum, qui nec fuit nec ita nominari poterat. Melius Orellius in Onom. Tull. Ciceronis clientem fuisse suspicatur. De scriptura Med. h. l. non constat; infra XI, 20, 2 in hoc nomine *l* geminatur, quod Kritzius in nomine historici scribendo secutus est. Vid. eum in praef. p. XX seqq. et Corssenus in Op. de pronunciatione serm. Lat. 1. p. 81 seqq.

Tametsi-tamen. A. Matthiae ad Cic. Mur. 16 multos locos collegit, ubi hae voces se excipiunt. Addo Att. V. 12, 2. Verr. II. 108. V. 82.

Iactat. Iactare pro identidem commemorare illustr. Gron. ad Liv. XXXVIII. 25, 5. cf. quae notabo ad II. 7, 4.

Illud suum arbitrium ɔ: arbitrium, quod is semper in ore habet. Magis tamen placet *tuum*. Atticus arbiter in aliquo negotio adversus Lucceium pronuntiasse videtur.

In animo eius insederit, tanquam telum, quod vix evellitur. cf. adnot. mea ad I. 17, 1.

Allegatio. Allegare sic differt a *legare*, ut illud sit mittere ad aliquem de negotiis privatis, hoc de publicis. cff. intt. ad Phil. V. 14. Similiter allegatio distinguitur a legatione in Verr. I. 44 et 136. H. l. in codd. est *legatio.* Malaspina recte duabus literis geminatis scripsit: *allegatio.*

Si modo tanti putaris; id quod — certe putabis. In his verbis interpungendis secutus sum Meutznerum, l. cit. ad ep. 5, 4. Longe hoc praestare receptae distinctioni quivis dictionis Tullianae non rudis intelliget.

Idem. De usu pron. *idem* in opponendis, quae inter se contraria videntur, dixit Matth. ad Cic. p. Arch., 15. cf. N. D. I. 121: *Epicurus quum — praestantissimam naturam Dei dicat esse, negat idem esse in deo gratiam.* Hic *eidem* in codd. vel e scribendi errore profectum vel ad v. *diffidere* accommodatum est. Sed nominativus multo elegantior.

Obfirmatior. Praecedens *obstinatior* hunc participii comparativum commendat prae altero *affirmatior*, quem N. Heinsius ad Silii It. XII.

lius voluntas obstinatior et in hac iracundia obfirmatior; sed haec aut sanabuntur, quum veneris, aut ei molesta erunt, in utro culpa erit. 2. Quod in epistola tua scriptum erat me iam arbitrari designatum esse, scito nihil tam exercitum esse nunc Romae quam candidatos omnibus iniquitatibus nec, quando futura sint comitia, sciri. Verum haec audies de Philadelpho. 3. Tu, velim, quae Academiae nostrae parasti, quam primum mittas. Mire quam illius loci non modo usus sed etiam cogitatio delectat. Libros vero tuos cave cuiquam tradas. Nobis eos, quemadmodum scribis, conserva. Summum me eorum studium tenet, sicut odium iam ceterarum rerum; quas tu, incredibile est, quam brevi tempore quanto deteriores offensurus sis, quam reliquisti.

---

668 alienis exemplis munivit. *Ob* in hoc verbo eandem vim habet atque in *obducere*, *opponere*, *oppugnare*. I. F. Gronovius observat *obfirmare* esse Plautinum.

§ 2. *Me iam arbitrari designatum esse*. C. T. Zumptius ad Verr. V. 106 haec citavit, ut doceret v. *arbitrari* a Cicerone passive dictum fuisse. Qua in re a patruo recte discessit A. G. Zumptius ad or. p. Mur. § 34 subiectum infinitivi (*te*) hic omissum putans. Hoc non minus ex usu Ciceronis est, quam scribere plenius: *te iam arbitrari designatum me esse*.

Exercitum esse ɔ: vexatum esse. cff. Kuhner. ad Tusc. V. 3. Kritz. ad Sal. Cat. 11, 1.

Audies de Philadelpho ɔ: ex eo homine, qui tibi has litteras reddet. *a Phil.* esset per eum, eius interventu. cf. Handii Turs. I. 17, II. 191.

§ 3. *Mire quam*. Usitatius est *mirum quantum*, *mirum in modum*, *mirum quam* (Att. XIII. 40, 2), neque tamen erat, quod Handius in Turs. III. 626 dubitaret de integritate huius loci. Comparatione formularum *sane quam* et *valde quam* et Gr. θαυμαστῶς ὡς satis munitur.

XII. (*A. U. C.* 693.)

1. *Τεῦκρις* illa lentum sane negotium, neque Cornelius ad Terentiam postea rediit; opinor, ad Considium, Axium, Selicium confugiendum est; nam a Caecilio propinqui minore centesimis nummum movere non pos-

---

§ 1. Τεῦκρις. Plerique interpretes ficto hoc nomine, quod redit ep. 13, 6 et 14, 7, C. Antonium, Ciceronis in consulatu collegam, Macedoniae proconsulem designari censent, in nominis ratione aperienda non sine causa laborantes. Schützii argumenta adversa bene refutavit Abeken, in libro cit. p. 48. Sauppio tamen Onom. Tull. III. p. 100 potius mulier designari videbatur, Antonii fortasse necessaria. Ego in re incerta nihil affirmo.

Lentum sane negotium. βραδύ τι χρῆμα, lentior est in solvendo. Eiusmodi homines infra V. 18, 4 nominat *negotia et lenta et inania*, quemadmodum Callisthenes appellatur *vulgare et notum negotium* Q. fr. II, 13, 4. Negotium de homine cum contemptu dicitur. Ad *lentum* vid. Mureti V. L. III, 18.

Cornelius. Non male Corradus suspicatur hunc esse Q. illum Cornelium, P. Sestii affinem, cuius mentio fit Fam. V. 6, 1. Absentis Sestii negotia fortasse curabat, eiusque iussu de illa re Ciceronis uxorem convenerat.

Ad Considium, Axium cet. Sunt foeneratores aliunde quoque noti. Debebat autem Cicero eo tempore mercedem solvere aedium, quas superiore anno de M. Crasso emerat. cf. Fam. V. 6, 2 et quae notabo ad ep. seq. § 6.

A Caecilio. De hoc agitur in ep. 1, 3. Caeterum hunc locum respiciebat Seneca in epist. 118 inter ea, quae Ciceronis epistolas implent, memorans: *Quam durus sit foenerator Caecilius, a quo minoris centesimis propinqui nummum movere non possint*. Neque tamen Senecae tantum tribuendum est, ut in hoc loco

sunt. Sed, ut ad prima illa redeam, nihil ego illa impudentius, astutius, lentius vidi: „libertum mitto; Tito mandavi:" *σκήψεις* atque *ἀναβολαί*. Sed nescio, an *ταὐτόματον ἡμῶν*· nam mihi Pompeiani prodromi nuntiant aperte Pompeium acturum Antonio succedi oportere; eodemque tempore aget praetor ad populum. Res eiusmodi est, ut ego nec per bonorum nec per popularem existimationem honeste possim hominem defendere, nec mihi libeat, quod vel maximum est. Etenim accidit hoc, quod totum cuiusmodi sit mando tibi, ut perspicias. 2. Libertum ego habeo, sane nequam hominem, Hilarum dico, ratiocinatorem et clientem tuum. De eo mihi Valerius interpres nuntiat Chiliusque se audisse scribit haec: esse hominem cum Antonio; Antonium porro in cogendis pecuniis dictitare partem mihi quaeri et a me custodem communis quaestus libertum esse missum. Non sum mediocriter commotus, neque tamen credidi; sed certe ali-

3 *πρόδρομοι* — Sic pag. seq. 10 *ἀναγνώστης* —

minoris restituatur pro *minore*. Omittitur foenore v. usura, ut in ablativo comparationis *centesimis*. cf. Gronovius de pec. vet. p. 227.

Minore centesimis. Usurae quovis mense pendebantur, ita ut pro centum numis hac lege foenore datis, debitor integro anno duodecim solveret. Belg. diceres *twaalf pro cent rente*. Gravis erat usura illo praesertim tempore, quum *semissibus magna copia erat* (Fam. V. 6, 2) i. e. quum tanta erat numorum abundantia, ut bona nomina facile pecuniam *semissi usura* (6 pro cent) acciperent. Atque *centesimae* usurae graviores erant *unciario foenore*, quod per annum cyclicum effecisse duodecimam sortis partem ($8\frac{1}{2}$ pr. c.), itaque anno civili *decem centesimas* aequasse, acute demonstravit Niebuhrius, Hist. Rom. III. p. 61 seqq.

Movere. cf. Flacc. 44, Font. 1, ubi *commoveri* eodem modo de numis dicitur. Nos dicimus *losmaken*.

An ταὐτόματον ἡμῶν. Nempe *κάλλιω βουλεύεται*. Versiculus legitur inter Menandri *γνώμας μονοστίχους* in Fragm. Comic. Gr. IV. p. 361 Mein. — Videbat Cicero Antonium de repetundis accusatum iri et posse se honeste defensionem illius declinare, si rumor de eius calumnia, quem seq. § tangit, confirmaretur.

Pompeiani prodromi. „De M. imprimis Pisone, Pompeii legato, ad comitia videlicet praemisso, capiendum videtur." Martyni-Laguna ad Epist. Fam. p. 230.

Antonio succedi oportere. Is erat tum altero anno in provincia.

Aget. De revocando Antonio. Quis praetor intelligatur, incertum.

Honeste possim hominem defendere. Cicero anno superiore Antonium in senatu gravissime ac diligentissime defenderat, Fam. V. 6, 3. Post reditum a. 695 ineunte ille in iudicium vocatus est et condemnatus. vid. Vatin. 28. Cael. 74. Flacc. 95. Quod vero dicunt illum tunc quoque a Cicerone defensum fuisse, nititur hoc suspecta fide orat. pro domo, 41.

§ 2. Eandem rem verbo tangit Cicero in epistola ad ipsum Antonium missa, Fam. V. 5, 2.

Libertum ego habeo — clientem tuum. Poterant igitur libertini praeter dominum manumissorem alium patronum sibi adsciscere. Res confirmatur alio exemplo ex orat. p. Rosc. Am. 19, ubi Mallius Glaucia libertinus, cliens T. Roscii vocatur. Nostro loco usus est Casaubonus ad explicandum Suet. Caes. 2, ubi opportune provocavit ad simile institutum iuris Attici. *Ratiocinator* est qui dispensat rationes rei familiaris.

Valerius interpres. Iterum nominatur infra XVI. 11, 7. Munus interpretum erat orationum a legatis aliarum gentium peregrino sermone in senatu habitarum interpretatio. Cf. Divin. II. 134.

Chilius. Vid. supra ad ep. 9, 2.

Partem mihi quaeri i. e. mihi parari, id agi ut ego consequar. Cf. Kritz ad Sal. Iug. 3, 3. Similem usum verbi animadvertas licet h. l. 19, 4. *Pompeio — potentiam quaeri*, ibid. 6. *mihi — praesidia esse quaerenda*.

quid sermonis fuit. Totum investiga, cognosce, perspice et nebulonem illum, si quo pacto potes, ex istis locis amove. Huius sermonis Valerius auctorem Cn. Plancium nominabat. Mando tibi plane totum ut videas cuiusmodi sit. 3. Pompeium nobis amicissimum constat esse. Divortium Muciae vehementer probatur. P. Clodium Appii F. credo te audisse cum veste muliebri deprehensum domi C. Caesaris, quum pro populo fieret, eumque per manus servulae servatum et eductum; rem esse insigni infamia: quod te moleste ferre certo scio. 4. Quid praeterea ad te scribam non habeo. Et mehercule eram in scribendo conturbatior. Nam puer festivus, anagnostes noster, Sositheus decesserat meque plus, quam servi mors debere videbatur, commoverat. Tu velim saepe ad nos scribas. Si rem nullam habebis, quod in buccam venerit, scribito. Kal. Ianuar. M. Messala, M. Pisone coss.

---

§ 3. *Pompeium n. a. c. esse.* Qui diligenter legerit epistolam superiore anno ad Pompeium datam (Fam. V. 7), mirabitur fortasse, unde tanta illa voluntatis immutatio tam subito orta sit. Sed sciat ille virorum civilium amicitias raro veras esse, plerumque ad tempus compositas. Cur Pompeius res gestas Ciceronis redux celebraverit, intelligitur ex epist. 14, 1—4. Cf. Mart. Lag. p. 229.

Divortium Muciae. Hanc Metellorum Celeris et Nepotis sororem (Fam. V. 2, 6), non germanam, sed vel uterinam vel consobrinam (vid. Manut. ad c. l.), uxorem dimisit Cn. Pompeius, quia cum C. Caesare rem habuisse dicebatur. Cf. Suet. Caes. 50. Duxit postea M. Aemilius Scaurus, ut nobis auctor est Asc. Ped. in argum. Scaurianae, p. 19 Or. E talibus cognoscuntur mores illius aetatis corrupti.

Quum pro populo fieret. *Facere* et *fieri* in re sacra pro *sacra facere* et *peragi* centies dicuntur; ut recte editores voc. *sacrificium,* quod in libris scriptis, ut videtur, omnibus hic additur, eiecisse videantur. Praeiverant Graeci, quorum similis usus in verbis ἔρδειν et ῥέζειν vulgo notus est. — Ceterum P. Clodii incestus commissus est in sacris Bonae Deae, a solis mulieribus domi Pontificis Maximi celebrari solitis.

Servulae. Mira est Med. scriptura *seprule,* in qua nomen proprium mulieris latere nonnullis visum est. Sed quum in orat. de harusp. resp. 44 legamus Clodium *ancillarum beneficio* emissum esse et a Plutarcho in Cic. 27 et in Schol. Bob. in orat. in Clod. p. 339. Or. narretur in cellam ancillae confugisse, de correctionis antiquae veritate vix dubitari posse credimus.

§ 4. *Quid scribam non habeo.* Multi post Malaspinam ad h. l. de discrimine inter *non habeo, quid* et *non* (*nihil*) *habeo, quod scribam* egerunt; cf. Haase ad Reisigium, adn. 502. Optima videtur illorum ratio, qui dicunt *quid* sequi, ubi *habere* et *non habere* ponatur sciendi et nesciendi potestate (cf. Seyffert ad Cic. Lael. p. 46 et 518); ubi vero propria vis illi verbo sit, ut *non habeo* sit *mihi deest,* pron. relativo opus esse. Ubi mens scribentis dubia est, optimi codd. audiendi sunt, quamvis in eiusmodi rebus exigua sit vel optimorum auctoritas. Plerosque locos ex epistt. Tullianis ad hanc normam exegit Wesenbergius, Emend. p. 54 seqq.

Anagnostes. cf. Fam. V. 9, 2. Erat servus, qui inter coenam aliove tempore domino aliquid legebat. Latine vocatur *lector.* vid. Plin. Ep. III. 5. Nep. Att. 14.

Quod in buccam venerit. Locutio e sermone familiari, qua saepius utitur Cicero in his epistolis. vid. VII. 10 extr. XII. 1 extr. XIV. 7 extr. Respicit hunc locum Seneca, Epist. 118 in.

M. Messala, M. Pisone coss. Eodem ordine hi consules citantur in subscriptione epist. seq. et apud Caes. B. G. I. 2. In Fastis tamen Pisonis nomen praecedit, quod recte factum defendit Schneiderus ad Caes. l. c. cf. Plin. H. N. VII. § 98. Similiter Cic. de Sen. 14 consules a. 585 appellat Caepionem et Philippum iterum, quos fasti Capitolini inverso ordine laudant.

XIII. (*A. U. C.* 693.)

1. Accepi tuas tris iam epistolas: unam a M. Cornelio, quam Tribus Tabernis, ut opinor, ei dedisti, alteram, quam mihi Canusinus tuus hospes reddidit, tertiam, quam, ut scribis, ancora soluta de phaselo dedisti. Quae fuerunt omnes † rhetorum pure loquuntur, quum humanitatis sparsae sale, tum insignes amoris notis. Quibus epistolis sum equidem abs te lacessitus ad scribendum, sed idcirco sum tardior, quod non invenio fidelem tabellarium. Quotus enim quisque est, qui epistolam paullo graviorem ferre possit, nisi eam pellectione relevarit? Accedit eo, quod mihi non † est, ut quisque in Epirum proficiscitur. Ego enim te arbitror caesis apud

5 *rhetorum. Pure* — 9 *non perinde est* —

§ 1. *Accepi tuas — epistolas.* Post longiorem commorationem in urbe Atticus anno 692 exeunte (cf. subscriptio epist. praec.) discesserat et mense Ianuario in Graeciam rediit. Brundisio, quum mare traiecturus erat, *de phaselo* epistolam Ciceroni misit et bis in itinere dederat. Non adscripserat his nomina locorum, sed Cicero suspicabatur scriptam esse primam *Tribus Tabernis*, quae erat statio in via Appia inter Ariciam et forum Appii, nota e narratione itineris Paulini, Act. Apost. 28, 15 et ex Itinerario Antonini; alteram *Canusii* in Apulia, ubi Horatium poetam quoque devertisse scimus e festiva illa itineris Brundisini descriptione, Sat. I. 5, 91.

Ancora soluta de phaselo. Cicero verbis *ut scribis* indicat esse haec Attici. Sed vix poterat homo Romanus, etiam festinanter scribens, adeo errare ut pro *ancora sublata* scriberet *soluta*, (in Lucilii enim fragmento apud Nonium p. 536 pro *anchora soluta'st* aliud nomen requiri et interpretatio grammatici et metrum docet. De Turnebi coniectura ibi scribendum: *Funis enim praecisu' cito atque* ANGINA *soluta'st.*) nec Cicero tam inhumanus erat, ut apertum calami lapsum amico suo obiiceret. Peerlkampius pulcre vidit scribendum esse *ancora sublata, ora soluta*, mediaque omissa esse a librario. *Oram solvere* in sermone nautico dicebant pro solvere funem, quo navis alligatur orae. Cf. Quinct. praef. § 3 *permittamus vela ventis et oram solventibus bene precemur.* et IV. 2, 41: *conscendi, sublatae sunt ancorae, solvimus oram, profecti sumus.* Phaselum fuisse navigium Aegyptiorum vulgo notum est. Sed Nonius interpr. *navigium Campanum* et affert e Salustii et Sisennae Historiis testimonia, p. 534.

Quae fuerunt omnes † rhetorum pure loquuntur, cet. Locum corruptum alii aliter restituere conati sunt. Ante Orellium ferebant: *quae fuerunt omnes rhetorum. Pure loquuntur* cet. Sed nec *fuerunt rhetorum*, nec *pure loquuntur* epistolae in Cicerone ferendum est. Mitto coniecturas a me olim propositas in Misc. Philol. Amstel. III. p. 108, ut Peerlkampianam memorem: *quae fuerunt omnes* ↄ: praeter illas tres nullas accepi. *Rhetorum more loquuntur.* Amor Ciceronis reddiderat Atticum φιλορήτορα. Magis nunc tamen placet Madvigii correctio in Schneidewini Philol. II. I, p. 142 proposita: *Quae fuerunt omnes, ut rhetorum pueri loquuntur*, in quibus *rhetorum pueri* tamen invecti sunt ab indocto librario. Cicero Graece scripserat: ῥητόρων παῖδες. cf. B. ten Brink in Philol. VII. p. 589. Similiter V. 10, 5, pro ἄνω κάτω librarii interpretationem *sursum deorsum* dederunt.

Sed idcirco sum tardior, cet. De eadem re queritur Fam. I. 7, 1, (ubi inter *committere — Quoties* intercidisse videtur *cuivis* s. *quoivis.*) IV. 4, 1. Att. XV. 4, 4.

Quotus enim quisque — relevarit? Iocatur in verbis *graviorem ferre* et *relevarit.* Similia ex Aristophane et Luciano collegit Fritzschius ad Aristoph. Thesmoph. p. 588. — *Pellectio-*

Amaltheam tuam victimis statim esse ad Sicyonem oppugnandam profectum, neque tamen id ipsum certum habeo, quando ad Antonium proficiscare aut quid in Epiro temporis ponas. Ita neque Achaicis hominibus neque Epiroticis paullo liberiores literas committere audeo. 2. Sunt autem post discessum a me tuum res dignae literis nostris, sed non committendae eiusmodi periculo, ut aut interire aut aperiri aut intercipi possint. Primum igitur scito primum me non esse rogatum sententiam praepositumque esse nobis pacificatorem Allobrogum, idque admurmurante senatu neque me invito esse factum. Sum enim et ab observando homine perverso

---

1 *oppugnandum profectum. Neque* —

---

nem, ut *pellego* pro *perlego*, quod fortasse ferendum apud Plautum Pers. IV. 3, certe *pellucendi* analogia defenditur, de plebe hominibus ut tabellariis in ore fuisse suspicor. Ciceronem hoc vocabulo nunc usum esse, non vero scribendum esse *per lectionem* et optimi libri Mss. et observatio consuetudinis Tullianae arguunt.

Accedit eo, quod mihi non † est, ut quisque — proficiscitur. In libro Med. omittitur *ut*, in codd Malaspinae et cod. Hispano *est*. Manifestum est aliquid excidisse. Quod vett. editt. habent: — *quod mihi non est notum, ut — proficiscatur*, a Ciceronis mente alienum est minimeque cohaeret cum sententia sequenti, qua haec explicantur. Non minus errat Orellius putans hoc dicere scriptorem, *non perinde* sibi *esse*, qui proficiscatur, utrum homo fidelis an perfidus ac levis. Nam de eo satis dixerat; nunc aliud addit, quo suam in scribendo tarditatem excuset. Nesciebat enim, ubi Atticus moraretur, in Epiro an apud Antonium an Sicyone. Cf. ep. 16, 16. Poterat scribi: — *quod mihi non bonus est, ut quisque in E. proficiscitur* ɔ: quoties aliquis in E. proficiscitur, mihi non utilis est. De hoc usu v. *bonus* cf. Kritz. ad Sal. Iug. 17, 5 et 82, 2. Alii malent: *non prodest* aut *non ex usu est*, quod in mentem venit Bernardo ten Brink, l. c.

Caesis apud Amaltheam tuam victimis. Diis faciebant imperatores ad bellum profecturi. Lepide hoc transfert in Atticum, qui constituerat Sicyonem oppugnare ɔ: Sicyonem petere, ut nunos a debitoribus exigeret. Cf. ep. 19, 9 h. l. — *Amaltheum* (ep. 16, 15 et 18 h. l. Leg. II. 3, 7) erat nomen praedii Epirotici ad flumen Thyamin, sic dicti ab antiquo sacello Amaltheae Nymphae (cf. II, 20, 2), quod Atticus epigrammatis Graecis et anaglyphis mythicis exornavit. Cf. Orell. Onom. Tull. p. 33.

Ad Sicyonem oppugnandam. Ita scripsi cum Lambino. Male ceteri editores propagarunt errorem codd. *oppugnandum.* Deberet saltem esse *ad oppugnandum Sicyonem;* quamquam ne hoc quidem Tullianum esse demonstravit Madvigius Op. Acad. 1. p. 380 seqq. cff. quoque Reisigii Schol. § 441. Nam de nominis genere nulla dubitatio est. Ut Graeci constanter τὴν Σικυῶνα vocant, sic feminini generis adiectivum addunt Ovidius in Ibide 319, Iuvenalis Sat. III. 69, Statius Theb. IV. 50.

§ 2. *Primum* cet. Saepe scriptores in enumerando post primum membrum orationis formam mutant, ut a multis est observatum, e quibus unum laudo Madvigium ad Cic. Fin. p. 36, cuius animadversiones l. c. p. 7, 86, 465 cavebunt, ne repetitio eiusdem vocabuli (*primum — primum*), praesertim diversa vi positi, quemquam offendat. De quo loco etiam consulendus I. F. Reitzius in Apologia libro de Ambiguis, mediis et contrariis praemissa, p. 18 sq.

Primum me non esse rogatum sententiam. Loquitur de eo, quod factum est in senatu a M. Pisone, qui Kal. Ianuariis cum M. Messala consulatum inierat. Recte Casaubonus hinc suspicatur superiore anno, qui erat post ipsius consulatum primus, Ciceronem primum sententiam dixisse. De ordine, quo consul sententias rogabat, praecipue legendi sunt Cicero Att. XII. 21, 1. Phil. V. 35 et Gellius N. A. IV. 10. E recentioribus cf. Beckeri Antiq. Rom. II. 2, p. 425 seqq.

Pacificatorem Allobrogum. C. Pisonem dicit, de quo diximus ad ep. 1, 2. Non sine acerbitate hunc, qui in Gallia aliquem motum

liber et ad dignitatem in re publica retinendam contra illius voluntatem solutus, et ille secundus in dicendo locus habet auctoritatem paene principis et voluntatem non nimis devinctam beneficio consulis. Tertius est Catulus, quartus, si etiam hoc quaeris, Hortensius. Consul autem ipse parvo animo et pravo tamen, cavillator genere illo moroso, quod etiam sine dicacitate ridetur, facie magis quam facetiis ridiculus, nihil agens cum re publica, seiunctus ab optimatibus, a quo nihil speres boni rei publicae, quia non vult, nihil mali, quia non audet. Eius autem collega et in me perhonorificus et partium studiosus ac defensor bonarum. Qui nunc (non) leviter inter se dissident et vereor ne hoc, quod infectum est, serpat longius. 3. Credo enim te audisse, quum apud Caesarem pro populo fieret, venisse eo muliebri vestitu virum, idque sacrificium quum virgines instaurassent, mentionem a Q. Cornificio in senatu factam — is fuit prin-

---

5 *pravo, tantum cavillator* — 8 *nihil* [*metuas*] *mali* — 9 *Quin nunc leviter* — 10 *dissident. 3. Sed vereor.*

---

composuerat, *pacificatorem Allobrogum* nominat, quasi ob tantum de re publica meritum non indignus esset, qui sibi patriae conservatori praeponeretur. Nam quamquam dolorem iniuriae acceptae dissimulat, facile tamen apparet animo eum commoto fuisse, quum haec scriberet.

Admurmurante senatu ɔ: improbante senatu suumque iudicium rumore indicante. *Admurmurare* plerumque in malam partem ponitur, *acclamare* in bonam; sed etiam contrarium obtinet, ut Q. fr. II. 1, 2 et 3, ubi infesta *acclamatio* opponitur *secundis admurmurationibus.* Conferri potest v. ἐπιρροθεῖν, quod de clamoribus tam adversis quam secundis dicitur.

Neque me invito ɔ: et tamen me non invito. Cf. de hoc usu particulae *neque* Att. I. 19, 4. II. 1, 4. 24, 2. VI. 9, 1. X. 2, 1. Ochsnerus ad Cic. Ecl. p. 58. Brem. ad Corn. Ages. 1, 4.

Liber et — solutus. Si vinctus fuisset beneficio consulis, ei gratum animum ostendere debuisset. Nunc nihil ei acceptum referens plane erat liber.

Parvo animo et pravo tamen. Sequor cod. Medicei scripturam. Nam qui parvo animo sunt, saepe sunt homines boni; Piso vero coniungebat cum μικροψυχία animi perversitatem eratque, quod in tali homine non exspectares, cavillator. Nullius libri certa fide plerique minore distinctione post *pravo* posita scripserunt *tantum cavillator* cet. Si e codice Ms. esset, fortasse probarem.

Cavillator genere illo moroso. Cavillatio est genus quoddam festivitatis, aequabiliter per totum sermonem fusum, diversum a *dicacitate,* quae cernitur in dictis brevibus et peracutis, in iaciendo mittendoque ridiculo. Vid. Orat. II. 218. Orat. 26 cum Goelleri adnot. Cicero h. l. tribuit M. Pisoni — nam de eo agit — cavillationem, sed minus urbanam, difficilem et stomachosam, denique ex illo genere, quod improbatur Orat. II. 251. Similiter fere de eo indicat in Bruto 236: (M. Piso) *habuit a natura genus quoddam acuminis, quod etiam arte limaverat, quod erat in reprehendendis verbis versutum et sollers, sed saepe stomachosum, nonnunquam frigidum, interdum etiam facetum;* ubi *tamen* pro *etiam* scribendum videtur. — *Mocosum,* quod Salmasius a Gr. μῶκος, *sannio,* derivatum (cf. Franc. *moqueur*) Ciceroni h. l. et Quinctiliano I. O. XI. 3, 183 obtrudere volebat, Latinis inauditum est.

Nihil agens cum republica. Insolentia huius dicti offendit interpretes. Igitur Malaspina malebat *in re p.*, quod etiam in libris scriptis invenitur; Muretus *cum populo;* Peerlkampius illud idem sic enuntiatum putat: *nihil agens, cum a populo, tum seiunctus ab optimatibus.* Neque dubito, quin recte dicatur *nihil agere e re p.* Sed bene observat Matthiae ad Cic.

ceps, ne tu forte aliquem nostrum putes —, postea rem ex senatus consulto ad pontifices relatam idque ab iis nefas esse decretum; deinde ex senatus consulto consules rogationem promulgasse, uxori Caesarem nuntium remisisse. In hac causa Piso amicitia P. Clodii ductus operam dat, ut ea rogatio, quam ipse fert et fert ex senatus consulto et de religione,

---

Cat. III. 14, qui a consiliis de rep. se ipse removeat, dici nihil agentem cum rep., ut res publica per προσωποποιΐαν ipsa consilia inire fingatur.

Nihil mali. Abieci his interpositum *metuas*, quod glossam sapit. Nam omnes codices noti, quibus nunc addo duos Hispanos, dant *nihil speres mali.* Verbum cogitatione repetendum male repetierunt librarii; novum, quod sententiae convenit, contra codices adiecerunt primi editores. *Sperare* est exspectare.

In me perhonorificus ɔ: qui plurimum mihi honoris tribuit. Similiter II. 18, 1 *consalutatio forensis perhonorifica* Curioni impertitur.

Qui nunc. Med. a prima manu habebat *quin immo*, quod non Tullianum esse, sed serioris aetatis, quae delectaretur similium verborum coacervatione observat Handius Turs. III. p. 233. Atque h. l. ne *quin nunc* quidem ferri posse, quum in his verbis nulla gradatio sit, monuit Wesenbergius Emend. p. 123. Falso autem consules *leviter* inter se dissidere dicuntur. Ex iis quae sequuntur contrarium apparet. Quare non dubitavi locum dare praeclarae emendationi Peerlkampii mei, qui e scriptura cod. Med. eruit *qui nunc non*, deinde *sed* mutavit. Si maior esset auctoritas cod. Hispani, ex eo posset scribi: *qui nec leviter* cet.

Et vereor ne hoc, quod infectum est, serpat longius. Perperam haec vulgo referuntur ad sacra Bonae Deae violata. Immo opponuntur iis, quae praecedunt neque ab iis divelli possunt. Cicero itaque dicit se vereri, ne discidium illud vel dissensio inter consules causa Clodiana ingravescat. Verebatur autem propterea quod exitum illius certaminis reipublicae perniciosum animo prospiciebat, id quod mox plane declarat. Locutionem *infectum serpit* explicuit I. F. Gron. ad Liv. XXVII, 20, 12.

§ 3. *Apud Caesarem.* Vix recte abest praenomen *C.*, quod sane facile a librariis omitti potuit.

Idque sacrificium quum virgines instaurassent. Quum sacra polluta essent, denuo erant facienda; qua in re *instaurare* est verbum legitimum. Cf. Q. fr. II. 6, 4. Liv. V. 19 in. *Virgines* autem sunt *Vestales*, quae aliquoties ἁπλῶς ita vocantur. Cf. Cic. Cat. III. 9. Suet. Dom. 8.

Mentionem — factam. Mentionem alicuius rei in senatu facere omnibus senatoribus fuit permissum; *referre ad senatum* ei tantum magistratui, qui senatum habebat. — Q. Cornificius, qui in annum 691 consulatum petierat (vid. ep. 1, 1), videtur fuisse praetorius, ut Cicero *aliquem nostrum* dicat aliquem e consularibus.

Ne tu — putes ɔ: hoc propterea dico, ne tu — putes. De quo elliptico dicendi genere monuit Madv. ad Cic. Fin. II. 77.

Ad pontifices. Collegium pontificum iudicabat de omnibus causis, quae ad sacra et religionem pertinebant. Ineptum additamentum cod. Z et Med. *ad virgines atque pontifices*, a Malaspina aliisque reiectum, infirmo argumento frustra defendit Meutznerus in Diar. Antiq. anni 1837, p. 433.

Rogationem promulgasse „ut iudicium [extraordinarium] de pollutis sacris constitueretur. Cf. ep. seq.“ *Corradus.*

Uxori Caesarem nuntium remisisse. Cf. ep. 12, 3. Plutarch. in Cic. 28, in Caes. 10.

Boni viri et *optimus quisque* saepe dicuntur optimates, publicae salutis studiosi et populari levitati adversantes, οἱ ἄριστοι. Cf. Beierus ad Cic. Off. II. 43.

Lycurgei ɔ: in oppugnando homine improbo acres, qualis fuit Lycurgus, orator Atticus, quem Cicero in Bruto 130 invidiosius *accusationem factitasse* scribit, Diodorus autem XVI. 88 πικρότατον κατήγορον appellat. Cf. praeter Dion. Halic. et Plutarchum (p. 841 D), quos citavit Bosius, Ammianum XXII. 9. XXX. 8. — In verbis *qui — fuissemus* cogitatione addas: *si Clodius statim reus factus esset* aut aliquid eiusmodi.

Vereor, ne haec — causa sit. Plerique *sint* ex antiqua correctione. *Sit*, non tantum in Med., sed a Lamb. in Z repertum, defendit Wesenbergius, Emend. p. 75 numeri quadam

antiquetur. Messala vehementer adhuc agit severe. Boni viri precibus Clodii removentur a causa, operae comparantur, nosmet ipsi, qui Lycurgei a principio fuissemus, quotidie demitigamur. Instat et urget Cato. Quid multa? Vereor ne haec neglecta a bonis defensa ab improbis magnorum rei publicae malorum causa sit. 4. Tuus autem ille amicus — scin quem dicam? — de quo tu ad me scripsisti, postea quam non auderet reprehendere, laudare coepisse, nos ut ostendit admodum diligit, amplectitur, amat, aperte laudat, occulte, sed ita ut perspicuum sit, invidet. Nihil come, nihil simplex, nihil *ἐν τοῖς πολιτικοῖς* honestum, nihil illustre, nihil forte, nihil liberum. Sed haec ad te scribam alias subtilius; nam neque adhuc mihi satis nota sunt et huic terrae filio nescio cui committere epistolam tantis de rebus non audeo. 5. Provincias praetores nondum sortiti sunt. Res eodem est loci, quo reliquisti. *Τοποθεσίαν*, quam postulas, Miseni et Puteolorum includam orationi meae. A. d. III Non. De-

5 *causa sint.*

attractione ad proximum praedicatum. Sed potius haec explicanda sunt e quodam acumine. Quum posset scribere: *Vereor, ne haec causa neglecta — malorum causa sit*, semel posuit *causa* in extrema sententiae parte.

§ 4. *Tuus — ille amicus* cet. Quum superiores interpretes his verbis Cn. Pompeium indicari arbitrarentur, exstitit Tunstallus, qui in Epist. ad Middlet. p. 36 seqq. speciosis argumentis haec ad Hortensium spectare contenderet, et in suam sententiam perduxit Ernestum et Garatonium ad Plancianam, 85. Sed Hortensium egregie liberavit ab hac calumnia L. C. Luzacius in disp. docta de Q. Hortensio orat. p. 44—50, post quem Orellius in Onom. Tull. p. 471 et Abekenus op. 1, p. 51 ad Pompeium redierunt.

De quo tu scripsisti laudare coepisse pro *quem tu* cet. rarior constructio est, sed non sine exemplo etiam apud Ciceronem. cf. Kuhner. ad Tusc. V, 57.

Reprehendere res a Cicerone consule gestas, ut apparet ex epist. seq. § 1—3. Nullus liber Ms. favet Faerno ante hoc verbum *nos* scribenti.

Aperte laudat, occulte — invidet. Hoc erat Pompeii. *Solet enim*, ita M. Caelius in Fam. VIII. 1, 3 de eo scribit, *aliud sentire et loqui, neque tantum valere ingenio, ut non appareat, quid cupiat.* Cf. Att. IV. 15, 7. Plut. Pomp. 30.

Nihil illustre ɔ: nulla elatio, nulla altitudo. Mongaltius recte interpretatur: *ni élévation.* Wiclandus errat vertens: *Kein Zug von Offenheit.*

Subtilius ɔ: accuratius, distinctius. Cf. II. 21, 1. *De rep. quid ego tibi subtiliter.* Oratores in probando et docendo utebantur *subtili* dicendi genere. Cf. Or. 69.

Neque adhuc mihi satis nota sunt. Pompeius enim vixdum ex Asia in urbem redierat, neque de eo, quod acturus erat, certum affirmari poterat.

Terrae filio. Sic appellantur homines obscuri. Cf. Cic. Fam. VII. 9, 3. Pers. Sat. VI. 56 seqq. Interpretis vicem praestat Tertullianus Apolog. 10: *terrae filios vulgus vocat, quorum genus incertum est*, unde profecit Minucius Felix in Octavio, 22, ubi scribit: *ignobiles et ignotos terrae filios nominamus.*

§ 5. *Res eodem est loci.* Adverbia *eo* et *eodem* semper motum indicant, ut contra Handium docuit F. Haase in Diar. Antiq. 1838, p. 268. Sed *eo loci* (Cic. Sest. 68) et *eodem loci* ponitur de eo, quod est in loco. Vid. Handii Turs. II. p. 410 et 421 et Haasii adnot. 534 ad Reisigii Scholas. Caeterum huius rei mentio fit ob Q. Ciceronem, qui superiore anno praetor fuerat. Idibus Martiis Asiam ei obtigisse Attico nuntiat h. l. 15, 1.

Orationi meae. Quam dicat orationem, non

cembr. mendose fuisse animadverteram. Quae laudas ex orationibus, mihi crede, valde mihi placebant, sed non audebam antea dicere; nunc vero, quod a te probata sunt, multo mihi ἀττικώτερα videntur. In illam orationem Metellinam addidi quaedam. Liber tibi mittetur, quoniam te amor nostri φιλορήτορα reddidit. 6. Novi tibi quidnam scribam? quid? Etiam. Messala consul Autronianam domum emit HS. cxxxiv. Quid id ad me? inquies. Tantum, quod ea emptione et nos bene emisse iudicati sumus et homines intelligere coeperunt licere amicorum facultatibus in emendo ad

liquet; in iis, quae supersunt, frustra quaeras. At suavem Arpini descriptionem inclusit exordiis lib. I et II de Legibus.

A. d. III Non. Dec. — *animadverteram* ɔ: Errorem in tempore constituendo a me in quadam oratione commissum ipse animadverteram, antequam tu de eo monueras.

In illam orationem M. addidi quaedam. Orationem habuerat mense Ianuario superioris anni contra concionem Q. Metelli Nepotis trib. pl., a quo consulatu abiens pro more verba ad populum facere fuerat prohibitus. Eius orationis fragmenta sunt in edit. Orell. alt. IV. p. 946 sq. — Forma *Metellina* immerito displicebat Spaldingio. Eam defendunt Reisigius in Scholis, p. 166 sq. et C. F. Hermannus in Epim. Vindic. Brutinarum, p. 25. — Similis constructionis exemplum dabit Cicero in ep. 53, lib. XII ad Att. *Eas in eundem fasciculum velim addas.* Cff. intt. ad Liv. IV. 25, 13 et Kritzius ad Sal. Cat. 51, 21.

§ 6. *Novi tibi quidnam scribam? quid? Etiam.* Formulam sermonis familiaris exemplis Tullianis illustravit Manutius, Att. II. 6 extr. II. 19, 5. VII. 3, 12. Q. fr. III. 1, 24. Sed nusquam ponitur *quidnam*, quod Ernestus hic stare posse negat, quoniam *etiam*, quod affirmantis est, illi interrogationi non conveniat. Propterea Orellius h. l. adscripsit: „Fort. *quid iam*." Sed non opus est correctione, modo teneas *quidnam* non esse Gr. τί γάρ, sed τίη, quo utuntur, qui paullo intentius quaerunt. Cf. Handii Turs. IV. p. 18 et II. p. 568, ubi haec verba sic explicat: „Novi tibi quidnam scribam? estne aliquid? Est vero."

HS. CXXXIV. Codd. scripti in hoc numero turbant. Vid. adnot. Orellii in edit. priore. E codd. Hispanis alter habet CXXXIIV, alter CXXXXIIII. Retinui numeros cod. Med., etsi falsos puto cum Casaubono, qui recte iudicat Ciceronem, qui superiore anno domum Palatinam, quam M. Livius Drusus aedificaverat (Vell. Paterc. II. 14), de Crasso emerat HS. XXXV (vid. Fam. V. 6, 2) ɔ: tricies quinquies sestertio, suum factum defendere Messalae emptione, itaque requiri aut similem aut maiorem etiam summam. At HS. CXXXIV si explicamus *sestertium centies tricies quater*, pretium aedium omnem fidem superat; sin de milibus dictum volumus, adeo exigua summa cum Ciceronis emptione minime comparari poterit. Non male ille XXXVII ɔ: tricies septies hic legendum esse suspicatur.

Bene emisse qui iusto pretio emunt; at qui nimium magno emunt, *male emere* dicuntur. Cf. Att. II. 4, 1. Q. fr. I. 1, 33.

Amicorum facultatibus. Erant qui dicerent Ciceronem, ut aedium pretium solveret, HS. vicies mutuum sumpsisse a P. Sulla, quem illo tempore defendere cogitabat. Gell. N. A. XII. 12. Fuerit falsum; amicorum certe facultatibus se adiutum esse non negat. Atque emptionem illam non caruisse invidorum reprehensione apparet ex ep. 16, 10 h. l.

Τεύκρις *illa lentum negotium est.* Cf. quae diximus ad ep. 12, 1.

Est in spe. Esse in spe, in exspectatione, in timore dicitur, de quo aliquid speratur, exspectatur, timetur. Vid. Oudend. Scholia, p. 264 sq. Sed etiam active is, qui sperat cet. Cf. Handii Turs. III. p. 256 sq.

Tu ista confice. Schutzius recepit Casauboni suspicionem: *Tu insta, confice.* Nihil muto, quum codd. lectio non inepta sit. Cicero vel in animo habebat illa *mandata*, de quibus iterum scribit ep. 14, 7, vel ipse debebat Attico et hoc modo significat se soluturum esse, si Teucris solvisset. Ita Atticus rogatur *ista* conficere.

M. Messala, M. Pisone coss. Vide quae notavi ad subscriptionem epistolae praecedentis.

dignitatem aliquam pervenire. Τεῦκρις illa lentum negotium est, sed tamen est in spe. Tu ista confice. A nobis liberiorem epistolam exspecta. VI Kalend. Febr. M. Messala, M. Pisone coss.

XIV. (*A. U. C.* 693.)

1. Vereor ne putidum sit scribere ad te, quam sim occupatus, sed tamen distinebar, ut huic vix tantulae epistolae tempus habuerim atque id ereptum e summis occupationibus. Prima contio Pompeii qualis fuisset scripsi ad te antea, non iucunda miseris, inanis improbis, beatis non grata, bonis non gravis; itaque frigebat. Tum Pisonis consulis impulsu levissimus tribunus pl. Fufius in contionem produxit Pompeium. Res agebatur in circo Flaminio et erat in eo ipso loco illo die nundinarum πανήγυρις. Quaesivit ex eo, placeretne ei iudices a praetore legi, quo

§ 1. *Putidum.* Vocabulum proprie dicitur de iis, quae gravi foetore molesta sunt et translate de iis, quae nimia diligentia peccant. Vid. Manut. ad Cic. Fam. VII. 5 extr. Zumptius ad I. Off. c. 37 recte observat sic dici quodcunque affectationis speciem habeat, quod nos dicimus *pedant.*

Sed tamen distinebar, ut. Cod. Ambrosianus *tamen ita,* ut legitur in nonnullis editt. antiquis. Orellius particulam potius ante v. *tamen* excidisse suspicatur, quod probo. Abesse certe non potest. In seqq. verbis *vix* non suo loco positum est. Scr. *ut vix huic,* vel ut illud adverbium maiorem vim habeat *vix ut huic* cet. Sic solet Caesar (vid. Schneiderus ad B. G. I. 6, 1) idemque inveni in Cic. Brut. 173 *qui tantum absit a primo, vix ut in eodem curriculo esse videatur.*

Ereptum. Lamb. *dereptum,* negans *eripere* huic loco convenire. Immo nihil aptius est.

Scripsi ad te antea. Fortasse in liberiore illa epistola, quam in extrema ep. praec. promittit et quam Atticus ipsius rogatu discidisse videtur, ne in alienas manus deveniret.

Beatis. Hi opponuntur *miseris.* Est in hoc nomine divitum aliqua invidia, ut recte monet Beierus ad or. p. Tull., 19.

Frigebat. Verbum proprium de oratore, qui auditores magna exspectantes destituit, cuius oratione homines non delectantur. Pari ratione de tibicine ponitur in Bruto, 187.

In concionem produxit. Nemini ius agendi cum populo erat, nisi annuente magistratu, qui concionem habebat, qui eum *producit.* Exempla collegit Ellendt ad Brut. 217. Ipsi consules saepe in comitiis tributis a tribuno pl. producti dicuntur, vid. Matth. ad Sest. 33. Sed indignatur Cicero, quod Pompeius a *levissimo* homine produci se passus erat.

Res agebatur — πανήγυρις. Recte monet Casaubonus hanc loci et temporis notationem non esse otiosam. Concio habita est *in circo Flaminio* extra portam Carmentalem (Ascon. p. 91 Or.), quia Pompeius triumphum exspectans ad urbem erat. Habita autem *nundinis,* quo maior esset populi frequentia. Nam quod Casaubonus putat, Fufii levitatem in eo quoque cerni, quod nundinarum die concionem cogere ausus sit, tempora non satis distinguit. Olim nundinae fuerunt dies nefasti, Festus p. 173, Iul. Caesar apud Macrob. Sat. I. 16, 29, sed quum lege Hortensia a. u. 466 lata dies fasti facti fuerint, nemo iam dubitabat, quin recte illis et concio advocari potuerit et comitia haberi. Cf. Niebuhr, H. R. II. p. 242 seqq.

Iudices a praetore legi cet. Vulgo praetor e iudicibus selectis sortiebatur certum numerum ad singula iudicia; sed in causis gravioribus, quando metuendum erat, ne reus iudices corrumperet, praetor legebat iudices fiebatque iudicium extra ordinem. Simile quid factum est in iudició Milonis, ubi hoc singulare accedit, quod iudices a Pompeio consule dati sunt. p. Mil. 21. Aliud exemplum quod affert Tunstallus p. 29 ex Epp. ad Q. fr. II.

consilio idem [praetor] uteretur. Id autem erat de Clodiana religione ab senatu constitutum. 2. Tum Pompeius μάλ' ἀριστοκρατικῶς locutus est, senatusque auctoritatem sibi omnibus in rebus maximi videri semperque visam esse respondit et id multis verbis. Postea Messala consul in senatu de Pompeio quaesivit, quid de religione et de promulgata rogatione sentiret. Locutus ita est in senatu, ut omnia illius ordinis consulta γενικῶς laudaret mihique, ut assedit, dixit se putare satis ab se etiam de istis rebus esse responsum. 3. Crassus postea quam vidit illum excepisse laudem ex eo, quod suspicarentur homines ei consulatum meum placere, surrexit ornatissimeque de meo consulatu locutus est ut ita diceret; se, quod esset senator, quod civis, quod liber, quod viveret, mihi acceptum referre; quoties patriam videret, toties se beneficium meum videre. Quid multa? Totum hunc locum, quem ego varie meis orationibus, quarum tu Aristarchus es, soleo pingere, de flamma, de ferro — nosti illas ληκύθους —, valde graviter pertexuit. Proximus Pompeio sedebam. Intellexi hominem moveri, utrum Crassum inire eam gratiam, quam ipse praetermisisset, an esse tantas res nostras, quae tam libenti senatu laudarentur, ab eo praesertim, qui mihi laudem illam eo minus deberet, quod meis omnibus li-

---

1. *praetor.* Ego seclusi. — 7 *de istius rebus* — 15 *Proxime Pompeium sedebam.*

1, huc non pertinet. Caeterum de quaestionibus extra ordinem habitis cf. Geibii historia iud. crimin. apud Rom. p. 219—225.

§ 2. *In senatu.* Habitus est tum extra urbem, fortasse in aede Bellonae; aliter Pompeius interesse non potuisset.

Ab se. Recte emendatum est, quod in Med. Hisp. aliisque est *abs te.* Ante voces litera sibilante incipientes *ab* frequens est. Vid. Osann. ad Cic. de Repb. p. 81, et quos laudabo ad IV. 18, 5.

De istis rebus. Pompeius, qui neminem offendere volebat, non aperte ad quaestionem consulis respondit, sed in universum SCta se absente facta laudavit, eoque ipso satis etiam de rebus a Cicerone gestis dixisse sibi videbatur. Haec igitur non pertinent ad religionem et rogationem promulgatam; nam tum Cicero scripsisset *de illis rebus,* neque addidisset particulam *etiam.* Sed quum scribere potuisset *de meis rebus,* ut correxit Corradus, retinuit ipsius Pompeii verba non nimis honorifica: *„satis a me etiam de istis* (ɔ: *de tuis*) *rebus responsum puto."* Hanc esse verborum sententiam ex iis, quae de Crasso adduntur, apparet. cf. Meutzner in Diar. Antiq. anni 1837, p. 436 sq. Ex eo, quod in marg. Crat. scriptum est *demptis rebus,* Tunstallus p. 35 eruit *de mei ipsius rebus,* quod optimum visum Martynio Cic. Ep. p. 229, cui non adsentior.

§ 3. *Excepisse laudem.* Sic invidia, inimicitiae excipiuntur, i. e. captantur, quum forte offeruntur. Minus aliquanto est quam accipere.

Pingere ɔ: luminibus orationis ornare. Eodem spectant ληκύθοι, quo nomine proprie dicuntur vasa, in quibus pigmenta servantur; quod transfertur ad orationis ornatum. *Pigmenta* dixit Att. II. 1, 1, Brut. 298. *ampullas* Horatius A. P. 97, unde natum Franc. *style ampoulé,* quemadmodum oratio tumida et quasi calamistris inusta appellatur. cf. Weichert, poet. latin. vitae et carm. p. 387 sq. — Magni momenti est hic locus ad ingenium eloquentiae Tullianae cognoscendum, de quo prudenter et acute disp. Bakius in Schol. Hypomnematis, I.

Pertexuit, ɔ: explicuit et quasi telam absolvit.

Proximus Pompeio sedebam e cod. Mediceo restitui, quum codicum, in quibus fuisse dicitur: *proxime Pompeium sedebam* dubia sit auctoritas nec Diomedis tanta, ut verba sana ita immutari debeant.

teris in Pompeiana laude perstrictus esset. 4. Hic dies me valde Crasso adiunxit; et tamen ab illo aperte tecte quidquid est datum, libenter accepi. Ego autem ipse, dii boni! quo modo ἐνεπερπερευσάμην novo auditori Pompeio! Si unquam mihi περίοδοι ἢ καμπαὶ ἢ ἐνθυμήματα ἢ κατασκευαὶ suppeditaverunt, illo tempore. Quid multa? clamores. Etenim haec erat ὑπόθεσις de gravitate ordinis, de equestri concordia, de consensione Italiae, de intermortuis reliquiis coniurationis, de vilitate, de otio. Nosti iam in hac materia sonitus nostros: tanti fuerunt, ut ego

---

Moveri, utrum Crassum inire — an esse tantas res nostras. Insolentior constructio pro: sive quia videbat Crassum inire — sive quia intelligebat tantas esse res nostras, cet. De constructione acc. cum infin. post interrogandi particulas egit G. T. A. Krugerus, Unters. aus dem Gebiete der lat. Sprachlehre, fasc. I. p. 10 seqq.

Meis omnibus literis. „Exquisite pro scriptis libris, orationibus imprimis." Ern. Vid. prae ceteris de imp. Cn. Pomp. 28. cf. Sal. Cat. 48.

In Pompeiana laude ɔ: dum Pompeius a me laudatur. cf. Handii Turs. III. p. 258.

§ 4. *Ab illo* ɔ: a Pompeio.

Quidquid est datum, lib. accepi. Fin. II. 82 *accipio, quod dant,* Fam. I. 1, 2. *Quod dat accipimus,* ad quae verba Rostius in Obs. Crit. Spec. I. p. VI observat esse locutionem proverbialem, qua indicatur contentum esse aliquem eo, quod alter pro arbitrio suo praestare velit.

Aperte tecte. Casaubonus, Gronovius aliique *aperte* trahunt ad *accepi;* perperam hoc quidem. Recte Matth. explicat: *sive aperte, sive tecte,* de quo dicendi genere vid. Reisigii Schol. § 455.

Ἐνεπερπερευσάμην, *venditavi me et iactavi.* Est ἅπαξ λεγόμενον. Verbo simplici utitur Paulus in epist. ad Corinth. I. 13, 4, ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, quo spectat glossa Hesychii περπερεύεται, κατεπαίρεται. Optime de hac voce disp. Gatakerus ad Marcum Anton. V. 5, qui e reduplicato περὶ ortam suspicatur. E Graeco πέρπερος i. e. κομψός, ἀλαζών fluxit Lat. *perperus,* quod Nonius p. 150 Merc. expl. *indoctos, stultos, rudes, et insulsos, mendaces.* Posterior interpretatio vera.

περίοδοι, καμπαὶ, ἐνθυμήματα, κατασκευαί. Multus est in explicandis his vocabulis I. C. T. Ernestus in Lex. Technol. Gr. Rhet., qui duo priora ad elocutionem, posteriora ad confirmandi amplificandique studium refert. Latine dixeris circuitus, conversiones, conclusiones ex contrariis, confirmationes. Enthymematis vim eleganter exposuit Wielandus in adn. ad h. ep. I. p. 287 seqq.

Suppeditaverunt ɔ: praesto fuerunt, abundarunt. *Suppeditare* et *superare,* plane ut Gr. εὐπορεῖν modo active modo intransitive poni ad satietatem usque monuerunt editores, Beier. ad Off. I. 44. Forbiger ad Lucr. de R. N. I. 548, Kritz. ad Sal. Cat. 20, 11. Lobeck ad Phryn. p. 595. Male negat Ellendt. ad Brut. 105.

Clamores np. excitavi. Clamores saepe dicitur de plausu. Vid. loci ab Ellendtio citati ad I. de Orat. 152. — Distinctio a Lambino proposita *clamores (etenim... nostros) tanti fuerunt* dura est et adversatur consuetudini Tullianae, qui et post illa *quid multa? quid quaeris?* breviter concludere solet et post longiorem parenthesin sententiam instaurare particulis *igitur, sed, verumtamen,* similibus.

De intermortuis reliquiis coniurationis ɔ: de coniuratione fracta et oppressa, non penitus exstincta. Cf. imprimis Garat. ad Milon. § 12. — Caeterum Lambini coniectura, ita scribentis pro *immortuis,* confirmatur corruptela codicis Hispani *deinde in mortuis.*

De vilitate np. annonae, quod omittitur quoque Verr. III. 216 *Biennium provinciam obtinuit, quum alter annus in vilitate, alter in summa caritate fuerit.* Quae res ne cui tantis rebus interiecta levior videatur, cf. ea, quae leguntur in orat. de imp. Cn. Pomp. 44. Alibi quoque librarii *vilitati* substituerunt *utilitatem,* ut de Off. III. 52, quo loco in omnibus fere codd. legitur *tritici utilitas,* sed sententia postulat, ut recipiatur e duobus libris Bern. *tritici vilitas.*

Sonitus, verba grandisona, ψόφους. Cf. Er-

eo brevior sim, quod eos usque istim exauditos putem. 5. Romanae autem se res sic habent: senatus Ἄρειος πάγος. Nihil constantius, nihil severius, nihil fortius. Nam quum dies venisset rogationi ex senatus consulto ferendae, concursabant barbatuli iuvenes, totus ille grex Catilinae, duce filiola Curionis, et populum ut antiquaret rogabant. Piso autem consul, lator rogationis, idem erat dissuasor. Operae Clodianae pontes occuparant; tabellae ministrabantur ita, ut nulla daretur VTI ROGAS. Hic tibi rostra Cato advolat, convicium Pisoni consuli mirificum facit, si id est convicium, vox plena gravitatis, plena auctoritatis, plena denique salutis. Accedit eodem etiam noster Hortensius, multi praeterea boni. Insignis vero opera Favonii fuit. Hoc concursu optimatium comitia dimittuntur, senatus vocatur. Cum decerneretur frequenti senatu, contra pugnante Pisone, ad pedes omnium singillatim accidente Clodio, ut consules popu-

---

nest. Lex. Technol. Lat. Rhet. p. 364. Ellendt Orat. II. p. 39 vocabulum a vi et fragore torrentis sumptum indicat.

Usque istim. Hand. in Turs. III. 463 haec male interpretatur „usque ab eo loco, ubi tu es i. e. ultra eum locum, longius etiam." Nihil aliud dicit, quam usque ad eum locum, ubi tu es. Sic Livius XXX. 30, 8. Hannibalem dicentem facit: *nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudimus* et XXVI. 13, 13, *liberi, quorum ploratus hinc prope exaudiebatur*, ubi *hinc* est *a senatu*. In his *ab Carthagine* et *hinc* indicant locum, ex quo ab iis, qui ibi erant, fremitus et ploratus auditus sit. Formas *istim* et *illim*, quae in optimis codd. aliquoties leguntur, ex analogiae legibus defendit Wesenberg, Emend. Epistt. p. 124 sq. Cf. Lachm. ad Lucr. p. 189. Hand. Turs. III. 212 et 463, imprimis Ritschl. in Nov. Mus. Rhen. VII. 472 seqq. In Med. est *istinc*. Verbum *exaudire* illustr. Garatonius ad Milon. c. 25 in.

§ 5. *Barbatuli iuvenes.* In sociis Catilinae ultimo loco recenset „quos pexo capillo nitidos, aut imberbes aut bene barbatos" videbant, Cat. II. 22. Cf. p. Coel. 33.

Filiola Curionis. Acerbe sic vocatur C. Scribonius Curio ob turpem cum M. Antonio consuetudinem. Phil. II. 3. Vell. Pat. II. 48, 3 cum adn. Ruhnkenii. Pari irrisione *Fufidius* vocatur *ancilla turpis* in orat. Lepidi in Sal. Hist. I., et saepius feminarum nomina viris imponuntur. Cf. Heindorf ad Hor. Sat. I. 8, 39.

Hic tibi rostra C. advolat. Phil. VIII. 11, *Hic mihi etiam Q. Fufius — commemorat.* Fam. VIII. 2, 4. *Hic tibi strepitus.* In talibus locis *hic* recte a Cortio ad Sal. Cat. 52, 11 explicatur *rebus ita comparatis.* Dativus pronominum *mihi, tibi* affectui loquentis declarando inservit, ideoque *ethicus* vocatur, nomine a Buttmanno ad Dem. in Mid. primum reperto. Hoc loco indignationem exprimit; nunquam otiose ponitur. Vid. Kritz. ad Sal. l.l. et Ochsnerus ad Cic. Ecl. p. 107 et 312, ubi copia exemplorum laudatur.

Rostra advolat. „Durior est omissio praepositionis, sed non sine exemplo, saltem apud poetas." Ern.

Convicium — facit, ɔ: perstringit. *Convicium* proprie est, quum in unum plures voces conferuntur, ut ait Ulpianus in l. 15, § 4. Dig. de iniuriis; sed indicat quoque unius admonitionem cum contumelia fere coniunctam.

Optimatium. Haec genitivi forma et analogia (cf. Wesenb. ad Tusc. V. 74) et bonorum librorum auctoritate nititur. Formam contractam *optimatum* in II de Invent. 52 dubiam vocat Haase ad Reisigii Schol. n. 82; infra IX. 1, 2 potius librarii cod. Med. errori, quam Ciceroni tribuenda videtur. Cf. Exc. XV Osanni ad Cic. de Repb.

Comitia dimittuntur. Placet ingeniosa Mureti coniectura *dirimuntur*, ut est in Ascens.

Singillatim. Codices fere variant, praeter hanc formam saepe *singulatim* praebentes. Cf. Schneider. ad Caes. B. G. III. 2, 3. Zumpt. ad Verr. p. 36. In libris de Inventione optimi libri quater *singillatim* dant idque habet cod. Er-

lum cohortarentur ad rogationem accipiendam, homines ad XV. Curioni nullum senatus consultum facienti assenserunt; ex altera parte facile CCCC. fuerunt. Acta res est. Fufius † tertium concessit. Clodius contiones miseras habebat, in quibus Lucullum, Hortensium, C. Pisonem, Messalam consulem contumeliose laedebat, me tantum „comperisse omnia" criminabatur. Senatus et de provinciis praetorum et de legationibus et de ceteris rebus decernebat, ut ante, quam rogatio lata esset, ne quid ageretur. 6. Habes res Romanas. Sed tamen etiam illud, quod non speraram, audi. Messala consul est egregius, fortis, constans, diligens, nostri laudator, amator, imitator. Ille alter uno vitio minus vitiosus, quod iners, quod somni plenus, quod imperitus, quod ἀπρακτότατος, sed voluntate ita καχέκτης, ut Pompeium post illam contionem, in qua ab eo senatus laudatus est, odisse coeperit. Itaque mirum in modum omnes a se bonos alienavit. Neque id magis amicitia Clodii adductus facit quam studio perditarum rerum atque partium. Sed habet sui similem in magistratibus praeter Fufium neminem. Bonis utimur tribunis pl., Cornuto vero Pseu-

3 *Fufius tribunus tum concessit.*

furt. in or. Balb. 19. Gud. opt. Tusc. V. 94. Quod hic in Med. est *sigillatim* e scribendi compendio ortum puto.

Curioni. De patre intelligendum esse, filio tum nondum in senatum admisso, vidit Corradus, argumentum petens ex epist. 24, lib. II.

Nullum SCtum facienti ɔ: SCtum tollere volenti, tollendum censenti. Nam quod Drakenb. ad Liv. XXVII. 25, 3 *facienti* interpr. *faciendum censenti*, non vidit nihil opus fuisse, ne novum SCtum fieret, sed ut id, quod erat, tolleretur. Potius credo veteres, qui *nullum esse* pro *periisse* dicebant, (vid. intt. ad Liv. VI. 18, 8) etiam *nullum facere* pro *tollere, delere* posuisse.

Fufius † tertium concessit. Errorem librarii oscitantis egregie sustulit Graevius in Add. p. 305 corrigens: *territus concessit* ɔ: SCtum non impediit. Nam, quae de intercessione Fufii, quam verebatur Hortensius, ep. seq. narrantur, adeo non obstant his verbis, ut potius gravissime confirment in senatu nunc *concessisse* Fufium, sed se reservasse comitiis legi ferendae. Manutii coni. *Fufius tribunus* (TRI.) *tum concessit*, quam Bosius cod. scriptura *tritum* adiuvit, quia plane otiosa est *tribuni* appellatio post ea, quae initio epistolae scripta sunt, mihi non probatur.

Me — comperisse omnia. Ciceronem arguebant adversarii in causa Catilinaria hoc verbo usum esse pro argumento. Cf. Fam. V. 5, 2. Acad. IV. 62.

De legationibus. Legatis exterarum nationum audiendis vacare solebat senatus mense Februario, nisi aliae res impedirent. Cf. ep. 18, 7. Fam. I. 4, 1. Q. fr. II. 13, 3. Wunderus ad Planc. 33.

§ 6. *Uno vitio minus vitiosus.* Dicit Cicero Pisonem plenum vitiorum fuisse, uno tarditatis vitio excepto, quod ipsum in alio fere reprehendendum, in homine perverso virtus quaedam est, certe aliorum vitiorum impedimentum. cf. Ovid. Metam. XII. 554. *Bis sex Herculeis ceciderunt, me minus uno, Viribus*, et qui multis exemplis hanc constructionem illustravit I. F. Gronovius Obs. II. 1, p. 170. Recte autem Orellius nunc deseruit verborum ordinem, quem olim probabat, *uno minus vitio,* quod Wesenbergius Emend. p. 49 ne correctori Med. quidem iure tribui ostendit.

Quid quaeris? Casaubonus observat post hanc quaestionem aliquid excidisse, quum sic nude nunquam ponatur. Cui ita assentior, ut verba transpositione sananda putem hoc modo: *Bonis utimur tribunis plebis, Cornuto vero —*

docatone. Quid quaeris? 7. Nunc ut ad privata redeam, *Τεῦκρις* promissa patravit. Tu mandata effice, quae recepisti. Quintus frater, qui Argiletani aedificii reliquum dodrantem emit HS. DCCXXV., Tusculanum venditat, ut si possit, emat Pacilianam domum. Cum Lucceio in gratiam redi. Video hominem valde petiturire. Navabo operam. Tu quid agas, ubi sis, cuiusmodi istae res sint, fac me quam diligentissime certiorem. Idibus Febr.

---

quid quaeris? — Pseudocatone. cf. ep. 16, 4 *triumphabat — quid quaeris? — Hortensius.*

§ 7. Τεῦκρις. cf. ad ep. 12, 1. *Promissa patravit.* Cave putes aliquid obsceni vel mali in v. *patrare* inesse, quod Casaubono visum fuisse miror. cf. Kritz. ad Sal. Iug. 21, 2. Ob antiquitatis colorem posuit Cicero in verbis legis Leg. II. 8, 19. *operibus patratis* ɔ: perfectis, consummatis.

Argiletani aedificii. Argiletum (Att. XII. 32, 2), erat pars urbis post templum Pacis in Foro Romano usque ad Suburam sita. Vid. Beckeri Antiq. Rom. I. p. 253—261 et in libello de topogr. urbis ad Urlichsium p. 17 seqq. De nominis origine varia commenta protulit Servius ad Verg. Aen. VIII. 345. Probabilis eorum opinio, qui ab argilla dictum putabant, apud Varr. de L. L. V. 157.

Reliquum dodrantem. Quadrantem iam habebat ex hereditate; quae deerant emit a coheredibus.

Venditat ɔ: venale proponit, proscribit. Similis potestas v. *captare, adventare, dormitare,* ut recte observat Corradus in Quaest. p. 376 sq. ed. Ernest.

Hominem sine ullo contemtu ponit loco pronominis *illum,* ut § 3 de Pompeio. Vid. interpretes laud. a Kritzio ad Sal. Iug. 70, 5.

Petiturire ɔ: gestire se candidatum profiteri. Rem confirmat locus ex ep. 17, 11. „*Lucceium scito consulatum habere in animo statim petere,*" quem I. F. Gronovius indicavit.

XV. (*A. U. C.* 693.)

1. Asiam Quinto, suavissimo fratri, obtigisse audisti; non enim dubito, quin celerius tibi hoc rumor quam ullius nostrum literae nuntiarint. Nunc, quoniam et laudis avidissimi semper fuimus et praeter ceteros *φιλέλληνες* et sumus et habemur et multorum odia atque inimicitias rei publicae causa suscepimus, *παντοίης ἀρετῆς μιμνήσκεο,* curaque et effice, ut ab omnibus et laudemur et amemur. 2. His de rebus plura ad te in ea epistola scribam, quam ipsi Quinto dabo. Tu me velim certiorem facias, quid de meis mandatis egeris, atque etiam, quid de tuo negotio. Nam, ut Brundisio profectus es, nullae mihi abs te sunt redditae literae. Valde aveo scire, quid agas. Idib. Martiis.

---

§ 1. *Asiam Quinto — obtigisse audisti.* In sortitione provinciarum inter praetores facta. Senatus igitur a superiore sententia (ep. 14, 5) recesserat, non inconstantia quadam, sed temporibus cedens aliaque ratione Clodium facilius damnatum iri credens.

Non enim dubito cet. Simile fere est exordium epist. I. 1 ad Q. fr.

παντοίης ἀρετῆς μιμνήσκεο, ex Iliad XXII. 268. Sperabat Cicero, fore ut Atticus in Asiam cum Quinto iret. Ep. seq. 14. Corn. Nepos in Att. 6. Sed etiamsi non iret, Atticus tamen monendo et praecipiendo poterat efficere, ut provincia Quinto et propter eum Marco quoque laudem afferret et hominum amorem.

Ab omnibus, de solis Asianis et Graecis accipiendum esse, recte monet Wielandus.

XVI. (*A. U. C.* 693.)

1. Quaeris ex me quid acciderit de iudicio, quod tam praeter opinionem omnium factum sit, et simul vis scire quo modo ego minus, quam soleam, proeliatus sim: respondebo tibi *ὕστερον πρότερον*, *Ὁμηρικῶς*. Ego enim, quam diu senatus auctoritas mihi defendenda fuit, sic acriter et vehementer proeliatus sum, ut clamor concursusque maxima cum mea laude fierent. Quodsi tibi unquam sum visus in re publica fortis, certe me in illa causa admiratus esses. Quum enim ille ad contiones confugisset in iisque meo nomine ad invidiam uteretur, dii immortales! quas ego pugnas et quantas strages edidi! quos impetus in Pisonem, in Curionem, in totam illam manum feci! quo modo sum insectatus levitatem senum, libidinem iuventutis! Saepe, ita me dii iuvent! te non solum auctorem consiliorum meorum, verum etiam spectatorem pugnarum mirificarum desideravi. 2. Postea vero quam Hortensius excogitavit, ut legem de religione Fufius tribunus pl. ferret, in qua nihil aliud a consulari rogatione differebat nisi iudicum genus — in eo autem erant omnia —, pugnavitque, ut ita fieret, quod et sibi et aliis persuaserat nullis illum iudicibus effugere posse, contraxi vela perspiciens inopiam iudicum, neque dixi quidquam pro testimonio, nisi quod erat ita notum atque testatum, ut non possem praeterire. Itaque, si causam quaeris absolutionis — ut iam *πρὸς τὸ πρότερον* revertar —, egestas iudicum fuit et turpitudo. Id autem ut accideret, commissum est Hortensii consilio, qui dum veritus est ne Fufius ei legi intercederet, quae ex senatus consulto ferebatur, non vidit illud, satius esse illum in infamia relinqui ac sordibus quam infirmo iudicio committi. Sed ductus odio properavit rem deducere in iudicium, quum

---

§ 1. *ὕστερον πρότερον, Ὁμηρικῶς.* Si ita scripsit Cicero, et illud Ὁμηρικῶς non alia manu additum est, haec scripsit e mente Aristotelis, perverse ita de Homeri carminibus iudicantis.

Proeliatus sum ɔ: contendi. Utitur Cicero vocabulo ex Attici epistola desumto, in eaque metaphora egregie permanet.

Senatus auctoritas est id, quod senatus paulo ante decrevit, ut populus ad rogationem de Clodio accipiendam excitaretur. Cf. ep. 14, 5.

§ 2. *De religione* sc. violata, de pollutis sacris.

Contraxi vela ɔ: coepi me reprimere, minus contendi. Saepe locutiones nauticae *vela dare* et *vela contrahere* a poetis et scriptoribus ad alia transferuntur.

Dixi pro testimonio ɔ: testis dixi. Cf. Verr. L. I. 126. II. 16.

Dum veritus est — non vidit ɔ: qui ipso metu impeditus est, quominus videret. Est hic locus unus ex paucis, ubi Cicero *dum* temporale cum perfecto iunxit, de qua re vid. Reisig, Schol. p. 496 cum adnot. editoris.

In infamia relinqui et sordibus ɔ: reum manere, sed non in iudicium deduci.

Plumbeo gladio iugulatum iri tamen diceret, ɔ: ut supra scripsit, nullis illum iudicibus effugere posse. Notanda vis particulae *tamen* elliptica, de qua dixit Beierus ad Orat. p. Tullio p. 54, minus recte illud post solos ablativos inveniri iudicans. Diligentius quaestionem tractavit et exemplis illustravit Ellendt ad Orat. V. II. p. 208 sq.

illum plumbeo gladio iugulatum iri tamen diceret. 3. Sed iudicium si quaeris quale fuerit: incredibili exitu sic, uti nunc ex eventu ab aliis, a me tamen ex ipso initio consilium Hortensii reprehendatur. Nam ut reiectio facta est clamoribus maximis, quum accusator tamquam censor bonus homines nequissimos reiiceret, reus tamquam clemens lanista frugalissimum quemque secerneret, ut primum iudices consederunt, valde diffidere boni coeperunt. Non enim unquam turpior in ludo talario consessus fuit. Maculosi senatores, nudi equites, tribuni non tam aerati, quam, ut appellantur, aerarii. Pauci tamen boni inerant, quos reiectione fugare ille non potuerat, qui maesti inter sui dissimiles et maerentes sedebant et contagione turpitudinis vehementer permovebantur. 4. Hic, ut quaeque res ad consilium primis postulationibus referebatur, incredibilis erat severitas, nulla varietate sententiarum nihil impetrabat reus, plus ac-

---

13 *impetrarat* —

---

§ 3. *Incredibili exitu sic* ɔ: iudicium propter exitum insperatum sic fuit, tale fuit. *Sic est* = hoc modo se habet. Cf. Rosc. Am. 84: *Sic vita hominum est.*

A me tamen ex ipso initio. Madvigius correxit *a me iam* cet, quod merito probavit Wesenb. ad Tusc. IV. 7.

Reiectio. Iudicibus sorte datis et accusator et reus nonnullos reiicere poterant. Numerus pro iudicii natura erat diversus. Cf. Geibii op. laud. p. 307 seq.

Accusator. εἷς τῶν δημάρχων, ut refert Plut. in Caes. 10 et quidem L. Lentulus, qui a. 705 cum C. Marcello consul fuit, subscribentibus duobus aliis Lentulis. Vid. Schol. Ambros. ad Orat. in Clod. et Curion. V. 3, p. 336 Or. coll. de Harusp. Resp. 37 et Val. Max. IV. 2, 5. Inter subscriptores memoratur quoque C. Fannius, infra II. 24, 3.

Clemens lanista. Lanistae non omnes servos coemtos in ludum dabant, sed homines frugi seponebant, plerumque non clementia, sed maioris lucri spe moti. Sic Clodius in hoc iudicio emto iudices integerrimos reiecerat, quasi lanistae partes ageret. cf. Gron. Observ. I. 8.

In ludo talario. Sordidi homines in illum locum conveniebant, et talis ludere erat ingenii illiberalis documentum. vid. Beier. ad I. de Off. 150.

Maculosi senatores. Maculosi sunt vitae sordibus insignes, avaritia et libidine foedi, infamiae maculis conspersi. cf. Tacit. Ann. XIII. 33. Hist. I. 7, II. 30, III. 38; minime vero, ut Gronovio, Beiero et Matthiae placuit, *a censoribus notati.* Quis enim credat, tales homines a praetore in album fuisse relatos?

Nudi equites, sunt inopes. Ita vocab. accipiendum est p. Flacco, 51. *Quem tu — semper nudum esse voluisti,* et Clodius ex iudicio tanquam e naufragio *nudus* emersisse dicitur apud Cic. in Clod. I. 6.

Tribuni non tam aerati, quam ut appellantur aerarii Tribuni aerarii erant homines de plebe, qui stipendia militibus tribuebant, quos suspicari licet plerumque fuisse *aeratos* i. e. aere abundantes, bene nummatos, locupletes. Illi ex lege Aurelia una cum senatoribus et equitibus iudicia exercebant; sed in hoc iudicio erant vere *aerarii* homines, digni qui tribu moverentur et inter aerarios referrentur. Suspicio G. Meutzneri voc. *aerati* corruptum esse ex *aerari* vel propterea reiicienda videtur, quod *tribuni* illi nomen non habebant ab *aerario,* sed ab aere, quod militibus reddebant. vid. Th. Mommsen, de tribubus Rom. p. 45, adn. 71.

Contagione turpitudinis. „Quod timebant, ne ipsi absoluto Clodio in infamiam corruptionis venirent." Ern.

§ 4. *Primis postulationibus.* Postulare proprie dicitur is, qui praetorem rogat, ut liceat sibi alicuius nomen deferre; sed hic latius patet et hoc nomine continentur quaecunque et accusator et reus in iudicio sibi concedi postulant.

Impetrabat. Scripsi e necessaria Lambini correctione. cf. Wesenb. Emend. p. 29.

cusatori dabatur quam postulabat, triumphabat — quid quaeris? — Hortensius se vidisse tantum, nemo erat, qui illum reum ac non milies condemnatum arbitraretur. Me vero teste producto, credo te ex acclamatione Clodii advocatorum audisse quae consurrectio iudicum facta sit, ut me circumsteterint, ut aperte iugula sua pro meo capite P. Clodio ostentarint. Quae mihi res multo honorificentior visa est quam aut illa, quum iurare tui cives Xenocratem testimonium dicentem prohibuerunt, aut quum tabulas Metelli Numidici, quum eae, ut mos est, circumferrentur, nostri iudices adspicere noluerunt; multo haec, inquam, nostra res maior. 5. Itaque iudicum vocibus, quum ego sic ab iis, ut salus patriae, defenderer, fractus reus et una patroni omnes conciderunt. Ad me autem eadem frequentia postridie convenit, quacum abiens consulatu sum domum reductus. Clamare praeclari Ariopagitae se non esse venturos nisi praesidio constituto. Refertur ad consilium; una sola sententia praesidium non desideravit. Defertur res ad senatum; gravissime ornatissimeque decernitur, laudantur iudices, datur negotium magistratibus, responsurum hominem nemo arbitrabatur. Ἔσπετε νῦν μοι Μοῦσαι, ὅππως δὴ πρῶτον πῦρ ἔμπεσε. Nosti Calvum † ex Nanneianis [illum] illum laudatorem meum,

---

18 *Calvum, ex Nanneianis illum, illum* —

Triumphabat ɔ: valde laetabatur. cf. Caesar in epist. infra IX. 16. Cic. p. Cluent. 14. Gronovius recte monuit esse verbum Terentianum, et exempla posuit in adnot. ad Eun. III. I, 3. Sed huc non debet referri locus ex ep. 12, lib. II. ad Fam. § 3 ubi Caelio dicenti Ciceronem e provincia *spem triumphi* esse consecutum, hic respondet: *Satis gloriose triumpharem, si non essem equidem tamdiu in desiderio rerum mihi carissimarum* ɔ: celer reditus in urbem esset mihi triumphus satis gloriosus. Ita enim ille locus scribendus et explicandus est.

Ac non ɔ: ac non potius. Vid. de hac corrigendi formula Matth. ad orat. p. Rosc. Am. 92.

Ex acclamatione Cl. adv. Ernestus ad h. l. monet haec verba non pendere a v. *audisse*, sed cum sequentibus cohaerere. Iudices consurgebant propter ipsum clamorem, quo Clodiani Ciceronis testimonium impedire volebant.

Quum iurare — prohibuerunt. Diog. Laert. IV. 7. Cicero idem narrat p. Balbo 12, suppresso Xenocratis nomine, ne coram iudicibus eruditionem ostentare videatur. Quod de Metello narratur, in iudicio de pecuniis repetundis accidisse, ex eodem loco discimus.

Quum eae — circumferrentur. cf. ad I. 3, 2.

§ 5. *Refertur ad consilium.* i. e. iudicum petitio refertur ad consilium praetoris, quod de ea iudicaret.

Hominem cum contemtu dicit Clodium. Similiter Graeci ἄνθρωπον ponunt sine articulo. vid. Bremius ad Aesch. de F. L. § 4.

Ἔσπετε κ. τ. λ. „Rem admirabilem expositurus opem Musarum invocat. Eodem hoc versu ex Il. π. 112 similiter usum esse Platonem, VIII de Repb. p. 545 extr. observavit P. Victorius." Beier.

Nosti Calvum ex Nanneianis illum, illum laudatorem meum, cet. Hic non agi de Licinio quodam Calvo, sed de M. Crasso, praeter Corradum omnes interpretes viderunt. Vere vidisse non negabit, qui extrema verba: *de cuius oratione erga me honorifica ad te scripseram* contulerit cum iis, quae leguntur ep. 14, 3. Neque abhorruisse tantam turpitudinem a Crassi moribus constat cum testimonio Ciceronis, qui eum (Off. I. 109) scribit fuisse ex

de cuius oratione erga me honorifica ad te scripseram. Biduo per unum servum, et eum ex gladiatorio ludo, confecit totum negotium, arcessivit ad se, promisit, intercessit, dedit. Iam vero — o dii boni rem perditam! — etiam noctes certarum mulierum atque adolescentulorum nobilium introductiones nonnullis iudicibus pro mercedis cumulo fuerunt. Ita, summo discessu bonorum, pleno foro servorum, XXV. iudices ita fortes tamen fuerunt, ut, summo proposito periculo, vel perire maluerint quam perdere omnia, XXXI. fuerunt, quos fames magis quam fama commoverit. Quorum Catulus quum vidisset quendam: „Quid vos, inquit, praesidium a nobis postulabatis? an, ne numi vobis eriperentur, timebatis?" 6. Habes, ut brevissime potui, genus iudicii et causam absolutionis. Quaeris deinceps qui nunc sit status rerum et qui meus. Rei publicae statum illum, quem tu meo consilio, ego divino confirmatum putabam, qui bonorum omnium coniunctione et auctoritate consulatus mei fixus et fundatus vi-

---

iis hominibus, qui cuivis deserviant, dum quod volunt consequantur, tum Salustii his verbis Cat. 48 *ne Crassus more suo suscepto malorum patrocinio rem publicam conturbaret.* Minus expedita sunt, quae adduntur ad hominem designandum. *Calvum* tamen appellari arbitror a calvitio, quum parum veri similis videatur eorum opinio, qui statuant M. Licinum Crassum bona proscriptorum emisse sub falso Licinii Calvi nomine. Magis etiam incerta sunt, quae de verbis *ex Nanneianis illum* argute sane excogitavit P. Manutius, quem reliqui sequuntur. Namque quum constet M. Crassum opes sibi parasse e proscriptione Sullana (Plut. in Crasso c. 2 et 6. Cic. Parad. VI. 2) interque proscriptos Nannii vel Nanneii memorentur apud Q. Cic. de petit. cons. 6, hinc colligitur *Nanneianos* dici *sectores bonorum Nanneiorum.* Sed non diffiteor haec mihi non satisfacere et *Nanneianos* omnino removendos videri. Suspicor enim hoc fluxisse e vocabulo Graeco, cuius interpretatio irrepsit in verba Ciceronis, continetur que his verbis *illum laudatorem.* Ne multa, scribendum puto: *Nosti Calvum* ἐγκωμιαστὴν *illum meum,* cet. Quod si cui nimis a codd. scriptura recedere videtur, hoc alterum addo: *Nosti Calvum,* ἐξαπιναῖον *illum laudatorem meum,* in quo Cicero Graece dixit, quod illa aetate Latino vocabulo apte dici non poterat.

Adr. Turnebi (Advers. IX. 1) coniectura *ex Naevianis* ducta e versu Naevii Fam. XV. 6, 1, certe falsa est. — Ante *biduo* inserendum videtur *Is.*

Intercessit, ɔ: daturum se promisit stipulatione interposita, pro Clodio praes factus est. Cf. infra VI. I, 5 *intercessisse se pro iis magnam pecuniam* et Phil. II. 45, *sestertium sexagies se pro te intercessisse dicebat,* quos locos Manutius citavit. *Intercessiones pecuniarum in coitionibus candidatorum* memorantur Parad. VI. 2. In eadem re dixit *se interponere,* Mil. 25.

Noctes ɔ: amplexus, concubitum. Cf. ep. II. 24, 3. Hor. Epod. 15, 13. Iuven. Sat. I. 37. Hinc iudicium Clodianum *emptum constupratumque* vocatur ep. 18, 3. Cf. Val. Max. IX. 1, 7.

Introductiones ɔ: stupra. Vocabulum firmatur auctoritate Senecae, qui epist. 97 haec verba citavit et usu Graecorum, qui εἰσάγειν de eadem re ponunt, ut in versu Machonis apud Athen. VIII. p. 346 B. Non minus usitata sunt *perducere* et *deducere.*

XXV. Qui h. l. loco et § 10 scripserunt XX, ut iudices essent LI, quot erant in causa Milonis, refelluntur testimonio Plutarchi in Cic. 27, ubi Catuli dictum quoque narratur.

E Cicerone Seneca l.l. haec non integre repetiit, sed *petebatis* scripsit pro *postulabatis* et *timebatis* omisit, quod verbum sine sententiae damno abesse poterat. Ad hoc Catuli dictum respicitur in orat. de har. resp., 36.

debatur, nisi qui nos deus respexerit, elapsum scito esse de manibus uno hoc iudicio; si iudicium est, triginta homines populi Romani levissimos ac nequissimos, numulis acceptis, ius ac fas omne delere, et, quod omnes non modo homines verum etiam pecudes factum esse sciant, id Thalnam et Plautum et Spongiam et ceteras huiusmodi quisquilias statuere nunquam esse factum. 7. Sed tamen, ut te de re publica consoler, non ita, ut sperarunt mali, tanto imposito rei publicae vulnere, alacris exsultat improbitas in victoria. Nam plane ita putaverunt, quum religio, quum pudicitia, quum iudiciorum fides, quum senatus auctoritas concidisset, fore ut aperte victrix nequitia ac libido poenas ab optimo quoque peteret sui doloris, quem improbissimo cuique inusserat severitas consulatus mei. 8. Idem ego ille — non enim mihi videor insolenter gloriari, quum de me apud te loquor, in ea praesertim epistola, quam nolo aliis legi — idem, inquam, ego recreavi afflictos animos bonorum unumquemque confirmans, excitans. Insectandis vero exagitandisque numariis iudicibus omnem omnibus studiosis ac fautoribus illius victoriae παῤῥησίαν eripui, Pisonem consulem nulla in re consistere unquam sum passus, desponsam

---

§ 6. *Elapsum de manibus. Nihil unquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa causa.* De Orat. II. 202. Uno illo iudicio hoc effectum esse Cicero affirmat, quoniam *omnia sunt incerta, quum a iure discessum est,* Fam. IX. 16, 3. Absoluto Clodio malis metus, securitas bonis est adempta.

Populi Romani. Immerito haec verba suspecta fuerunt Ernesto. Pendent a seqq. superlativis indicantque *universam civitatem,* quum *populus* solus saepe inferiores tantum cives s. plebem indicet. Cf. Kritz. ad Sal. Iug. 85, 10. Orell. ad Brut. 321 ed. min. Fam. I. 4, 2.

Quisquilias. Similiter in Sest. 94 Numerium, Serranum, Aelium *quisquilias* seditionis Clodianae nuncupat, et homines nullius pretii dicit *meras nugas* Att. VI. 3, 5. Q. fr. I. 2, 4. Att. VI. 3, 2 *nugarum aliquid relinquere.*

§ 7. *Tanto imposito rei p. vulnere.* Casaubonus contulit de Fin. IV. 66. *Quae hic rei p. vulnera imponebat, ille sanabat* et infra V. 17, 6. *Satis habeo negotii in sanandis vulneribus, quae sunt imposita provinciae.* Alia metaphora orator usus est p. Planc. 70 „*gravem rei p. infligere securim.*" In Sestiana, 17 vehementius *vulnera inusta reipb.* dixit.

Exsultat — in victoria. Non minus recte dicitur *exsultare victoria,* quod legitur p. Rosc. Am. 17.

Quum religio — concidisset „ɔ: cum sacra pollluerentur et matronae attrectarentur impune, cum iudices immemores iurisiurandi pecunia accepta palam noxios absolverent, cum senatus severa decreta tam facile irrita fierent." I. F. Gron

Sui doloris. Malim *eius* vel *summi doloris.*

Inusserat. Usus est eodem loquendi genere Verr. I. 113 *cur hunc dolorem cineri eius atque ossibus inussisti.* Mil. 99 *nullum mihi tantum dolorem inuretis.* Phil. XI. 38 *tertio generi — cupio quam acerbissimum dolorem inurere.* Catil. II. 20. *Illorum temporum dolor inustus est civitati.* Verbum ductum a poena servorum. Quomodo autem a notione propria ad figuratam perventum sit, intelligitur hoc exemplo: *Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est?* Cat. I. 13. Cff. Gron. et Drak. ad Livii IX. 3, 13.

§ 8. *Aliis legi.* Non est *ab aliis legi,* sed *aliis recitari.* Cf. XVI. 13, 1. Fam. IX. 1, 1. Tusc. V. 113. et Haasii adn. 551 ad Reisigii Scholas. Madvigius ad Fin. p. 27 dubitat, utrum hanc interpretationem probet an scribi iubeat *ab aliis,* quod Klotzio solum placuit.

Consistere proprium esse eorum, qui immoti impetum hostis exspectant, saepe iam observatum est. Vid. Goeller. ad Cic. Orat. p. 220. Ellendt. de Orat. II. p. 266.

Desponsam — ademi „ɔ: et sua et omnium opinione destinatam provinciam ut ei nega-

homini iam Syriam ademi, senatum ad pristinam suam severitatem revocavi atque abiectum excitavi, Clodium praesentem fregi in senatu quum oratione perpetua, plenissima gravitatis, tum altercatione eiusmodi, ex qua licet pauca degustes. Nam cetera non possunt habere neque vim neque venustatem, remoto illo studio contentionis, quem ἀγῶνα vos appellatis. 9. Nam, ut Idib. Maiis in senatum convenimus, rogatus ego sententiam multa dixi de summa re publica atque ille locus inductus a me est divinitus: „ne una plaga accepta patres conscripti conciderent, ne deficerent; vulnus esse eiusmodi, quod mihi nec dissimulandum nec pertimescendum videretur; ne (aut metuendo ignavissimi) aut ignorando stultissimi iudicaremur; bis absolutum esse Lentulum, bis Catilinam, hunc tertium iam esse a iudicibus in rem publicam immissum. Erras, Clodi, non te iudices urbi, sed carceri reservarunt, neque te retinere in civitate sed exsilio privare voluerunt. Quamobrem, patres conscripti, erigite animos, retinete vestram dignitatem. Manet illa in re publica bonorum consensio; dolor accessit bonis viris, virtus non est imminuta; nihil est damni factum novi, sed, quod erat, inventum est. In unius hominis perditi iudicio plures similes reperti sunt." 10. Sed quid ago? paene orationem in epistolam inclusi. Redeo ad altercationem. Surgit pulchellus puer, obiicit

---

ret Senatus, effeci. de prov. cons. 37: *qui consul Kal. Ian. habere provinciam debet, is ut eam desponsam, non decretam habere videatur"* I. F. Gron.

Oratio perpetua saepe opponitur *altercationi*. Vid. Drakenb. ad Liv. IV. 6, 1. — Caeterum fragmenta huius orationis et altercationis e Quintiliani I. O., et Palimpsestis Ambrosiano et Taurinensi collecta, explicavit Car. Beierus in Fragm. Orat. p. 71—120. Cf. Cic. Opp. ed. Orell. IV. 947—950 et Halmii Symb. ad emend. fragm. p. 15 seqq.

ἀγῶνα ɔ: certamen forense. Cf. Ernesti lexic. technol. Latin. rhet. p. 89.

§ 9. *De summa repb.* Semper in hac formula voc. *summa* est adiectivum et genitivus *reipb.* ubique mutandus; de quo dubitabat Beierus ad Cic. p. Tull. § 8, recte monuit Zumptius ad Verr. L. II. 28. Indicat autem ipsam rempublicam et summam eius salutem, non aliquam reipb. partem.

Divinitus proprie quidem est *a Deo, numine auctore;* sed Cicero saepe posuit pro divine s. praeclare. Vid. Orat. II. 7. III. 4. Eadem ratione scripsit II. 21, 6: *Pompeius loquitur divinitus.*

Bis absolutum esse Lentulum. P. Cornelius Lentulus Sura inter principes coniurationis Catilinariae, homo pessimus et a censoribus senatu motus, iterum reus, incertum quo crimine, iudices pecunia corrupit, ut tradit Plut. in Cic. 17.

Immissum. Proprie venatores canes in feras immittunt; hinc significat nocendi animo mittere. Verbo *subornare* Cicero non utitur nisi de accusatoribus et testibus. Cf. Sest. 78. *Gladiatores tu — in forum immittas.* Cat. I. 27, *immissus in urbem.*

Exsilio privare. Condemnatus enim in exsilium abire potuisset, nunc *ad aliquod severius iudicium ac maius supplicium reservari* videbatur. Cf. fragm. orat. in toga cand. IV. p. 942 Orell. *Exsilium* h. l. pro beneficio ponitur. Sed *privare* re mala exemplis Tullianis munivit A. G. Zumptius ad or. de leg. agr. I. 13.

Dolor accessit bonis viris ɔ: boni viri indignatione repleti sunt. In Verr. IV. 135 pro *accidere* quod de dolore dictum minus placet, vel *accedere* vel *accipere* scribendum est.

§ 10. *Surgit.* Verbum solemne de iis, qui verba facturi sunt. Respondet Gr. ἀνίστασθαι. Cf. Krugerus apud Schaefer. App. ad Demosth. V. p. 762 sq.

Pulchellus puer. Ironice dictum, quo et illi-

mihi, me ad Baias fuisse. — Falsum; sed tamen quid hoc? Simile est, inquam, quasi dicas in operto fuisse! — Quid, inquit, homini Arpinati cum aquis calidis? — Narra, inquam, patrono tuo, qui Arpinatis aquas concupivit [nosti enim marinas.] — Quousque, inquit, hunc regem feremus? — Regem appellas, inquam, cum Rex tui mentionem nullam fecerit? — ille autem Regis hereditatem spe devorarat. — Domum, inquit, emisti. — Putes, inquam, dicere, iudices emisti. — Iuranti, in-

4 *nosti enim Marianas* sine obelo.

berali facie Clodium fuisse indicat et maiorum suorum cognomine indignum. Utrumque apparet e fragmento orat. in Clod. et Curion. p. 110 Beieri. *Sed, credo, postquam speculum tibi allatum est, longe te a pulchris abesse sensisti*; ad q. l. consuli possunt adnot. Scholiastae Bobiensis et Aug. Maii.

Me ad Baias fuisse. Distinctius haec tractantur in Orat. laud. p. 99 sqq. B.: *Primum homo durus ac priscus invectus est in eos, qui mense Aprili apud Baias essent et aquis calidis uterentur. Quid cum hoc homine nobis tam tristi et severo? Non possunt hi mores ferre hunc tam austerum et tam vehementem magistrum, per quem hominibus maioribus natu ne in suis quidem praediis impune tunc, quum Romae nihil agitur, liceat esse valetudinique servire. Verumtamen ceteris possit ignoscere; ei vero qui villam habeat in illo loco, nullo modo.* (Quae diductis literis descripta sunt, ea supplevit Beierus. Pro *possit* melius est, quod supplevit Halmius: *facile se ait.* Reliqua sic potius suppleo: *at vero Arpinati fuisse in illo loco* cet.) *Quid homini, inquit, Arpinati cum Baiis, agresti ac rustico?* (Hic quoque aliquid intercidisse videtur. In promptu est, quod suppleas: — *Arpinati cum Baiis? agresti ac rustico cum aquis calidis?*). *Quo loco ita fuit caecus, ut facile appareret vidisse eum quod fas non fuisset. Nec enim respexit illum ipsum patronum libidinis suae non modo apud Baias esse, verum eas ipsas aquas habere, quae gustu tamen* (Haec vitiosa. Fort. *rustici atque*) *Arpinatis fuissent. Sed videte metuendam inimici et hostis bilem et licentiam.* (Melius, opinor, sic scribo: *Et videte metuendam inimici et hostilem licentiam*). *Is me dixit aedificare, ubi nihil habeo, ibi fuisse, quo adire nemini non licitumst. O impotentem adversarium, qui id obiiciat, quod vel honeste confiteri vel manifesto redarguere possis.* (In his recepi, quae Halmius non minus feliciter quam modeste temptavit l. c.).

Falsum: sed tamen quid hoc? ɔ: quod mihi tanquam crimen obiicit, falsum est; sed fac verum esse, quale esset illud crimen? Nonne si Baiis fuissem, honeste possem confiteri? Haec non a Cicerone in illa altercatione dicta esse, sed nunc obiter ad Atticum scribi vidit Firnhaber in Philol. Schneidewini VII. 2, p. 365 sq. Sed a Cicerone ne scripta quidem videntur, quae nec necessaria et vix vera erant. Quare Meutznero in Ann. Philol. vol. 89, p. 163 sq. haec glossatori tribuenti assentior. Clodio vero respondet: „Simile est, quasi dicas in operto fuisse." ɔ: Num forte putas nefas esse, quasi dicas in arcano Bonae Deae fuisse? — Cf. Parad. IV. 32: *si in opertum Bonae Deae accessisses.*

Patrono tuo ɔ: C. Curioni, qui villam, quae olim C. Marii Arpinatis fuerat, e proscriptione Sullana acquisivit. Sic verba supra adscripta expedivit Schol. Bob., quo nondum reperto Tunstallus idem acute invenerat. Quae huic dicto adhaerent verba *nosti enim marinas* non emendanda, sed delenda sunt, quum putidam explicationem praecedentium contineant.

Regem i. e. tyrannum. Odioso nomine in Ciceronem utitur ad invidiam faciendam, ut Torquatus, qui negabat se Ciceronis *regnum* ferre posse. p. Sull. 21. cf. Kritz. ad Sal. Iug. 64, 5.

Rex. Q. Marcius Rex, maritus Terentiae Clodii sororis, huic testamento nihil legaverat; quod Romanis turpe videbatur.

Spe devoraverat. cf. Verr. L. I. 135: *iste, qui iam spe atque opinione praedam illam devorasset.* Sed rursus concedendum Meutznero verba *ille autem — devorarat* additamentum esse, quo Atticus minime egebat.

Domum-emisti. Vid. ad ep. 13, 6.

Putes-dicere, iudices emisti. Coniunctivi vim

quit, tibi non crediderunt. — Mihi vero, inquam, XXV. iudices crediderunt; XXXI., quoniam numos ante acceperunt, tibi nihil crediderunt. Magnis clamoribus afflictus conticuit et concidit. 11. Noster autem status est hic: apud bonos iidem sumus, quos reliquisti; apud sordem urbis et faecem multo melius nunc, quam (quum) reliquisti. Nam et illud nobis non obest, videri nostrum testimonium non valuisse: — missus est sanguis invidiae sine dolore; atque etiam hoc magis, quod omnes illi fautores illius flagitii rem manifestam illam redemptam esse a iudicibus confitentur: — accedit illud, quod illa contionalis hirudo aerarii, misera ac ieiuna plebecula, me ab hoc Magno unice diligi putat; et hercule multa et iucunda consuetudine coniuncti inter nos sumus, usque eo, ut nostri isti comissatores coniurationis, barbatuli iuvenes, illum in sermonibus Cnaeum

---

5 *quam reliquisti.*

---

non perspexit Beierus, interpretans *facile quispiam putet*, tum enim sequi deberet *te dicere*. Immo *putes dicere* idem valet atque illud: *simile est, quasi dicas.*

Iuranti — tibi non crediderunt ɔ: tibi testi iurato iudices non crediderunt; aliter enim me non absolvissent. Dicto usus est Plut. in Cic. 29.

Tibi nihil crediderunt ɔ: nullam plane fidem tibi habuerunt. cf. II. 22, 2 *ei nihil crederemus*, VI. 2, 3 *quin ei crederemus.* His exemplis utor ad defendendum, quod legitur Tusc. V. 58 (Dionysius) *credebat eorum nemini*, ubi Erasmus perperam hunc usum verbi Tullio denegans inserebat *se* ante *eorum.*

§ 11. *Quam (quum) reliquisti.* Buchelerus in Mus. Rhen. XI. p. 518 orationem soloecismo liberavit addito *quom*, quod post *quam* a librariis neglectum est.

Nam et illud nobis non obest. Sequi debebat *et illud nobis prodest, quod illa contionalis* cet. Sed post plura verba interposita sententiam aliter continuare maluit: *Accedit* cet. cf. Matth. ad orat. de imp. Pomp. 17.

Missus est sanguis invidiae sine dolore. Quid sit *invidiae sanguinem mittere* vel *dare* optime explicuit I. Lipsius ad Senec. Cons. ad Marciam, 13. Ex veterum enim opinione invidiam et fascinum rebus laetis insidiari et plurimum intervenire. Ad avertendum iacturam aliquam aut casum ultro subeundum, exemplo eorum, qui in bona valetudine sanguinem sibi detrahant ad malam valetudinem vitandam. Laudant intt. Appii verba apud Liv. III. 54. *Dandus invidiae est sanguis.* Metaphoram oratoribus frequentem dicit Quint. I. O. VIII. 6, 51. Proprie loquitur Cicero p. Sest. 82. *Sensit — suum sanguinem quaeri ad restinguendam invidiam facinoris Clodiani.* Quod vero additur h. l. *sine dolore* indicat, eum e testimonio spreto nullum sensisse damnum.

Rem manifestam illam redemptam esse a iudicibus confitentur. Latere aliquid mendi in his verbis Nodellio in Act. Societ. Traiect. I. p. 151 concedimus; sed non est, cur verba *illam redemptam esse a iudicibus* interpretis, non ipsius Ciceronis esse statuamus. At vereor, ut Ciceronis sit *rem redimere a iudicibus*, quem video de eodem hoc Clodio in Miloniana, 87 dixisse: *Pecunia se a iudicibus palam redemerat.* Qui locus facit, ut hic *reum manifestum illum redemptum esse* scribendum censeam. cf. Drakenb. ad Liv. XLV. 37, 8, qui *res* et *reus* saepe commutari docet.

Accedit illud, quod. Temere Ern. delevit *illud*, quod non sine vi additur.

Contionalis hirudo aerarii infima plebs vocatur, quae contionibus intererat spe largitionum e publico faciundarum.

Comissatores coniurationis. Turnebus Advers. IX. 1 duplicem proposuit interpretationem huius appellationis, ut sint reliqui et seri coniurati, ut qui post coenam comissatum veniunt, vel potius coniurati non tam ad pugnandum, quam ad comissandum apti. Hoc verum vel potius, ut Gron. interpretatur, qui

Ciceronem appellent. Itaque et ludis et gladiatoribus mirandas ἐπισημασίας sine ulla pastoricia fistula auferebamus. 12. Nunc est exspectatio ingens comitiorum, in quae omnibus invitis trudit noster Magnus Auli filium, atque in eo neque auctoritate neque gratia pugnat, sed quibus Philippus omnia castella expugnari posse dicebat, [in quae modo asellus onustus auro posset ascendere.] Consul autem ille, Deterionis histrionis similis, suscepisse negotium dicitur et domi divisores habere; quod ego non credo. Sed senatus consulta duo iam facta sunt odiosa, quod in consulem facta putantur, Catone et Domitio postulante: unum, ut apud magistratus inquiri liceret [alterum] cuius domi divisores habitarent, adversus rem pu-

5 *in quae* — *adscendere* non inclusa — 10 *alterum*, † *cuiusmodi divisores haberent* —

inter vinum de coniuratione egerunt. Illud si voluisset Cicero, neglexisset praeceptum, quod ipse dat de Orat. III. 164. cf. Catil. II. 22 sq. et quae verba adduxit Gronovius e Curt. VII. 4 (15): *Bessus circumferri merum largius iussit, debellaturus super mensam Alexandrum.*

Barbatuli iuvenes. cf. supra 14, 5.

Ludis et gladiatoribus ɔ: tempore ludorum scenicorum et gladiatoriorum. cf. intt. ad Liv. II. 36. Conferri potest τραγῳδοῖς καινοῖς et similes locutiones, de quibus monent Hemsterh. ad Lucian. I. p. 166 sq. Pierson. ad Moerid. p. 351 sq.

ἐπισημασίας. ἐπισημαίνεσθαι in utramque partem usurpari docet Gatakerus ad M. Antonin. VI. § 20, p. 182.

Sine ulla pastoricia fistula ɔ: sine ullo sibilo, cui fistula inserviebat. Cf. II. 19, 3. Similiter Plato de Leg. III, scripsit οὐ σύριγξ ἦν οὐδέ τινες ἄμουσοι βοαὶ πλήθους, quae verba ad explicandum Ciceronis locum citavit Muretus Var. Lect. I. 19.

§ 12. *Auli filium.* Vid. ad ep. 1, 1.

Quibus int. armis, quod e verbis *pugnare* et *expugnare* sponte se offert. De Philippo magis auro et artibus quam armis vincente nota omnia; de qua re disputavit Valckenaerius in orat. de Philippi Maced. indole p. 254 sqq. Quae sequuntur uncis inclusi, secutus iudicium Geelii in comm. ad Dion. Chrysost. p. 446. Talia facile ferrem in oratione ad populum habita; Atticum hoc monere inepti est, non Ciceronis. Caeterum de numis tum a Pompeio tributim divisis vid. Plut. in Cat. min. 30 et in Pomp. 44.

Deterionis histrionis similis. Noti sunt in historia Philippi Aristodemus et Neoptolemus, histriones, quorum ille opera in consiliis efficiendis saepe usus est. Horum alterutri fictum Δωτηρίωνος nomen adhaesisse, quia nummos dare solebat, suspicor. Nam *Doterionis* cum Bosio verum puto, non *deterioris* quod in Med. est. Cum tali homine Piso cos. idem rogatu Pompeii agens recte comparatur.

Divisores sunt, qui tribubus candidatorum nomine pecuniam distribuebant, suffragiorum corruptores. v. Cic. Verr. Act. I. 22. Planc. 48. Q. Cic. de Pet. Cons. 14. Ellendt ad de Orat. II. p. 294. Tribus habuisse etiam legitimos divisores defendit Mommsenus de collegiis p. 51 sq.

Unum — *alterum.* Videntur haec duo uno SCto fuisse inclusa. Nam inquisitio apud magistratus iubebatur, ut divisores, si qui apud eos laterent, deprehenderentur. Cum Ernesto igitur *alterum* insititium iudico, scriptumque olim fuisse: *unum, ut apud magistratus inquiri liceret, et cuius domi divisores habitarent adversus rempublicam* sc. fecisse videri. In quibus verbis *cuius domi* debetur Lambino, quum in codd. sit *cuiusmodi*. *Habitarent* invenitur in omnibus Mss., de quibus constat et aptiorem sententiam praebet quam *haberent*, quod editiones plerasque occupavit. Cum verbis *adversus remp.* cf. II. 24, 3 *contra remp. esse facturum.* Contra magistratus nocentes nil aliud decerni poterat. — Alterum SCtum tum erit, quo Aufidius Lurco legibus solutus est, ad legem de ambitu ferendam, quod in seqq. narratur.

blicam. 13. Lurco autem tribunus pl., † qui magistratum simul cum lege Aelia iniit, solutus est et Aelia et Fufia, ut legem de ambitu ferret; quam ille bono auspicio claudus homo promulgavit. Ita comitia in ante diem VI. Kal. Sext. dilata sunt. Novi est in lege hoc, ut qui numos in tribus pronuntiarit, si non dederit, impune sit; sin dederit, ut quoad vivat singulis tribubus HS. CIↃ CIↃ CIↃ debeat. Dixi hanc legem P. Clodium iam ante servasse; pronuntiare enim solitum esse et non dare. Sed heus tu! videsne consulatum illum nostrum, quem Curio antea ἀποθέωσιν vocabat, si hic factus erit, † fabam mimum futurum? Quare, ut opinor,

§ 13. *Qui magistratum simul cum lege Aelia iniit.* Locus misere corruptus, etsi Langius in disp. de legg. Aelia et Fufia p. 34 verba hanc interpretationem admittere putat, ut tribunus pl. magistratum augurio caelesti auspicatus esse dicatur, cuius augurii ius ex lege Aelia habuerit. Nec multo aliter Meutznerus in Ann. philol. l. c. p. 163. Bentivolii suspicio, qui deletis *qui* et *cum lege Aelia* volebat *magistratum simul* (ɔ: *simul atque*) *iniit* et violenta est et displicet, quod Lurco sine dubio non statim post initum tribunatum i. e. mense Decembr. a. 692, sed nunc demum mense Maio, ut videtur, a. 693 lege Aelia et Fufia solutus est. Fr. Hofmanni mutatio *insimulatus lege alia* omnium, quas vidi, est infelicissima. Si in re desperata aliquid tamen audendum est, equidem legerim: *qui magistratus simul cum lege Aelia corruit.* Nam quum illa lex tribunis pl. ius de caelo servandi et obnuntiandi tribueret, sane potestas tribunicia infirmabatur lege Aelia sublata. — Caeterum Casaubonus opportune monuit, hoc SCtum bono consilio, sed pessimo exemplo factum, Clodio, Vatinio et aliis tribunis plebis viam aperuisse, qua improbas leges nullo impediente ferrent. Ciceronem autem qui in orationibus toties invehitur in eos, a quibus leges Aelia et Fufia, *propugnacula murique tranquillitatis atque otii* (Pis. 9), *quae saepenumero tribunicios furores debilitarunt et represserunt* (Vatin. 18) eversae sunt, huius peccati non fuisse participem, ex toto hoc loco manifesto apparet. De legibus Aelia et Fufia olim multi disputarunt; quorum errores dissipavit Lud. Langius pec. comm. a. 1861 edita. Is demonstravit fuisse leges circa a. u. 600 latas de iure et tempore legum rogandarum et magistratuum creandorum. Eae impediebant, quo minus comitiorum magistratibus rogandis tempore legem ferret tribunus. Itaque ut legem ferret, et illis legibus solvi et comitia in aliud tempus differri debebant.

Bono auspicio claudus homo. „Malum auspicium erat, quod legem claudus ferret." Ern. At *bono auspicio* legem promulgavit, quia nemo ei obnuntiavit. Lex tamen non est perlata, ep. 18, 3.

Pronuntiarit ɔ: promiserit, quos postquam creatus esset, solveret. Planc. 45. Q. fr. II. 15 b. 4. Suet. Caes. 19.

Quoad vivat ɔ: quamdiu vivit quotannis.

Consulatum illum nostrum. „Curio dictitare solebat, videri sibi eos, qui consulatum essent adepti, paene Deos esse factos et Diis pares." Casaubonus.

† *Fabam mimum futurum.* Retinui hanc scripturam, quam Orellius potuerat munire auctoritate cod. Z., teste Lambino. Veram tamen non puto, etiamsi satis ingeniose Corradus, Lambinus, Ger. Vossius suspicati sunt *Fabam* esse nomen *mimi* illo tempore notissimi. Neque ex undecim coniecturis, quas descripsi ex editione Graevii et Orellii, ulla est, quam palmariam dicere ausim. Sed veri inveniendi viam monstravit Bosius, quum defenderet legendum esse *fabam imum.* Falso; nam neque *imum* pro *imorum* Tullianum est, neque *imos* posuisset pro *inferis.* At recte vidit haec verba opponi τῇ ἀποθέωσει. Et hoc obtinebis levissima hac correctione *fabam manium.* Firmant hanc coniecturam, quae de fabae usu in parentando manibus leguntur apud Ovidium, Fast. V. 435 seqq. Plinium H. N. XVIII. 118. et in Pauli Exc. Fest. p. 87. Aliter autem iudico de verbis Senecae in ludo de morte Claudii c. 9, quae ad h. l. citavit Casaubonus. Ea Fickertus male ita dedit: *Olim, inquit* (Ianus), *magna res erat deum fieri: iam, fama, mimum fecisti.* In optimis libris scribi-

φιλοσοφητέον, id quod tu facis, et istos consulatus non flocci facteon. 14. Quod ad me scribis te in Asiam statuisse non ire, equidem mallem ut ires; ac vereor, ne quid in ista re minus commode fiat. Sed tamen non possum reprehendere consilium tuum, praesertim quum egomet in provinciam non sim profectus. 15. Epigrammatis tuis, quae in Amaltheo posuisti, contenti erimus, praesertim quum et Chilius nos reliquerit et Archias nihil de me scripserit; ac vereor, ne, Lucullis quoniam Graecum poëma condidit, nunc ad Caecilianam fabulam spectet. 16. Antonio tuo nomine gratias egi eamque epistolam Mallio dedi. Ad te ideo antea rarius scripsi, quod non habebam [idoneum] cui darem, nec satis sciebam, quo darem. † Valc. te venditavi. 17. Cincius si quid ad me tui negotii

9 *Manlio* — 10 *idoneum* sine uncis — 11 *Valde te venditavi.*

tur: *iam famam mimum* vel *nimium fecisti*, quod prava literarum repetitione, ut multa alia apud Senecam, inquinatum videtur. Corrigo: *iam minimam fecisti.* Nec sententiam muto lectis quae Buchelerus scripsit ad defendendum utroque loco *fabam mimum.*

Non flocci facteon. Sic in margine Cratandrinae legitur. Videtur Cicero novum vocabulum finxisse, quod opponeret praecedenti φιλοσοφητέον. Nisi potius scripsit *non flocci* φροντιστέον. *Non flocci facio* legitur infra XIII. 50, 3.

§ 15. *Epigrammatis tuis — contenti erimus.* (Atticus) *attigit quoque poeticam: — Namque versibus, qui honore rerumque gestarum amplitudine ceteros populi Romani praestiterunt, exposuit ita, ut sub singulorum imaginibus facta magistratusque eorum non amplius quaternis quinisve versibus descripserit: quod vix credendum sit, tantas res tam breviter potuisse declarari.* Corn. Nep. in Att. 18. Casaubonus putat Ciceronem epigrammata quaesivisse ad exornandam bibliothecam suam; quod mihi secus videtur. Quum neque Chilius neque Archias res eius gestas carmine celebravissent, Attico scribit se contentum fore epigrammatis, quibus ille eas erat persecutus.

Chilius. V. ad ep. 9 extr. *Archiam* tradit Cicero in oratione, quam a. 692 pro eo habuit, § 28 res in consulatu suo gestas attigisse versibus atque inchoasse.

Lucullis quoniam Gr. poëma condidit. Archias in gratiam L. et M. Lucullorum Mithridaticum bellum ab illo gestum a. u. 680—688 versibus expressit. p. Arch. 21 et quoniam iucundus fuerat Q. Metello Numidico (ibid. 6) et familiaris erat eius filii Pii, qui vehementer de rebus suis scribi cupiebat, (ibid. 26) Cicero metuebat, ne *Caeciliorum* Metellorum patris et filii res potius quam suas versibus celebraret.

§ 16. *Mallio* e Med. Vulgo *Manlio.* Ea nomina perpetuo confunduntur. Hic ubi sermo, est de homine ignoto, utrum verius sit ambiguum est. Pro *eamque* Rinkes scribi malebat *tuamque,* quod nec mihi displicet.

Idoneum. Vocabulum uncis inclusi, ut supervacaneum atque vitiosum, nisi *hominem* addas.

† *Vale. Te venditavi. Vale* aliquoties nova sententia excipitur, sed tum ea, quae sequuntur appendicis formam habent. Vid. ad V. 19, 2. Hic autem illa *Te venditavi* inepte fore addita intellexit Ernestus et ante eum Casaubonus, qui audacius coniecit *Vale. Calendis Apr.* Non magis placet id quod recepit Orellius *Valde te venditavi,* quod ne Atticus quidem intellexisset, opinor, cum illa Antonii mentione coniungendum esse, unde interposita sententia divellitur, nisi haec verba cum Schützio post *dedi* collocabis. Latet vero in *Vale.* nomen eius, cui Cicero amicum commendaverat, nec dubito quin sit scribendi compendium pro *Valerio,* etsi nescio, quem dicat. *Venditare se* vel *alterum alicui* usu tritum est. vid. IV. 16, 4. Gronovius coniecit *Belle te vindicavi,* idque refert ad raritatem et tenuitatem epistolarum et ad longam hanc epistolam. Non placebat hoc Schutzio, nec mihi.

§ 17. *Exspecta: ast plures — mittito.* Le-

detulerit, suscipiam. Sed nunc magis in suo est occupatus, in quo ego ei non desum. Tu si uno in loco es futurus, crebras a nobis literas exspecta; ast plures etiam ipse mittito. 18. Velim ad me scribas, cuiusmodi sit Ἀμαλθεῖον tuum, quo ornatu, qua τοποθεσίᾳ, et quae poëmata quasque historias de Ἀμαλθείᾳ habes, ad me mittas. Lubet mihi facere in Arpinati. Ego tibi aliquid de meis scriptis mittam. Nihil erat absoluti.

---

vem maculam, quae haec verba deformat, egregie sustulit Muretus, legens *exspectato, plures — mittito.* Non audeo tamen particulam *ast* Ciceroni omnino denegare; nam III. 15, 6. VI. 5. 2 in omnibus codd. legitur. Cf. Hand. Turs. I. p. 417, qui hanc formam saepe a grammaticis obliteratam iudicat.

§ 18. Ἀμαλθεῖον. Vid. ad ep. 13, 1.

Lubet mihi facere in Arpinati. ɔ: lubet mihi simile sacellum in Arpinati faciendum curare. Cf. II. 1, 11. *Amalthea mea te exspectat et indiget tui.* Fuere tamen, qui explicatione tam facili non contenti, nescio quid in his verbis sibi detegisse visi sint. Winckelmannus Opp. VI. p. 187 post infelicem explicationem, de qua dixi ad ep. 10, 3, ita pergit: Eben so verlangete Cicero von seinem Freunde die Anzeige der Gemälde seines Landhauses in Epirus, um dieselben in seinem Landhause Arpinum gleichfalls malen zu lassen, und er versprach wiederum jenem ein Verzeichnisz der Gemälde seines Landhauses zu schicken. Non minus errat I. A. C. Heusdius in disp. de M. Tullio Cic. φιλοπλάτωνι, Trai. 1836, p. 52, quum dicat ex his verbis patere Ciceronem de villa Arpinati versibus celebranda cogitasse.

Mittam ɔ: pro illis tuis ego tibi meorum aliquid mittam, quando perfecero. Nunc nihil erat absoluti.

XVII. (*A. U. C.* 693.)

1. Magna mihi varietas voluntatis et dissimilitudo opinionis ac iudicii Quinti fratris mei demonstrata est ex literis tuis, in quibus ad me epistolarum illius exempla misisti. Qua ex re et molestia sum tanta affectus, quantam mihi meus amor summus erga utrumque vestrum afferre debuit, et admiratione, quidnam accidisset, quod afferret Quinto fratri meo aut offensionem tam gravem aut commutationem tantam voluntatis. Atque illud a me iam ante intelligebatur, quod te quoque ipsum discedentem a nobis suspicari videbam, subesse nescio quid opinionis incommodae sauciumque esse eius animum et insedisse quasdam odiosas suspiciones; quibus ego mederi quum cuperem antea saepe et vehementius etiam post sortitionem provinciae, nec tantum intelligebam ei esse offensionis, quantum

---

§ 1. *Sauciumque esse eius animum et insedisse.* In plerisque libris scriptis intercidit *eius*, in Med. contra *esse* deest. Utrumque recte coniunxit Lambinus. Ad v. *insedisse* revocandum est *animum.* Nam *insidĕre,* quod est *occupare,* plerumque quidem construitur cum dativo vel cum praep. *in* cum ablativo. v. Matth. ad Milon. 68; sed accusativus recte quoque huic verbo additur. Sic Liv. XXVI, 44, *arcem insedit.* XXXV, 11 *fauces exercitus*

literae tuae declarant, nec tantum proficiebam, quantum volebam. 2. Sed tamen hoc me ipse consolabar, quod non dubitabam, quin te ille aut Dyrrhachii aut in istis locis uspiam visurus esset. Quod quum accidisset, confidebam ac mihi persuaseram fore, ut omnia placarentur inter vos non modo sermone ac disputatione, sed conspectu ipso congressuque vestro. Nam, quanta sit in Quinto fratre meo comitas, quanta iucunditas, quam mollis animus ad accipiendam et ad deponendam offensionem, nihil attinet me ad te, qui ea nosti, scribere. Sed accidit perincommode, quod eum nusquam vidisti. Valuit enim plus, quod erat illi nonnullorum artificiis inculcatum, quam aut officium aut necessitudo aut amor vester ille pristinus, qui plurimum valere debuit. 3. Atque huius incommodi culpa ubi resideat, facilius possum existimare quam scribere. Vereor enim, ne dum defendam meos, non parcam tuis. Nam sic intelligo, ut nihil a domesticis vulneris factum sit, illud quidem, quod erat, eos certe sanare potuisse. Sed huiusce rei totius vitium, quod aliquanto etiam latius patet, quam videtur, praesenti tibi commodius exponam. 4. De iis literis, quas ad te Thessalonica misit, et de sermonibus, quos ab illo et Romae apud amicos tuos et in itinere habitos putas, ecquid tantum causae sit, ignoro; sed omnis in tua posita est humanitate mihi spes huius levandae molestiae. Nam, si ita statueris, et irritabiles animos esse optimorum saepe hominum et eosdem placabiles, et esse hanc agilitatem, ut ita dicam, mollitiamque naturae plerumque bonitatis, et, id quod caput est, nobis inter nos nostra sive incommoda sive vitia sive iniurias esse tolerandas, facile haec, quemadmodum spero, mitigabuntur. Quod ego, ut facias, te oro. Nam ad me, qui te unice diligo, maxime pertinet neminem esse meorum, qui aut te non amet aut abs te non ametur. 5. Illa pars epistolae tuae minime fuit necessaria, in qua exponis, quas facultates aut provincialium aut urbanorum commodorum et aliis temporibus et me ipso con-

---

1 *declararant* —

---

insedit. Omitto locos, in quibus dubium est, an potius cogitandum sit de v. *insidēre*, ɔ: *occupatum tenere*, ut supra I. 11, 1.

Quantum literae tuae declarant. Sic plerique editt. non sine codd. auctoritate, ut videtur. Perperam Orell. e Med. recepit *declararant.* Neque enim antea de ea re scripsisse Atticum ex iis, quae nunc scribit Cicero, apparet.

§ 2. *Mollis animus* est, qui facile in utramque partem movetur, animus tener, flexibilis, agilis. In § 4 vocat *agilitatem mollitiamque naturae*, et III. 9, 1. Quintum appellat *mollissimo animo.*

§ 4. *Ecquid tantum causae sit, ignoro* ɔ: „quae in iis literis tanta causa insit, cur tu illi tantopere succenseas" Orell., qua interpretatione redarguitur Ernestus, qui *tandem* pro *tantum* scribi volebat.

§ 5. *Facultates — commodorum* dicit occasiones augendae vel dignitatis vel rei familiaris.

Voluntatem institutae viae. Recte comparant

sule praetermiseris. Mihi enim perspecta est ingenuitas et magnitudo animi tui, neque ego inter me atque te quidquam interesse unquam duxi praeter voluntatem institutae vitae, quod me ambitio quaedam ad honorum studium, te autem alia minime reprehendenda ratio ad honestum otium duxit. Vera quidem laude probitatis, diligentiae, religionis neque me tibi neque quemquam antepono; amoris vero erga me, quum a fraterno amore domesticoque discessi, tibi primas defero. 6. Vidi enim, vidi penitusque perspexi in meis variis temporibus et sollicitudines et laetitias tuas. Fuit mihi saepe et laudis nostrae gratulatio tua iucunda et timoris consolatio grata. Quin mihi nunc te absente non solum consilium, quo tu excellis, sed etiam sermonis communicatio, quae mihi suavissima tecum solet esse, maxime deest: — quid dicam? — in publica re? quo in genere mihi negligenti esse non licet; an in forensi labore? quem antea propter ambitionem sustinebam, nunc, ut dignitatem tueri gratia possim; an in ipsis domesticis negotiis? in quibus ego quum antea, tum vero post discessum fratris, te sermonesque nostros desidero. Postremo non labor meus, non requies, non negotium, non otium, non forenses res, non domesticae, (non publicae) non privatae carere diutius tuo suavissimo atque amantissimo consilio ac sermone possunt. 7. Atque harum rerum commemorationem verecundia saepe impedivit utriusque nostrum. Nunc autem ea fuit necessaria propter eam partem epistolae tuae, per quam te ac mores tuos mihi purgatos ac probatos esse voluisti. Atque in ista incommoditate alienati illius animi et offensi illud inest tamen commodi, quod et mihi et ceteris amicis tuis nota fuit et abs te aliquando testificata tua voluntas omittendae provinciae; ut, quod una non estis, non dissensione ac discidio vestro sed voluntate ac iudicio tuo factum esse videatur. Quare et illa, quae violata, expiabuntur, et haec nostra, quae sunt sanctissime conservata, suam religionem obtinebunt. 8. Nos hic in re publica infirma, misera commutabilique versamur. Credo enim te audisse nostros equites

12 *publicane* — 17 *non publicae* — 25 *dissidio* —

Gr. προαίρεσιν. Cf. Krügeri Index in Dionysii Historiographica p. 515.

Quum — discessi ɔ: si excipio. Gronovius comp. Fam. I. 9, 18. VI. 12, 2. *Caesaris familiares — quum ab illo discesserint, me habent proximum.*

§ 6. *Laudis gratulatio* non est *cum laude coniuncta,* ut explicat Matth., sed in mea laude vel ob meam laudem. v. eius adnot. ad Catil. IV. 20. *Timoris consolatio* spectat ad difficilia negotia, quum Atticus Ciceroni timido animum et fiduciam addidit. De adiectivis *iucunda* et *grata* dixi ad ep. 8, 1.

(*Non publicae*) Necessarium supplementum. Absunt in codd. notis et editt. antiquissimis. Paulo ante cum Med. *in publica re?* scribere, quam dubia auctoritate rogandi particulam non necessariam addere malui.

§ 7. *Discidio.* Ita scripsi e Med. correctione. Nam *dissidium* ne Latinum quidem esse de-

paene a senatu esse disiunctos; qui primum illud valde graviter tulerunt, promulgatum ex senatus consulto fuisse, ut de eis, qui ob iudicandum accepissent, quaereretur. Qua in re decernenda quum ego casu non affuissem sensissemque id equestrem ordinem ferre moleste neque aperte dicere, obiurgavi senatum, ut mihi visus sum, summa cum auctoritate et in causa non verecunda admodum gravis et copiosus fui. 9. Ecce aliae deliciae equitum vix ferendae! quas ego non solum tuli, sed etiam ornavi. Asiam qui de censoribus conduxerunt, questi sunt in senatu se cupiditate prolapsos nimium magno conduxisse; ut induceretur locatio, postulaverunt. Ego princeps in adiutoribus atque adeo secundus. Nam, ut illi

---

8 *Asiani, qui* —

---

monstravit Madvigius in Exc. II ad Cic. Fin. p. 812 seqq.

§ 8. *Graviter tulerunt* — *quaereretur.* Qui ob rem iudicandam pecuniam accepisse convicti erant, ex lege XII tabularum capite poenas luebant. Gell. N. A. XX. 1. Postea vero haec quaestio confusa est cum iudicio de repetundis. Cic. Verr. Act. I. 38. Cluent. 103. Sed equites negabant illud caput legis de repetundis ad suum ordinem pertinere; credo quod senatores olim soli iudices fuerant. Quaestio autem haec sine dubio iudicium Clodianum spectabat. Caeterum quum legitima formula esset *ob rem iudicandam pecuniam accipere* (vid. Cic. Verr. II. 78, de N. D. III. 74. Fin. II. 54. Tac. Ann. IV. 31. Quinct. I. O. V. 10, 87. Gell. l. c. ubi male scribi *ob rem dicendam* certum est), h. l. non magis probandum est *ob iudicandum*, quam apud Quinct. l. c. *ob dicendum*, quum esse debeat *ob ius dicendum*. Cf. Cic. Verr. II. 119.

Accepissent. Sic omnes codd. omisso *pecuniam*, quod non magis additur loco cit. Cluentianae. In lege Iulia praeceptum erat, *ne quis* — *aliquid acciperet.* Vid. l. 7 pr. D. de l. Iulia repetund. (48, 11).

Neque ɔ: neque tamen. V. ad I. 13, 2.

In causa non verecunda. Per litoten dicit equitum querelam sane inpudentem. Wielandus, plerumque in Ciceronem iniquior iudex, Ciceronis hac in re agendi rationem merito defendit. Nam in re publica saepe talia accidunt, in quibus summam honestatis rationem habere civitati perniciosum esset. Vid. interpretationis Germ. V. I. p. 308 seqq.

§ 9. *Deliciae* „sunt eorum, quibus non facile satisfieri potest, qui omnia fere fastidiunt, quibus non fere nisi quae exquisita et splendida sunt in victu et cultu placent, qui etiam *morosi* vocantur. — Schutzius accipit de arroganti et iniqua postulatione. Nos dicimus *Praetensionen.*" Matth. cf. p. Coel. 70 *mulieris libidinosae deliciae.*

Asiam qui — conduxerunt. Hoc in libro Antoniano a se repertum sprevit Malaspina. Necessario tamen ita scripsit Cicero, non quod in omnibus aliis libris circumfertur: *Asiani, qui* cet. Nam *Asiani* sunt homines in ipsa Asia nati, ut Romani, Hispani, Africani. *Asiatici* contra sunt omnes, qui aliquid cum Asia commercii habent, de quo discrimine docta est adnotatio Ellendtii ad ll. de Orat. II. p. 372. Igitur *equites Asiani* apud Iuven. Sat. VII. 13 sunt servi ex Asia oriundi, qui manumissi ordini equestri adscripti sunt. Hic vero ubi agitur de equitibus Romanis, qui provinciae Asiae vectigalia redemerant, Asianos stare non posse vidit Malaspina, neque tamen ex uno Maffei codice *Asiatici* recipere ausus est. Censoria illa locatio Asiae constituta est lege Sempronia Cic. Verr. III. 12.

Ut induceretur locatio, postulaverunt. Actum hoc a. 693. Sed frustra: publicanis enim resistebat Cato, et remissionem illis negabat. vid. ep. 18, 7, II. 1, 8 de Off. III. 88. Anno deinde tertio Caesar consul tertiam locationis partem illis remisit. Suet. Caes. 20. Appian. B. C. II. 13. Dio 38, 7, quo respicit Cicero Att. II. 16, 2 his verbis: *de publicanis, voluisse illi ordini commodare* et Planc. 35 ad q. l. cf. Garatonius.

Princeps — atque adeo secundus ɔ: princeps

auderent hoc postulare, Crassus eos impulit. Invidiosa res, turpis postulatio et confessio temeritatis. Summum erat periculum, ne, si nihil impetrassent, plane alienarentur a senatu. Huic quoque rei subventum est maxime a nobis perfectumque, ut frequentissimo senatu et liberalissimo uterentur, multaque a me de ordinum dignitate et concordia dicta sunt Kal. Decembr. et postridie. Neque adhuc res confecta est, sed voluntas senatus perspecta. Unus enim contra dixerat Metellus consul designatus. Quin erat dicturus — ad quem propter diei brevitatem perventum non est — heros ille noster Cato. 10. Sic ego conservans rationem institutionemque nostram tueor, ut possum, illam a me conglutinatam concordiam; sed tamen, quoniam ista sunt tam infirma, munitur quaedam nobis ad retinendas opes nostras tuta, ut spero, via, quam tibi literis satis explicare non possum, significatione parva ostendam tamen. Utor Pompeio familiarissime. Video, quid dicas. Cavebo, quae sunt cavenda, ac scribam alias ad te de meis consiliis capessendae rei publicae plura. 11. Lucceium scito consulatum habere in animo statim petere; duo enim soli dicuntur petituri. Caesar cum eo coire per Arrium cogitat, et Bibulus cum hoc se putat per C. Pisonem posse coniungi. Rides? Non sunt haec ridicula, mihi crede. Quid aliud scribam ad te? quid? Multa sunt; sed in aliud

---

vel potius secundus. Hanc notionem partic. *atque adeo* diligenter illustravit Hand in Turs. I. p. 503 sq.

Ut senatu — liberalissimo uterentur. Klotzius rediit ad scripturam Cod. Med. *libentissimo*, comparavitque verba ex ep. 14, 3. Illud quod in marg. Crat. adscriptum est, aptius h. l. videtur.

Quin erat dicturus. Cogitatione supplendum *contra. Quin* locum habet, ubi adscensus fit ad maiora. Magis autem auctoritate valebat Cato, quam Metellus. Dubito tamen, an *quin* h. l. ferendum sit. In Med. est *qui.* Suspicor scribendum: *atque erat dicturus* vel transpositis vocibus *eratque dicturus.*

Heros, nim. ex illo genere, quod describit in Sestiana 139, qui aliis otium quaerunt, non sibi, pro re publica tempestates subeunt, audacium consiliis resistunt.

§ 10. *Illam a me conglutinatam concordiam.* Hoc se in consulatu effecisse saepe gloriatur Cicero v. c. in illustri loco Pisonianae, 7. *Ita est a me consulatus peractus — ut multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum senatu coniunxerim.*

Video quid dicas. Scil. cavendum mihi esse, ne nimis Pompeio confidam, hominique totum me tradam.

§ 11. *Consulatum — petere.* Consulatus vocabulum librariis potius, quam Ciceroni debetur. Omitti posse omnes concedent, atque h. l. omissum fuisse a scriptore mira eius collocatio suadet.

Caesar cum eo coire per Arrium cogitat. Suetonius: *E duobus consulatus competitoribus, L. Lucceio M. que Bibulo, Lucceium sibi adiunxit: pactus ut is, quoniam inferior gratia esset pecuniaque polleret, numos de suo communi nomine per centurias pronunciaret. Qua re cognita optimates, quos metus ceperat, nihil non ausurum eum in summo magistratu concordi ac consentiente collega, auctores Bibulo fuerunt tantundem pollicendi: ac plerique pecunias contulerunt, ne Catone quidem abnuente eam largitionem e re publica fieri.* in Caes. 19. De coitione dicam ad IV. 15, 7.

Cum hoc ɔ: cum eodem hoc Lucceio. Nam quominus de Caesare dictum accipiatur, obstat mentio C. Pisonis, qui iam tum graves cum Caesare inimicitias exercebat. Sal. Cat. 49.

tempus. Te si exspectari velis, cures ut sciam. Iam illud modeste rogo, quod maxime cupio, ut quam primum venias. Nonis Decembribus.

---

1 *moleste* —

Cures ut sciam. Raro nec nisi in sermone familiari secunda pers. coniunctivi pro imperativo ponitur, ubi oratio ad personam certam convertitur. Cf. Fam. IX. 26, 1 *vivas in literis.* XIV. 4, 3 *si est spes nostri reditus, eam confirmes et re adiuves.*

Modeste. Retinui, quod dant omnes libri scripti, quoniam videtur aptissimum. Nam qui maxime cupit, ut amicus quam primum veniat, is sane *modeste* rogat, si nullis precibus eum urget, neque certum adventus diem indicat. Orellius cum aliis scripsit *moleste,* quod ad Atticum referendum et explicandum *cum molestia tua.*

XVIII. (*A. U. C.* 694.)

1. Nihil mihi nunc scito tam deesse quam hominem eum, quicum omnia, quae me cura aliqua afficiunt, una communicem, qui me amet, qui sapiat, quicum ego † etiam loquar, nihil fingam, nihil dissimulem, nihil obtegam. Abest enim frater ἀφελέστατος et amantissimus. † Metellus

---

2 *quocum* —

---

§ 1. *Quicum.* Ita scribendum, non *quocum,* ut mox *quicum — loquar. Quicum* refertur ad obiectum generale, minus definitum: cf. Seyffert. ad Cic. Lael. p. 133; contra *quocum* ubi de certa persona sermo est. Sic optimi libri illud habent Fam. IV. 1, 1, *nemo est omnium, quicum potius mihi quam tecum communicandum putem.* XII. 18, 2. *Nihil mihi tam deesse scito, quam quicum haec — rideam.* Lael. 22. *Quid enim dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum?* p. Rosc. Am. 58. Off. III. 49. et 77. *Quocum* vero, ut legitur infra IV. 10, 1. Lael. 2 ubi cf. Beierus, ita restituendum puto in X. 8, 3. XI. 3, 3.

Una communicem. Una non temere Ernesto suspectum in *uno* mutandum videtur.

Qui me amet, qui sapiat, quicum ego † etiam loquar. Haec sic referunt metrum trochaicum, ut non minus quam quae sequuntur ex antiquo poeta petita esse videantur. Si pro inepto *etiam* cum Peerlkampio, quem de h. l. consului, id quod sententia postulat *ut mecum* reposueris, habebis tetrametrum trochaicum in fine mutilum. Ad illa *quicum ego ut mecum loquar* explicanda Cicero addit *nihil — obtegam.*

† *Metellus.* Metello hic nullum locum esse inter Q. fratris amicitiam et Attici, quivis intelligit latiusque demonstravit Malaspina, qui pro eo *mei* reposuit et seqq. *non homo, sed — mera* ad Q. fratrem refert, qui dicatur tam fidus in secretis servandis, ut ipsae solitudines, quae voces reddere nequeant. Placuit hoc Lambino, sed vere Wielandio durum et Q. fratris moribus alienum visum est. Hoc potius dicit Cicero post fratris discessum neminem esse, quicum amice loquatur seque eo redactum esse, ut curas suas rebus inanimatis communicet. Firnhaber Philol. VI. 2, 368 corrigens — *amantissimus mei. Ellum! non homo — mera* locum non sanasse videtur. Magis placet speciosa Schutzii emendatio: *Abest enim frater — amantissimus mei, et illius nunc domus est* LITUS ATQUE AER ET SOLITUDO MERA. Peerlkampius hic videbat disiecti membra poetae, quae sic in ordinem cogi possent: *Non homo est, sed litus et aër, solitudo hic est mera.* Ineptum *Metellus* conflatum putabat e verbis: *mei. Solus sum.* Ne quid omittam, quod loco obscuro lucem afferre possit, Silligius in God. Hermanni Opusc. III. p. 124 et Duntzerus in Diar. Antiq. Zimmermanni 1838, P. I. p. 42 versum ex Attii Philocteta desumptum esse coniecerunt.

non homo, sed litus atque aër et solitudo mera. Tu autem, qui saepissime curam et angorem animi mei sermone et consilio levasti tuo, qui mihi et in publica re socius et in privatis omnibus conscius et omnium meorum sermonum et consiliorum particeps esse soles, ubinam es? Ita sum ab omnibus destitutus, ut tantum requietis habeam, quantum cum uxore et filiola et mellito Cicerone consumitur. Nam illae ambitiosae nostrae fucosaeque amicitiae sunt in quodam splendore forensi, fructum domesticum non habent. Itaque, quum bene completa domus est tempore matutino, quum ad forum stipati gregibus amicorum descendimus, reperire ex magna turba neminem possumus, quicum aut iocari libere aut suspirare familiariter possimus. Quare te exspectamus, te desideramus, te iam etiam arcessimus; multa sunt enim, quae me sollicitant anguntque, quae mihi videor aures nactus tuas unius ambulationis sermone exhaurire posse. 2. Ac domesticarum quidem sollicitudinum aculeos omnes et scrupulos occultabo, neque ego huic epistolae atque ignoto tabellario committam. Atque hi — nolo enim te permoveri — non sunt permolesti, sed tamen insident et urgent et nullius amantis consilio aut sermone requiescunt. In re publica vero quamquam animus est praesens, tamen [voluntas] etiam atque etiam ipsa medicinam † efficit. Nam, ut ea breviter, quae post tuum discessum acta sunt, colligam, iam exclames necesse est res Romanas diutius stare non posse. Etenim post profectionem tuam pri-

---

1 *Non homo — mera!* ut poetae versus citantur. — 10 *quocum* — 18 † *tamen voluntas..... medicinam efficit.* —

Ambitiosae amicitiae sunt tales, quae magis ad favorem et gratiam captandam sunt comparatae, quam verae. Cf. Kritz. ad Sal. Iug. 64, 5. Q. Cic. de pet. cons. 26 brevem et suffragatoriam firmae et perpetuae amicitiae opponit.

Fucosae. Interpres Ambros. ad Planc. 22 observat hoc vocabulum inter ea, quae apud veteres rariora sunt, esse referendum. Legitur praeterea in orat. p. Rab. Post. 40.

Sunt in quodam splendore forensi, ɔ: habent quendam splendorem forensem. Eodem modo dicitur *esse in spe* (Fam. XIII. 19, 1), *in timore* (vid. ad. V. 14, 2) et alia.

Quum bene completa domus est tempore matutino. Prima salutantes atque altera continet hora. Mart. IV. 8. De salutandi tempore plura testimonia collegit Corte ad Sal. Cat. 28, 1. Cf. quoque Beckeri Gallus II. p. 133 sq. ed. alt.

Suspirare ɔ: querelas effundere.

Exhaurire, tanquam sentinam aliquam. Cf. ep. 19, 4.

§ 2. *Neque ego — committam.* Pro otioso *ego* malim cum Ursino *eos.*

Animus praesens dicitur animus intrepidus, promptus ad agendum, ut Off. I. 80. Orat. II. 84. Sed h. l. accipio de eo qui perpetuo cogitat de re publica. Quae sequuntur corrupta sunt. In iis refingendis Graevium potissimum sequor: *In re publ. vero quamquam animus est praesens, tamen etiam atque etiam ipsa* (ɔ: res publica) *medicinam refugit.* In quibus vocc. *etiam atque etiam* indicant *in dies magis. Voluntas* adscripsit glossator, ad explicandum voc. *animus.* Graevius apte contulit cum h. l. quae leguntur II. 1, 7.

Introitus fuit in causam fabulae Clodianae. „Exspectabas potius *in scenam.*" Orell.; quod verum iudico. Genitivus *fabulae Clodianae*

mus, ut opinor, introitus fuit in causam fabulae Clodianae; in qua ego nactus, ut mihi videbar, locum resecandae libidinis et coërcendae iuventutis, vehemens fui et omnes profudi vires animi atque ingenii mei, non odio adductus alicuius sed spe corrigendae et sanandae civitatis. 3. Afflicta res publica est empto constupratoque iudicio. Vide, quae sint postea consecuta. Consul est impositus is nobis, quem nemo praeter nos philosophos adspicere sine suspiritu possit. Quantum hoc vulnus! Facto senatus consulto de ambitu, de iudiciis, nulla lex perlata, exagitatus senatus, alienati equites Romani. Sic ille annus duo firmamenta rei publicae per me unum constituta evertit; nam et senatus auctoritatem abiecit et ordinum concordiam disiunxit. Instat hic nunc ille annus egregius. Eius initium eiusmodi fuit, ut anniversaria sacra Iuventatis non committerentur. Nam M. Luculli uxorem Memmius suis sacris initiavit. Menelaus aegre id passus divortium fecit. Quamquam ille pastor Idaeus Menelaum solum contempserat; hic noster Paris tam Menelaum quam Agamemnonem libe-

---

4 *spe rei publicae corrigendae* —

---

pendet ab *introitus*. Fabula autem est tragoedia s. drama, ut nunc loquimur. Paulo post delevi *rei publicae*, quod Bosius intrusit, quum in cod. Z. *spere* vel *spero* scriptum esset. In Med. haec desunt, cum maiore parte huius epistolae et ep. 19 tota.

§ 3. *Empto constupratoque iudicio.* Cf. I. 16, 5.

Sine suspiritu. Hanc formam nominis tuentur intt. ad Liv. XXX. 15, 3 et Appul. Metam. I. 5, p. 32 Oud. *Suspiratu*, quod dedit Bosius et exemplo Ovidiano munivit, a supino verbi *suspirandi* recte formatur, sed altero exemplo Tulliano non confirmatur. Utroque melius videtur: *sine suspirio*, ut est Tusc. IV. 72.

Facto SC. de ambitu, cet. Sententia melius procedit lenissima correctione adhibita, hoc modo: *Vide, quae sint postea consecuta. Consul est impositus is nobis, quem — possit; quantum hoc vulnus! facta senatus consulta de ambitu, de iudiciis; nulla lex perlata;* cet. De SCto de ambitu dixit ep. 16, 12; de altero in eos, qui ob rem iudicandam pecuniam accepissent ep. 17, 8.

Nam et senatus — disiunxit. Rinkesius meus haec interpolatori deberi putat; non enim esse, quod Cicero Atticum suum doceret, quae essent illa firmamenta rei publicae. Sed non omnia, quae si abessent, Atticus minime desideraret, interpolatori tribui debent.

Hic-ille. Duo haec pronomina non posse ad unum obiectum referri bene monet Reisigius l.l. § 217. Sed *ille* praedicati loco ponitur, quasi dixeris *hic talis.* Ita in Plauti Capt. III, 4, 61 *illic hic* est talis hic, hic insanus.

Anniversaria sacra Iuventatis. Iuventatis aedem vovit M. Livius Salinator a. 547, locavit idem censor a. 550, dedicavit C. Licinius Lucullus a. 563 et tunc primum ludi facti sunt. Liv. XXXVI. 36. Ex quo loco non temere coniicias, commissionem illorum ludorum et sacrorum propriam fuisse Lucullorum familiae, hoc autem anno intermissam ob labem domesticam, a Memmio Lucullis illatam. Hoc nisi admittas, rationem intermissionis ludorum a Cicerone allatam non intelligere me fateor.

Memmius. De hoc homine egit P. Manutius ad Fam. XIII. 1. Aedilis Curulis Cerealia fecit, quo respiciens Cicero scribit Memmium M. Luculli uxorem *suis sacris* initiasse, quum vellet *corrupisse.* Similiter Livius XXII, 34 translate scripsit *plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris.*

Agamemnonem vocat L. Lucullum, M. fratrem, quem ex bello Mithridatico redeuntem ille tribunus pl. aliquamdiu triumphare prohibuit, teste Plut. in Lucullo, 37.

Liberum non putavit. „Eius uxorem pariter stupravit" ait Ernestus. Immo triumphare pro-

rum non putavit. 4. Est autem C. Herennius quidam tribunus pl., quem tu fortasse ne nosti quidem; tametsi potes nosse; tribulis enim tuus est, et Sextus, pater eius, numos vobis dividere solebat. Is ad plebem P. Clodium traducit idemque fert, ut universus populus in campo Martio suffragium de re Clodii ferat. Hunc ego accepi in senatu, ut soleo; sed nihil est illo homine lentius. 5. Metellus est consul egregius et nos amat, sed imminuit auctoritatem suam, quod habet dicis causa promulgatum illud [idem] de Clodio. Auli autem filius, o dii immortales! quam ignavus ac sine animo miles! quam dignus, qui Palicano, sicut facit, os ad

8 *idem* sine obelo.

hibuit, magnaque contumelia affecit. Manutius comparavit e Verr. I. 123 haec verba: *Superbia qua fuerit, quis ignorat? quemadmodum is tenuissimum quemque contempserit, despexerit, liberum esse nunquam duxerit?* Cf. quoque Fam. VII. 27, 2: *Me, propter quem ceteri liberi sunt, tibi liberum non visum demiror.*

§ 4. Cf. ep. seq. § 5. — P. Clodius patricius ad plebem transire cupiebat, ut tribunus pl. fieri et rem publicam magis vexare posset. Propterea plebeio cuidam, qui in orat. pro domo, 34. P. Fonteius appellatur, arrogandum se dedit, Caesare annitente, Suet. Caes. 20.

Numos vobis dividere solebat. Fuerat igitur *divisor*, de quo hominum genere dixi supra ad ep. 16, 12.

Ut universus populus — ferat. Arrogationes fiebant in comitiis curiatis; Herennius autem tulit, ut de arrogatione Clodii suffragia ferrentur in comitiis tributis.

Hunc ego accepi — ut soleo ɔ: hominem severe castigavi, ut soleo eiusmodi homines. *Accipere* eadem vi ponitur in dicto Archytae ad vilicum Tusc. IV. 78. *Quo te modo accepissem, nisi iratus essem.*

Nihil est illo homine lentius. Lentus dicitur is, qui non movetur conviciis, non facile exardescit, patienter obiurgationem et maledicta fert. Orat. II. 190. *Neque enim facile est perficere, ut irascatur ei cui tu velis iudex, si tu ipse id lente ferre videare.* Fragm. Hortens. 76 Or. *qui quum publicas iniurias lente tulisset, suam non tulit.* Q. fr. I. 1, 38. omnino non irasci *lentitudinis* esse dicitur.

§ 5. *Quod habet — de Clodio.* Egregie hanc lectionem vindicavit Orellius in adnot. crit. ad h. l. Formula *dicis causa*, quae praeter h. l. est apud Ciceronem Verr. IV. 53, apud Varr. de L. L. VI. 61 et 95, illustratur a multis, quos Schottus et Ernstius laudant ad Corn. Att. 8. Quae Klotzius de ea disputasse dicitur in Nov. Ann. Philol. XXIII. p. 210 seq. non vidi. Respondet Gr. λόγου ἕνεκα ap. Plat. Theaet. p. 191 C., Criton. p. 46 D., et ὁσίας ἕνεκα in fragm. comicorum ap. Athen. VII. p. 311 D. et VIII. p. 359 A., nostro *voor de leus*, diciturque de eo, quod non fit ex animi sententia, sed quando aliter agere vix licet. In orat. p. Mur. 26 et in Plin. H. N. XXVII. I, 27, ubi eandem formulam nonnulli codd. et editt. ant. exhibent, nunc aliud recte restitutum est. In Corn. Nep. l. c. pro *necis causa* Cuiacius perperam *dicis causa* scribi iussit. — *Habet promulgatum* non eo modo dictum est, quo in Vat. 16 de tribunis: *habuerunt leges promulgatas*, et *habeo cognitum*, multaque similia — nam Metellus non promulgarat eam rogationem, verum C. Herennius — sed *habet* est *iudicat*, νομίζει, ut Fam. V. 20, 2 *in provincia relictas rationes pro relatis habere.* Quoniam autem iudicium Metelli, nisi verbis enuntiatum esset, eius auctoritatem imminuere non poterat, pro *habet* scribendum puto *ait.* Deinde Cicero non poterat scribere *illud idem de Clodio*, quum vellet illam rogationem. Quare *idem* e dittographia ortum seclusi.

Sine animo miles. Afranium, qui cum Pompeio in Asia militaverat, teste Plut. in Pomp. 34, *militem* vocat, quo magis eius ignaviam notet. Nihil enim in milite turpius. Hac explicatione P. Manutii satis defenditur omnium librorum scriptura adversus ingeniosam Bandinelli suspicionem, legentis: *quam ignavus ac sine animo miliesque dignus*, cet.

Palicano. De hoc homine dixi ad ep. I. 1, 1.

male audiendum quotidie praebeat! 6. Agraria autem promulgata est a Flavio, sane levis, eadem fere, quae fuit Plotia. Sed interea *πολιτικὸς ἀνὴρ οὐδ᾽ ὄναρ* quisquam inveniri potest. Qui poterat, familiaris noster — sic est enim, volo te hoc scire — Pompeius, togulam illam pictam silentio tuetur suam. Crassus verbum nullum contra gratiam. Ceteros iam nosti; qui ita sunt stulti, ut amissa re publica piscinas suas fore salvas sperare videantur. 7. Unus est, qui curet constantia magis et integritate, quam, ut mihi videtur, consilio aut ingenio, Cato, qui miseros publicanos, quos habuit amantissimos sui, tertium iam mensem vexat neque iis a senatu responsum dari patitur. Ita nos cogimur reliquis de rebus nihil decernere ante, quam publicanis responsum sit. Quare etiam legationes reiectum iri puto. 8. Nunc vides, quibus fluctibus iactemur; et, si ex iis, quae scripsimus tanta, etiam a me non scripta perspicis, revise nos aliquando; et quamquam sunt haec fugienda, quo te voco, tamen fac, ut amorem nostrum tanti aestimes, ut eo vel cum his molestiis perfrui velis. Nam, ne absens censeare, curabo edicendum et proponendum locis

---

13 *scripsimus*, † *tanta etiam* —

Palicanus aegre ferebat Afranium sibi praelatum esse.

Os ad male audiendum q. praebeat. Proprie os praebet alteri, qui patienter colaphos accipit. Vid. interpr. ad Ter. Adelph. II. 2, 7. Translate usi sunt quoque Livius IV. 35, *praebere ad contumeliam os* et Tacitus Hist. III. 31, *praeberi ora contumeliis.* Quod vero Wernsdorfius in Quaest. Crit. Numb. 1823, p. 29 corrupta verba in orat. p. Rosc. Amer. 144 *anulumque dedit os suum tibi tradidit* ex hac locutione defendi posse putat, fallitur. Neque enim dixerunt veteres *os suum tradere alicui*, et si vel maxime dixissent, illo tamen loco sententiam corrumperet. Praeclare correxit Lambinus: *anulumque de digito suum tibi tradidit.*

§ 6. *Agraria promulgata est a Flavio.* Cf. ep. seq., 4 et Dio Cass. XXXVII. 50, unde patet perlatam non esse.

Plotia, anni incerti, „lata vel ab A. Plautio Silvano trib. pl. a. 655 vel a M. Plautio Silvano trib. pl. a. 664." Schutz.

πολιτικὸς ἀνὴρ οὐδ᾽ ὄναρ, qui remp. curet ne per somnium quidem.

Pompeius togulam — suam. „*Absente Cn. Pompeio T. Ampius et T. Labienus tribuni plebis* (*a.* 690) *legem tulerunt, ut is ludis Circensibus corona laurea et omni cultu triumphantium uteretur, scenicis autem praetexta coronaque laurea. Id ille non plus quam semel, et hoc sane nimium fuit, usurpare sustinuit.*" Vell. Pat. II. 40. Cf. Dio Cass. XXXVII. 21.

Piscinas suas. Piscinarios hos tangit ep. 19, 6. 20, 3. II. 1, 7 et de Leg. II. 1, 2. Cf. Macrob. Sat. III. 15. Dicit autem L. Lucullum, Q. Hortensium, alios.

§ 7. *Curet.* Absolute dicitur pro *rei p. curam suscipiat.* Tac. Ann. XI. 22. *Dein duo* (quaestores) *additi, qui Romae curarent.* De simili usu in re militari dixit Kritz. ad Sal. Cat. 59. 3.

Legationes reiectum iri puto. Vid. ad ep. 14, 5.

§ 8. *Si ex iis, quae scripsimus tanta, etiam a me non scripta perspicis.* Haec multarum editt. scriptura confirmatur cod. Hispano. Repudiavit in alt. edit. Orellius foedam interpolationem edit. Rom. *tanta es perspicacitate*, sed quum incidisset post *scripsimus*, crucem praefixit voc. *tanta*, pro quo coniecit *cuncta.* Sed omnia sana sunt. *Ex iis, quae scripsimus tanta* recte est pro *ex tantis iis rebus, quas scripsimus.* Attractionis plurima exempla ex epistolis congessit Wesenbergius Emend. p. 8, initium faciens a simillimo, quod est Att. XIII. 37, 4, *de ceteris, quae scribis* ἀνεμοφόρητα.

Ne absens censeare. In oratione, quam P. Scipio Africanus censor a. 612 ad populum

omnibus. Sub lustrum autem censeri germani negotiatoris est. Quare cura, ut te quam primum videamus. Vale. xi. Kal. Febr. Q. Metello, L. Afranio coss.

---

habuit, illud quoque reprehendit, quod contra maiorum instituta *absentes censeri iuberentur, ut ad censum nemini necesse essel venire*. Gell. N. A. V. 19 extr. Postea vero civibus Romanis per omnes terras dispersis, non omnes ad censum convenisse, res ipsa loquitur. Quomodo census civium Romanorum in municipiis, coloniis, praefecturis actus sit, novimus e lege Iulia municipali apud Zellium, in del. inscript. Rom. p. 275, cap. XI, quae lex aliquot annis recentior est hac epistola. Dubium manet, utrum hoc tempore absentes iam per magistratus municipales censeri potuerint, ut contendit Huschke, über den Census der früh. Kaiserzeit, p. 14, an per procuratorem agere debuerint, in qua sententia erat Beckerus in Enchir. Antiq. II. 2, p. 205 et seq. Hoc mihi verum videtur.

Sub lustrum autem censeri germani negotiatoris est. Negotiatores, ne plus minusve, quam haberent, in censu profiterentur, quod aut rei suae aut fidei noceret, sub lustrum demum censorem adibant. Atqui turpe erat Attico, equiti Romano, negotiatoris morem sequi. Utitur igitur Cicero hoc argumento, quo Attico persuadeat, ut mox Romam veniat. In his verbis explicandis rectius versatur Beckerus l. c., quam Huschkius l. c. in adn. 433.

XIX. (*A. U. C.* 694).

1. Non modo, si mihi tantum esset otii, quantum est tibi, verum etiam, si tam breves epistolas vellem mittere, quod tu soles facere, te superarem et in scribendo multo essem crebrior quam tu; sed ad summas atque incredibiles occupationes meas accedit, quod nullam a me sino epistolam ad te sine argumento ac sententia pervenire. Et primum tibi,

---

3 *quam tu soles* — 5 *a me epistolam ad te sino sine* —

---

§ 1. *Vellem* restituit Ernestus pro *velim*, quod libri scripti dant. Recte; nam hoc soloecum est. Eodem modo a librariis saepius peccatum esse ostendit Wesenbergius in Obs. Crit. ad Sestianam p. 42.

Quod tu soles facere. Manutius iudicavit aut in praec. membro abundare *tam*, aut haec sic corrigenda esse: *quam tu soles, facile te superarem*. Cuius iudicium editores potius sequi debuerant, quam cum Graevio scribere *quam tu soles facere*, in quo *facere* contra usum Ciceronis additur. Cf. ep. 20, 7: *si in hoc tam diligens fueris, quam soles*. Sed bene se habet libri Poggiani scriptura, nec *tam* non stare potest non sequente *quam* vel *ut*, quod Fr. Hoffmannus ad h. l. monuit citans exempla ex his epistt. VII. 2, 3 et XII. 19, 2. Fam. VI. 7, 1. Add. Planc. 86.

In scribendo. Hoffm. cum libris *in scripto*. Sed, quicquid dicit Peterus ad Cic. Brut. 207, h. l. Muretus recte gerundium reposuisse videtur, et illo loco Lambinus bene correxit: *his enim scribendis*. Nam qui interfuit, quum orationes scriberentur, non potest dici interfuisse *scriptis*. Vitium ortum e scribendi compendiis *scribdo* et *scribdis*.

Crebrior. Qui aliquid brevi intervallo saepius facit, dicitur *creber* esse in eo. Cf. Planc. 83 *hoc frequenter in me congessisti saneque in eo creber fuisti*.

Quod nullam a me sino epistolam ad te sine argumento — pervenire. In cod. Pogg. *sine argumento* quum initio scriptum esset, *sine* mutatum est in *sino*, eique subscriptum *absque*. Editores receperunt utrumque *sino absque argumento*, et voc. *solo* quod in codice sequitur post *a me* deleruut. Recte nuper Hoffmannus scripsit, quod edidi. *Absque* non esse Tullianum monuit Oudendorpius, aliique post eum. Cff. Reisigius et Haasius in scholis cit. p. 216.

ut aequum est, civi amanti patriam, quae sunt in re publica, exponam; deinde, quoniam tibi amore nos proximi sumus, scribemus etiam de nobis ea, quae scire te non nolle arbitramur. 2. Atque in re publica nunc quidem maxime Gallici versantur metus. Nam Aedui, fratres nostri, pugnam nuper malam pugnarunt et (Helvetii) sine dubio sunt in armis excursionesque in provinciam faciunt. Senatus decrevit, ut consules duas Gallias sortirentur, delectus haberetur, vacationes ne valerent, legati cum auctoritate mitterentur, qui adirent Galliae civitates darentque operam, ne eae

---

4 *Gallici belli versatur — pugnant; Sequani permale pugnarunt; et —*

Neque ex eo, quod Quinctilianus I. O. VII. 2, 44 scripsit *absque sententia* efficere licet eam fuisse formulam in foro usitatam.

Sine argumento ac sententia „id est, in qua non aliqua res tractetur gravior." Ern. Omnis ad scribendum destinata materia appellatur *argumentum*, ut scribit Quinct. I. O. V. 10, 10. *Sententia* est animi et cogitationis nostrae declaratio.

§ 2. *Gallici versantur metus.* Ita cod. Poggii. *Metus* plur. num. sunt variae metuendi causae: *metus Gallici* res metuendae, quae e Gallia nuntiantur. Non possum eundem pluralem alio loco Tulliano munire, sed similia sunt *iracundiae* Fin. I. 27, *fortitudines* Off. I. 68 *cupiditates et insaniae* Verr. II. 35 alia. Itaque neque antiqua correctione *Gallici belli versatur metus* opus est, nec necessarium, quod Meutznerus in Ann Philol. vol. 89, p. 164 proposuit: *Gallici versantur motus.* Pro *nunc quidem maxime* Alanus in Emendd. libello a. 1854 edito, proposuit *nunc quum maxime.* Nescio cur vulgatum non retineri possit.

Aedui fratres nostri. Aedui, populus Galliae Lugdunensis, semper cum Romanis coniuncti, honoris causa a senatu appellati sunt *fratres.* Cf. Fam. VII. 10 extr., Caes. B. G. I. 11, 33, 42 sq. Tac. Ann. XI. 25. Eumenius in Grat. act. ad Const. c. 2.

Pugnam nuper malam pugnarunt. Multo minus hoc discedit a scriptura codicum, quam quod vulgo legitur. Mommsenus e cod. Poggii notavit: *pugnant pueri in alam pugnarunt,* Lambinus in cod. Turn. vidit *puer malam,* mihi e cod. Hisp. affertur *pugnant pueri in ala mihi pugnarunt,* quod prodit conatum librarii sententiae e vocabulis non intellectis eliciendae. Vides nullam inesse *Sequanorum* mentionem, quos aliquis vetus editor huc intulit, memor eos de principatu Galliae multos annos cum Aeduis contendisse. Cf. Caes. B. G. VI. 12. Sed ea prius facta sunt neque e Caesaris commentariis quicquam de pugna Aeduorum et Sequanorum a. u. 694 commissa discimus. Cicero hic videtur rumores potius quam veritatem nuntiasse. Itaque brevi post scripsit e Gallia otium nuntiari. Ep. 20, 4. II. 1, 11. Sed redeamus ad verba. Diversitas temporum *pugnant — pugnarunt,* sive utriusque verbi idem est subiectum (*Aedui*), sive alterius subiectum in corruptela scripturae latet, mira est et incredibilis. *Permale* e coniectura est. *Permalam* minus a codd. recedit, sed rationem non habet. Itaque iam olim emendaveram *pugnam — malam pugnarunt.* Emendationem perfecisse mihi videtur Alanus pro *puer* coniiciens *nuper.* Quod Hoffmannus de Mommseni correctione edidit: *pugnant, Helvetii palam pugnarunt et — faciunt* pluribus de causis non placet.

(*Helvetii*). Nomen in Mss. omissum certa emendatione Lambinus addidit. Quae sequuntur rem probant. Etsi Helvetiorum bellum confectum est a. u. 693. M. Messala et M. Pisone coss. (vid. Caes. B. G. I), poterant tamen illi rursus arma capere aut rumor talis in urbe spargi.

In provinciam ɔ: in Galliam Narbonensem, quam Romani saepe nude *provinciam* vocabant. Cf. Caes. B. G. I. 7. Hinc tractus Galliae meridionalis inter Rhodanum et Varum app. *la Provence.*

Ut consules duas Gallias sortirentur pro iis, quae superiore anno iis iam decretae erant.

Vacationes ne valerent. Aliter receptum, ut in bello vacationes valerent, in tumultu non valerent. Cf. Phil. VIII. 3.

Legati cum auctoritate, qui res ex arbitrio

se cum Helvetiis coniungerent. Legati sunt Q. Metellus Creticus et L. Flaccus et τὸ ἐπὶ τῇ φακῇ μύρον Lentulus Clodiani filius. 3. Atque hoc loco illud non queo praeterire, quod, quum de consularibus mea prima sors exisset, una voce senatus frequens retinendum me in urbe censuit. Hoc idem post me Pompeio accidit; ut nos duo quasi pignora rei publicae retineri videremur. Quid enim ego aliorum in me ἐπιφωνήματα exspectem, quum haec domi nascantur? 4. Urbanae autem res sic se habent. Agraria lex a Flavio tribuno pl. vehementer agitabatur auctore Pompeio; quae nihil populare habebat praeter auctorem. Ex hac ego lege secunda contionis voluntate omnia illa tollebam, quae ad privatorum incommodum pertinebant, liberabam agrum eum, qui P. Mucio, L. Calpurnio consulibus publicus fuisset, Sullanorum hominum possessiones confirmabam, Volaterranos et Arretinos, quorum agrum Sulla publicarat neque diviserat, in sua possessione retinebam, unam rationem non reiiciebam, ut ager hac adventicia pecunia emeretur, quae ex novis vectigalibus per quinquennium reciperetur. Huic toti rationi agrariae senatus adversabatur, suspicans Pompeio novam quandam potentiam quaeri. Pompeius vero ad voluntatem perferendae legis incubuerat. Ego autem magna cum agrariorum gratia confirmabam omnium privatorum possessiones — is enim est noster

---

componere poterant, diversi sunt a legatis, qui mittuntur *cum mandatis.*

τὸ ἐπὶ τῇ φακῇ μύρον, *lenti infusum unguentum*, quod Graecis erat proverbium de re pretiosa in re vili consumpta, velut h. l. de tam gravi legatione homini indigno commissa. Docte hoc illustravit Sauppius in ind. Gr. Lat. Orell. p. 102. Cicero autem ipso nomine Lentuli ad hoc proverbium usurpandum ductus est. Utrum autem hic Lentulus sic designetur, quia nondum honoribus functus nec ulla re gesta clarus erat, an propter aliquam maculam vitae, non liquet.

§ 3. *Quum haec domi nascantur* ɔ: quum haec mihi praesto sint non quaerenti. Cf. Fam. IX. 3 extr. *Sed quid ego nunc haec ad te, cuius domi nascuntur?* Dictum, quod proverbii speciem refert, illustrarunt interpretes ad Plauti Mil. II. 2, 38 et ad Petron. Sat. 38 in. *domi innascantur* in cod. Pogg. ex mala iteratione literarum *i* et *n* ortum videtur.

§ 4. *Agraria lex* cet. Cf. ep. 18, 6. Verbo *agitabatur* summum indicatur Flavii studium in lege suadenda. Cf. Cluent. 4. Quod additur *auctore Pompeio* accipiendum de Pompeio, qui ut militibus suis agros daret suam legi auctoritatem praestabat. Cff. Gron. et Drak. ad Liv. II. 56, 6.

Liberabam — fuisset ɔ: agrum Campanum qui ante a. 621 publicus fuerat, et lege Sempronia Ti. Gracchi exceptus est, eximebam ex divisione et suis possessoribus relinqui volebam. Postea Cicero Sp. Thorium ob simile factum laudavit in Bruto, 136.

Volaterranos — retinebam. Sulla iis civitatem et agros ademerat, quia in bello civili Marii partes secuti fuerant. Cicero consul eorum iura defendit, quum oppugnaret legem Rulli agrariam, omnique eos periculo Caesar in primo suo consulatu (a. 695) liberavit. Fam. XIII. 4.

Neque diviserat ɔ: et tamen non diviserat. Cf. ad ep. 13, 2.

Unam rationem ɔ: unum legis caput, een maatregel. Ita mox legem Flaviam appellat *rationem agrariam.*

Ex novis vectigalibus, quae Pompeii victoria Mithridatica parta erant.

Incubuerat. Fam. VIII. 11, 3. *In quam causam adhuc incubuisse cum senatu Pompeius videtur.* Cf. de hoc verbo Ellendt. ad Orat. II. 187.

Cum agrariorum gratia. Agrarii vocantur,

exercitus hominum, ut tute scis, locupletium —; populo autem et Pompeio — nam id quoque volebam — satisfaciebam emptione, qua constituta diligenter et sentinam urbis exhauriri et Italiae solitudinem frequentari posse arbitrabar. Sed haec tota res interpellata bello refrixerat. Metellus est consul sane bonus et nos admodum diligit; ille alter nihili ita est, ut plane, quid emerit, nesciat. 5. Haec sunt in re publica; nisi etiam illud ad rem publicam putas pertinere Herennium quendam tribunum pl., tribulem tuum, sane hominem nequam atque egentem, saepe iam de P. Clodio ad plebem traducendo agere coepisse; huic frequenter interceditur. Haec sunt, ut opinor, in re publica. 6. Ego autem, ut semel Nonarum illarum Decembrium, iunctam invidia ac multorum inimicitiis, eximiam quandam atque immortalem gloriam consecutus sum, non destiti eadem animi magnitudine in re publica versari et illam institutam ac susceptam dignitatem tueri; sed posteaquam primum Clodii absolutione levitatem infirmitatemque iudiciorum perspexi, deinde vidi nostros publicanos facile a senatu disiungi, quamquam a me ipso non divellerentur, tum autem bea-

---

5 *ita nihil est* —

---

qui agros ex lege dividendos sibi cupiunt. cf. Cat. IV. 4. Phil. VII. 18.

Sentinam urbis exhauriri. Proprie *sentina* sunt sordes, quae resident in ima navi. cf. Kritz. ad Sal. Cat. 37, 5. Ea purgatur exhauriendo. Itaque quum Rullus dixisset: *urbanam plebem nimium in repb. posse, exhauriendam esse* Cicero eum insectatus est dicens: *hoc enim est usus, quasi de aliqua sentina loqueretur*, de leg. agr. II. 70. Idem in Cat. I. 12, Catilinae comites appellat *sentinam rei publicae.*

Italiae solitudinem, quae facta erat bello Marsico et Sullano. Pulcre Lucanus I. 24—32 depinxit *civilis vulnera dextrae*, quem locum hic laudavit I. F. Gronovius.

Bello ɔ: rumore belli in Gallia moti.

Nihili ita est. Vulgo *ita nihil est* ɔ: nihil potest. cf. ad IV. 2, 2. Sed in marg. Crat. inverso ordine scriptum est *nihil ita est*, unde Gruberus fecit *nihili est* ɔ: nullius pretii est, ineptus est. cf. Wesenberg. ad Tusc. III. 18.

Ut plane, quid emerit, nesciat. Terent. Eun. IV. 4, 23. *Eo rediges me, ut, quid emerim, egomet nesciam.* Afranius autem de quo hic agitur, emerat consulatum. Cf. ep. 16, 12.

§ 5. *Frequenter.* Recte monet Graevius hoc esse *a multis* (*tribunis*), quemadmodum usurpavit Livius I. 11. *Romam inde frequenter migratum est.* Accedit nunc aliud exemplum Ciceronis de Repb. I. 14, *quum ad eum frequenter per eos dies ventitaturos se esse dixissent*, ubi Moserus et Nobbius hunc usum ignorantes *frequentes* inferre conati sunt. At in D. Bruti epistola Fam. XI. 13, 3 in verbis: *succlamatum est, et frequenter a militibus* de eo, quod saepius factum est, dictum videtur.

Haec sunt, ut opinor, in republica. Haec verba Ernestus uncis inclusit, delerunt Schützius et Matthiae. Quae omissa nemo desideraret non solent a grammaticis addi.

§ 6. *Ut semel — gloriam consecutus sum*, ita ut eam nunquam amittere posset. Hanc vim adverbii *semel* multis exemplis demonstravit Bentleius ad Hor. Serm. II. 8. 24. Tullianis addatur p. Deiot. 9. *Quum facile exorari, Caesar, tum semel exorari soles.* Florus II. 12, 2 addidit *in perpetuum*, ut nos dicimus *eens voor al.*

Non. illarum Dec. Saepe instaurat memoriam illius diei, quo supplicium sumpsit de coniuratis. Vid. Flacc. 102. Planc. 90. Att. X. 1, 1. Fam. I. 9, 12.

Iunctam invidia. Iunctus et *coniunctus* saepe cum ablativo inveniuntur. V. Brut. 162. Att. IX. 10, 4. Leg. III. 47. Orat. III. 55, quae

tos homines — hos piscinarios dico, amicos tuos — non obscure nobis invidere, putavi mihi maiores quasdam opes et firmiora praesidia esse quaerenda. 7. Itaque primum eum, qui nimium diu de rebus nostris tacuerat, Pompeium, adduxi in eam voluntatem, ut in senatu non semel sed saepe multisque verbis huius mihi salutem imperii atque orbis terrarum adiudicarit. Quod non tam interfuit mea — neque enim illae res aut ita sunt obscurae, ut testimonium, aut ita dubiae, ut laudationem desiderent — quam rei publicae, quod erant quidam improbi, qui contentionem fore aliquam mihi cum Pompeio ex rerum illarum dissensione arbitrarentur. Cum hoc ego me tanta familiaritate coniunxi, ut uterque nostrum in sua ratione munitior et in re publica firmior hac coniunctione esse possit. 8. Odia autem illa libidinosae et delicatae iuventutis, quae erant in me incitata, sic mitigata sunt comitate quadam mea, me unum ut omnes illi colant. Nihil enim denique a me asperum in quemquam fit, nec tamen quidquam populare ac dissolutum; sed ita temperata tota ratio est, ut rei publicae constantiam praestem, privatis rebus meis propter infirmitatem bonorum, iniquitatem malevolorum, odium in me improborum adhibeam quandam cautionem et diligentiam; atque ita tamen his

14 *Nihil iam denique* —

indicavit Ellendt ad III. de Orat. 58. Sed valet hoc in solo participio. Cicero semper dixit: *iungere rem cum re* vel *ad rem*, non *re*, nec *rei*.

Hos piscinarios. Cf. ad ep. 18, 6.

§ 7. *Saepe multisque verbis.* Cf. II. 1, 6. Off. I. 78 *mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in rem publicam beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus.*

Adiudicarit. De usu perfecti in sententia, quae part. *ut* pendet a praeterito (*adduxi*), dixit Madvigius ad Cic. Fin. p. 253 et in Gramm. Lat. § 407, 1 interpr. meae. Hic verba *non semel sed saepe* imperfectum plane excludunt. Salutem imperii M. Tullio adiudicare est affirmare imperium po. Ro. ab eo esse conservatum.

Ex rerum illarum dissensione. Quia Pompeius minus probabat res a Cicerone consule gestas.

Et in re p. firmior. Temere Gronovius scribendum putabat: *et res publica firmior.*

§ 8. *Me unum ut omnes illi colant.* Unus opp. omnibus, et si omnes unum colunt, est hoc signum eximii honoris vel caritatis. Cf. Bentl. ad Hor. ep. ad Pis., 32.

Nihil enim denique — fit. Hoffm. restituit *enim* e cod. Poggii, pro quo nescio unde irrepsit *iam*. Particula causalis est aptissima; nam his verbis explicatur *comitas*, quam modo memoravit. Sed *denique* mihi suspectum est. Ortum puto e *deinde*.

Populare ac dissolutum. Quodcunque ad captandam populi gratiam male comparatum est, dicitur *populare*. *Dissolutum* vero, quod negligentius agitur in rebus, ubi summa diligentia opus est. Cf. intt. ad I. Off. 99.

His novis amicitiis implicati. Ablativi sunt, ut Verr. II. 44. Pis. 70. Fam. VI. 12, 2. Off. I. 117.

Atque ita tamen — ut ɔ: et, licet illa faciam, sic tamen cet. Idem sic enuntiari potest: Neque tamen his amicitiis ita implicati sumus, quin —. Immerito *atque* deletum volebat Gronovius, nec probandum, quod Hoffmannus e cod. Pogg. scripsit: *atque ita, tametsi eis* cet. Sic enim oritur sententia vix expedienda.

novis amicitiis implicati sumus, ut crebro mihi vafer ille Siculus insusurret cantilenam illam suam:

Νᾶφε καὶ μέμνασ᾽ ἀπιστεῖν. ἄρθρα ταῦτα τᾶν φρενῶν.

Ac nostrae quidem rationis ac vitae quasi quandam formam, ut opinor, vides. 9. De tuo autem negotio saepe ad me scribis; cui mederi nunc non possumus. Est enim illud senatus consultum summa pedariorum voluntate, nullius nostrum auctoritate factum. Nam quod me esse ad scribendum vides, ex ipso senatus consulto intelligere potes aliam rem tum relatam, hoc autem de populis liberis sine causa additum; et ita factum est a P. Servilio filio, qui in postremis sententiam dixit; sed immutari

---

1 *insusurret* [*Epicharmus*] —

Vafer ille Siculus. Ut Siculi universe dicebantur *gens acuta*, Brut. 46, ita Epicharmus origine Cous, sed qui maiorem vitae partem in Sicilia peregerat, Tusc. 1. 15 dicitur *acutus nec insulsus homo, ut Siculus.* — *Vafer* de eo dicitur, qui ingenii acumine cum quadam malitia valet, quo modo Chrysippus *Stoicorum somniorum vaferrimus interpres* appellatur N. D. I. 39 et *vafer Flaccus* e Persii Sat. I. 116 omnibus notus est. — *Epicharmus* a librario alieno loco additum delevi.

Νᾶφε κ. τ. λ. Q. Cic. de Petit. cons. 39. *Quamobrem* Ἐπιχάρμειον *illud teneto: nervos atque artus esse sapientiae non temere credere.*

§ 9. *De tuo — negotio.* Eius mentio fit ep. seq., 4. II. 1, 10, 21 extr., eodemque pertinet, quod h. l. 13, 1 de Sicyone oppugnanda scribit. Quantum ex his locis coniicere licet, res haec erat: Attico Sicyoniorum civitas pecuniam debebat; incertum quo nomine. Quamquam Burmannus de vectig. pop. Rom. c. 9, p. 164 satis probabiliter statuit Atticum, qui teste Nepote, 6, nullius rei neque praes, neque manceps factus est i. e. nunquam vectigalia conduxit, neque pro redemptoribus fidem suam interposuit, fuisse in illis equitibus Romanis, qui societatem cum publicanis inirent iisque opes et pecuniam suppeditarent. Sicyonii igitur, quorum civitas inter liberos populos erat relata, negabant licere magistratui Ro. de illa re ius dicere nec cogi potuisse videntur. Cf. de prov. cons. 6 et 7, in Pison. 37. Quem exitum causa habuerit, non constat. De populis et civitatibus liberis multa disputavit Dirksenus, in Periculis crit. et exeget. fontium iuris Rom. p. 144 seqq. Cf. Marquardus in operis Beckeriani continuatione Vol. III. p. 249 seqq.

Pedariorum. Diversas sententias de pedariis senatoribus recenset Gellius N. A. III. 18, sed quaestionem non absolvit verisque falsa immiscuit. Cf. Beckeri Antiq. Rom. II. 2, p. 431 seqq. Ex hoc loco Ciceronis, ubi pedarii aperte opponuntur consularibus (*nullius nostrum auctoritate*), atque e simili mentione apud Tac. Ann. III. 65 apparet Gavium Bassum, quamvis in nomine explicando erraverit, vere dixisse *senatores nondum maioribus honoribus functos pedarios nominatos.* Servilius ipse, qui a 706 consul fuit, hoc tempore tantum *quaestorius* erat.

Me esse adscriptum. Moris erat SCtis praeponere nomina eorum, qui *scribendo affuerant*, quae solemnis formula legitur in SCtis apud Zellium, in del. inscript. Rom. n. 1688, 1689, 1691 et in auctoritatibus apud Cic. Fam. VIII. 8, 5 et 6. Quare multi fuere qui h. l. emendarent *me adfuisse* vel *adesse scribendo;* sed quum libri Fam. IX. 15, 4. consentiant in lectione *ponor ad scribendum* et ibid. XII. 29, 2. *Nunquam fuit ad scribendum*, ubi ipsum illud *scribendo affuisse* proxime praecedit, cum Handio acquiescendum puto in scriptura vulgari. Non tamen negabo me probaturum, si qui liber daret *me esse adscriptum.*

A P. Servilio filio, aemulatore Catonis, ut vocatur II. 1, 10, patre Isaurico digno.

hoc tempore non potest. Itaque conventus, qui initio celebrabantur, iam diu fieri desierunt. Tu si tuis blanditiis tamen a Sicyoniis numulorum aliquid expresseris, velim me facias certiorem. 10. Commentarium consulatus mei Graece compositum misi ad te; in quo si quid erit, quod homini Attico minus Graecum eruditumque videatur, non dicam, quod tibi, ut opinor, Panhormi Lucullus de suis historiis dixerat, se, quo facilius illas probaret Romani hominis esse, idcirco barbara quaedam et σόλοικα dispersisse. Apud me si quid erit eiusmodi, me imprudente erit et invito. Latinum si perfecero, ad te mittam. Tertium poëma exspectato, ne quod genus a me ipso laudis meae praetermittatur. Hic tu, cave, dicas, τίς πατέρ᾽ αἰνήσει; si est enim apud homines quidquam, quod potius sit, laudetur; nos vituperemur, qui non potius alia laudemus. Quamquam non ἐγκωμιαστικὰ sunt haec, sed ἱστορικά, quae scribimus. 11. Quintus frater purgat se multum per literas et affirmat nihil a se cuiquam de te secus esse dictum. Verum haec nobis coram summa cura et diligentia sunt agenda; tu modo nos revise aliquando. Cossinius hic, cui dedi literas, valde mihi bonus homo et non levis et amans tui visus est et talis, qualem esse eum tuae mihi literae nuntiarant. Idibus Martiis.

Conventus „senatorum deliberantium, quomodo illud SCtum aboleri posset." Matth. Immo aliorum hominum, quorum commodis illud SCtum obstare videbatur. Sal. Iug. 30, 1. *Romae per omnes locos et conventus de facto consulis agitari.* Vides Romanos etiam habuisse, quod Anglice nunc *meetings* vocare solemus.

Tu si tuis blanditiis cet. In cod. Poggii *si* deest. Otiosum *tu* e prava geminatione si ortum est, sic potius scribendum: *Tuis blanditiis si tamen* cet.

§ 10. *Commentarium consulatus Graece compositum.* Cf. Plut. in Caes. 8. Eum Attico misit per L. Cossinium. Ep. 20, 6. II. 1, 1.

De suis historiis ɔ: de libro de bello Marsico, cuius mentio fit apud Plutarch. in Luc. 1.

Dispersisse ɔ: passim inspersisse.

Latinum si perfecero. Aut non perfecit, aut fuit haec illa epistola, quam ad Cn. Pompeium de suis rebus gestis et de summa re publica misit, p. Sulla 67 et quae voluminis instar fuisse traditur in Schol. Bob. ad Planc. p. 271 Or.

Tertium poëma exspectato. Pauca fragmenta supersunt, quae Cicero operi de Divin. I. 11—13 et Att. II. 3, 4 inseruit.

τίς πατέρ᾽ αἰνήσει; Plutarchus in Arato, 1 memorat vetus proverbium τίς πατέρ᾽ αἰνήσει, εἰ μὴ κακοδαίμονες υἱοί; dictum in eos, qui nullis ipsi virtutibus insignes in parentum laudibus celebrandis multi sunt. Cf. Diogenian. Cent. VIII. 46. Quod ita ab Attico in Ciceronem converti potuisse censent, ut reprehenderet illas scriptiones de consulatu ipsius, quasi nunc nihil laudabile faceret. Nihil vidi magis quaesitum. Minus offensionis est in Mongaltii interpretatione, quam Schutzius suam fecit: Si patrem suum laudare non decet, multo minus decet se ipsum laudare. Sed nisi proverbium illud obstaret, difficultatem tollerem scribendo: τί ποτε σ᾽ αἰνήσεις; *cur tandem te laudabis?*

§ 11. *Nihil — secus esse dictum. Secus* per euphemismum quendam dicitur pro aliter ac fieri debuerat, ɔ: male. Cf. III. 20, 3. IX. 9, 1 et quos laudant Kritzius ad Sal. Iug. 20, 5 et Liebmannus ad Oudend. Scholia p. 326 sq.

Cossinius. Familiaris Attici (Fam. XIII, 23, 1) et Varronis (de re rust. II, 1, 1), quem Cicero mortuum dolet Att. XIII, 46, 3.

XX. (*A. U. C.* 694.)

1. Quum e Pompeiano me Romam recepissem a. d. IIII. Idus Maias, Cincius noster eam mihi abs te epistolam reddidit, quam tu Idib. Febr. dederas. Ei nunc epistolae literis his respondebo. Ac primum, tibi perspectum esse iudicium de te meum laetor; deinde, te in iis rebus, quae mihi asperius a nobis atque nostris et iniucundius actae videbantur, moderatissimum fuisse vehementissime gaudeo, idque neque amoris mediocris et ingenii summi ac sapientiae iudico. Qua de re quum ad me ita suaviter, diligenter, officiose [et] humaniter scripseris, ut non modo te hortari amplius non debeam, sed ne exspectare quidem abs te aut ab ullo homine tantum facilitatis ac mansuetudinis potuerim, nihil duco esse commodius, quam de his rebus nihil [iam] amplius scribere. Quum erimus congressi, tum, si quid res feret, coram inter nos conferemus. 2. Quod ad me de re publica scribis, disputas tu quidem et amanter et prudenter, et a meis consiliis ratio tua non abhorret — nam neque de statu nobis nostrae dignitatis est recedendum neque sine nostris copiis intra

9 *et* — 12 *iam* —

§ 1. *Cincius noster.* Hunc hominem, saepius in superioribus epistolis nominatum et ad Q. fr. II. 2, 1. III. 1, 6, non diversum esse ab eo, qui de Fastis, de verbis priscis aliaque opera grammatica scripsit, non temere suspicatur M. Hertz, de L. Cinciis, p. 84 seqq.

Ei nunc epistolae. Qua Atticus responderat ad eam, quae nobis est 17 huius libri.

A nobis atque nostris. At nihil asperius fecerat M. Tullius; nihil certe significat in epistola illa. Itaque Schutzius *nobis atque* insititia iudicat. Ego malim *a vobis atque a nostris.* Quamquam fieri potest, ut Cicero quum fratrem suum et fratris uxorem cogitans scripsisset *a nobis*, ut distinctius mentem suam explicaret, addiderit *atque nostris.* Cf. Hand. Turs. I. p. 466 sq.

Officiose, humaniter. Copula *et* recte omittitur in edit. Ascens. et Crat. Nunquam enim Cicero tria vel plura vocabula ita iunxit, ut inter duo postrema copulam collocaret; qua de re copiose disseruit Madvigius Op. Acad. p. 333 seqq. et ad ll. de Fin. p. 570 sq. Contrarium posuit Ellendtius ad Cic. de Orat. II. p. 238; perperam. Nam e locis, quos attulit primum seponendi sunt omnes, in quibus ultimo vocabulo *que* additur, tum caeterorum primus Verr. Act. I. 12 *vastavit, vexavit ac perdidit* iam mendo liberatus est a Madvigio; alter Orat. II. 159 *genus dicendi — exile, aridum, concisum ac minutum* et tertius Tusc. V. 42 *tutum, inexpugnabilem, saeptum atque munitum* male huc referuntur, quum illa *concisum ac minutum, saeptum atque munitum* unam notionem prioribus adiungant. Cf. Madv. l. c. p. 338 et Seyffert. ad Lael. p. 61 sq.

Duco esse quod multi Latinum esse negarunt, Tullio vindicarunt Matth. ad orat. de imp. Pomp. 17, Orell. ad Cael. 78 ed. min. et ad Brut. 298 ed. min. Cf. Madv. ad ll. de Fin. p. 133.

Nihil iam amplius. Iam quod non suaviter redundare visum est Ernesto, ego seclusi. Saepe illud debetur librariis. Nec me poenitet quod in orat. in Cat. I. § 7, 13, 24 expunxi.

Coram inter nos conferemus. Conferre et *sermonem conferre* ita differt a *conserere*, ut hoc dicatur nulla personarum ratione habita, illa non nisi addita formula *cum aliquo*, *inter se*, sim.

§ 2. *De statu — nostrae dignitatis*, ɔ: de illa dignitate, quam obtinui. Cf. Q. fr. III. 8, 1. Discrimen, quod Kritzius ad Sal. Cat. 35, 3 statuit inter *statum* et *gradum dignitatis*

alterius praesidia veniendum, et is, de quo scribis, nihil habet amplum, nihil excelsum, nihil non summissum atque populare —; verumtamen fuit ratio mihi fortasse ad tranquillitatem meorum temporum non inutilis, et mehercule rei publicae multo etiam utilior quam mihi, tum improborum impetus in me reprimi, quum hominis amplissima fortuna, auctoritate, gratia fluctuantem sententiam confirmassem et a spe malorum ad mearum rerum laudem convertissem. Quod si cum aliqua levitate mihi faciendum fuisset, nullam rem tanti aestimassem; sed [tamen] a me ita sunt acta omnia, non ut ego illi assentiens levior sed ut ille me probans gravior videretur. 3. Reliqua sic a me aguntur et agentur, ut non committamus, ut ea, quae gessimus, fortuito gessisse videamur. Meos bonos viros, illos quos significas, et eam, quam mihi dicis obtigisse, Σπάρταν non modo nunquam deseram, sed etiam, si ego ab illa deserar, tamen in mea pristina sententia permanebo. Illud tamen, velim, existimes me hanc viam optimatem post Catuli mortem nec praesidio ullo nec comitatu tenere. Nam, ut ait Rhinton, ut opinor,

---

3 *inutilis, sed* — 8 *tamen* —

---

speciosum esse, non verum patebit cogitanti locutiones *gradu depellere, de gradu deiicere* et sim. Quare in illo Salustii loco nihil mutandum erat.

Intra alterius praesidia veniendum. Cf. VIII. 11 D., 4 *qui — intra praesidia atque intra arma aliena venissent.* Discrimen, quod Gronovius ad Liv. XXXV. 11, 10 indicavit magis quam declaravit praepositionum *inter* et *intra* in eo positum est, ut hoc indicet aliquid ab omni parte saeptum esse, illud vero medium esse in aliqua re vel progredi per illam. Cf. Reisig. Schol. § 410. Hand. Turs. III. 439 sq. et Schneideri adn. crit. ad Caes. B. G. 1. 36, 7.

Et is — populare ɔ: et Pompeius non se praestat bonum virum et optimatium fautorem, sed populari gratia potentiam quaerit.

Et mehercule. Scripsi pro *sed mehercule;* hoc enim ut gravius superioribus adiungitur, minime vero illis opponitur.

Cum aliqua levitate ɔ: ita ut discederem ab institutis meis, ut mihi non constarem in dictis et factis.

Sed tamen. Ultimam vocem praeeunte Faerno a Schutzio deletam uncis inclusi. Fortasse Cicero scripsit *tum.* Cf. de confusione harum particularum Kellerus, Semestrium lib. II. p. 451 et 528.

§ 3. *Meos bonos viros.* De bonis viris notavi ad ep. 13, 3. Eos appellat *meos* ɔ: mihi deditos.

Σπάρταν. Respicit ad versum ex Euripidis Telepho, qui fere proverbii vim obtinuit: Σπάρταν ἔλαχες, ταύταν κόσμει, quae ab Agamemnone ad fratrem dicta esse videntur. Cf. Sauppius in Ind. Graeco, et Leutschius ad Diogen. Cent. VIII. 16. A vera significatione ita paulatim versus deflexit, ut Σπάρτα pro quavis provincia, quibuscunque partibus diceretur.

Hanc viam optimatem. Sic recte in margine Med. correctum puto, quamvis non minus recte *optimam* scribi posset. Cf. adnot. ad II. 1, 6. Illo adiectivo usum esse Ciceronem in II de Rep. novimus e Nonio v. *modicum,* apud Osannum p. 205.

Post Catuli mortem. Q. Lutatius Catulus propugnator optimatium, quem Cicero summis laudibus ornare solet v. c. in Sestiana, 101, hoc ipso anno obiisse videtur.

Rhinton. De Rhintone Tarentino Phlyacographo s. Hilarotragoediae auctore locus classicus est apud I. Laurentium Lydum de Ma-

Οἱ μὲν παρ' οὐδέν εἰσι, τοῖς δ' οὐδὲν μέλει.

Mihi vero ut invideant piscinarii nostri, aut scribam ad te alias aut in congressum nostrum reservabo. A curia autem nulla me res divellet, vel quod ita rectum est, vel quod rebus meis maxime consentaneum, vel quod, a senatu quanti fiam, minime me poenitet. 4. De Sicyoniis, ut ad te scripsi antea, non multum spei est in senatu. Nemo est enim iam, qui queratur. Quare, si id exspectas, longum est. Alia via, si qua potes, pugna. Quum est actum, neque animadversum est, ad quos pertineret, et raptim in eam sententiam pedarii cucurrerunt. Inducendi senatus consulti maturitas nondum est, quod neque sunt, qui querantur, et multi partim malevolentia, partim opinione aequitatis delectantur. 5. Metellus tuus est egregius consul. Unum reprehendo, quod otium nuntiari e Gallia non magno opere gaudet. Cupit, credo, triumphare. Hoc vellem mediocrius; cetera egregia. Auli filius vero ita se gerit, ut eius consulatus non consulatus sit, sed Magni nostri *ὑπώπιον*. 6. De meis scriptis misi ad te Graece perfectum consulatum meum. Eum librum L. Cossinio dedi. Puto te Latinis meis delectari; huic autem Graeco Graecum invidere. Alii si scripserint, mittemus ad te; sed, mihi crede, simul atque hoc nostrum legerunt, nescio quo pacto retardantur. 7. Nunc — ut ad rem meam redeam — L. Papirius Paetus, vir bonus amatorque noster, mihi libros

---

gistr. Rom. I. 41, in quo explicando versatur Reuvensius in Collect. Liter. L. B. 1815. p. 69 seqq.

Οἱ μὲν — μέλει. ɔ: *alii nihili sunt, alii nihil curant.* Quae quum aptissimam sententiam efficiant, non debebat illa suis coniecturis temptare Theod. Bergk in Diar. Antiq. 1841, p. 86 et p. 336. Nam quamvis Schol. ad Aristoph. Ran. 72 ex Euripidis Oeneo hunc versum servaverit: οἱ μὲν γὰρ οὐκέτ' εἰσίν, οἱ δ' ὄντες κακοί, Rhinton pro suo consilio Euripidis versum mutare potuit. Neque assentior Fritzschio ad Arist. Ranas p. 31 ex verbis *post Catuli mortem* necessario hic γὰρ οὐκέτ' scribendum statuenti. παρ' οὐδὲν εἶναι dicuntur, qui reipublicae prodesse quum maxime velint non possunt; οὐδὲν μέλει pertinet ad piscinarios illos.

A senatu quanti fiam minime me poenitet ɔ: quod apud senatum tantum valeam, mihi pergratum est. Cf. infra XII. 28, 2, *non poenitet me, quantum profecerim.* Off. I. 2, *tamdiu autem (discere) velle debebis, quoad te, quantum proficias, non poenitebit.*—De simili usu pronom. οἷος et ὅσος pro ὅτι τοιοῦτος, ὅτι τοσοῦτος vid. Matthiae in Gram. Gr. § 480, p. 899.

§ 4. *Raptim — cucurrerunt.* „Lepide ad exprimendam levitatem et praecipitantiam, pro solemni *ierunt.*" Ern.

Inducendi SCti maturitas nondum est ɔ: SCtum recens nondum aboleri potest. Similiter I. 17, 9 *induci locatio* dicitur.

§ 5. *Magni nostri ὑπώπιον* ɔ: Pompeii, qui consulatum Afranio mandaverat, macula vel opprobium. Ὑπώπιον sequens aetas reddidit per *suggillationem*, quod, ut illud ex ὑπό et ὤψ, ita ex *sub* et *cilium* compositum videtur.

§ 6. *Huic Graeco Graecum invidere* ɔ: te hominem in Graecia viventem aegre ferre, quod ego Romanus Graece scribere ausus sum.

§ 7. *L. Papirius Paetus.* Ad eum missae sunt epist. 15—26, L. IX ad Famil. *Amator noster* ɔ: semper amans nostri: nam ut ipse Cicero Tusc. IV. 27 monuit „aliud est amatorem esse, aliud amantem." Saepius *amator* turpem significatum habet, non semper. Alias Cicero neque scripsisset in Bruto, 66: *Amatores Catoni desunt,* neque in Timaeo c. 14

eos, quos Ser. Claudius reliquit, donavit. Quum mihi per legem Cinciam licere capere Cincius amicus tuus diceret, libenter dixi me accepturum, si attulisset. Nunc si me amas, si te a me amari scis, enitere per amicos, clientes, hospites, libertos denique ac servos tuos, ut scida ne qua depereat. Nam et Graecis his libris, quos suspicor, et Latinis, quos scio illum reliquisse, mihi vehementer opus est. Ego autem quotidie magis, quod mihi de forensi labore temporis datur, in his studiis conquiesco. Per mihi, per, inquam, gratum feceris, si in hoc tam diligens fueris, quam soles in iis rebus, quas me valde velle arbitraris; ipsiusque Paeti tibi negotia commendo, de quibus tibi ille agit maximas gratias; et, ut iam invisas nos, non solum rogo, sed etiam suadeo.

---

verba Platonis τὸν νοῦ καὶ ἐπιστήμης ἐραστήν interpretatus esset: *Illum, qui intelligentiae sapientiaeque se amatorem profitetur.* — *Servius Claudius*, eius frater dicitur ep. seq. 12. Fam. IX. 16, 4, quod de affinitate intelligendum esse, recte observat I. A. C. Heusdius in disq. de L. Aelio Stilone, ubi de Servii Claudii vita et scriptis agitur p. 45 sq. et 81 seqq. Eiusdem hominis fuisse ἔλεγχον χρόνων, quem citat Plutarchus in Numa c. 1, non inepte suspicatur C. F. Hermannus in Relatt. Gott. a. 1849, p. 1460. Opus illud Claudio Quadrigario tribuendum putabat Niebuhrius, Hist. Rom. II. p. 3.

Per legem Cinciam. Huius legis, quae a. 550 lata donationes ultra certum modum vetabat, per iocum meminit Cicero, quum nomen Cincii procuratoris Attici sponte eum in cognominis legis memoriam revocaret. De lege Cincia multi disputarunt, quos laudat Rudorfius, röm. Rechtsg. I. § 22.

Scida. Sic habet quoque Med. in Fam. XV. 16, 1, ut vocabulum derivatum fuerit a *scindo.* Serius demum Graeci σχέδην pro charta dicere coeperunt. In Martial. Epigr. IV. 89, 4 libri scripti diversas formas praebent.

De quibus tibi ille agit maximas gratias ɔ: "in quibus ille ad me scribit se mirifice a te iuvari." I. F. Gronovius.

L I B E R II.

I. (*A. U. C.* 694.)

1. Kal. Iun. eunti mihi Antium et gladiatores M. Metelli cupide relinquenti venit obviam tuus puer. Is mihi literas abs te et commentarium consulatus mei Graece scriptum reddidit. In quo laetatus sum me ali-

---

§ 1. *M. Metelli.* Marci praenomen erat fratri Q. Metelli Cretici, qui cur hoc tempore gladiatores dederit, ignoratur. Non probo tamen Goveanum, qui ut de consule Q. Metello Celere cogitari posset, praenomen sustulit. *Cupide* se illos ludos relinquere Cicero dicit, quod illa delectatione non alliciebatur, ut videre licet ex epist. ad Fam. VII. 1.

Commentarium cons. mei. Corn. Att. 18 extr. *Est etiam unus liber Graece confectus de con-*

quanto ante de iisdem rebus Graece item scriptum librum L. Cossinio ad te perferendum dedisse. Nam, si ego tuum ante legissem, furatum me abs te esse diceres. Quamquam tua illa — legi enim libenter — horridula mihi atque incompta visa sunt; sed tamen erant ornata hoc ipso, quod ornamenta neglexerant, et ut mulieres ideo bene olere, quia nihil olebant, videbantur. Meus autem liber totum Isocrati μυροθήκιον atque omnes eius discipulorum arculas ac nonnihil etiam Aristotelia pigmenta consumpsit; quem tu Corcyrae, ut mihi aliis literis significas, strictim attigisti, post autem, ut arbitror, a Cossinio accepisti; quem tibi ego non essem ausus mittere, nisi eum lente ac fastidiose probavissem. 2. Quamquam ad me rescripsit iam Rhodo Posidonius, se, nostrum illud ὑπόμνημα cum legeret, quod ego ad eum, ut ornatius de iisdem rebus scriberet, miseram, non modo non excitatum esse ad scribendum sed etiam plane perterritum. Quid quaeris? conturbavi Graecam nationem. Ita, vulgo qui instabant, ut darem sibi, quod ornarent, iam exhibere mihi molestiam destiterunt. Tu, si tibi placuerit liber, curabis, ut et Athenis sit et in ceteris oppidis Graeciae. Videtur enim posse aliquid nostris rebus lucis af-

---

sulatu Ciceronis. Eius libri ne unum quidem verbum superest.

Legi enim libenter. Male Schellerus, Obss. p. 185 *enim* in *tamen* mutavit. Illa particula solet poni ad affirmandum, de quo dubitari posset et saepe locum habet in parenthesi, ut monet Handius in Turs. II. p. 376.

Ut mulieres cet. Scapha in Plauti Mostell. I. 3, 116: *ecastor mulier recte olet, ubi nihil olet.* Mart. VI. 55. *Malo, quam bene olere, nil olere.* Non multum dissimile est, quod legimus in Orat. 78. *Nam ut mulieres esse dicuntur nonnullae inornatae, quas id ipsum deceat,* cet. et plane ex eodem genere sunt haec Varronis e Satira, p. 172 Oehl., *Bellaria ea maxime sunt mellita, quae mellita non sunt,* quae servavit Gellius N. A. XIII. 11. Partem horum P. Manutius occupavit.

Isocrati. Haec forma genitivi nominum propriorum in *es* exeuntium ex Aeolica dialecto repetenda, quae Prisciani auctoritate nititur et apud Ciceronem bonis codicibus confirmatur, diu explosa a recentissimis criticis reduci coepta est. Vid. Reisig. Schol. p. 111 cum adnot. Haasii. Add. Madvig. ad Cic. de Fin. p. 32 et 632, Ellendt ad Cic. Orat. II. p. 55 sq. et qui diligentissime haec tractavit Otto in Exc. XIII ad Cic. de rep. p. 473 Osanni. In § 190 Oratoris *Isocrati* Goellerus e cod. Einsiedlensi reduxit.

Aristotelia. Ellendt op. l. p. 67 seqq. recenset multa nomina Graece in ειος exeuntia, quae modo in *eus* modo in *ius* terminantur. Optimi libri in his variant, neque grammatici inter se conveniunt. Cf. Exc. XI ad Cic. de rep. Osanni.

Pigmenta, χρώματα, *colores.* Or. II. 188 laudatur oratio *sine pigmentis fucoque puerili,* et in Bruto 298 Catonis Censorii orationem nondum multis ornamentis et luminibus distinctam quum indicare velit, scribit *illius lineamentis eorum pigmentorum, quae inventa nondum erant, florem et colorem defuisse.*

Strictim ɔ: obiter, cursim. p. Cluent. 29 iunguntur *breviter strictimque,* p. Cael. 15 *titubanter et strictim.* Altera forma *stricte* apud bonos scriptores non invenitur.

Post autem. Qui pro his *postquam* dederunt, eo maxime ducti videntur, quod parum probabile videretur istum librum prius ad alios missum fuisse, quam ad Atticum. Sed recte observat Manutius e proximis apparere, Posidonium quoque eum iam ante legisse. Atque si *postquam — accepisti* legimus, perquam inepta est clausula sententiae.

§ 2. *Quid quaeris?* = ne multa dicam, de-

ferre. 3. Oratiunculas autem et quas postulas et plures etiam mittam, quoniam quidem ea, quae nos scribimus adolescentulorum studiis excitati, te etiam delectant. [Fuit enim mihi commodum, quod in eis orationibus, quae Philippicae nominantur, enituerat civis ille tuus Demosthenes, et quod se ab hoc refractariolo iudiciali dicendi genere abiunxerat, ut *σεμνότερός τις καὶ πολιτικώτερος* videretur, curare, ut meae quoque

---

3 usque ad pag seq. 10 *Fuit* — *offerebam* sine obelo.

---

nique. Saepissime Cicero utitur hac formula summae rei breviter comprehendendae. Cff. exempla in Ind. Graeviano Epp. ad Att.

§ 3. Postquam Cludius, Ahrensius, alii de fide trium postremarum orationum in Catilinam dubitare coeperant, adeoque negabant plures una orationes in Catilinam habitas esse, mentio quatuor orationum in Cat., quae hoc loco continetur, incommoda erat. Quare Orellius acerrimus hostis illarum orationum, rem conficere cupiens in edit. orat. XV select. Turici 1836, affirmavit et illas orationes et hanc epistolae partem confictas esse a Tirone. Eam suspicionem ut vanam et ineptam reiecit Madvigius in Praefat. sec. edit. oratt. sel. XII. Hauniae 1841, p. XXXV sq., pronuntians ea, quae Orellius sibi videretur in hoc loco deprehendisse indicia orationis non Ciceronianae eiusmodi esse, vix ut refutari deberent. Adversus Orellium nonnulla quoque disputavit scriptor anonymus in Auctario diarii liter. Halensis 1837, p. 278 seqq. Ille tamen mansit in sua sententia, ut prodit haec adnotatio in edit. alt. Opp. Cic. III. p. 400: „Totus hic locus mihi perquam suspectus est de νοθείᾳ." et nactus est socium non contemnendum S. H. Rinkesium, qui de h. l. egit in disp. de Catilinaria prima p. XX seqq. I. Bakius eodem inclinare videtur in Schol. Hypomn. V. p. 3 sq. Ego etsi reprehendi video, quae excusari possunt, tamen fateor tot et tanta in hoc loco interpolationis indicia inveniri, ut mihi quoque *perquam suspectus* sit.

Oratiunculas cur scriptor nunc dicat, quas deinde *orationes* vocat, et in quibus esse *duas breves* scribit, non intelligo. Aliquid tamen eum scripsisse de oratiunculis mittendis manifestum est ex iis, quae legimus in extrema epist. § 11: *Prognostica mea cum oratiunculis propediem exspecta.* Itaque haec retinenda putavi.

Et plures etiam. Cortius ad Fam. XIII. 7, 7 plures locos congessit, in quibus Cicero particulas *et etiam* coniunxit. Cf. Hand. Turs. II. p. 523. Sed a reliquis separandi sunt illi loci, in quibus *etiam* cum comparativo copulandum est, ut hic ipse.

Nos scribimus. Bakius recte *nos* molestum vocat scribendumque censet: *conscribimus.*

Adolesc. studiis excitati. Negat Or. in adolescentium gratiam scripsisse potius, quam familiarium et amicorum. Audio: sed modeste id sibi fuisse orationum edendarum consilium affirmat. Cf. IV. 2, 2 *itaque oratio iuventuti nostrae deberi non potest.* Nisi forte illa verba statuas deberi falsario, qui orat. de Domo Ciceroni supposuerit.

Fuit — mihi commodum ɔ: libuit mihi. Cf. Verr. II. 33, ad q. l. Pseudo-Asconius recte laudavit versum ex Adelphis Terentii I. 2, 38 et Orat. III. 87.

Demosthenes. Nemo ignorat quoties nimia librariorum sedulitas nomina propria intruserit. Id hoc loco factum esse manifestum est. Neque enim Philippicarum mentione facta de alio civi suo, quam de Demosthene Atticus cogitare poterat. Non minus inepte infra ep. 9, 3 verbis *per istum tuum sodalem* sciolus adscripsit *Publium.*

Se ab hoc refractariolo iudiciali dic. genere abiunxerat. Madvigius reprehendit Orellium, „quod in deminutiva forma *refractariolus* semel hic in familiari sermone posita haereat, quasi non quarta saltem pars omnium deminutivorum Latinorum uno tantum loco legatur, quia in scribendo extra epistolas familiares rara eorum ponendorum occasio erat." Sed hoc modo quaestio non absolvitur. Nec deminutivum aptum esse, nec genus dicendi, quo utuntur in iudiciis, solum versari in refringendis adversarii argumentis, Rinkesius l. c. p. XXII recte monuit. Tum Madvigius

essent orationes, quae consulares nominarentur. Quarum una est in senatu Kal. Ian.; altera ad populum de lege agraria; tertia de Othone; quarta pro Rabirio; quinta de proscriptorum filiis; sexta, cum provinciam in contione deposui; septima, qua Catilinam emisi; octava, quam habui ad populum postridie, quam Catilina profugit; nona in contione, quo die Allobroges † invocarunt; decima in senatu Nonis Decembr. Sunt praeterea duae breves, quasi ἀποσπασμάτια legis agrariae. Hoc totum σῶμα curabo ut habeas. Et quoniam te quum scripta, tum res meae delectant, iisdem ex libris perspicies et quae gesserim et quae dixerim: aut ne poposcisses; ego enim tibi me non offerebam]. 4. Quod quaeris, quid

6 *involgarunt* —

eundem Orellium reprehendit „quod hanc locutionem *ab iudiciali dicendi genere se abiungere* miretur nec meminerit Fam. I. 9, 23 prorsus eodem modo dici: *ab orationibus diiungo me fere.*" Sed illo loco hunc non defendi eidem concedo Rinkesio. Nam aliud est *abiungo*, quo verbo Cicero nunquam usus est, aliud *diiungo*, quod in scriptis Tullianis frequenter legitur.

Consulares. Non definio, utrum sint a consule habitae, an consule rebusque in consulatu gestis dignae. Cf. hac ep. § 5 *non consulare dictum.* Caeterum de singulis illis orationibus non dicemus. Cff. cum hoc loco Pison. 4, sq. et Plin. H. N. VII. 116, laudati a Manutio.

Quum provinciam — deposui. Solemnis formula de iis, qui provinciam praetermittunt, in provinciam ire recusant. Vid. Fam. V. 2, 3.

Qua Catilinam emisi. Orellius ἄκυρον vocat non additis *ex urbe,* quae verba adduntur p. Sull. 17. Mur. 6 (*Catilinam — ex urbe expulisse*). Pis. 5 (*egredi ex urbe iussi*). Sed Atticus sane non desiderabat mentionem loci, unde Catilina eiectus fuerit. Ne librarii quidem desiderarunt. — Ne quis verbum *emittere* in hac re lenius putet, inspiciat Cat. I. 27, II. 1, aut qui his uti non vult locum cit. p. Sulla. — Quod vero Orellius pro *qua* scrib. censet *quum,* quo ducit lectio cod. Med. *quo,* id plane probandum videtur.

† *Invocarunt* in Med. est vitiosum. Corrigendum puto *indicarunt.* Nam quod vulgo scribitur *involgarunt* debetur Bosio, qui meminerat illud *patefaciendi* notione legi in Gellii N. A. cff. intt. ad Gell. III. 11. Falso tamen id obtruditur Ciceroni et eximendum est e numero τῶν ἅπαξ εἰρημένων apud Ellendtium ad ll. de Orat. II. p. 213, quia ut Rinkesius p. XXIII demonstravit non poterat dici de Allobrogum indicio in curia facto.

σῶμα, ut *corpus* de opere in partes digesto usurpatur. Cf. Fam. V. 12, 4. Q. fr. II. 13, 4. Sed orationes variis in causis habitae, si uno volumine eduntur, non efficiunt σῶμα. Poterant hoc nomine designari orationes habitae in M. Antonium, non debent orationes a Cicerone consule habitae. Male quoque omittuntur orationes pro C. Pisone (Flacc. 98) et pro L. Murena, omnium fere praestantissima.

Et quoniam — delectant. Nisi plura in hac § vitiosa essent, recepissem necessariam Bakii correctionem *tam — quam* pro iis, quae codd. dant *quum — tum.*

Iisdem ex libris ɔ: e commentario consulatus mei et ex illis orationibus. *Perspicies quae gesserim* merito ut inepta notantur. Vid Rinkes p. XXV. Bakius p. 4. Atticus, qui illo tempore Romae fuerat, quique ipse de illis rebus scripserat, triennio post non erat docendus, quae Cicero consul gesserat.

Aut ne poposcisses; ego enim tibi me non offerebam. Quamobrem haec verba Orellio parum humana atque adeo subrustica visa sint, non intelligo. In epistola familiari talia non offendunt. *Ne poposcisses* est non debueras poscere. Wesenbergius in Obss. crit. ad Sest. p. 3 comparavit locum a se emendatum in Verr. II. § 57 al. Similem orationis formam invenies infra XVI. 11, 7. *Publice scripsi, si uti vellet eis Valerius: aut mihi nomina mitteret.* ad Q. fr. III. 4. 3: *Alterutrum defen-*

sit, quod te arcessam, ac simul impeditum te negotiis esse significas neque recusas, quin, non modo si opus sit, sed etiam si velim, accurras: nihil sane est necesse; verumtamen videbare mihi tempora peregrinationis commodius posse discribere. Nimis abes diu, praesertim quum sis in propinquis locis; neque nos te fruimur et tu nobis cares. Ac nunc quidem otium est; sed, si paullo plus furor Pulchelli progredi posset, valde ego te istim excitarem. Verum praeclare Metellus impedit et impediet. Quid quaeris? Est consul φιλόπατρις et, ut semper iudicavi, natura bonus. 5. Ille autem non simulat, sed plane tribunus pl. fieri cupit. Qua de re quum in senatu ageretur, fregi hominem et inconstantiam eius reprehendi, qui Romae tribunatum pl. peteret, quum in Sicilia † Herae aedilitatem se petere dictitasset, neque magno opere dixi esse nobis laborandum, quod nihilo magis ei liciturum esset plebeio rem publicam perdere, quam similibus eius, me consule, patriciis esset licitum. Iam, quum se ille septimo die venisse a freto neque sibi obviam quemquam prodire potuisse et noctu se introisse dixisset in eoque se in contione iactasset, nihil ei novi

---

4 *describere* — 11 *Herae* sine suspicione vitii. — 12 *dictitasset. Sed neque* —

---

disses idque Pompeio contendenti dedisses. Ceterum ipsa in sequentibus verborum collocatio prohibet, quominus *tibi* cum vi dictum sit, quod non nemini placere video. Neque *tibi me non offerebam* hic quidquam offensionis habet. Cf. p. Rosc. Am. 112 *cur mihi te offers?*

§ 4. *Discribere.* Quod in nonnullis codd. legitur *distribuere* est germani verbi interpretatio, quod e Torn. Lambini restituimus. Vulgo *describere.* De utriusque verbi discrimine vid. Buechelerus in Nov. Mus. Rhen. XIII. p. 598 seqq.

Progredi posset. Non poterat impediente Metello.

Metellus impedit, sc. resistendo rogationi Herennianae, de qua vid. I. 18, 4. Cf. Coel. 60. Dio Cass. XXVII. 50.

§ 5. *Ille — non simulat.* Interpretes explicant, quasi scriptum esset *dissimulat.* Perperam. Clodius non simulabat se tribunum fieri velle, sed plane volebat.

In Sicilia † Herae aedilitatem se petere dictitasset. Sic post Bosium h. l. scribunt. Orellio suspecta sunt verba *in Sicilia;* me gravissimae causae moverunt, ut illis servatis *Herae* falsum esse significarem. Docet Stephanus de Urb. p. 724 Hyblam minorem aliquando appellatam esse Heram, sed quo tempore hoc nomen in usu esse coeperit, non constat. Fac iam obtinuisse Ciceronis aetate; dicemusne Clodium nusquam in Sicilia nisi in illo oppidulo *dictitasse* se Romae aedilitatem petere? Hoc vix minus ineptum, quam si verba ita interpretamur, ut Clodium tum Herae aedilem fieri voluisse dicamus, quod merito explosit Ev. Otto, de aedil. colon. p. 93 seqq. In Med. quum scriptum esset *hereditatem,* id in *aedilitatem* alia manus mutavit. Ego in tribus literis HER vestigium deprehendo vocis NVPER, cuius initium in codice archetypo fortasse evanuerat. Temporis aliqua significatio paene necessaria est, ut Iunius viderat. Sed quod commendat *here* vel *heri,* de tempore praeterito apud solos poetas invenitur. Cf. Hand. Turs. III. p. 63.

Neque m. o. dixi. Delevi ante haec verba part. *sed,* quae molesta est in eiusdem sententiae continuatione. Recte omisit, qui cod. Mediceum exaravit. Cf. Madv. de Fin. p. 819 et Wesenb. Emend. Epistt. p. 97.

A freto. „quo Sicilia ab Italia separatur." Schol. Ambros. ad orat. in Clod. p. 333 Or. Cf. Duker. ad Flor. I. 26 extr. et Liv. XXI. 49.

dixi accidisse: ex Sicilia septimo die Romam, tribus horis Roma Interamnam: noctu introisse, item ante: non esse itum obviam, ne tum quidem, quum iri maxime debuit. Quid quaeris? hominem petulantem modestum reddo non solum perpetuae gravitate orationis, sed etiam hoc genere dictorum. Itaque iam familiariter cum ipso cavillor ac iocor. Quin etiam cum candidatum deduceremus, quaerit ex me, num consuessem Siculis locum gladiatoribus dare? Negavi. „At ego, inquit, novus patronus instituam; sed soror, quae tantum habeat consularis loci, unum mihi solum pedem dat." Noli, inquam, de uno pede sororis queri; licet etiam alterum tollas. Non consulare, inquies, dictum; fateor, sed ego illam odi male consularem. Est enim seditiosa et cum viro bellum gerit, neque solum cum

4 *perpetua* — 11 *Ea est enim seditiosa, ea cum viro* —

Tribus horis Roma Interamnam. Spectant haec ad causam incesti, in qua Clodius hac ratione se defenderat, quod diceret se illo tempore non Romae fuisse, sed Interamnae, p. Mil. 46. Quinct. I. O. IV. 2, 88.

Non esse itum obviam. np. honoris causa. Cicero autem verborum ambiguitate ludens talia dicenti respondit, ne tum quidem quum maxime ei resistere debuissent, hoc factum esse. *Obviam ire* pro resistere legitur inf. IV. 16, 12 (mihi 18, 4). Suet. Caes. 69 *Non cessit unquam tumultuantibus, etiam obviam semper iit.*

Perpetuae gravitate orationis scribendum esse pro *perpetua* vidit Rinkesius meus, comparatis iis, quae leguntur I. 16, 8.

Cum ipso cavillor. Recte Or. in altera editione omisit *etiam*, quod ante *cavillor* inferri solet, secutus codicis Medicei auctoritatem. *etiam* non est in cod. scripto. Paulo post *Quin etiam* in exemplo cavillationis afferendo recte poni credo. Non bene correxit Klotzius *iocor*: *qui etiam.*

Quum candidatum deduceremus. Id honoris causa fiebat. Q. Cic. de pet. cons. 36; neque in candidatis solis, sed etiam in aliis, Mur. 70.

Novus patronus. Ita de Guidonis Lollii coniectura scripsit Malaspina, probante Lambino. Hic igitur in cod. Z. quoque invenerat, quod e Med. et Oxonn. affertur *novos patronos.* Quae forma fortasse vera est, quum, ut ingeniose suspicantur Malaspina et Bosius, Cicero ita scribendo indicare potuerit Clodium in pronuntiando Sicilissitasse sive ore deducto literam o protulisse.

Sed soror — dat. Queritur Clodius de sorore Clodia Q. Metelli consulis uxore, quod ea quamvis multum loci habeat in amphitheatro, sibi tamen non ultra unius pedis spatium concedere voluerit. Qui voc. *consularis* substantive dictum accipiunt de consulis uxore, falluntur.

Licet etiam alterum tollas. Acerbe et petulanter dictum in Clodium, „*qui non pluris fecerat Bonam Deam, quam tres sorores.*" (Fam. I. 9, 15), quemque cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus iuratus se dixit comperisse. Mil. 73. Similiter Graeci αἴρειν τὰ σκέλη in re Veneria usurpant. Vid. Astius ad Theophr. Charact. p. 243 sq. Cff. quoque P. Syri fragm. v. 11 apud Petron. 55 et Mart. X. 81, 4.

Male consularem ɔ: consule plane indignam. Malaspinae interpretationi, qui coniunxit *male odi illam consularem,* obstat praeter verborum ordinem id, quod modo dixi de usu v. *consularis* apud Ciceronem.

Est enim seditiosa et cum viro bellum gerit. Sic dedi e coniectura Schuetzii. Pron. *ea* in verbis *ea est enim* vitiosum esse arguit *enim* tertio loco positum. Nam ut recte scriberetur: *Seditiosa est enim,* sic ne nimis efferretur pronomen, scripsisset Cicero: *ea enim est s.* Atque pronominis repetitionem molestam esse nemo negabit. — *Seditionem* et *bellum* de discordia domestica inter coniuges exemplis probavit G. Cuperus, Obs. III. 18. *Virum* pro marito non soli poetae dixerunt, quorum locos laudavit Sillig. ad Cat. 61, 171, sed scriptores quoque. Cf. Fam. VIII. 7, 2. Tusc. V. 78. Liv. I. 58. Male de hoc usu nominis dubitat Freund. in Lexico, an non sit Tullianus.

Metello, sed etiam cum Fabio, quod eos in hoc esse moleste fert. 6. Quod de agraria lege quaeris, sane iam videtur refrixisse. Quod me quodam modo molli brachio de Pompeii familiaritate obiurgas, nolim ita existimes me mei praesidii causa cum illo coniunctum esse; sed ita res erat instituta, ut, si inter nos esset aliqua forte dissensio, maximas in re publica discordias versari esset necesse. Quod a me ita praecautum atque ita provisum est, non ut ego de optima illa mea ratione decederem, sed ut ille esset melior et aliquid de populari levitate deponeret; quem de meis rebus, in quas eum multi incitarant, multo scito gloriosius quam de suis praedicare. Sibi enim bene gestae, mihi conservatae rei publicae dat testimonium. Hoc facere illum mihi quam prosit, nescio; rei publicae certe prodest. Quid, si etiam Caesarem, cuius nunc venti valde sunt secundi, reddo meliorem, num tantum obsum rei publicae? 7. Quin etiam, si mihi nemo invideret, si omnes, ut erat aequum, faverent; tamen non minus esset probanda medicina, quae sanaret vitiosas partes rei publicae, quam quae exsecaret. Nunc vero, quum equitatus ille, quem ego in clivo

---

1 *eos mihi esse amicos* — 13 *num tandem* —

Cum Fabio. De hoc homine, Clodiae ut videtur adultero, nihil constat.

Quod eos in hoc esse moleste fert. Sic Med. recte. *In hoc esse* est *hoc agere*, operam dare, ne P. Clodius tribunus fiat. Cff. Hor. Ep. I. 1, 11 *omnis in hoc sum.* Sat. I. 9, 2 *totus in illis.* Cicero autem non addidit *totos*, quoniam illi quidem hoc agebant, sed non toti erant in ea re. Bosius male interpretatur: mecum sentire, *hoc* δεικτικῶς dictum putans. Veteres editores locutionem non intelligentes, correxerunt: *quod eos mihi esse amicos moleste fert*, quod miror Ernesto aliisque placuisse.

§ 6. *De agraria lege.* Cf. I. 18, 6. 19, 4. Pro *sane iam* I. F. Gronovius malebat *sanequam*, comparans Fam. IV. 5, 1. VIII. 10, 1 (add. VIII. 14, 1), quae sunt Servii Sulpicii et Caelii. Aptius contulisset ad Q. fr. II. 6, 5 *quod de Pompeio Caninius agit, sanequam refrixit.* Sed utrumque recte dicitur.

Quodam modo molli brachio. Molli brachio et *levi brachio* IV. 16, 6, sunt locutiones familiares pro leniter, leviter. Conferri potest *molli articulo tractare aliquem* apud Quinct. I. O. XI. 1, 70 et *remedia, quae natura sunt aspera, molli manu lenire*, ibid. II. 4, 12. *Quodammodo*, quod Ernestus a glossatore adscriptum iudicat, ab ipso scriptore additum puto, quod *molli brachio* aliquanto audacius cum verbo *obiurgas* coniungitur.

Ita res erat instituta ɔ: ita res se habebat. Cf. Fam. V. 17, 2.

Praecautum atque — provisum. Solent haec verba ita coniungi, ut *providere*, quod proprie in cogitando versatur, praecedat. Vid. exempla, quae collegit I. F. Gronovius ad Liv. XXXVI. 17, 12. Sed quum providendi notio etiam ad actiones extendatur, inversio nihil offensionis habet. Cf. Liv. XXIII. 43, 7, *omnia — cauta provisaque fuerunt.*

De optima illa mea ratione. Temere Orellius probat, quod Lamb. dederat *optimati.* Immo quod dicit se Pompeium reddere *meliorem* evincit nihil mutandum esse, quumque *optimates* aliquoties *optimi* appellentur v. c. de Leg. III. 37, quidni eorum ratio dicatur *optima?* Cf. *causa optima* ep. 16, 4 h. l. *civis in rebus optimis constantissimus* Brut. 95.

Cuius nunc venti valde sunt secundi ɔ: cui nunc fortunae aura adspirat. Sed quum Latine dicatur *ventos habeo secundos* et *ventus est mihi secundus* non dubito, quin pro *cuius* scribendum sit *cui.* In proximis redii ad Med. scripturam *tantum* ɔ. tanto opere.

§ 7. *Equitatus.* „Sic dicit insolentius ordinem equestrem, opinor quia de equitum opera

Capitolino te signifero ac principe collocaram, senatum deseruerit, nostri autem principes digito se caelum putent attingere, si mulli barbati in piscinis sint, qui ad manum accedant, alia autem negligant, nonne tibi satis prodesse videor, si perficio, ut nolint obesse, qui possunt? 8. Nam Catonem nostrum non tu amas plus quam ego, sed tamen ille optimo animo utens et summa fide nocet interdum rei publicae. Dicit enim tanquam in Platonis πολιτείᾳ, non tanquam in Romuli faece, sententiam. Quid verius quam in iudicium venire, qui ob rem iudicandam pecuniam acceperit? Censuit hoc Cato, assensit senatus. Equites curiae bellum, non mihi; nam ego dissensi. Quid impudentius publicanis renuntiantibus? Fuit tamen retinendi ordinis causa facienda iactura. Restitit et pervicit Cato. Itaque nunc consule in carcere incluso, saepe item seditione commota, aspiravit nemo eorum, quorum ego concursu itemque ii consules, qui post me fuerunt, rem publicam defendere solebant. Quid ergo? istos, inquies, mercede conductos habebimus? Quid faciemus, si aliter non possumus? an libertinis atque etiam servis serviemus? Sed, ut tu ais, ἅλις σπουδῆς. 9. Favonius meam tribum tulit honestius quam suam, Lucceii perdidit.

---

militari sibi navata loquitur." Ern. Inde quoque repetendae sunt appellationes *signiferi ac principis.*

Senatum deseruerit. Causas discordiae exposuit I. 17, 8 sq.

§ 8. *Tu amas plus quam ego.* Non raro *plus* dicitur pro *magis.* Vid. Madv. ad Cic. Fin. p. 13 et Haase ad Reisigii Scholas, p. 398. — Caeterum cum hoc loco comparanda sunt haec verba e III. Off. 88. *Ego etiam cum Catone meo saepe dissensi. Nimis mihi praefracte videbatur aerarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis; quum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris solemus, eoque magis, quod illa ordinum coniunctio ad salutem rei p. pertinebat.*

Optimo animo utens. Cf. XV. 4, 2 *animis usi sumus virilibus.* Simile est in Bruto, 93 *prudentia nunquam deficit oratorem, qua ille utens* cet. ibid. 204 *doctoris intelligentis est — ea duce utentem sic instituere* cet.

Quid verius. Verum dici pro iusto et aequo pervulgatum est; de qua vi vocabuli optime dixit Bakius ad Cic. de Leg. p. 480 sq. Sed proprie esse *verum,* quod *rei conveniens* sit, et ex hac primaria notione reliquas derivari docuit Schneiderus ad Caes. B. G. IV. 8. 2.

Renuntiantibus np. conductionem. Cf. I. 17, 9.

Itaque nunc — aspiravit. In argumentando, ubi ex iis, quae praemissa sunt, aliquod deducitur, *nunc* est *hoc rerum statu.* Vid. Kritz. ad Sal. Iug. 85, 13. Moneo, ne quis *tunc* scribendum putet, de quo recte praecepit Zumpt, Gramm. § 732.

Consule in carcere incluso. Metellus a L. Flavio trib. pl. in carcere inclusus fuerat, quia legi agrariae resistebat. Rem accurate narrat Dio XXXVII. 50. — De constructione hoc unum dicam *includere in carcere, in carcerem, carcere* et *carceri* recte dici, sed minime diversarum constructionum eandem esse rationem.

Aspiravit. Sententia est: equites, qui ad rem publicam defendendam antea *concurrere* solebant, tunc ne levissimum quidem auxilium ferebant. *Aspirare alicui* proprie dicitur ventus secundus. Absolute ut h. l. ponitur ad Herenn. IV. 34, 45: *Magno se praedicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis aspiravit.*

Istos mercede conductos habebimus? ɔ: num equites nobis conciliabimus largiendo et pecunias, quas debent, non repetendo?

ἅλις σπουδῆς „*Sat studii,* subaudi, positum est a nobis in tuenda ordinum concordia. Nunc, ut dies postulat, vivamus, quando iam officio satis superque fecimus." Manutius. At simplicior Gronovii ratio: „satis de seriis et gravibus negotiis."

§ 9. *Favonius.* Hic saepe in epistolis nomi-

Accusavit Nasicam inhoneste ac modeste tamen dixit, ut Rhodi videretur molis potius quam Moloni operam dedisse. Mihi, quod defendissem, leviter succensuit. Nunc tamen petit iterum rei publicae causa. Lucceius quid agat scribam ad te, quum Caesarem videro, qui aderit biduo. 10. Quod Sicyonii te laedunt, Catoni et eius aemulatori attribuis Servilio. Quid? ea plaga nonne ad multos bonos viros pertinet? Sed st, ita placuit. Laude-

---

6 *Sed, si ita placuit, laudemus* —

---

natur. Aequales eum M. Catonis simium appellabant, quem studiose aemulabatur. Vid. Dio XXXVIII. 7 cum adn. Reimari. Videtur illo tempore in praeturae petitione repulsam tulisse iratusque competitorem P. Scipionem Nasicam ambitus reum fecisse.

Meam tribum tulit. Qui magistratum petentes alicuius tribus suffragiis creabantur, eam *ferre* dicebantur; cui alius praeripiebat suffragiorum maiorem partem, is tribum *perdebat.* Cf. Cic. Vatin. 36. Sest. 114. Ciceronis tribus erat *Cornelia,* in qua Arpinates suffragium ferebant. Liv. XXXVIII. 36.

Luccei perdidit. „Nec mirum, — quum Lucceius Caesaris, Favonius Catonis familiarissimus esset." Manut.

Nasicam. Non potest esse alius, quam is, qui e gente Cornelia adoptione in Caeciliam transiit, unde modo P. Scipio Nasica, modo Q. Metellus Scipio appellatur. A. 703 cum genero suo Cn. Pompeio consul fuit.

Ac modeste tamen dixit. Particulae *ac tamen* indicant aliquid dici, quod superioribus contrarium sit. Cf. Madv. ad Cic. Fin. p. 289. Et sane ubi accusatio est inhonesta, *modeste dicere* in accusatore laudem habet, et laudatur in Pericle. Plut. Cim. 14. Pericl. 10. Hic tamen illa modestiae laus non potest conciliari cum vituperatione, quae continetur verbis: *ut Rhodi videretur molis potius quam Moloni operam dedisse.* Quare placet coniectura Rinkesii, qui pro *inhoneste* et *modeste* scribi iubet *honeste* et *moleste.* (In ep. 17, lib. I. § 11 *modeste* et *moleste* quoque confusa sunt). Sic lucramur ludum in *moleste* — *molis* — *Moloni,* Ciceronis ingenio non indignum. *Molas* autem credimus dici *liba.* Molae salsae in re sacra hunc vocis usum tuentur. ἐχῖνος tanquam Rhodiorum placentum memorari videtur in fragmento Lyncei Samii ap. Athen. XIV. p. 647 B.

Petit iterum. A praetura reiectus Favonius tribunatum petiisse videtur, quasi res publica sine eius opera salva esse non posset.

Lucceius quid agat. Ex iis, quae legimus I. 17, 11 apparet de consulatus petitione h. l. cogitandum esse.

10. *Quod Sicyonii* cet. Cf. adnot. ad I. 19, 9.

Sed st, ita placuit. Laudemus, deinde in dissensionibus soli relinquamur. Una lineola addita haec verba integritati restituisse mihi videor. Vulgo enim cum codd. scriptis edunt: *Sed, si ita placuit, laudemus* quod nemini displicuisse miror, sed magis mirarer, nisi usu didicissem, quanta levitate errores propagari solerent. Quid enim? illane verba licet interpretari ea ratione, ut particulae *si* vim causalem tribuas, quod omnes fecisse videntur, alii apertius, ut Wielandus (*Aber* DA *es nun einmahl so beliebt hat*), alii magis tecte verba sic explicantes: *Age probemus SCtum.* Sed neque hic, neque apud ullum bonum Latinitatis auctorem *si* poni pro *quoniam* contendo adversus Reisigium in Schol. § 264 et Drakenborchium, quem citat, ad Liv. VII. 13, 6; sed quum neuter Ciceronis exemplum attulerit, non est, quod pluribus hoc persequar. Certo scribendum: *Sed st!* ut est Fam. XVI. 24, 2, ubi in cod. Med. rursus *si* scriptum est. Sic in Plauti Pseudulo v. 600 et 952 pro *St. tace* in optimis libris exaratum est *si tace,* in Mil. Glor. 985 *ast tace.* In dicto Catonis, quod laudatur de Or. II. 256 *si tu et adversus et aversus impudicus es* pariter *si* e *st* ortum videtur. — Sequuntur: *ita placuit* ɔ: ita senatus decrevit. Cf. Fam. I. 2, 1. Tum non adiecit: *feramus* vel *probemus,* sed, quasi hoc parum sit, ponit *laudemus,* nec minus acerbe addit: *deinde — relinquamur* ɔ: laudemus SCtum, quod multos laesit et senatui infestos reddidit, quodque hunc fructum feret, ut, quando dissensiones in re publica orientur, illo auxilio

mus, deinde in dissensionibus soli relinquamur. 11. Amalthea mea te exspectat et indiget tui. Tusculanum et Pompeianum valde me delectant, nisi quod me, illum ipsum vindicem aeris alieni, aere non Corinthio, sed hoc circumforaneo obruerunt. In Gallia speramus esse otium. Prognostica mea cum oratiunculis propediem exspecta. Et tamen, quid cogites de adventu tuo, scribe ad nos. Nam mihi Pomponia nuntiari iussit te mense Quintili Romae fore. Id a tuis literis, quas ad me de censu tuo miseras, discrepabat. 12. Paetus, ut antea ad te scripsi, omnes libros, quos frater suus reliquisset, mihi donavit. Hoc illius munus in tua diligentia positum est. Si me amas, cura ut conserventur et ad me perferantur. Hoc mihi nihil potest esse gratius, et quum Graecos, tum vero diligenter Latinos ut conserves velim. Tuum esse hoc munusculum putabo. Ad Octavium dedi literas; cum ipso nihil eram locutus. Neque enim ista tua negotia provincialia esse putabam, neque te in tocullionibus habebam. Sed scripsi, ut debui, diligenter.

1 *discessionibus* —

destituti soli relinquamur. — Quod Manutius coniecit: *ne in discessionibus s. r.* omnem sententiam corrumpit.

§ 11. *Amalthea mea.* Cf. I. 16, 18 et quae notavi ad I. 13, 1.

Nisi quod me — obruerunt. Cff. quae biennio ante ad P. Sestium scripsit, postquam Crassi domum emerat, Fam. V. 6, 2: *Nunc me scito tantum habere aeris alieni, ut cuperem coniurare, si quisquam recipiat; sed partim odio inducti me excludunt et aperte vindicem coniurationis oderunt, partim non credunt et a me insidias metuunt, nec putant ei nummos deesse posse, qui ex obsidione foeneratores exemerit.* Eodem pertinent, quae scripsit ad Q. fr. I. 1, 6 *cives locupletes nostri consulatus beneficio se incolumes fortunas habere arbitrantur:* — *Nisi quod* ponitur, ubi exceptio additur iis, quae in universum affirmantur. Cf. X. 5, 2. XI. 6, 6. Fam. XIII. 1, 2. Orat. 67. Earum usum ellipticum recte exposuit Kritz. ad Sal. Iug. 95, 3. Hoc loco plene dicendum erat: Tusculano et Pompeiano valde delector, *nisi* hoc unum haberent incommodi, *quod* me — obruerunt. Potuerat etiam pro *nisi quod* scribi *sed tamen.*

Aere non Corinthio, sed circumforaneo. De aere Corinthio, ex quo pretiosissima vasa fiebant, vid. Dukerus ad Flor. II. 16, 6. Mullerus, Archaeol. § 306, 1. *Aes circumforaneum* dicit pecuniam, quam mutuam sumebant ab argentariis, qui mensas habebant ad Ianos in foro.

Prognostica. Nobbius ap. Orellium in Cicer. Opp. IV. 2, p. 555 suspicatur Tullium Arati Διοσημεῖα, a se adolescentulo in Latinum sermonem conversa hoc tempore recensuisse. Cf. Mureti Var. Lect. I. 20.

De censu tuo. Recte sic scripserunt Lamb. et Or. cum cod. Z., neque aliud latet in *accensu* (Med.). Sine dubio enim Atticus responderat Ciceronis epistolae XI Kal. Febr. datae (I. 18), in qua extrema admonitus fuerat, ut mature *ad censum* veniret. Non recte iudicant, qui hic *accessu, decessu, recessu* emendant.

§ 12. *Paetus,* cet. Cf. I. 20, 7.

Ad Octavium. Post C. Antonium in Macedoniam pro praetore missus est C. Octavius, eamque provinciam summa laude obtinuit. Q. fr. I. 2, 7. Suet. Aug. 3. Huic per literas commendavit negotia, quae Atticus in illa provincia habebat.

In tocullionibus. Tocullio nomen a Cicerone per iocum fictum e Graeco τόκος, ut vidit Turnebus Adv. III. 21, designat *minutum foeneratorem.* Casaubonus ad Theophr. Charact. c. 6. comparavit, quos Graeci dicunt ἡμεροδανειστάς et τοκογλύφους. Sed quis credat Atticum vere comparari cum hominibus, qui parvam pecuniae summam in paucos dies turpi foenore credebant? Noluit amicum appellare *foeneratorem:* blandius appellat *tocullionem.*

II. (*A. U. C.* 694.)

1. Cura, amabo te, Ciceronem nostrum. Ei nos *συννοσεῖν* videmur. 2. *Πελληναίων* in manibus tenebam et hercule magnum acervum Dicaearchi mihi ante pedes exstruxeram. O magnum hominem! † et eo multo plura didiceris quam de Procilio. *Κορινθίων* et *Ἀθηναίων* puto me Romae habere. Mihi credes † leges haec doceo mirabilis vir est. *Ἡρώδης*, si homo esset, eum potius legeret, quam unam literam scriberet; qui me epistola petivit, ad te, ut video, comminus accessit. Coniurasse mallem quem restitisse coniurationi, si illum mihi audiendum putassem. 3. De Lollio, sanus non es; de Vinio, laudo. Sed heus tu, ecquid vides Kal. venire, Antonium non venire? iudices cogi? Nam ita ad me mit-

---

4 *et a quo* — 6 *Mihi crede, leges: Haec doceo* — *mirabilis* — 10 *de* † *vino.*

---

§ 1. *Ciceronem nostrum.* Q. fratris filium, quem sorore sua Pomponia natum Atticus apud se aegrotare Ciceroni nuntiaverat. — *Ei nos συννοσεῖν* est emendatio Mureti, Var. Lect. XIV. 8, facta ad cod. Sirleti, in quo erat CINOS CYNOCTIN.

§ 2. Πελληναίων — Κορινθίων et Ἀθηναίων *πολιτείας* non fuisse partes maioris operis, quo Dicaearchus instituta moresque diversorum Graeciae populorum est persecutus, quod Βίου Ἑλλάδος inscripsit adversus Naekium in Museo Phil. Rhen. I. p. 51 seqq. recte defendit Max. Fuhr in op. de Dicaearchi reliquiis p. 87 seqq.

† *Et eo.* Sic habet Med. Quod vulgo editur *et a quo* displicet maxime propterea, quod sequitur *de Procilio,* quamvis illud per se recte dicatur. Codices in h. l. omnes corrupti sunt. Quod Lamb. scripsit *et unde* imprimis Tullianum videtur, (cf. II. 9, 2 *a Theophrasto didicisse*); sed minus recedes a Med. vestigiis, si legeris deleta copula: *De quo* vel etiam, *De eo multo plura didiceris* cet.

De Procilio. De hoc homine pauca constant. Habetur idem, qui citatur a Varrone de L. L. V. § 148 et 154 et Plin. H. N. VIII. 4, sed temere Graevius in Trebellii Pollionis Aemiliano *Procilii* nomen pro *Proculo* intrudere volebat. Πολιτίκα scripsisse videtur.

Mihi credes † leges haec doceo mirabilis vir est. Sic erat in Z. et fere idem e Med. notatur. Lambinus Ciceronem scripsisse suspicatur: *Mihi credas, legendus est: mirabilis vir est.* I. F. Gronovius pro *doceo* legebat *de eo.* Wesenbergius, Emend. Epistt. p. 117: *Mihi credes si leges: hic mirabilis vir est,* putans *doceo* corruptum esse e *Dicaearchi* nomine, male intruso ad explicandum pron. *hic.* Ego malim: *Mihi crede, si leges haec, dices: Mirabilis vir est.*

Ἡρώδης. Tangi videtur ille Herodes, quem postea Cicero filii sui Athenis magistrum esse voluit, cuius mentio fit infra XIV. 16, 3. 18, 4. XV. 16 A. —

Si homo esset ɔ: si saperet, si humanum sensum haberet. Inf. IV. 15, 2. *Si vis homo esse, recipe te ad nos.* Gronov. X. 11, 5, *quoniam est homo* et XII. 38, 3 *si modo homines sint* eodem fere modo dicta sunt. Sed magis huc facit Tusc. II. 39 *si quidem homo esset* et Fam. XI. 29, 2 *ipse me hominem non putabo.* Iam ita locutus erat Terentius Ad. I. 2, 26.

Ad te comminus accessit. Nimirum ad recitandum librum, quo Catilinae coniurationem exposuerat, ut intelligitur ex iis, quae sequuntur.

De Lollio, sanus non es; de Vinio, laudo. Haec quo spectent, nemo docebit, quum Attici epistola, in qua de illis scriptum erat, perierit. Qui libris scriptis tantum tribuunt, ut hic non de personis, sed de *lolio* aut *oleo* et de *vino* agi putent, his suum iudicium non invideo. *Sanus non es* ɔ: non recte iudicas. Plaut. Men. V. 2, 66 *sanun' es, qui istuc exoptes.*

§ 3. *Ecquid vides Kal. venire, Antonium non venire?* cet. Quamvis non necesse sit Kal.

tunt Nigidium minari in contione se iudicem, qui non affuerit, compellaturum. Velim tamen, si quid est de Antonii adventu quod audieris, scribas ad me et, quoniam huc non venis, coenes apud nos utique pridie Kal. Cave aliter facias. Cura ut valeas.

---

esse Ianuarias, nihil tamen obstat, quominus hanc epistolam brevi ante sequentem ultimis diebus m. Decembris a. 694, datam esse statuamus. Iam aliquot menses ante C. Antonius provinciam successori tradiderat, vid. ep. sup. § 12, sed nondum Romam redierat, ubi M. Caelius de repetundis eum erat accusaturus.

Nigidium. Pighium, qui Nigidium tribunum pl. facit, reprehendit Schneiderus in comm. de primo Caesaris consulatu, inserta Actis Societ. Gr. V. I. p. 375, statuens eum fuisse iudicem quaestionis in iudicio, quod Antonio parabatur.

Compellaturum. Compellare est reum facere, in iudicium vocare. Cf. intt. ad Suet. Caes. 17.

Huc non venis. Ex verbis — *puto me Romae habere,* tum ex illis — *ad me mittunt,* apparet hanc epistolam extra urbem, fortasse in Tusculano, fuisse scriptam. Erat autem Attici consilium recta urbem petere. Eo nunc a Cicerone ad coenam vocatur pridie Kal.

III. (*A. U. C.* 694).

1. Primum, ut opinor, εὐαγγέλια. Valerius absolutus est Hortensio defendente. Id iudicium Auli filio condonatum putabatur, et Epicratem suspicor, ut scribis, lascivum fuisse. Etenim mihi caligae eius et fasciae cretatae non placebant. Quid sit sciemus, quum veneris. 2. Fenestrarum

---

§ 1. *Primum — εὐαγγέλια.* ↄ: epistolam ordiar a laeto nuntio Valerii absoluti. Sed quum illa *ut opinor,* tum totius loci habitus facit, ut haec ironice accipienda esse credam, quemadmodum Wielandus in vers. Germ. V. 1. p. 229 verba interpretatur et in adnot. p. 331 seqq. explicat.

Valerius. Videtur esse Afranii cliens, certe alius quam L. Valerius Flaccus, quem Hortensius anno sequente defendit. Vid. h. l. 25, 1.

Id iudicium Auli filio condonatum putabatur. Quum in archetypo esset *A. filio* inde scribae fecerunt *Atilio. Auli filius* est L. Afranius consul. Cf. 1. 18, 5. 20, 5. — Ut autem Valerius absolutus est in Afranii gratiam, adnitente Pompeio, sic T. Fadius innocens condemnatus est, eodem Pompeio volente. Vid. Fam. V. 18, 2, ubi Cicero ad Fadium scribit *unum hoc esse iudicium, quod una sententia eaque dubia potentiae alicuius condonatum existimetur.*

Epicratem. Ficto nomine designat Pompeium, Afranii fautorem, illo tempore *praepotentem.*

Lascivum fuisse. „Protervum vel petulantem fuisse in iudicibus urgendis, ut absolverent." Gron. Wielandus l.l. recte comparat Graecum ὑβρίζειν.

Etenim mihi caligae — non placebant. ↄ: Displicebat in Pompeio, quod communem civium habitum fastidiebat, atque ut ora vulgi in se converteret, aliter quam solebant in urbe vestitus ambulabat. *Caligae* sunt calceamenti genus militare, quum in urbe calceis uterentur. Fuit, qui mallet *Gallicae,* quo nomine indicatur calceorum genus, quod infimas tantum calces tegit. Vid. Salmas. ad Hist. Aug. Script. p. 290. Et negari nequit, istas magis convenire fasciis cretatis, quibus hominis luxuria et mollities notatur.

Fasciae cretatae. Fasciis quibus crura vestiuntur utebantur Romae, qui adversa valetudine laborabant, Quintil. I. O. XI. 3, 144, eaque excusatione Pompeius utebatur. Sed mollitiem hominis indicabat maxime candidus fasciarum color. Idem Pompeio acerbe obiecit Favonius ap. Val. Max. VI. 2, 7. Cf. Ammian. Marc. XVII. 11. De fasciis, qui plura cupit, adeat Salmasium, Op. l. p. 221 seqq.

Quid sit sciemus, quum veneris. Scripsit Cicero hanc epistolam ad Atticum Romae degentem, a quo de Valerii absolutione ita certior factus erat, ut multa tamen coniecturae et suspicioni essent relicta.

angustias quod reprehendis, scito te *Κύρου παιδείαν* reprehendere. Nam, quum ego idem istuc dicerem, Cyrus aiebat vi radiorum *διαφάσεις* latis luminibus non tam esse suaves. Etenim *ἔστω ὄψις μὲν η α, τὸ δὲ ὁρώμενον β, γ, ἀκτῖνες δὲ δ καὶ ε*. Vides enim caetera. Nam, si *κατ᾽ εἰδώλων ἐμπτώσεις* videremus, valde laborarent *εἴδωλα* in angustiis; nunc fit lepide illa *ἔκχυσις* radiorum. Caetera si reprehenderis, non feres tacitum, nisi si quid erit eiusmodi, quod sine sumptu corrigi possit. 3. Venio nunc ad mensem Ianuarium et ad *ὑπόστασιν* nostram ac *πολιτείαν*, in qua *Σωκρατικῶς εἰς ἑκάτερον*, sed tamen ad extremum, ut illi solebant, *τὴν ἀρέσκουσαν.*. Est res sane magni consilii. Nam aut fortiter resistendum est legi agrariae, in quo est quaedam dimicatio, sed plena laudis, aut quiescendum, quod est non dissimile atque ire in Solonium aut Antium, aut etiam adiuvandum, quod a me aiunt Caesarem sic exspectare, ut non dubitet. Nam fuit apud me Cornelius; hunc dico Balbum, Caesaris familiarem. Is affirmabat illum om-

2 *viridariorum* —

§ 2. Aedificabat Ciceroni villam Cyrus architectus, in quam quum Atticus ex itinere deverterat, id maxime reprehenderat quod fenestrae essent angustiores. Cicero nunc Cyri rationes iocose exponit.

Vi radiorum διαφάσεις. Alii *viridariorum* sive potius *viridiorum* (cf. Heinsius in Syll. Epistt. Burm. V. p. 82 et 88. Lagomarsinus ad Poggian. I. p. 47) διαφάσεις, quod interpretantur *prospectus in viridia* ɔ: in campos. Sententia optima, sed voc. διαφάσεις refragatur. Recte Luenemannus in Indice ap. Orellium *apparitiones et imagines rerum* esse dicit. *Radii* sunt ἀκτῖνες, qui ex oculis emittuntur, ἐκχέονται, usque ad rem, quam spectamus, τὸ ὁρώμενον. Cicero, ut ipsam Cyri disputationem conservet, Graece pleraque narrat.

Vides enim caetera. Non absolvit disputationem, quasi iam nunc Attico omnia plana sint et perspicua.

κατ᾽ εἰδώλων ἐμπτώσεις ɔ: *secundum imaginum incursiones.* Imagines ab ipsis rebus emissas sensibus percipi, Epicurus docuerat. Hinc commentum de sole pedali aliaque similia. Vid. de Finib. I. 20 sq. cum adnot Madvigii, p. 46. Fam. XV. 16. Gell. N. A. V. 16, qui diversas philosophorum de visu opiniones recenset.

Nunc fit lepide, cet. Tacite reiicit insulsam Epicuri doctrinam. *Nunc* in argumentando significanter ponitur.Cf. XI. 2, 3.

Non feres tacitum ɔ: te refellam, non patiar te impune aliquid in Cyri opere reprehendere. Eadem locutio est apud Livium I 50, 9. III. 45, 6.

Nisi si quid et *nisi quid* differunt, ut πλὴν εἰ et πλὴν ἤ, quorum illud dubitanter excipit, hoc certissime. Vid. Fritzsche ad Aristoph. Thesmoph. p. 193 sq. Quare Cicero, qui non putabat quicquam reprehendi posse, quod sine sumptu corrigi posset, h. l. scripsit *nisi si quid.* At in Caes. B. G. I. 31 in verbis *Nisi quid in Caesare populoque Romano sit auxilii,* ubi codices variant, Schneiderus recte *si* omisisse videtur. Cf. de usu particularum *nisi si* Reisig. Schol. § 457.

§ 3. *Ad* ὑπόστασιν *nostram ac* πολιτείαν ɔ: ad consilium meum in re publica gerenda.

Legi agrariae, quam Caesar ferre cogitabat. De ea dicemus ad ep. 16 h. l.

Non dissimile atque. Cf. de hoc usu part. *atque* Handii Turs. I. 470 sq. Reisig. in Scholis § 235.

Solonium. Campus agri Lanuvini, amoenitate Antio non cedens. — *Ire in Solonium aut Antium* dicit rem publicam deserere et otiose vivere.

nibus in rebus meo et Pompeii consilio usurum daturumque operam, ut cum Pompeio Crassum coniungeret. Hic sunt haec: coniunctio mihi summa cum Pompeio; si placet, etiam cum Caesare; reditus in gratiam cum inimicis, pax cum multitudine, senectutis otium. Sed me κατάκλησις mea illa commovet, quae est in libro III,

Interea cursus, quos prima a parte iuventae
Quosque adeo consul virtute animoque petisti,
Hos retine atque auge famam laudesque bonorum.

Haec mihi quum in eo libro, in quo multa sunt scripta ἀριστοκρατικῶς, Calliope ipsa praescripserit, non opinor esse dubitandum, quin semper nobis videatur

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.

Sed haec ambulationibus Compitaliciis reservemus. Tu pridie Compitalia memento. Balineum calfieri iubebo et Pomponiam Terentia rogat; matrem adiungemus. Θεοφράστου περὶ φιλοτιμίας affer mihi de libris Quinti fratris.

---

4 κατακλείς

Ut cum Pompeio Crassum coniungeret. Odium Crassi et Luculli in Pompeium ex arbitraria Asiae administratione repetit Appianus de B. C. II. 2. Ad ea quae praecedunt cf. Cic. de prov. cons. c. 17.

Hic sunt haec ɔ: ad Caesarem in hac re adiuvandum haec me impellunt.

κατάκλησις. Scripsi e coniectura mea. In Med. est κατακρεσις. Vulgo probant Turnebi correctionem κατακλείς. Illa vox, quae *clausulam* indicat, recte legitur IX. 18, 3, sed h. l. requiro nomen, quod *exhortationem* designet. In sincera Graecitate est παράκλησις. Sed Romani Graece loquentes et scribentes multa non emendate usurparunt, quae vel a Graecis aequalibus acceperant vel ipsi finxerant.

In libro III carminis de consulatu meo.

Non opinor esse dubitandum, cet. Postquam in utramque partem quaedam disputavit, iam proponit, quid sibi faciendum videatur, usus celeberrimo Hectoris Homerici effato, quod legitur Iliad. XII. 243.

Compitalia. Hic dies, Laribus attributus, quibus in compitis fiebat, agebatur quotannis post Saturnalia, sed tempore conceptivo non statuto. Varro de ling. Lat. VI. 25. Macr. Saturn. I. 4 extr. — Comparatis cum his verbis *Tu pridie Compitalia memento,* iis quae leguntur in epist. praec. *coenes apud nos pridie Kal.,* verisimile fit a. 695 Compitalia ipsis Kal. Ianuariis fuisse indicta, ut factum esse a. 696 novimus ex orat. in Pison. 8. A. 705 a. d. IIII. Non. Ian. celebrata sunt, Att. VII. 7, 3. Cf. Schneideri comm. de primo Caesaris consulatu in Actis soc. Graecae Vol. I p. 374. sq.

Pomponiam Terentia rogat ɔ: invitat, ut ad se veniat. Ita Catullus 8, 13 *nec rogabit invitam puellam* et in Petronii Sat. 72, *familia in funus rogata.* In parietibus aedium Pompeianarum *rogat* sine obiecto rei, velut PANSAM AED. PARATUS ROGAT, est dictum pro: rogat, ut sibi faveat.

Matrem Attici, quae vitam produxit ad annum aetatis nonagesimum, Nepos in Att. 17.

Θεοφράστου περὶ φιλοτιμίας. Sic recte, ut videtur, Victorius. Diog. Laert. V. § 46 citat duos libros Theophrasti *de ambitione* vel *de honorum studio.*

IV. (*A. U. C.* 695.)

1. Fecisti mihi pergratum, quod Serapionis librum ad me misisti, ex quo quidem ego — quod inter nos liceat dicere — millesimam partem vix intelligo. Pro eo tibi praesentem pecuniam solvi imperavi, ne tu expensum muneribus ferres. At quoniam numorum mentio facta est, amabo te, cura ut cum Titinio quoquo modo poteris transigas. Si in eo, quod ostenderat, non stat, mihi maxime placet ea, quae male empta sunt, reddi, si voluntate Pomponiae fieri poterit; si ne id quidem, numi potius reddantur quam ullus sit scrupulus. Valde hoc velim ante quam proficiscare amanter, ut soles, diligenterque conficias. 2. Clodius ergo, ut ais, ad Tigranem? velim, † Syrpiae conditiones, sed facile patior. Accommodatius

11 *condicione* —

§ 1. *Fecisti mihi pergratum, quod Serapionis librum ad me misisti.* Cogitabat Cicero de opere geographico (Vid. h. ep. 3. 6, l. 7. 1), in quo Eratosthenem sequi decreverat, non neglectis iis, quae adversus hunc scripserant Hipparchus et Serapion, qui memoratur a Plinio in Indice Script. l. IV et V.

Quod inter nos liceat dicere. Quod in consimili loco de N. D. I. 74 *dicere* in optimis libris non legitur, non facit, ut h. quoque l. tollendum sit. Cf. Hand. Turs. III. p. 400 sq. Recte Ellendtius de Orat. II. 96 retinuit omnium librorum lectionem, *ut in herbis rustici solent dicere,* quum Beierus ad Off. III. 92 v. *dicere* glossatori tribuisset.

Praesentem pecuniam. Praesens dicitur pecunia, quae non in nominibus est, sed praesto in arca; praesens pecunia solvitur, cum solutio non per attributionem, sed statim fit. Vid. Wunderi Var. Lect. e cod. Erfurt. p. LXXXIX seqq.

At. Ac vel *et* scribendum videtur. — De negotio Titiniano nihil affirmare possumus.

Reddantur. Manutius corr. *addantur* ad id, quod iam numeratum est. Sed quum non constet aliquid numeratum fuisse Titinio, verius puto *tradantur* vel *pendantur.*

§ 2. *Clodius ergo — patior.* In loco desperato exhibui cod. Med. lectionem. Comparatis iis, quae leguntur ep. 7, 3 mihi in mentem venit, olim ita scriptum fuisse: *Clodius ergo, ut ais, ad Tigranem vel in Cyprum: opimae conditiones; sed facile patior.* Exeunte a. 694 Caesar cum Pompeio et Crasso se coniunxerat, ut in re publica ad suum arbitrium omnia componerent. Eorum consiliis obstabat Cicero, quamvis aperte nondum restitisset. Hunc ut sibi conciliarent, excogitarunt rationem removendi Clodii. Nec diu quaerendum erat. Poterant enim ipsum legare vel ad Tigranem Armeniae regem salutandum, vel in Cyprum, ubi iam tum discordias fuisse verosimile est. Homini plebeio (nam Clodium ad plebeios transiisse ep. 7, 2 ita narratur, ut non tunc demum factum sit; cf. Abeken op. l. p. 90) talis legatio quam honorifica fuisset et quantas inde opes corradere potuisset, Ciceronem non fugiebat, sed non aegre ferebat Clodio potius tales conditiones offerri, quam sibi. Nam ipse quoque discedere cupiens, ep. 5, 1, liberam legationem malebat. Longe aliter I. F. Gronovius verba correxit. cuius adnotationem ineditam adscribam: „Nodus hic Alexandri more solvendus. Apud Plutarchum (in Lucullo, 22) mentio est alicuius Metrodóri, qui amicus fuit Mithridatis Magni, adeo ut appellaretur pater regis. Hic mittebatur ad Tigranem, ut eum pertraheret in bellum Romanum. Ille venientem rogavit, an sibi hoc utile fore aestimaret. Metrodorus imprudens respondit: ut legatus Mithridatis suadeo, ut Metrodorus dissuadeo. Hoc cum a Tigrane Mithridates accepisset, eum occidit. Metrodorus autem erat natione Scepsius. Ideo cogitavi an esset: *Scepsii conditione* ɔ: ut in ea legatione periret, quemadmodum Scepsius ille." Ingeniosum hoc est, sed longius quaesitum.

enim nobis est ad liberam legationem tempus illud, quum et Quintus noster iam, ut speramus, in otio consederit et iste sacerdos Bonae Deae cuius modi futurus sit scierimus. Interea quidem cum Musis nos delectabimus animo aequo, immo vero etiam gaudenti ac libenti; neque mihi unquam veniet in mentem Crasso invidere neque poenitere, quod a me ipse non desciverim. 3. De geographia, dabo operam ut tibi satisfaciam, sed nihil certi polliceor. Magnum opus est, sed tamen, ut iubes, curabo ut huius peregrinationis aliquod tibi opus exstet. 4. Tu quidquid indagaris de re publica et maxime quos consules futuros putes, facito ut sciam; tametsi minus sum curiosus. Statui enim nihil iam de re publica cogitare. 5. Terentiae saltum perspeximus. Quid quaeris? Praeter quercum Dodonaeam nihil desideramus, quo minus Epirum ipsam possidere videamur. 6. Nos circiter Kal. aut in Formiano erimus aut in Pompeiano. Tu, si in Formiano non erimus, si nos amas, in Pompeianum venito. Id et nobis erit periucundum et tibi non sane devium. 7. De muro imperavi Philotimo, ne impediret quo minus id fieret, quod tibi videretur. Tu, censeo, tamen adhibeas Vettium. His temporibus, tam dubia vita optimi cuiusque, magni aestimo unius aestatis fructum palaestrae Palatinae, sed ita tamen, ut nihil minus velim quam Pomponiam et puerum versari in timore ruinae.

Ad liberam legationem. Legationes liberae sunt, quae senatori non rei publicae, sed sui commodi causa dabantur. Locus classicus de iis est de Leg. III. 18, ubi vidd. intt.

Quum Quintus noster — in otio consederit. ↄ: ex Asia provincia redierit, quod factum est anno sequenti.

Cum Musis nos delectabimus ↄ: in Musarum consortio delectationem quaeram. Handius in Turs. II. p. 147 comparavit similem locum ex II. 61 de Orat. *Cum his me — oblecto qui res gestas aut orationes scripserunt.*

Animo aequo, immo vero etiam gaudenti ↄ: quid dico animo aequo? immo gaudenti etiam ac libenti, ut expl. Hand. Turs. I. p. 224 seqq. — De forma ablativorum in *i* ablego ad Reisigii Schol. § 67 et ad Wesenbergium, Obss. Crit. in Sestianam p. 6 seq.

Crasso invidere, quod se cum Caesare et Pompeio coniunxerit.

§ 6. *Circiter Kal.* Schneiderus l.l. p. 377 recte statuit Kal. Maias indicari, et epistolas 4—9 inde a III. Id. April. ad XV Kal. Mai. esse scriptas.

Et — et non. Fam. XIII. 23. *Manlius et semper me coluit, et a studiis nostris non abhorret. Et non* ponitur non solum, ubi negationi singularis vis inhaeret, sed etiam ubi *et* valet *et simul, et praeterea.* Vid. Haase ad Reisigii Schol. § 236.

§ 7. In explicando h. l. Wielandum I. p. 470 sq. sequar. Aedibus M. et Q. Ciceronis in Palatio murus erat communis, quem suis sumptibus M. reficere debebat. Itaque Pomponiae nomine Atticus rogaverat, ut ruinam minanti dominus succurreret, eoque magis quod inde prospiciebant exercitationes palaestricas. Marcus igitur rescribit, sibi quoque placere ut murus reficiatur, si opus sit et architecto ita videatur; sin ex mora nihil periculi sit timendum, malle se negotium in alium annum transferre tecte significat.

Vettium, Cyri libertum. Saepius citatur Chrysippi nomine, ut XIII. 29, 2. XIV. 9, 1. Cf. Fam. VII. 14, 1. *Censeo adhibeas* usitata constructione impr. apud comicos. Cf. Gron. ad Liv. XXXVI. 7, 17 et in epist. Pomp. inf. VIII. 11 A. *censeo ad nos venias,* item C.

Unius aestatis fructum palaestrae P. ↄ: unam aestatem frui adspectu palaestrae Palatinae. De duplice genitivo ab uno nomine suspenso accurate disputavit Ellendt ad Cic. de Orat. II. p. 128 sq. Locus in quo versamur pertinet ad eam classem, de qua postremo loco dixit, laudans exempla e Caes. B. C. I. 7 *omnium temporum iniurias inimicorum* et Cic. Sest. 15 *superioris anni rei p. naufragium.*

V. (*A. U. C.* 695.)

1. Cupio equidem et iam pridem cupio Alexandream reliquamque Aegyptum visere et simul ab hac hominum satietate nostri discedere et cum aliquo desiderio reverti; sed hoc tempore et his mittentibus

αἰδέομαι Τρῶας καὶ Τρῳάδας ἑλκεσιπέπλους.

Quid enim nostri optimates, si qui reliqui sunt, loquentur? an me aliquo praemio de sententia esse deductum?

Πουλυδάμας μοι πρῶτος ἐλεγχείην ἀναθήσει —

Cato ille noster, qui mihi unus est pro centum milibus. Quid vero historiae de nobis ad annos DC. praedicarint? quas quidem ego multo magis vereor quam eorum hominum, qui hodie vivunt, rumusculos. Sed, opinor, excipiamus et exspectemus. Si enim deferetur, erit quaedam nostra potestas et tum deliberabimus. Etiam hercule est in non accipiendo nonnulla gloria. Quare si quid *Θεοφάνης* tecum forte contulerit, ne omnino repudiaris. 2. De istis rebus exspecto tuas litteras: quid Arrius narret, quo animo se destitutum ferat, et qui consules parentur, utrum, ut populi

---

16 *ecqui* —

---

§ 1. Atticus, qui tum Romae erat, amico prope Antium rusticanti videtur indicasse trium virorum, qui tum in re p. omnia ad suum nutum componebant, consilium legandi Ciceronis ad Ptolemaeum Auleten, ut senatus nomine dissensiones inter regem et Aegyptios ortas componeret. Cf. Wieland. I. p. 471 sq.

Iam pridem cupio. Particula recte iungitur cum praesenti, quando indicatur aliquid et olim fuisse et nunc esse. Cf. Haase ad Reisig. p. 491.

Ab hac hominum satietate nostri. De duplici genitivo vid. ad ep. 4, 7 h. l. Add. Reisigii Schol. p. 620 sq.

Αἰδέομαι κ. τ. λ. Cicero saepissime usus est in epistolis hoc versu ex Hom. Il. VI. 442, et eo qui sequitur, desumpto ex Il. XXII. 100. Vid. VII. 1, 4 et 12, 3. VIII. 16, 2. XIII. 13, 2 et 24. Etiam Persius eo respicit Sat. I. 4.

Qui mihi unus est pro centum milibus. Comparari potest Antimachi dictum, quod refertur in Bruto, 191. *Plato mihi unus instar est omnium,* ubi de vera scriptura non constat. Graeca verba servantur in ep. 11, 1 ad Att. XVI. *εἷς ἐμοὶ μυρίοι.*

Ad annos DC. Cf. h. l. 17, 2. Praepositio indicat spatium temporis. V. 2, 1 *ad annum.* XII. 46 *ad X annos. Sexcenta* respondere *μυρίοις* vix est, quod moneam, cuius usus originem ingeniose exposuit Niebuhrius, Hist. Rom. I. adn. 568.

Praedicarint. Non quaerit Cicero, quid historia de se dictura sit *post* ingens temporis spatium, sed quid *per* omnia saecula homines de se indicaturi sint. Perperam igitur nonnulli futurum exactum in futurum simplex mutarunt.

Excipiamus. „omnia, quae nobis offerentur, veluti venatores feras excipiunt." Orell.

Θεοφάνης. Erat hic Pompeii consiliorum omnium particeps, ut ex his epistolis et vita Pompeii a Plutarcho conscripta abunde apparet. Cf. quoque Tac. Ann. VI. 18.

§ 2. *De istis rebus* ɔ: de rebus, quae Romae geruntur, ubi tu es.

Quo animo se destitutum ferat, sc. a Caesare in consulatus petitione. Cf. I. 17, 11. II. 7. 3.

Et qui consules parentur. Cicero non quaerit, num consulatus ad aliquos deferatur, sed quibusnam destinetur. Pronomini *ecqui* igitur non est locus.

sermo, Pompeius et Crassus, an, ut mihi scribitur, cum Gabinio Servius Sulpicius, et num quae novae leges, et num quid novi omnino, et quoniam Nepos proficiscitur, cuinam auguratus deferatur, quo quidem uno ego ab istis capi possum. † Vide securitatem meam. Sed quid ego haec, quae cupio deponere et toto animo atque omni cura φιλοσοφεῖν? Sic, inquam, in animo est. Vellem ab initio. Nunc vero, quoniam, quae putavi esse praeclara, expertus sum quam essent inania, cum omnibus Musis rationem habere cogito. 3. Tu tamen de Curtio ad me rescribe certius, et nunc quis in eius locum paretur, et quid de P. Clodio fiat, et omnia, quemadmodum polliceris, ἐπὶ σχολῆς scribe et, quo die Roma te exiturum putes, velim ad me scribas, ut certiorem te faciam quibus in locis futurus sim, epistolamque statim des de iis rebus, de quibus ad te scripsi. Valde enim exspecto tuas literas.

---

4 *Vide* sine vitii indicio. — 9 *num quis* —

Quoniam Nepos proficiscitur, cuinam auguratus deferatur. In locum Q. Metelli Celeris, quem superioris anni consulem vidimus, initio a. 695 exstincti (p. Cael. 95), augur factus esset eius frater Q. Metellus Nepos, nisi hoc ipso tempore pro praetore, ut suspicatur Manutius, in provinciam profectus fuisset. Quamvis enim in auguribus cooptandis absentis ratio haberi potuerit, ut in caeteris sacerdotum comitiis, de quo vid. ep. ad Brut. I. 5, 3, praesens tamen facilius fiebat.

Cuinam auguratus deferatur ɔ: quis in concione nominandus sit. Cf. Marquardt A. R. II. 3, p. 144.

Quo quidem uno ego ab istis capi possum. Mox tamen Cicero sententiam mutasse videtur; qui enim aliter postea Catoni ausus fuisset scribere: *sacerdotium, quum non difficillime consequi possem, non appetivi?* Fam. XV. 4, 13. Nam quod Tunstallus p. 47 seq. hoc argumentum propterea infirmum indicat, quod epistola illa ad Catonem ἀπολογητικὴ sit, non persuadet. Cicero enim rem potius silentio praetermisisset, quam ea de se affirmasset, quae falsa esse Catonem non fugisset.

† *Vide securitatem meam.* Bosius ex ingenio ita scripsit. Sed *securitati* hic non locus est. *Securitas* quae sit, optime apparet ex Vell. Pat. II. 18, ubi Arminius dicitur *haud imprudenter speculatus neminem celerius opprimi, quam qui nihil timeret, et frequentissimum initium esse calamitatis securitatem,* et ex epist. IV. 16, 10 ad Att., ubi Cicero scribit se in maxima rei p. perturbatione *miram securitatem* retinere. Huius vero loci longe alia ratio est. Plurima de reip. statu ex amico quaerit ostenditque ea, quae Romae gerantur, summae sibi curae esse; mox pergit: *sed quid ego haec* (np. *quaero*), *quae cupio deponere* cet. Quod scribere non poterat, si ante vel *securitatis,* vel ut volebat Muretus, *levitatis* mentionem fecisset. Hoc quum intelligeret, G. Kahntius suspicatus est Ciceronem scripsisse: *Vides curiositatem meam,* coll. II. 12, 2. IV. 11, 2. VI. 1, 25. vid. Symb. crit. in M. T. C. epistt., Zeitz 1844, p. 2 sq. Emendatio omnino probanda videtur. Nam quod mihi aliquando propter verba: *quo — capi possum* in mentem venit: *vide cicuritatem meam,* id relinquo, quoniam illud substantivum nusquam inveni.

Sic inquam in animo est. Vellem ab initio. Kahntius l. c. e scriptura Med. — *animo sic vellem* scribendum putat: — *in animo est, ac vellem.* Ego copulam non desidero.

Cum omnibus Musis rationem habere idem est, quod Tusc. V. 66 dicit *cum Musis commercium habere* ɔ: totum se literis tradere. In Cat. M. 51 de agricolis legimus: *Habent rationem cum terra,* Cael. 50. *Cum hac aliquid adolescentem habuisse rationis.*

§ 3. *De Curtio.* Quem dicat, ignoramus. Sed Tunstallus p. 49 non male Q. Metelli Celeris mentionem instaurari suspicatur; quare servavi, quod e Mediceo notatur, *et* NUNC *quis in eius locum paretur.*

VI. (*A. U. C.* 695.)

1. Quod tibi superioribus literis promiseram, fore ut opus exstaret huius peregrinationis, nihil iam magno opere confirmo. Sic enim sum complexus otium, ut ab eo divelli non queam. Itaque aut libris me delecto, quorum habeo Antii festivam copiam, aut fluctus numero; nam ad captandos lacertos tempestates non sunt idoneae. A scribendo prorsus abhorret animus. Etenim γεωγραφικά, quae constitueram, magnum opus est: ita valde Eratosthenes, quem mihi proposueram, a Serapione et ab Hipparcho reprehenditur; quid censes, si Tyrannio accesserit? Et hercule sunt res difficiles ad explicandum et ὁμοειδεῖς, nec tam possunt ἀνθηρογραφεῖσθαι quam videbantur et quod caput est, mihi quaevis satis iusta causa cessandi est, qui etiam dubitem, an hic Antii considam et hoc tempus omne consumam, ubi quidem ego mallem duumvirum quam Romae fuisse. 2. Tu vero sapientior Buthroti domum parasti. Sed, mihi crede, proxima est illi municipio haec Antiatium civitas. Esse locum tam prope Romam, ubi multi sint, qui Vatinium nunquam viderint? ubi nemo

---

12 *est. Quin etiam* — *hic an Antii* — 14 *me fuisse.*

---

§ 1. *Superioribus literis.* ep. 4, 3.

Fluctus numero ɔ: nihil agendo delector. Qui operam in re inani collocat, τὰ κύματα ἀριθμεῖν dicitur in fabula Aesopi, quam inseruit Lucianus Hermotimo, c. 84.

Ad captandos lacertos. Lacerti sunt pisces, de quibus vid. Plin. H. N. XXXII. 149. Aelian. de N. A. X. 11. XII. 25. Libri manuscripti consentiunt in lect. *lacertas;* sed de his cogitare absurdum est.

Eratosthenes. Celeberrimus Geographus, cuius operum fragmenta collegit G. Bernhardius, Berolini 1822. Vixit Alexandriae tertio saeculo a. C.

Ab Hipparcho. De hoc homine astronomiae cognitione inter veteres principe vid. Schoell, Gesch. d. Griech. Liter. II. p. 244 seqq. Floruit saeculo a. C. secundo. Strabo saepe laudat eius ὑπομνήματα πρὸς Ἐρατοσθένη.

Tyrannio. Doctus grammaticus, cuius frequens mentio fit in epistolis ad Atticum et ad Q. fratrem. Libros Ciceronis confusos disposuit, IV. 8 A. 2 et pueros Cicerones docuit, ad Q. fr. II. 4, 2. Strabo hunc grammaticum Amisenum se audivisse narrat XII. 3, 16. De eo disputavit H. Plauerus, Berol. 1852.

Qui etiam dubitem, an hic Antii considam. Non debuerant editores discedere a cod. Med. scriptura in hoc loco, quum ipse Cicero disertis verbis declaret se haec Antii scribere. Sed pro *quin etiam dubitem,* ne coniunctivus in mendo cubet, necessario scribendum est *qui etiam dubitem,* ut volebat Manutius, recte exponens: cui etiam aliquando veniat in mentem Antii considere. Similiter de h. l. pronuntiavit Madvig. ad II de Fin. p. 320.

Duumvirum. Summi magistratus municipiorum et coloniarum cum aliis titulis ornantur, tum saepe *duoviri iuri dicundo* dicuntur. Caeterum tironum causa moneo *duumvirum* esse genitivum contractum, quo in his similibusque appellationibus semper se uti docet Cicero in Orat. 156. In antiquis inscriptionibus eundem inveniri docuit Buchelerus Mus. Rhen. XI. 527, cui in seqq. *me* a Bosio additum non placet. Nos omisimus.

§ 2. *Proxima est illi municipio haec A. civitas.* Illustrantur haec iis, quae scribit IV. 8, 1. *Hoc scito Antium Buthrotum esse Romae, ut Corcyrae illud tuum.* Ubi *Romae* et *Corcyrae* dativi sunt. *Proximam* igitur dicit, quae est amoenitate vix inferior.

sit praeter me, qui quemquam ex vigintiviris vivum et salvum velit? ubi me interpellet nemo, diligant omnes? Hic, hic nimirum πολιτευτέον. Nam istic non solum non licet, sed etiam taedet. Itaque ἀνέκδοτα, quae tibi uni legamus, Theopompio genere aut etiam asperiore multo pangentur. Neque aliud iam quidquam πολιτεύομαι nisi odisse improbos, et id ipsum nullo cum stomacho, sed potius cum aliqua scribendi voluptate. Sed ut ad rem, scripsi ad quaestores urbanos de Quinti fratris negotio. Vide quid narrent, ecquae spes sit denarii, an cistophoro Pompeiano iaceamus. Praeterea de muro statue quid faciendum sit. Aliud quid? Etiam. Quando te proficisci istinc putes, fac ut sciam.

6 † *scribendi* —

Ex vigintiviris. Lege Iulia ager Campanus a XX viris dividendus erat. vid. Dio XXXVIII. 1, 2. Suet. Octav. 2. Plin. H. N. VII. 176. liber de coloniis p. 103, quos laudat Rudorfius in disp. de lege Mamilia inserta Diariis iurispr. hist. IX. 3, p. 413 sq.

Vivum et salvum velit. In Med. correctum est *vivum esse velit.* Sed Victorii coniectura minus recedit ab errore libr. M. Z.

ἀνέκδοτα. Arridet suspicio Malaspinae, hoc nomine indicari librum *de suis consiliis* s. expositionem suorum consiliorum a Cassio Dione XXXIX, 10 (qui tamen eum post exsilium a Cicerone scriptum significat) et Asc. Ped. ad orat. in toga cand. fragm. I. laudatum. Consilium igitur post reditum ab exsilio perfecisse putandus est. Neque sane probabile est librum illum ἀνέκδοτον, quem a. 710 nondum perpolitum dicit ad Att. XIV. 17, 6, eundem esse, quem a. 695 scribere coepisset.

Theopompio genere. Theopompi Chii famosa erat in suorum temporum vitiis notandis acerbitas, et Ciceronis consilio imprimis apta erat scriptio, qualem in Theopompo notavit Dion. Hal. epist. ad Cn. Pompei. cap. 6.

Pangentur. „Pangere, figere, unde plantae pangi dicuntur, cum in terram demittuntur. Inde etiam versus pangi vel figi in cera dicuntur." Festus in voce. Cf. Colum. de Re rust. X. 451: *ceu litera proxima primae pangitur in cera docti mucrone magistri.* Rarius de oratione soluta dicitur, ut h. l. et ep. 14, 2.

Cum aliqua scribendi voluptate. Orell. vocabulo *scribendi* asteriscum praeposuit, et coniecit *ridendi.* Non assentior. Nam voluptas, quae e scribendo percipitur, et ipsa tollit stomachum.

Scripsi ad quaestores — iaceamus. „Quaestores urbani curabant magistratibus provincialibus, quod ex aerario in sumptum debebatur. Ideo Q. Cicero [ex Asia discessurus] cupiebat hoc sibi ab illis curari denario ɔ: Romano nummo, illi vero facta versura cum Pompeio numerare volebant ex ea pecunia, quam hic confecto bello Mithridatico in Asia in cistophoro nummo locaverat." Popma.

Iaceamus. Multiplicem usum verbi *iacere* lexicographi demonstrant. Hic satis convenit, quo *iacere* dicuntur, qui spe destituti sunt; sed qui additur ablativus *cistophoro P.* molestiam facit, et sine exemplo esse videtur. Vide, num forte scribendum sit: *an in cistophoro P. iaceamus* ɔ: an destituamur spe denarii, cum praesto sit cistophorus.

De muro, cf. ep. 4, 7 et 7, 5.

VII. (*A. U. C.* 695.)

1. De geographia etiam atque etiam deliberabimus. Orationes autem [me] duas postulas, quarum alteram non libebat mihi scribere, quia † ab-

2 *autem me duas* —

sciram, alteram, ne laudarem eum, quem non amabam. Sed id quoque videbimus. Denique aliquid exstabit, ne tibi plane cessasse videamur. 2. De Publio quae ad me scribis, sane mihi iucunda sunt, eaque etiam velim omnibus vestigiis indagata ad me afferas, quum venies; et interea scribas, si quid intelliges aut suspicabere, et maxime de legatione quid sit acturus. Equidem ante quam tuas legi literas, hominem ire cupiebam non mehercule, ut differrem cum eo vadimonium — nam mira sum alacritate ad litigandum —, sed videbatur mihi, si quid esset in eo populare, quod plebeius factus esset, id amissurus. Quid enim ad plebem transisti? ut Tigranem ires salutatum? Narra mihi: reges Armenii patricios resalutare non solent? Quid quaeris? Acueram me ad exagitandam hanc eius legationem. Quam si ille contemnit et si, ut scribis, bilem id commovet et latoribus et auspicibus legis curiatae, spectaculum egregium. 3. Hercule, verum ut loquamur, subcontumeliose tractatur noster Publius: primum, qui quum in domo Caesaris quondam unus vir fuerit, nunc ne in viginti

---

1 *abscideram* — 10 *salutare* — 15 *domi Caesaris.*

---

§ 1. *Orationes autem* [*me*] *duas postulas.* Sic omnes codd. noti. Sed nusquam *postulare* cum accus. personae et rei ponitur. Itaque vel *a me* corrigendum est, vel *me* inducendum, ut e scribae errore ortum.

† *absciram.* Sic libri scripti; editiones dant *abscideram*, quod falsum puto. Interpretes narrant solitum fuisse Ciceronem summa causarum capita scripto mandare, et putant eum notas huius orationis delevisse. Si hoc voluisset Cicero, planius indicasset. Et merito Malaspina dubitavit de hoc usu *abscindendi.* Suspicor olim scriptum fuisse *quia abieceram*, quod Orat. III. 102 de negligenti declamatione, nec minus recte de celeri et non diligenti compositione ponitur. Cf. Ernesti Lex. Technol. Rhet. Latin. p. 294 sq. et Göllerus in edit. Oratoris Tulliani p. 419, qui citat haec Senecae, epist. 75, 1 *contentus sensus meos ad te pertulisse, quos nec exornassem, nec abiecissem.* Firnhaberi coni. *Quia ars aberat* v. *abfuerat* vix mentione digna est.

Quem non amabam. Pompeium indicari, quem post Clodii traductionem ad plebem minus quam antea amabat, quamvis certis argumentis demonstrari non possit, verosimile statuitur. Temere Tunstallus op. l. p. 37 Hortensium tangi suspicatur.

§ 2. *Hominem ire cupiebam.* Kahntius in Symb. Crit. p. 4 inverso ordine *ire hominem* a Cicerone scriptum fuisse opinatur, ductus corruptela codd. *in hominem ire cupiebam* et quia in verbo vis inest. Recte vidisse credo.

Ut differrem cum eo vadimonium Vadatur sive vadimonium dat, qui promittit se certo die in iure affuturum. Hinc intelligitur, quid sit *vadimonium sistere, differre, deserere.* De vadimonio consulantur Gaii Inst. IV. 184—187 et Cicero in orat. p. Quintio passim. Formulam h. l. metaphorice poni intelligitur.

Resalutare. Sic cod. in marg. Crat. Recte. Cf. Phil. II. 106.

Et latoribus et auspicibus legis curiatae ɔ: et iis, qui de Clodio arrogando legem tulerunt, in quibus princeps Caesar, et iis, qui in auspicio affuerunt, inter quos nominatur Pompeius, inf. 12, 1 et VIII. 3, 3.

§ 3. *In domo Caesaris.* Scripsi e Med., etsi non minus rectum est, quod e margine Crat. vulgo editur *domi Caesaris.* Cf. I. 12, 3. Oppositio, qua illud commendari Klotzius putat, nulla est. Opponuntur *quondam* et *nunc, unus vir* et *in viginti.* Si Cicero etiam verbis *in domo Caesaris* aliquid opponere voluisset, scripsisset: *in re publica nunc* cet.

In viginti. De his notavi ad ep. praec. § 2. Merito autem Wielandus in adn. 2 ad hanc epistolam miratur Ciceronis imprudentiam,

quidem esse potuerit; deinde alia legatio dicta erat, alia data est. Illa opima ad exigendas pecunias Druso, ut opinor, Pisaurensi an epuloni Vatinio reservatur; haec ieiuna tabellarii legatio datur ei, cuius tribunatus ad istorum tempora reservatur. Incende hominem, amabo te, quoad potest. Una spes est salutis istorum inter istos dissensio, cuius ego quaedam initia sensi ex Curione. Iam vero Arrius consulatum sibi ereptum fremit. Megabocchus et haec sanguinaria iuventus inimicissima est. Accedat vero, accedat etiam ista rixa auguratus. Spero me praeclaras de istis rebus epistolas ad te saepe missurum. 4. Sed illud quid sit scire cupio, quod iacis obscure, iam etiam ex ipsis quinque viris loqui quosdam. Quidnam id est? Si est enim aliquid, plus est boni, quam putaram. Atque haec,

5 *ipsos* —

qui non viderit Clodium respuere quamlibet legationem aliudve munus publicum praeter tribunatum, ut hoc gladio uteretur ad opprimendum Ciceronem.

Alia — dicta erat, alia data est. Cf. Corn. Nep. Eumen. 2, 2: *Hoc tempore data est Eumeni Cappadocia, sive potius dicta; nam tum in hostium potestate erat.*

Illa opima in Aegyptum legatio recte opponitur *ieiunae* ad Tigranem legationi, quae sane a relegatione non multum distabat.

Druso — Pisaurensi an epuloni Vatinio. Quare hic Drusus a Pisauro, Umbriae oppido, cognomen habeat, et quis omnino fuerit, idem de quo legimus IV. ep. 15, 9 et 16, 8, an alius, nemo facile monebit. Neque certo constat, cur Vatinius *epulo* dicatur. Probabilis tamen est eorum suspicio, qui hic respici putant ad illud epulum Q. Arrii, in quo Vatinium cum toga pulla accubuisse ipsi obiicit Cicero in Vat. § 30—32. In margine Med. male *nebuloni* pro *epuloni* adscriptum esse quis non videt? Probabilius est, quod Malaspina *Pisaurensi* substitui volebat *Isaurensi*.

Reservatur — reservatur. De repetitione unius vel plurium vocabulorum agit Schneiderus ad Caes. B. G. I. 3, 3. Ex exemplis Tullianis, quae affert, maxime huc facit locus e Verr. Act. I. 7, ubi v. *arbitrabantur* in eadem sententia bis ponitur.

Tabellarii. Sic proprie vocabantur servi, qui epistolas perferebant. I. 13, 1. XIII. 19, 1.

Quoad potest. Alibi dicit *quoad* (*quod*) *eius fieri potest*, ut Fam. III. 2, 2. V. 8, extr. Absolute ponitur de lege agr. II. 7, 19, *ut id, quoad posset, quoad fas esset, quoad liceret, populi ad partes daret.* Fortasse tamen h. l. e Mediceo potius scribendum: *quod potes*, ut Fam. XIV. 4, 6 in Petrarchae apographo est: *Cura, quod potes, ut valeas.* Idem liber quum Att. X. 2, 2 praebeat: *Tu — quod poteris, nos consiliis iuvabis*, sine causa vulgo edunt *quoad.*

Istorum inter istos dissensio. Reduxi Med. scripturam, quam deseruit Orellius, qui edidit *inter ipsos*, ut volebat Ernestus. Accommodatur enim pronomen pronomini praecedenti. Cf. Hand, Enchir. Stili Lat. p. 194 sq. et Bakius qui de formulis *inter se* et *inter ipsos* acute disp. ad Cic. Leg. p. 338 sq.

Fremit. De iratis dicitur IV. 1, 7. 15, 7 et saepius. Sed qui faustos clamores tollunt, non minus *fremere* dicuntur, ut in Verg. Aen. I, 559.

Megabocchus. Kreyssigius in Beieri fragm. orat. p. 291 recte monet hunc hominem e grege Catilinae non diversum esse a C. Megaboccho, qui memoratur in orat. p. Scauro, § 40, neque alium credo, quem Plutarchus in Crasso, 25, vocat Μεγάβακχον, Crassi in expeditione Parthica comitem. Dicit igitur hoc, Megabocchum et reliquos Catilinarios infestos esse Caesari, Pompeio, Crasso.

Rixa auguratus. Cf. ep. 5, 2. 9, 2 h. l.

§ 4. *Quod iacis obscure. Iacere* est obiter memorare. Vid. h. l. 23, 3. Planc. 30, quaeque congessit Kritz. ad Sal. Iug. 11, 5.

Iam etiam ex ipsis quinqueviris loqui quosdam. Placet suspicio Manutii reponentis *ex ipsis XX viris*, et in orat. de prov. cons. 41,

sic velim existimes, non me abs te κατὰ τὸ πρακτικὸν quaerere, quod gestiat animus aliquid agere in re publica. Iam pridem gubernare me taedebat, etiam quum licebat. Nunc vero quum cogar exire de navi, non abiectis sed ereptis gubernaculis, cupio istorum naufragia ex terra intueri, cupio, ut ait tuus amicus Sophocles, κἂν ὑπὸ στέγῃ

πυκνᾶς ἀκούειν ψεκάδος εὑδούσῃ φρενί.

5. De muro quid opus sit videbis. Castricianum mendum nos corrigemus, et tamen ad me Quintus CCIↃↃ IↃↃ. scripserat, non (ut) ad sororem tuam HS. $\overline{\text{XXX}}$. Terentia tibi salutem dicit. Cicero tibi mandat, ut Aristodemo idem de se respondeas, quod de fratre suo, sororis tuae filio, respondisti. De Amalthea quod me admones, non negligemus. Cura ut valeas.

---

8 [CIↃ] CCIↃↃ IↃↃↃ — *nunc ad* — 11 Ἀμαλθεία —

---

ubi Cicero narrat se repudiasse quinqueviratum a Caesare sibi oblatum, similem emendationem commendantis, coll. ad Att. IX. 2, 1. *Repudiari se totum, magis etiam quam olim in XX viratu, putabit.* Facilius enim crediderim in numeris erratum fuisse, quam fuisse e XX viris quinque maiori quam reliquos potestate, etsi Mommsenum de V viris ex lege Iulia non dubitare video in Corp. inscr. lat. I. p. 279.

Loqui ɔ: quid de his rebus sentiant verbis declarare.

Non abiectis sed ereptis gubernaculis. ɔ: non sponte, sed coactus deponens rei p. curam. Quod in Med. a prima manu est *receptis* non posse ferri ab Ernesto satis demonstratum est. Recte in margine Med. emendatur *ereptis*, quod Malasp. quoque in duobus codd. scriptis invenit. Fere semper veteres plurali numero *gubernacula* dicunt, quoniam quaevis navis duo habebat πηδάλια.

κἂν ὑπὸ στέγῃ κ. τ. λ. ɔ: utique sub tecto densum audire imbrem secura mente. Comp. Tibull. I. 1, 45—48:

Quam iuvat immites ventos audire cubantem,
Aut gelidas hibernus aquas quum fuderit Auster,
Securum somnos, imbre iuvante, sequi.

De muro — videbis. cf. ad 4, 7 h. l.

§ 5. *Castricianum mendum* „videtur esse aliquid peccati vel fraudis in re pecuniaria et negotio cum Q. Cicerone." Ern. Castricium esse negotiatorem, qui rursus memoratur in epistolis a. 709 datis XII. 28, 3 et 30, 2, veri simile est. Itaque diversus est ab illo Castricio, de quo in orat. p. Flacco, 75, quae a. 695 habita est, mortuo et apud Smyrnaeos sepulto legimus. Utrumque confudit Orellius Onom. p. 138 sq. Sequentem numerum posui, quemadmodum in plus tribus Mss. invenisse se testatur Malaspina. Quod reliqui codices habent CIↃ CCIↃↃ IↃↃↃ, in quo primum mille ponitur, tum decem milia, postremo quinquaginta milia, aperte vitiosum est. Deinde pro *non* de Malasp. coni. et falsa cod. Y auctoritate editur *nunc*. Magis placet altera Malaspinae suspicio, quam recepi.

Cicero, cet. M. Cicero erat tum sex annos natus. Aristodemum suspicamur fuisse literatorem, cui puer absentiam suam excusatam cupit.

De fratre suo np. patrueli. cf. adnot. ad I. 5, 1.

De Amalthea. Vid. ad II. 1, 11. Orellius sine iusta causa nomen h. l. Graece scripsisse videtur.

VIII. (*A. U. C.* 695.)

1. Epistolam quum a te avide exspectarem ad vesperum, ut soleo, ecce tibi nuntius pueros venisse Roma. Voco, quaero, ecquid litterarum? Negant. Quid ais, inquam, nihilne a Pomponio? Perterriti voce et vultu confessi sunt se accepisse, sed excidisse in via. Quid quaeris? Permoleste tuli. Nulla enim abs te per hos dies epistola inanis aliqua re utili et suavi venerat. Nunc, si quid in ea epistola, quam ante diem XVI. Kal. Mai. dedisti, fuit historia dignum, scribe quam primum, ne ignoremus; sin nihil praeter iocationem, redde id ipsum. Et scito Curionem adolescentem venisse ad me salutatum. Valde eius sermo de Publio cum tuis literis congruebat. Ipse vero mirandum in modum „reges odisse superbos." Peraeque narrabat incensam esse iuventutem neque ferre haec posse. Bene habemus; nos, si in his spes est, opinor, aliud agamus. Ego me do historiae. Quamquam licet me Saufeium putes esse, nihil me est inertius. 2. Sed cognosce itinera nostra, ut statuas, ubi nos visurus sis. In Formianum volumus venire Parilibus; inde — quoniam putas praetermittendum nobis esse hoc tempore Cratera illum delicatum — Kal. Mai. [de Formiano] proficiscemur, ut Antii simus a. d. V. Non. Mai. Ludi

---

13 *Bene habemus nos, si in his spes est; opinor, aliud agamus.* — 18 *de Formiano* sine uncinis.

---

§ 1. *Historia dignum* „serium et grave, qualia sunt quae in historias referuntur." Man. Nisi forte Cicero scripsit ἱστορίᾳ .): cognitione *dignum*, quod nosse mea intersit.

Reges odisse superbos. Petitum hoc e versu Lucilii de Granio praecone. Cf. VI. 3, 7. In I ad Q. fr. 2, 16 scribit quoque de *horum regum odio.*

Peraeque narrabat cet. Cf. ep. 7, 3, *haec sanguinaria iuventus inimicissima est.*

Bene habemus nos; — agamus. Videtur verbis aliquid vitii inesse. Nam etsi *belle* vel *bene habere* (*se*) quod proprie dicitur, de iis, qui bona utantur valetudine (Fam. IX. 9, 1. XVI. 15, 1) dicuntur quoque, quorum res bene se habent, illa tamen *opinor, aliud agamus* male cum reliquis cohaerent. Quare assentior Corrado ita scriptum fuisse putanti: *Bene habet; nos, si in his spes est, opinor, aliud agamus*, ut laetari se dicat, quod Caesaris et Pompeii regnum multis odiosum videatur, se otiose rerum eventum exspectare, neque se sanguinariae iuventuti adiungere velle. *Bene habet* Plauto frequens legitur in orat. p. Mur. 14 et laudatur a Quinct. I. O. IX. 2, 26.

Ego me do historiae. Cf. ep. 6, 2.

Saufeium. De eo dixi ad I. 3, 1. Cf. porro Nepos Att. 12 et Servius ad Verg. Aen. I. 6, quem locum correxit Niebuhrius, Hist. Rom. I. adn. 247 sq.

§ 2. *Parilibus.* Parilia sive Palilia erat dies festus, qui agebatur die urbis Romae natali, a. d. XI Kal. Mai. in honorem Palis, pastorum Deae, vel ut aliis videtur Dei. Cf. Hartung, Religion der Römer II. p. 148 seqq. Sabini Palem cum Cerere confudisse videntur, si recte coniicio apud Servium ad Georg. I. 7 scribendum esse: „Quamvis Sabini Cererem *Palem* (vulgo *Panem*) appellant."

Cratera illum delicatum. Sinus maris, qui terminatur promontoriis Miseni et Minervae, Crater appellatur. Strabo V. 4, 3 et 8. De nominis origine disputavit Casaubonus ad Strab. p. 242 B. — Ad illum sinum habebat Cicero Pompeianum, quo proficisci paulo ante cogitabat. Vid. h. l. 4, 6.

De Formiano. Haec a glossatore profecta videntur.

enim Antii futuri sunt a IV. ad prid. Non. Mai. Eos Tullia spectare vult. Inde cogito in Tusculanum, deinde Arpinum, Romam ad Kal. Iun. Te aut in Formiano aut Antii aut in Tusculano cura ut videamus. Epistolam superiorem restitue nobis et appinge aliquid novi.

IX. (*A. U. C.* 695).

1. S. V. B. E. Quum mihi dixisset Caecilius quaestor puerum se Romam mittere, haec scripsi raptim, ut tuos elicerem mirificos cum Publio dialogos, quum eos, de quibus scribis, tum illum, quem abdis et ais longum esse, quae ad ea responderis, perscribere; illum vero, qui nondum habitus est, quem illa βοῶπις, quum e Solonio redierit, ad te est relatura. Sic velim putes, nihil hoc posse mihi esse iucundius. Si vero, quae de me pacta sunt, ea non servantur, in caelo sum, ut sciat hic noster Hierosolymarius traductor ad plebem, quam bonam meis putissimis orationibus gratiam retulerit, quarum exspecta divinam παλινῳδίαν. Etenim, quantum coniectura auguramur, si erit nebulo iste cum his dynastis in gratia, non modo de cynico consulari, sed ne de istis quidem piscinarum Tritonibus poterit se iactare. Non enim poterimus ulla esse in in-

---

6 *relatura, sic* —

---

§ 1. *S. V. B. E.* Haec formula, qua veteres epistolas saepe auspicabantur, miris erroribus obnoxia fuit. Quum enim librarii singulas literas punctis separare neglexissent, h. l. ex SVB vel SVBE nonnulli fecerunt *subito*, infra autem monstrum vocabuli inde obtruderunt Balbo (IX. 7 B.) *subposteaquam*, quod per primas editiones propagatum, in Aldinis mutatum est in *subito posteaquam.* Cf. etiam initium epistolae Pompeii VIII. 11 C. et adn. Hier. Lagomarsini ad Pogg. Epist. IV. p. 49, qui inde ortum suspicatur vocab. Bembi *subantea* pro *paullo ante.* Mirum quidem hanc de valetudine gratulationem huic uni epistolae ad Atticum praefixam esse, in ceteris omnibus desiderari; neque tamen cum Bern. Thierschio in Add. ad Ciceronis exsulis epistolas, quas a. 1844 Tremoniae edidit p. XII propterea e cod. Med. *subito* recipiendum censui.

Caecilius. In Onomast. Tull. p. 100 hoc refertur ad Q. Caecilium Bassum, qui gravis Caesaris adversarius fuit.

Illum vero. Notetur usus particulae in gradatione, ut sit *maxime.* Cf. Kühner ad Tusc. I. 98.

Illa βοῶπις. Iunonis epitheto indicatur Clodia, quam sororem Publius uxoris loco habuisse dicebatur, ut Jupiter illam.

E Solonio. Vid. ad ep. 3, 3 h. l. Post v. *relatura* sententiam absolutam esse vidit Thierschius.

Quae de me pacta sunt. „Promiserat Clodius Pompeio, se nihil acturum contra Ciceronem, ep. 22, 2. 24, 5." Man. De passivo usu part. *pactus* Ernestus frustra dubitat.

In caelo sum ɔ: beatus sum, quum ea eveniunt, quae optabam. Contrarium est, quod legimus Phil. II. 107, aliquem *de caelo detrahere.* Optat Cicero, ut Clodius fidem fallat, ut Pompeius sentiat, quam ingratum se Ciceroni, perpetuo laudum suarum praeconi, praestiterit. Cf. quae notabo ad ep. 19, 2.

Hierosolymarius. Pompeius, qui a. 691 Hierosolyma ceperat.

Meis putissimis orationibus. Immerito haec displicebant Ernesto. Pompeius enim eo maiorem gratiam Ciceroni referre debebat, quo magis huius in se ornando studium expertus erat. Quum tamen adiectivum *putus* apud Ciceronem sit inusitatum, non refragabor, si quis *politissimis* malit, aut *cultissimis.*

Non modo — se iactare ɔ: non modo Clodius non poterit apud populum insultare mihi,

vidia spoliati opibus et illa senatoria potentia. Sin autem ab iis dissentiet, erit absurdum in nos invehi. Verumtamen invehatur. Festive, mihi crede, et minore sonitu, quam putaram, orbis hic in re publica est conversus; citius omnino, quam oportuit, culpa Catonis, sed rursus improbitate istorum, qui auspicia, qui Aeliam legem, qui Iuniam et Liciniam, qui Caeciliam et Didiam neglexerunt, qui omnia remedia rei publicae effuderunt, qui regna quasi praedia tetrarchis, qui immanes pecunias paucis dederunt. 2. Video iam, quo invidia transeat et ubi sit habitatura. Nihil me existimaris neque usu neque a Theophrasto didicisse, nisi brevi tempore desiderari nostra illa tempora videris. Etenim si fuit invidiosa senatus potentia, quum ea non ad populum, sed ad tris homines immoderatos redacta sit, quid iam censes fore? Proinde isti licet faciant, quos volent, consules, tribunos pl., denique etiam Vatinii strumam sacerdotii διβάφῳ vestiant, videbis brevi tempore magnos non modo eos, qui ni-

---

4 † *rursus* — 7 *qui regna, qui praedia* —

---

quem ipse vocat cynicum consularem, sed ne Lucullo quidem, Hortensio et eiusmodi hominibus insultabit. — *Se iactare de aliquo* redit in Verr. IV. 46. *Iactat se iamdudum de Calidio: narrat omnibus se emisse.* — *Piscinarum Tritones* dicit eos, qui ut Triton semper in mari erat, sic libenter in villis suis ad piscinas habitabant. In explicando h. l. erravit P. Victorius Var. Lect. XXII. 23 M. Pupium Pisonem esse cynicum consularem arbitratus et *iactare se de aliquo* interpretans, alicuius auctoritate et nomine uti ad res suas confirmandas.

Ulla esse in invidia. Primus sic edidit Bosius. Codices et veteres editiones praep. *in* omittunt. Sed abesse non potest; nam *invidia* non est qualitas quaedam personae inhaerens, sed res externa. Cf. ad V. 14, 2. *In invidia esse* de re dicitur Sal. Iug. 25, de persona ap. Liv. XXIX. 37.

Erit absurdum in nos invehi. Nam tum potius debebat ille se cum Cicerone et piscinariis coniungere, ut dynastas illos perderent.

Minore sonitu — est conversus. Cf. ep. 21, 2. *Equidem sperabam — sic orbem rei publicae esse conversum, ut vix sonitum audire, vix impressam orbitam videre possemus.* p. Planc. 93. *Stare omnes debemus, tanquam in orbe aliquo rei publicae, qui quoniam versatur, eam deligere partem, ad quam nos illius utilitas salusque converterit.* In his locis ipsa res publica cum orbe ɔ: trocho comparatur; quare hoc quoque loco *orbis hic rei publicae* scribendum videtur.

Culpa Catonis. Vid. II. 1, 8.

Sed rursus ɔ: sed ab altera parte. Eadem vis adverbii VII. 6, 2. 11, 4. Cf. Kuhner ad Tusc. I. 40. Sine causa Or. malebat *prorsus.*

Auspicia. Adoptio enim Clodii facta est contra auspicia, quum de coelo servaretur, de prov. cons. 45. De Lege *Aelia* dixi ad I. 16, 13; leges Iunia Licinia, et Caecilia Didia agebant de modo legum promulgandarum et ferendarum.

Qui regna quasi praedia tetrarchis — dederunt. Varie loco parum concinno mederi temptarunt interpretes. Wesenb. Emend. p. 117 *tetrarchis* ortum putat e glossemate ad v. *regna* adscripto. Sed quum non solum ad Fam. I. 9, 7 scribat, se hoc tempore libere dixisse *de vi, de auspiciis, de donatione regnorum,* sed in orat. in Vatin. 29 de iisdem rebus agens *regibus* addat *tetrarchas,* veriorem puto Klotzii emendationem eamque recepi.

§ 2. *Vatinii strumam sacerdotii διβάφῳ vestiant.* Apud Plut. in Cic. 9, Vatinius dicitur χοιράδων τὸν τράχηλον περίπλεως, et in Vatin. 39 strumae ab ore improbo demigrasse et aliis se locis collocasse traduntur. *Sacerdotium* est auguratus, ut Fam. XV. 4, 13. Liv. I. 18, inter cuius insignia refertur toga bis tincta. Fam. II. 16, 7. Plin. H. N. IX. 136. Caeterum Vatinium frustra in Q. Me-

hil titubarunt, sed etiam illum ipsum, qui peccavit, Catonem. 3. Nam nos quidem, si per istum tuum sodalem [Publium] licebit, *σοφιστεύειν* cogitamus; si ille cogit, tum dumtaxat nos defendere et, quod est proprium artis huius, *ἐπαγγέλλομαι*

ἄνδρ' ἀπαμύνεσθαι ὅτε τις πρότερος χαλεπήνῃ.

Patria propitia sit; habet a nobis, etiamsi non plus, quam debitum est, plus certe, quam postulatum est. Male vehi malo alio gubernante quam tam ingratis vectoribus bene gubernare. 4. Sed haec coram commodius. Nunc audi quod quaeris. Antium me ex Formiano recipere cogito a. d. v. Non. Mai. Antio volo Non. Mai. proficisci in Tusculanum. Sed quum e Formiano rediero — ibi esse usque ad prid. Kalend. Mai. volo —, faciam statim te certiorem. Terentia tibi salutem. *Κικέρων ὁ μικρὸς ἀσπάζεται Τίτον Ἀθηναῖον.*

---

2 *Publium* —

---

telli locum augurem fieri voluisse, novimus ex orat. in Vatin. 19.

Qui peccavit, eo, quod equites a senatu disiunxit.

§ 3. [*Publium*]. Non esse Ciceronis declaravi ad ep. 1, 3 h. l.

Si ille cogit, tum dumtaxat nos defendere. Recepi Orellii coniecturam, quum mihi quidem in codicum erroribus *cogitat tantum* et *cogit tantum* (cod. Hisp.) nihil aliud latere videatur, neque Bosii inventum *si ille cogit ἄντα* (ἐλθεῖν) vel minima veri similitudine commendetur. *Dumtaxat nos defendere* est illius impetum repellere, non facere impetum in illum.

Artis huius, τῶν σοφιστῶν, quam nunc profitetur.

ἐπαγγέλλομαι κ. τ. λ. „Denuntio me repulsurum, quicunque prior me laeserit." Versus ex Hom. Il. XXIV. 369.

Patria propitia sit, cet. Saepe talia de se profitetur, ut Fam. V. 13, 4: *Praestitimus enim patriae non minus certe, quam debuimus; plus profecto, quam est ab animo cuiusquam aut consilio hominis postulatum.*

§ 4. Κικέρων κ. τ. λ. Assentior Wielando, V. I. p. 391 haec a Marco filio, Graecis literis tum apud Aristodemum operam dante, adscripta esse existimanti. Longe aliter haec accepit Peerlkampius. Suspicatur in epistola Attici Ciceronem parvi animi fuisse appellatum, eoque respicientem hunc scripsisse ὁ μικρὸς τὸν μέγαν ἀσπάζεται et simul iocose Titi nomen ita immutasse, ut vel Τιτᾶνα, vel Τιτυὸν τὸν Ἀθηναῖον scriberet.

X. (*A. U. C.* 695.)

Volo ames meam constantiam. Ludos Antii spectare non placet. Est enim *ὑποσόλοικον*, quum velim vitare omnium deliciarum suspicionem, repente *ἀναφαίνεσθαι* non solum delicate, sed etiam inepte peregri-

---

Volo ames meam constantiam. Ironice. Nam paucis ante diebus scripserat se velle Antii esse a. d. V. Non. Mai., ut Tullia ludos ibi spectaret, ep. 8, 2. Nunc mutato consilio in Formiano diutius manere decrevit.

Non solum delicate, sed etiam inepte p. Recte

nantem. Quare usque ad Non. Mai. te in Formiano exspectabo. Nunc fac ut sciam, quo die te visuri simus. Ab Appii Foro hora quarta. Dederam aliam paullo ante Tribus Tabernis.

Ernestus illud retulit ad Antii delicias, hoc ad spectacula, quae ineptus esset, qui Antii consectaretur, Romae contemneret. Ciceronis iudicium de ludis cognoscitur ex Fam. VII. 1.

Appii foro — Tribus Tabernis. Situm locorum indicavi ad I. 13, 1.

XI. (*A. U. C.* 695.)

1. Narro tibi: plane relegatus mihi videor, posteaquam in Formiano sum. Dies enim nullus erat, Antii quum essem, quo die non melius scirem, Romae quid ageretur, quam ii, qui erant Romae. Etenim literae tuae non solum quid Romae, sed etiam quid in re publica, neque solum quid fieret, verum etiam quid futurum esset, indicabant. Nunc, nisi si quid ex praetereunte viatore exceptum est, scire nihil possumus. Quare quamquam iam te ipsum exspecto, tamen isti puero, quem ad me statim iussi recurrere, da ponderosam aliquam epistolam plenam omnium non modo actorum sed etiam opinionum tuarum, ac diem, quo Roma sis exiturus, cura ut sciam. 2. Nos in Formiano esse volumus usque ad prid. Nonas Mai. Eo si ante eam diem non veneris, Romae te fortasse videbo. Nam Arpinum quid ego te invitem?

Τρηχεῖ', ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος. οὔτι ἔγωγε
Ἧς γαίης δύναμαι γλυκερώτερον ἄλλο ἰδέσθαι.

Haec igitur, et cura ut valeas.

---

§ 1. *Narro tibi.* Formula sermonis familiaris, qua utebantur rem novam et inexspectatam dicturi. Vide Malaspinam ad XIII. 51, 2.

Dies — quo die. De iteratione substantivi post pron. relativum multi dixerunt, quos recenset Ellendt. ad Cic. de Orat. II. p. 98 sq., ipse hunc usum a legibus et formulis iuris repetens. Conf. praeterea, quae disputant Peterus in Exc. IV ad Cic. Brutum et Bakius ad Legg. p. 271 sq.

Nisi si quid. Vid. ad ep. 3, 2 h. l.

§ 2. τρηχεῖ' κ. τ. λ. Versus ex Hom. Odyssea IX. 27 sq. de Ithaca, quacum Arpinum iterum comparatur de Leg. II. 1.

Haec igitur, et cura ut valeas ɔ: haec igitur sunt, quae te scire volo, et epistolae adscribo solemne illud *cura ut valeas.*

XII. (*A. U. C.* 695.)

1. Negent illi Publium plebeium factum esse! Hoc vero regnum est

---

§ 1. Epistola ipsis Cerialibus in itinere data, eodem die cum epist. 10, sed paullo ante eam. Ordo mutatus est, quia haec cum seq. demum epistola ad Atticum pervenit.

Negent illi cet. Recte negat Schutzius potuisse Caesarem et Pompeium negare, quod Romae omnes factum esse sciebant; sed sua opera Publium ad plebem traductum esse

et ferri nullo pacto potest. Emittat ad me Publius, qui obsignent: iurabo Cnaeum nostrum, collegam Balbi, Antii mihi narrasse se in auspicio fuisse. O suaves epistolas tuas uno tempore mihi datas duas! quibus *εὐαγγέλια* quae reddam, nescio; deberi quidem plane fateor. 2. Sed vide *συγκύρημα*. Emerseram commodum ex Antiati in Appiam ad Tris Tabernas, ipsis Cerialibus, quum in me incurrit Roma veniens Curio meus. Ibidem ilico puer abs te cum epistolis. Ille ex me nihilne audissem novi: ego negare. „Publius, inquit, tribunatum pl. petit." Quid ais? „Et inimicissimus quidem Caesaris, et ut omnia, inquit, ista rescindat." Quid Caesar? inquam. „Negat se quidquam de illius adoptione tulisse." Deinde suum, Memmii, Metelli Nepotis exprompsit odium. Complexus iuvenem dimisi, properans ad epistolas. Ubi sunt, qui aiunt *ζώσης φωνῆς*? Quanto magis vidi ex

---

5 *commode* —

---

fortasse negare poterant. Itaque vel de Orellii coni. *factum a sese esse* scribendum censeo, vel *esse* mutandum in *a se*. Paulo post pro *emittat* necessarium puto *mittat*.

Qui obsignent testimonium, quod iuratus dabo.

Cnaeum nostrum, collegam Balbi. In hac Pompeii designatione aculeum latere mihi persuasum est. Sed difficilis optio inter M. Atium Balbum, hominem Aricinum, quem inter XX viros fuisse tradit Suet. Octav. 4 et cui M. Antonius generis ignobilitatem obiecit Phil. III. 16, et L. Cornelium Balbum Gaditanum, a Pompeio civitate donatum. Sed vix credibile hunc, qui teste Velleio II. 51 consul factus est ex privato, vel in XX viratu vel in alio munere Pompeii collegam fuisse. Quare de illo cogitare malo. Quod autem Thierschius contra libros hic *Bibuli* nomen scribendum putat, non probo, quoniam Bibulus certe illi auspicio interesse noluerit, neque de alio munere, in quo collegae fuerint, agatur.

Se in auspicio fuisse. Pronomen *se*, in cod. Mediceo ultima syllaba praeced. vocabuli absorptum, abesse non potest. Pompeius Ciceronem Antium convenit fortasse, in Campaniam proficiscens. *Esse in auspicio* p. adesse auspicio veteres dicebant. Cf. Divin. II. 71. Rep. II. 16.

§ 2. *Commodum — quum.* Bis in scriptis Ciceronis legitur *commode — quum* h. l. et Verr. III. 61, ubi tamen verae scripturae vestigia in Vaticano codice (*postmodum*) cernuntur. In Plauti Trinummo II. 3, 9, Ritschelius e palimpsesto Ambrosiano reposuit: *commodum ipse exit Lesbonicus cum servo foras.* Non dubitavi hic *commodum* corrigere, ut volebat Malaspina. Cf. Wesenberg, ad Sestianam, p. 24 sq. et Hand. in Turs. II. p. 102.

Ipsis Cerialibus. Celebrabantur a. d. XIII. Kal. Mai, biduum ante Parilia. Describit Ovid. Fast. IV. 389 seqq.

Ibidem ilico. Citavit haec verba Madv. ad Fin. I. 19 ubi *deinde ibidem* explicat *paene eodem temporis momento.* Et sic malim, quam cum Handio Turs. III. p. 208 de loco dictum accipere. *Ilico* scripsi pro *illico* monitu Klotzii ad Ter. Andr. p. 38 ed. Lips. a. 1865.

Et inimicissimus quidem Caesari PETIT, *ut omnia, inquit, ista rescindat.* Nisi statuimus Curionem obscure locutum esse, ita potius eius verba scribenda sunt, quam ut in codd. scriptis inveniuntur, etsi critici silentio suo probant. — *inquit* ɔ: ut inquit Publius.

Deinde suum, Memmii, Metelli Nepotis exprompsit odium. Sine dubio cum Manutio hic de odio trium illorum in Caesarem cogitandum est, neque audiendus Thierschius, qui gen. *Memmii, Metelli* obiective explicat, quasi de Curionis in Memmium et Metellum odio sermo fuisset.

ζώσης φωνῆς. Suppl. *μείζω ἐνέργειαν εἶναι ἀφώνων διδασκάλων.* Idem proverbium respiciunt Plinius, ep. II. 3, 9. Quintil. I. O. II.

tuis literis quam ex illius sermone quid ageretur, de ruminatione quotidiana, de cogitatione Publii, de lituis *βοώπιδος*, de signifero Athenione, de literis missis ad Cnaeum, de Theophanis Memmiique sermone; quantam porro mihi exspectationem dedisti convivii istius *ἀσελγοῦς*! Sum in curiositate *ὀξύπεινος*: sed tamen facile patior te id ad me *συμπόσιον* non scribere, praesentem audire malo. 3. Quod me, ut scribam aliquid, hortaris, crescit mihi quidem materies, ut dicis; sed tota res etiam nunc fluctuat: *κατ' ὀπώρην τρύξ*. Quae si desederit, magis erunt iudicata, quae scribam; quae si statim a me ferre non potueris, primus habebis tamen et aliquamdiu solus. 4. Dicaearchum recte amas. Luculentus homo est et civis haud paullo melior quam isti nostri *ἀδικαίαρχοι*. Literas scripsi hora decima Cerialibus, statim ut tuas legeram, sed eas eram daturus, ut putaram, postridie ei, qui mihi primus

---

2, 8. Gellius, N. A. XIV. 2 in., quos laudavit Vavassor in Antibarb. p. 612.

De ruminatione quotidiana ɔ: de iis rebus, quae quotidie occulte repetuntur. Verbum *ruminari* hac vi ter legitur in fragm. Satirarum Varronis, p. 101, 213, 220 Oehl. Non assentior Orellio, qui illa *de cogitatione* horum vocc. glossema esse putat.

De lituis βοώπιδος Quibus Clodia fratrem tanquam ad proelium incitabat.

De signifero Athenione ɔ: de Sex. Clodio, qui ut olim Athenio fuit dux fugitivorum in Sicilia, Romae servos ad caedem et rapinam ducebat. Cf. Cael. 78. Asc. in Pison. p. 8. Alii, in quibus Manutius, Vatinium potius significari arbitrantur, I. F. Gronovius *Sedulium*, qui nominatur in orat. p. domo, 79.

Theophanis. De hoc dixi ad ep. 5, 1.

Convivii istius ἀσελγοῦς. Ep. 14, 1, dicit *delicatum convivium.*

ὀξύπεινος. Potuisset dicere *famelicum*, vocabulum aptissimum quum de convivio sermo est, vel potius de *συμποσίῳ* s. compotatione. Cf. de Senect. 45. *ὀξυπείνος* est in fragm. Diphili apud Athen. II. p. 47 B.

§ 3. *κατ' ὀπώρην τρύξ. Per autumnum faex.* Proverbium de rebus turbatis, necdum ad liquidum perductis. Faex ubi *desederit*, vinum liquidum et purum fit. Igitur Cicero non scripsit in seqq. *iudicata*, quod aberrat a tropo, sed fortasse *liquata*, ut coni. Orellius recte spernens Schutzii commentum *iucunda.*

§ 4. *Dicaearchum.* Cf. ad ep. 2, 2.

Luculentus. VII. 17, 2 Pompeius dicitur *luculentus scriptor*, X. 12, 2, aliquis est *luculentus auctor.* Nimis anguste vocabuli vim definiunt, qui ubique *perspicuum* interpretantur, quum sit praestans, eximius. Atque h. l. adducor, ut quid iudicem de emendatione huius vocabuli in Bruto, 129 declarem. Ibi libri scripti omnes dant: *C. Fimbria — habitus est sane, ut ita dicam, luculentus patronus, asper, maledicus, genere toto paullo fervidior atque commotior* cet. In vocc. *luculentus patronus* aliquid vitii inesse, quum ea, quae statim sequuntur, arguunt, tum quod scriptor ita pergit: *idem tolerabilis patronus.* Ernestus iussit deleto *patronus* corrigere *truculentus*, eumque sequuntur Orellius, Ellendt, Sternius, hic tamen invitus. Et sane si ita scripsisset, Cicero non addidisset *ut ita dicam*, Scripsit, opinor: *C. Fimbria — habitus est sane, ut ita dicam, lutulentus, atrox* (e coni. Bakii, Schol. Hypomn. III. p. 324), *asper*, cet. En tibi vocabulum, cui a sobrio scriptore recte praeponatur aliqua formula ad insolentiorem usum leniendum. *Lutulentus* de homine est apud Cic. in Pison. 27. Sed ibi hominem indicat impuris moribus, hic de oratore agitur impuro. Cf. Orat. II. 91, ubi eidem Fimbriae nervi, sed etiam *oris pravitas* tribuitur.

Obviam venisset. Rediit Or. ad scripturam cod. Z. et Med., quum in deterioribus libris scribatur *obvenisset.* Sed *obvenire* semper est *obtingere*, nusquam *occurrere.* Quare miror, etiam nunc legi apud Livium XXIX, 34, 8, *se in tempore pugnae obventurum.* Quin tu repone: *subventurum.* Quod autem Malaspina

obviam venisset. Terentia delectata est tuis literis. Impertit tibi multam salutem, καὶ Κικέρων ὁ φιλόσοφος τὸν πολιτικὸν Τίτον ἀσπάζεται.

negat *obviam venire* eum, qui forte occurrat, audacius dictum esse apparebit comparanti Mil. 29, ubi de Milone forte fortuna in adversarium incidente, legimus *fit obviam Clodio.*

καὶ Κικέρων κ. τ. λ. Iocose indicat utriusque partes fuisse mutatas, se ex homine in rei publicae luce versante factum esse philosophum, amicum vero abiecto otio. quid in re publica fiat, curare.

XIII. (*A. U. C.* 695.)

1. Facinus indignum, epistolam αὐθωρεὶ tibi a Tribus Tabernis rescriptam ad tuas suavissimas epistolas neminem reddidisse! At scito eum fasciculum, quo illam conieceram, domum eo ipso die latum esse, quo ego dederam, et ad me in Formianum relatum esse. Itaque tibi tuam epistolam iussi referri, ex qua intelligeres, quam mihi tum illae gratae fuissent. 2. Romae quod scribis sileri, ita putabam. At hercule in agris non siletur; nec iam ipsi agri regnum vestrum ferre possunt. Si vero in hanc Τηλέπυλον veneris Λαιστρυγονίην — Formias dico —, qui fremitus hominum! quam irati animi! quanto in odio noster amicus [Magnus], cuius cognomen una cum Crassi [Divitis] cognomine consenescit. Credas mihi velim; neminem adhuc offendi, qui haec tam lente, quam ego fero, ferret. Quare, mihi crede, φιλοσοφῶμεν. Iuratus tibi possum dicere nihil esse tanti. Tu si ad Sicyonios literas habes, advola in Formianum, unde nos pridie Non. Mai. cogitamus.

10 *Magnus* et 11 *Divitis* sine obelo.

§ 1. *Tuam epistolam* ɔ: epistolam ad te datam, tuo nomini inscriptam. Sic VII. 2, 4 *Pompeii literae* dicuntur quae ad Pompeium datae sunt, et Augustus apud Suetonium in vita Horatii *epistolas amicorum* appellat, quas ad amicos scribebat. Hinc intelligitur VII. 24 *Cassii literae,* quod est in omnibus libris Mss., non esse sollicitandum.

Tum illae. E coni. Ernesti scribendum censeo *tuae illae.*

§ 2. *Formias dico.* Non male Ursinus haec glossatori tribuit. Formias existimatas esse Laestrygonum sedem, discimus e Plinii H. N. III. 59 conditas a Lamo, Neptuni filio, unde Aelii Lamiae generis originem repetebant. Hor. Carm. III. 17. τηλέπυλον Λαιστρυγονίην dixit Homerus Od. X. 81.

[*Magnus*] — [*Divitis*]. Utrumque nomen quare suspectum habeam explicare nihil attinet. Cff. quae monui ad ep. I, 3 h. l.

Consenescit, ɔ: vilescit, qua ratione etiam de personis ponitur, ut ep. 23, 2, Sest. 110. Simplex *senescere* saepe eandem vim habet apud Livium. Vid. Fabri ad XXI. 53. Drak. ad XXIX. 22.

Lente — ferret ɔ: patienter et ita ut animus nihil moveatur. Vid. ad I. 18, 4.

Nihil esse tanti. Cf. de hac formula ad V. 8 extr.

Si ad Sicyonios literas habes, a senatu vel a consulibus datas. Cf. de hoc negotio ad I. 19, 9.

XIV. (*A. U. C.* 695.)

1. Quantam tu mihi moves exspectationem de sermone Bibuli, quantam de colloquio βοώπιδος, quantam etiam de illo delicato convivio! Proinde ita fac, venias ad sitientes aures. Quamquam nihil est iam, quod magis timendum nobis putem, quam ne ille noster Sampsiceramus, quum se omnium sermonibus sentiet vapulare et quum has actiones εὐανατρέπτους videbit, ruere incipiat. Ego autem usque eo sum enervatus, ut hoc otio, quo nunc tabescimus, malim ἐντυραννεῖσθαι, quam cum optima spe dimicare. 2. De pangendo quod me crebro adhortaris, fieri nihil potest. Basilicam habeo, non villam, frequentia Formianorum. At quam parem basilicae tribum Aemiliam! Sed omitto vulgus. Post horam IV. molesti ceteri non sunt? C. Arrius proximus est vicinus, immo ille quidem iam contubernalis, qui etiam se idcirco Romam ire negat, ut hic mecum totos dies philosophetur. Ecce ex altera parte Sebosus, ille Catuli familiaris. Quo me vertam? Statim mehercule Arpinum irem, ni te in Formiano commodissime exspectari viderem, dumtaxat ad prid. Non. Mai. Vide enim, quibus hominibus aures sint deditae meae. Occasionem miri-

---

11 *Sed — omitto vulgus — post horam* IV *molesti ceteri non sunt.* — 17 *Vidi enim* —

---

§ 1. *Quantam — convivio.* Colloquium Clodiae supra tetigit ep. 9, 1, convivium illud delicatum ep. 12, 2. De sermone autem Bibuli nihil constat, nec lucem ea accipiunt ex ep. 15, 2. Quum vero ep. 9, 1 nominet dialogum cum Publio, quem Atticus abdebat et totum perscribere nolebat, vix dubito, quin haec eo referenda sint. Itaque legendum est: *Quantam tu mihi moves exspectationem de sermone Publii.*

Venias. Recte Ern. malebat *venies.*

Sampsiceramus. Nomine reguli Emisenorum in Coele Syria, cuius mentio fit apud Strabonem XVI. 2, § 10 sq. et Iosephum, Antiq. Hebr. XVIII. 7, indicat Cn. Pompeium, ut Wielandus suspicatur, quia hic de rebus suis gestis in senatu agens iactantius fortasse de regulo Romanis ignoto a se devicto locutus fuerit.

Sermonibus — vapulare. Corradus comp. Fam. XVI. 26, 1. *Verberavi te cogitationis tacito dumtaxat convicio.*

Ruere est caeco impetu ferri et turbas excitare. Vid. IV. 3, 2. VII. 4, 3. 20, 1. 21, 3. Respondet Gr. ὁρμᾶσθαι.

§ 2. *Basilicam habeo non villam* ɔ: Formianum basilicae potius speciem praebet, quam villae, adeo multi huc veniunt, molesti interpellatores.

At quam parem Basilicae tribum Aemiliam! Locus difficilis, quem ita explicare possis: „At, quid dixi basilicam me habere, quasi vero villa mea tribum Aemiliam capere posset." Formianos enim tribui Aemiliae adscriptos fuisse e Livio XXXVIII. 36 constat. Sed verba ipsa Lambino non immerito suspecta fuisse videntur, et censeo haec melius procedere, si iis, quae praecedunt, adiungas paulum immutata: *atque imparem basilicam tribui Aemiliae.*

Sed — omitto vulgus — post horam IV molesti ceteri non sunt. Ita haec eduntur. Nego Ciceronem ita scripsisse. Si enim ceteri molesti non essent post horam quartam, satis otii ei relictum fuisset ad scribendum. Credo eum scripsisse: *Sed omitto vulgus* ɔ: non loquor de multitudine Formianorum. *Post horam IV molesti ceteri non sunt?* ɔ: nonne etiam, quando vulgus abiit, alii mihi molesti sunt? Ad hanc quaestionem sequentibus respondetur.

Vide enim. Or., qui olim scripserat *vides*

ficam, si qui nunc, dum hi apud me sunt, emere de me fundum Formianum velit. Et tamen illud probem „magnum quid aggrediamur et multae cogitationis atque otii"? Sed tamen satisfiet a nobis neque parcetur labori.

---

cum corr. Med., postea cum XZ dedit *vidi*, Klotzius *video*. Mihi placet, quod in Med. inventum est. Nam hac ratione optime explicatur, cur Atticus dumtaxat ad diem dictum in Formiano exspectaretur.

Emere de me. Vid. Hand. Turs. II. p. 191.

Magnum quid — otii. P. Faber *Et tamen illud probem?* mutare volebat sic: *Et tuum illud probem?* putans sequentia esse ex epistola Attici. Sed ille non scripsisset *aggrediamur.* Immo sunt ipsius Ciceronis, qui antea sic scripserat amico. Ergo nihil mutandum.

XV. (*A. U. C.* 695.)

1. Ut scribis, ita video non minus incerta in re publica quam in epistola tua, sed tamen ista ipsa me varietas sermonum opinionumque delectat. Romae enim videor esse, quum tuas literas lego, et, ut fit in tantis rebus, modo hoc, modo illud audire. Illud tamen explicare non possum, quidnam invenire possit nullo recusante ad facultatem agrariam. 2. Bibuli autem ista magnitudo animi in comitiorum dilatione quid habet nisi ipsius iudicium sine ulla correctione rei publicae? Nimirum in Publio spes est. Fiat, fiat tribunus pl., si nihil aliud, ut eo citius tu ex Epiro revertare. Nam, ut illo tu careas, non video posse fieri, praesertim si mecum aliquid volet disputare. Sed id quidem non dubium est, quin, si quid erit eiusmodi, sis advolaturus. Verum ut hoc non sit, tamen seu ruet seu eriget rem publicam, praeclarum spectaculum mihi propono, modo

---

§ 1. *Quidnam invenire possit nullo recusante ad facultatem agrariam,* ɔ: qua re Caesar efficere possit, ut nemo agrorum divisioni repugnet. Dicebant enim Caesariani *prolatum iri aliquid, quod nemo improbaret.* Vid. ep. 16, 1. — Ablativus consequentiae nihil duri habet, neque sententiam cum Thierschio ineptam dixerim, qui in Add. p. XIII confidenter affirmat Ciceronem scripsisse *nulli recusatum ante.* Magis dubitationi obnoxia essent verba *ad facultatem agrariam,* si significare deberent *ad perferendae legis agrariae copiam.* Sed *facultas agraria* est, quae I. 19, 4 vocatur *ratio agraria.*

§ 2. Quum senatus legi agrariae vehementer resisteret, Caesar de ea in comitiis ad populum ferre decreverat. Sed comitia impediebat Bibulus de caelo servando. Cf. Dio XXXVIII. 1—7.

Nimirum in Publio spes est. Sperabant optimates Clodium, si tribunus pl. factus esset, Caesaris Pompeii Crassique consiliis restiturum esse. Hoc enim praedicabat homo callidus, quo facilius, quod vellet, consequeretur.

Si nihil aliud. Elliptica locutio. Fiat Clodius tribunus pl., quae res si nihil boni praeterea afferet, efficiet saltem, ut citius tu revertare. Cf. in Verr. I. 152. *Venit in iudicium, si nihil aliud, saltem ut eum — videret.* Seneca ep. 35. *Si nihil aliud, ob hoc profice, ut amare discas.* Liviana exempla collegit Drakenb. ad Liv. XXX. 35, 8.

Seu ruet seu eriget rempublicam. Nil melius e vestigiis codicum erui posse videtur. *Ruere* intransitive dicitur, ut ep. sup. § 1. Fin. I. 34. Sest. 133. Transitive non dixit Cicero, nec ullus scriptor illius aetatis. Si verbum transitivum requiritur, de quo dubito, cum Kahntio Symb. Crit. p. 4 scrib. *eruet. Erigere rem publicam* sc. afflictam et iacentem dixit quoque Pompeius infra VIII. 12 C. 3. Potuit autem

te consessore spectare liceat. 3. Quum haec maxime scriberem, ecce tibi Sebosus. Nondum plane ingemueram: „Salve", inquit Arrius. Hoc est Roma decedere. Quos ego homines effugi, quum in hos incidi? Ego vero

In montes patrios et ad incunabula nostra

pergam. Denique, si solus non potuero, cum rusticis potius quam cum his perurbanis, ita tamen ut, quoniam tu certi nihil scribis, in Formiano tibi praestoler usque a. d. III. Non. Mai. 4. Terentiae pergrata est assiduitas tua et diligentia in controversia Mulviana. Nescit omnino te communem causam defendere eorum, qui agros publicos possideant. Sed tamen tu aliquid publicanis pendis; haec etiam id recusat. Ea tibi igitur et Κικέρων, ἀριστοκρατικώτατος παῖς, salutem dicunt.

Cicero rumores, qui de Clodio spargebantur, cogitans ita scribere, quamquam ipsi non in mentem veniebat rem publicam a tali homine erectum iri.

§ 3. *Ecce tibi S.* In narratione rei improvisae Cicero saepe *tibi* addidit particulae *ecce*. Cf. in his epistt. II. 8, 1. XVI. 13 a, 2 et locos, quos collegit Hand. in Turs. II. p. 350.

In montes patrios, cet. Hexameter ex aliquo carmine ipsius Ciceronis, ut videtur. Heusdius in disp. laud. p. 52 refert ad fictum carmen de villa Arpinati, de quo diximus ad I. 16, 18. Tunstallus p. 109 e Mario esse coniecit, quod sane probabile est.

Tibi praestoler. Dativum huic verbo iungit Cicero; cf. III. 20, I. Catil. I. 14. Cum accusativo construunt Plautus saepius et Terentius. In fragmento Sisennae hist. lib. III apud Nonium p. 161, 31 genitivus *advenientium cohortium* ferendus non est. Scribe: *Occulte tacitique* ADVENTUM TRIUM *cohortium praestolari occipiunt.*

Si solus non potuero, cum rusticis potius cet. Duram verbi omissionem tollendam censeo geminatione trium literarum: *Si solus non potuero,* ERO *cum rusticis potius* cet.

§ 4. *In controversia Mulviana.* Possidebat Terentia agri publici partem, pro qua nihil pendebat, usa beneficio legis Thoriae. Mulvius, exactor publicanorum, contendens eam legem esse abrogatam, vectigal eo nomine exigebat. Adversus quem Terentiae causam defendit Atticus, cui immunitas agri publici et ipsi proderat. Cf. de agri publici conditione post legem Liciniam Walter, in Hist. iuris Rom. p. 239—41, et ex auctoribus ibi citatis imprimis Plutarchus in C. Gracch. 9. Appian. B. C. I. 27.

XVI. (*A. U. C.* 695).

1. Coenato mihi et iam dormitanti prid. Kal. Mai. epistola est illa reddita, in qua de agro Campano scribis. Quid quaeris? Primo ita me pupugit, ut somnum mihi ademerit, sed id cogitatione magis quam molestia. Cogitanti autem haec fere succurrebant: primum ex eo, quod superioribus

---

3 *Primum* —

---

§ 1. *Primo ita me p.* Sic recte cod. Med. prima manus; alii *primum.* Illud semper apud Ciceronem de tempore ponitur, valetque *initio;* hoc in enumerando locum habet, ut statim sequitur *primum — deinde — praeterea.* Cf. Wesenberg. ad Sestian. p. 24. Reisigii Schol. § 118 ibique adn. Haasii.

Ut me egomet consoler. Nititur haec scrip-

literis scripseras ex familiari te illius audisse prolatum iri aliquid, quod nemo improbaret, maius aliquid timueram; hoc mihi eiusmodi non videbatur; deinde, ut me egomet consoler, omnis exspectatio largitionis agrariae in agrum Campanum videtur esse derivata; qui ager, ut dena iugera sint, non amplius hominum quinque milia potest sustinere; reliqua omnis multitudo ab illis abalienetur necesse est; praeterea, si ulla res est, quae bonorum animos, quos iam video esse commotos, vehementius possit incendere, haec certe est, et eo magis, quod portoriis Italiae sublatis, agro Campano diviso, quod vectigal superest domesticum praeter vicesimam? quae mihi videtur una contiuncula clamore pedisequorum nostrorum esse peritura. 2. Cnaeus quidem noster iam plane quid cogitet, nescio:

φυσᾷ γὰρ ου σμικροῖσιν αὐλίσκοις ἔτι,
ἀλλ' ἀγρίαις φύσαισι, φορβείας ἄτερ·

qui quidem etiam istuc adduci potuerit. Nam adhuc haec *ἐσοφίζετο* se leges Caesaris probare, actiones ipsum praestare debere; agrariam legem sibi placuisse; potuerit intercedi necne, nihil ad se pertinere; de rege

10 *pedissequorum* —

tura una auctoritate marginis Cratandrinae. Nescio quid molesti habet *me* illo loco cum vi positum. Quare scriptum fuisse credo: *deinde — ita ego me consolor — omnis* cet.

In agrum Campanum. Fuerat hic adhuc vectigalis in subsidium rei publicae. Suet. Caes. 20. Appian. B. C. II. 10.

Ut dena iugera sint, ɔ: etsi singulis non amplius quam decem iugera decernantur.

Non amplius h. quinque milia. At deducti sunt circiter viginti mille cives, quibus terni pluresve liberi erant. Cf. Suet. l.l. Vell. Pat. II. 44. Caes. B. C. I. 14.

Portoriis Italiae sublatis. Portoria Italiae sustulerat Q. Metellus Nepos, praetor a. 694. Dio XXXVII. 51. Cf. ad Q. fr. I. 1, 33. In provinciis mansisse videntur. Illa partim restituit Caesar, teste Suetonio Caes. 43. Cf. Burmannus de Vectig. P. R. c. 4.

Vicesimam. Qui servum manumittebat, vicesimam pretii partem aerario pendebat. Tributi originem narrat Livius VII. 16. Cf. Burmann. l.l. c. 10.

Pedisequorum. Orell. male h. l. sprevit Med. auctoritatem in orthographia huius vocabuli, quum ad Her. IV. 20 extr. et Or. I. 235 *pedisequae* et *pedisequam* scripsisset. Duplicem *s* et analogiae et metri legibus repugnare dudum monuit Heusingerus Obs. Antib. p. 336. Cf. Klotz. ad Ter. Andr. p. 37 sq.

§ 2. φυσᾷ κ. τ. λ. *Non iam enim modicis tibiis spirat, sed saevis follibus sine capistro* ɔ: Pompeius abutitur potentia sua et sine modo furit. Versus esse e deperdito Sophoclis dramate constat ex Longino περὶ ὕψους c. 3.

φορβεία, quae etiam στόμις et χειλωτήρ, Lat. *capistrum* dicitur, erat lorum quo tibicines os coercebant. Praeter Salmasium, Exerc. Plin. p. 833 de eo consuli possunt Wyttenbachius ad Plut. Mor. p. 463, et Böttigerus in Opusc. German. a Sillligio collectis, I. p. 51 seqq. Tibicines capistro instructi conspiciuntur in picturis Pompeianis aliisque antiquae artis monumentis.

Etiam istuc. Ut agrum Campanum dividi pateretur, quod Velleius l.l., suasore Pompeio, latum esse tradit.

Agrariam legem sibi placuisse ɔ: legem Iuliam priorem de agro publico praeter agrum Campanum dividundo. Cf. Dio XXXVIII. 1—7, qui narrat Pompeium in concione productum eam legem probasse et Bibulum effecisse, ut tres tribuni plebis legi intercederent.

De rege Alexandrino placuisse sibi aliquando

Alexandrino placuisse sibi aliquando confici; Bibulus de caelo tum servasset necne sibi quaerendum non fuisse; de publicanis, voluisse (se) illi ordini commodare; quid futurum fuerit, si Bibulus tum in forum descendisset, se divinare non potuisse. Nunc vero, Sampsicerame, quid dices? vectigal te nobis in monte Antilibano constituisse, agri Campani abstulisse? quid, hoc quemadmodum obtinebis? „Oppressos vos, inquit, tenebo exercitu Caesaris." Non mehercule me tu quidem tam isto exercitu quam ingratis animis eorum hominum, qui appellantur boni, qui mihi non modo praemiorum sed ne sermonum quidem unquam fructum ullum aut gratiam retulerunt. 3. Quodsi in eam me partem incitarem, profecto iam aliquam reperirem resistendi viam. Nunc prorsus hoc statui, ut, quoniam tanta controversia est Dicaearcho, familiari tuo, cum Theophrasto, amico meo, ut ille tuus τὸν πρακτικὸν βίον longe omnibus anteponat, hic autem τὸν θεωρητικόν, utrique a me mos gestus esse videatur. Puto enim me Dicaearcho affatim satisfecisse; respicio nunc ad hanc familiam, quae mihi non modo, ut requiescam, permittit, sed reprehendit, quia non semper quierim. Quare incumbamus, o noster Tite, ad illa praeclara studia et eo, unde discedere non oportuit, aliquando revertamur. 4. Quod de Quinti fratris epistola scribis, ad me quoque fuit πρόσθε λέων, ὄπιθεν

2 *voluisse illi* —

confici. Id spectat, quod cum Ptolemaeo Auleta et lege et S. C. societas est facta hoc anno. Caesar B. C. III. 107.

Confici. Forma Tulliana. Altera *confieri* utuntur Serv. Sulpicius (Fam. IV. 5, 1), Balbus (Att. VIII. 15 A., 3 et IX. 7 A., 1) Caesar B. G. VII. 58 aliique, quos indicat Freundius in voce. cff. intt. ad Suet. Caes. 20.

De publicanis. Vid. quae scripsi ad I. 17, 9.

Voluisse se. Pronomen addidi, quod ad infinitivum milies a veteribus omissum esse pronuntiat Ruhnk. ad Rut. Lup. p. 41. Cf. Bakius ad Leg. p. 653 sq. Sed h. l. male omitti manifestum est.

Illi ordini commodare ɔ: illius ordinis commodis inservire. Similem verbi usum invenies Fam. II. 17, 1. III. 3, 1. XIII. 35, 2 et saepius.

Hoc-obtinebis ɔ: quomodo hoc ab hominum reprehensione vindicabis recteque a te factum esse probabis? Obtinemus enim, quod verum esse aliis probamus. Cf. Tusc. I. 26 *Expone — si potes, animos remanere post mortem; si minus id obtinebis — est enim arduum — docebis* cet. Fin. IV. 78 *duas contrarias sententias obtinere.*

Oppressos vos tenebo exercitu Caesaris. „Pompeius ipse tantam militum turbam e bello Mithridatico habebat, ut ei opus non esset accire Caesarianos. Plut. in Pomp. (c. 48) ἐκ τούτου Πομπήϊος ἐμπλήσας στρατιωτῶν τὴν πόλιν ἅπαντα τὰ πράγματα βίᾳ κατεῖχεν. In Caes. (c. 14, ubi de eodem tempore agitur): Πομπήϊος δὲ γήμας εὐθὺς ἐνέπλησε τὴν ἀγορὰν ὅπλων. Quapropter mihi suspecta est vox *Caesaris.*" I. F. Gronovius.

Qui appellantur boni, quum non sint. Cf. IX. 2 A, 3, *non sunt enim certe, ut appellantur, boni.*

Sermonum — fructum aut gratiam ɔ: ne sermonibus quidem suis, laudando res a me gestas, quidquam pro me fecerunt.

§ 3. *Quodsi — incitarem,* cet. ɔ: Quodsi id agere vellem, ut resisterem iis, qui nos oppressos tenent, non deesset mihi facultas.

§ 4. *Ad me.* Ob v. *scribis* omisit part. *scribens,* quod cogitatione supplendum esse Manutius intellexit.

δὲ — quid dicam nescio. Nam ita deplorat primis versibus mansionem suam, ut quemvis movere possit; ita rursus remittit, ut me roget, ut annales suos emendem et edam. Illud tamen, quod scribis, animadvertas velim de portorio circumvectionis; ait se de consilii sententia rem ad senatum reiecisse. Nondum videlicet meas literas legerat, quibus ad eum, re consulta et explorata, perscripseram non deberi. Velim, si qui Graeci iam Romam ex Asia de ea causa venerunt, videas et, si tibi videbitur, iis demonstres quid ego de ea re sentiam. Si possum discedere, ne causa optima in senatu pereat, ego satisfaciam publicanis; εἰ δὲ μή — vere tecum loquar —, in hac re malo universae Asiae et negotiatoribus; nam eorum quoque vehementer interest. Hoc ego sentio valde † nobis opus esse. Sed tu id videbis. Quaestores autem, quaeso, num etiam de cisto-

3 *scribit* — 8 *Si possum* † *discedere* — 11 *valde nobis* —

προσθε λέων κ. τ. λ. Respicit notissimam Chimaerae descriptionem ex Iliad. VI. 181. Ut monstrum illud e variis membris erat compositum, sic epistola Quinti erat inconstans et varia.

Mansionem suam in Asia, quae provincia Q. Ciceroni iam bis prorogata erat. Vid. Q. fr. I. 1, quae epistola sub finem anni superioris, vel a 695 ineunte scripta est.

Annales suos. Editi non videntur. Altum certe de iis silentium.

Quod scribis. Sic codd. Vulgo *scribit.* Sed non opus est mutatione. Atticus scripserat de ea re ex epistola, quam a Quinto acceperat. Licet quoque hic statuere ellipsin verbi *animadvertere te*, ut fecit Fr. Hofmannus.

De portorio circumvectionis. Belg. over het stapelrecht. Portorio obnoxia erant omnia, quae negotiandi causa asportabantur. Dubium vero erat, quid statuendum esset de mercibus, quae emptorem non invenissent, quasque propterea alio veherent. Immunes esse dicebant negotiatores, negabant publicani. Q. Cicero, ne alterius utrius generis invidiam excitaret, quaestionem senatui permisit. Cf. Burm. op. l. p. 78.

De consilii sententia. Magistratus cum urbani, tum provinciales in rebus gravioribus convocare solebant consilium, de cuius sententia ipsi rem deciderent. V. Verr. II. 29 et saepius.

Non deberi sc. portorium illud.

Si possum discedere — publicanis. Manutius, quum crederet illa *ne causa optima in senatu pereat* obiectum esse verbi *discedere*, et *causam optimam* esse negotiatorum, statuit *si possum discedere* eleganter dici pro: si possum consequi, si hunc exitum res habere potest. Quod plane falsum est, quamvis probaverit Ruhnkenius in scholiis ad Ter. Phorm. V. 2, 8, idemque placuerit Mongaltio et Wielando. Immo hoc dicit: si possum discedere a mea sententia, quam Quinto declaravi, hac in re satisfaciam publicanis, ne, offensis his, causa optima (ɔ: optimatium) in senatu pereat; sin discedere non possum, negotiatoribus magis faveo. Atque quum verba sic iam expedivisset Schutzius, non debuerat Orellius de verbo *discedendi* dubitare, et infelici coniectura (Fort. *discutere*) quae sana sunt, temptare.

Malo universae Asiae. Eodem redit, sive e praecedenti membro hic cogitatione addas *satisfacere*, sive *malle alicui* absolute dictum putes pro *magis cupere* alicui, ut in Or. p. Planc., 59 *illi omnia malo, quam mihi.* Similem usum verbi *nolle* ostendit locus ab Hofmanno laudatus e Fam. I. 1, 3 *cui qui nolunt, iidem tibi non sunt amici.*

Negotiatoribus. De his docte disputavit Ernestus in peculiari commentatione, quae inserta est eius Opusc. Philol. Crit. p. 3 seqq.

Hoc ego sentio valde † *nobis opus esse.* Haec, quae editores ad unum omnes transiliunt, non

phoro dubitant? Nam si aliud nihil erit, quum erimus omnia experti, ego ne illud quidem contemnam, quod extremum est. Te in Arpinati videbimus et hospitio agresti accipiemus, quoniam maritimum hoc contempsisti.

---

intelligo, neque intellexerunt Mongaltius et Wielandus, quorum ille interpretatur: *Il me paroit qu'il est de notre honneur de le faire;* hic: *Dies ist, denke ich, etwas, woran uns sehr gelegen seyn sollte.* Sed neutrum his verbis inest. Scribe *bonis* pro *nobis*. *Boni* sunt *boni viri*, ut II. 18, 1. 21, 1, de quo usu disputavit Bakius ad Cic. Leg. p. 610 sq.

De cistophoro vide ad ep. 6, 2 extr.

Quod extremum est ɔ: contentum esse quaestorum sententia quamvis iniqua et accipere cistophoros.

XVII. (*A. U. C.* 694.)

1. Prorsus, ut scribis, ita sentio. Turbatur Sampsiceramus. Nihil est, quod non timendum sit; ὁμολογουμένως τυραννίδα συσκευάζεται. Quid enim ista repentina affinitatis coniunctio, quid ager Campanus, quid effusio pecuniae significant? Quae si essent extrema, tamen esset nimium mali; sed ea natura rei est, ut haec extrema esse non possint. Quid enim eos haec ipsa per se delectare possunt? Nunquam huc venissent, nisi ad res alias pestiferas aditus sibi compararent. Dii immortales! Verum, ut scribis, haec in Arpinati a. d. VI. circiter Id. Mai. non deflebimus, ne et opera et oleum philologiae nostrae perierit, sed conferemus tranquillo

---

2 *Turbat* —

---

§ 1. *Turbatur.* Conspirant in hac scriptura codd. Mss., sed quum Cicero aperte hoc velit Pompeium turbas ciere in re publica, aut dicendum est formam verbi passivam active poni, quod etsi non alio exemplo probari potest, tamen verisimile puto (cf. Graevius ad h. l. et Madv. Gr. Lat. § 147 *b*), aut cum Pio corr. *Turbat.*

Repentina affinitatis coniunctio. Hoc anno Caesar Pompeio filiam Iuliam dedit, Servilio Caepioni desponsam. Suet. Caes. 21. Plut. Pomp. 47, qui scribit hoc factum esse οὐδενὸς ἂν προσδοκήσαντος.

Effusio pecuniae. Videtur pertinere ad agri Campani divisionem. Quum enim ager publicus non sufficeret, Caesar agros a privatis emendos huic addere voluit. Impedivit P. Clodius, trib. pl. qui ut est in orat. p. domo, 23 pecuniam huic rei constitutam Gabinio dedit. Hinc intelligitur, quomodo postea saepius de agro Campano relatum sit, ut a. 697. Q. fr. II. 1 et 5. Fam. I. 9, 8.

Significant. De rariore usu pluralis numeri in anaphora post subiecta num. sing. dixit Madv. ad Fin. II. 73. Wesenbergius Emend. p. 127 exempla attulit ex his epist. IX. 18, 2. Tac. Ann. III. 47. Sen. Q. N. VI. 2.

Dii immortales. In codd. notis haec vox indignantis male legitur post vv. *tranquillo animo*. Optime Hervagius an quis alius posuit, quo loco nunc vulgo in editt. sunt.

A. d. VI. circiter Id. Mai. Raro fit, ut *circiter* numerale sequatur. Alterum exemplum dabit Livius XXVIII. 1.

Ne — perierit ɔ: ne frustra scriptores legisse videamur, qui iubent adversas res fortiter ferre. Pro *philologiae* e recentiorum usu dicendum erat *philosophiae*, idque ipsum in Balliolensi codice inventum Graevius commendavit. Sed, ut utar Wyttenbachii verbis e Philomathiae L. I. p. 79, φιλόλογος veteribus est, „qui omnia doctrinae genera complectitur, quatenus cognitione et historia continentur, nec studio factitandi, quod ἐπιτήδευμα vocatur; ut λόγος — frequenter de philosophia et argumentationibus philosophis usur-

animo. 2. Neque tam me *εὐελπιστία* consolatur, ut antea, quam *ἀδιαφορία*, qua nulla in re tam utor quam in hac civili et publica. Quin etiam, quod est subinane in nobis et non *ἀφιλόδοξον* — bellum est enim sua vitia nosse —, afficitur quadam delectatione. Solebat enim me pungere, ne Sampsicerami merita in patriam ad annos DC. maiora viderentur quam nostra; hac quidem cura certe iam vacuus sum. Iacet enim ille sic, ut † phocis Curiana stare videtur. 3. Sed haec coram. Tu tamen videris mihi Romae fore ad nostrum adventum; quod sane facile patiar, si tuo commodo fieri possit. Sin, ut scribis, ita venies, velim e Theophane expiscere, quonam in me animo sit Arabarches. Quaeres scilicet

6 *vacuum est.* — 7 *πτῶσις* — *videatur.* — 10 *Alabarches* —

patur." Cf. Q. fr. II. 10, 3. *Nos ita philologi sumus, ut vel cum fabris habitare possimus.* Cf. Wyttenb. ad Plut. Mor. I. p. 226 sq.

§ 2. *Neque tam me εὐελπ. consolatur.* Post *neque* excidisse *tamen* suspicatur Firnhaber in Philol. l. c. p. 371.

ἀδιαφορία est eius, qui nulla re movetur. Cic. Fin. III. 53 *ἀδιάφορον* Stoicorum interpretatur *indifferens*.

Quod est subinane in nobis ɔ: ea animi pars, quam Graeci *τὸ ἐπιθυμητικὸν* appellant, sive ambitio nostra.

Afficitur. Pron. *id* ante h. v. recte abiecit Orell. II, quum veteri editori acceptum referendum sit, non e codice depromptum.

Vacuus sum. Sic scripsi e probabili Med. correctione. Neque praefero Kochii emendationem (Mus. Rhen. XI. p. 272) — *iam animus vacuus est.* Quod alii libri dant *vacuum est* durius refertur ad id *quod est subinane in nobis.*

† *Phocis Curiana.* Piget referre, quot explicationibus et coniecturis haec verba ansam dederint. Libri scripti habent *phocis Curiana.* Bosius Graecum verbum inde eruit *πτῶσις*, putavitque spectari Curium illum, de quo dixi ad I. 1, 2. Id Schutzii et Orellii assensum tulit. Sed certe Cicero noluit Pompeium suum cum homine adeo contempto comparare et *casus* nunquam potest *stare* videri. Cicero Pompeio opponit Caesarem. Hunc ficto nomine designat. Sed *phocis* est corruptum. Fortasse verum vidit Peerlkampius, qui censebat hic tangi Caesaris libidinem, qua infamem eum fuisse inter aequales e Suet. Caes. 49 constat. Ut Dolabella eum appellavit *pellicem reginae*, Octavius quidam *reginam*, sic si turpem consuetudinem cum aliquo Curio habuit aut habuisse credebatur, poterat dici *pellex Curiana.* Fortasse cogitavit Phocaeam concubinam Cyri Milto sive Aspasiam, de qua vid. Athenaeus XIII. p. 576 D. Ita scribendum esset *φωκαΐς Curiana.* Pro *videatur* Med. pr. habet *videretur.* Correxi *videtur*, quia haec non pendent a praecedenti membro, sed manifesta est comparatio. De verbo *stare* dicam ad VI. 3, 4. De re cff. haec ex ep. 21, 3: *bonos inimicos habet* (Pompeius), *improbos ipsos non amicos.*

§ 3. *Tu tamen.* "Ego te in Arpinati exspecto (cf. ep. praec. extr.); tu tamen fortasse istinc te non movebis et adventum nostrum exspectabis." Manut.

Sin — ita venies. Part. *ita* redundat. Fortasse legendum: *Sin, ut scripsisti, venies.*

E Theophane. Vid. ad ep. 5, 1 extr.

Arabarches est summus magistratus Arabiae s. orientalis Aegypti regionis. Ita explicuit nomen Wesselingius de archont. Iud. c. 8. Cf. Heinrichius ad Iuven. Sat. Vol. II. p. 78 seqq. et Haeckermanni disp. in Tabulario Philol. Lipsiensi XV. 4, p. 552 seqq., qui negat *Alabarchem* in libris Mss. inveniri, et solam alteram formam admittit. Euphoniae causa poterat tamen ex *Arabarcha* fieri *Alabarcha*, ut quae *Palilia* erant, *Parilia* appellare maluerunt. Temere Iac. Cuiacius Obss. VIII. 37 Alabarchem fecit magistrum scripturae, alabarchiam vero vectigal ob traductionem pecorum. Summi viri auctoritas mul-

[ut soles] κατὰ τὸ κηδεμονικὸν et ad me ab eo quasi ὑποθήκας afferes, quemadmodum me geram. Aliquid ex eius sermone poterimus περὶ τῶν ὅλων suspicari.

---

1 *ut soles* tanquam genuina. —

---

tos in fraudem induxit. — Significatur Pompeius.

Ut soles e codd. Bosianis addita recte proscripsit Bucheler Mus. Rhen. XI. p. 526.

XVIII. (*A. U. C.* 695.)

1. Accepi aliquot epistolas tuas, ex quibus intellexi, quam suspenso animo et sollicito scire averes, quid esset novi. Tenemur undique, neque iam quo minus serviamus recusamus, sed mortem et eiectionem quasi maiora timemus, quae multo sunt minora. Atque hic est status, qui una voce omnium gemitur neque verbo cuiusquam sublevatur. Σκοπὸς est, ut suspicor, illis qui tenent, nullam cuiquam largitionem relinquere. Unus loquitur et palam adversatur adolescens Curio. Huic plausus maximi, consalutatio forensis perhonorifica, signa praeterea benevolentiae permulta a bonis impertiuntur; Fufium clamoribus et conviciis et sibilis consectantur. His ex rebus non spes sed dolor est maior, quum videas civitatis voluntatem solutam, virtutem alligatam. 2. Ac ne forte quaeras κατὰ λεπτὸν de singulis rebus, universa res eo est deducta, spes ut nulla sit aliquando non modo privatos verum etiam magistratus liberos fore. Hac tamen in oppressione sermo in circulis dumtaxat et in conviviis est liberior, quam fuit. Vincere incipit timorem dolor, sed ita, ut omnia sint

---

5 *hic status est* —

---

§ 1. Haec epistola et sequentes huius libri scriptae sunt Romae ad Atticum, qui brevi post Ciceronis reditum in urbem, in Epirum profectus erat. Cf. ep. 20, 2. 21, 6 extr.

Eiectionem. ἅπαξ εἰρημένον de exsilio.

Atque hic est status. Ernestus quum recte negasset v. *est* omitti posse, Orellius illud in orationem recepit post v. *status*. Sed facilius excidit ante illud vocabulum. Verbi defectum alia ratione compensavit Manutius, ita edens: *Atque hic status, qui — sublevatur,* σκοπὸς *est, ut suspicor, illis qui timent ullam cuiusquam larg. relinquere.* In quo hoc maxime reprehendendum, quod contra consuetudinem Tullianam *timere* cum infinitivo iungitur. — Ceterum res ipsa confirmatur a Suetonio Caes. 20 *cetera quoque, quae cuique libuissent dilargitus est, contradicente nullo ac, si quis conaretur, absterrito.*

Illis, qui tenent. Iterum absolute ponitur VII. 12, 3 *An iis me dem, qui tenent, qui potiuntur?* infra 22, 6 plene appellat *eos, qui tenent omnia.*

Nullam cuiquam largitionem relinquere. Florus III. 17 servavit similem vocem Livii Drusi, *nihil se ad largitionem ulli reliquisse, nisi si quis aut caenum dividere vellet aut caelum.*

Fufium. Manutius suspicatur, hunc qui biennio ante trib. pl. fuerat (I. 14, 1), hoc tempore aedilem fuisse. Potius praetorem fuisse credo.

Quum videas — alligatam. Disertius haec

plenissima desperationis. Habet etiam Campana lex exsecrationem in contione candidatorum, si mentionem fecerint, quo aliter ager possideatur atque ut ex legibus Iuliis. Non dubitant iurare ceteri; Laterensis existimatur laute fecisse, quod tribunatum pl. petere destitit, ne iuraret. 3. Sed de re publica non libet plura scribere. Displiceo mihi nec sine summo scribo dolore. Me tueor, ut oppressis omnibus, non demisse, ut tantis rebus gestis, parum fortiter. A Caesare valde liberaliter invitor [in legationem illam], sibi ut sim legatus, atque etiam libera legatio voti causa datur. Sed haec et praesidii apud pudorem Pulchelli non habet satis et a fratris adventu me ablegat; illa et munitior est et non impedit, quo minus adsim, quum velim. Hanc ego teneo, sed usurum me non puto. Neque tamen † scit quisquam. Non lubet fugere; aveo pugnare. Magna sunt

---

5 *Displiceo mihi nec sine summo scribo dolore* quasi ex aliquo carmine desumptum. 7 *in legationem illam* sine indicio νοθείας. —

---

declarantur ep. 20, 3: *Nunc quidem novo quodam morbo* cet.

§ 2. *Habet etiam Campana lex* cet. ɔ: Legi agrariae adiectum est caput, quo exsecrantur candidati, si rogassent aliquid legibus Iuliis contrarium. Verba *in contione* corrupta puto, quum nullam idoneam sententiam afferant et male disiungant *exsecrationem candidatorum.* Senatores et magistratus, qui sunt vel erunt, nonnunquam in legem aliquam iurare debebant; cf. Rudorff, de lege Thoria p. 82 sq., sed non solebat tale iusiurandum deferri candidatis. Propterea suspicor scr. *insolentiorem*; nisi forte praestat haec sic transponere: *Habet etiam Campana lex exsecrationem candidatorum, si in contione mentionem fecerint.*

Quo aliter — atque ut. Cf. Hand. Turs. I. 471, qui plura affert. *Quo* non ponitur pro *ut*, sed refertur ad integram enunciationem *mentionem facere;* de quo usu dixit Kritz. ad Sal. Iug. 102, 10 et 41, 1.

Laterensis. Hic M. Iuventius ob animum in rem p. singularem laudatur a Planco ad Fam. X. 23, 4. Cum nostro loco comp. verba Plancianae 52.

Displiceo — dolore. Merito Wesenbergius, Emend. p. 26 reprehendit Orellium, quod Dousam audiens haec verba, tanquam Lucilii versum a reliqua oratione distinxerit. Hexameter Ciceroni excidisse videtur.

§ 3. *A Caesare valde liberaliter invitor [in legationem illam], sibi ut sim legatus.* Verba *in legationem illam* mihi cum Schutzio et Bentivolio suspecta sunt. — Caeterum in orat. de prov. cons. 17, ubi suas cum Caesare rationes exponit, dicit frustra Caesarem et antea beneficiis se coniungere voluisse, et post Clodii traductionem ad plebem, rogasse sibi ut esset legatus. Cogitandum de legatione in Galliam, quo Caesar post consulatum cum imperio erat profecturus. Quod Cicero hanc legationem repudiavit, aegre tulit Caesar. Vid. Att. IX. 2 A, 1. Fam. XIV. 3, 1. — Tempora non bene distinguit Plutarchus in Cic. 30.

Libera legatio voti causa, vel simpliciter *legatio votiva.* Commentarii vicem praestant ea, quae leguntur infra XV. 11, 4.

Apud pudorem Pulchelli. Qui haec ironice dici non intelligebant, substituerunt pudori *furorem.* Sed Cicero eo vocabulo usus scripsisset, ni fallor: *contra* v. *adversus furorem.* Libri scripti in lectione recepta consentiunt.

A fratris adventu me ablegat ɔ: efficit, ut absim, quum frater e provincia redibit, eumque si opus fuerit defendere nequeam.

Neque tamen † scit quisquam. Orellium probo haec corrupta declarantem. Legendum videtur, cum eo: *neque tamen scio, quid sequar;* vel *neque tamen scio, quid agam,* quod Schutzio placebat; vel *neque t. certi quidquam,* ut ep. seq. § 5. *Nihil tamen certi.*

Magna sunt hominum studia ɔ: »multi ostendunt se mihi adfuturos et pericula mea excepturos. Locus hic explicat alterum VIII.

hominum studia. Sed nihil affirmo. Tu hoc silebis. 4. De Statio manumisso et nonnullis aliis rebus, angor equidem, sed iam prorsus occallui. Tu, vellem ego vel cuperem, adesses; nec mihi consilium nec consolatio deesset. Sed ita te para, ut, si inclamaro, advoles.

3 *Tu, + vellem egove cuperem —*

2, 3. *Quis tum se mihi non ostendit?* ubi errat Bosius." I. F. Gronovius. Cf. ep. 22, 3 *studia significantur.*

§ 4. *De Statio manumisso*, cet. Manumisit Q. Cicero hoc tempore Statium, quem habebat carissimum. Multis displicebat servus et libertus apud dominum tam gratiosus, Q. fr. I. 2, 1 sq., neque Marco Tullio unquam videtur probatus homo. Att. VI. 2, 1. XII. 5, 1. Quintus praedicat eius fidelitatem Fam. XVI. 16. 2. Quod ante v. *angor* comma posui, feci monente Bakio Schol. Hypomn. III. p. 313, non quin recte dicatur *de aliquo angi*, v. VII. 22, 1, sed quia illo modo Tullius in epistolis loqui solet.

Vellem ego vel cuperem. Sic proxime ad codices, qui habent *egove cuperem*, quod infelici coniectura Orellius temptavit. Vulgo legunt *ego et*, sed quod dedi lenius est. Scripserat *vellem ego*, sed addidit *vel cuperem*, quod hoc verbo melius desiderii sui magnitudinem exprimeret. Cf. Seyffert. ad Lael. p. 375. C. Mullerus in coni. Tull. p. I apte comparavit ex Att. X. 16, 1 *ego volebam autem vel cupiebam potius esse eum nobiscum.*

Si inclamaro, advoles. Cf. ep. 20, 5.

XIX. (*A. U. C.* 695.)

1. Multa me sollicitant et ex rei publicae tanto motu et ex iis periculis, quae mihi ipsi intenduntur; et sexcenta sunt. Sed mihi nihil est molestius, quam Statium manumissum.

Nec meum imperium? ac mitto imperium, non simultatem meam
Revereri saltem?

Nec quid faciam scio, neque tantum est in re, quantus est sermo. Ego autem ne irasci possum quidem iis, quos valde amo; tantum doleo, ac mirifice quidem. Cetera in magnis rebus. Minae Clodii contentionesque, quae mihi proponuntur, modice me tangunt. Etenim vel subire eas

9 † *Cetera in magnis rebus; minae —*

§ 1. *Et sexcenta sunt.* His verbis confirmatur, quod modo dixerat: *multa me sollicitant*, nec male copulam pro *sane* dictam indicat Handius in Tursell. II. 488.

Nec meum imperium cet. Versus e Terentii Phorm. II. 1, 2.

Neque tantum — sermo ɔ: res minor est, non tam gravis est, quam hominum de ea sermones.

Ne irasci possum quidem. Man. male scripsit *ne irasci quidem possum;* aliquanto melius scripsisset *irasci ne possum quidem.* Sed nihil mutandum; *irasci posse* unam notionem continent, quae recte illis *ne — quidem* interponitur.

Cetera in magnis rebus. Post haec verba plene interpunxi, quoniam referenda sunt ad initium epistolae: *Multa me sollicitant.* Absoluto eo, quod eum sollicitabat in re parva, recte nunc pergit: *Cetera sunt in magnis rebus;* deinde singula persequitur de Clodio, de Pompeio. Orellii coniectura *Cetera* ἐν αἰνιγμοῖς nihili est.

videor mihi summa cum dignitate vel declinare nulla cum molestia posse. Dices fortasse, „dignitatis ἅλις, tanquam δρυός: saluti, si me amas, consule.“ Me miserum! cur non ades? nihil profecto te praeteriret; ego fortasse τυφλώττω et nimium τῷ καλῷ προσπέπονθα. 2. Scito nihil unquam fuisse tam infame, tam turpe, tam peraeque omnibus generibus, ordinibus, aetatibus offensum, quam hunc statum, qui nunc est; magis mehercule, quam vellem, non modo quam putaram. Populares isti iam etiam modestos homines sibilare docuerunt. Bibulus in caelo est, nec, quare, scio; sed ita laudatur, quasi

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Pompeius, nostri amores, quod mihi summo dolori est, ipse se afflixit, neminem tenet, voluntate an metu (ne) necesse sit iis uti, vereor. Ego autem neque pugno cum illa causa propter illam amicitiam, neque approbo; ne omnia improbem, quae antea gessi, utor via. 3. Populi sensus maxime theatro et spectaculis perspectus est. Nam gladiatoribus qua do-

---

12 *neminem tenet voluntate; ne metu necesse sit* —

Declinare. Cf. Att. VIII. 11 D, 7. *declinare impetum* Orat. 228, *ictus* Liv. XLII. 63, *declinatio periculi* infra. § 5.

Dignitatis ἅλις, tanquam δρυός. ἅλις δρυὸς erat proverbium de iis, qui relictis glandibus frugibus vescebantur. Saepe apud veteres legitur. Vid. Schneidewinus ad Zenobii Cent. II. 40.

§ 2. *Omnibus — offensum.* Cf. XV. 8, 1 *offensum esse veteranis*, p. Cluent. 172. Ut offensio et invidia Orat. I. 339, sic *offensus invisusque* iunguntur Sest. 125. Offensione continentur *invidia*, quae ad multos, et *odium*, quod ad pauciores pertinet. Cf. Ellendt ad Cic. de Orat. II. p. 269. *Peraeque* poni ante *omnes* docent loci e Cic. Pis. 86. Verr. III. 121.

Unus — rem. Nobilissimus versus ex Ennii Annalibus de Q. Fabio Maximo.

Neminem tenet; voluntate an metu ne necesse sit iis uti, vereor. Part. *ne* inserui cum Thierschio, p. 13, quo facto omnis difficultas evanescit. Cicero dicit: Pompeius omnes offendit; dubito tamen utrum id faciat sponte sua an metu, ne cogatur se cum Caesare et Crasso coniungere. *Vereri, timere* sim. cum rogandi particulis coniuncta habent vim exspectandi vel dubitandi cum sollicitudine. Cf. II. 20, 5. III. 8, 2. VII. 7, 3. Fam. VIII. 10, 1, quae indicavit Matthiae, Ep. sel. p. 53.

Utor via. Faernus ad Ter. Andr. II. 6, 11 defendit *via* absolute dici pro ratione, consilio, et hoc exemplo utitur. Sed non persuasit Bentleio. Si scriptum esset *utor via mea*, a Cicerone scriptum putarem pro: sequor meum consilium, ut scripsit ad Q. fr. III. 3, 4 *ire nostris itineribus*, quum vellet facere eo modo, quo nos ante fecimus. Nunc vitium subesse puto, quod acute sustulit Peerlkampius scribens: *Ne omnia improbem, qua antea incessi, utor via.*

§ 3. *Theatro et spectaculis.* Sunt ablativi loci, quos etiam sine praep. inveniri a grammaticis observatur. Vid. Reisig. Schol. § 396 et cf. X. 12, 6 *odium significatum theatro.*

Gladiatoribus. Cogitandum fortasse de iis ludis, quos illo tempore Gabinius dedisse traditur in ep. 24, 3. Quae suspicio si vera est, *dominus* erit ipse Gabinius et inter advocatos Pompeius fuisse videtur. Fieri tamen potest, ut *dominus* sit Caesar, cuius virtutem, quam tum in ore habebat, Pompeius aliquando se fovisse valde erat doliturus. *qua — qua* pro *quum — tum* aliquoties occurrit, ut infra IX. 12, 1. XV. 18. 2. Q. fr. III. 1, 5.

minus qua advocati sibilis conscissi; ludis Apollinaribus Diphilus tragoedus in nostrum Pompeium petulanter invectus est;

Nostra miseria tu es magnus — —

milies coactus est dicere.

Eandem virtutem istam veniet tempus cum graviter gemes:

totius theatri clamore dixit itemque cetera. Nam et eiusmodi sunt ii versus, ut in tempus ab inimico Pompeii scripti esse videantur.

Si neque leges te neque mores cogunt — —

et cetera magno cum fremitu et clamore sunt dicta. Caesar quum venisset mortuo plausu, Curio filius est insecutus. Huic ita plausum est, ut salva re publica Pompeio plaudi solebat. Tulit Caesar graviter. Literae Capuam ad Pompeium volare dicebantur. Inimici erant equitibus, qui Curioni stantes plauserant, hostes omnibus. Rosciae legi, etiam frumentariae, minitabantur. Sane res erat perturbata. Equidem malueram, quod erat susceptum ab illis, silentio transiri; sed vereor, ne non liceat. Non ferunt homines, quod videtur esse tamen ferendum. Sed est iam una vox omnium, magis odio firmata quam praesidio. 4. Noster autem Publius mihi minitatur, inimicus est; impendet negotium, ad quod tu scilicet ad-

---

3 *Magnus* — 6 *Nam [et] eiusmodi* — 8 *leges neque* —

Diphilus. Rem narrat Val. Max. VI. 2, 9, in eo tamen errans, quod haec in Pompeium praesentem dicta refert, qui ut e Cicerone constat tum Capuae erat. Nota est libertas, quam histriones sumebant in tangendis iis, quae identidem in re publica fiebant. Cf. p. Sest. cap. 55—58. Att. XIV. 2, 1. Dial. de orat. 40.

Eandem a Val. Max. l. c. omissum recte verbis poetae additur, ut sit tetrameter trochaicus. Cf. Malasp. ad h. l.

Nam et eiusmodi sunt — videantur. Non multum abest, quin haec omnia glossatori tribuam. Nihil certe continent, quod non omissis iis a quovis facile intelligatur. In versu sequenti *te* inserui de Ribbeckii sententia. Vid. Fragm. trag. Rom. p. 215.

Mortuo plausu ɔ: exstincto, neque Caesaris honoris causa renovato.

Stantes. Augebat hoc benevolentiae significationem. Vid. Beierus ad Lael. 24.

Hostes. Ita dicuntur, qui factis in aliquem non abstinent, qualia in bello committi solent. Eadem progressio cernitur in his Fin. V. 29. *Quotiescunque dicitur male quis de se mereri sibique inimicus esse atque hostis, vitam denique fugere*, et in Verr. Lib. II. 58 *inimicus, hostis esset.*

Rosciae legi „quae XIV in theatro ordines equitibus dabat." Matth.

Frumentariae. Cassiae Terentiae a. 680 latae, cuius mentio fit in Verrinis. Lex Clodia, qua populo semisses et trientes remissi sunt, hoc tempore nondum lata erat.

Quod erat susceptum ab illis ɔ: illorum consilia et actiones.

Magis odio firmata quam praesidio. Napoleo in hist. Caes. I. p. 264 haec verba ad aliam rem transfert, sed non accurate interpretatur: *où perçait plus de haine que de vérité.* Sententiam melius assecutus est I. F. Gronovius, qui adscripsit: „idem loquuntur omnes magis odio incitati (in Pompeium et Caesarem), quam viribus freti."

§ 4. *Minitatur, inimicus est.* Hoc non immerito Graevio et Ernesto suspectum fuit. Quid enim attinebat Attico scribere Clodium

volabis. Videor mihi nostrum illum consularem exercitum bonorum omnium, etiam satis bonorum, habere firmissimum. Pompeius significat studium erga me non mediocre. Idem affirmat verbum de me illum non esse facturum; in quo non me ille fallit, sed ipse fallitur. Cosconio mortuo sum in eius locum invitatus. Id erat vocari in locum mortui. Nihil me turpius apud homines fuisset, neque vero ad istam ipsam ἀσφάλειαν quidquam alienius. Sunt enim illi apud bonos invidiosi; ego apud improbos meam retinuissem invidiam, alienam assumpsissem. 5. Caesar me sibi vult esse legatum. Honestior declinatio haec periculi. Sed ego hoc non repudio. Quid ergo est? Pugnare malo. Nihil tamen certi. Iterum dico, utinam adesses! sed tamen, si erit necesse, arcessemus. Quid aliud? quid? Hoc opinor: certi sumus perisse omnia. Quid enim ἀκκιζόμεθα tamdiu? Sed haec scripsi properans et mehercule timide. Posthac ad te aut, si perfidelem habebo cui dem, scribam plane omnia, aut, si obscure scribam, tu tamen intelliges. In iis epistolis me Laelium, te Furium faciam; cetera erunt ἐν αἰνιγμοῖς. Hic Caecilium colimus et observamus diligenter. Edicta Bibuli audio ad te missa. Iis ardet dolore et ira noster Pompeius.

9 *hoc nunc repudio.*

sibi inimicum esse? — At iterum scribit ep. 21, 6. — Scio, sed h. l. postquam de Clodii minis dixerat, otiosum videtur. Noli tamen cum Ernesto v. *inimicatur* Ciceroni obtrudere. Fortasse scribendum: *mihi minitatur inimicius.*

Cosconio mortuo. C. Cosconius, idem ut videtur qui Cicerone consule praetor fuit, fuerat in XX viris agris dividundis.

Vocari in locum mortui. „Sententia est: id si accepissem, omni auctoritate me ipse spoliassem, mortuus in re publica vere mortuo successissem." Or. Immo, qui vocatur in locum mortui, non ab initio placuit; alius ei praelatus fuit. Ergo minus honorificum est. — Hic locus fugit Mazochium, quum in comm. ad tab. Heracl. p. 407 negaret veteres dixisse *in mortui locum*, sed *in demortui locum.*

Assumpsissem ɔ: insuper suscepissem. Cf. p. Planc. 3.

§ 5. *Sed ego hoc non repudio.* Negationem, quae in omnibus codd. notis adest, vel abiiciunt editores, vel in *nunc* mutant e coni. P. Fabri. Utrumque falso. *Hoc* est periculum, quod Cicero non provocabat, sed neque adire recusabat.

ἀκκιζόμεθα. Notio verbi ἀκκίζεσθαι bene explicatur ab Olympiodoro in Scholio ad Platonis Gorg. p. 497 A. ad haec Socrates verba: οἶσθα, ἀλλ' ἀκκίζει quod ille sic interpretatur: ἀντὶ τοῦ προσποιῇ μωρίαν καὶ τὸ μὴ εἰδέναι, ɔ: dissimulas. Cf. Ruhnkenius ad Timaeum p. 18 sq.

ἐν αἰνιγμοῖς. Ita Euripides in Rheso, 754 τάδ' οὐκ ἐν αἰνιγμοῖσι σημαίνει κακά. Aristophanes in Ranis 61 dixit: δι' αἰνιγμῶν ἐρῶ.

Caecilium. Attici avunculum, de quo notavi ad I. 1, 4.

Edicta Bibuli in Pompeium gravia memorantur quoque a Plutarcho in Pomp. 48, eaque citat Suet. Caes. 9 et 20. Nomen *Pompeius* fortasse non a Cicerone additum est.

XX. (*A. U. C.* 695.)

1. Anicato, ut te velle intellexeram, nullo loco defui. Numestium ex literis tuis studiose scriptis libenter in amicitiam recepi. Caecilium, quibus rebus possum, tueor diligenter. Varro satisfacit nobis. Pompeius amat nos carosque habet. Credis? inquies. Credo: prorsus mihi persuadet. Sed quia † volo pragmatici homines omnibus historiis, praeceptis, versibus denique cavere iubent et vetant credere, alterum facio [ut caveam], alterum [ut non credam] facere non possum. 2. Clodius adhuc mihi denuntiat periculum. Pompeius affirmat non esse periculum, adiurat, addit etiam se prius occisum iri ab eo quam me violatum iri. Tractatur res. Simul et quid erit certi, scribam ad te. Si erit pugnandum, arcessam ad societatem laboris; si quies dabitur, ab Amalthea te non commovebo. 3. De re publica breviter ad te scribam. Iam enim, charta ipsa ne nos prodat, pertimesco. Itaque posthac, si erunt mihi plura ad te scribenda, ἀλληγορίαις obscurabo. Nunc quidem novo quodam morbo civitas moritur, ut, quum omnes ea, quae sunt acta, improbent, querantur, doleant, varietas nulla in re sit aperteque loquantur et iam clare gemant, tamen medicina nulla afferatur; neque enim resisti sine internecione posse arbitramur, nec videmus, qui finis cedendi praeter exitium futurus sit. 4. Bibulus hominum admiratione et benevolentia in caelo est. Edicta eius et contiones describunt et legunt. Novo quodam genere in summam gloriam venit. Populare nunc nihil tam est quam odium popularium. 5. Haec

---

6 πραγματικοὶ — 7 *facio, ut caveam; alterum, ut non credam* —

---

§ 1. *Anicato.* Nomen inauditum, quod si, ut videtur, e Graeco Ἀνίκητος factum est, potius in penultima *e* habebit. *Anicetus* libertus Neronis nominatur in Tac. Ann. XIV. alter in Hist. III. 47 sq.

Quibus rebus possum. E codd. notatur *parum* et *par sum*, unde corrector Med. fecit *par est*, quod sine iusta causa Thierschio placuit.

Varro satisfacit nobis. Idem scribit ep. 21, 6. Agi autem de conciliandа Ciceroni Pompeii manu adversus Publii furorem apparet ex ep. 22, 4 et 25, 1.

Quia volo. Sic codd. noti. Orellius coniecit *quia a dolo*, Buchelerus in Mus. Rhen. XI. p. 519 *quia volgo*, quod verum existimo.

Pragmatici homines ɔ: rerum civilium periti. Proprie apud Graecos ita appellabantur, qui oratoribus iuris civilis scientiam administrabant. Vid. Cic. Or. I. 253, ubi quoque Latine exaratur.

Omnibus historiis. Hoc ineptum est. Scripsitne Cicero: *sermonibus, historiis,* cet.? In seqq. verba *ut caveam* et *ut non credam* ita non sunt necessaria, ut ea tanquam spuria secluserim.

Versibus denique. Respicit fortasse ad Epicharmi versum, quem supra posuit I. 19, 8.

§ 2. *Tractatur res* ɔ: Pompeius cum Clodio agit de periculo meo. Cf. ep. 22, 2.

Simul et. Recte dubitat Madvigius, an Cicero *simul et* pro *simul ac* dixerit, quare suspicatur copulam h. l. et X. 4, 12. 16, 4. XVI. 11, 6 veteri librario deberi, qui ignorabat *simul* pro *simul ac* dici. Vid. ad Fin. p. 203.

§ 3. *Sine internecione* ɔ: sine caede civium. cf. Sull. 33. Cat. III. 25.

quo sint eruptura timeo, sed, si dispicere quid coepero, scribam ad te apertius. Tu, si me amas tantum, quantum profecto amas, expeditus facito ut sis, si inclamaro, ut accurras. Sed do operam et dabo, ne sit necesse. Quod scripseram † et Furio scripturum, nihil necesse est tuum nomen mutare. Me faciam Laelium [et] te Atticum; neque utar meo chirographo neque signo; si modo erunt eiusmodi literae, quas in alienum incidere nolim. 6. Diodotus mortuus est; reliquit nobis HS. fortasse centies. Comitia Bibulus cum Archilochio edicto in ante diem xv. Kal. Novembr. distulit. A Vibio libros accepi; poëta ineptus, nec tamen scit nihil et est non inutilis. Describo et remitto.

4 *ut Furio* — 5 *Laelium et te* —

§ 5. † *Et Furio.* Med. — Bentiv. in uno Ambros. vidit *me Furio,* Or. corr. *ut Furio.* Malim *me ut Furio.* In verbis *Me faciam Laelium et te Atticum* cum Lambino copulam delendam censeo. De re cf. ep. 19, 5.

Neque signo ɔ: neque obsignabo anulo meo.

§ 6. *Diodotus.* Stoicus, Tullii in dialecticis praeceptor (Fam. XIII. 16, 3), quem quod in Bruto, 309, igitur tredecim annos post has literas, *nuper* domi suae mortuum esse tradit, non obstat quominus hominis obitum ad a. 695 referamus. Nam *nuper* de tempore remoto poni vulgo notum est.

HS. fortasse centies. Immensam pecuniae summam Malaspina et I. F. Gronovius ad *sestertia centum* reduci volebant. Correctio videtur verissima.

Bibulus cum Archilochio edicto. Miror neminem in praepositione offendisse. Neque enim edictum, quo consul comitia distulit, ei tanquam comes adiungi potest. Quare *cum* deleatur.

Poeta ineptus. Ex epist. 22, 7 apparet indicari Alexandrum Ephesium, quem cosmographiam versibus scripsisse novimus e Strabone XIV. 1, 25. Cf. Naekii Opusc. I. p. 12 seqq. Eius carmina Ciceroni de opere geographico cogitanti Vibius quidam miserat.

Nec tamen scit nihil et est non inutilis ɔ: minime tamen indoctus est et certe mihi utilis. Cf. Handii Turs. IV. p. 133 sq.

XXI. (*A. U. C.* 695.)

1. De re publica quid ego tibi subtiliter? Tota periit, atque hoc est miserior, quam (quum) reliquisti, quod tum videbatur eiusmodi dominatio civitatem oppressisse, quae iucunda esset multitudini, bonis autem ita molesta, ut tamen sine pernicie; nunc repente tanto in odio est omnibus, ut, quorsus eruptura sit, horreamus. Nam iracundiam atque intemperantiam illorum sumus experti, qui Catoni irati omnia perdiderunt. Sed ita lenibus uti videbantur venenis, ut posse videremur sine dolore interire. Nunc vero sibilis volgi, sermonibus honestorum, fremitu Italiae vereor ne exarserint. 2. Equidem sperabam, ut saepe etiam loqui tecum solebam,

§ 1. *Quam (quum) reliquisti.* Inserui *quum* ob eandem causam, qua illud factum est in I. 16, 11.

Quorsus eruptura sit. Malim cum Bosio in Add. Graevii: *quorsus eruptura sint.* Cf. ep. 22, 6. *Sed certe videntur haec aliquo eruptura.*

sic orbem rei publicae esse conversum, ut vix sonitum audire, vix impressam orbitam videre possemus; et fuisset ita, si homines transitum tempestatis exspectare potuissent; sed quum diu occulte suspirassent, postea iam gemere, ad extremum vero loqui omnes et clamare coeperunt. 3. Itaque ille amicus noster, insolens infamiae, semper in laude versatus, circumfluens gloria, deformatus corpore, fractus animo, quo se conferat nescit; progressum praecipitem, inconstantem reditum videt; bonos inimicos habet, improbos ipsos non amicos. Ac vide mollitiem animi. Non tenui lacrimas, quum illum a. d. VIII. Kal. Sext. vidi de edictis Bibuli contionantem. Qui antea solitus esset iactare se magnificentissime illo in loco, summo cum amore populi, cunctis faventibus, ut ille tum humilis, ut demissus erat, ut ipse etiam sibi, non iis solum, qui aderant, displicebat! 4. O spectaculum uni Crasso iucundum, ceteris non item! nam, quia deciderat ex astris, lapsus quam progressus potius videbatur; et, ut Apelles, si Venerem, aut si Protogenes Ialysum illum suum caeno oblitum videret, magnum, credo, acciperet dolorem, sic ego hunc omnibus a me pictum et politum artis coloribus subito deformatum non sine magno dolore vidi. Quamquam nemo putabat propter Clodianum negotium me illi amicum esse debere, tamen tantus fuit amor, ut exhauriri nulla posset iniuria. Itaque Archilochia in illum edicta Bibuli populo ita sunt

---

§ 2. *Sic orbem rei p. esse conversum.* V. ad ep. 9, 1. Sed quum h. l. non de re praeterita, sed de futura agatur, ex Ernesti suspicione *esse se conversurum* verum arbitror.

§ 3. *Insolens infamiae* ɔ: ut § 4 extr. scribit, *insuetus contumeliae*, ἀήθης ὢν τοῦ προπηλακίζεσθαι. Solet autem, apud optimos scriptores ubi adi. *insolens* propria vi ponitur, cum genitivo coniungi, ut *insolens libertatis*, *insolens malarum artium*, sim.

Circumfluens gloria. Circumfluere pro *abundare* est Tullianum. Exempla congessit Freundius in Lexico, ubi pro Verr. 2, 3, 4 corr. Verr. 3, 4, 9.

Deformatus corpore. Vel quod aerumnis et dolore tabescebat, ut paulo infra legimus, vel Cicero sic scripsit respiciens ad fascias illas, de quibus vidimus ad ep. 3, 1 h. l.

Praecipitem ɔ: periculosum. V. Drak. ad Liv. IX. 24, 2. In Pison. 68, post *lubricum praeceps* infertur. Alibi *anceps* eandem vim habet, ut Off. I. 83.

Ac vide mollitiem animi. Thierschio in Add. p. XIV haec ad Pompeii animum referenti non assentior. Nam qui hunc modo dixit *fractum animo* satis animi mollitiem, quae in calamitatibus animo abiecto ferendis cernitur, declaravit. Immo Cicero de se loquitur. Quum Pompeium, quem antea dilexerat, adeo humilem et explosum videret, lacrimas non tenebat. Simillimum exemplum ex orat. p. Sulla, 18 afferam: *Qua mollitia sum animi ac lenitate, nunquam mehercule illius lacrimis ac precibus restitissem.*

§ 4. *Uni Crasso.* „Nunc quidem cum Pompeio coniuncto, sed veteri inimico." Corr.

Quia deciderat cet. Quia Pompeius a summo gloriae vertice praeceps ierat, imprudens in istam cum Caesare societatem potius adductus, quam iudicio eo progressus videbatur. Cf. p. Deiot. 10. *Neque ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est.*

Venerem. Accipio de Venere Anadyomene, palmario Apellis opere, quod certatim antiqui laudibus extulerunt. Cf. Silligii Catal. Artif. p. 69. De Venere Coa, quam artifex inchoatam reliquit, saepius loquitur Cicero, Fam. I. 9, 15. Off. III. 10. Orat. 5.

Ialysum. Plinius XXXV. 102 de Protogene scribit: „Palmam habet tabularum eius Ialy-

iucunda, ut eum locum, ubi proponuntur, prae multitudine eorum, qui legunt, transire nequeamus; ipsi ita acerba, ut tabescat dolore; mihi mehercule molesta, quod et eum, quem semper dilexi, nimis excruciant, et timeo, tam vehemens vir tamque acer in ferro et tam insuetus contumeliae, ne omni animi impetu dolori et iracundiae pareat. 5. Bibuli qui sit exitus futurus, nescio. Ut nunc res se habet, admirabili gloria est. Quin quum comitia in mensem Octobrem distulisset, quod solet ea res populi voluntatem offendere, putarat Caesar oratione sua posse impelli contionem, ut iret ad Bibulum; multa quum seditiosissime diceret, vocem exprimere non potuit. Quid quaeris? Sentiunt se nullam ullius partis voluntatem tenere; eo magis vis nobis est timenda. 6. Clodius inimicus est nobis. Pompeius confirmat eum nihil esse facturum contra me. Mihi periculosum est credere; ad resistendum me paro. Studia spero me summa habiturum omnium ordinum. Te quum ego desidero, tum vero res ad tempus illud vocat. Plurimum consilii, animi, praesidii denique mihi, si te ad tempus videro, accesserit. Varro mihi satisfacit, Pompeius loquitur divinitus. Spero nos aut † certe cum summa gloria aut sine molestia etiam discessuros. Tu quid agas, quemadmodum te oblectes, quid cum Sicyoniis egeris, ut sciam cura.

---

2 *nequeam* —

---

sus, qui est Romae, dicatus in templo Pacis" multaque de hoc opere narrat. Cf. Sillig, op. l. p. 393 seqq.

Transire nequeamus. Vulgo *nequeam.* Sed pluralem dant plures ll. scripti et Med. m. 2.

Dilexi, nimis excruciant. Hoc modo error eius, qui Med. scripsit *dileximus excruciant*, manu secunda vere sublatus est, ut e Mommseni collatione scimus.

Acer in ferro ɔ: promptus ad arma capienda. Locutionis insolentia Moserum adeo offendit, ut Symb. Crit. V. p. 3 duas coniecturas proponeret, quarum alteram ipse abiecit, alteram *acer in ferrum* ego potius bonae lectionis depravationem quam corruptae emendationem vocabo. Nec probo Thierschium propter nescio quem colorem poeticum verba *tam vehemens — pareat* poetae tribuentem.

§ 5. *Ut iret ad Bibulum*, petitum, ne comitia differret. *In Bibulum*, quod animi infesti indicium esset, non magis hoc loco recipiendum est e ficto Ursini codice, quam apud Liv. XXVIII. 7, 18 e duobus libris scribendum *veriti ne in se iretur*, ubi reliqui omnes *ad se* praebent. Alani suspicio *ut iret a. d. ad B.* ɔ: *ante diem* comitiorum videtur inutilis. Etiamsi non fit temporis mentio, de tempore tamen non potest dubitari.

Vocem exprimere non potuit ɔ: populus seditiosam Caesaris concionem silentio audivit. Eadem locutione utitur Caesar B. G. I. 32.

§ 6. *Res ad tempus illud vocat.* „Ut venias ad tempus illud." Or. 1. Recte cf. I. 4, 1: neque audiendi, qui quum *res et tempus* coniungi soleant, velut ep. 25, 2, h. l. *res ac tempus* scribi voluerunt.

Spero nos — discessuros. Particulas *certe — etiam* loco alieno positas putans Manutius scripsit: *spero nos aut cum summa gloria aut certe sine molestia esse discessuros.* Mihi verba sic potius refingenda videntur: spero nos aut *e certamine* cum s. g. aut s. m. *tamen* discessuros. Saepius enim suam cum Clodio contentionem cum *pugna* comparat. Vid. ep. 18, 3. 19, 5. 20, 2. 22, 1.

Quid cum Sicyoniis egeris. Cf. ad II. 1, 10, et 13, 2.

XXII. (*A. U. C.* 695.)

1. Quam vellem Romae. Mansisses profecto, si haec fore putassemus. Nam Pulchellum nostrum facillime teneremus, aut certe, quid esset facturus, scire possemus. Nunc se res sic habet: volitat, furit, nihil habet certi, multis denuntiat, quod fors obtulerit, id acturus videtur. Quum videt, quo sit in odio status hic rerum, in eos, qui haec egerunt, impetum facturus videtur; quum autem rursus opes eorum et exercitus recordatur, convertit se in nos. Nobis autem ipsis quum vim, tum iudicium minatur. 2. Cum hoc Pompeius egit, et, ut ad me ipse referebat — alium enim habeo neminem testem —, vehementer egit, quum diceret in summa se perfidiae et sceleris infamia fore, si mihi periculum crearetur ab eo, quem ipse armasset, quum plebeium fieri passus esset; fidem recepisse sibi et ipsum et Appium de me; hanc si ille non servaret, ita laturum, ut omnes intelligerent nihil sibi antiquius amicitia nostra fuisse. Haec et in eam sententiam quum multa dixisset, aiebat illum primo sane diu multa contra, ad extremum autem manus dedisse et affirmasse nihil

---

2 *Romae mansisses! Profecto* — 7 *opes et vim exercitus* — 12 *passus esset; sed fidem* —

---

§ 1. *Mansisses profecto.* Bosius verbum, quod in libris Mss. semel legitur, iterari iussit. Nec *profecto* in huiusmodi sententiis a Tullio unde poni solet. Sed et sententiae et usui satisfacit distinctio, quam Malaspina invenit: *Quam vellem Romae. Mansisses profecto* cet.

Multis denuntiat. Denuntiare absolute poni de accusatore, qui homines lege cogit, ut in iudicio adsint ad testimonium dicendum, apparet ex orat. p. Flacco, 35. Quod quum in h. l. non conveniat, suspicor a Cicerone scriptum esse *multa denuntiat*, quod recte opponitur iis, quae praecedunt: *nihil habet certi.* Sed poterat quoque scribere: *vim multis denuntiat.* Cf. 23, 3 (Clodius) *non mediocres terrores iacit atque denuntiat.*

Opes eorum et exercitus. Ciceroni restitui quod Orellius volebat. In Med. *et vim* depravatum est ex *eorum.* In codd. Malaspinae genuinae scripturae falsa adhaesit: *opes eorum et vim exercitus.* Clodius poterat metuere *opes et exercitus* Caesaris et Pompeii, sed *vim* unius *exercitus* non metuebat.

2. *Armasset* ɔ: subsidiis ad perficienda sua consilia instruxisset, ut hoc verbum expl. Matthiae ad orat. p. Mil. 70.

Fidem recepisse sibi. Particulam adversativam *sed*, cui locus non est in iis, quae Pompeius dixisse se Clodio narrabat, delevi cum Lambino et Wesenbergio, Emend. Epistt. p. 97. Orta est ex extrema syllaba vocabuli praecedentis male geminata. *Fidem recepisse,* pro quo Lambinus volebat *fidem dedisse*, locutionis insolentia motus, videtur defendi posse. Quum enim *recipere* vel absolute dictum, vel adiecto *sibi*, *in se*, idem sit quod promittere, spondere, addendum erat, quid Clodius ipse et Appius promisissent. Promiserant autem Ciceronem fore illaesum, idque voc. *fides* indicatur. Cf. Fam. I. 9, 9 *quid sibi is de me recepisset* et in Senecae ep. 54. *hoc tibi de me recipe*, ubi Gronovius quae notaverit, non vidi. Hic aliquando volebat legi: *sed recepisse sibi et ipsum et Appium de me; hanc fidem si ille non servaret* cet. At aliter censet in Lectt. Tull. p. 20.

Ita laturum ɔ: ita accepturum, tam aegre laturum.

Manus dedisse. Manus dare de eo dicitur

se contra eius voluntatem esse facturum. Sed postea tamen ille non destitit de nobis asperrime loqui. Quod si non faceret, tamen ei nihil crederemus atque omnia, sicut facimus, pararemus. 3. Nunc ita nos gerimus, ut in dies singulos et studia in nos hominum et opes nostrae augeantur. Rem publicam nulla ex parte attingimus; in causis atque in illa opera nostra forensi summa industria versamur. Quod egregie non modo iis, qui utuntur opera, sed etiam in volgus gratum esse sentimus. Domus celebratur, occurritur, renovatur memoria consulatus, studia significantur, in eam spem adducimur, ut nobis ea contentio, quae impendet, interdum non fugienda videatur. 4. Nunc mihi et consiliis opus est tuis et amore et fide. Quare advola. Expedita mihi erunt omnia, si te habebo. Multa per Varronem nostrum agi possunt, quae te urgente erunt firmiora; multa ab ipso Publio elici, multa cognosci, quae tibi occulta esse non poterunt; multa etiam — sed absurdum est singula explicare, quum ego requiram te ad omnia. 5. Unum illud tibi persuadeas velim, omnia mihi fore explicata, si te videro; sed totum est in eo, si ante, quam ille ineat magistratum. Puto Pompeium Crasso urgente, si tu aderis, qui per βοῶπιν ex ipso intelligere possis, qua fide ab illis agatur, nos aut sine molestia aut certe sine errore futuros. Precibus nostris et cohortatione non indiges. Quid mea voluntas, quid tempus, quid rei magnitudo postulet, intelligis. 6. De re publica nihil habeo ad te scribere, nisi summum odium omnium hominum in eos, qui tenent omnia. Mutationis tamen spes nulla. Sed, quod facile sentias, taedet ipsum Pompeium vehementerque poenitet. Non provideo satis, quem exitum futurum putem. Sed certe videntur haec aliquo eruptura. 7. Libros Alexandri, negligentis hominis et non boni poëtae, sed tamen non inutilis, tibi remisi. Numerium Numestium liben-

---

qui alterius voluntati se submittit, de suo consilio discedit. Locutionem a gladiatoribus victos se declarantibus desumptam illustrant intt. ad Corn. Hamilc. 1, 4. Beierus ad Lael. 99. Seyffertus ad idem op. p. 544.

Ei nihil crederemus. Cf. adnot. mea ad I. 16, 10.

§ 4. *Quum ego requiram te ad omnia.* Sic vere correctum in Med. pro *tum.* Neque enim Cicero amicum tum demum requireret ad omnia, quum venisset, sed absentem nunc ipsum requirit.

§ 5. *Totum est in eo* ɔ: omnia inde pendent. Cf. Q. fr. III. 1, 1. *Totum in eo est, tectorium ut concinnum sit.*

Puto — futuros. Quum tu e Clodia audire poteris, quo animo Pompeius, Caesar, Crassus in me sint, aut molestiam deponam aut, quid mihi timendum sit, certo sciam. Clodia autem illorum consilia scire poterat per Crassum, qui, Ciceroni eo tempore infestus, Pompeium incitabat.

§ 6. *Nihil habeo — scribere.* Haec constructio, in qua v. *habere* est *posse*, ut τὸ ἔχειν vim τοῦ δύνασθαι habet, satis frequens est apud Ciceronem, velut Fam. I. 5*a*, 3 *habeo polliceri.* N. D. III. 93 *dicere habui.* Rosc. Am. 100.

Certe videntur. Male in nonnullis editt. legebatur *certo*, quod adverbium cum v. *videri* non potest coniungi.

§ 7. *Libros — remisi.* Cf. ad ep. 20, 6.

ter accepi in amicitiam, et hominem gravem et prudentem et dignum tua commendatione cognovi.

1 *pudentem* —

Prudentem. Nullam causam vidi, cur contra omnium librorum auctoritatem Numerium potius cum Faerno *pudentem* quam *prudentem* facerem. Ita Or. I. 38 *Gracchorum pater homo prudens et gravis* vocatur.

XXIII. (*A. U. C.* 695.)

1. Nunquam ante arbitror te epistolam meam legisse, nisi mea manu scriptam. Ex eo colligere poteris, quanta occupatione distinear. Nam, quum vacui temporis nihil haberem et quum recreandae voculae causa necesse esset mihi ambulare, haec dictavi ambulans. 2. Primum igitur illud te scire volo Sampsiceramum, nostrum amicum, vehementer sui status poenitere restituique in eum locum cupere, ex quo decidit; doloremque suum impertire nobis et medicinam interdum aperte quaerere, quam posse me invenire nullam; deinde omnes illius partis auctores ac socios nullo adversario consenescere; consensionem universorum nec voluntatis nec sermonis maiorem unquam fuisse. 3. Nos autem — nam id te scire cupere certo scio — publicis consiliis nullis intersumus totosque nos ad forensem operam laboremque contulimus. Ex quo, quod facile intelligi pos-

9 *quam ego posse inveniri nullam puto; deinde* —

§ 1. *Quanta occupatione distinear* ɔ: quam multis negotiis occupatus sim. *Occupatio* enim sing. num. est multarum rerum cura, ut plurimis exemplis Tullianis docuit Menckenius Obs. ling. Lat. p. 682 sq. Plur. numerum Cic. posuit Att. IV. 16, 1 ad Q. fr. III. 3, 1.

Recreandae voculae causa. Cicero illo tempore summa industria versabatur in causis agendis, ut scribit ep. 22, 3 et in hac ipsa ep. 3. Sed ex illo labore forensi nihil aetatem tulit praeter orationem pro Flacco; neque aliud constat, quam bis ab eo hoc anno defensum esse A. Thermum (vid. p. Flacco 98). Ceterum ut h. l., sic quoties epistolam mittit amico non sua manu scriptam, vel occupationem vel valetudinem excusat. Cf. IV. 16, 1. V. 14, 1. VIII. 13, 1.

§ 2. *Quam posse me invenire nullam.* E libris haec notantur: *Quam ego posse inveniri nullam post deinde* e cod. Turn. Lambinus, qui *post* mutavit in *puto; quam ego possem invenire nullam: deinde* e Med., unde deteriores libri scripti et editores post Victorium fecerunt *possum.* Ego puto infinitivum *posse me* pendere a verbis *te scire volo* et quum ex eo ortum esset *possem* additum esse *ego.* Itaque hoc delevi, illa restitui secutus I. F. Gronovium. *Post deinde,* quod a Bosio invectum, Orellius in editione priore retinuerat, apud Ciceronem praecedente *primum* non invenitur. (Apud Terent. Andr. III. 2, 3 sic legitur). Nam quod legitur Mil. 65 *deinde postea,* ibi *postea* indicat hoc, quod sequitur, aliquanto post factum esse, neque recte comparatur *deinde deinceps* Leg. III. 4 ubi cf. Bakii adnot. Bene etiam de abundantia tali credita magis quam vera monuit Ellendt. ad de Orat. II. p. 92.

Consenescere. Vid. ad ep. 13, 2. *nullo adversario* est ablat. conseq. pro: etiamsi illis nemo se opponat.

§ 3. *Ex quo — versamur.* ɔ: ex eo fit, ut —

sit, in multa commemoratione earum rerum, quas gessimus, desiderioque versamur. Sed βοώπιδος nostrae consanguineus non mediocres terrores iacit atque denuntiat, et Sampsiceramo negat, ceteris prae se fert et ostentat. Quamobrem, si me amas tantum, quantum profecto amas, si dormis, expergiscere; si stas, ingredere; si ingrederis, curre; si curris, advola. Credibile non est, quantum ego in consiliis et prudentia tua, quod maximum est, quantum in amore et fide ponam. Magnitudo rei longam orationem fortasse desiderat, coniunctio vero nostrorum animorum brevitate contenta est. Permagni nostra interest te, si comitiis non potueris, at, declarato illo, esse Romae. Cura, ut valeas.

---

versemur. Causam, cur in iis rebus commemorandis versetur, repetit a labore forensi. Cf. Handius in Turs. II. p. 639.

Et S. negat, ceteris — ostentat. Copulam in hoc sententiarum nexu stare posse nego. Fortasse legendum *etsi Sampsiceramo* cet.

Comitiis, quibus Clodius tribunus fieri cupiebat; *declarato illo* est, priusquam tribunatum inierit.

XXIV. (*A. U. C.* 695.)

1. Quas Numestio literas dedi, sic te iis evocabam, ut nihil acrius neque incitatius fieri posset. Ad illam celeritatem adde etiam, si quid potes. Ac ne sis perturbatus — novi enim te et non ignoro, quam sit amor omnis sollicitus atque anxius — sed res est, ut spero, non tam exitu molesta quam aditu. 2. Vettius ille, ille noster index, Caesari, ut perspicimus, pollicitus est sese curaturum, ut in aliquam suspicionem facinoris Curio filius adduceretur. Itaque insinuavit in familiaritatem adolescentis et cum eo, ut res indicat, saepe congressus, rem in eum locum

---

3 *Ad illam* κέλευσιν *adde* —

---

§ 1. *Ad illam celeritatem* cet. Revocavi Med. scripturam, quum H. Turnebi emendatio κελεύσματα nitatur incerti codicis Memmiani, in quo *celeu* scriptum erat, fide, et codicibus YZ. Bosianis, e quibus κέλευσιν edunt, nulla fides sit habenda. Atque si codices boni utrumque darent, ego *celeritatem* tamen *adhortationi* praeferrem. Cicero poterat adhortationi alia addere, sed Atticus rogari debet ut addat etiam ad celeritatem, quam amicus ab eo postulaverat.

Quam sit amor omnis sollicitus atque anxius. Ad Q. fr. III. 3, 1. *Neque desino, ut fit in amore, ea quae minime volo cogitare.*

§ 2. *Ille noster index.* L. Vettii equitis Rom. indicio Catilinariae coniurationis socios multos fuisse detectos narrat Dio C. XXXVII. 41. Cf. Suet. in Caes. 17 et intt. ad c. 1. — Mirum tamen accidit, quod neque Cicero, nisi forte h. l., neque Salustius usquam de illo Vettii indicio mentionem fecerunt. At de corrupto hoc Vettii indicio prolixe agitur in Vatiniana c. 10 seq. Cf. quoque Suet. Caes. 20. Hic pron. *ille* male geminatum puto.

Itaque insinuavit in familiaritatem. Egregie Or. hoc eruit e vestigiis cod. Med. Sed constans Ciceronis usus, multis exemplis probatus, postulat praeterea ut h. l. corrigamus: *Itaque se insinuavit in f.* et Or. II. 149 *ut penitus se insinuet in causam.*

Rem in eum locum deduxit, ut diceret cet. ɔ:

deduxit, ut diceret sibi certum esse cum suis servis in Pompeium impetum facere eumque occidere. Hoc Curio ad patrem detulit, ille ad Pompeium. Res delata ad senatum est. Introductus Vettius primo negabat se unquam cum Curione constitisse; neque id sane diu, nam statim fidem publicam postulavit. Reclamatum est. Tum exposuit manum fuisse iuventutis duce Curione, in qua Paullus initio fuisset et Q. Caepio hic Brutus et Lentulus, flaminis filius, conscio patre; postea C. Septimium, scribam Bibuli, pugionem sibi a Bibulo attulisse: quod totum irrisum est, Vettio pugionem defuisse, nisi ei consul dedisset; eoque magis id eiectum est, quod a. d. III. Id. Mai. Bibulus Pompeium fecerat certiorem, ut caveret insidias; in quo ei Pompeius gratias egerat. 3. Introductus Curio filius dixit ad ea, quae Vettius dixerat; maximeque in eo tum quidem Vettius est reprehensus, quod dixerat adolescentium consilium, ut in foro [cum] gladiatoribus Gabinii Pompeium adorirentur; in eo principem Paullum fuisse, quem constabat eo tempore in Macedonia fuisse. Fit senatus consultum, ut Vettius, quod confessus esset se cum telo fuisse, in vincula coniiceretur; qui eum emisisset, contra rem publicam esse facturum. Res erat in ea opinione, ut putarent id esse actum, ut Vettius in foro cum pugione et item servi eius comprehenderentur cum telis, deinde ille

---

eo usque arcana sua apud eum deprompsit, ut diceret cet. Vettius hoc mendacio voluit similia e Curione elicere, deinde eum prodere. Similes Tiberii Caesaris fraudes narravit Suet. in Tib. 54 et in Calig. 10.

Constitisse. Cum Or. e marg. Crat. recepi. Nam *restitisse,* quod in Med. aliisque est, sine exemplo est de iis, qui colloquendi causa consistunt. Illud firmat Gronovius citans Plauti Aul. I. 2, 38. Curc. IV. 2, 16. Addo Verr. act. I. 19.

Fidem publicam ɔ: ἄδειαν, impunitatem, quae indicibus dari solebat, ut T. Vulturcio, Cic. Cat. III. 8. Sal. Cat. 47.

Reclamatum est ɔ: quod postulabat, cum clamoribus negatum est. Cf. Sest. 126. Fam. I. 2, 2. Atque e sequenti narratione manifestum est, ἄδειαν Vettio negatam fuisse, ita ut *Haud reclamatum est,* quod Bosio debetur, falsum sit. Si quis *Tamen exposuit* cum Iunio malit, non valde repugnabo; quamquam etiam omissa illa particula narratio bene procedit.

Paullus. L. Aemilius Paullus, qui postea (704) consulatum gessit cum Marcello, hoc anno quaestor in Macedonia erat. § 3.

Q. Caepio hic Brutus. M. Iunius Brutus adoptatus a Q. Servilio Caepione, avunculo suo, hoc nomen accepit. Cf. Phil. X. cap. 11 saepius, Mommsen, röm. Forsch. I. 51.

C. Septimium scribam Bibuli. Appianus B. C. II. 12 in hac re nominat Βύβλου ῥαβδοῦχον ποστούμιον. Sed maiori fide dignus Cicero.

Id eiectum est. Eiici proprie dicuntur histriones, qui de scena depelluntur. Ut h. l. cum *irrideri,* sic Cluent. 86 cum *explodi* componitur. Vid. Ellendt ad de Orat. II. p. 83. Temere Lambinus *reiectum* reponendum censebat.

§ 3. *[Cum] gladiatoribus Gabinii.* Recte vidit Manutius praepositionem delendam esse, ut tempus significetur, quo Gabinius, qui in sequentem annum consulatum petebat, munus populo daturus erat. Neque enim, ut observat idem, debuit Vettius inter conscios facinoris admiscere Gabinii gladiatores, ne dominus Caesari amicissimus in suspicionem adduceretur.

Res erat in ea opinione, ut putarent ɔ: vulgo existimabant. Usus v. *putare* pleonasticus illustratur exemplis a Madvigio Gr. Lat. § 476 b, 2 edit. Belg. Non longe dissimile est, quod legitur in Tac. Ann. IV. 40: *Ceteris mortalibus in eo stare consilia, quid sibi conducere putent* ɔ: Ceteri homines id unum quaerunt, quid sibi utilitatem afferat.

se diceret indicaturum; idque factum esset, nisi Curiones rem ante ad Pompeium detulissent. Tum senatus consultum in contione recitatum est. Postero autem die Caesar, is, qui olim, praetor quum esset, Q. Catulum ex inferiore loco iusserat dicere, Vettium in Rostra produxit, eumque in eo loco constituit, quo Bibulo consuli aspirare non liceret. Hic omnia, ille quae voluit, de re publica dixit; et qui illuc factus institutusque venisset, primum Caepionem de oratione sua sustulit, quem in senatu acerrime nominarat, ut appareret noctem et nocturnam deprecationem intercessisse; deinde, quos in senatu ne tenuissima quidem suspicione attigerat, eos nominavit: Lucullum, a quo solitum esse ad se mitti C. Fannium, illum, qui in P. Clodium subscripserat; L. Domitium, cuius domum constitutam fuisse, unde eruptio fieret: me non nominavit, sed dixit consularem disertum, vicinum consulis, sibi dixisse, Ahalam Servilium aliquem aut Brutum opus esse reperiri. Addidit ad extremum, quum, iam dimissa contione, revocatus a Vatinio fuisset, se audisse a Curione his de rebus conscium esse Pisonem, generum meum, et M. Laterensem. 4. Nunc reus erat apud Crassum Divitem Vettius de vi, et, quum esset damnatus, erat indicium postulaturus; quod si impetrasset, iudicia fore videbantur.

1 *idque ita actum esset* — 5 *Hic ille omnia, quae voluit* —

Idque factum esset. Delevi *ita* et scripsi de Ernesti suspicione *factum*, quum libri habeant *actum*, quod alia significatione praecedit.

Ex inferiore loco. Soli magistratus et qui a magistratu producebantur, e rostris verba facere poterant, privati ex inferiore loco dicebant. Cf. imprimis narratio apud Livium VIII. 33, 9. De Catuli illa disquisitione vid. Suet. Caes. 15.

Aspirare. Minus est quam *accedere.* Cf. Fam. VII. 10, 1. Brut. 84. Verr. V. 97. Tusc. V. 12 et 27. In omnibus locis sententia est negativa.

Hic omnia, ille quae voluit. Sic scripsi ex Orellii suspicione, quam probavit Wesenbergius, Emend. p. 67. In vulgari lectione pron. *ille* plane otiosum est, et *voluit* ad ipsum Vettium pertinet.

Factus institutusque ɔ: a Caesare subornatus. *Factus* est i. q. *comparatus, instructus.*

Ut appareret — intercessisse. Caesar enim amabat Serviliam Bruti matrem. Cf. Suet. Caes. 50. Ea effecit, ut Caepio Brutus suspicione liberaretur.

C. Fannium. Tribunum plebis minime popularem. Sest. 53.

Vicinum consulis Cicero habitabat in Palatio, Fam. V. 6, 2, Caesar in summa Sacra via. Suet. Caes. 46. Cf. I. A. Ambrosch, Studien und Andeutungen, fasc. I. p. 31.

Ahalam Servilium. Cognomen nomini cum sono praeponitur, ut in eodem hoc homine Mil. 8 aliisque locis apud Tullium, quos indicavit Ellendtius ad Orat. II. p. 290, sq.

Audisse a Curione. De hac rariore constructione vid. Madv. ad Fin. p. 865.

His de rebus conscium. Solet *conscius* vel secundo vel tertio casui iungi, quare Lambinus praepos. delevit. Sed non minus bene sic dicitur, quam apud Sal. Cat. 35, 2. *conscientia de culpa.*

§ 4. *De vi.* Lege Plotia, quod *cum telo fuisset.* Inter sicarios accusabantur, qui *hominis necandi causa* cum telo fuisse arguebantur.

Erat indicium postulaturus. Indicium est potestas publice apud magistratum indicandi facinoris socios cum impunitate et praemiis. — *Indicium postulare* idem esse, quod modo appellavit *fidem publicam postulare* intelligitur ex divin. in Caec. 34.

Iudicia fore ɔ: ex indicio Vettii multi in iudicium vocabuntur.

Ea nos, utpote qui nihil contemnere † solemus, non pertimescebamus. Hominum quidem summa erga nos studia significabantur; sed prorsus vitae taedet: ita sunt omnia omnium miseriarum plenissima. Modo caedem timueramus, quam oratio fortissimi senis, Q. Considii, discusserat; ea, quam quotidie timere potueramus, subito exorta est. Quid quaeris? nihil me infortunatius, nihil fortunatius est Catulo, quum splendore vitae, † tum hoc tempore. Nos tamen in his miseriis erecto animo et minime perturbato sumus, † honestissimeque et dignitatem nostram magna cura tuemur. 5. Pompeius de Clodio iubet nos esse sine cura et summam in nos benevolentiam omni oratione significat. Te habere consiliorum auctorem, sollicitudinum socium, omni in cogitatione coniunctum cupio. Quare, ut Numestio mandavi, tecum ut ageret, item atque eo, si potest, acrius te rogo, ut plane ad nos advoles. Respiraro, si te videro.

---

1 *solemus* sine indicio corruptelae. —

Ea nos — non pertimescebamus. Acute de his verbis disp. Wesenb. Emend. p. 67. Primum negat *utpote qui* cum indicativo esse Tullianum; tum miratur, Ciceronem dicere se illa iudicia non pertimescere, quum nihil contemnere soleat. Suspicatur olim scriptum fuisse: *Ea nos, utpote qui nihil contemnere soleamus, non [contemnebamus, sed non] pertimescebamus.*

Oratio Q. Considii. Rem narrat Plut. in Caes. 14. Quum enim pauci senatores in curiam venissent, infrequentiae causam Considius dixit metum armorum, atque Caesari roganti, cur igitur non ipse quoque domum servaret, Me vero, respondit, senectus metu liberat; breve enim, quod superest, vitae spatium, non multa eget cautione.

Ea — exorta est. Mens scriptoris satis aperta est. Hoc enim dicere debet, uno periculo vixdum remoto gravius aliud exoriri. Sed verba multis difficultatibus laborant, quas quum omnes tollere nequeam indicabo tamen. Primum e corrupto fictoque Vettii indicio nulla *caedes* exorta est; quare non male Schutzius in priori sententia scripsit: *modo cladem* cet.: deinde *discusserat* pravam continet temporis notionem, quam corrigo pro *discusserat: ea* scribens *discussit; alia.* Tertium, quod me pungit, est *quotidie.* Tantum enim abest, ut Vettii insidias *quotidie* timere potuissent, ut *nunquam* tam indignum facinus prospicere potuissent.

Quum splendore vitae, † tum hoc tempore. Nemo loci sententiam melius restituit Lambino, scribens: *tum mortis tempore.* In Orellii dubia suspicione: *tum quod tempore* ellipsis durior est. Opportune Matthiae adduxit similem locum de Hortensio in Brut. 4. *Cessit e vita suo magis quam suorum civium tempore* et *illius mortis opportunitatem benevolentia — prosequamur;* cui addo aptiorem etiam ex Orat. III. 12. *Ego vero te, Crasse, quum vitae flore, tum mortis opportunitate divino consilio et natum et exstinctum esse arbitror.* Cf. quoque Vell. II. 48 extr.

† *Honestissimeque et dignitatem nostram magna cura tuemur.* Gronovius et Ernestus *et* transponere volebant ante *magna.* Kahntius, Symb. Crit. p. 5 aliud quid in his latere suspicabatur: *honestissimeque quietem et dignitatem,* cet., eiusque vestigia persecutus Thierschius in Add. p. XIV *honestissime quietem et dign.* cet. Sed vereor, ut Cicero illo tempore de quiete cogitare potuerit. Scripsit potius: *honestatemque et dignitatem nostram magna cura tuemur.* Saepe ea nomina iunguntur et Cicero ad Att. VII, 11, 1 rogat: *Ubi est dignitas, nisi ubi honestas?*

§ 5. *Ut plane ad nos advoles. Plane* addit vim sententiae. Est sine cessatione, ut explicat Handius in Turs. IV p. 470.

XXV. (*A. U. C.* 695.)

1. Quum aliquem apud te laudaro tuorum familiarium, volam illum scire ex te me id fecisse; ut nuper me scis scripsisse ad te de Varronis erga me officio, te ad me rescripsisse eam rem summae tibi voluptati esse. Sed ego mallem, ad illum scripsisses mihi illum satisfacere, non quo faceret, sed ut faceret. Mirabiliter enim moratus est, sicut nosti. *Ἑλικτὰ καὶ οὐδέν* — (Sed) nos tenemus praeceptum illud, *τὰς τῶν κρατούντων.* At hercule alter tuus familiaris, Hortalus, quam plena manu, quam ingenue, quam ornate nostras laudes in astra sustulit, quum de Flacci praetura et de illo tempore Allobrogum diceret! Sic habeto, nec amantius nec honorificentius nec copiosius potuisse dici. Ei te hoc scribere a me tibi esse missum sane volo. 2. Sed quid tu scribas? quem iam ego venire atque adesse arbitror. Ita enim egi tecum superioribus literis. Valde te exspecto, valde desidero; neque ego magis, quam ipsa res et tempus poscit. His de negotiis quid scribam ad te, nisi idem, quod saepe? Re publica nihil desperatius; iis, quorum opera, nihil maiore odio. Nos, ut opinio et spes et coniectura nostra fert, firmissima benevolentia hominum muniti sumus. Quare advola: aut expedies nos omni molestia aut eris particeps. Ideo sum brevior, quod, ut spero, coram brevi tempore conferre, quae volumus, licebit. Cura, ut valeas.

---

5 *ad ipsum* — 7 *nosti,* ἑλικτὰ καὶ οὐδὲν —. *Nos tenemus* —

---

§ 1. *Ad illum scripsisses,* quam ad me. Temere Ernestus *illum* mutavit in *ipsum.* Neque seq. *illum* offensionem habet, ut Klotz. putabat.

Mirabiliter moratus est ɔ: mores hominis sunt miri. Gron. comparat Plauti Truc. I. 2, 5 *ita nunc adolescentes morati sunt.*

ἑλικτὰ καὶ οὐδέν. Verba Andromaches apud Eurip. in cogn. fabula v. 449 de Spartanis dicta ἑλικτὰ κοὐδὲν ὑγιές, ἀλλὰ πᾶν πέριξ φρονοῦντες, quae sermone adeo trita erant, ut in proverbii usum transierint. Ea Cicero in Varronem convertit, qui amici speciem prae se ferebat, sed animo minus sincero erat et candido. Sed quum Varro Pompeii erat amicissimus nolebat Cicero hominis fucum detegere, memor alterius praecepti Euripidei (Phoen. 396) τὰς τῶν κρατούντων ἀμαθίας φέρειν χρεών. Ita fere hunc locum expl. Gatakerus in Adv. Misc. cap. X. p. 525. Cf. Casaub. anim. in Athen. p. 8. Post *nosti* plene interpunxi iussu Gronovii. Ante *nos tenemus* e vett. editt. revocavi, quod sententia postulat, *sed.*

Quum de Flacci praetura — diceret. Hoc ipso anno (695) L. Valerius Flaccus, qui praetor Ciceroni consuli in causa Catilinaria utilem operam praestiterat, (Sal. Cat. 45. Cic. Cat. III. 5), ex Asia quam provinciam obtinuerat, repetundarum reus a M. Tullio et Q. Hortensio defensus est. In ea oratione Hortensius qui cognomine *Hortali* rursus designatur inf. IV. 15, 4, in Ciceronis laudibus celebrandis multus fuisse videtur.

Esse missum ɔ: nuntiatum. De hoc usu monuerunt Gron. et Drakenb. ad Liv. VIII. 23, 1, multa tamen aliena adducentes. Opportune e Cicerone laud. Fam. V. 20, 1 ubi cf. Manutius. Att. II. 2, 3. *Ad me mittunt.* IV. 11. 1. *Ad me mittas velim.*

§ 2. *Quorum opera* „resp. est desperata." Corradus.

Brevi tempore. Non erat, quod nonnulli pleniorem dictionem mutarent, quae saepius in epistolis invenitur, v. c. I. 11, 3. II. 9, 2 bis, IX. 6, 1. Usum similem Caesaris notavit Schneiderus ad B. G. IV. 33, 3.

L I B E R III.

I. (*A. U. C.* 696.)

Quum antea maxime nostra interesse arbitrabar te esse nobiscum, tum vero, ut legi rogationem, intellexi ad iter id, quod constitui, nihil mihi optatius cadere posse, quam ut tu me quam primum consequare, ut, quum ex Italia profecti essemus, sive per Epirum iter esset faciendum, tuo tuorumque praesidio uteremur, sive aliud quid agendum esset, certum consilium de tua sententia capere possemus. Quamobrem te oro, des operam, ut me statim consequare. Facilius potes, quoniam de provincia Macedonia perlata lex est. Pluribus verbis tecum agerem, nisi pro me apud te res ipsa loqueretur.

Quoniam de provincia Macedonia perlata lex est. Eadem hora, qua Ciceroni pernicies, Pisoni Macedonia decreta est, in quam post consulatum abiret. Sest. 53. Atticum igitur, qui in ea regione negotia habebat, cuiusque ideo intererat Romae esse, donec ea provincia alicui decreta esset, cui illa commendaret, nunc tuto urbem relinquere posse Cicero iudicabat. Rectissime haec interpretatur Wielandus: „da der kuenftige Proconsul von Macedonien bereits ernannt ist."

II. (*A. U. C.* 696.)

Itineris nostri causa fuit, quod non habebam locum, ubi pro meo iure diutius esse possem, quam in fundo Sicae, praesertim nondum rogatione correcta, et simul intelligebam ex eo loco, si te haberem, posse me Brundisium referre; sine te autem non esse nobis illas partes tenendas propter

---

3 *quam fundum Sicae* —

Itineris nostri Vibonem versus, quo tamen non pervenit. Vid. ep. 4 init.

Quam in fundo Sicae. Error codd. Mss. *in fundum* corrigi, non defendi et propagari debebat. Cf. Wesenbergii Obss. crit. in Sestianam p. 27, qui multa similia menda tollit.

Sicae. Ciceronis amicus, qui eum Brundisium comitatus est, inde vero discessit. Fam. XIV. 4, 6. Extremo vitae tempore apud eundem tanquam domi suae fuisse testatur inf. XVI. 6, 1.

Nondum rogatione correcta. Perlata lege, qua ei, qui cives Romanos indemnatos interemisset, aqua et igni interdiceretur, P. Clodius nominatim tulerat de Cicerone. Ea rogatio per trinundinum proponenda erat, priusquam perferri poterat. Interea aliquid addi demive poterat, ut in hac ipsa lege spatium, quo Cicero ab urbe abesset, e correctione brevius factum videtur, quam a latore scriptum fuerat. Vid. ep. 4.

Me B. referre. Non opus videtur Malaspinae correctione, *Buthrotum* pro *Brundisio* reponendum censentis. Cicero rationem reddit amico, cur Vibonem se contulerit et non statim Brundisium, unde in Graeciam profecturi solvere solebant.

Illas partes. Epirum et Achaiam (Cf. 8, 1.

Autronium. Nunc, ut ad te antea scripsi, si ad nos veneris, consilium totius rei capiemus. Iter esse molestum scio, sed tota calamitas omnes molestias habet. Plura scribere non possum, ita sum animo perculso et abiecto. Cura ut valeas. Dat. VI. Id. Apr. (ad) Naris Luc.

4 *Apr. Naris luc.*

Planc. 98), quae regiones tum plenae erant inimicorum, in quibus P. Autronius Paetus, prioris coniurationis Catilinae particeps, Sal. Cat. 18, et quum iam consul designatus erat, ambitus damnatus. Sull. 1. *Partes* dicuntur regiones, ut Fam. X. 11, 2. XII. 5, 3. 7, 2. p. Mur. 89.

Tota calamitas omnes molestias habet. In his mendum sibi visus detexisse Wesenbergius Emend. p. 94 scripsit *tanta calamitas*, comp. 10, 2. *Ecquod tantum malum est, quod in mea calamitate non sit.* 8, 2. *Nec tam miserum est quidquam, quod non in nostram fortunam cadere videatur.* Sed pace doctissimi viri dicam *tota* mihi non absurdum videri. Non absurde loquitur, qui dicit: omnia mala, quibus laboro, plena sunt molestiarum. Atqui hoc idem inest in verbis, ut in codd. servantur. Mecum facere video Mentznerum in Ann. Philol. 89, p. 166.

(Ad) Naris Luc. In Lucania inter Silarum et Crataeim fl. tabula Peutingeriana recenset Nares Lucanas, quo Cicero Roma Vibonem petens facile pervenire potuit. Accedit autem haec lectio proxime ad scripturam cod. Med. Bosius edidit *in oris Luc.*, quem multi editores secuti sunt. Sed Cicero potius scripsisset *in finibus Lucaniae.* In Salustii hist. fragm. Vaticanis, col. VI. l. 13 sq. similiter legitur AD. N . RIS LUCANAS.

III. (*A. U. C.* 696.)

Utinam illum diem videam, quum tibi agam gratias, quod me vivere coëgisti! Adhuc quidem valde me poenitet. Sed te oro, ut ad me Vibonem statim venias, quo ego multis de causis converti iter meum. Sed eo si veneris, de toto itinere ac fuga mea consilium capere potero. Si id non feceris, mirabor, sed confido te esse facturum.

Adhuc quidem valde me poenitet. Cod. Med. habet *equidem*, quod defendunt Handius, Turs. II. p. 428 et Hofmannus in sel. epist. I. p. 56 sq. Ego recte h. l. *quidem* emendatum puto et in XIII. 26, 1. *Et quidem* pro *equidem.* In eadem epist. 2. *Equidem credibile non est quantum scribam* apparet iungenda esse *equidem scribam.*

Vibonem. Oppidum Bruttiorum a Locris conditum, olim Hippo, postea Vibo Valentia appellatum. Plin. H. N. III. 73.

Multis de causis. Primariam causam fuisse, ut inde in Siciliam traiiceret, apparet e Planc. 95. Cf. Plut. in Cic. 31 sq.

Mirabor ɔ: mihi insperatum accidet. Pari vi legitur compositum *admirari* IX. 11 A., 1.

IV. (*A. U. C.* 695.)

Miseriae nostrae potius velim quam inconstantiae tribuas, quod a Vibone, quo te arcessebamus, subito discessimus. Allata est enim nobis ro-

A Vibone — discessimus. Oppidorum nominibus additur praepositio, quum non ex ipsa urbe, sed e vicinitate disceditur. Cf. Kritz. ad Sal. Iug. 61, 1. Reisig. Schol. § 395. Cicero non fuerat in oppido, sed in fundo Sicae. Cf. Planc. 96.

gatio de pernicie mea, in qua, quod correctum esse audieramus, erat eiusmodi, ut mihi ultra quadringenta milia liceret esse. Illo quum pervenire non liceret, statim iter Brundisium versus contuli ante diem rogationis, et ne Sica, apud quem eram, periret. Melitae esse non licebat. Nunc tu propera, ut nos consequare, si modo recipiemur. Adhuc invitamur benigne. Sed, quod superest, timemus. Me, mi Pomponi, valde poenitet vivere; qua in re apud me tu plurimum valuisti. Sed haec coram. Fac modo, ut venias.

---

4 *ne et Sica* — ibid. *periret et quod Melitae* —

Ut m. ultra quadringenta milia liceret esse. Plutarchus in Cic. 29 refert in rogatione fuisse, ne quis Ciceronem tecto reciperet intra quingenta milia ab Italia. Dio 38, 17 tria milia septingenta quinquaginta stadia nominat, sed ab urbe spatium incipit. Lege correcta brevius spatium definitum est. Similiter edixit Gabinius, ut Lamia ab urbe abesset milia passuum ducenta. Sest. 29.

Illo quum pervenire non liceret. Illo indicari fines lege praescriptos vidit Manutius, sed editores reliquas difficultates non attingunt. Garatonius ad Planc. 96 verba sic correxit: *Illic* (apud Sicam) quum *permanere* non liceret, cet. Mihi olim in mentem venit: *Illo quum mari pervenire non liceret*, coll. hoc loco Plancianae: *maritimos cursus praecludebat hiemis magnitudo.* Nunc quod in Med. prima manu scriptum est *illoc pervenirem non licere* et *perirem Melitae* reputans, haec sic corrigenda censeo: *Illuc ut pervenire mihi liceret, statim iter Br. v. contuli ante diem rogationis, et ne Sica — periret. Melitae esse non licebat.* Manifestam interpolationem manus secundae vv. *et quod* non amplius recepi.

Ante diem rogationis. ɔ: ante diem, quo lex ferretur. Cf. Flor. III. 14 *postquam dies rogationis aderat.* Ascon. p. 57 *ubi legis ferundae dies venit.* Male Corradus interpretatur „diem mihi ad discedendum in rogatione constitutum."

Melitae esse non licebat. Haec enim insula propius CCCC milia passuum ab Italia distabat.

V. (*A. U. C.* 696).

Terentia tibi et saepe et maximas agit gratias. Id est mihi gratissimum. Ego vivo miserrimus et maximo dolore conficior. Ad te quid scribam, nescio. Si enim es Romae, iam me assequi non potes; sin es in via, quum eris me assecutus, coram agemus, quae erunt agenda. Tantum te oro, quoniam me ipsum semper amasti, ut eodem amore sis. Ego enim

---

6 *oro ut,* — *eodem amore sis* —

Vivo miserrimus. Cf. Fam. XIV. 1, 2 *beatissimi viveremus.* Ter. Eun. V. 8, 1 *ecquis me vivit fortunatior?* In his *vivere* pro *esse* ponitur.

Me ipsum semper amasti ɔ: non splendorem, opes, gratiam, sed animum. Comparavit haec verba cum similibus apud Tacit. Ann. II. 71. Hist. I. 15 Petersen laudatus a Kieslingio ad Tac. Hist. l. c. — *ut*, quod in Med. post *oro* et ante *eodem* ponitur, perpaucis vocibus interiectis, non poterat iterari. Priori loco a librario temere additum videtur.

idem sum: inimici mei mea mihi, non me ipsum ademerunt. Cura ut valeas. Dat. IV. Id. Apr. Thurii.

Inimici mei mea mihi. Voc. *mei* Ernesto non sine causa suspectum paene delevi.

IV Id. Ita recte scripsit Orellius e necessaria Corradi correctione, quum haec epistola biduum certe post secundam data sit. In cod. Hispano est VI Id.

Thurii. Fortasse scribendum cum Klotzio *Thuriis*, aut quod codd. Graevii et Hisp. dant *turi* compendium est pro *de Thurino*. Sed urbem quoque appellari *Thurium* Mela docet II. 4, 70 et Steph. de Urb. in voce et genitivus loci, ubi epistola scripta est, firmatur pluribus locis huius libri. Vid. epp. 3, 7—10, 12, 14, 20—22 subscriptiones. Temere genitivi in ablat. mutantur in subscr. ep. 3, lib. I ad Q. fr. et II. 15, 1.

VI. (*A. U. C.* 696.)

Non fuerat mihi dubium, quin te Tarenti aut Brundisii visurus essem, idque ad multa pertinuisset, in eis, et ut in Epiro consisteremus et de reliquis rebus tuo consilio uteremur. Quoniam id non contigit, erit hoc quoque in magno numero nostrorum malorum. Nobis iter est in Asiam, maxime Cyzicum. Meos tibi commendo. Me vix misereque sustento. Dat. XIV. Kal. Maias de Tarentino.

3 *pertinuit; in eis, ut et* —

Pertinuisset. Recepi corr. Medicei. Perfectum *pertinuit* soloecum est; scribi poterat *pertinebat.*

Et ut — et. Plerique editt. post Manutium *ut et — et* scripserunt. Sed particula ad utrumque membrum referenda non raro inseritur priori. Cf. Hofmann. ad h. l.

XIV Kal. Mai. Graevius in errorem ductus a Manutio, qui hanc epistolam post sequentem datam putabat, male commendat vitium libri Helmstadiensis VIII *Kal. Mai.* — Uno die facile ex agro Tarentino Brundisium venire poterat. Cf. Grüberi disp. cit. p. 4.

VII. (*A. U. C.* 696.)

1. Brundisium veni a. d. XIV. Kal. Maias. Eo die pueri tui mihi a te literas reddiderunt; et alii pueri post diem tertium eius diei alias literas attulerunt. Quod me rogas et hortaris, ut apud te in Epiro sim, voluntas tua mihi valde grata est et minime nova; † sed consilium mihi quidem

5 *sed ut consilium* —

§ 1. *Brundisium veni.* Planc. 97. *Brundisium veni vel potius ad moenia accessi. Urbem unam mihi amicissimam declinavi, quae se vel exscindi, quam e suo complexu ut eriperer, facile pateretur. In hortos me M. Laenii Flacci contuli.*

† *Sed consilium.* Sic habet Med. et mox *sed itineris causa*, ubi in uno Oxon. et Helmst. sic est, quod amplectuntur, qui scribunt: *sed ut consilium mihi quidem optatum — sic itineris causa.* Hofmannus: *et consilium — possum. Esset — non amara; sic, itineris causa* cet. Malo cum aliis corrigere: *Esset consilium* —

optatum, si liceret ibi omne tempus consumere; odi enim celebritatem, fugio homines, lucem adspicere vix possum; esset mihi ista solitudo, praesertim tam familiari in loco, non amara; sed itineris causa, ut devorterer, primum est devium, deinde ab Autronio et ceteris quatridui, deinde sine te. Nam castellum munitum habitanti mihi prodesset, transeunti non est necessarium. Quodsi auderem, Athenas peterem. Sane ita cadebat, ut vellem. Nunc et nostri hostes ibi sunt et te non habemus et veremur, ne interpretentur illud quoque oppidum ab Italia non satis abesse; nec scribis, quam ad diem te exspectemus. 2. Quod me ad vitam vocas, unum efficis, ut a me manus abstineam; alterum non potes, ut me non nostri consilii vitaeque poeniteat. Quid enim est, quod me retineat, praesertim si spes ea non est, quae nos proficiscentes prosequebatur? Non faciam, ut enumerem miserias omnes, in quas incidi per summam iniuriam et scelus non tam inimicorum meorum quam invidorum, ne et meum maerorem exagitem et te in eundem luctum vocem. Hoc affirmo, neminem unquam tanta calamitate esse affectum, nemini mortem magis optandam fuisse; cuius oppetendae tempus honestissimum praetermissum est. Reliqua tempora sunt non tam ad medicinam quam ad finem doloris. 3. De re publica video te colligere omnia, quae putes aliquam spem mihi posse afferre mutandarum rerum; quae quamquam exigua sunt, tamen, quoniam placet, exspectemus. Tu nihilo minus, si properaris, nos consequere. Nam

3 *sic, itineris causa, ut deverterem* — 6 *petere, sane* — 18 *non sunt iam ad medicinam sed ad finem* —

sed it. causa ne verbum absit et deterioribus libris plus tribuatur, quam Mediceo.

Celebritatem. Cf. 19, 1. Celebritati opp. solitudo XII. 13, 1. Fam. XIV. 1, 7 plenius dicitur *loci celebritas.*

Itineris causa ɔ: non ut ubi maneam, sed post brevem commorationem alio proficiscar. Deinde scripsi *ut devorterer* proxime ad Med., e quo notatur *divorterer.* Illam formam tuetur Vaticanus optimus liber in orat. pro Font. 19.

Quatridui iter abest, quod non satis tutum videbatur. Similem usum genitivi in temporis spatio indicando deprehendes infra V. 16, 4 (*castra*) *quae aberant bidui* et 17, 1 *a quibus aberam bidui.* Eum explicuit Haase ad Reisigii scholas, adn. 541. Varia argumenta recte afferuntur particulis *deinde — deinde.* Cf. p. Rosc. Am. 130 cum adnot. Matthiae.

Athenas male Ursinus nomen oppidi alicuius ignobilis esse putabat, peius Schutzius mutavit *Achaiam.* Nam si hoc verum esset, quo tunc referres verba *illud quoque oppidum?* Non solet Cicero Athenas vocare *oppidum,* at fecit Corn. Nepos. Vid. Bremius ad Milt. 4, 2. Quod deinde dedit Ursinus: *Quodsi auderem A. petere, sane ita cadebat, ut vellem* concinnius est. Sed quod cum libro Med. scripsi magis convenit animo scribentis perturbato. Cf. Meutzner l. c. p. 167.

§ 2. *Spes — quae nos proficiscentes prosequebatur,* fore ut brevi magna cum gloria revocaremur. Cf. ad Q. fr. I. 4, 4.

Reliqua tempora sunt non tam ad medicinam, quam ad finem doloris. (Ita cod. Med. optime) ɔ: quod superest non potest dolori remedium afferre, solum poterit hebetare dolorem. *Esse ad aliquid* pro *aptum esse ad aliquid* exemplis illustrat Hand. in Turs. I. p. 117. Cf. Att. VI. 1, 14.

§ 3. *Nihilo minus.* Cogitatione addas: *etsi Romae es.* Cf. ep. 5.

aut accedemus in Epirum aut tarde per Candaviam ibimus. Dubitationem autem de Epiro non inconstantia nostra afferebat, sed quod de fratre, ubi eum visuri essemus, nesciebamus. Quem quidem ego nec quo modo visurus nec ubi dimissurus sim, scio. Id est maximum et miserrimum mearum omnium miseriarum. Ego et saepius ad te et plura scriberem, nisi mihi dolor meus quum omnes partes mentis, tum maxime huius generis facultatem ademisset. Videre te cupio. Cura ut valeas. Dat. prid. Kal. Mai. Brundisii.

Candaviam. Illyriae regionem montanam, cuius mentio fit apud Strabonem VII. 7, 4 et 8 et in Plinii H. N. III. 145. Molestum iter *per deserta Candaviae* significat Seneca in ep. 31.

Quem quidem ego nec quo modo visurus nec ubi dimissurus sim, scio. Arrisit olim mihi Pii lectio *nec quando* notantis pro *nec (quo) modo.* Sed mutatio non necessaria est, neque *ubi* ex *uti* ortum puto. Metuebat enim Cicero ne animo ipse abiecto a fratre adspiceretur; tum ne Quintus a se digredi non posset. Cf. ep. 9, 1 et ad Q. fr. I. 3, 4.

Partes mentis et *animi partes* plures sunt memoria, iudicium, cupiditas, alia. Cf. Cic. Tusc. IV. 78. de Repb. I. 60. Fin. II. 113 et 115. p. Cael. 59.

Huius generis facultatem ɔ: scribendi facultatem. Similiter Fam. II. 1, 1. *Non vereor, ne non scribendo te expleam, praesertim si in eo genere studium meum non aspernabere.* Plura collegit Vorstius, de Latinit. sel. p. 19 seq.

VIII. (*A. U. C.* 696.)

1. Brundisii proficiscens scripseram ad te, quas ob causas in Epirum non essemus profecti; quod et Achaia prope esset, plena audacissimorum inimicorum, et exitus difficiles haberet, quum inde proficisceremur. Accessit, quum Dyrrhachii essemus, ut duo nuntii afferrentur, unus, classe fratrem Epheso Athenas, alter, pedibus per Macedoniam venire. Itaque illi obviam misimus Athenas, ut inde Thessalonicam veniret. Ipsi processimus et Thessalonicam a. d. x. Kal. Iun. venimus, neque de illius itinere quidquam certi habebamus, nisi eum ab Epheso ante aliquanto profectum. 2. Nunc, istic quid agatur, magno opere timeo. Quamquam

---

§ 1. *Brundisii — scripseram ad te.* Brundisium venit a. d. XIV Kal. Maias, ep. sup. 1, ibi fuit dies XIII apud M. Laenium Flaccum, Fam. XIV. 4, 2, itaque profectus est pridie Kal. Maias, ipso illo die, quo et ad Atticum et ad Terentiam epistolas citatas scripsit. Quod autem in illa ad uxorem epist. § 3 legitur, *Brundisio profecti sumus a. d. V Kal. Maias,* quum ita explicari non possit, ut per ventos adversos redire coactus fuerit et post quatriduum denuo sit profectus, sine ulla dubitatione corrigendum est *a. d. II* ɔ: pridie. Cf. Grüberus l. c.

Accessit — ut duo nuntii afferrentur ɔ: praeterea duo nuntii allati sunt, vel, ut Romani loquebantur, factum est, ut afferrentur. Notavit de hac re Kuhnerus ad Tusc. 1. 43, quid discriminis esset inter hanc constructionem et *accedit, quod* cum indicativo bene monens.

Quum Dyrrhachii essemus. Haec civitas, quam semper defenderat, Fam. XIV. 3, 4, erat in eius fide, Planc. 97. Exeunte mense Novembri eodem rediit, Fam. XIV. 1, 7. 3, 4. Att. III. 22, 4.

Pedibus — venire ɔ: terra iter facere. Cf. Att. V. 9, 1. Vatin. 12. Plut. in Cic. 29 πεζῇ πορεύεσθαι. Val. Max. I. 6, 7.

§ 2. *Istic* ɔ: in eo loco, ubi tu es, Romae.

tu altera epistola scribis Id. Mai. audiri fore, ut acrius postularetur; altera, iam esse mitiora. Sed haec est pridie data quam illa; quo conturbor magis. Itaque, quum meus me maeror quotidianus lacerat et conficit, tum vero haec addita cura vix mihi vitam reliquam facit. Sed et navigatio perdifficilis fuit, et ille incertus, ubi ego essem, fortasse alium cursum petivit. Nam Phaëtho libertus eum non vidit; vento reiectus ab illo in Macedoniam, Pellae mihi praesto fuit. Reliqua quam mihi timenda sint video nec quid scribam habeo et omnia timeo; nec tam miserum est quidquam, quod non in nostram fortunam cadere videatur. Equidem adhuc miser in maximis meis aerumnis et luctibus hoc metu adiecto maneo Thessalonicae suspensus nec audeo quidquam. 3. Nunc ad ea, quae scripsisti. Tryphonem Caecilium non vidi. Sermonem tuum et Pompeii cognovi ex tuis literis. Motum in re publica non tantum ego impendere video, quantum tu aut vides aut ad me consolandum affers. Tigrane enim neglecto sublata sunt omnia. Varroni me iubes agere gratias; faciam, item Hypsaeo. Quod suades, ne longius discedamus, dum acta mensis Maii ad nos perferantur, puto me ita esse facturum; sed ubi? nondum statui. Atque ita perturbato sum animo de Quinto, ut nihil queam statuere. Sed tamen statim te faciam certiorem. 4. Ex epistolarum mearum inconstantia puto te mentis meae motum videre qui, etsi incredibili et singulari calamitate afflictus sum, tamen non tam est ex miseria quam ex culpae nostrae re-

1 *tua altera* — 17 *sed ubi, nondum statui.*

Ut acrius postularetur. Q. fratrem provincia decedentem repetundarum reum facere constituerant, ut nemo e Ciceronis domo calamitatum immunis esset. Q. fr. I. 3, 5. 4, 5. Att. III. 9, 1. 17, 1.

Alium cursum petivit. Negaverat Bentleius ad Hor. Carm. I. 34, 4 *cursum* esse ipsam *viam*, sed per viam decursionem, quem docte efutavit Peerlkampius ad l.l. usus hoc loco et versibus, qui leguntur II. 3, 3.

§ 3. *Tigrane neglecto.* Ascon. in Milon. p. 47 seq.: *Pompeius post triumphum Mithridaticum Tigranis filium in catenis deposuerat apud Flavium senatorem: qui postea cum esset praetor eodem anno, quo tribunus pl. Clodius, petiit ab eo Clodius super coenam, ut Tigranem adduci iuberet, ut eum videret. Adductum collocavit in convivium, dein Flavio non reddidit. Tigranem dimisit et habuit extra catenas, nec repetenti Pompeio reddidit, postea in navem deposuit et cum profugeret ille, tempestate delatus est Antium. Inde ut deduceretur ad se Clodius Sex. Clodium — misit, qui eum reduceret. Flavius quoque re cognita ad diripiendum Tigranem profectus est. Ad quartum lapidem ab urbe pugna facta est, in qua multi ex utraque parte ceciderunt, plures tamen ex Flavii* cet. Breviter eandem rem attigit Plut. in Pomp. 48. Τιγράνην τὸν αἰχμάλωτον ἀφαρπάσας εἶχε (Κλώδιος) σὺν αὐτῷ. Cicero moleste ferebat Pompeium hoc negligere.

Item Hypsaeo. P. Plautius Hypsaeus, qui Pompeii quaestor fuerat, Ascon. in Milon. p. 36, ut M. Terentius Varro, videbatur illum Ciceroni conciliare posse.

Sed ubi? nondum statui. In his verbis distinguendis secuti sumus A. G. Zumptium in disp. de Cic. ad Brut. epistt. p. 13, 1. Thierschius soloecismum tollere volebat scribendo: *sed dubius nondum statui.*

§ 4. *Qui non tam est — commotus.* Quis ita loquitur: mentis meae motus est commotus? Indignum certe Cicerone. Scripserat: *qui — non tam ex miseria — sum commotus.*

cordatione commotus. Cuius enim scelere impulsi ac proditi simus, iam profecto vides; atque utinam iam ante vidisses neque totum animum tuum maerori mecum simul dedisses! Quare, quum me afflictum et confectum luctu audies, existimato me stultitiae meae poenam ferre gravius quam eventi, quod ei crediderim, quem esse nefarium non putarim. Me et meorum malorum memoria et metus de fratre in scribendo impedit. Tu ista omnia vide et guberna. Terentia tibi maximas gratias agit. Literarum exemplum, quas ad Pompeium scripsi, misi tibi. Dat. IIII. Kal. Iunias Thessalonicae.

Cuius enim scelere cet. Saepe per hoc tempus queritur in tantas se calamitates incidisse scelere non tam inimicorum, quam invidorum, h. l. 7, 2. 9, 2. 13, 2. 15, 2. 19, 3. 20, 1. Q. fr. I. 4, 1. Fam. XIV. 1, 2. Hic vero quum designet certum aliquem hominem, a quo proditus sit, operae pretium est inquirere, in quem haec maxime cadant. Plerique intt. Pompeium notari dicunt. Perperam, si quid video. A Pompeio desertus erat, sed aliorum consilio ad proficiscendum impulsus. Princeps in his, ut vidit Wielandus ad h. l., Hortensius, cuius opera, insidiis, scelere periisse se scribit ep. 9, 2 et a quo sceleratissime insidiosissimeque tractatum se queritur ad Q. fr. I. 3, 8. Quos locos qui cum nostro comparaverit, intelliget haec ad unum Hortensium pertinere. Post Wielandum accurate haec persecutus est Luzacius in disp. de Q. Hortensio, p. 61—70, Hortensii adversus Tullii criminationes strenuus vindex.

Eventi. Notetur usus huius vocabuli in sing. num. rarior. Fam. I. 7, 5 Med. primum dat *ex evento,* mox *ex eventu,* (ut Att. I. 16, 3) ut illud corrigendum videatur. Nam librarii terminationem vocc. in *u* saepe in *o* mutarunt. Vid. Drak. ad Liv. I. 15, 7. De *eventi* et *eventus* discrimine disp. Seyffertus ad Lael. p. 76.

IX. (*A. U. C.* 696.)

1. Quintus frater quum ex Asia discessisset ante Kal. Mai. et Athenas venisset Idib., valde fuit ei properandum, ne quid absens acciperet calamitatis, si quis forte fuisset, qui contentus nostris malis non esset. Itaque eum malui properare Romam quam ad me venire, et simul — dicam enim, quod verum est, ex quo magnitudinem miseriarum mearum perspicere possis — animum inducere non potui, ut aut illum, amantissimum mei mollissimo animo, tanto in maerore adspicerem, aut meas miserias luctu afflictas et perditam fortunam illi offerrem aut ab illo adspici paterer. Atque etiam illud timebam, quod profecto accidisset, ne a me digredi non posset. Versabatur mihi tempus illud ante oculos, quum ille aut lictores dimitteret aut vi avelleretur ex complexu meo. Huius acerbitatis eventum altera acerbitate non videndi fratris vitavi. In hunc me casum vos vivendi auctores impulistis. Itaque mei peccati luo poenas. 2. Quamquam me tuae literae sustentant; ex quibus, quantum tu ipse

§ 1. *Miserias luctu afflictas* vocat calamitates, quas luctus reddit graviores.

§ 2. *Quantum tu ipse speres.* ɔ: quam parvam tu spem habeas. Saepe *quantum* restric-

speres, facile perspicio. Quae quidem tamen aliquid habebant solatii ante quam eo venisti a Pompeio: „Nunc Hortensium allice et eiusmodi viros." Obsecro, mi Pomponi, nondum perspicis, quorum opera, quorum insidiis, quorum scelere perierimus? Sed tecum haec coram agemus. Tantum dico, quod scire te puto: nos non inimici sed invidi perdiderunt. Nunc si ista sunt, quae speras, sustinebimus nos et spe, qua iubes, nitemur. Sin, ut mihi videntur, infirma sunt, quod optimo tempore facere non licuit, minus idoneo fiet. 3. Terentia tibi saepe agit gratias. Mihi etiam unum de malis in metu est, fratris miseri negotium; quod si sciam cuiusmodi sit, sciam quid agendum mihi sit. Me etiamnunc istorum beneficiorum et literarum exspectatio, ut tibi placet, Thessalonicae tenet. Si quid erit novi allatum, sciam de reliquo quid agendum sit. Tu si, ut scribis, Kal. Iun. Roma profectus es, propediem nos videbis. Literas, quas ad Pompeium scripsi, tibi misi. Dat. Id. Iun. Thessalonicae.

---

tive ponitur. Cf. epist. Pomp. VIII. 12 D. extr. XI. 13, 1. Tusc. V. 107. *Iam vero exilium quantum demum a perpetua peregrinatione differt.* De simili usu v. *tantus* vid. Matth. ad Manil. 6, 14.

A Pompeio ɔ: postquam de Pompeio scripseras. Indicat ordinem, quo in epistola alterum excipiat alterum, in qua re solemnis erat usus praep. *ab.*

Sin — infirma sunt. Ep. seq. 1. *Sin ista — evanuerint.* Quod codd. noti dant *sin — firma sunt*, tum demum probari posset, si additum esset *mala*, ut Fam. XIV. 3, 1 *sin haec mala fixa sunt.*

Quod — fiet. Tecte indicat consilium manus sibi inferendae. Mortis oppetendae tempus honestissimum praetermiserat (ep. 7, 2, ad Q. fr. I. 3, 6), quum adhuc in civitate esset; nunc tale facinus ignaviae tribueretur. Quod Med. dat *optimo genere* non debet defendi. Recte emendatum est *tempore.* Cf. Santenius ad Catulli eleg. ad Manlium v. 52.

§ 3. *Istorum beneficiorum.* „Ignota illa beneficia, nec quisquam interpretum offenditur. Puto scrib. *comitiorum* ɔ: ut sciam, qui magistratus in proximum annum designati sint. Hoc confirmatur ep. 12, 1. *Spem ostendis secundum comitia*, et ep. 13, 1." I. F. Gronovius. Non assentior viro summo. Beneficia nobis ignota ab Attico ostendi poterant.

X. (*A. U. C.* 696.)

1. Acta quae essent usque a. d. VIII. Kalend. Iun. cognovi ex tuis literis. Reliqua exspectabam, ut tibi placebat, Thessalonicae; quibus allatis facilius statuere potero, ubi sim. Nam, si erit causa, si quid agetur, si spem videro, aut ibidem opperiar aut me ad te conferam; sin, ut tu scribis, ista evanuerint, aliquid aliud videbimus. Omnino adhuc nihil mihi significatis nisi discordiam istorum; quae tamen inter eos de omnibus potius rebus est quam de me. Itaque, quid ea mihi prosit, nescio. Sed tamen, quoad me vos sperare vultis, vobis obtemperabo. 2. Nam quod

---

§ 1. *Significatis.* Atticus et alii, qui eum de rebus, quae in urbe agerentur, certiorem faciebant.

§ 2. *Tam ex amplo statu, tam in bona causa* H. l. scriptura codd. deteriorum Helmst. et Ball. a Graevio allata praestare videtur libri

me tam saepe et tam vehementer obiurgas et animo infirmo esse dicis, quaeso, ecquod tantum malum est, quod in mea calamitate non sit? ecquis unquam tam ex amplo statu, tam in bona causa, tantis facultatibus ingenii, consilii, gratiae, tantis praesidiis bonorum omnium concidit? Possum oblivisci, qui fuerim? non sentire, qui sim? quo caream honore, qua gloria, quibus liberis, quibus fortunis, quo fratre? quem ego — ut novum calamitatis genus attendas — quum pluris facerem quam me ipsum semperque fecissem, vitavi, ne viderem, ne aut illius luctum squaloremque aspicerem aut me, quem ille florentissimum reliquerat, perditum illi afflictumque offerrem. Mitto cetera intolerabilia. Etenim fletu impedior. Hic utrum tandem sum accusandus, quod doleo, an, quod commisi, ut haec aut non retinerem — quod facile fuisset, nisi intra parietes meos de mea pernicie consilia inirentur —, aut certe vivus non amitterem? 3. Haec eo scripsi, ut potius relevares me, quod facis, quam ut castigatione aut obiurgatione dignum putares, eoque ad te minus multa scribo, quod et maerore impedior et, quod exspectem istinc, magis habeo, quam quod ipse scribam. Quae si erunt allata, faciam te consilii nostri certiorem. Tu, ut adhuc fecisti, quam plurimis de rebus ad me velim scribas, ut prorsus ne quid ignorem. Dat. XIIII. Kal. Quint. Thessalonicae.

Med. varietati *extemplo a statu in bona causa.* *Tam* praepositione ab adiectivo separatum librarium offendisse videtur. Sed non raro hoc fieri docuit Madv. ad Cic. Fin. p. 660.

Hic utrum tandem, cet. Inest in verbis dolor, ut in similibus locis Fam. V. 15, 4. VII. 13, 1, quos laudat Manutius ad Arch. 8. Add. h. l. 12, 1.

Vivus non amitterem ɔ: non aliter quam morte mea amitterem. Qui negationi *nunc* substituerunt, sententiam loci depravarunt.

XI. (*A. U. C.* 696.)

1. Me et tuae literae et quidam boni nuntii, non optimis tamen auctoribus, et exspectatio vestrarum literarum et quod tibi ita placuerat, adhuc Thessalonicae tenebant. Si accepero literas, quas exspecto, si spes erit ea, quae rumoribus afferebatur, ad te me conferam; si non erit, faciam te certiorem, quid egerim. 2. Tu me, ut facis, opera, consilio, gratia iuva; consolari iam desine; obiurgare vero noli; quod quum facis, ut ego tuum amorem et dolorem desidero! Quem ita affectum mea aerumna esse arbitror, ut te ipsum consolari nemo possit. Quintum fratrem optimum humanissimumque sustenta. Ad me, obsecro te, ut omnia certa perscribas. Dat. IIII. Kal. Quint.

Ad te me conferam ɔ: "in praedia tua in Epiro." Ursinus. Cf. ep. 17, 2 *ad te conferam me.* 19, 1 *in Epirum ad te statui me conferre.* 22, 4 *quum ad te me convertam.*

XII. (*A. U. C.* 696.)

1. Tu quidem sedulo argumentaris, quid sit sperandum et maxime per senatum, idemque caput rogationis proponi scribis, quare in senatu dici nihil liceat; itaque siletur. Hic tu me accusas, quod me afflictem, quum ita sim afflictus, ut nemo unquam; quod tute intelligis. Spem ostendis secundum comitia. Quae ista est eodem tribuno pl. et inimico consule designato? 2. Percussisti [autem] me etiam de oratione prolata. Cui vulneri, ut scribis, medere, si quid potes. Scripsi equidem olim ei iratus, quod ille prior scripserat; sed ita compresseram, ut nunquam emanaturam putarem. Quo modo exciderit, nescio. Sed quia nunquam accidit, ut cum eo verbo uno concertarem et quia scripta mihi videtur negligentius quam ceterae, puto posse probari, non esse meam. Id, si putas me posse sanari, cures velim; sin plane perii, minus laboro. 3. Ego etiam nunc eodem in loco iaceo, sine sermone ullo, sine cogitatione ulla. Licet tibi, ut scribis, significarim, ut ad me venires † Dona, tamen intelligo, te re istic

---

7 *Percussisti autem me* —

---

§ 1. *Idemque* ɔ: sed simul. Pronomen *idem* in oppositione poni monui ad I. 11, 1. Hic vero eam vim non minus in copula *que* sitam esse crediderim, atque ita quidem ut altera sententiae pars aliquid gravius opponat. Ad rem cf. h. l. 15, 6: *Quid vides agi posse aut quo modo? Per senatumne? At tute perscripsisti ad me quondam caput legis Clodium in curiae poste fixisse ne referri neve dici liceret.*

Itaque siletur. Non male Malaspina suspicatur scrib. esse *itaque sileri*, ut haec quoque ex Attici literis hausta sint. Contra codd. tamen mutare nolui, quod explicari potest.

Eodem tribuno plebis. Putabat Cicero Clodium etiam in sequentem annum designatum iri, sed quod metuebat non est factum. Vid. Q. fr. I. 4, 3.

Inimico consule designato. Int. Q. Caecilium Metellum Nepotem, qui quum in tribunatu Ciceroni restiterat, consul cum eo in gratiam rediit et inimicitias rei publicae temporibus permisit. Vid. Sest. 72, de prov. cons. 22 et saepius.

§ 2. *Percussisti autem me etiam.* Cum edit. Rom. seclusi *autem,* quod ortum puto ex aliquo nomine, a quo pendent verba *de oratione prolata.* Nam percutere aliquem de aliqua re nimis durum est, et parum placet *de* hic explicare *quod attinet ad.* Velim pro *autem* reponere *nuntio* aut *fama* aut *rumore.*

De oratione prolata. In Curionem, ut patet ex ep. 15, 3: *Sed quid Curio? an illam orationem non legit? quae unde sit prolata, nescio.* Orationis fragmenta e palimpsestis Maius et Peironus ediderunt. Ea in senatu loco habita est sententiae, teste Quintiliano, I. O. III. 7, 2.

Sanari ɔ: restitui. Perperam Lambinus sollicitavit, quod Cicero tropice ponere amat, substituitque *servari.*

§ 3. *Licet tibi, ut scribis, significarim* cet. Molesta sunt verba *ut scribis.* Schutzius transponi iussit post *intelligo te.* Orellius coniecit: *ut scis,* idque placet.

† *Dona.* Quamvis facilitate se commendet emendatio Malaspinae *Dodona,* non debet tamen admitti. Saepius Cicero in epistolis hoc tempore scriptis consilium in Epirum redeundi nuntiat, ut 14, 2. 13, 1, nusquam Dodonae mentionem facit, neque verosimile de illo loco potius, quam de Buthroto eum cogitasse. Si nomen proprium in codd. corruptela lateret cum Ans. Popma scribi posset *in Macedoniam,* cui suspicioni favet adv. *hic,* quod sequitur. Sed quia minime necessaria est adiectio, Manutium sequi malim corrigentem: — *venires: idem tamen intelligo,* quam Tunstallum

prodesse, hic ne verbo quidem levare me posse. Non queo plura scribere; nec est, quod scribam: vestra magis exspecto. Dat. XVI. Kal. Sext. Thessalonicae.

---

minus eleganter emendantem: *venires, id omitto tamen. Intelligo* cet., aut Kochium, qui *dudum tamen intelligo* scribendum putat. Thierschii nugas omitto.

XIII. (*A. U. C.* 696.)

1. Quod ad te scripseram me in Epiro futurum, postea quam extenuari spem nostram et evanescere vidi, mutavi consilium; nec me Thessalonica commovi, ubi esse statueram, quoad aliquid ad me de eo scriberes, quod proximis literis scripseras, fore, uti secundum comitia aliquid de nobis in senatu ageretur; id tibi Pompeium dixisse. Qua de re, quoniam comitia habita sunt tuque nihil ad me scribis, proinde habebo, ac si scripsisses nihil esse; neque temporis non longinqui spe ductum esse moleste feram. Quem autem motum te videre scripseras, qui nobis utilis fore videretur, eum nuntiant, qui veniunt, nullum fore. In tribunis pl. designatis reliqua spes est; quam si exspectaro, non erit, quod putes me causae meae, voluntati meorum defuisse. 2. Quod me saepe accusas, cur hunc meum casum tam graviter feram, debes ignoscere, quum ita me afflictum videas, ut neminem unquam nec videris nec audieris. Nam quod scribis te audire me etiam mentis errore ex dolore affici, mihi vero mens integra est. Atque utinam tam in periculo fuisset! quum ego iis, quibus meam salutem carissimam esse arbitrabar, inimicissimis crudelissimisque usus sum; qui, ut me paullum inclinari timore viderunt, sic impulerunt, ut omni suo scelere et perfidia abuterentur ad exitium meum. Nunc, quo-

---

8 *neque me temporis* — 12 *causae meae ac voluntati* —

---

§ 1. *Neque temporis non longinqui spe ductum esse m. f.* Expuli *me*, quod Orellius de Ern. sententia post *neque* intrusit, ut minus necessarium. Si tamen excidit, inter *ductum* et *esse* potius ponendum videtur. — In extrema hac § particulam *ac* in nullo codice inventam minimeque necessariam expunxi.

§ 2. *Accusas, cur — feram.* Orellius ad Hor. Epist. I. 8, 10 observat in similibus locis *propterea quod* esse rationem dantis, *cur* ductum esse ex interrogatione directa: *cur tuum casum tam graviter fers?* Huius usus ignoratione Gierigius in verbis Plinii Epist. III. 5, 16. *Repeto, me correptum ab eo, cur ambularem* cet. verbum *corripere* male interpretatur, peius etiam *cur* in *cum* mutari vult. Cf. Hand. in Turs. II. p. 177, qui affert Verr. III. 16. *Illud reprehendo et accuso, cur in re tam vetere — quicquam novi feceris.*

Scelere et perfidia abuterentur. Abuti non simplicitur dicitur pro *uti*, neque semper in malam partem sumitur, sed est uti ad certum aliquem finem bonum vel malum. In bonam partem sumitur, velut N. D. II. 151, *nos sagacitate canum ad nostram utilitatem abutimur;* in malam p. Rosc. Am. 54, *legibus ac maiestate iudicum abuti ad quaestum et libidinem.* Sententia saepe definitur addito adverbio, ut

niam est Cyzicum nobis eundum, quo rarius ad me literae perferentur, hoc velim diligentius omnia, quae putaris me scire opus esse, perscribas. Quintum fratrem meum fac diligas; quem ego miser si incolumem relinquo, non me totum perisse arbitrabor. Dat. Non. Sext.

de Inv. I. 5 *perverse abuti*, Fam. XI. 28, 2. XII. 1, 2, *immoderate abuti*, Tusc. I. 6, *intemperanter abuti otio et literis*. Orat. 176, *insolentius abuti*. Sal. Cat. 13, 2, *abuti per turpitudinem*. Neque tamen semper hoc fit et sunt loci, ubi *abuti* prope accedit ad id, quod nos dicimus *misbruiken*, ut in illo Catilinariae exordio: *Quousque tandem abutere patientia nostra*. de Leg. I. 45. *Nam nec arboris, nec equi virtus quae dicitur* (*in quo abutimur nomine*) *in opinione sita est*. Cf. Reisig. Schol. § 177 cum adnot. 223. De simili usu Graeci ἀποχρῆσθαι notavit Wyttenbachius ad Plut. de S. N. V. p. 43.

XIV. (*A. U. C.* 696.)

1. Ex tuis literis plenus sum exspectatione de Pompeio, quidnam de nobis velit aut ostendat. Comitia enim credo esse habita; quibus absolutis scribis illi placuisse agi de nobis. Si tibi stultus esse videor, qui sperem, facio tuo iussu; etsi scio te me iis epistolis potius et meas spes solitum esse remorari. Nunc velim mihi plane perscribas, quid videas. Scio nos nostris multis peccatis in hanc aerumnam incidisse. Ea si qui casus aliqua ex parte correxerit, minus moleste feremus nos vixisse et adhuc vivere. 2. Ego propter viae celebritatem et quotidianam exspectationem rerum novarum non commovi me adhuc Thessalonica. Sed iam extrudimur, non a Plancio — nam is quidem retinet — verum ab ipso loco minime apposito ad tolerandam in tanto luctu calamitatem. In Epirum ideo, ut scripseram, non ivi, quod subito mihi universi nuntii venerant et literae, quare nihil esset necesse quam proxime Italiam esse. Hinc, si aliquid a comitiis audierimus, nos in Asiam convertemus; neque adhuc stabat, quo potissimum; sed scies. Dat. XII. Kal. Sext. Thessalonicae.

13 *non veni* —

§ 1. *Plenus sum exspectatione*. Raro *plenus* apud Cic. cum abl. iungitur. Praeter h. l. ita scripsit Verr. IV. 126, *ornamentis fanorum atque oppidorum habet plenam domum*. Ceteri loci a Nizolio citati Fam. X. 16. XVI. 14. Sest. 23. Cat. M. 1 huc non pertinent. Cf. Victorius V. L. XXVI. 17.

Etsi scio — remorari. „Etsi scio cum me iuberes sperare, te potius hoc fecisse ut me et meam spem foveres, ne desperationem in consilium adhiberem vitaeque renunciarem, quam quod ita rem se habere putares, uti scribebas." Graevius.

Quid videas ɔ: quid futurum putes. Cf. h. l. 20, 3. X. 4, 9.

§ 2. *Non ivi*. Med. *non vi*, ut in ep. 21 et 22, 1 *ire in Epirum* et 22, 4, *si irem in Epirum*. Quod vulgatur *non veni* Bosii codicibus, id est coniecturae non necessariae debetur.

Universi nuntii ɔ: ad unum omnes hoc nuntiantes.

Si aliquid a comitiis audierimus. *A comitiis* cum Manutio Ernestus expl. de tempore: quod actum sit post comitia. Rectius Handius in Tursell. I. 17 et Ellendt. de Orat. II. p. 40 accipiunt de loco, unde nuntius profectus ad Ciceronem perveniat, *von den Comitien her*. *Aliquid* praegnanti significatione est *aliquid peculiare*, de qua cons. Ellendt, l. l. p. 253.

Stabat ɔ: certum erat. Sic impersonaliter Fam. IX. 2, 5, ubi cf. adn. Cortii. Alibi legitur *stat sententia*, ut Ter. Eun. II. 1, 18.

XV. (*A. U. C.* 696.)

1. Accepi Id. Sext. quatuor epistolas a te missas; unam, qua me obiurgas, ut sim firmior; alteram, qua Crassi libertum ais tibi de mea sollicitudine macieque narrasse; tertiam, qua demonstras acta in senatu; quartam de eo, quod a Varrone scribis tibi esse confirmatum de voluntate Pompeii. 2. Ad primam tibi hoc scribo, me ita dolere, ut non modo a mente non deserar, sed id ipsum doleam, me tam firma mente ubi utar et quibuscum non habere. Nam si tu me uno non sine maerore cares, quid me censes, qui et te et omnibus? Et, si tu incolumis me requiris, quo modo a me ipsam incolumitatem desiderari putas? Nolo commemorare, quibus rebus sim spoliatus, non solum quia non ignoras, sed etiam ne scindam ipse dolorem meum. Hoc confirmo, neque tantis bonis esse privatum quemquam neque in tantas miserias incidisse. Dies autem non modo non levat luctum hunc, sed etiam auget. Nam ceteri dolores mitigantur vetustate; hic non potest non et sensu praesentis miseriae et recordatione praeteritae vitae quotidie augeri. Desidero enim non mea solum neque meos sed me ipsum. Quid enim sum? Sed non faciam, ut aut tuum animum angam querelis aut meis vulneribus saepius manus afferam. Nam quod purgas eos, quos ego mihi scripsi invidisse, et in eis Catonem; ego vero tantum illum puto ab isto scelere abfuisse, ut maxime doleam plus apud me simulationem aliorum quam istius fidem valuisse. Ceteros quod purgas, debent mihi purgati esse, tibi si sunt. 3. Sed haec sero agimus. Crassi libertum nihil puto sincere locutum. In senatu rem probe scribis actam. Sed quid Curio? an illam orationem non legit? quae

10 *ecquo modo* — 22 *probati* —

§ 1. *Me obiurgas, ut sim firmior.* Quod Malaspina e libro Antoniano, Bentivolius e Landiano deprompserunt *obiurgas et rogas* manifestam continet librarii interpolationem. Utitur simili dicendi brevitate Horatius Carm. I. 1, *nunquam demoreas, ut secet.* De hoc genere disp. Ellendt ad Ciceronem de Orat. tom. II. p. 44.

§ 2. *Quid me censes* sc. maerere, quod e praeced. verbis *non sine maerore* cogitatione supplendum est.

Ne scindam dolorem meum. Veteres dicunt *curae scindunt animum, animus scinditur dolore;* sed ut *rescindere vulnus,* ita recte Graevius h. l. requirit *ne rescindam dolorem.*

Dies pro longo tempore dicitur. Cf. Fam. I. 6, 1. V. 16, 6. VII. 28, 3.

Debent mihi purgati esse, tibi si sunt ɔ: de eorum innocentia dubitare non debeo, si tu non dubitas.

§ 3. *Crassi libertum — locutum.* His verbis respondetur ad alteram Attici epistolam; proximis *in senatu — profecto non scripsisti* ad tertiam. Reliqua huius § verba spectant ad quartam.

An — non legit? Urbanius hoc et modestius, quam si rogasset *nonne legit?* Hoc qui quaerit, simul ex sua sententia affirmat; illa ratione contrarium ponit, de cuius veritate quaerit. Cf. Hand. Turs. I. p. 333 sq.

unde sit prolata nescio. Sed Axius, eiusdem diei scribens ad me acta, non ita laudat Curionem. At potest ille aliquid praetermittere; tu, nisi quod erat, profecto non scripsisti. Varronis sermo facit exspectationem Caesaris; atque utinam ipse Varro incumbat in causam! quod profecto quum sua sponte, tum te instante faciet. 4. Ego, si me aliquando vestri et patriae compotem fortuna fecerit, certe efficiam, ut maxime laetere unus ex omnibus amicis; meaque officia et studia, quae parum antea luxerunt — fatendum est enim —, sic exsequar, ut me aeque tibi ac fratri et liberis nostris restitutum putes. Si quid in te peccavi, ac potius quoniam peccavi, ignosce. In me enim ipsum peccavi vehementius. Neque haec eo scribo, quo te non meo casu maximo dolore esse affectum sciam; sed profecto, si, quantum me amas et amasti, tantum amare deberes ac debuisses, nunquam esses passus me, quo tu abundabas, egere consilio, nec esses passus mihi persuaderi utile nobis esse legem de collegiis perferri. Sed tu tantum lacrimas praebuisti dolori meo, quod erat amoris, tanquam ipse ego; quod meritis meis perfectum potuit, ut dies et noctes, quid mihi faciendum esset, cogitares, id abs te meo, non tuo scelere praetermissum est. Quodsi non modo tu, sed quisquam fuisset, qui me Pompeii minus liberali responso perterritum a turpissimo consilio revocaret — quod unus tu facere maxime potuisti —, aut occubuissem

---

16 *meis* † *perfectum* — 20 *occidissem* —

Axius saepius nominatur in his epistolis. Aliquid e Ciceronis ad eum epist. citat Suet. Caes. 9. Cf. quoque Gellius N. A. VII. 3.

Facit exspectationem Caesaris ɔ: de Caesare, ab eo mihi aliquid sperandum esse.

§ 4. *Luxerunt.* Quod Orellius in priore edit. quaesierat: *an eluxerunt?* recte in altera omisit. Officia et studia non minus, quam virtus (Sest. 60) *lucere*, conspicua esse possunt.

Si, quantum me amas et amasti, tantum amare deberes ac debuisses. Ingenue fateor, me haec non intelligere nec iuvari Fr. Hofmanni adnot. in sel. epist. p. 67. At vide quam perspicua omnia fiant recepta Pii correctione ab Orellio memorata: *si — tantum amorem re exhibuisses.*

Legem de collegiis. Est haec una e quatuor legibus, quas initio tribunatus Clodius tulit, iam tum Ciceronis opprimendi consilium agitans, illud vero callide occultans. Cf. Sest. 55. Pis. 9 ibique Asconius. Nam non modo vetera collegia SCto a. 690 sublata restituit, sed nova e faece urbis conscripsit, quorum hominum opera conciones disturbaret, omniaque ad arbitrium suum ageret. Vid. de hac lege Mommsenus de colleg. p. 76 sq.

Tu tantum lacrimas praebuisti dolori meo, quod erat amoris, tanquam ipse ego. Postrema frigent. Sententiam habebis magis concinnam, si reposueris: — *quod erat amoris tanquam insigne.* Similiter dixit *insignia virtutis*, Fam. III. 13, 1; *orationis lumina et quodammodo insignia*, Or. 134.

Perfectum potuit. Certam puto Orellii emend. *oportuit* pro *potuit.* Semper hoc verbum cum participio construitur, omisso *esse.* Cf. Haase ad Reisigii Scholas, adn. 484 extr.

Pompeii minus liberali responso. Quale fuerit intelligitur ex iis, quae scribit X. 4, 3. Minus recte Plut. in Cic. 28 refert Pompeium Ciceronis conspectum effugisse.

Occubuissem. Recepi e margine Med., qui solus servavit haec *aut occubuissem honeste.*

honeste aut victores hodie viveremus. Hic mihi ignosces. Me enim ipsum multo magis accuso; deinde te quasi me alterum; et simul meae culpae socium quaero; ac si restituor, etiam minus videbimur deliquisse, abs teque certe, quoniam nullo nostro, tuo ipsius beneficio diligemur. 5. Quod te cum Culeone scribis de privilegio locutum, est aliquid; sed multo est melius abrogari. Si enim nemo impediet, sic est firmius; sin erit, qui ferri non sinat, idem senatus consulto intercedet. Nec quicquam aliud opus est quam abrogari. Nam prior lex nos nihil laedebat. Quam si, ut est promulgata, laudare voluissemus aut, ut erat negligenda, negligere, nocere omnino nobis non potuisset. Hic mihi primum meum consilium defuit, sed etiam obfuit. Caeci, caeci, inquam, fuimus in vestitu mutando,

---

3 † *etiam videbimur* — 6 *quid est firmius?* — 8 *opus est abrogari* — 10 *consilium* ** *defuit* —

Quare Orellius in alt. edit. scripserit *occidissem*, ignoro. — Paulo ante *turpissimum consilium* est consilium urbis relinquendae.

Te quasi me alterum. Cf. IV. 1, 7. Lael. 80, ubi de hac formula Beierus docte disputavit.

Ac si restituor — diligemur. Non credo haec sic a Cicerone scripta esse. Magis placent sic correcta: *ac si restituor, etiamsi aliis videbimur deliquisse, abs te quidem certe, quamquam nullo nostro, tuo ipsius beneficio diligemur.* Interim post *etiam* restitui *minus* in Orell. edit. alt. casu omissum.

§ 5. *Cum Culeone.* Pauca sunt, quae de hoc homine nota sint. Pompeii familiarem fuisse ex VIII. 12, 5 apparet. Hoc tempore tribunum plebis fuisse, credibile est, sed certo argumento demonstrari nequit.

De privilegio. Lex, qua Ciceroni aqua et igni interdiceretur, erat privilegium, quae irrogari vetabat lex XII tabularum. Hoc igitur nomine abrogatione non opus erat, sed poterat Cicero SCto revocari. Cf. Sest. 73.

Quam abrogari. Ut sententia sibi constet aut *quam* delendum est, quod fecerunt Schutzius et Orellius, aut scribendum: *Neque opus est aliud quicquam abrogari,* vel etiam: *nec quicquam aliud opus est quam illud* (privilegium) *abrogari.*

Prior lex lata in eos, qui cives Romanos indicta causa necasset, Vell. Pat. II. 45, *nihil laedebat* Ciceronem, cuius causa cum universi senatus causa coniuncta erat. Debuerat eam *negligere,* potuerat etiam *laudare,* sed terrore oppressus vestem mutavit seque imprudens perdidit.

Hic mihi p. meum consilium defuit, sed etiam obfuit. Sic legitur sine ulla varietate in omnibus codd. Quod in nonnullis editt. circumfertur: *Hic mihi primum non modo consilium defuit,* cet. merum est commentum eius, qui edit. Rom. principem curavit. Sed Orellius ad h. l. et ad Acad. II. 2, 7 negat Latinum esse *sed etiam* in posteriore membro positum, nisi praecedat *non solum, non modo.* Quare h. l. propter ductuum similitudinem post *consilium* excidisse arbitratur *non solum.* Non credo. Quae enim esset ista librariorum negligentia, qua hoc in genere toties errassent? Victorius nihil mutandum censet, neque in h. l. neque in simillimis ex IV. 16, 10. *Amisimus omnem succum ac sanguinem, sed etiam colorem et speciem pristinam civitatis,* ubi *non modo* a Petrarcha omissum Coluccius Salutatus adscripsit post *omnem* et editio Crat. e codice assumpsisse videtur, X. 16, 6. *Tu, quoniam quartana cares et novum morbum removisti, sed etiam gravedinem,* quibus Malaspina ad V. 21, 6, *certum hominem, sed mirifice etiam abstinentem* addit Fam. XIII. 64, 2. Q. Cic. ibid. XVI. 16, 2. Cf. praeterea ad Q. fr. I. 1, 44, ubi omnes codd. habent: *In quo cavendum est, ne — tibi parum consuluisse, sed etiam tuis invidisse videaris* in quibus verbis Orellius ante *tibi* e coniectura inseruit *non solum,* et Att. IX. 13, 2. Formulam a Graecis repetitam esse recte observarunt iidem, exemplisque ex Aristotele et Dione illustrarunt. Potuissent meliores auctores excitare, Herodotum I. 131. Thuc. I. 90. Xenoph. Mem. II. 3, 8 et 6, 34. Anab. I. 3, 3 et III.

in populo rogando, quod, nisi nominatim mecum agi coeptum esset, fieri perniciosum fuit. Sed pergo praeterita. Verumtamen ob hanc causam, ut, si quid agetur, legem illam, in qua popularia multa sunt, ne tangatis. 6. Verum est stultum me praecipere, quid agatis aut quo modo. Utinam modo agatur aliquid! in quo ipso multa. Occultant tuae litterae, credo, ne vehementius desperatione perturber. Quid enim vides agi posse aut quomodo? Per senatumne? Ast tute scripsisti ad me quondam caput legis Clodium in curiae poste fixisse, NE REFERRI NEVE DICI LICERET. Quomodo igitur Domitius se dixit relaturum? quomodo autem iis, quos tu scribis, et de re dicentibus et, ut referretur, postulantibus, Clodius tacuit? Ac, si per populum, poteritne, nisi de omnium tribunorum pl. sententia? Quid de bonis? quid de domo? poteritne restitui? aut, si non poterit, egomet quomodo potero? Haec nisi vides expediri, quam in spem me vocas? Sin autem spei nihil est, quae est mihi vita? Itaque exspecto Thessalonicae acta Kal. Sext., ex quibus statuam in tuosne agros confugiam, ut neque videam homines, quos nolim, et te, ut scribis, videam et propius sim, si quid agatur — idque intellexi quum tibi, tum Quinto fratri placere —, an abeam Cyzicum. 7. Nunc, Pomponi, quoniam nihil impertisti tuae prudentiae ad salutem meam, quod aut in me ipso satis

---

5 *multa occultant* — 7 *scripsisti ad me, quoddam* — 16 *confugiam, et neque* —

5, 16. Dem. in Mid. § 83. Plut. in Dem. 20 in. In omnibus illis locis post *sed etiam* gravius aliquid accedit, ut dictum sit p. *quin etiam, immo vero.*

Sed pergo praeterita sc. explicare. De qua infinitivi ellipsi pauca dedit Bakius ad Leg. II. 69, ubi optimi libri habent *perge cetera;* deteriores *perge ad cetera.* Cf. Att. IV. 11, 1 *Perge reliqua.*

Si quid agetur. In Med. *ageretur.* Sed bene Lambinus emendavit. Cicero praesens coniunctivi aut futurum indicativi scripsit, neque probanda quae de illa temporum varietate monuit Beierus ad Cic. Off. I. 36. Atque ille quidem locus plane ab hac quaestione removendus est, quum interpolatori debeatur, quod G. F. Ungerus in Philologo IV. p. 375 seqq. praeclare demonstravit. Recte recentiores illius operis editores verba *Popilius imperator — in bello movendo* ut insititia secluserunt.

§ 6. *In quo ipso multa. Occultant tuae litterae.* Mutata distinctione scripturam a Bosio emendatam retinui. Sententia haec est: „Utinam agatis aliquid. Nam ita multum proficimus. Videbunt nos non quiescere. Sed nihil de ea re scribis." In Med. quum vitiose scriptum erat: *quo ipsa multa,* antiqua manus delevit *quo ipsa.* Fr. Hofmannus id indicium in sua editione secutus est.

Scripsisti ad me quondam caput legis. Sic dedi de Ernesti coni., quum caput legis, quod ipsis verbis memoratur, non possit *quoddam caput* dici, nec dicitur ep. 12, 1. Scripserat autem Atticus in ea epistola, cui respondet Cicero ep. 12.

Ne referri neve dici liceret. Magistratus qui senatum habebat, *referebat,* usus hac formula: quid de hac re fieri placet? Sed poterant senatores de aliis etiam rebus *sententiam dicere,* id quod dicebatur *egredi relationem.* Cf. Gron. Obss. I. 22 et Add. p. 842.

Domitius. L. Domitius Ahenobarbus, qui Porciam Catonis sororem in matrimonio habebat, hoc anno praeturam gerebat. Ad Q. fr. I. 2, 16.

Idque intellexi — placere. Aptius est, quod Klotzius edidit: *id quod* cet.

esse consilii decreras aut te nihil plus mihi debere, quam ut praesto esses; quoniamque ego proditus, inductus, coniectus in fraudem, omnia mea praesidia neglexi, totam Italiam [in me] erectam ad me defendendum destitui et reliqui, me, meos tradidi inimicis, inspectante et tacente te, qui si non plus ingenio valebas quam ego, certe timebas minus: si potes erige afflictos et in eo nos iuva; sin omnia sunt obstructa, id ipsum fac ut sciamus et nos aliquando aut obiurgare aut comiter consolari desine. Ego si tuam fidem accusarem, non me potissimum tuis tectis crederem: meam amentiam accuso, quod a te tantum amari, quantum ego vellem, putavi; quod si fuisset, fidem eandem, curam maiorem adhibuisses, me certe ad exitium praecipitantem retinuisses, istos labores, quos nunc in naufragiis nostris suscipis, non subisses. 8. Quare fac, ut omnia ad me perspecta et explorata perscribas meque, ut facis, velis esse aliquem, quoniam, qui fui et qui esse potui, iam esse non possum, et ut his literis non te, sed me ipsum a me esse accusatum putes. Si qui erunt, quibus putes opus esse meo nomine literas dari, velim conscribas curesque dandas. Dat. XIV. Kal. Sept.

---

3 *Italiam* † *in me erectam* — 4 *me, meos meis* —

---

§ 7. *Inductus.* Saepius *inducere* pro *decipere* dicitur. Cf. Pis. 1. Phil. II. 79, ut ὑπάγειν p. ἐξαπατᾶν, de quo vid. Schaefer. ad Dem. de rebus Cherson. p. 105, 7.

[*In me*] *erectam.* Verba *in me* merito suspecta Ernesto, a Schutzio deleta sunt. E repetitione vicinarum literarum *m e* orta videntur. *Iam*, quod ab Orellio datum Hofmannus accepit, inutile additamentum est.

Me, meos tradidi inimicis. Med. *me meis*, in margine *me meosqve*. Inde Orell. fecit *me meos meis tr. inim.* Hoffm. secutus est pr. manum codicis. Ego *meis* in *meos* mutavi. Saepe enim Cicero queritur se suos quoque perdidisse. Cf. ep. 19, 3. 23, 5.

Comiter consolari casu an consilio ab Hofmanno in *sollerter consolari* mutatum sit ignoro. Illud quin recte dicatur non dubito.

Ad exitium praecipitantem. Intransitive eodem verbo utitur Acad. II. § 68. Somn. Scip. 5, p. Sull. 1 et 87. Rab. Post. 2; transitive Tusc. IV. 41.

XVI. (*A. U. C.* 696.)

Totum iter mihi incertum facit exspectatio literarum vestrarum Kal. Sext. datarum. Nam si spes erit, Epirum; sin minus, Cyzicum aut aliud quid sequemur. Tuae quidem literae, quo saepius a me leguntur, hoc

---

3 *datarum, non aliud aliqvid. Si spes* —

Kal. Sext. datarum, in quibus Atticus aliique acta illius diei (ep. sup., 6) amico indicarent.

Nam, si spes erit. Expuli additamentum otiosum post illud *totum* — *datarum* et ne Latinum quidem. Cicero saltem scripsisset *non aliud quicquam;* quum in negativa sententia pronomini *aliquis* locus non sit. vid. Kritz. ad Sal. Cat. 36, 5. Reisig. Schol. § 201, p.

spem faciunt mihi minorem; quae quum..... lectae sunt, tum id, quod attulerunt ad spem, infirmant, ut facile appareat te et consolationi servire et veritati. Itaque te rogo plane, ut ad me, quae scis, ut erunt, quae putabis, (ut putabis) ita scribas. Dat. XII. Kal. Sept.

1 *minorem, quod, cum laetae sunt* — 4 *quae putabis, ita scribas, ut putabis.* —

339. *Aliud aliquid* mero deberi librarii errori, cuius oculi ad seq. versum aberraverant, vix dubium erit inspectanti cod. Medicei scripturam. Quod dedi iam placuit Ursino et e duobus libris Oxon. notatur. Vidi postea Wesenbergium Emend. p. 115 simile de his verbis indicium tulisse.

Quae quum lectae sunt, cet. Recte Ernestus dixit, hunc locum habere aliquid ambiguitatis. Aliquid excidisse suspicor, v. c. *Quae quum leguntur, spem faciunt; quum lectae sunt, tum id — infirmant.* Itaque lacunae signa posui, ut fecit Klotzius. Thierschius qui in verbis, quae nunc leguntur, hoc idem inesse iudicat, apte comparavit verba Tusc. Disp. I. 24 *dum lego, assentior, quum posui librum, assensio omnis illa elabitur.* Kochius non videtur locum sanasse mutans v. *lectae* in longe dissimile *languidae.* Paulo post verba *ut putabis* in cod. Med. omissa, potius post *quae putabis,* quam post *scribas* ponenda esse Klotzius vidit, quem secutus sum.

XVII (*A. U. C.* 696.)

1 De Quinto fratre nuntii tristes nobis nec varii venerant ex ante diem... Non. Iun. usque ad prid. Kal. Sept. Eo autem die Livineius, L. Reguli libertus, ad me a Regulo missus venit Is omnino mentionem nullam factam esse nuntiavit; sed fuisse tamen sermonem de C. Clodii filio; isque mihi † qm fratre literas attulit Sed postridie Sestii pueri venerunt, qui a te literas attulerunt non tam exploratas a timore, quam

2 † *ex ante diem Non.* — 6 † *isque mihi tum a fratre* —

§ 1. *Nec varii* ɔ: non alius aliud nuntiantes, sed omnes de futuro Quinti iudicio consentientes.

Ex ante diem... Non. Iun. Pro ipsis Nonis dici non potuit. Excidit numerus, ex quoto die ante Nonas hi nuntii venerint et probabilis est Handii suspicio, laudata ab Orellio et Wesenb. Emend. p. 107 excidisse III, vel Thierschii, qui IV omissum putat, quum haec *IV Non* pro iteratione nominis IVN. haberentur.

Livineius. Sine dubio est L. Livineius Trypho, quem Fam. XIII. 60. C. Munatio commendat. Patroni praenomen ex illo loco Manutius correxit. Med. h. l. vocat *M. Regulum.*

Mentionem nullam factam esse. Formula forensis, quae usurpatur de nomine apud praetorem deferendo. Cf. p. Quint. 37.

De C. Clodii filio. Appius P. Clodii fratris filius dicebatur Q. Ciceronem accusaturus. Idem postea cum fratre primum familiam Milonis, deinde ipsum Milonem de caede, itemque de ambitu postulavit, teste Asconio in argum. Milonianae.

Isque mihi † qm fratre literas attulit. In loco corrupto malui Med. scripturam reddere, quam fallacem nescio cuius correctionem *tum a fratre* recipere. Nam si M. Cicero fratris literas accepisset, sciret profecto, quo in loco res esset. Exspectares potius: *Is quidem mihi nullas Q. fratris literas attulit, sed postridie* cet. Quod nego Ciceronem tum fratris literas accepisse, non evertitur iis, quae legimus in § 3: *Scribit ad me frater.* Nam id potest ad aliam Quinti ad Marcum epistolam referri.

Exploratas a timore ɔ: certas easque, quae timorem tollerent. Gronov. malebat *explicatas.*

sermo Livineii fuerat. Sane sum in meo infinito maerore sollicitus et eo magis, quod Appii quaestio est. 2. Cetera, quae ad me eisdem literis scribis de nostra spe, intelligo esse languidiora, quam alii ostendunt. Ego autem, quoniam non longe ab eo tempore absumus, in quo res diiudicabitur, aut ad te conferam me aut etiamnunc circum haec loca commorabor. 3. Scribit ad me frater omnia sua per te unum sustineri. Quid te aut horter, quod facis, aut agam gratias, quod non exspectas? Tantum velim fortuna det nobis potestatem, ut incolumes amore nostro perfruamur. Tuas literas semper maxime exspecto; in quibus cave vereri, ne aut diligentia tua mihi molesta aut veritas acerba sit. Data prid. Non. Septembr.

Quod Appii quaestio est. Appio Claudio, P. Clodii fratri, praetori designato quaestio de repetundis obtigerat.

§ 3. *Cave vereri.* Infinitivum, quem sententia postulat, in Med. omissum Lambinus e Turn. addidit. Aliis in locis post *cave* a Cicerone coniunctivus vel solus vel addita particula *ne* sequitur. Infinitivum posuit quoque Sal. Iug. 64, 2. *Caveret id petere a populo Romano.* Cicero his verbis iubet Atticum omnia minutissima perscribere nec quicquam dissimulare.

XVIII. (*A. U. C.* 696.)

1. Exspectationem nobis non parvam attuleras, quum scripseras Varronem tibi pro amicitia confirmasse causam nostram Pompeium certe suscepturum et, simul a Caesare ei literae, quas exspectaret, remissae essent, actorem etiam daturum. Utrum id nihil fuit, an adversatae sunt Caesaris literae? an est aliquid in spe? Etiam illud scripseras eundem „secundum comitia" dixisse. 2. Fac, si vides quantis in malis iaceam et si putas esse humanitatis tuae, me fac de tota causa nostra certiorem. Nam Quintus frater, homo mirus, qui me tam valde amat, omnia mittit spei plena metuens, credo, defectionem animi mei. Tuae autem literae sunt variae; neque enim me desperare vis nec temere sperare. Fac, obsecro te, ut omnia, quae perspici a te possunt, sciamus.

---

§ 1. *Actorem.* Recte. Pompeius ipse auctoris partes in se recepit exstititque *auctor salutis* Tullii, p. Sest. 107, sed alio actore usus est. Is fuit P. Lentulus cos. Auctoris partes potissimum in consiliis dandis, actoris in re gerenda spectantur, ibid. 40, potestque aliquis in eisdem rebus et auctor et actor esse, ut de M. Catone praedicatur ibid. 61. Saepe in his erratum a librariis, ut p. Sest. 144, ubi vett. editt. male Sestium *publicae causae auctorem* faciunt, et Phil. II. 26, quem locum correxit Madvig. O. A. p. 165.

Secundum comitia. cf. ep. 13, 1 et 14, 1.

§ 2. *Fac — me fac.* Invenustam repetitionem Schutzius egregie sustulit scribens: *Tu, si vides — me fac* cet. *Tu* male abest, quum sequatur *Quintus frater.*

Homo mirus est de quo non facile est affirmare quo sit ingenio, *ein wunderbarer Mensch*, ut interpretatur Wielandus. *Homo mirificus*, Att. IV, 11, 2, est qui admirationem movet, *ein Wunder von einem Mensche.*

XIX. (*A. U. C.* 696.)

1. Quoad eiusmodi mihi literae a vobis afferebantur, ut aliquid ex iis esset exspectandum, spe et cupiditate Thessalonicae retentus sum; postea quam omnis actio huius anni confecta nobis videbatur, in Asiam ire nolui, quod et celebritas mihi odio est et, si fieret aliquid a novis magistratibus, abesse longe nolebam. Itaque in Epirum ad te statui me conferre, non quo mea interesset loci natura, qui lucem omnino fugerem, sed et ad salutem libentissime ex tuo portu proficiscar et, si ea praecisa erit, nusquam facilius hanc miserrimam vitam vel sustentabo vel, quod multo est melius, abiecero. Ero cum paucis; multitudinem dimittam. 2. Me tuae literae nunquam in tantam spem adduxerunt, quantam aliorum. Attamen mea spes etiam tenuior semper fuit quam tuae literae. Sed tamen, quoniam coeptum est agi, quoquo modo coeptum est et quacunque de causa, non deseram neque optimi atque unici fratris miseras ac luctuosas preces nec Sestii ceterorumque promissa nec spem aerumnosissimae mulieris [Terentiae] nec miserrimae [mulieris] Tulliolae obsecrationem et fideles literas tuas. Mihi Epirus aut iter ad salutem dabit aut quod scripsi supra. 3. Te oro et obsecro, Pomponi, si me omnibus amplissimis carissimis iucundissimisque rebus perfidia hominum spoliatum, si me a meis consiliariis proditum et proiectum vides, si intelligis me coactum, ut ipse me et meos perderem, ut me tua misericordia iuves et Quintum fratrem, qui potest esse salvus, sustentes, Terentiam liberosque meos tueare, me, si putas te istic visurum, exspectes, si minus, invisas, si potes, mihique

---

11 *in quantam* — 16 *Terentiae* et *mulieris* sine obelis. — 18 *T. Pomponi* —

---

§ 1. *Mea interesset loci natura.* Impersonalia *refert* et *interest* aliquoties construuntur cum nominativo rei, cuius refert vel interest. Plerumque hoc fit in pronominibus *hoc, quod,* vid. Haase ad Reisig. Schol. adn. 528, rarius in nominibus. Kritz. ad Sal. Iug. 111, 1 praeter h. l. citat verba Plinii, H. N. XVIII. 21. *Plurimum refert soli cuiusque ratio.*

§ 2. *Quantam aliorum.* Male recentiores editores auctore Ernesto ante relativum praep. *in* intruserunt, quae omittitur, quum idem verbum, quod praecedit, cogitatione repetendum sit, ad Q. fr. I. 4, 4, *quoniam in tantum luctum et laborem detrusus es, quantum nemo unquam.* Madvigius ad Fin. p. 98 laudat quae de hac re disp. Otto ad Fin. II. 40. Add. Kaluntius in Symb. crit. p. 5. Fr. Schneiderus in Nov. Ann. Philol. 52, 3, p. 284.

Nec miserrimae [mulieris] Tulliolae. Vocabulum male iteratum cum Bentivolio seclusi. Sed fortasse haec gravius corrupta sunt, et sic legendum: *nec spem aerumnosissimae mulieris nec miserrimae filiolae obsecrationem.*

Quod scripsi supra. Mortem. Respicit ad extrema verba § 1, *hanc miserrimam vitam — abiecero.* Cf. 7, 2.

§ 3. *Pomponi.* Cum Mediceo omisi praenomen, cui locus non est in sermone familiari et in epistola ad amicum scripta. Nec dubito, quin delendum sit infra IV. 2, 5. Fuse de praenominis usu disp. Ellendt ad Cic. de Orat. II. p. 345 seqq.

ex agro tuo tantum assignes, quantum meo corpore occupari potest, et pueros ad me cum literis quam primum et quam saepissime mittas. Dat. XVI. Kal. Octobr.

Si minus. Ita dant codd. h. l. et Off. I. 14 extr. De Orat. II. 306 ex optimis *si id minus* restituit Ellendt pro *sin id minus.* Att. IX. 15, 1 e Mediceo notatur *si minus.* Utro modo scribatur, nihil interest.

XX. (*A. U. C.* 696.)

CICERO S. D. Q. CAECILIO Q. F. POMPONIANO ATTICO.

1. Quod quidem ita esse et avunculum tuum functum esse officio, vehementissime probo; gaudere me tum dicam, si mihi hoc verbo licebit uti. Me miserum! quam omnia essent ex sententia, si nobis animus, si consilium, si fides eorum, quibus credidimus, non defuisset! quae colligere nolo, ne augeam maerorem. Sed tibi venire in mentem certo scio, quae vita esset nostra, quae suavitas, quae dignitas. Ad quae recuperanda, per fortunas! incumbe, ut facis, diemque natalem reditus mei cura ut in

---

Q. Caecilio Q. F. Pomponiano Attico. Corn. Nepos in Attico 5 scribit Pomponium ab avunculo Q. Caecilio, homine divite testamento adoptatum et ex dodrante heredem factum esse. Hinc modo T. Pomponius Atticus modo Q. Caecilius Atticus dicebatur, cf. Varro de Re Rust. II. 2. Suet. Tib. 7, eiusque liberto Q. Caecilio Epirotae nomen fuit. Suet. de gramm. 16. Cicero novum nomen et hereditatem festive nunc amico gratulatur. Nam initium epistolae pendet ex inscriptione, ut Fam. I. 10, ubi nihil deest, et VII. 29, cuius initium: *Sum enim χρήσει μὲν tuus* referri debet ad id, quod in inscriptione est: *Ciceroni suo.*

Si nobis animus, cet. Recte observat Moserus Symb. Crit. V. p. 3, voces *eorum, quibus credidimus* ad solam *fidem* pertinere, *animum* et *consilium* ipsius Ciceronis esse. Cf. ad Q. fr. I. 4, 1, *ita mihi nihil misero praeter fidem amicorum, cautum meum consilium defuit,* qui locus aliquanto purior erit, si verba *ita* et *nihil* e διττογραφίᾳ orta expunxeris.

Certo scio. Multi sunt grammatici in definiendo discrimine inter hanc formulam et *certe scio;* illa ratione veritatem, in ipsa scientia positam, declarari volunt ut sit: *certa est mihi rei scientia*; hac autem veritatis persuasionem, in dicentis iudicio positam: *certum est me scire.* Vid. Reisig. Schol. § 135 cum adn. 249. Sed merito has argutias contemnit Madvigius in praef. ad Cat. mai. et Laelium, Hauniae 1835, p. V, in cuius iudicio acquiescendum puto, pro *certo* etiam *certe* poni potuisse, non contra, et quid quoque loco scriptum sit, e codicum auctoritate statuendum esse. In verbis *quae vita esset nostra,* imperf. coniunct. *esset* ne cui videatur praeceptis de consecutione temporum repugnare, monendum Ciceronem loquentem de vita, quae olim fuisset, non quae tum esset, aliter scribere non potuisse.

Per fortunas sc. te oro, quod saepius omittitur. Vid. exempla quae collegit Kritz. ad Sal. Iug. 14, 25. Orellium vero non probo, qui ubique formulam *per te* (*vos*) *fortunam* sim. Tullio obtrudere studuit, ut Fam. XIV. 1, 5. Planc. 103. Utrumvis recte dicitur, more Graecorum, velut in Eurip. Med. 65 legimus πρὸς γενείου, ibid. 324. πρός σε γονάτων. *Per fortunas* rursus legitur V. 11, 1 et 13, 3. De aedibus Attici cf. Corn. Att. 13.

Diem natalem reditus mei. Dies natalis proprie est dies, quo quis nascitur; tum dies, quo quotannis natalium memoria celebratur. Sic *diem reditus natalem* vocat ipsum illum diem, quo in patriam rediret, Sest. 131, eadem usus metaphora, qua reditum suum *alterius*

tuis aedibus amoenissimis agam tecum et cum meis. Ego huic spei et exspectationi, quae nobis proponitur maxima, tamen volui praestolari apud te in Epiro; sed ita ad me scribitur, ut putem esse commodius nos eisdem in locis esse. 2. De domo et Curionis oratione, ut scribis, ita est. In universa salute, si ea modo nobis restituetur, inerunt omnia; ex quibus nihil malo quam domum. Sed tibi nihil mando nominatim; totum me tuo amori fideique commendo. Quod te in tanta hereditate ab omni occupatione expedisti, valde mihi gratum est. Quod facultates tuas ad meam salutem polliceris, ut omnibus rebus a te praeter ceteros iuver, id quantum sit praesidium video intelligoque te multas partes meae salutis et suscipere et posse sustinere neque, ut ita facias, rogandum esse. 3. Quod me vetas quidquam suspicari accidisse ad animum tuum, quod secus a me erga te commissum aut praetermissum videretur, geram tibi morem et liberabor ista cura; tibi tamen eo plus debebo, quo tua in me humanitas fuerit excelsior quam in te mea. Velim, quid videas, quid intelligas, quid agatur, ad me scribas; tuosque omnes ad nostram salutem adhortere. Rogatio Sestii neque dignitatis satis habet nec cautionis. Nam et nominatim ferri oportet et de bonis diligentius scribi; et id animadvertas velim. Data IIII. Non. Octobr. Thessalonicae.

---

2 *maximae* —

---

vitae quoddam initium IV. 1, 8 et *παλιγγενεσίαν* VI. 6, 4 appellat. Graeci ab exilio reduces vocabant *δευτεροπότμους*.

Tamen volui. „In v. *tamen* inest impatientiae, qua reditum exspectabat, significatio." Vellem Orellius hunc usum aliquo exemplo illustrasset, nunc de veritate dubito. Mihi videtur *tamen* vim v. *quae nobis prop. maxima* circumscribere, ut dicat se spem illam, quam alii ut maximam proponebant, etsi sibi non adeo magna, quin tenuis videretur, ep. sup. 2, tamen abiicere noluisse. Faciunt huc exempla, quae Ellendtii diligentia congessit ad de Orat. II. p. 208 sq., velut Orat. I. 205, *nam nunc quibus studendum rebus esset accepimus, quod ipsum est tamen magnum.* Reliqua apud ipsum inspiciantur. *Quae nobis p. maxima* scripsi de Corradi coniectura probata quoque Wesenbergio, Emend. p. 8. In Med. est *maxime*, quod quominus retineatur et cum *volui* coniungatur, ipsum illud *tamen* prohibet.

Eisdem in locis, in quibus nunc sumus, Thessalonicae.

§ 2. *De domo* cet. Aliquam lucem haec mutuantur ex literis postridie ad Terentiam datis Fam. XIV. 2, 3. *Quod de domo scribis, hoc est, de area; ego vero tum denique mihi videbor restitutus, si illa nobis erit restituta.* C. Curio, qui erat inter pontifices (Har. resp. 12) de ea re publice privatimve aliquid dixerat.

In tanta hereditate. Accepit circiter centies sestertium, teste Corn. Nep. 5, 2. *Ab omni occupatione te expedisti* est a litibus liberum te praestitisti.

Te multas partes meae salutis suscipere ɔ: te multum laborare, ut salvus et incolumis sim. Conferri possunt locutiones *multis partibus plures* et *omnibus partibus plus,* quae illustrantur in adnot. I. F. Gronovii ad ep. Fam. I. 2, 2.

§ 3. *Rogatio Sestii.* P. Sestius, tribunus plebis designatus, statim post magistratum initum legem ferre volebat de restituendo Cicerone. Eam videtur vel ipse ad Ciceronem misisse, vel cum Attico communicasse, qui amico transmiserit. Sed huic non placebat ob rationes, quas ipse addit. Cf. ep. 23, 4. Neque lata est.

XXI. (A. U. C. 696.)

Triginta dies erant ipsi, quum has dabam literas, per quos nullas a vobis acceperam. Mihi autem erat in animo iam, ut antea ad te scripsi, ire in Epirum et ibi omnem casum potissimum exspectare. Te oro ut, si quid erit, quod perspicias, quamcunque in partem quam planissime ad me scribas, et meo nomine, ut scribis, literas, quibus putabis esse opus, ut des. Data v. Kal. Novembr.

6 *opus esse* contra Med. — 7 *Novembr. Thessalonicae.*

Triginta dies erant ipsi. Pron. *ipse* numeris additum accuratius definiendo inservit, quo modo etiam *integrum* et *solidum* (apud Varronem) dici Malaspina monuit. Belg. dixeris *juist.* Cf. V. 11, 4.

Iam, ut antea ad te scripsi. Traiectis vocabulis potius lege: *ut iam ante ad te scripsi.* — In subscriptione epistolae verumne sit *Thessalonicae,* quod in codd. notis non invenitur, incertum est. Bosius addidit.

XXII. (A. U. C. 696.)

1. Etsi diligenter ad me Quintus frater et Piso quae essent acta scripserant, tamen vellem tua te occupatio non impedisset quo minus, ut consuesti, ad me quid ageretur et quid intelligeres perscriberes. Me adhuc Plancius liberalitate sua retinet iam aliquoties conatum ire in Epirum. Spes homini est iniecta non eadem, quae mihi, posse nos una decedere; quam rem sibi magno honori sperat fore. Sed iam quum adventare milites dicentur, faciendum nobis erit, ut ab eo discedamus. Quod quum faciemus, ad te statim mittemus, ut scias, ubi simus. 2. Lentulus suo in nos officio, quod et re et promissis et literis declarat, spem nobis nonnullam affert Pompeii voluntatis. Saepe enim tu ad me scripsisti eum totum esse in illius potestate. De Metello, scripsit ad me frater, quantum

8 *dicuntur* —

§ 1. *Piso* L. Calpurnius Piso Ciceronis gener, cuius studium erga socerum et omnes suos Cicero laudat ad Q. fr. I. 4, 2. Fam. XIV. 1, 4. 2, 2.

Occupatio. Cf. quae notavi ad II. 23, 1.

Sed iam quum adventare milites dicentur. Futurum est e cod. Med., idque necessarium esse ostendit, quod sequitur *faciendum erit.* Nam praesenti *dicuntur* responderet *faciendum est. Iam quum* est fere idem ac *simulatque,* ut Handius in Turs. III. p. 118 vere monuit. *Milites* sunt Pisonis consulis, qui in Macedoniam provinciam proficisci parabat. Cf. Fam. XIV. 1, 3.

§ 2. *Eum totum esse in illius potestate* ɔ: Lentulum nihil non facere ex voluntate Pompeii. Si itaque Lentulus ille consul designatus Ciceronis causam agebat, certum erat Pompeio hoc gratum esse.

De Metello cet. Metellus Nepos, alter consul designatus, simultatem humanissime deponere volebat, ut Cic. scribit infra ep. 24, 2. Cf. Sest. 72, de prov. cos. 22, aliisque locis.

Quantum speraret. Male Orellius obtempe-

speraret, perfectum esse per te. 3. Mi Pomponi, pugna ut tecum et cum meis mihi liceat vivere et scribe ad me omnia. Premor luctu desiderio omnium eorum, qui mihi me cariores semper fuerunt. Cura ut valeas. 4. Ego quod, per Thessaliam si irem in Epirum, perdiu nihil eram auditurus et quod mei studiosos habeo Dyrrhachinos, ad eos perrexi, quum illa superiora Thessalonicae scripsissem. Inde quum ad te me convertam, faciam ut scias; tuque ad me velim omnia quam diligentissime, cuicuimodi sunt, scribas. Ego iam aut rem aut ne spem quidem exspecto. Data VI. Kal. Decembr. Dyrrhachii.

---

1 *sperarit* — 3 *omnium meorum* —

---

ravit Ernesto de coniectura scribenti *sperarit.* Quasi vero Q. Cicero non scribere potuerit: quantum *sperabam* (quo tempore has ad te literas dabam), perfectum est per T. Pomponium?

§ 3. *Pugna* ɔ: omnibus viribus contende. Cf. Fam. III. 10, 3 *illud pugna et enitere, ne quid nobis temporis prorogetur.*

Premor luctu desiderio omnium eorum, qui — fuerunt. Nihil mutavi in cod. Med. scriptura, nisi *eorum* pro *rerum.* Omitto librariorum et editt. interpolationes; sed non inutile erit monere *luctu* et *desiderio* non esse ablativos eiusdem generis. Facile hoc intelligitur constructione in activam formam mutata. Nam sic erit: *Desiderium omnium eorum premit me luctu.*

§ 4. *Perdiu nihil eram auditurus*, sive quod longum iter, sive quod devium erat.

Ad te me convertam. Cf. adn. ad ep. 11, 1.

Cuicuimodi sunt ɔ: cuiuscunque generis sunt, quocunque modo se habent. Cf. XII. 18, 1. Adverbium *cuicuimodi*, quod Ciceroni saepe contra codices redditum est, (vid. Zumpt. ad Verr. lib. V. 107) ortum videtur e pronuntiatione gen. *cuius, cuiu'*, quasi vox unius syllabae sit.

Aut rem aut ne spem quidem ɔ: aut promulgatum esse de mea salute aut nunquam promulgatum iri.

XXIII. (*A. U. C.* 696.)

1. A. d. v. Kal. Decembr. tris epistolas a te accepi; unam datam a. d. VIII. Kal. Novembr., in qua me hortaris, ut forti animo mensem Ianuarium exspectem eaque, quae ad spem putas pertinere, de Lentuli studio, de Metelli voluntate, de tota Pompeii ratione perscribis. In altera epistola praeter consuetudinem tuam diem non adscribis, sed satis significas tempus. Lege enim ab octo tribunis pl. promulgata, scribis te eas literas eo ipso die dedisse, id est, a. d. IIII. Kal. Novembr., et quid putes utilitatis eam promulgationem attulisse scribis. In quo si iam haec nostra salus cum hac lege desperata erit, velim pro tuo in me amore

---

§ 1. *Ad spem* ɔ: ad spem mihi faciendam. Idem ex Att. XI. 15, 1 et 20, 1 Hofmannus attulit. Nec aliter explicanda sunt *ad pugnam* (Caes. B. G. 1. 25), *ad praedam, ad salutem,* alia.

Lege — promulgata. Cf. Sest. 69 sq.

In quo — desperata erit ɔ: atque hoc loco hoc tibi dicam, si hac lege impedita intercessione Aelii Liguris deterrebuntur alii ab agendo pro me.

hanc inanem meam diligentiam miserabilem potius quam ineptam putes; sin est aliquid spei, des operam, ut maiore diligentia posthac a novis magistratibus defendamur. 2. Nam ea veterum tribunorum pl. rogatio tria capita habuit: unum de reditu meo, scriptum incaute; nihil enim restituitur praeter civitatem et ordinem: quod mihi pro meo casu satis est sed, quae cavenda fuerint et quo modo, te non fugit: alterum caput est tralaticium de impunitate, SI QVID CONTRA ALIAS LEGES EIVS LEGIS ERGO FACTVM SIT: tertium caput, mi Pomponi, quo consilio et a quo sit inculcatum vide. Scis enim Clodium sanxisse, ut vix aut omnino non posset nec per senatum nec per populum infirmari sua lex. Sed vides nunquam esse observatas sanctiones earum legum, quae abrogarentur. Nam, si id esset, nulla fere abrogari posset — neque enim ulla est, quae non ipsa se saepiat difficultate abrogationis — sed, quum lex abrogatur, illud ipsum abrogatur, quo non eam abrogari oporteat. 3. Hoc, quod re vera ita est, quum semper ita habitum observatumque sit, octo nostri tribuni pl. caput posuerunt hoc: SI QVID IN HAC ROGATIONE SCRIPTVM EST, QVOD PER LEGES PLEBISVE SCITA — hoc est, quod per legem Clodiam — PROMVLGARE, ABROGARE, DEROGARE, OBROGARE SINE FRAUDE SVA NON LICEAT, NON LICVERIT, QVODVE EI QVI PROMVLGAVIT, ABRO-

---

9 *aut ut omnino* — 14 *Hoc, cum et re vera ita sit et cum semper* — 18 OBROGARE S. F.

Hanc — diligentiam, quam nunc positurus sum in illa lege examinanda. Cf. § 4 extr.: *Vereor, ne re iam desperata legas, ut haec mea diligentia miserabilis tibi videatur.*

A novis magistratibus. Med. habet *nostris*, quod explicari potest: qui nobis favent, ut in § 3 init. *octo nostri tribuni.* Sed praestat *novis*, ut Manutius correxit, propter sequens *veterum tribunorum.*

§ 2 *Pro meo casu* ɔ: ut nunc est. Ego cui omnia sunt erepta accipio, quodcunque mihi dabitur.

Quae cavenda fuerint, de domo reficienda et de bonis reddendis.

EIVS LEGIS ERGO. *Ergo* pro *causa* e Graeco ἔργῳ, ortum raro invenitur extra formulas legum et edictorum Cf. Hand. Turs. II. p. 441 sq. Ceterum omittitur apodosis: *id ei, qui fecerit, ne fraudi esto.*

Ut vix aut omnino non posset. Eadem vi dicitur quoque *vix aut ne vix quidem.* Fin. IV. 32. Fam. IX. 8, 2.

Illud ipsum — oporteat ɔ: sanctio legis ipsa. *Quo non* pro *quomodo* recte emendatum videtur. Idem sic poterat enuntiari: *illud ipsum abrogatur, quod eam abrogari prohibet.*

§ 3. *Hoc, quod revera ita est, quum semper — sit.* Optime ita Med., nisi quod solito errore *ita sit* pro *ita'st* habet.

Abrogare, derogare, obrogare. Cf. Cic. Rep. III. 33. *Huic legi nec obrogari fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest*, et de Inv. II. 134. Ulpianus in prooem. libri Regul. § 3: *Lex aut rogatur, id est fertur; aut abrogatur, id est prior lex tollitur; aut derogatur, id est pars primae tollitur; aut subrogatur, id est adiicitur aliquid primae legi; aut obrogatur, id est mutatur aliquid ex prima lege.* Ulpiani auctoritate standum esse censet Dukerus ad Flor. III. 15, 4. Etymologia tamen magis commendat Pauli Diaconi interpretationem: *obrogare* est *legis prioris infirmandae causa legem aliam ferre.* Sed potuit vocabulum sensim ab hac in illam sententiam deflecti.

SINE FRAUDE e Med. recepi pro siglis *S. F.* Sed non obtemperavi Th. Mommseno pro POENAE MULTAEVE SIT in Corp. inscr. Lat. I.

GAVIT, DEROGAVIT, OBROGAVIT, OB EAM REM POENAE MVLTAEVE SIT, E. H. L. N. R. 4. Atque hoc in illis tribunis pl. non laedebat; lege enim collegii sui non tenebantur. Quo maior est suspicio malitiae alicuius, quum id, quod ad ipsos nihil pertinebat, erat autem contra me, scripserunt: ut novi tribuni pl., si essent timidiores, multo magis sibi eo capite utendum putarent. Neque id a Clodio praetermissum est. Dixit enim in contione a. d. III. Non. Nov. hoc capite designatis tribunis pl. praescriptum esse quid liceret. Tamen in lege nulla esse eiusmodi caput te non fallit, quo, si opus esset, omnes in abrogando uterentur. Ut Ninnium aut ceteros fugerit investiges velim, et quis attulerit, et quare octo tribuni pl. ad senatum de me referre non dubitarint, — † sive quod observandum illud caput non putabant — iidem in abrogando tam cauti fuerint, ut id metuerent, soluti quum essent, quod ne iis quidem, qui lege tenentur, est curandum. Id caput sane nolim novos tribunos pl. ferre, sed perferant modo: quidlibet; uno capite, quo revocabor, — modo res conficiatur — ero contentus. Iam dudum pudet tam multa scribere. Vereor enim, ne re iam desperata legas, ut haec mea diligentia miserabilis

8 *quid liceret; tamen* — 9 *fallit. Quod si* — 11 † *sitne* — 15 *perferant modo quod libet* —

p. 263 corrigenti POENA EI MULTAVE SIET, quum paulo ante in eodem Med. scriptum esset QUOD VEL QUI. Facile enim apparet VEL ortum esse ex VĒI ut sit QUODVE EI QUI.

E. H. L. N. R. ɔ: eius hac lege nihil rogatur. p. Caec. 33. Vulgaris est legum clausula, de qua conf. Brissonius de Form. II. 19.

§ 4. *Lege enim collegii sui non tenebantur.* Orellius in alt. edit. revocavit scripturam Med., quum antea ex Ascensiana scripsisset *collegae sui.* Recte. Nam Cicero contendit octo tribunos non teneri lege, quae a P. Clodio adversus collegii sententiam lata erat. Ideo mox scribit de iisdem: *soluti quum essent.* Loci sententiam recte expressit Wielandus II. p. 100. „*Aber unsre acht Tribunen hatten ja nichts zu befürchten, da das Gesetz des Clodius ohne ihre Beystimmung gegeben, also kein Gesetz ihres Collegiums war, und ihnen fölglich die Hände nicht binden könnte.*"

Liceret. Tamen cet. Ita distinguendum esse I. F. Gronovius iam monuit.

Quo, si opus esset, omnes — uterentur. Sic dedi de Madvigii coni. apud Wesenberg. Emend. p. 72.

Ut Ninnium aut ceteros fugerit ɔ: quomodo illis non venerit in mentem, eiusmodi caput in nulla simili lege esse. Ex octo tribunis solum L. Ninnium nominat, quoniam hic iam antea de Cicerone revocando ad senatum retulerat, cf. Sest. 68. Pro *aut* Malaspina recte *ac*, minus recte *ut* requirebat. Similiter *aut* pro *ac* optimi libri praebent Tusc. V. 115 (*delectationem animi aut voluptatem*) et saepe alias. Longe aliter Hofmannus haec constituit: *quo si opus esset omnes in abrogando uti, mirum ut ceteros fugerit. Investiges* cet. Non ausus sum haec recipere.

Quis attulerit. „Quis audivit dici *afferre* pro adscribere? Scribendum *addiderit* vel *adiecerit.*" I. F. Gronovius.

† *Sive quod.* Med. Id defensorem invenit Klotzium, qui suspicatur alterum membrum, a particula *sive* incipiens a librariis esse omissum. Manut. corr. *si enim*, Bosius *sitne*, Lallemandus *scilicet.* Hofmanno *iure*, mihi magis placet *sane quod.*

Sed perferant modo: quidlibet. Ita distinguendum puto. Cicero hoc vult: sed contentus ero, etiamsi illud pertulerint. Quidquid iis placet perferant.

tibi, aliis irridenda videatur. Sed si est aliquid in spe, vide legem, quam T. Fadio scripsit Visellius; ea mihi perplacet. Nam Sestii nostri, quam tu tibi probari scribis, mihi non placet. 5. Tertia est epistola prid. Id. Novembr. data, in qua exponis prudenter et diligenter quae sint quae rem distinere videantur, de Crasso, de Pompeio, de ceteris. Quare oro te ut, si qua spes erit, posse studiis bonorum, auctoritate, multitudine comparata rem confici, des operam, ut uno impetu perfringantur, in eam rem incumbas ceterosque excites. Sin, ut ego perspicio quum tua coniectura, tum etiam mea, spei nihil est, oro obtestorque te, ut Quintum fratrem ames, quem ego miserum misere perdidi, neve quid eum patiare gravius consulere de se, quam expediat sororis tuae filio; meum Ciceronem, cui nihil misello relinquo praeter invidiam et ignominiam nominis mei, tueare, quoad poteris; Terentiam, unam omnium aerumnosissimam, sustentes tuis officiis. Ego in Epirum proficiscar, quum primorum dierum nuntios excepero. Tu ad me velim proximis literis ut se initia dederint perscribas. Data prid. Kal. Decembr.

---

7 *perfringatur* —

T. Fadio Gallo, uni e novis tribunis. Ad Q. fr. I. 4, 3.

Visellius Ictus, Tullii consobrinus, de quo vid. Brut. 264. Praenomen ei erat C. non T., quod errore h. l. in codd. Visellio praeponitur. De Sestii rogatione vid. supra 20, 3.

§ 5. *Auctoritate, multitudine comparata.* Thierschio placet quod ex Ambros. libro notatur *auct. multitudinis comparata.* Sed multitudinis nulla est auctoritas et si vel maxime esset, voc. *comparata* inepte adderetur.

Perfringantur. Perfringere est rem adversam frangere et impedimentum tollere. Verbum accommodatum ad id, quod *multitudine comparata* geritur. Sed quum agatur de iis, quae rem distinerent, non de ipsa re, *perfringantur*, ut est in cod. Ambros., praetuli alteri *perfringatur.* Quod Graevius coniecit *perfungamur* non satis aptum videtur.

Quem ego — perdidi, eo quod pecuniam Quinto Asiae praetori ex aerario numeratam dissiparat, nec integram reddere poterat. Cf. ad Q. fr. I. 3, 7. *Miserum misere* iunxit e consuetudine Romanorum, quam illustravit Naeckius in Mus. Rhen. Niebuhrii III. p. 329 sq.

Sororis tuae filio ɔ: Quinto filio, Pomponia nato.

Terentiam unam omnium aerumnosissimam. Suspicor deesse *mulierem.* Nam nominibus propriis raro adiectiva nude adduntur.

Primorum dierum — initia. Spectant haec ad novos tribunos, qui munus a. d. IV. Id. Dec. inibant. Cff. quae scribit ad Terentiam, Fam. XIV. 3, 3 eodem die: *Nunc spes reliqua est in novis tribunis pl. et in primis quidem diebus; nam si inveterarit, actum est.*

Ut se initia dederint ɔ: qualia fuerint initia. De hoc usu verborum *se dare* vidd. intt. ad Liv. XXVIII. 5, 9, *prout tempus ac res se daret.* Cf. quoque Seneca de tranq. an. 3, 15, *utcunque se resp. dabit*, cet., et quae e poëtis collegit Markl. ad Stat. Silv. I. 4, 49.

XXIV. (*A. U. C.* 696.)

1. Antea, quum ad me scripsissetis vestro consensu consulum provincias ornatas esse, etsi verebar quorsum id casurum esset, tamen sperabam vos aliquid aliquando vidisse prudentius; postea quam mihi et dictum est et scriptum vehementer consilium vestrum reprehendi, sum graviter commotus, quod illa ipsa spes exigua, quae erat, videretur esse sublata. Nam si tribuni pl. nobis succensent, quae potest spes esse? Ac videntur iure succensere, quum et expertes consilii fuerint ei, qui causam nostram susceperant, et nostra concessione omnem vim sui iuris amiserint, praesertim quum ita dicant se nostra causa voluisse suam potestatem esse de consulibus ornandis, non ut eos impedirent, sed ut ad nostram causam adiungerent; nunc, si consules a nobis alieniores esse velint, posse id libere facere; sin velint nostra causa, nihil posse se invitis. Nam quod scribis, ni ita vobis placuisset, illos hoc idem per populum assecuturos fuisse, invitis tribunis pl. fieri nullo modo potuit. Ita vereor ne et studia tribunorum amiserimus et, si studia maneant, vinclum illud adiungendorum consulum amissum sit. 2. Accedit aliud non parvum incommodum, quod

---

§ 1. *Vestro consensu.* Int. consensum eorum omnium, qui Ciceronis causam susceperant.

Cons. provincias ornatas esse. Aliud est *decernere provincias*, aliud *ornare*. Illud ex lege Sempronia a senatu fiebat ante comitia consularia, eratque statuere, quas provincias consules quum magistratu abiissent, obtinerent; hoc vero erat constituere, num provincias obtinerent cum imperio, decernere quot legionibus constaret exercitus, numerum legatorum definire et similia. De his omnibus rebus decernendi potestas erat penes senatum, sed receptum erat, ut haec non prius fierent, quam novi consules munus iniissent. Nunc vero incertum qua de causa factum erat ante Kal. Dec., ut novorum tribunorum pl. nullae in his partes fuerint. Cff. intt. ad Suet. Caes. 18. In eadem re etiam ipsi magistratus ornari dicuntur, ut infra: *de consulibus ornandis.* ad Q. fr. II. 3, 1. *Referebatur de provinciis quaestorum et de ornandis praetoribus.*

Quorsum id casurum esset. § 2. *Haec res quemadmodum ceciderit.* Cf. ep. 7, 1. *Sane ita cadebat, ut vellem.* Locutionem Romanis scriptoribus admodum familiarem ab alea desumptam esse docent Manutius ad Cic. Fam. I. 7, 5 aliique citati in Oudendorpii Scholiis p. 201.

Nostra concessione ɔ: senatus decreto de ornandis provinciis. Sed ut supra *vestro consensu*, sic h. l. *vestra concessione* necessarium putamus. Idem visum Corrado et I. F. Gronovio, qui tamen nihil affirmant.

De consulibus ornandis ɔ: quod attinet ad provincias consulum ornandas. Si haec penderent a *potestatem esse* Cicero scripsisset *consulum ornandorum.*

Sin velint nostra causa. Ernestus soloecismo (*vellent*) Tullium liberavit. Cf. Wesenberg, Obss. crit. in Sest. p. 48. *Velle alicuius causa* est alicui bene velle, eius commoda promovere velle. Cf. Att. XII. 28, 1. XIII. 49, 1. XVI. 16 A., 6. Gronovius ad Fam. I. 1, 1 in lectt. Tullian. p. 1. Zumpt. ad divin. in Caec. 21.

Se invitis ɔ: contra voluntatem tribunorum. Pron. reflexivum ponitur, quoniam infinitivi *posse* et *nihil posse* pendent ab *ita dicunt*, quod quo magis appareret, distinctionem mutavi.

Per populum. Non suppeditat exemplum provinciae per populum ornatae, sed aliquando etiam populus invito senatu provincias decrevit, Vatin. 35 sq. Liv. XXVIII. 40 et 45. Suet. Caes. 22, et imperatorem ad bellum creavit, Vatin. l.l. Att. VII. 7, 4, ut observat Tunstallus, Op. 1. p. 53 seqq.

gravis illa opinio, ut quidem ad nos perferebatur, senatum nihil decernere ante quam de nobis actum esset, amissa est, praesertim in ea causa, quae non modo necessaria non fuit, sed etiam inusitata ac nova. Neque enim unquam arbitror ornatas esse provincias designatorum, ut, quum in hoc illa constantia, qua erat mea causa suscepta, imminuta sit, nihil iam possit non decerni. Iis, ad quos relatum est, amicis placuisse non mirum est. Erat enim difficile reperire, qui contra tanta commoda duorum consulum palam sententiam diceret. Fuit omnino difficile non obsequi vel amicissimo homini Lentulo vel Metello, qui simultatem humanissime deponeret. Sed vereor ne, hos quum tamen tenere potuerimus, tribunos pl. amiserimus. Haec res quemadmodum ceciderit et tota res quo loco sit, velim ad me scribas et ita, ut instituisti. Nam ista veritas, etiamsi iucunda non est, mihi tamen grata est. Dat. IIII. Id. Decembr.

10 *hos cum tenere* —

§ 2. *Opinio — senatum nihil decernere* ɔ: opinio, quo senatus dicebatur nihil decreturus esse. Eiusdem breviloquentiae exemplum peto e Sest. 68, *omnia senatus reiiciebat* ɔ: reiecturum se dicebat, *nisi de me primum consules retulissent*. *Opinio* autem dicitur *gravis*, quia magnum pondus habitura erat in causa Ciceronis. Aliam vim habet *gravis opinio* in orat. de imp. Pomp. 23, id quod addito altero adiectivo *vehemens* declaratur.

Qui — deponeret. Verbum vitiosum iudico. Scribendum *deposuerat*.

Hos quum tamen retinere potuerimus. Ernestus *quum* inseruit ante *tamen* ex edit. Iens. *Tamen* sine causa ab Orellio deletum revocavimus. I. F. Gronovius scribi volebat: Sed vereor, ne hos tamen *non* tenere potuerimus cet.

Iucunda — grata. Vid. ad I. 8, 1. *Veritas* est eius, qui res narrat, ut sunt.

XXV. (*A. U. C.* 696.)

Post tuum a me discessum literae mihi Roma allatae sunt, ex quibus perspicio nobis in hac calamitate tabescendum esse; neque enim — sed bonam in partem accipies —, si ulla spes salutis nostrae subesset, tu pro tuo amore in me hoc tempore discessisses. Sed ne ingrati aut ne omnia velle nobiscum una interire videamur, hoc omitto; illud abs te peto, des operam, id quod mihi affirmasti, ut te ante Kal. Ian., ubicunque erimus, sistas.

Post tuum a me discessum. Ex iis, quae sequuntur, patet Atticum hoc tempore ex urbe discessisse; sed Ciceronem intra tam exiguum spatium adire non potuit, nec si fecisset, hac ipsa et duabus sequentibus epistolis Cicero tanto opere ab eo petiisset, ut ad se festinaret. Non concedo igitur Grübero in disp. laud. p. 5. Atticum interea Dyrrhachii fuisse, sed puto *a me* vel delendum esse, quod fecit Manutius, vel potius leg. *a meis*, quod Kahntio quoque placer cognovi ex Symb. Crit. p. 5. Nam quod Tunstallus op. l. p. 90, codd. scripturam defendit, de consilio postea mutato accipiens, mihi non persuasit. Scripsisset saltem Cicero: *Post tuam ad me profectionem*.

Tabescendum esse. ɔ: paullatim pereundum, ut interpretatur Kritzius ad Sal. Iug. 14, 25.

Ne omnia velle nobiscum una interire videamur ɔ: „ne, quia mihi pereundum est, te quoque rerum tuarum curam abiicere et eas interire velle videar." I. F. Gronovius.

XXVI. (*A. U. C.* 697.)

Literae mihi a Quinto fratre cum senatus consulto, quod de me est factum, allatae sunt. Mihi in animo est legum lationem exspectare, et, si obtrectabitur, utar auctoritate senatus et potius vita quam patria carebo. Tu, quaeso, festina ad nos venire.

Hanc epistolam et sequentem initio anni 697 scriptas esse apparet e Sest. c. 33 seq. quum SCtum, de quo sermo est, Kal. Ian. factum sit. Hinc apparet, quae in vett. editt. huic epistolae subscribuntur *Vale. VI Kal. Ianuar.* falsa esse. Neque ullus liber notus ea habet, non magis quam quae extremae epistolae 27 in uno libro Antoniano, quem Malaspina vidit, adhaerebant: *Plura non scribo. Cura ut valeas.*

Si obtrectabitur ɔ: si intercessione tribuni SCtum irritum erit factum, neque lex de meo reditu poterit ferri. Similiter fere Livius IV. 57 induxit Servilium Ahalam loquentem: *Si quis intercedat senatus consulto, auctoritate se fore contentum.* — In orat. de imp. Pomp. 21 Cicero scripsit quoque *obtrectare legi* pro adversari, resistere legi.

Auctoritate senatus, qui censuit Ciceronem esse revocandum. Et ita L. Cotta in senatu Kal. Ian. censuerat Ciceronem *non restitui lege, sed revocari senatus auctoritate oportere.* p. Sest. 74.

XXVII. (*A. U. C.* 697.)

Ex tuis literis et ex re ipsa nos funditus perisse video. Te oro, ut, quibus in rebus mei tui indigebunt, nostris miseriis ne desis. Ego te, ut scribis, cito videbo.

Nos funditus perisse video. Haec scripta videntur post d. VIII Kal. Febr., quum ea in foro facta essent, quae narrantur in Sestianae c. 35. Saepius deinde de Cicerone revocando actum est, sed res dilata usque ad Nonas Sext., ut ep. 1 libri seq. nos docebit.

LIBER IV.

I. (*A. U. C.* 697).

1. Quum primum Romam veni fuitque, cui recte ad te literas darem, nihil prius faciendum mihi putavi, quam ut tibi absenti de reditu nostro gratularer. Cognoram enim — ut vere scribam — te in consiliis mihi dandis nec fortiorem nec prudentiorem quam me ipsum nec etiam, pro prae-

5 [*nec*] *etiam* —

§ 1. *Nec etiam — diligentem.* Non molesta est haec officii neglecti exprobratio, si cogitamus Ciceronem nunc amico scribere, quomodo exsul de eo iudicasset. Indicatur hoc

terita mea in te observantia, nimium in custodia salutis meae diligentem; eundemque te, qui primis temporibus erroris nostri aut potius furoris particeps et falsi timoris socius fuisses, acerbissime discidium nostrum tulisse plurimumque operae, studii, diligentiae, laboris ad conficiendum reditum meum contulisse. 2. Itaque hoc tibi vere affirmo in maxima laetitia et exoptatissima gratulatione unum ad cumulandum gaudium conspectum aut potius complexum mihi tuum defuisse, quem semel nactus si unquam dimisero ac nisi etiam praetermissos fructus tuae suavitatis praeteriti temporis omnes exegero, profecto hac restitutione fortunae me ipse non satis dignum iudicabo. 3. Nos adhuc in nostro statu, quod difficillime recuperari posse arbitrati sumus, splendorem nostrum illum forensem et in senatu auctoritatem et apud viros bonos gratiam magis, quam optamus, consecuti sumus. In re autem familiari, quae quemadmodum fracta dissipata direpta sit, non ignoras, valde laboramus tuarumque non tam facultatum, quas ego nostras esse iudico, quam consiliorum ad colligendas et constituendas reliquias nostras indigemus. 4. Nunc, etsi omnia

7 *quem s. n. nunquam dimisero; ac* — 13 *optaramus* —

plus quam perfecto *cognoram.* Similes querelas fudit in ep. 15, 4 et 7, libri III. Mitigatur autem exprobrationis acerbitas iis, quae statim addit de opera ab Attico ad suum reditum conficiendum collata. Ergo non assentior Schutzio haec glossatori tribuenda suspicanti, neque probo Orellium *nec* secludentem aut Hofmannum *nec* in *me* mutantem.

Pro praeterita mea in te observantia. Quod Med. dat *propter meam in te observantiam* non posse probari Malaspina et Lambinus monuerunt. Vitiosa scriptura cod. Memm. *propterea,* cod. Torn. *propterita* commendant id, quod Bosius invenit. Quum e compendio *pro pterita* librarii fecissent *propterita* et *propterea,* scriptor cod. Med. ultimas literas omisit et casus nominum praepositioni *propter* accommodavit.

Eundemque te ɔ: et simul cognoram te cet. Similiter *idemque* ponitur III. 12, 1.

§ 2. *Quem — si unquam dimisero, ac nisi — exegero, profecto — iudicabo.* In Med. quum initio scriptum esset *tum quam dimisero,* correctum est *nunquam dimisero.* Non apparet, cur Cicero non scripserit: *nunquam dimittam.* Madvigius in praeclara disp. de formarum quarundam verbi latini natura et usu in Opusc. Ac. II. p. 95 sq. docuit in futuro exacto nonnunquam inesse celeritatis et certae affirmationis vim, sed non attulit alterum negationis asseveratae exemplum e Ciceronis scriptis. At omnia optime procedunt et facillime intelliguntur recepta correctione, quam Meutznerus proposuit in Ann. Philol. 89, p. 170, mutata simul distinctione.

Praeteriti temporis. Temere Ernestus putabat idem inesse in part. *praetermissos.* Neminem haec offenderent sic enuntiata: fructus suavissimae tuae consuetudinis, quos praeterito tempore parum aestimans praetermisi. Atqui hoc idem alio modo nunc declaratur. Duplicis genitivi ab uno nomine pendentis Hofmannus adscripsit simillimum exemplum e Fam. IX. 8, 2, *superiorum temporum fortuna reipublicae;* nec dissimile est, quod legimus Phil. VII. 15: *cuius (Antonii) ut omittam innumerabilia scelera urbani consulatus* ɔ: quae ille consul in urbe commisit.

§ 3. *Magis quam optamus.* Non scripsit *magis quam speramus,* quod esset: praeter exspectationem nostram. Sed *optandi* verbo declarat se metuere, ne illa invidiam nonnullorum potentium in se excitarent. Quod plerique editores receperunt *optaramus,* coniecturae debetur non bonae.

Fracta. Cf. Hor. Sat. II. 3, 18. *Postquam*

aut scripta esse a tuis arbitror aut etiam nuntiis ac rumore perlata, tamen ea scribam brevi, quae te puto potissimum ex meis literis velle cognoscere. Pridie Nonas Sext. Dyrrhachio sum profectus, ipso illo die, quo lex est lata de nobis. Brundisium veni Nonis Sext. Ibi mihi Tulliola mea fuit praesto natali suo ipso die, qui casu idem natalis erat et Brundisinae coloniae et tuae vicinae Salutis; quae res animadversa a multitudine summa Brundisinorum gratulatione celebrata est. Ante diem VI. Id. Sext. cognovi literis Quinti fratris mirifico studio omnium aetatum atque ordinum, incredibili concursu Italiae legem comitiis centuriatis esse perlatam. Inde a Brundisinis honestissime ornatus iter ita feci, ut undique ad me cum gratulatione legati convenerint. 5. Ad urbem ita veni, ut nemo ullius ordinis homo nomenclatori notus fuerit, qui mihi obviam non venerit, praeter eos inimicos, quibus id ipsum non liceret aut dissimulare aut negare. Quum venissem ad portam Capenam, gradus templorum ab infima plebe completi erant, a qua plausu maximo quum esset mihi gratulatio significata, similis et frequentia et plausus me usque ad Capitolium celebravit in foroque et in ipso Capitolio miranda multitudo fuit; postridie in senatu, qui fuit dies Non. Septembr., senatui gratias egimus.

---

8 *cognovi, cum Brundisii essem, litteris* — 10 *honestissimis* —

---

omnis res mea Ianum ad medium fracta est. In ep. 3, 2 h. l. domus dic. *fracta coniectu lapidum* ɔ: laesa, violata.

§ 4. *Ea scribam brevi.* In Med. *inscribam*, unde Thierschius fecit *conscribam*, cui repugnare videtur additum *brevi*. I. F. Gronovius volebat: *infra scribam*.

Natalis — coloniae ɔ: dies, quo celebratur memoria coloniae Brundisium deductae, quam A. G. Zumptius Comm. epigr. I. p. 239 suspicatur unam fuisse e XII coloniis lege Livia Drusi a. 632 lata deductis, de quibus vid. Plut. in C. Graccho, 9.

Tuae vicinae Salutis. Aedes Salutis in monte Quirinali non longe ab Attici aedibus (Corn. Nep. in Att. 13), dedicata est a. u. 451 a C. Iunio dictatore, Liv. X. 1. Plinius H. N. XXXV. 19 eam Claudii principatu exustam tradit. Ut Cicero hic Salutis, sic Varro *natalem Fortis Fortunae* indicavit in epistola ap. Nonium p. 144.

A multitudine summa Brundisinorum gratulatione celebrata est. Haud dubie hoc supplementum edit. Crat. praestat coniecturae Hofmanni: *a multis studio summo Brundisinorum*.

Cognovi. Quae post hoc verbum e Torn. inferuntur *cum Brundisii essem* omisi, ut supervacanea, etsi non nego in epistola familiari talia posse ferri.

A Brundisinis honestissimis ornatus. Sic ll. scripti, quod Hofmannus verum putat. Orellius intercidisse credebat *decretis*. Ego sequi malui facillimam Faerni correctionem scribendo *honestissime*. Ceterum cum hac reditus sui descriptione conferantur, quae iisdem de rebus scripsit in Sestiana, 131 et in Pisoniana 51 sq.

§ 5. *Id ipsum.* Quae in codd. sequuntur *se inimicos esse* apertum glossema continent recteque a multis editoribus reiiciuntur. Hofmannus tamen sine suspicione ea retinuit. Essent, qui defenderent si in simili loco ep. 8. *Ubi nihil erit, quod scribas, id ipsum scribito* aliquis codex daret: *id ipsum nihil esse scribito*.

Me — celebravit, me ornavit, ut in Horatii versibus: *Quem virum aut heroa — sumis celebrare, Clio?*

Qui fuit dies Non. „ɔ: Nonarum. Fam. III. 11, 1: *in altera dies erat adscripta Nonarum Aprilium.* At Fam. XVI. 3, 1 in cod. Med. est: *is dies fuit Nonae.*" Fr. Hofmann.

6. Eo biduo quum esset annonae summa caritas et homines ad theatrum primo, deinde ad senatum concurrissent, impulsu Clodii mea opera frumenti inopiam esse clamarent, quum per eos dies senatus de annona haberetur et ad eius procurationem sermone non solum plebis verum etiam bonorum Pompeius vocaretur idque ipse cuperet, multitudoque a me nominatim, ut id decernerem, postularet, feci et accurate sententiam dixi. Quum abessent consulares, quod tuto se negarent posse sententiam dicere, praeter Messalam et Afranium, factum est senatus consultum in meam sententiam, ut cum Pompeio ageretur, ut eam rem susciperet lexque ferretur. Quo senatus consulto recitato quum continuo, more hoc insulso et novo, plausum meo nomine recitando dedisset, habui contionem: omnes magistratus praesentes praeter unum praetorem et duos tribunos pl. dederunt. 7. Postridie senatus frequens et omnes consulares nihil Pompeio postulanti negarunt. Ille legatos quindecim quum postularet, me principem

---

6 *postularet; feci et a. s. dixi, cum abessent* — 8 *Afranium. Factum est* —

---

§ 6. *Eo biduo* ɔ: biduo, quo haec acta sunt, biduo post. Plane idem obtinet in exemplis Caesaris de B. C. I. 41, 1 et 87, 4 ab Hofmanno citatis ad h. l. Contra in Verr. II. 64 *illo biduo* est: biduo ante, ubi cf. Zumptii adnotatio. Monuit quoque I. F. Gronovius de hoc ablat. temporis ad Liv. XXX. 21, 9.

Ad theatrum. Ibi enim L. Caecilius Rufus praetor ludos Apollinares faciebat, ut narrat Asconius ad Milon., 38.

Concurrissent. Cicero in plerisque compositis verbi *currere* reduplicationem omisit. Cf. Fam. X. 30, 3 *produxit et concurrit.* Tusc. I. 89 *concurrerunt.* Livius aliique scriptores eam posuisse videntur. Cf. Drak. ad Livii I. 12, 8.

Mea opera. Invidiose Clodiani per Ciceronem factum dicebant, quod propter ipsum acciderat. Nam ingens hominum multitudo, quae Romam confluxerat ad Ciceronis in patriam reditum spectandum, effecerat frumenti caritatem. De eadem re agitur in or. p. domo, 14.

Dixi. Quum abessent — Afranium, factum est SCtum cet. Ita distinxi. Plus enim intererat narrare SCtum factum esse, quum abessent consulares, quam illis absentibus se sententiam dixisse.

Quum continuo — dedisset. Non placet Manutii suspicio, qui e voc. *continuo* finxit *quum concio.* Durius enim est *quum concio — plausum dedisset, habui concionem,* neque illa hominum multitudo, quibus SCtum recitatum est, concio dici potest. Recte in Med. *continuo* a correctore erasum puto. Tum suspicor ante v. *plausum* excidisse *populus* in veteri libro per compendium *pl'* scriptum.

Meo nomine recitando. Ablativus causalis h. l. ferri non potest, sed temporis notio requiritur. His verbis igitur praemittenda videtur praep. *in,* ut in Orat. 74, e cod. Vitebergensi editur *quum in immolanda Iphigenia tristis Calchas esset,* Catil. III. 6, *in literis dandis — vigilaverat.* Leg. III. 15, 33, *suffragia in magistratu mandando — clam an palam ferre melius esset,* quae sine causa Bakio suspecta fuerunt. Alia ratio est locorum, quos indicavit Wunderus ad Planc. 15. Mur. 17 et Off. I. 4, ubi nudus ablativus recte se habet. Non satis accurate de hac constructione disp. Haasius ad Reisigium, adn. 589; melius Handius Turs. III. 286 sq., cui tamen h. l. dativum *meo nomini recitando* restituenti non obtemperavi. Sauppius in Philol. XIX. p. 254 seqq. nudo ablativo plurimis locis indicari censet id quod rem aliquam comitatur, et *meo nomine recitando* recte dici censet pro: dum meum nomen recitaretur.

Habui concionem. Habueritne tum orationem, cuius meminit Dio Cassius, XXXIX, 9, qua populo gratias ageret, non satis constat. Cf. Wolfius in edit. crit. Oratt. IV. p. 81 sq.

Magistratus — dederunt. Privato concionem

nominavit et ad omnia me alterum se fore dixit. Legem consules conscripserunt, qua Pompeio per quinquennium omnis potestas rei frumentariae toto orbe terrarum daretur; alteram Messius, qui omnis pecuniae dat potestatem et adiungit classem et exercitum et maius imperium in provinciis, quam sit eorum, qui eas obtineant. Illa nostra lex consularis nunc modesta videtur, haec Messii non ferenda. Pompeius illam velle se dicit, familiares hanc. Consulares duce Favonio fremunt; nos tacemus et eo magis, quod de domo nostra nihil adhuc pontifices responderunt. Qui si sustulerint religionem, aream praeclaram habebimus, superficiem consules ex senatus consulto aestimabunt: sin aliter, † demolientur, suo nomine locabunt, rem totam aestimabunt. 8. Ita sunt res nostrae: ut in secundis fluxae, ut in adversis bonae. In re familiari valde sumus, ut scis, perturbati. Praeterea sunt quaedam domestica, quae literis non committo. Quintum fratrem, insigni pietate, virtute, fide praeditum sic amo, ut debeo. Te exspecto et oro, ut matures venire eoque animo venias, ut me tuo consilio egere non sinas. Alterius vitae quoddam initium ordimur. Iam quidam, qui nos absentes defenderunt, incipiunt praesentibus occulte irasci, aperte invidere. Vehementer te requirimus.

---

10 *demolientur* —

---

habere non licebat, nisi esset a magistratu curuli vel tribuno plebis productus.

§ 7. *Messius*, tribunus pl. Pompeii familiaris. VIII. 11 D., 2. Mox scribit *classem et exercitum*, quem ordinem semper observarunt Romani. Cf. Att. IX. 2, 3, *classes loquens et exercitus*. Fam. I. 7, 4, *cum classe atque exercitu*.

Illa nostra lex cons. Nostram dicit legem, quam consules ex SCto ad suam sententiam facto conscripserant.

Fremunt. Cf. ad II. 7, 3.

Qui si sustulerint, cet. Poterant pontifices, quos senatus hac de re consulebat, decernere aream a Clodio sine iure Libertati esse consecratam; quo facto ipsa area Ciceroni restitueretur cum tanta pecuniae summa, quanti domus diruta a Clodio sive *superficies* fuisse aestimaretur; aut illius sacelli religionem vindicare; tum vero consules non poterant illud demoliri, sed curare debebant, ut in alia area publice nova domus Ciceroni exstrueretur. Sed postrema sententiae pars *demolientur — aestimabunt* in hunc modum explicari non potest. Quare corrupta videtur. Tunstallus op. l. p. 77 in loco desperato vehementi medicina usus illa verba delet et post *sin aliter* ellipsin statuit, ita fere supplendam: *actum est de nobis*. Mihi plura hic excidisse videntur, de quibus e seq. epistola et ex or. p. domo 44 coniicere licet. Aliquid dictum puto de demolitione domus Clodianae, de restitutione porticus Catuli, de aestimatione domus alio in loco ponendae.

§ 8. *Ut in secundis fluxae, ut in adversis bonae*. Verba efficere tetrametrum iambicum et e fabula desumpta videri monuit Fr. Buechelerus in Mus. Rhen. XI. p. 512. Formulam, qua id, quod universe dictum est *fluxae — bonae*, certa conditione restringitur, exemplis illustravit Matth. ep. sel. p. 46.

Quaedam domestica cet. Cf. quae dicemus ad ep. seq. § 7.

Ut matures venire ɔ: ut cito venias. Fam. X. 21, 5 *petierat ut maturarem venire*. Exempla v. *maturare* cum infinitivo congessit Kritz. ad Sal. Cat. 36, 3. Iug. 36, 1.

Alterius vitae quoddam initium ordimur. Reditum ab exsilio infra VI. 6, 4 παλιγγενεσίαν suam vocat.

II. (*A. U. C.* 697.)

1. Si forte rarius tibi a me quam a ceteris literae redduntur, peto a te ut id non modo negligentiae meae sed ne occupationi quidem tribuas; quae etsi summa est, tamen nulla esse potest tanta, ut interrumpat iter amoris nostri et officii mei. Nam ut veni Romam, iterum nunc sum certior factus esse, cui darem literas; itaque has alteras dedi. Prioribus tibi declaravi, adventus noster qualis fuisset et quis esset status atque omnes res nostrae quemadmodum essent [ut in secundis fluxae, ut in adversis bonae]. 2. Post illas datas literas secuta est summa contentio de domo. Diximus apud pontifices pridie Kal. Octobres. Acta res est accurate a nobis et si unquam in dicendo fuimus aliquid, aut etiam, si nunquam alias fuimus, tum profecto dolor et (rei) magnitudo vim quandam nobis dicendi dedit. Itaque oratio iuventuti nostrae deberi non potest; quam tibi, etiamsi non desideras, tamen mittam cito. 3. Quum

---

8 *ut in secundis, fluxae, ut in adversis, bonae* sine obelo. — 12 † *dolor et magnitudo* —

---

§ 1. *Non modo — sed ne — quidem.* Locorum, in quibus ad *non modo* altera negatio omissa videtur, eiusmodi ratio est, ut vel *non modo* pro *non dicam* positum sit, quando *sed* et *sed etiam* sequitur; vel e verbis *sed ne — quidem* ex altero membro negatio una cum praedicato cogitatione repetenda sit. Nam, ubi praedicatum in priori membro ponitur, altera negatio non abest, ut I. 11, 1 *non modo voluntatem eius, quae fuerat erga te, recuperare non potui, verum ne causam quidem elicere immutatae voluntatis,* quo loco ut Cicero etiam scribere potuerat, *non modo voluntatem — recuperare, verum ne causam quidem imm. vol. elicere potui,* ita nunc non minus recte dixisset, *peto a te, ut id non modo non neglig. meae tribuas, sed ne occ. quidem.* Multos, qui hunc usum attigerunt, laudat Haase ad Reisigii Scholas, § 250, quibus postea accessit Ellendt ad Cic. Orat. II. p. 78, qui tamen minus recte omnium locorum eandem rationem esse statuit. In verbis de Orat. I. 229, *non modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut liberius causam dici suam,* ubi Ellendtius e plurimis libris *voluit* recepit, mea quidem sententia vel contra omnium librorum auctoritatem *noluit* unice probandum esset.

Iter amoris nostri. Cf. Leg. I. 37 *iter sermonis* et Bakii adnotatio ad e. l.

Ut in secundis fluxae, ut in adversis bonae. Haec verba, ad sententiam minus necessaria, e praec. epist. § 8, huc a librario translata esse credo. Si deleas, sententia non minus recte procedit. Mecum facit Kahntius, Symb. Crit. p. 5.

§ 2. *Acta res est accurate* cet. Orationem *de domo sua,* quae M. Tullii nomine fertur, indignam his laudibus iudicarunt Ier. Marklandus et Fr. Aug. Wolfius, nec tamen omnibus suum iudicium probarunt. Cf. Baiteri et Halmii praef. ad Cic. Opp. II. 2, p. IX.

Si — fuimus aliquid ɔ: si aliquid valuimus. Ita *nihil esse* est i. q. nihil posse. Cf. Fam. VII. 27, 2 *isto in genere, in quo aliquid posse vis, te nihil esse cognosceres.* Ibid. VI. 19, 3 *ego quoque aliquid sum.* In epist. ad Lucceium V. 12, 6. Cratander recte edidit: *Neque tu is es, qui quid sis nescias.* Male vulgo *qui, qui sis, nescias.*

Dolor et (rei) magnitudo. Recepi I. Gulielmii suspicionem, quum post *r et* facilius *rei* omitti potuerit, quam *dolor et* scribi pro *doloris,* ut in Iuntina legitur.

Deberi non potest ɔ: negari non debet, edenda est. Comparant similia e Fam. VII. 19, 1. Tusc. II. 67. Top. I. 4. Orat. III. 18. Leg. II. 7.

§ 3. *Quum pontifices* cet. Decreti illius fun-

pontifices decressent ita, SI NEQVE POPVLI IVSSV NEQVE PLEBIS SCITV, IS QVI SE DEDICASSE DICERET, NOMINATIM EI REI PRAEFECTVS ESSET, NEQVE POPVLI IVSSV AVT PLEBIS SCITV ID FACERE IVSSVS ESSET, VIDERI POSSE SINE RELIGIONE EAM PARTEM AREAE M. T. RESTITVI; mihi facta statim est gratulatio, — nemo enim dubitabat, quin domus nobis esset adiudicata — quum subito ille in contionem ascendit, quam Appius ei dedit. Nuntiat inani populo pontifices secundum se decrevisse, me autem vi conari in possessionem venire; hortatur ut se et Appium sequantur et suam Libertatem ut defendant. Hic quum etiam illi infimi partim admirarentur, partim irriderent hominis amentiam, ego statuerem illuc non accedere, nisi quum consules ex senatus consulto porticum Catuli restituendam locassent, Kal. Octobr. habetur senatus frequens. 4. Adhibentur omnes pontifices, qui erant senatores, a quibus Marcellinus, qui erat cupidissimus mei, sententiam primus rogatus quaesivit, quid essent in de-

---

4 MI RESTITVI — 10 *statueram* — 12 *locassent*. 4. *Kal*. —

---

damentum erat lex Papiria quaedam, quae *iniussu plebis aedes, terram, aram consecrare* vetuerat. Or. de domo, 127 sq.

MI nec MIHI in decreto recte locum habet. Itaque recepi Ursini correctionem M. T. ↄ: MARCO TULLIO. — *Videri* in decreto ponitur e solemni consuetudine. Exempla collegit Brissonius de formulis po. Ro. II. 75.

In concionem ascendit. Orellius malebat et Hofmannus tanquam e Med. edidit *escendit*, ut est in fragm. Ciceronis apud Gellium XVII. 7. At illud idem legitur Fin. II. 74, et retinendum videtur, si quidem Kuhnerus ad Tusc. I. 71 recte docuit *escendere* non dici nisi de loco alto et difficili adscensu. Cff. tamen Gron. et Drak. ad Livii II. 28, 6.

Nuntiat inani populo. Hofmannus edidit e codd. *Nuntiat iam populo*. Mihi *iam* languidum videtur, ortumque ex *īani*, ut Bosius egregie vidit. Cicero *inanem populum* vocat illam plebeculam, quae Clodii conciones celebrabat, *illos infimos*, quos statim appellat, designans quasi veri populi umbram. Praeclaram emendationem non intellexerunt, qui *inani clamore*, vel *insanus* melius putabant Moserus et Kahntius. Vid. illius Symb. Crit. V. 2, huius p. 6.

Suam Libertatem ut defendant. Maur. Seyffertus, qui in Museo Philol. Rhenano XV. p. 628—634 plures locos huius epistolae correxit, merito offensus repetitione particulae *ut*, probabiliter eam scribis deberi docuit, quum verum esset *vi*. De frequenti eorum vocc. permutatione vid. Madvig. ad Cat. M. p. XI.

Illi infimi. Hofmannus rediit ad scripturam Med. *infirmi*, itaque vocari putat inconstantes et infidos homines. Multo aptius nominantur *infimi*, qui et facile decipiebantur et P. Clodio favebant.

Ego statuerem — locassent, Kal. Oct. habetur senatus frequens. Vulgo *statueram* et plena interpunctio post *locassent*. Secutus sum probabilem correctionem, quam Meutznerus, l. c. p. 171 suasit.

Porticum Catuli. Q. Lutatius Catulus in area domus dirutae M. Fulvii Flacci e manubiis Cimbricis porticum exstruxit. Eam Ciceronis aedibus contiguam has quum diruerent Clodiani simul demoliti sunt, certe ex parte. Cf. p. Cael. 78 de domo, 102. Nisi ea reficeretur, Cicero nolebat *illuc accedere* ↄ: ad aream domus suae redire domumque restaurare.

§ 4. *Adhibentur* ↄ: in consilium vocantur, rogantur ut adsint. Ita verbum saepe ponitur, velut Fam. IV. 7 extr. X. 25 extr.

Marcellinus. Solo cognomine indicatur Cn. Cornelius Lentulus, qui erat consul designatus, quare primus rogatur sententiam.

Quid essent in decernendo secuti ↄ: quae esset sententia decreti, quod non satis aperte

cernendo secuti. Tum M. Lucullus de omnium collegarum sententia respondit religionis iudices pontifices fuisse, legis (esse) senatum; se et collegas suos de religione statuisse, in senatu de lege statuturos. † Quisque horum loco sententiam rogatus multa secundum causam nostram disputavit. Quum ad Clodium ventum est, cupiit diem consumere, neque ei finis est factus; sed tamen, quum horas tris fere dixisset, odio et strepitu senatus coactus est aliquando perorare. Quum fieret senatus consultum in sententiam Marcellini, omnibus praeter unum assentientibus, Serranus intercessit. De intercessione statim ambo consules referre coeperunt. Quum sententiae gravissimae dicerentur: senatui placere mihi domum restitui, porticum Catuli locari, auctoritatem ordinis ab omnibus magistratibus defendi; si qua vis esset facta, senatum existimaturum eius opera factum esse, qui senatus consulto intercessisset: Serranus pertimuit et Cornicinus ad suam veterem fabulam rediit; abiecta toga se ad generi pedes abiecit. Ille noctem sibi postulavit; non concedebant. Reminiscebantur enim Kal. Ianuar. Vix tandem † sibi de mea voluntate concessum est. 5. Postridie senatus consultum factum est id, quod ad te misi. Deinde consules porticum Catuli restituendam locarunt; illam porticum redemptores statim

2 *legis senatum* — 3 *Quisque* sine indicio corruptelae — 16 *Vix tamen* —

sententiam collegii explicabat. Cf. Beierus ad Cic. Off. I. p. 82.

Legis (esse) senatum. Quod praecedit *fuisse* non pertinet ad haec verba. Nam de lege erat statuendum in senatu. Itaque inserui *esse* de sententia Seyfferti l. c.

Quisque horum loco cet. *Loco* dici pro *suo loco* notum est. Vid. Fam. IX. 16, 4 *posuisti loco versus* et Leg. III. 40, ubi inter senatoris officia recensetur, *ut loco dicat.* Sed hic constans sermonis usus postulat, ut pronomen poss. praecedat. Nam *quisque* nunquam sic initio sententiae ponitur nisi apud poetas, quos metri necessitas excusat. Offendit praeterea quod haec sententia sine vinculo superiori subiicitur et quod genitivus *horum* additur, quum non de solis senatoribus, qui pontifices erant, sed de omnibus agatur. Scribendum censeo: *Tum suo quisque loco sententiam rogatus.*

Diem consumere, et *diem dicendo eximere,* Q. fr. II. 1, 3 et *diem tollere,* Leg. III. 40 erat eius senatoris, qui impedire volebat, ne SCtum fieret, quod ante occasum solem erat faciendum. Cf. Gellius N. A. XIV. 7, 8.

Serranus. S. Atilius Gavianus, quem acerbe traduxit Cicero in or. pro Sest. 72.

Cornicinus ad suam veterem fabulam rediit. Cf. ibidem 74, ubi narratur quid in senatu *Kal. Ianuar.* eiusdem anni factum sit. Tum quoque socer se ad generi pedes abiecit et hic sibi noctem ad deliberandum postulavit.

Sibi. In Med. vitiosum *tibi* non bene in *sibi* mutatum est. Ad sententiam nihil interest utrum cum I. F. Gronovio *homini,* an cum Orellio *id ei,* an cum Hofmanno *illi* reponatur. Cum hoc scripsi *vix tandem,* ut aptius quam quod codd. praebent *vix tamen.*

§ 5. *Ad te misi.* Cicero misit, ni fallor, simul cum hac epistola. Neque enim prius de his rebus scripserat.

Illam porticum. P. Clodius in area Tulliana non exstruxerat porticum, sed Libertatis statuam de dom. 108 et 110. Fuerat autem simulacrum marmoreum olim in sepulcro meretricis Tanagraeae positum, ibid. 111. Hinc orta est ingeniosa coniectura I. F. Gronovii Ciceronem scripsisse *illam πόρνην* vel *illud πορνίδιον.*

sunt demoliti libentissimis omnibus. Nobis superficiem aedium consules de consilii sententia aestimarunt HS. vicies; cetera valde illiberaliter: Tusculanam villam quingentis milibus; Formianum HS. ducentis quinquaginta milibus. Quae aestimatio non modo vehementer ab optimo quoque sed etiam a plebe reprehenditur. Dices: quid igitur causae fuit? Dicunt illi quidem pudorem meum, quod neque negarim neque vehementius postularim. Sed non est id; nam hoc quid etiam profuisset? Verum iidem, mi [T.] Pomponi, iidem, inquam, illi, quos ne tu quidem ignoras, qui mihi pennas inciderant, nolunt easdem renasci. Sed, ut spero, iam renascuntur. Tu modo ad nos veni; quod vereor ne tardius interventu Varronis tui nostrique facias. 6. Quoniam acta quae sint habes, de reliqua nostra cogitatione cognosce. Ego me Pompeio legari ita sum passus, ut nulla re impedirer. Quod nisi vellem mihi esset integrum ut, si comi-

---

7 *nam hoc quidem etiam profuisset.* — 8 *mi T. Pomponi* — 9 *pinnas* — 12 *me* [*a*] *Pompeio* — 13 *impedirer, quin, si vellem* — ibid. *integrum aut* —

Superficiem aedium. In ep. praec. § 7 simpliciter vocavit *superficiem.* Quod hic additur *aedium* est genitivus definitivus. Consules in illa re videntur consuluisse earum rerum peritos.

Formianum. Seyffertus censet post *Tusculanam villam* hic nominari debere *Formianam.*

Nam hoc quid etiam profuisset? Vulgo *quidem* sine interrogatione. Correxit Seyffertus l. c. Quaestionis haec vis est: nihil etiam hoc profuisset, si aestimationem recusassem aut plus postulassem.

Mi T. Pomponi. Praenomen omittendum esse monui ad III. 19, 3.

Qui mihi pennas inciderant ɔ: qui me opibus privarant. Eadem metaphora nobis dicere licet: *iemand kortwieken.* Avium esse *pennas,* non *pinnas* monuerunt Quintilianus I. O. I. 4, 12 et Servius ad Aen. II. 479, quos audire malo quam librarios haec nomina saepe permutantes. Cff. intt. ad Cic. N. D. II. 121 et 129 et ad Horatii Ep. I. 20, 21 et II. 2, 50. Aliter statuit C. T. Zumptius ad Curtii III. 7 extr.

Iam renascuntur. Paene scripsi *renascentur.* Nam verba *ut spero* praesens videntur excludere.

Interventu Varronis, qui te fortasse retinebit in suis praediis.

§ 6. *Ego me Pompeio legari ita sum passus, ut nulla re impedirer.* Codd. *a Pompeio,* quod Hofmannus speciose defendit. Ut senatus solebat legare, et hi recte *a senatu legari* dicuntur, ita si ea facultas legandi aliqua lege consuli vel duci permissa est is et *sibi legare* et *ab eo* alii *legari* dicuntur. Hactenus recte Hofmannus. Sed Pompeio non fuisse tunc illam potestatem datam docet id, quod legimus in ep. praec. § 7: *Ille legatos XV quum postularet me principem nominavit.* Pompeius non sibi legavit, sed nominavit senatui, quos sibi legari cuperet. Ergo, ut infra 18, 3 legimus: *Sed heus tu, scripseramne tibi me esse legatum Pompeio?,* sic h. l. Madvigius Op. Ac. I. 457 recte praepositionem deleri iussit. — Post *impedirer* Hofmannus recte maximam distinctionem posuit. *Ita — ut* est ea conditione, ut. Non raro particula *ita* hac vi ponitur, velut Lael. 1 *ego a patre ita eram deductus ad Scaevolam — ut a senis latere nunquam discederem.* Cicero delatam sibi legationem accepit sub hac conditione, ut ea uteretur, si vellet, si non alia re impediretur.

Quod nisi vellem mihi esset integrum, ut — petere possem, votivam legationem sumpsissem. Varietas scripturae Orellianae ostendit quam longe in his verbis constituendis ab Orellio discesserim. Quam minime potui vestigia codicis Med. reliqui, in quo post *integrum* scriptum est *aut,* tum *petere possent* et *sumpsisse.* De singulis, quae explicatione egent, dicam. *Quod nisi* ad sententiam hanc cum praece-

tia censorum proximi consules haberent, petere possem, votivam legationem sumpsissem [prope omnium fanorum, lucorum]. Sic enim nostrae rationes utilitates meae postulabant. Sed volui meam potestatem esse vel petendi vel ineunte aestate exeundi, et interea me esse in oculis civium de me optime meritorum non alienum putavi. 7. Ac forensium quidem rerum haec nostra consilia sunt, domesticarum autem valde impedita. Domus aedificatur, scis quo sumptu, qua molestia; reficitur Formianum, quod ego nec relinquere possum nec videre; Tusculanum proscripsi; sub-

1 *petere [posse] aut votivam* — 2 *suscipere prope omnium fanorum, lucorum.* — 3 *rationes postulabant* — 7 *aedificatur. Scis, quo sumptu, qua molestia reficiatur Formianum* —

denti iungendam ponitur pro *nisi*, ut *quod si, quod quia, quod utinam*, alia. Cf. Kühner. ad Tusc. IV. 36. *Vellem — esset* ita frequens est apud Ciceronem et alios, ut exempla afferre supersedeam. Minus tritum illud est, quod post *mihi esset integrum* additur *ut possem.* Ernestus *posse* uncis inclusit, quoniam hoc ipsum inest in verbis *integrum est.* Sed recte Seyffertus defendit ita scribi ex eadem abundantia sermonis, qua dicebant *permitto, ut liceat* (Cic. p. Tullio, 47) aliaque, de quibus praecepit Bremius ad Corn. Milt. 1, 2. — De *legatione votiva* vid. II. 18, 3. — *Sumpsisse* immerito displicuit editoribus nonnullis. Est aptissimum. Cf. p. Flacc. 86: *an legationes sumere liberas — rectum est.*

Prope omnium fanorum locorum, vel e Bosii correctione *lucorum.* Ridiculum additamentum cum Ernesto removendum censeo. Nam neque genitivi explicari possunt, neque illud probandum est Ciceronem vovisse, ut, si restitutus in patriam esset, omnia vel prope omnia fana et lucos adiret. Quae Seyffertus protulit ad commendandam suam coniecturam *prope communium fanorum lucorum* mihi quidem non satisfaciunt.

Sic enim — postulabant. Post Bosium plerique editores omiserunt verba *utilitates meae*, quae glossema vv. *nostrae rationes* esse putantur. Hofmannus restituit scripturam cod. Med., sed non explicuit quam sententiam tribueret *rationibus.* Si interpretamur commoda, quam vim Cicero saepe voci tribuit, sane *utilitates* otiose adiiciuntur. Displicet quoque, quod rationes *nostrae*, utilitates *meae* dicuntur, quasi illae ad Atticum quoque, hae ad solum Ciceronem pertineant. Fortasse scripsit: *Sic enim, ut nosti, rationes utilitatis meae postulabant.* Verbis ita constitutis *rationes* sunt *calculi, de berekening.*

Sed volui cet. Seyffertus recte negat hic locum esse particulae adversativae, itaque corrigit: *et volui — et putavi.* Cicero ita disputat: Utilitas mea suadebat, ut votivam legationem sumerem. Itaque legationem illam frumentariam non plane accepi, sed mihi reservavi vel facultatem petendae censurae vel liberae legationis obeundae, si mihi alterum utrum utilius videretur.

§ 7. *Domus aedificatur, scis quo sumptu, qua molestia; reficitur Formianum* cet. Verba distinxi cum C. F. Hermanno. Nam in vulgari distinctione *Domus aedificatur. Scis quo sumptu, qua molestia reficiatur Formianum* offendit, quod de domo nihil nuntiatur, nisi quod aedificatur, et quod in Formiano tantus sumptus ponitur, et quod illud tantum molestiae habet. Vid. Philologus X. 239 sq.

Quod ego nec relinquere possum nec videre. „Non relinquere propter amorem illius villae, nec videre propter dolorem e ruina." Ern.

Tusculanum proscripsi; suburbano facile careo. Revocavi quod in Mediceo prima manu scriptum est. Nam suburbanum est ipsum Tusculanum, quod si cum remotiore Formiano componitur, poterat suburbanum vocari. Negatio, quae secunda manus inseruit ante *facile* non est ferenda, nisi aut cum Abekenio, *Cicero aus seinen Briefen*, p. 138 nomina *Formianum* et *Tusculanum* transponas, aut haec ita scribas: *Tusculanum proscripsi, etsi suburbano non facile careo*, aut statuas *suburbanum* esse villam tertiam minus ab urbe remotam, quam Tusculanum, ut est in XVI.

urbano facile careo. Amicorum benignitas exhausta est in ea re, quae nihil habuit praeter dedecus, — quod sensisti tu absens praesens — quorum studiis ego et copiis, si esset per meos defensores licitum, facile essem omnia consecutus. Quo in genere nunc vehementer laboratur. Cetera, quae me sollicitant, μυστικώτερα sunt. Amamur a fratre et a filia. Te exspectamus.

1 *Suburbano non facile* 2 *absens; — praesentes, quorum —*

13 b., 1, cuius tamen in hac re non fit mentio. — Ceterum Cicero non vendidit Tusculanum, neque postea vendere voluit. Nam quod legimus in epistola ad Q. fr. II. 2, 1, quae a. d. XIIII Kal. Febr. anni 698 data est: *Tusculano emptor nemo fuit* non debet referri ad Ciceronis Tusculanum. Manifestum est ibi agi de villa Culleonis, quam Cicero *emere* cupiebat, *si conditio valde bona fuisset.*

Amicorum benignitas — omnia consecutus. Quum in libris scriptis vel errore vel mala sedulitate librarii exaratum esset *praesentes*, critici certatim vitium, alii secando, ut Ernestus et Schutzius, alii leniore remedio sanare conati sunt. C. F. Hermanni, Car. Scheibii, M. Seyfferti, Fr. Hofmanni tentamina omitto, quum certissimum remedium suppeditent adnotationes Mss. Io. Fr. Gronovii, quod recipere nullus dubitavi. Idem totam sententiam sic explicat: „Amici tantum suppeditarunt mihi tempore exilii, ut nunc nihil amplius possint; (quod tu expertus es et unde aberas et ubi aderas: absens, quum ego tuis vectigalibus in Epiro sustentatus sum: praesens quum uxori meae et liberis Romae subvenisti); quorum benevolentia et auctoritate ego nunc restitutus facile recepissem omnia mea bona, nisi homines potentes, qui me defenderunt et revocarunt, me salvum quidem esse cupientes, nimis tamen validum esse nolentes, auctores tam iniquae aestimationis fuissent." Comparavit etiam Fam. I. 9, 15: *Qui me homines quod salvum esse voluerunt, est mihi gratissimum; sed vellem non solum salutis meae, quemadmodum medici, sed ut aliptae etiam virium et coloris rationem habere voluissent; nunc, ut Apelles Veneris caput et summa pectoris politissima arte perfecit, reliquam partem corporis inchoatam reliquit, sic quidam homines in capite meo solum elaborarunt, reliquum corpus imperfectum ac rude reliquerunt.*

Quo in genere nunc valde laboratur ɔ: in re familiari nunc valde exerceor. *Quo in genere* et *in omni genere* dicitur pro qua in re, in omni re. Cf. Or. I. 97. Att. XVI. 5, 2. Q. fr. II. 2, 4. Nos dicimus: *in dit opzicht*, *in ieder opzicht.*

Cetera — μυστικώτερα sunt. Tetigit hoc idem in ep. praec. § 8: *Praeterea sunt quaedam domestica, quae literis non committo.* Quid sit coniicere licet e proximis: *Amamur a fratre et a filia.* De uxore nihil. Discordia erat inter Ciceronem et Terentiam, fortasse quod ea absentis mariti res non optime curaverat.

III. (*A. U. C.* 697.)

1. Avere te certo scio quum scire quid hic agatur, tum [mea] a me scire; non quo certiora sint ea, quae in oculis omnium geruntur, si a me scribantur, quam quum ab aliis aut scribuntur tibi aut nuntiantur; verum ut perspicias ex meis literis quo animo ea feram, quae geruntur,

1 *tum mea a me —*

§ 1. *Tum [mea] a me scire. Mea* teste Lambino erat in Z; reliqui libri habent *ea*, quod, si alterum utrum eligendum est, praestat. Sed nihil opus est novo obiecto, quum vv. *quid*

et qui sit hoc tempore aut mentis meae sensus aut omnino vitae status. 2. Armatis hominibus ante diem tertium Non. Novembr. expulsi sunt fabri de area nostra, disturbata porticus Catuli, quae ex senatus consulto consulum locatione reficiebatur et ad tectum paene pervenerat; Quinti fratris domus primo fracta coniectu lapidum ex area nostra, deinde inflammata iussu Clodii, inspectante urbe coniectis ignibus, magna querela et gemitu non dicam bonorum, qui nescio an nulli sint, sed plane hominum omnium. Ille vehemens ruere, post hunc furorem nihil nisi caedem inimicorum cogitare, vicatim ambire, servis aperte spem libertatis ostendere. Etenim antea, quum iudicium nolebat, habebat ille quidem difficilem manifestamque causam, sed tamen causam: poterat infitiari, poterat in alios derivare, poterat etiam aliquid iure factum defendere. Post has ruinas incendia rapinas desertus a suis, vix iam Decimum designatorem, vix Gellium retinet, servorum consiliis utitur, videt, si omnes, quos vult,

---

8 *Ille demens* —

---

hic agatur ad hoc quoque membrum sententiae recte referantur. Propterea vocabulum seclusi.

§ 2. *Armatis hominibus* ɔ: per armatos homines. Solemnis formula ex interdicto *de vi armatis hominibus* quod legitur in orat. p. Tullio § 7. Cf. Fam. XV. 16, 3.

Inspectante urbe coniectis ignibus ɔ: dum omnes viderent facibus in eam coniectis. *Urbem* pro incolis non memini me legere in Ciceronis scriptis. Est poëtarum et scriptorum sequiorum, velut Prop. IV. 11, 57. Taciti Ann. XIII. 6. Hic multo aptius esset *inspectante ipso.*

Nescio an nulli. Codd. *ulli.* Sed Lambini correctio certa. Nam constat inter grammaticos Ciceronem, ubi post formulam modeste affirmantis *nescio an, haud scio an* negans sententia sequitur, negante particula usum esse, quam ex optimis codd. plerumque, raro e coniectura reposuerunt in iis locis, ubi particulae indefinitae *ullus, unquam, quisquam* vitiose circumferebantur. Docte hanc quaestionem tractavit Aug. Matthiae in Excursu ad Epist. Sel.

Ille vehemens ruere e Med. est. Sed recte vidit Ernestus vim verbi *ruere* non augeri solere addito adiectivo vel adverbio. Tam *vehemens,* quam quod Or. a Pio accepit *demens* glossam sapit.

Vicatim ambire. Populum vicatim circumire e Sisennae Hist. III. affert Nonius p. 188 Merc.

Quum iudicium nolebat. Antea, quum Milo Clodium de vi accusaret, hic iudicii laqueos declinavit, ut est Mil. 40, per edictum magistratuum, quod citatur in Sest. 89. Usitatum est in hac re *iudicium tollere.* Cf. Sull. 15, p. Mil. 70. L. Novius apud Ascon. in Milon. § 37. Nihil tamen hic mutandum videtur.

Post has ruinas. Quod Peerlkampius ad Hor. Carm. I. 18 monuit antiquos prosae scriptores rarius ita locutos esse, omisso aliquo participio, non ad quaelibet scribendi genera pertinet. In epistolis certe maiori licentia utitur Cicero, ut Att. X. 1, 1. Fam. XIII. 17, 4. In orationibus talia inveniri caute negat Handius, Turs. I. p. 368.

Decimum designatorem. Designatores illo tempore erant, qui in theatris (Plaut. Poen. Prol. 19) vel in pompa funebri, (Horat. Ep. I. 7, 6. Sen. de Benef. VI. 38) locum cuique suum indicabant. In tabula Heracleensi cap. 6, v. 20 una cum praeconibus et libitinariis honoribus in municipiis excluduntur. Plura de iis, qui cupiat, adeat Mazochium ad tab. Heracl. p. 416 sq., qui tamen ut solet falsa veris admiscuit. Cf. etiam Dirkseni Observ. ad tab. Heracl. (Berol. 1817), p. 54 sq.

Gellium. Nutriculam hanc *seditiosorum omnium* (Cic. Vat. 4) qui cognoscere velit, legat Sestianae § 110 sq.

palam occiderit, nihilo suam causam difficiliorem, quam adhuc sit, in iudicio futuram. 3. Itaque ante diem tertium Idus Novembr., quum Sacra via descenderem, insecutus est me cum suis. Clamor, lapides, fustes, gladii, haec improvisa omnia. Discessimus in vestibulum Tettii Damionis. Qui erant mecum, facile operas aditu prohibuerunt. Ipse occidi potuit. Sed ego diaeta curare incipio; chirurgiae taedet. Ille omnium vocibus quum se non ad iudicium sed ad supplicium praesens trudi videret, omnes Catilinas Acidinos postea reddidit. Nam Milonis domum eam, quae est in Cermalo, pridie Idus Novembr. expugnare et incendere ita conatus est, ut palam hora v. cum scutis homines eductis gladiis, alios cum accensis facibus adduxerit. Ipse domum P. Sullae pro castris sibi

6 *curari* — 9 *in Germalo* —

§ 3. *Quum Sacra via descenderem.* Sacra via descendebat inde ab eo loco, ubi postea amphitheatrum Flavium exstructum est usque ad medium forum, inde leniter adscendebat ad montis Capitolini radices. *Sacra via descendere* igitur dicuntur tam ii, qui in Capitolium, quam qui inde in forum se conferunt. Vid. Fea ad Hor. Epod. 7, 8 apud Orellium.

Insecutus est me cum suis. Paulo ante scripsit: *desertus a suis — servorum consiliis utitur;* paulo post *operas* Clodii nominat. Itaque verum puto, quod Alanus Emendd. p. 11 monuit h. l. scribendum esse *servis*, e cuius compendio *s'uis* ortum est *suis*.

Discessimus in vestibulum Tettii Damionis. E scriptura cod. Med. *in vestibulo M. Tetii* non satis liquet, utrum *M.* sit praenomen hominis an ea litera male separata sit a vocab. praecedente. Cf. Wesenbergius, Obss. crit. in Sest. p. 25 sq. — *Vestibulum* est spatium vacuum ante aedes. Vid. Gellius N. A. XVI. 5 et cf. Bekkeri Gallus II. p. 148 sqq. qui recte nomen derivat a *ve-stare* = *extra-stare.* Veterum grammaticorum nugas etymologicas congessit Servius ad Verg. Aen. II. 469. VI. 273. — Tettius hic Damio sane diversus fuit a Damione Clodii liberto, de quo narrat Asconius in Milon. p. 47 Or.

Operas vocat mercenarios, quorum opera Clodius utebatur. Cf. p. Sest. 18, 59, 106. Qui in aliquo negotio operam aliis praestant, dicuntur *esse in operis,* ut Fam. XIII. 9, 3.

Diaeta curare incipio, chirurgiae taedet ɔ: moderate rebus meis provideo, violenta remedia odi. In passivo *curari* emendando nobis praeivit Cobetus in Mnemos. II. p. 423.

Supplicium praesens. Cf. *poena praesens,* Divin. II. 122, *praesenti morte multare.* Flor. I. 26, 7 aliaque, quae Graevius congessit ad Flor. III. 1, 9, — *trudi.* Codd. noti *videri.* quod iam in antiquis editt. recte mutatum est. Aliae correctiones *reservari, vocari, urgeri, vadari* merito, ut deteriores reiiciuntur.

Omnes Catilinas Acidinos postea reddidit. Plerique intt. Acidinos respicere putant ad C. Mallium, Catilinae satellitem et belli faciundi principem. Male. Ita enim *postea* (ɔ: *in posterum,* ut VIII. 9, 3 *villas visurum me postea desperavi*) otiosum esset et *reddere* insolenter de *renovando* dictum. Immo cogitandum de L. Manlio Acidino Fulviano, cos. a. 575, quem M. Scipio *virum bonum egregiumque civem* pronuntiavit, Orat. II. 260. Cf. de lege Agr. II. 64. Dicit igitur tantum fuisse Clodii furorem, ut ad illum comparati homines Catilinae similes boni viri viderentur. Vid. Onom. Tull. p. 376. Eadem ratione quaerit V. 20, 1: *Num potui Ciliciam Aetoliam aut Macedoniam reddere?* — De usu pluralis numeri, quando unus homo in exemplum proponitur, monent Ochsnerus ad Ecl. Tull. p. 195. Ellendt de Orat. II. p. 120 sq.

In Cermalo. Sic scripsi pro *Germalo,* partim motus auctoritate Niebuhrii, Hist. Rom. T. I. adn. 932, partim quod scriptura libri Med. *Ceramio* eo ducit. Praepositionem recte omitti putat Gronovius, citans quae adnot. ad Liv. II. 28, 1. Eadem domus statim appellatur *Anniana,* ubi *Milonis* nomen male seduli librarii

ad eam impugnationem sumpserat. Tum ex Anniana [Milonis] domo Q. Flaccus eduxit viros acres, occidit homines ex omni latrocinio Clodiano notissimos, ipsum cupivit; sed ille se in interiora aedium Sullae. Exin senatus postridie Idus; domi Clodius; egregius Marcellinus, omnes acres. Metellus calumnia dicendi tempus exemit adiuvante Appio, etiam hercule familiari tuo; de cuius † constantia virtute verissimae literae. Sestius furere. Ille postea, si comitia sua non fierent, urbi minari. Proposita Marcellini sententia, quam ille de scripto ita dixerat, ut totam nostram causam areae, incendiorum, periculi mei iudicio complecteretur eaque omnia comitiis anteferret, proscripsit se per omnes dies comitiales de caelo

---

1 *ex Anniana Milonis domo* — 6 *de cuius constantia* † *invitae tuae verissimae* —

---

esse apparet. Illa domus olim fuerat C. Annii, hereditate ad eius nepotem Milonem pervenerat.

Impugnationem. ἅπαξ λεγόμενον. Lambinus malebat *oppugnationem*, quum in libris nonnullis Mss. (quos non dixit) *pupugnationem* legeretur.

Q. Flaccus. E gente Fulvia aut Valeria. Homo ignotus.

Ille se in interiora aedium Sullae. In loco vehementer impedito secutus sum Orellii coniecturam. Quamvis enim usitatius foret *in interiorem aedium S. partem*, coll. Sest. 24. Phil. V. 11, aliquoties tamen Cicero neutra adiectivorum in plur. numero cum genitivo iunxit, quod male negat Zumptius in Gramm. Lat. § 435. Handius, Enchir. Stili Lat. p. 156, affert *summa pectoris* ex Fam. I. 9, 15, *cuiusque artis difficillima* de Orat. II. 69. De Salustii usu vid. Kritz. ad Cat. 59, 2.

Omnes acres. Hoc laudem continet, ut quando Trebonium patrem vocat *civem acerrimum*, Fam. X. 28, 1 et Nepos Alcibiadem *acerrimum virum* in eius vita, 5. Cf. quoque Hor. Sat. I. 3, 53 *acres inter numeretur.*

Calumnia ɔ: argumento orationis ficto. Sic Fam. I. 4, 1, *res ab adversariis nostris extracta est variis calumniis.* Ad Q. fr. II. 2, 3, *per obtrectatores Lentuli res calumnia extracta est.* Sest. 75. *Cum omni mora, ludificatione, calumnia senatus auctoritas impediretur.* Cff. Gronovii lectt. Tull. p. 2.

De cuius constantia virtute verissimae literae. Ita Med., sed verba non videntur sana. Agitur de Q. Hortensio, ut vulgo putant, quem Cicero sibi parum fidum amicum expertus erat. Si Atticus eius constantiam et virtutem laudavit, Ciceronem certe non habuit sibi assentientem. Num is igitur ita scripsisse putandus est? Non credo. At, ironice haec dicta sunt, inquit. Non intelligo talem ironiam. Quid multa? Scribendum puto: *de cuius inconstantia viri tuae verissimae litterae.* Inutiles sunt Tunstalli ep. ad Middlet. p. 37, Baiteri, Kochii (*de c. c. invicta tuae v. l.*) coniecturae, quum pendeant a scriptura ficti codicis Bosiani.

Sestius furere ɔ: P. Sestius meus furebat, dolorem vultu et voce prodebat.

Si comitia sua non fierent. P. Clodius acerrime contendebat, ut comitia aedilitia haberentur, sperans fore ut ipse aedilis crearetur itaque imminens iudicium effugeret. In senatu multi in iisque princeps Marcellinus iudicia comitiis anteferebant. Ad Q. fr. II. 1, 2 sq.

De scripto dixerat. Veteres solebant scribere orationes habitas, non ut haberentur, Brut. 92. Tusc. IV. 53. Sed nonnunquam *propter rei magnitudinem* de scripto dicebant, Planc. 74. Alia exempla suppeditant Sest. 129. Phil. X. 5. Brut. 328. Fam. X. 13, 1.

Proscripsit. Deest nomen magistratus, qui se de caelo servaturum proscripserit. De Marcellino quominus cogitemus rationes quum grammaticae tum historicae obstant. Manutius, quum praecederet *Sestius furere* illius nominis compendium inter *proscripsit se* excidisse coniecit, quod probarunt Schutzius, Matth., Orellius. Mihi, quum posthac de Sestio nulla, de Milone obnuntiante plurima mentio fiat, magis probatur Tunstalli suspicio *Milo-*

servaturum. 4. Contiones turbulentae Metelli, temerariae Appii, furiosissimae Publii. Haec tamen summa: nisi Milo in campo obnuntiasset, comitia futura. Ante diem XII. Kal. Decembr. Milo media nocte cum magna manu in campum venit. Clodius quum haberet fugitivorum delectas copias, in campum ire non est ausus. Milo permansit ad meridiem mirifica hominum laetitia, summa cum gloria; contentio fratrum trium turpis, fracta vis, contemptus furor. Metellus tamen postulat, ut sibi postero die in foro obnuntietur: nihil esse, quod in campum nocte veniretur; se hora prima in comitio fore. Itaque ante diem XI. Kal. in comitium Milo de nocte venit. Metellus cum prima luce furtim in campum itineribus prope deviis currebat; assequitur inter lucos hominem Milo; obnuntiat. Ille se recepit magno et turpi Q. Flacci convicio. Ante diem X. Kal. nundinae; contio biduo nulla. 5. Ante diem VIII. Kal. haec ego scribebam hora noctis nona. Milo campum iam tenebat. Marcellus candidatus ita stertebat, ut ego vicinus audirem. Clodii vestibulum vacuum sane mihi nuntiabatur; paucis pannosis linea lanterna. Meo consilio omnia illi fieri querebantur, ignari quantum in illo heroë esset animi, quantum etiam consilii. Miranda virtus est. Nova quaedam divina mitto. Sed haec summa est:

---

2 *in campum* — 16 *pauci pannosi linea laterna* —

---

nis nomen initio sententiae librariorum culpa esse obliteratum. Vid. op. I. p. 69.

Per omnes dies comitiales de caelo servaturum. Sc. ut comitia impediret. Saepe comitia auspiciis prohibita sunt, quamquam id neque per leges licebat, Phil. II. 81, et edicto consulum, quo dies comitiis edicebatur, ne quis magistratus minor de coelo servaret, cavebatur, Gell. N. A. XIII. 14.

§ 4. *In campo obnuntiasset.* Vulgo *in campum.* Ablativum e codice suo dubiae fidei notavit Ursinus, restituit Muretus, probante Wesenbergio, Obss. in Sest. p. 26.

Cum prima luce. Eadem formula p. Sulla 52 et Off. III. 112, in optt. codd., ubi temere Beierus reposuit *cum primo luci,* quo usi sunt antiquiores Plautus Cist. II. 1, 49 et Ter. Ad. V. 3, 55.

Inter lucos. Locus in urbe, quem qui Capitolio in campum descendebant transibant. Eiusdem mentio fit apud Liv. I. 8. Dion. Hal. II. 15.

§ 5. *Milo campum iam tenebat,* ut rursus obnuntiaret Metello, comitia habere si vellet. Quae adduntur de Marcello, ostendunt eum non putare comitia aedilitia illo die futura.

Paucis pannosis linea lanterna an *pauci pannosi sine lanterna* scriberem diu dubitavi, quum utrumvis minima mutatione e scriptura cod. Med. *paucis pannosi sine alanterna* prodeat. Sed quoniam extremo mense Novembri hora noctis nona nondum lucet, paucis pannosis lanternam concessi. *Lanternam* autem, ut nonnunquam *cornu* (Mart. XIV, 60) vel *vitro* (Isid. Orig. XX. 10) flammam tegebat, sic linteo tegi potuisse docet versus Plauti e Bacch. III. 3, 42, ubi cum *lucerna uncto exspreta linteo* magister despectus comparatur. Lambini suspicio *sine lacerna* hoc peccat, quod illa vestis neque illius aetatis, neque infimae plebis erat. Quod vulgo editur: *pauci pannosi linea lanterna* stare nequit, nisi addas praep. *cum.* De scriptura *lanterna* satis dictum in Mus. Rhen. XVIII. p. 393 et XIX. 301. Mendose *laterna* appellatur a Prisciano Inst. gramm. IV. 1, p. 143 Krehl. a verbo *lateo.*

Nova quaedam divina mitto. Merito haec Ernesto displicebant; scribendum cum eo *n. q. divinare m.*, vel *n. q. divinans m.*, ut dicat se nova quaedam divinare, sed omittere ut incerta.

comitia fore non arbitror; reum Publium, nisi ante occisus erit, fore a Milone puto. Si † sentitur veiam obtulerit, occisum iri ab ipso Milone video. Non dubitat facere, prae se fert, casum illum nostrum non extimescit. Nunquam enim cuiusquam invidi et perfidi consilio est usus, nec inerti nobili crediturus. 6. Nos animo dumtaxat vigemus, etiam magis quam quum florebamus; re familiari comminuti sumus. Quinti fratris tamen liberalitati pro facultatibus nostris, ne omnino exhaustus essem, illo recusante subsidiis amicorum respondimus. Quid consilii de omni nostro statu capiamus te absente nescimus. Quare appropera.

---

2 † *Si se ut it urbae iam obtulerit* — 7 *nostris* — *ne omnino exhaustus essem, illo recusante* — *subsidiis* — 8 *respondemus* —

Reum P. — fore a Milone puto. Reus ab aliquo insolens foret locutio, neque Tullio obtrudenda, etsi Plautus aliquoties hoc modo locutus est. Sed *fore* nihil aliud est quam *factum iri.* Cf. infra 17, 5. *Tres candidati fore rei putabantur, Domitius a Memmio, Messala a Q. Pompeio Rufo, Scaurus a Triario aut a L. Caesare.*

Si † sentitur veiam obtulerit. Non potest ex hac depravatione certo erui, quid Cicero scripserit, sed eligendum erit inter haec: *Si se in urbe ei ... obtulerit*, et: *si se in turba ei ... obtulerit.* Literae autem *am* fortasse supersunt e compendio nominis *armato.* — *inter viam*, quod Graevius probat, ne Latinum quidem est. Dicendum certe *inter vias.* Quod Victorius coniecit: *Si se interim obviam obtulerit*, Latinum est, sed non Tullianum videtur. In apodosi libenter abiiciam nomen *Milone.*

Est usus. Klotzius sine causa scripsit: *est usurus.* Nam Cicero Pompeium, Hortensium, Lucullum alios, a quibus ipse desertus fuerat, his verbis perstringit.

§ 6. *Animo dumtaxat.* Hoc adverbio vigor ad animum solum restringitur, quasi dicat: quantum ad animum pertinet, vigemus. Cf. Hand. Turs. II. p. 332 sq.

Re familiari comminuti sumus. Ablativi rationem aperit Ellendtius ad Orat. II. p. 370.

Exhaustus essem, illo recusante. Hanc codd. lectionem sic explicat Orellius: „Quinto pro meis facultatibus respondere paratus, iam, illo ideo recusante, ne si id facerem omnino exhaustus essem, subsidiis amicorum respondeo." Sed malui vv. *illo recusante* coniungere cum seqq., in quibus merito Klotzius perf. *respondimus* reposuit. Sic Cicero affirmat se, ut fratri solveret, quum suae facultates deficerent, usum esse pecunia amicorum, quamvis Quintus hoc recusavisset. *Pro facultatibus nostris* quod dicit, non pugnat cum vv. *subsidiis amicorum*, si teneas *pro* respondere Graeco *ἀντί*. Ergo Marcus non suis facultatibus, sed subsidiis alienis Quinto solvit. Facultatibus suis parcere debuit, ne omnino exhaustus esset.

IV. a. (*A. U. C.* 698.)

Periucundus mihi Cincius fuit ante diem tertium Kalend. Febr. ante lucem. Dixit enim mihi te esse in Italia seseque ad te pueros mittere, quos sine meis literis ire nolui, non quo haberem quod tibi praesertim iam prope praesenti scriberem, sed ut hoc ipsum significarem mihi tuum adventum suavissimum exspectatissimumque esse. Quare advola ad nos eo

---

Epistolas, quas Cicero ex urbe intra d. VIII Kal. Dec. a. 697 et d. III Kal. Febr. a. 698 ad Atticum in Epiro dedit, desideramus. Brevi post has literulas datas Atticus in ur-

animo, ut nos ames, te amari scias. Cetera coram agemus. Haec properantes scripsimus. Quo die venies, utique cum tuis apud me sis.

---

bem venit et cum Cicerone vixit. Instauratur commercium epistolarum cum eo, quo tempore Cicero urbem reliquerat. Itaque epistola sequens 4 *b*, scripta est Antii, quo se contulit a. d. VI Id. Apr., ut videmus ex ep. ad Q. fr. II. 6.

Cincius. De eo diximus ad I. 20, 1.

IV. b. (*A. U. C.* 698.)

1. Perbelle feceris, si ad nos veneris. Offendes designationem Tyrannionis mirificam librorum meorum [bibliothecam], quorum reliquiae multo meliores sunt, quam putaram. Etiam velim mihi mittas de tuis librariolis duos aliquos, quibus Tyrannio utatur glutinatoribus, ad cetera administris; iisque imperes, ut sumant membranulam, ex qua indices fiant, quos vos Graeci, ut opinor, *σιλλύβους* appellatis. 2. Sed haec, si tibi erit commodum. Ipse vero utique fac venias, si potes in his locis adhaerescere et Piliam adducere. Ita enim et aequum est et cupit Tullia. Mediusfidius ne tu emisti ludum praeclarum; gladiatores audio pugnare mi-

---

3 *mirificam in librorum meorum bibliothecam* — 10 *nae tu* —

---

§ 1. *Offendes designationem T. mirificam librorum meorum [bibliothecam].* Laudat dispositionem bibliothecae suae, quam Antii habebat, ut apparet ex ep. 8 *a*. Quod scripsi e cod. Med. probum est, si deleveris cum Malasp. et Lamb. vocem *bibliothecam.* Poterat etiam scribi *in bibliotheca* ɔ: in loco, ubi libri servantur. Sed quod Orellius e Bosii recensione recepit, aperte falsum est.

Duos aliquos ɔ: duo vel tres, *een paar.* Ita Fin. II. 62 *tres aliqui aut quatuor* et in Plauti Men. V. 5, 47 *aliquos viginti dies.* Similiter Graeci pron. τις numeralibus addunt, quando numerum non plane definitum designare volunt.

Glutinatoribus ɔ: bibliopegis, qui librorum folia soluta agglutinent, discerpta resarciant. Ordinario munere glutinatorum, quod erat in singulis papyri chartis conglutinandis, nunc non erat opus. Minus recte Peignot in libro *de la reliure des livres chez les anciens* a. 1834 edito haec sic distinxit: *utatur, glutinatoribus ad cetera administris* vertitque: „les colleurs feront le reste." Rectius h. l. accepit H. Géraud, *essai sur les livres dans l'antiquité*, p. 172.

Indices erant librorum tituli membranulae chartulaeve inscripti et superiori voluminis margini adfixi. Cf. Libellus meus *Notice sur les volumes d'Herculanum*, Amst. 1841, p. 36 sq.

σιλλύβους. Graeci tales indices vocabant πιττακία et σιλλύβους, ut docuerunt Graevius in docta adnot. ad h. l. et Ern. in Ind. Gr.

§ 2. *Adhaerescere* ɔ: diutius morari. *Piliam* Corradus vocat Attici sponsam. Sed ex ep. ad Q. fr. II. 3, 7 videmus nuptias factas esse pridie Id. Febr. a. 698, et haec epistola initio mensis Aprilis eius anni adscribenda est. *Aequum* autem erat uxorem non domi relinqui.

Emisti ludum praeclarum. Recepi Ernesti emendationem, quod neque *locum*, ut libri scripti habent, neque λόχον quod Bosius coniecit, satis apte dici puto.

Gladiatores audio pugnare mirifice. Comparatis iis, quae de his gladiatoribus Attici in ep. 8 a. extr. scripta sunt, suspicio mihi orta est haec non serio accipienda esse et illos male pugnasse. Quod si probatur, sequentia non ita explicanda sunt, ut vulgo fit, Atticum potuisse pecuniam in ludum gladiatorium expensam recipere si eos locasset aedilibus, qui munera dabant populo, sed per iocum hoc

rifice. Si locare voluisses, duobus his muneribus liberasses. Sed haec posterius. Tu fac venias et de librariis, si me amas, diligenter.

dicetur: tu si eos locasses, servitio eos liberasses; nam ab adversariis necati essent. Itaque non utor scriptura Hervagiana *liber esses*, quod recte dicitur de eo, qui nihil debet. Cf. Plin. Ep. III. 9, 13 *io, liber ad te venio.*

V. (*A. U. C.* 698.)

1. Ain tu? me existimas ab ullo malle mea legi probarique quam a te? Cur igitur cuiquam misi prius? Urgebar ab eo, ad quem misi, et non habebam exemplar. Quid? etiam. Dudum enim circumrodo, quod devorandum est, subturpicula mihi videbatur esse παλινῳδία. Sed valeant recta, vera, honesta consilia. Non est credibile, quae sit perfidia in istis

2 *Ain tu? an me —*

§ 1. *Ain tu?* Formula mirantis ea, quae alter protulit, qua aliquoties utitur Cicero, ut de Or. I. 165. Et sic reponendum videtur p. Caec. 49 pro *An tu — poterisne dicere —?* Paulo gravius est *Ain tandem?* de quo dixerunt Manutius ad Fam. IX. 21, 1 et Wunderus ad Planc., 49. Non posse his interrogationibus *an* subiici multi intellexerunt, quos laudatos videbis a Seyfferto ad Tusc. V. 35. Quum autem et illo loco et hoc, in quo versamur, libri scripti praebeant *an tu an*, ille suspicatur initio scriptum fuisse *ain tān* = *ain tandem?* idque in Tusc. restituit et h. l. restitui iussit. Simplicius mihi visum *an* delere, quod non potest explicari ex illo usu sermonis, quem demonstravit Madv. ad Fin. p. 61.

Cur igitur cuiquam misi prius? Manifestum est per hoc tempus Ciceronem aliquod scriptum Caesari misisse, quo ostenderet veteres offensiones se deposuisse et relicta optimatium causa cum eo se coniungere velle. Sed cuius generis scriptum fuerit, nemo certo affirmabit. Fuerunt qui cogitarent de epistola, quod ideo minus verosimile puto, quod Atticus non postulasset epistolam ad alium sibi primo mitti, neque, ut Ernesto visum est, poëma de consulatu huc pertinet. Orationem pro L. Cornelio Balbo, „in cuius exitu de omni reipublicae gerendae ratione deque ornando Caesare ita locutus est, ut nobiles illos, quos deserendos esse iam videret, insigniter morderet" intelligi arbitratur Bakius in Bibl. Crit. N. I. p. 140. Qui mobilem Tullii mentem cogitat, huic coniecturae ingenii laudem fortasse concedet, sed *non liquere* pronuntiabit.

Dudum circumrodo, quod devorandum est. Recte haec verba expl. Manutius: „invitus dico, quod dicendum tamen est." Metaphora desumta a pueris, qui diu circumrodunt, quod non libenter comedunt. Non male Gronovius comparat e Plauti Trinummo v. 925 *inter labra atque dentes latet* (*teneo*). Quod post *etiam* plene interpunxi, feci eiusdem Manutii monitu, qui commode comparat verba ex I 13, 6. II. 6 extr. Add. IV. 7 extr. Quum Cicero hanc attulisset causam, cur scriptum Attico non miserit, quod exemplar non haberet, ex amici persona rogat *Quid?* istane iusta causa est, cur non miseris? Cui tum: *etiam* ɔ: habeo aliam causam. Eam deinde prodit verbis: *subturpicula m. v. π.* — Rinkesio magis placebat: *Quin etiam.* —

Valeant recta, vera, honesta consilia. Sequenti anno haec scribit Lentulo, Fam. I. 8, 2: *tantum animi inductio et mehercule amor erga Pompeium apud me valet ut, quae illi utilia sunt et quae ille vult, ea mihi omnia iam et recta et vera videantur.* Utroque loco *verum* ponitur ea vi, de qua exposui ad II. 1, 8.

In istis principibus. Principes videtur vocare Bibulum, Catonem, Domitium, aliosque Caesaris adversarios.

principibus, ut volunt esse et ut essent, si quidquam haberent fidei. Senseram, noram inductus, relictus, proiectus ab iis; tamen hoc erat in animo, ut cum iis in re publica consentirem. Iidem erant, qui fuerant. Vix aliquando te auctore resipivi. 2. Dices eatenus te suasisse, qua facerem, non etiam ut scriberem. Ego mehercule mihi necessitatem volui imponere huius novae coniunctionis, ne qua mihi liceret labi ad illos, qui etiam tum, quum misereri mei debent, non desinunt invidere. Sed tamen modici fuimus ὑποθέσει, ut scripsi. Erimus uberiores, si et ille libenter accipiet et ii subringentur, qui villam me moleste ferunt habere, quae Catuli fuerat, a Vettio me emisse non cogitant; qui domum negant oportuisse me aedificare, vendere aiunt oportuisse. Sed quid ad hoc, si, quibus sententiis dixi, quod et ipsi probarent, laetati sunt tamen me contra Pompeii voluntatem dixisse? (Sed) finis sit. Quoniam, qui nihil pos-

---

4 *resipui* — ibid. *ea te monuisse, suasisse, quae facerem* — 11 *Sed quid ad hoc? Si* — 13 *dixisse. Finis. Sed quoniam* —

Ut volunt esse et ut essent. Sic aliquoties Cicero *ut* posuit, ubi *quales* exspectares. Cf. infra VII. 2, 3, *adolescentem ut nosti.* IX. 7 A. 1 in epist. Balbi *hominum humilium, ut nos sumus.*

Inductus, relictus, proiectus ab iis. Cf. ad III. 15, 7. Ceterum cave putes haec participia poni ea ratione, qua Vergilius dixit *sensit medios delapsus in hostes,* quemadmodum visum C. F. Hermanno, in Vindic. Brut. epimetro p. 23. Immo e praeced. sententia ad v. *senseram, noram* mente suppl. *quae esset perfidia in istis principibus.*

Resipivi an *resipui* scribendum sit, incertum. Codd. noti varie corrupti illud tamen magis commendant. Similis dubitatio est in Sest. § 81.

§ 2. *Dices eatenus te suasisse, qua facerem, non etiam ut scriberem.* Acute Klotzius haec eruit e scriptura cod. Med. — *ea tenuisse suasisse* — quam Graevius quoque in suis libris invenit, eaque mihi e cod. Hisp. notatur. In vulgata lectione maxime displicet coniunctio otiosa verborum *monuisse, suasisse.* Post *eatenus* solet Cicero ponere *quoad,* vid. Hand. Turs. II. p. 340; sed alii *qua* et fortasse ipse Cicero de Univ. c. 11.

Etiam tum. Ern. suspicabatur legendum *etiamdum* vel *etiamnum,* Handius illud malebat. Sed nihil mutandum est. *Tum, quum* iunguntur ut in h. l. de Rep. I. 59: *Quid? tum, quum tu es iratus, permittis illi iracundiae dominatum animi tui?* Praesens in re, quae adhuc durabat, omnino necessarium erat.

Subringentur ɔ: subirascentur. *Ringi* pp. dicuntur canes aperto ore minantes.

A Vettio ɔ: ab homine me longe inferiori. Agitur autem de villa Tusculana.

Sed quid ad hoc, si —? ɔ: sed quantula illa sunt, si cum eo comparantur, quod nunc dicam? De usu praep. *ad* in comparatione multi exposuerunt. Cf. Handii Turs. I. p. 104 sq. Feldh. ad Cic. Leg. I. § 6. Perperam Wesenbergius Obss. in Sest. p. 49 haec ita explevit: *Sed quid ad hoc* (sc. *invidiae addi potest*), *si* — Recte idem distinctionem mutavit. Cf. Emend. Ep. p. 98.

Si — dixisse? Commentarii vicem praebent verba ex epist. ad Lentulum I. 9, 10: *In illis meis actionibus sententiisque omnibus, quae Pompeium videbantur offendere, certorum hominum, quos iam debes suspicari, sermones referebantur ad me, qui quum illa sentirent in re publica, quae ego agebam, semperque sensissent, me tamen non satisfacere Pompeio Caesaremque inimicissimum mihi futurum gaudere se aiebant.*

(Sed) finis sit. Quoniam, cet. Recepi certam Graevii correctionem *finis sit; q.,* ex quo in omnibus libris Mss. factum est *finis sed q.* Quum autem *finis sit* nimis abrupte superioribus addi videretur, adieci part. *sed,* quae

sunt, ii me nolunt amare, demus operam ut ab iis, qui possunt, diligamur. 3. Dices: vellem iampridem. Scio te voluisse, et me asinum germanum fuisse. Sed iam tempus est me ipsum a me amari, quando ab illis nullo modo possum. Domum meam quod crebro invisis, est mihi valde gratum. Viaticum Crassipes praeripit. „Tu de via recta in hortos." Videtur commodius ad te: postridie scilicet; quid enim tua? Sed viderimus. Bibliothecam mihi tui pinxerunt constrictione et sillybis. Eos velim laudes.

---

7 *constructione* —

---

sane facile inter *dixisse finis* exidere potuit. Haec autem *sed finis sit* dicta sunt plane eadem sententia, atque in Miloniana § 105, pro *sed plura non addam, haec sufficiant.* Wesenbergius, Emend. Ep. 98 comparavit cum h. l. Att. X. 4, 1.

§ 3. *Me asinum germanum fuisse.* Nihil melius hac Corradi et Mureti coniectura. Cf. Cobeti Var. Lect. Praef. p. X.

Viaticum Crassipes praeripit. Pridie Non. April. Tulliam Furio Crassipedi desponsam esse nuntiat Q. fratri, II. 5, 1. Cf. ibid. 4, 2. 6, 1. Fam. I. 7, 11. Nuptias secutas esse negat Madvigius, auctoritate Asconii ad Pison. p. 5. Or. et Plut. in Cic. 41. Neque obstat, quod Cicero Fam. I. 9, 20. Crassipedem *generum suum* appellat, quum hoc nomen sponso quoque tribui soleat. Cf. etiam Tunstalli Epist. ad Middletonum p. 187 sq. Dicit autem viaticum, quo opus erat ad longiorem peregrinationem. Ergo de reditu in urbem cogitabat.

„*Tu de via recta in hortos.*" Haec desumpta videntur ex aliqua Attici epistola, quibus Tullium invitat ut, simul atque ex itinere in urbem rediisset, recta ad se in hortos pergeret. Cui Cicero respondet malle se pernoctare in domo quam Atticus Romae habebat, et postridie in hortos venire; neque Attici interesse, utrum uno die prius an posterius veniat. Non tamen plane amici petitionem reiicit, sed visurum se promittit. — Qui cum Manutio *tu* ad Atticum respicere censent, infinitis urgentur difficultatibus; nam, ut potiores tangam, neque probari potest Atticum tum *in via* fuisse, neque *hortos* illos Ciceronis aliunde cognovimus. Maxime autem in illa ratione molesta sunt *sed viderimus,* quae nunquam possunt indicare, quod Manutio tamen visum est: *sed hoc, ut tibi videbitur.*

Bibliothecam cet. ɔ: Bibliothecam meam tui librarii exornarunt s. illustrarunt et librorum involucris (hanc vocat *constrictionem,* ut scripsi de coni. Hertzbergii. Libelli constricti non admittebant tineas et blattas, ut docet Martialis XIV. 37, quo loco nollem e solo codice Thuaneo *selectos* receptum esse pro meliori *constrictos.* Librorum per loculos dispositionem *constructione* designari posse non credo.) et indicibus. Cf. 4, 1. 8 a. 2. *Pingere* similiter dicitur in I. 14, 3 et in Bruto, 141, ubi *verba pingere* et *illuminare sententias* opposita sunt. Graeci vocabant ποικίλλειν. — Facile autem obtinebo hanc epistolam non potuisse intra unius diei spatium post superiorem dari. Nam fac epistolam, quae nunc 4 b notatur, Antii datam esse a. d. VI Id. April. i. e. ipso illo die, quo Ciceronem Roma profectum scimus, certe non potuit eodem die Attico tradi. Multo minus a. d. V. Id. Apr. librarii illi Roma proficisci et bibliothecam exornare potuerunt. Quare sic statuendum videtur, Ciceronem Antio triduum moratum Arpinum profectum esse; in itinere scripsisse ad Q. fr. II. 7; Arpino circa Id. Apr. dedisse ad Atticum, quae nunc sunt h. l. ep. 6 et 7; Romam rediisse ante Nonas Maias, ut cogitabat et in epist. ad Q. fr. II. 7 facturum se nuntiarat; iterum excurrisse Antium, ante Id. Maias certo scimus ex epist. ad Q. fr. II. 8. Hoc igitur tempore scriptae sunt ad Att. IV 5 et 8 a.

VI. (*A. U. C.* 698.)

1. De Lentulo scilicet sic fero, ut debeo. Virum bonum et magnum hominem et in summa magnitudine animi multa humanitate temperatum perdidimus; nosque malo solatio sed nonnullo tamen consolamur, quod ipsius vicem minime dolemus, non ut Saufeius et vestri, immo hercule quia sic amabat patriam, ut mihi aliquo deorum beneficio videatur ex eius incendio esse ereptus. Nam quid foedius nostra vita, praecipue mea? Nam tu quidem, etsi es natura *πολιτικός*, tamen nullam habes propriam servitutem: † communi fueris. Nonne? 2. Ego vero, qui, si loquor de re publica, quod oportet, insanus; si, quod opus est, servus existimor; si taceo, oppressus et captus; quo dolore esse debeo? Quo sum scilicet, hoc etiam acriore, quod ne dolere quidem possum, ut non ingratus videar. Quid? si cessare libeat et in otii portum confugere? Nequidquam. Immo etiam in bellum et in castra! Ergo erimus ὀπαδοί, qui ταγοὶ esse noluimus? Sic faciendum est. Tibi enim ipsi — cui utinam semper

---

§ 1. *De Lentulo.* Obierat L. Cornelius Lentulus Niger, flamen Martialis, quem Vettiano indicio comprehensum fuisse dixit II. 24, 2. Vatin. 25. Certe non invenio alium eiusdem nominis, quem potius hic designari putem.

Virum bonum et magnum hominem ɔ: civem patriae amantem et ingenio rebusque gestis clarum. Cf. Ellendt ad Orat. II. p. 355 sq.

Non ut Saufeius et vestri ɔ: hoc non dico, quod mortem in malis non ponimus, quoniam nullus post mortem sensus sit, quod Epicurei vestri docent, sed quia cet.

Natura πολιτικός quum dicatur Atticus, qui abstinebat re publica, πολιτικός accipiendum videtur de eo, qui bonum rei p.statum amat, quem φιλόπατριν vocabant.

Nullam habes propriam servitutem. Pro ultima voce libri Mss. habent *virtutem,* quod frustra defendere laborat criticorum ineptissimus Iunius. Sed neque *servituti* nunc locus est. Vide, ne olim scriptum fuerit *acerbitatem,* quod minus etiam a codd. vestigiis recedit, quam *aegritudinem,* quemadmodum Tunstalli amicus scribi volebat. Cf. Tunst. epist. ad Middl. in Add. p. 257.

† *Communi fueris. Nonne?* Sic est in Med., sed corrupte. Primum opus est verbo praesentis temporis unde pendeat abl. *communi;* tum removendum languidum illud *nonne.* In antiqua correctione *communi frueris nomine* insolitus verbi usus notari debet. Nam *poena, timore, malis frui* is dicitur, qui illis rebus delectatur, non qui iis premitur. Vid. Livin. et Arntz. ad Plinii Paneg. c. 34. Klotz. coni. *communi tu eris conditione.* Nobis scribi posse videtur: *communi uteris sorte,* aut: *communi premeris onere.*

§ 2. *Quod oportet* ɔ: quod boni viri est et fortis civis; *quod opus est* ɔ: quod utilitatis meae rationes postulant. Iunguntur XIII. 25, 1: *Hoc fieri et oportet et opus est* ɔ: et iustum et utile est. Opponuntur quoque *opus esse* et *necesse esse.* Fam. I. 9, 25.

Ut non ingratus videar. Non indicat, quare dolere non possit, sed quid necessario e suo dolore sequatur. Igitur caveamus, ne *ut non* pro *ne* positum dicamus. Belg. *ik kan niet treuren zonder ondankbaar te schijnen.* De hoc usu monuit Madv. ad Fin. p. 266. Quod in Med. ante *ingratus* legitur *in te* non videtur germanum.

Nequidquam ɔ: ne hoc quidem pacto quidquam proficiam, id nihil me iuvabit, frustra libeat. Male Handius Turs. IV. p. 170 Ciceronem hoc adverbio usum esse negat.

In bellum et in castra sc. mihi eundum est cum iis, quibus plurima debeo.

† *Reliquia est.* In hac corruptela librorum

paruissem! — sic video placere. † Reliquia est: *Σπάρταν ἔλαχες, ταύταν κόσμει.* Non mehercule possum et Philoxeno ignosco, qui reduci in carcerem maluit. Verumtamen id ipsum mecum in his locis commentor, ut ista improbem idque tu, quum una erimus, confirmabis. A te literas crebro ad me scribi video; sed omnes uno tempore accepi. Quae res etiam auxit dolorem meum. Casu enim trinas ante legeram, quibus meliuscule Lentulo esse scriptum erat. Ecce quartae fulmen. Sed ille, ut scripsi, non miser; nos vero † ferri. 3. Quod me admones, ut scribam illa Hortensiana, in alia incidi non immemor istius mandati tui. Sed mehercule incipiendo refugi ne, qui videar stulte illius amici intemperiem non tulisse, rursus stulte iniuriam illius faciam illustrem, si quid scripsero, et simul ne *βαθύτης* mea, quae in agendo apparuit, in scribendo

---

1 *Reliquum iam est* — 8 *nos vero ferrei* —

---

videtur latere *reliqui id est,* nisi forte *re* bis scriptum sit et quae supersunt, orta ex *Inquies.*

Philoxeno. Philoxenus Cytherius, poeta melicus, a Dionysio maiore in lautumias coniectus est, quod de tyranni facultate musica non benigne iudicaverat. Inde arcessitus, ut de alio eiusdem carmine sententiam diceret, postquam paucos versus audivisset, dixisse fertur ἄπαγέ με εἰς λατομίας. Igitur *reduci in carcerem maluit,* quam mala tyranni carmina laudare. Rem multi ex veteribus referunt eamve significant. Qui plura cupit adeat diligentem A. G. Winckelmanni adnot. ad Plut. Eroticum p. 200 sqq., qui Wyttenbachii diatriben de Philoxenis, editam in Misc. Doctr. II. p. 64 seqq., repetitam in Opusc. II. p. 294—301, ignorasse videtur.

Ut ista improbem. In diversas partes aguntur interpretes, ex quo Malaspina in duobus libris invenisse scripsit *probem,* eamque lectionem alteri praetulit. Minor de scriptione dubitatio erit, si constabit, quo respiciant *ista.* Esse *ea, quae tu suades* frustra docet Bosius. Obstant enim, quae continuo sequuntur: *idque tu confirmabis.* Sed *ista* dicit *praesentem rei p. statum.* Atqui is vehementer displicebat Ciceroni; ergo potius rationes quaerebat, quomodo salva dignitate improbare posset, quae probare nolebat, quam contra.

Trinas. Consentiunt vett. libri in hac lectione ut hic, ita XI. 17, 1. Apud Tacitum Hist. I. 2 codex Florentinus habet *trina,* alii *terna.* Illam formam pluralibus tantum adiungi docet Varro de L. L. X. 67.

Meliuscule Lentulo esse. Cf. Fam. XVI. 5, 1 *quum meliuscule tibi esset.* Est quod dicimus: *het gaat u een beetje beter.*

† *Ferri.* Sic est in cod. Hisp. et in Mediceo a prima manu. Correctum in hoc est *ferrei,* quod Orellius expl. „nimis patientes, ἀπαθεῖς, qui adhuc vivamus nec voluntaria morte nos liberemus." Schutzius probat Victorii emendationem *servi.* Klotzius scripsit: *nos vero miserrimi.* Malim simplicius: *nos vero miseri.*

§ 3. *Illa Hortensiana.* Qualia Atticus voluerit ignoramus, sed male huc trahi librum, quem de laude philosophiae anno 709 composuit et Hortensium inscripsit, nemo negabit.

Incipiendo refugi. Potest explicari: *cum inciperem refugi,* sed quum Cicero ne incepisse quidem videatur, melius erit scribere *ab inc. ref.* cum Wesenbergio ad Tusc. V. 80, p. 366 ed. Orell. alt.

Illius amici. ɔ: illius, dum amicus erat.

βαθύτης constat in condendis nostris sensibus, estque prudentiae pars cum simulatione coniuncta. Eandem Graeco nomine designat V. 10, 3. VI. 1, 2. Postea vero Off. I. 88 Latine interpretatus est *altitudinem animi, quae dicitur,* eademque appellatione usi sunt Sal. Iug. 95, 3 et Tacit. Ann. III. 44. Hist. IV. 86. Aliis locis *altitudo animi* fere cum *gravitate* coniungitur, ad *magnitudinem animi* refertur, cernturque *in capiendis incommodis et maxime*

sit occultior et aliquid satisfactio levitatis habere videatur. 4. Sed viderimus. Tu modo quam saepissime ad me aliquid. Epistolam, Lucceio quam misi, qua meas res ut scribat rogo, fac ut ab eo sumas; valde bella est: eumque ut approperet adhorteris et, quod mihi se ita facturum rescripsit, agas gratias. Domum nostram, quoad poteris, invisas. Vestorio aliquid significes; valde enim est in me liberalis.

1 *oculatior* — 2 *Lucceio nunc quam misi* —

iniuriis. Part. Orat. 77. Fam. III. 10, 10. IV. 13, 4. Optime haec exposuit Ernestus ad Taciti l.l. Sed cf. quoque Matth. ad orat. p. Mil. § 21.

Ne — sit occultior ɔ: ne minus appareat. Veretur Cicero, ut dolor ob iniuriam acceptam, quem adhuc compresserat, in libro suo occultari possit. Si Bosius, qui de coniectura scripsit *oculatior*, id coniecturae deberi narrasset, non tam promptos invenisset alios ad accipiendum vocabulum, quod nusquam in Ciceronis scriptis legitur et sententiae repugnat. Nunc, quum narraret esse e cod. decurtato, omnes fere ab eo decepti sunt.

Et aliquid satisfactio levitatis habere videatur ɔ: et ne levitatem mihi obiiciant, si scribendo ulciscar Hortensium, a quo tacitus iniuriam accepi. *Satisfactio* rursus legitur ad Fam. VII. 13, 1.

§ 4. *Epistolam, Lucceio quam misi.* Legitur illa inter epist. ad Fam. V. 12, oneravitque scriptorem immodestiae crimine. Sed causam Ciceronis strenue egerunt Martyni-Laguna in Cic. epist. p. 247 sq. et C. H. Frotscherus in separata celebratissimae epistolae editione, Annab., 1838. Quum autem Orellius praeclaram epistolam non sine mendis ediderit, iuvat hic breviter indicare, quae et quomodo mihi corrigenda videantur. In § 2 *Troicum bellum* cum Geiero mutetur in *Phocicum bellum.* Vid. Alexandri M. histor. scriptt. p. 212; tum e Med. recipiendum *seiungeres* pro falsa Ernesti coni. *seiungere.* In § 5 non scripsit Cicero, quod editur e Mss.: Cuius studium in legendo non erectum Themistocli fuga *redituque* retinetur? sed aut, quod Ferrarius volebat, reponendum *interituque,* aut quod mihi probabilius videtur: *reditusque spe tenetur.* In § 6 *in quibus — complecteris* sine exemplo et contra rationem est. Deleatur *in.* Deinde *varios actus multasque actiones* verissime Madvigius, Emend. in Cic. lib. phil. p. 36 sustulit scribendo *varios actus mutationesque,* de quo ne quis dubitaret effecit Wesenbergius Emend. epistt. p. 33 sq. In § 7 verba *quam qui in eo genere laborarunt* male seduli lectoris additamentum continere iudico. Cicero quum scripsisset: *Nec minus est Spartanus Agesilaus ille perhibendus, qui neque pictam neque fictam imaginem suam passus est esse,* nihil addidit sciens Lucceium ea legentem comparativum ex iis quae praecedunt explicaturum, id est: *quam Alexander.*

Vestorio aliquid significes. ɔ: Vestorio argentario, quem tu in amicis numeras, significes eius in me liberalitatem tibi gratam esse.

VII. (*A. U. C.* 698.)

1. Nihil εὐκαιρότερον epistola tua, quae me sollicitum de Quinto nostro, puero optimo, valde levavit. Venerat horis duabus ante Chaerippus; mera monstra nuntiarat. De Apollonio quod scribis, qui illi dii

§ 1. *Chaerippus.* Homo e domo Q. patris. ad Q. fr. I. 1, 14. Hic nuntiarat Q. filium graviter aegrotare vel in extremis esse. Haec Cicero vocat *mera monstra.* Cf. IX. 11, 4 *monstra narrant.* Q. fr. II. 6, 5 *de Caesare monstra promulgarunt.*

De Apollonio. Ad hunc hominem non sine veri specie retulit Oehlerus versiculum e Sa-

irati! homini Graeco, qui conturbare quidem putat sibi licere, quod equitibus Romanis: nam Terentius suo iure. 2. De Metello, *οὐχ ὁσίη φθιμένοισιν*, sed tamen multis annis civis nemo erat mortuus, qui quidem... Tibi numi meo periculo sint; quid enim vereris, quemcunque heredem fecit, nisi Publium fecit? Verum fecit non improbe, quamquam fuit ipse. Quare in hoc thecam numariam non retexeris: in aliis eris cautior. 3. Mea mandata de domo curabis, praesidia locabis, Milonem admonebis. Arpinatium fremitus est incredibilis de Laterio. Quid quaeris? equidem dolui, *ὁ δ' οὐκ ἐμπάζετο μύθων*. Quid superest? Etiam. Puerum Ciceronem curabis et amabis, ut facis.

7 *praedia* —

tira Varronis, qui legitur apud Nonium p. 36 Merc. *Apollonium ideo excuriant, quia nihil habebat.* Vid. Varr. Satur. reliq. p. 46 et 143.

Qui illi Dii irati. Recte comp. similis imprecandi formula: *qui illum Dii omnes perduint,* qua usi sunt Plautus et Terentius. *Qui* in eiusmodi locis et in formulis *hercle qui, edepol qui, quippe qui* habet vim adfirmandi, ut docuit A. Fleckeisenus in Misc. Criticis a. 1864 Lipsiae editis p. 28 seqq.

Conturbare et plenius *conturbare rationes* dicuntur, qui non sunt solvendo, qui aere alieno se expedire non possunt, quales homines veteres *decoctores*, nos vocabulo originis Italicae *bankroetiers* dicimus. Planc. 68. ad Q. fr. II. 12, 5. Cf. Turnebi Advers. IV. 15. Suspicor tamen hoc verbum non a Cicerone additum fuisse, sed sic scriptum: *qui idem putat sibi licere, quod equitibus Romanis.* Aliquis ad vv. *idem licere* explicanda adscripsit *conturbare.*

Nam Terentius suo iure. Hoc dictum cum acerba irrisione. Terentio, equiti Romano, conturbare licet. Simillimum est, quod scripsit Florus III. 17: *equites Romani — peculabantur suo iure rempublicam.*

§ 2. *De Metello.* Quum haec neque ad Creticum, nusquam a Cicerone reprehensum, neque ad Nepotem cos. a. 697, qui a. 700 in vivis memoratur, referri possint, Orellius in Onom. Tull. h. l. tangi putat eundem illum Q. Metellum Nepotem, quem Asconius ad Cornelianam p. 64 Or. *malum atque improbum civem* appellat.

Οὐχ ὁσία φθιμένοισιν ἐπ' ἀνδράσιν εὐχετάασθαι. Hom. Od. XXII. 412. *Mortuis insultare nefas.*

Qui quidem .... Sententiam non absolvit. Cogitare licet: peior fuerit, aut: minus sit lugendus.

Numi, quos Metellus tibi debebat, *meo periculo sint* ɔ: ego illos tibi praestabo, non salvos, ut sequentia docent, sed perditos. Iocatur Cicero, quum eos suo periculo esse velit.

Nisi P. fecit cet. P. Clodius aere alieno obrutus heres, Metelli debita non solveret. Atqui Metellus Publium fecit heredem; nec homo improbus improbe egit heredem scribens affinem suum, qui hereditatem quamvis miseram non repudiaret. Nihil igitur erat, cur Atticus arcam aperiret ad numos illos condendos.

§ 3. *Praesidia* „i. e. homines armatos contra Clodii impetus." Corradus. Eodem spectat Milonis mentio. Orellius in alt. edit. nescio quare recepit Victorii coni. *praedia.*

Arpinatium fremitus est incredibilis de Laterio. Laterium erat fundus Q. fratris in agro Arpinati. Vid. X. 1, 1. Q. fr. III. 1, 4 sq. Ibi Quintus videtur aut aquam avertisse aut aliud quid fecisse, quod Arpinates factum nolebant. Sed ille non curabat eorum sermones, ut Cicero scribit verbis ex Odyssea I. 271 desumptis.

VIII. a. (*A. U. C.* 698.)

1. Multa me in epistola tua delectarunt, sed nihil magis quam patina tyrotarichi. Nam de rauduscula quod scribis,

μήπω μέγ' εἴπῃς, πρὶν τελευτήσαντ' ἴδῃς.

Aedificati tibi in agris nihil reperio. In oppido est quiddam, de quo est dubium sitne venale, ac proximum quidem nostris aedibus. Hoc scito Antium Buthrotum esse Romae, ut Corcyrae illud tuum. Nihil quietius, nihil alsius, nihil amoenius. *εἴη μοὶ οὗτος φίλος οἶκος.* 2. Postea vero quam Tyrannio mihi libros disposuit, mens addita videtur meis aedibus; qua quidem in re mirifica opera Dionysii et Menophili tui fuit. Nihil venustius quam illa tua pegmata, postquam mi sillybis libros illu-

---

8 εἴη μισητὸς φ. ο. —

---

§ 1. *Patina tyrotarichi.* Cibus e pisce salso et caseo potissimum compositus, quem homines lauti respuebant, ut ex iis apparet, quae Cicero iocatur ad Fam. IX. 16, 7—9. Cf. Att. XIV. 16, 1.

De rauduscula. Raudusculum est deminutivum a *raudere* vel *rudere*, quod olim pro aere infecto, tum etiam pro signato dictum esse Festus docet. Cf. Varro de L. Lat. V. 163. Saepius Cicero hoc nomine indicat parvam pecuniae summam. Cf. Att. VI. 8, 5. VII. 2, 7. XIV. 14, 5.

μήπω κτλ. Versus e Sophoclis Tereo servatus quoque a Stobaeo 105, 21. Nequid magnum dicas, priusquam ad finem pervenisse videris. Quorsus haec spectent, amissa Attici epistola, ignoramus. Ingeniose I. F. Gronovius suspicabatur τελευτήσαντα, quo Sophocles *hominem mortuum* indicabat, a Cicerone illum versum in suam rem convertente poni tanquam accus. plur. neutri generis, et hoc dici: De nummis (Metello creditis?) noli gratulari tibi, priusquam finem negotii videris.

Romae-Corcyrae sunt dativi. De Buthroto vid. II. 6, 2.

Nihil alsius ɔ: nihil aestate frigidius. Idem comparativus legitur in ep. ad Q. fr. III. 1, 5, praeterea nusquam.

εἴη μοὶ οὗτος φίλος οἶκος. II. l. ut infra XV. 16 *b*, Cicero in animo habuisse videtur proverbium Graecorum φίλος οἶκος οἶκος ἄριστος. Sed librarii, ut saepe, Graeca non intelligentes literas misere perturbarunt. Bosius ex eorum nugis eruit εἴη μισητὸς φ. ο., quod intt. aliquatenus explicare studuerunt. Propius ad verum accesserat Malaspina emendans ἐμοὶ ἔστω φίλος οἶκος. Ipsam Tullii manum mihi suppeditavit Peerlkampius meus, cuius praeclaram coniecturam recipere non dubitavi.

§ 2. *Pegmata* videntur dici plutei eorum similes, quibus Atticus utebatur. Sed possunt haec quoque accipi de constrictione sive conglutinatione librorum.

Sillybis. Vid. ad ep. 4*b*, 1. Pro *mi* malim *hi*. Nisi propius ad cod. Z. scribendum sit: *postquam sillybi libros illustrarunt.*

Vale. Tu scribas, cet. Sic scripsi, quum in Med. sit: *ill. valde. Et scribas.* In Orellii lectione *valde scribas ad me velim*, displicet *valde* cum *velim* coniungendum. De *vale* cff. quae dicam ad V. 19, 2. *Tu scribas ad me velim* est formula toties in his epistolis obvia, ut ineptum sit exemplis eam munire.

Si se gessere. De hac perfecti terminatione disputavit Haasius ad Reysigii Scholas, adn. 269. Longe plurimis locis apud Ciceronem librariis debetur et altera ex optimis codd. est restituta, ut Fam. IX. 21, 3 *fuerunt*, ibid. 25, 1 *reddiderunt*, utrumque e Mediceo. Temere Orellius ad Orat. § 12 et ad II de Divin. 119 ubique corruptam existumabat. Cau-

strarunt. Vale. Tu scribas ad me velim de gladiatoribus, sed ita, bene si rem gerunt; non quaero, male si se gessere.

---

1 *Valde scribas* —

---

tius Osannus in Exc. XX ad ll. de Repb. eam certe in epistolis Tullianis ferendam esse concedit. Cf. quoque Zumpt. ad Verr. L. I. 15. Hic tamen fortasse scrib. *male si cessit,* quum Med. det: *male sic egisse.*

VIII. b. (*A. U. C.* 699.)

1. Apenas vix discesserat, quum epistola. Quid ais? putasne fore, ut legem non ferat? Dic, oro te, clarius; vix enim mihi exaudisse videor. Verum statim fac ut sciam, si modo tibi est commodum. Ludis quidem quoniam dies est additus, eo etiam melius hic eum diem cum Dionysio conteremus. 2. De Trebonio prorsus tibi assentior. De Domitio,

Σύκῳ, μὰ τὴν Δήμητρα, σῦκον οὐδὲ ἓν
Οὕτως ὅμοιον γέγονεν,

quam est ista *περίστασις* nostrae, vel quod ab iisdem, vel quod praeter opinionem, vel quod viri boni nusquam. Unum dissimile, quod huic merito. Nam de ipso casu nescio an illud melius Quid enim hoc miserius, quam eum, qui tot annos, quot habet, designatus consul fuerit, fieri consulem non posse? praesertim quum aut solus aut certe non plus quam cum altero petat. Si vero id est, quod nescio an sit, ut non mi-

---

§ 1. *Apenas.* Nomen tabellarii in codd. corruptum legitur *Aperias.*

Ut legem non ferat. Quam legem dicat, quemve latorem ignoramus.

Hic ut videtur in Tusculano, quum *quotidie* literas ab Attico exspectet § 4. Cf. de Gruber, p. 7.

Cum Dionysio. Vid. ep. 11, 2. Orellius in Onom. p. 223 hos locos cum IV, 13, 1 et 15, 1 refert ad aliquem Attici libertum; multo plures ex his epistt. ad alium Ciceronis servum literatum. Ex uno homine duos ne fecerit metuo.

§ 2. *De Trebonio prorsus tibi assentior* eum in tribunatu cum Caesare et Pompeio coniunctum fore. *De Domitio* Cn. f. Cn. n. Ahenobarbo spe consulatus deiecto. *Merito* hoc Domitio accidisse Cicero scribit, quod ille minatus erat se consulem Caesari ademptu-rum esse exercitum. Cf. Suet. Caes. 24.

σύκῳ κτλ. Proverbium ὁμοιότερος σύκου ab aliquo comico ita exornatum in compendium redegit senex apud Theophrastum, Char. 5 φῆσαι σύκου ὁμοιότερα εἶναι τῷ πατρί.

An illud melius, ɔ: an exsilium quod mihi contigit melius sit, quam repulsa, quam Domitius tulit.

Hoc miserius, quam eum — non posse? Hoc quodammodo abundat, ut in Cic. Verr. IV. 77. *Quid hoc tota Sicilia est clarius, quam omnes Segestae matronas convenisse,* ad q. l. cf. Zumptii adnot.

Qui tot annos, quot habet, designatus consul fuerit ɔ: cui per totam vitam consulatus destinabatur, quoniam Ahenobarbi quinquies iam consules fuerant. Quod *solus* aut *cum altero* petere dicitur, id accipiendum de candidatis plebeiis. Nam reipb. tempore Domitii erant plebeii. Cf. Mommsen, röm. Forsch. I. p. 73 sq.

nus longas iam in codicillorum fastis futurorum consulum paginulas habeant quam factorum, quid illo miserius nisi res publica? in qua ne speratur quidem melius quidquam. 3. De Natta ex tuis primum scivi literis; oderam hominem. De poëmate quod quaeris, quid si cupiat effugere? quid? sinas? De Fabio Lusco quod eram exorsus, homo peramans semper nostri fuit, nec mihi unquam odio. Satis enim acutus et permodestus ac bonae frugi. Eum quia non videbam, abesse putabam; audivi ex Gavio hoc Firmano Romae esse hominem et fuisse assiduum. Percussit animum. Dices: tantulane causa? Permulta ad me detulerat non dubia de Firmanis fratribus. Quid sit quod se a me removerit, si modo removit, ignoro. 4. De eo, quod me mones, ut et πολιτικῶς me geram et τὴν ἔσω γραμμὴν teneam, ita faciam. Sed opus est maiore prudentia, quam a te, ut soleo, petam. Tu velim de Fabio, si quem habes aditum, odorere et istum convivam tuum degustes et ad me de his rebus et de omnibus quotidie scribas. Ubi nihil erit, quod scribas, id ipsum scribito. Cura ut valeas.

5 *exosus* — 6 *mi* — 10 *removit* — 13 *e Fabio* —

In codicillorum fastis. In libellis, quos Caesar, Pompeius, Crassus fastorum loco componunt.

Quid illo miserius nisi res publica? ɔ: resp., quae consules accipere debet illorum arbitratu, miserior etiam est, quam Domitius, quem consulem fieri nolunt.

§ 3. *De Natta.* De hoc L. Murenae privigno et fratre uxoris P. Clodii vid. Cic. Mur. 73 et p. Dom. 118 et 134, unde discimus, cur Cicero eum oderit.

De poëmate — sinas? Cogitandum videtur de poëmate *de temporibus suis*, quod iam ante a. 700 editum est. Vid. ad Q. fr. II. 9 init. 16, 5. III. 1, 24. Fam. I. 9, 23. Wielandius II. p. 471 sq. suspicatur Ciceronem aliquid in laudem Caesaris composuisse, de quo amicum interroget possitne tuto exire.

Quod eram exorsus. Una cum cod. Y evanuit Bosianum *quod eram exosus*, in quo explicando frustra opera posita est. Optime veram scripturam interpretatur Gronovius: "quod institueram in superiori quadam epistola tecum agere et non absolvi."

Bonae frugi. Inferiori conditionis hominibus hanc laudem tribui solere observat Gronovius, Obss. I. 17. Cf. Att. VII. 4, 1. Fam. XIII. 70.

Percussit animum. Vid. ad VI. 9, 1. Similiter Ter. Andr. I. 1, 98.

De Firmanis fratribus. Fortasse de ipso illo Gavio eiusque fratre, Ciceroni infestis.

Quid sit quod se a me removerit ɔ: cur me reversum in urbem non adierit. Coniunctivum restitui e necessaria correctione. Fortasse in archetypo erat: *remorit*, ut Ernestus edidit.

§ 4. τὴν ἔσω γραμμὴν, lineam interiorem. Est quasi dicat: — *ut medium teneam*, potentibus neque prorsus assentiar, neque stulte repugnem. Metaphoram a stadio desumtam copiose expl. Salmasius ad Solinum p. 642 seqq.

Odorere — degustes. Utrumque vocabulum a sensibus ad res mente percipiendas eleganter transfertur. Similiter *odorari* ponitur Att. IV. 14, 2 et XIV. 22, 1. Attici *convivam* frustra opinor investigabimus. Pro *e Fabio* scripsi *de Fabio*, quod rectius dicitur *odorari de aliquo*, quam *ex aliquo*. In Med. vitiose scriptum *et Fabio* non minus hoc quam illo modo emendari posse videtur.

IX. (*A. U. C.* 699.)

1. Sane velim scire, num censum impediant tribuni diebus vitiandis — est enim hic rumor — totaque de censura, quid agant, quid cogitent. Nos hic cum Pompeio fuimus. Multa mecum de re publica sane sibi displicens, ut loquebatur — sic est enim in hoc homine dicendum — Syriam spernens, Hispaniam iactans: hic quoque, ut loquebatur; et opinor usquequaque, de hoc quum dicemus, sit hoc quasi *καὶ τόδε Φωκυλίδου.* Tibi etiam gratias agebat, quod signa componenda suscepisses; in nos vero suavissime hercule est effusus. Venit etiam ad me in Cumanum. Etsi nihil minus velle mihi visus est, quam Messalam con-

---

9 *hercule effusus* — 10 *in Cumanum a se. Nihil* —

---

§ 1. *Censum.* Recte ex h. l. statuunt hoc anno censores in civitate fuisse, quos fore superiore anno Cicero fuerat suspicatus. Vid. sup. 2, 6. Fuisse autem M. Valerium Messalam M. F. Nigrum, cos. a. 693. Sigonius satis probabiliter coniecit, cui collegam addunt in fastis P. Servilium Vatiam Isauricum, cos. a. 675.

Diebus vitiandis. Locutio non alibi invenitur, sed tamen bona est, quum *vitiare* sit *vitiosum reddere.* cf. Gell. XIII, 15. Hoc fiebat *obnuntiando,* quo facto omnis cum populo agendi facultas eripiebatur.

Totaque de censura, cet. ɔ: num sinant legem Clodiam, qua censoria notio paene sublata est, vigere. Sustulit eam legem Q. Scipio Metellus consul a. 702. Dio Cassius XL. 57. Lustrum non fuisse conditum suspicari licet ex iis quae Cicero scribit mense Oct. a. 700, h. l. 16, 14 (mihi 8).

Ut loquebatur. Ita dicebat Pompeius, vere an simulate incertum. *Solebat* enim Pompeius *aliud sentire et loqui,* ut Caelius scribit Fam. VIII. 1, 3. Cf. Q. fr. I. 3, 9 *Pompeium simulatorem puto.*

Syriam spernens, Hispaniam iactans ɔ: contemnens provinciam, quae Crasso obvenerat, copiosam, magnifice extollens eam, quam ipse administraturus est. Miror Schutzio placuisse falsam Manutii interpretationem: „*iactans,* ita exagitans, quasi fastidiret." Si sententia hoc postularet, vitiosum *laetans* mutarem in *lacerans.* Sed oppositum *spernens* ostendit verum esse *iactans.*

καὶ τόδε Φωκυλίδου. Haec verba Phocylidem praeceptis suis praeponere solitum fuisse e fragmentis apud Strabonem, Stobaeum aliosque apparet. Cff. Poetae lyrici Gr. ex recens. Th. Bergkii altera p. 357 sq. Hinc dicitur de verbis *ut loquebatur* identidem repetendis, ubi Pompeii sermones citantur.

Signa componenda, „in theatro Pompeii, de quo Plutarchus (in Pomp. 52 extr.), Plinius (XXXVI. 115) alii." Manut. Suet. Ner. 46. Dio Cass. XXXIX. 38. Dedicatum est hoc ipso anno. Ludos tum factos recenset Cicero in epist. ad Marium, Fam. VII. 1. E recentioribus, qui urbis topographiam illustrarunt cons. L. Canina (Romae 1831) p. 161—4, Urlichs in descr. urbis III, 3, 40 seqq. Beckerus, Antiq. Rom. 1. p. 675 seqq.

Est effusus. Med. *et effusus.* Vulgo cum Bosio *est* omittunt. Sententia est, quam Gronovius aperuit: „mihi se valde humanum et comem praestitit."

Etsi nihil minus velle mihi visus est. Pro *at si,* quod e Med. affertur, Manutius scripsit *a se,* idque praecedenti sententiae adiecit: *Venit etiam ad me in Cumanum a se.* Quum Bosius idem in cod. Y esse affirmasset, omnes receperunt. Sed satis perspicuum est: *Venit ad me,* et inepte additur *a se.* Mea correctio et facilior est, et particulam addit, qua aegre caremus. *Etsi* = sed, ut V. 4, 4. IX. 7, 5 X. 8, 9 et saepius.

Messalam. Est M. Valerius Messala, qui sequenti anno consulatum petiit. h. l. 17, 3. et post plura interregna a. 702 mense Quintili

sulatum petere; de quo ipso si quid scis, velim scire. 2. Quod Lucceio scribis te nostram gloriam commendaturum, et aedificium nostrum quod crebro invisis, gratum. Quintus frater ad me scripsit se, quoniam Ciceronem suavissimum tecum haberes, ad te Nonis Mai. venturum. Ego me de Cumano movi ante diem v. Kal. Maias. Eo die Neapoli apud Paetum. Ante diem IV. Kal. Maias iens in Pompeianum bene mane haec scripsi.

4 *secum haberet* — 5 *apud L. Paetum, ante diem* —

demum iniit. Pompeius eum petere nolebat, quod favebat Scauro. Cf. ep. 15, 7.

Tecum haberes scripsi de Manutii coni. pro inepto *secum haberet.* Hoc enim recepto sequeretur, ut Quintus non venisset ad Atticum, nisi filium domi suae habuisset. Verbis emendatis Quintus dicitur Atticum adire velle, ut filium suum ibi viseret. Eum apud avunculum fuisse ex ep. 7 h. l. apparet.

Paetum. Ad hunc scriptae sunt epistt. ad Fam. IX. 15—26. Vulgo editur *L. Paetum,* quum Mss. habeant *Laetum.* Praenomen melius abesse vidit Wesenbergius, Obss. in Sestianam p. 39 et Emend. Epistt. p. 44. Distinctio verborum a Schutzio iam correcta est.

X. (*A. U. C.* 699.)

1. Puteolis magnus est rumor Ptolemaeum esse in regno. Si quid habes certius, velim scire. Ego hic pascor bibliotheca Fausti. Fortasse tu putaras his rebus Puteolanis et Lucrinensibus. Ne ista quidem desunt. Sed mehercule ut a ceteris oblectationibus voluptatum deseror propter

4 *putabas* — 5 *Sed mehercule a cet. obl. ut deseror et voluptatibus* —

§ 1. *Ptolemaeum esse in regno.* Ptolemaeus Auletes regno pulsus Romam confugerat, auxilium a senatu petiturus. Ibi vero multae contentiones, aliis regem omnino reducendum esse negantibus, aliis quo modo hoc faciendum esset, cuive negotium mandaretur dubitantibus. Plurima huius rei mentio fit in epistolis a. 698 ad Lentulum datis, Fam. I. 1—7, ad Q. fr. II. 2. Cf. Cass. Dio XXXIX, 12—16 et 55—62, e recentioribus Middletonus in Vita Ciceronis, cap. 6. Wielandus in interpr. epistt. II. p. 150 seqq. Abekenus op. l. p. 141—3. Rumor non vanus erat; Gabinius enim Syriae procos. adversus senatus auctoritatem regem reduxit.

Bibliotheca Fausti. Faustus, Sullae dictatoris filius, habebat libros, quorum magnam copiam pater Athenis et ex aliis Asiae et Graeciae oppidis in Italiam deportaverat. Cf. Strabo XIII. 1, 54. Plut. in Sulla, 26.

Tu putaras. Codd. et editt. *putabas.* Correxit Wesenbergius, Emend. p. 29.

His rebus P. et L. Ingeniosa memoratur Fulvii Ursini suspicio, pro *his rebus* legendum esse *ostreis.* Sed Romani *cibos* etiam vocabant *res.* Cf. Hor. Sat. II. 6, 110, *bonisque rebus agit laetum convivam.* Iuven. XI. 130 *convivam caveo, qui — res despicit exiguas.* P. Syri sententia: *Bonarum rerum consuetudo pessima est.* Fortasse Cicero nunc tales *res* cogitabat: fortasse ipsam naturam eorum locorum designat *his rebus,* ut fecit in simili loco XII. 9.

Ut a ceteris oblectationibus voluptatum deseror. Sic scripsi de Graevii coni., transpositis ultimis vocabulis. Mss. enim omnes habent *a cet. obl. deseror et voluptatum,* quod e *voluptatibus* corruptum esse non credo. *Deseri a mente* est sup. III. 15, 2, *deseremur potius a re familiari, quam a republica* XVI. 3, 1.

rem publicam, sic literis sustentor et recreor, maloque in illa tua sedecula, quam habes sub imagine Aristotelis, sedere quam in istorum sella curuli, tecumque apud te ambulare quam cum eo, quocum video esse ambulandum. Sed de illa ambulatione fors viderit aut si qui est, qui curet, deus. 2. Nostram ambulationem et Laconicum eaque, quae Cyrea sint, velim, quum poteris, invisas, et urgeas Philotimum ut properet, ut possim tibi aliquid in eo genere respondere. Pompeius in Cumanum Parilibus venit; misit ad me statim, qui salutem nuntiaret. Ad eum postridie mane vadebam, quum haec scripsi.

Quocum video esse ambulandum. Non videtur hoc accipiendum de simplici ambulatione cum Pompeio, sed dicit se Pompeii in re publica asseclam esse debere.

§ 2. *Ambulationem.* Ita vocabant spatium vel sub dio vel etiam tectum, ita dispositum ut hieme plurimum solis, aestate minimum reciperet. Colum. de R. R. I. 6.

Laconicum. Pars caldarii, quam describit G. A. Beckerus in Gallo III. p. 76 sq.

Cyrea, a Cyro architecto (vid. II. 3, 2) descripta.

Philotimum. Alibi quoque hunc Terentiae libertum aedificando praepositum videmus, ut II. 4, 7. ad Q. fr. III. 1, 6.

Ut possim tibi aliquid in eo genere respondere. Haec obscura. Indicavit, non expedivit Peerlk. ad Hor. Sat. p. 135. Vitium quaero in ultimo verbo, tollendumque puto corrigendo *reponere* ɔ: reddere. Eodem modo hoc verbum posuit in ep. 9. L. I ad Fam. § 19: *Cur laudarim* (Vatinium), *peto a te ut id a me non requiras, ne tibi ego idem reponam.*

Vadebam ɔ: iturus eram. cf. ad I, 5, 4.

XI. (*A. U. C.* 699.)

1. Delectarunt me epistolae tuae, quas accepi uno tempore duas ante diem II. Kal. Perge reliqua. Gestio scire ista omnia. Etiam illud cuiusmodi sit velim perspicias; potes a Demetrio. Dixit mihi Pompeius Crassum a se in Albano exspectari ante diem IV. Kal.; is quum venisset, Romam esse statim venturos, ut rationes cum publicanis putarent. Quaesivi, gladiatoribusne? Respondit, antequam inducerentur. Id cuiusmodi sit, aut nunc, si scies, aut quum is Romam venerit, ad me mittas velim. 2. Nos hic voramus literas cum homine mirifico — ita mehercule sententio — Dionysio, qui te omnesque vos salutat. *Οὐδὲν γλυκύτερον ἢ πάντ᾽ εἰδέναι.* quare, ut homini curioso, ita perscribe ad me, quid

---

§ 1. *Ante diem II Kal.* Quod Mediceus aliique libri dant *a. d. V Kal.*, verum esse non potest, quoniam tum huius rei mentio esset facta in epist. 9 a. d. IV Kal. Maias scripta. Manutius propterea temptavit *ante diem II Kal.* Sed eum diem Cicero vocat *pridie Kal.* cf. II. 2, 3. 9, 4. III. 7 extr., 14 extr. cet. Itaque legatur potius *a. d. III Kal.*

Perge reliqua. Vid. quae monui ad III. 15, 5.

A Demetrio. Pompeii liberto, qui apud patronum summa auctoritate erat. Plin. H. N. XXXV. 200. Plut. in Pomp. 40.

Antequam inducerentur. Gladiatores inducuntur, quum populo spectandi dantur. Cf. de opt. gen. oratt. 17, p. Sest. 134.

§ 2. Οὐδὲν — εἰδέναι. Meinekius in Fragm. Com. Gr. IV. p. 610 adiecit ante ἢ verbum ἐστιν, et senarium comico tribuit, quem in

primus dies, quid secundus, quid censores, quid Appius, quid illa populi Appuleia. Denique etiam quid a te fiat, ad me velim scribas. Non enim — ut vere loquamur — tam rebus novis quam tuis literis delector. Ego mecum praeter Dionysium duxi neminem; nec metuo tamen, ne mihi sermo desit. † Abs te opere delector. Tu Lucceio nostrum librum dabis. Demetrii Magnetis tibi mitto, statim ut sit qui a te mihi epistolam referat.

4 *eduxi* —

ed. min. p. 1015. Menandrum esse statuit.

Quid primus dies, quid secundus, ludorum opinor.

Quid Appius. Num consulatum in proximum annum petiturus sit.

Illa populi Appuleia. Designari videtur P. Clodius, qui non secus atque olim Appuleius Saturninus infimam plebem ad seditionem excitabat. Dicit autem *Appuleiam,* ut mores hominis molles atque effeminatos notet. Sic ex *Egilio* facta est *Egilia* in dicto Opimii in lib. II de Orat., 277. Alia exempla huius fem. gen. in nominibus collegerunt Freinsh. ad Curt. VIII. 1. Ern. ad Tac. Ann. VI. 5. Teuffel. ad Aristoph. Nub. 680. Horatii *Pediatiam* in Sat. I. 8, 39 ex eo numero eximendam cum Doederleinio puto.

† *Abs te opere delector.* Haec vel turpiter corrupta vel misere truncata sunt. In loco desperato non displicet Orellii suspicio, qui nomen proprium in his latere censebat scriptumque olim fuisse: *Aristotele* [*magnopere*] *delector.* Huius enim scripta e bibliotheca Fausti Cicero tunc in manibus habere poterat, quum versaretur in libris de Oratore (ep. 13, 2) et de Republica (14, 1) commentandis.

Nostrum librum, commentarios rerum suarum, quos se confecturum promiserat Lucceio, Fam. V. 12, 10.

Demetrii Magnetis librum. Cf. ad VIII. 11, 7.

XII. (*A. U. C.* 699.)

Egnatius Romae est. Sed ego cum eo de re Halimeti vehementer Antii egi. Graviter se acturum cum Aquilio confirmavit. Videbis ergo hominem, si voles. Macroni vix videor praesto esse (posse). Idibus enim auctionem Larini video, et biduum praeterea. Id tu, quoniam Macronem tanti facis, ignoscas mihi velim. Sed, si me diligis, postridie Kalend. coena apud me cum Pilia. Prorsus id facies. Kalend. cogito in hortis Crassipedis, quasi in deversorio, coenare. Facio fraudem senatus consulto.

4 *praesto: esse Idibus enim* — 6 *mi* —

Egnatius. De personis et rebus ignotis, de quibus in hac epistola agitur, nihil dicam.

Macroni vix videor praesto esse. Post haec desideratur v. *posse,* quod Malaspina in cod. Anton. se vidisse testatur.

Idibus, quod in edit. Iens. primum additum est, Hofmanno p. 53 sq. ex interpolatione accessisse, mihi plane necessarium esse videtur. Incertum est cuius mensis Idus dicantur, ut epistolae scriptae tempus ignoratur. Certe cogitandae sunt Idus eiusdem mensis, cuius Kalendae paulo post nominantur.

Facio fraudem SCto spectat ad illud SCtum, quo senatores, qui in urbe erant, in senatum venire cogebantur, nisi iustam excusationem afferrent. Cf. Phil. I. 5. Cicero urbem non ingressus, sed in hortis illis manens eludebat illud.

Inde domum coenatus, ut sim mane praesto Miloni. Ibi te igitur videbo et promonebo. Domus te nostra tota salutat.

2 *promovebo* —

Ut sim mane praesto Miloni non de opera in iudicio pro Milone ponenda dictum puto. *Praesto esse* in omni re dici ex his locis perspicitur, IV. 1, 4. 13, I. V. 13, 1. VIII. 15, 2. IX. 16, 3. X. 8, 3.

Promovebo a Tunstallo p. 97 explicatur: „inde ɔ: e Milonis domo te deducam ad me coenatum. Ernestus id probavit. Melius I. F. Gronovius: „Lege *et promerebor*, satisfaciam tibi vel omnia faciam ut placeam tibi irato ob Macronem destitutum." Cicero *promerendi* verbo absolute utitur p. Mur. 70. Off. II. 53. Id verum puto. Scripsi tamen e Torn. Lamb. *promonebo*. De Med. non satis constat.

XIII. (*A. U. C.* 699.)

1. Nos in Tusculanum venisse a. d. XVII. Kal. Decembr. video te scire. Ibi Dionysius nobis praesto fuit. Romae a. d. XIII. Kalend. volumus esse. Quid dico, volumus? Immo vero cogimur. Milonis nuptiae. Comitiorum nonnulla opinio est; † ergo, ut sit rata. Afuisse me in altercationibus, quas in senatu factas audio, fero non moleste; nam aut defendissem, quod non placeret, aut defuissem, cui non oporteret. Sed mehercule velim res istas et praesentem statum rei publicae et quo animo consules ferant hunc *σκυλμόν* scribas ad me, quantum pote. Valde sum *ὀξύπεινος*, et, si quaeris, omnia mihi sunt suspecta. 2. Crassum quidem nostrum minore dignitate aiunt profectum paludatum, quam olim aequalem eius L. Paullum, item iterum consulem. O hominem nequam! De

4 *nuptiae; comitiorum nonnulla opinio est. Ego, ut sit rata, afuisse* — 9 *rescribas* — *pot' est* — 12 *Paullum, iterum consulem.*

§ 1. *Milonis nuptiae* cet. Melius distinguendo locum partim sanavi. Pleraque autem nec alii expediverunt, nec Kochius scribendo l.l. p. 12: *Ego — at secreto — afuisse* cet. Intelligerem sic scripta: *Immo vero cogimur Milonis nuptiis. Comitiorum nonnulla opinio est. Vereor, ut sit rata. Abfuisse me* cet.

σκυλμόν ɔ: ὄχλον, perturbationem. In Hesychii Lexico invenies *σκύλλειν, τὸ τοῖς ὄνυξι σπᾷν — σκύλλου. ἐνοχλοῦ — σκύλσις . . . . ταραχή.*

Quantum pote in familiari sermone dicebatur pro *quantum potest*, idque pro *quantum fieri potest*, ut non raro *potest* pro *fieri potest* ponitur. Cf. Madv. ad Fin. p. 767, qui citat ex his epistt. V. 17, 4. XII. 23, 1 et 40, 2. Etiam V. 13, 3 non minus recte e Med. scribitur *si quid potest*, quam e marg. Crat. *si quid potes*.

§ 2. *Paludatum.* Crassus in extremo consulatu altero indutus paludamento imperatorio in provinciam abiit, ita significans se bellum adversus Parthos gesturum esse. Cf. Liv. XXI. 63. Profectus est autem minore dignitate quam olim L. Aemilius Paullus, cuius in Macedoniam iter maior quam solita hominum frequentia celebravit, Liv. XLV. 22 extr: at Crassus abiit dirarum C. Ateii Capitonis trib. pl. obnuntiatione neglecta, nullis hominum studiis comitatus. Cic. de Divin. I. 29.

Item iterum consulem. Hoc latere in scriptura libri Medicei *item T. terum cons. s.* vidit Buchelerus Mus. Rhen. XI. p. 530. Vulgo omittunt *item*, quod additur quoniam hac

libris oratoriis factum est a me diligenter. Diu multumque in manibus fuerunt; describas licet. Illud etiam te rogo, *τὴν παροῦσαν κατάστασιν τυπωδῶς*, ne istuc hospes veniam.

---

quoque in re comparantur Crassus et L. Paullus.

De libris oratoriis. Dicit libros de Oratore tres, quos hoc anno in villis suis perfecerat.

Diu multumque ɔ: per longum tempus et assidue. Orat. 1.

τὴν π. κ. τ. ɔ: ut praesentem statum rei publicae summatim describas.

XIV. (*A. U. C.* 700.)

1. Vestorius noster me per literas fecit certiorem te Roma a. d. VI. Id. Mai. [putare] profectum esse, tardius quam dixerat, quod minus valuisses. Si iam melius vales, vehementer gaudeo. Velim domum ad te scribas, ut mihi tui libri pateant non secus ac si ipse adesses, quum ceteri, tum Varronis. Est enim mihi utendum quibusdam rebus ex his libris ad eos, quos in manibus habeo, quos, ut spero, tibi valde probabo. 2. Tu velim, si quid forte novi habes, maxime a Quinto fratre, deinde a C. Caesare, et si quid forte de comitiis, de re publica — soles enim tu haec festive odorari — scribas ad me; si nihil habebis, tamen scribas aliquid. Nunquam enim mihi tua epistola aut intempestiva aut loquax visa est. Maxime autem rogo rebus tuis totoque itinere ex sententia confecto nos quam primum revisas. Dionysium iube salvere. Cura ut valeas.

---

3 *putare* sine uncis. — 10 *festine* — *nil* —

---

§ 1. *Te Roma — [putare] profectum esse.* Scelusi v. *putare*, quod sententiam corrumpit, non plane probans Lambini correctionem: *Puto te profectum esse* cet.

Pro *dixerat* paene scripsi *dixeras*, ut Faernus volebat. Sed id quod Vestorius *per literas* nunciavit, potest quoque opponi ei, quod ante *dixerat*.

Mox *domum ad te* est i. q. *domum tuam.* Cf. XII. 11 *domum ad se venisse.* Caes. B. C. I. 53 *magni domum concursus ad Afranium fiebant.*

Ad eos, quos in manibus habeo. Libros de republica. Cf. 16, 2 sq. ad Q. fr. II. 14, 1. III. 5, 1. Eos cupit *probare* Attico ɔ: efficere ut Atticus eos approbet.

§ 2. *Festive* e Med. corr. revocavi pro *festine*, quod Or. e Med. pr. scripsit. Illud aptum est pro *acute;* hoc nusquam alibi pro *festinanter* ponitur. *Nihil* recte in Med. correctum puto.

Ex sententia ɔ: ex animi sententia, quemadmodum cupiebas. Sic V. 21, 1, ad Q. fr. II. 14, 1.

XV. (*A. U. C.* 700.)

1. De Eutychide gratum, qui vetere praenomine, novo nomine T. erit Caecilius, ut est ex me et ex te iunctus Dionysius, M. Pomponius. Valde

---

§ 1 *De Eutychide gratum.* sc. quod ille a te libertate donabitur. cf. epist. 16, 15 (mihi 9).

Vetere praenomine, novo nomine. Ernestus *tuo* excidisse suspicatur, quod optime post *nomine* collocabitur. Praeterea cf. inscriptio epist. 20. lib. III. — *Dionysius* ille, qui ma-

mehercule mihi gratum est Eutychidem tuam erga me benevolentiam cognosse, suam illam in meo dolore συμπάθειαν neque tum mihi obscuram neque post ingratam fuisse. 2. Iter Asiaticum tuum puto tibi suscipiendum fuisse. Nunquam enim tu sine iustissima causa tam longe a tot tuis et hominibus et rebus carissimis et suavissimis abesse voluisses. Sed humanitatem tuam amoremque in tuos reditus celeritas declarabit. Sed vereor, ne lepore suo detineat (te) diutius rhetor Clodius et homo pereruditus, ut aiunt, et nunc quidem deditus Graecis literis Pituanius. Sed, si vis homo esse, recipe te ad nos, ad quod tempus confirmasti. Cum illis tamen, quum salvi venerint, Romae vivere licebit. 3. Avere te scribis accipere aliquid a me literarum; dedi, ac multis quidem de rebus, ἡμερολεγδὸν perscripta omnia, sed [ut coniicio] quoniam mihi non videris in Epiro diu fuisse, redditas tibi non arbitror. Genus autem mearum ad te quidem literarum eiusmodi fere est, ut non libeat cuiquam dare, nisi de quo exploratum sit tibi eum redditurum. 4. Nunc Romanas res accipe. A. d. III. Non. Quint. Sufenas et Cato absoluti, Procilius

1 *mihi gratum, si Eutychides — cognoscet et suam* — 7 *lepore te suo* — 12 *ut coniicio* —

numissus M. Pomponius Dionysius est factus, fuerat servus communis M. Tullii et T. Pomponii; alterius praenomen accepit, alterius nomen.

Valde mehercule mihi gratum est Eutychidem — cognosse. Scripsi de Bucheleri coniectura valde probabili. Vulgo exigua librorum scriptorum auctoritate editur: — *Gratum, si Eutychides — cognoscet.* Sed verba nondum sanata sunt. Nam quid quaeso intererat Ciceronis illum hominem cognovisse, Atticum Ciceroni bene velle? et cur *benevolentiam* dixit, quum *amorem* dicere deberet? Praeclare Gronovius vidit pro *tuam erga me* scribendum esse *meam erga se.*

§ 2. *Iter Asiaticum* cet. Ep. 16, 15 (9) amicum obiurgat, quod in Asiam abiit. Interim Atticus per literas se purgaverat. Paulo post cum Ern. verba sic emendanda iudico: *a tot tuis et hominibus carissimis et rebus suavissimis.*

Rhetor Clodius. Qui legerit, quae de huius hominis dicacitate Suetonius refert de clar. 5, ironice loqui Ciceronem videbit. Neque aliter accipienda sunt, quae de Pituanio afferuntur. Ego certe *Graecas literas* non dici puto literas politioris humanitatis, sed chartas pertinentes ad negotia, quorum causa et Clodius et Pituanius in Asia tum erant. Si non lepide, sed aperte scribere voluisset, Cicero scripsisset *Graecis scriptionibus* aut *rationibus.* Paulo ante *te* in Med. omissum Bosius post *lepore* addidit, ego collocavi post *detineat.*

Pituanius. Frustra in hoc nomine multi haerent. Romanum nomen fuisse scimus e Taciti Ann. II. 32. Quod unum nobis, ubi de homine ignoto sermo est, sufficit. Orellius qui olim hic voc. Graecum latere, omniaque ad unum Sex. Clodium referenda putabat, postea sententiam mutavit. Praeter Clodium alterum nominari debere plurales numeri *cum illis* et *salvi* ostendunt.

Si vis homo esse. Cf. ad II. 2, 2.

Cum illis tamen cet. 5: etsi nunc citius eos relinques, tamen cet. Male ediderunt *tum* pro *tamen.*

§ 3. [*Ut coniicio*]. Merito quaerit Ern. quis dicat *ut coniicio — non arbitror.* Non dubitavi inepta verba ut spuria notare.

§ 4. *A. d.* III *Non. Quint.* Manutius fallitur hunc fuisse diem nefastum putans, ideoque III e IV corruptum coniiciens. In antiquis Calendariis hic dies notatur NP., qua sigla dies intercisus sive partim fastus partim nefastus indicatur.

Sufenas et Cato absoluti. De Sufena nihil

condemnatus. Ex quo intellectum est τριςαρειοπαγίτας ambitum, comitia, interregnum, maiestatem, totam denique rem publicam flocci non facere. Debemus patremfamilias domi suae occidere nolle, neque tamen id ipsum abunde; nam absolverunt XXII., condemnarunt XXIIX. Publius sane diserto epilogo criminans mentes iudicum moverat. Hortalus in ea causa fuit, cuiusmodi solet. Nos verbum nullum. Verita est enim pusilla, quae nunc laborat, ne animum Publii offenderet. 5. His rebus actis Reatini me ad sua τέμπη duxerunt, ut agerem causam contra Interamnates apud consulem et decem legatos, quod lacus Velinus a M' Curio emis-

---

7 *ne † animi in Publio —*

---

constat. Fortasse idem est, qui a. 705 praeturam gessit. Cf. Att. VIII. 15, 3. Erat autem cognomen Noniorum. De C. Catone dicam ad ep. 16, 5.

Procilius condemnatus. Perperam Manutius hunc in idem iudicium, quo Sufenas et Cato, adductum fuisse statuit. Caedis reum fuisse sequentia aperte declarant eodemque pertinet quod legimus ep. 18, 3 (vulgo 16, 11): *nec posthac quisquam damnabitur, nisi qui hominem occiderit.*

τριςαρειοπαγίτας. Ter Ariopagitas, plus quam Ariopagitas. Simili acerbitate iudices in causa Clodiana I. 16, 5 *praeclaros Ariopagitas* appellat.

Ambitum, qui tum maxime ardebat, § 7. Atque ut largitioni maior campus aperiretur, differebantur *comitia* et quum non adessent magistratus, ad *interregnum* res veniebat; quibus omnibus *maiestas* populi Romani imminuebatur et *summa res publica* in ultimum adducebatur discrimen. Haec omnia iudices qui vindicare debuerant, Sufenae et Catonis absolutione impune ut fierent permiserunt.

Debemus — nolle cum Med. aliisq. libris retinui, sed non diffiteor magis mihi probari Malaspinae iudicium, qui vetustis libris Anton. et Faern. auctoribus et sententia postulante *debemus* summovendum dixit. Si tollitur τριςαρειοπαγίτας erit subiectum inf. *nolle* et *abunde* ad idem verbum pertinet; si servatur *debemus,* illud ipsum *abunde nolle* pendebit a *debemus,* quod paene absurdam facit sententiam. Quare illud *debemus* delevissem, nisi simul *occidere* in *occidi* esset mutandum.

Publius Clodius accusavit Procilium, *Hortalus* sive Hortensius (II. 25, 1) splendide defendit: Cicero quum reum defendere cogitaret, consilium mutavit motus precibus filiae aegrotantis, quae verebatur ne forte gravius quid in accusatorem dicens animum P. Clodii offenderet. Haec est ni fallor, loci sententia. In ultimis scribendis non discessi a codd. qui habent: *ne animum Publio offenderet,* nisi quod in *Publio* ultimam literam e prima sequentis vocis male repetitam delevi. *Offenderet,* nimirum si ego in hac causa verba fecissem, non deterius est, quam *offenderem.*

§ 5. Quum lacus Velinus saepe agrum Reatinum inundaret, M'. Curius monte interciso aquam in fl. Nar (hodie *la Nera*) deduxit. Ita ager Reatinus fertilissimus est factus tantaque erat amoenitate, ut incolae *Tempe* appellarent, et a Caesare Vopisco *Italiae sumen* dictus sit, Varro de R. R. I. 7 extr. Interamnates autem, quum nimia saepe aquarum copia premerentur, saepius id egerunt, ut Reatini decursum Velini obstruere cogerentur. Hi Ciceroni, in cuius fide erat illa praefectura, p. Scauro § 27, causam suam commendarunt. Cf. etiam Varro de R. R. III. 2, qui eandem hanc controversiam verbo memorat. Sub Tiberio eadem quaestio in senatu agitata est. Tacit. Ann. I. 79. Sed nihil mutatum. Lacus Velinus adhuc de monte decidit efficitque magnificum catarracten (*la caduta delle marmore, de waterval van Terni*), quem Byronus digne cecinit (Childe Harold, L. IV. st. 69—72), pictores certatim depingunt. Cf. Niebuhrius, Hist. Rom. III. 486 sq.

Apud consulem. Appium Claudium, quem in hac re Varro l. c. nominat.

A M' Curio. C. G. Zumptius coniecit agi de illo M' Curio, qui a. 693 quaestor urbanus, a. 696 tribunus pl. fuit. Vid. Cic. p. Flacco, 30. ad Q. fr. I. 4, 3. Sed nobis non persuasit, sequimurque Niebuhrium haec re-

sus interciso monte in Nar defluit; ex quo est illa siccata et humida tamen modice Rosea. Vixi cum Axio, qui etiam me ad Septem aquas duxit. 6. Redii Romam Fonteii causa a. d. VII. Idus Quint. Veni in spectaculum, primum magno et aequabili plausu — sed hoc ne curaris; ego ineptus, qui scripserim —, deinde Antiphonti operam. Is erat ante manumissus quam productus. Ne diutius pendeas, palmam tulit. Sed nihil tam pusillum, nihil tam sine voce, nihil tam verum. Haec tu tecum habeto. In Andromacha tamen maior fuit quam Astyanax, in ceteris parem habuit neminem. Quaeris nunc de Arbuscula: valde placuit. Ludi magnifici et grati. Venatio in aliud tempus dilata. 7. Sequere nunc me in campum. Ardet ambitus; *σῆμα δέ τοι ἐρέω.* Fenus ex triente Idib.

---

2 *Rosia — cum Axio. Quin etiam* — 7 *nihil tam.... Verum haec* —

---

ferentem ad M' Curium Dentatum, Sabinis oriundum (Schol. orat. p. Sulla p. 364 Or.) et qui in Sabinis vixit (Cic. de Repb. III. 40). Mommsenus in Hist. Rom. I. p. 299 hoc opus eidem vindicat.

In Nar defluit. Tac. Ann. I. 79 habet acc. *Narem.* Cicero si scripsit *Nar,* quod cod. Med. praebet, secutus est usum Sabinorum, apud quos *nar* est *sulphur.* Cf. Serv. ad Aen. VII. 517 *sulfurea Nar albus aqua.*

Rosea. „Rosea in agro Reatino campus appellatur, quod in eo arva rore humida semper sunt." Festus. Vergilius Aen. VII. 712 memorat quoque *Rosea rura Velini.* Nomen antiquam formam retinuit, quum postea a *rore* adiectiva fingerentur *roreus* et *roscidus.* Hodieque ille tractus appellatur *le Roscie.*

Vixi cum Axio. Q. Axii senatoris villa Reatina ad lacum Velini memoratur apud Varronem l.l. Pro *quin etiam* dedi cum Man. et Lamb. *qui etiam,* quod Wesenbergius Emend. Epistt. p. 123 ideo probat, quod gradatio in his sit nulla. *Vivere cum aliquo* = esse apud aliquem. Cf. X. 7, 3. XIV. 20, 4.

Ad septem aquas. Alium lacum in agro Reatino, quem hodie vocant *lago di S. Susanna,* ubi fortasse Axius aliam villam habebat. Sunt τὰ ἑπτὰ ὕδατα Dionysii Hal. I. 14.

§ 6. *Fonteii causa.* Quae fuerit ignoramus. Temere Corradus suspicatur hic mentionem fieri *Pomptinii,* qui tum volebat triumphare ep. 16, 12, (mihi 18, 4) et cui Cicero favebat, Q. fr. III. 4, 6.

Aequabili plausu ɔ: constanti, non interrupto sibilis. Cf. Kritz. ad Sal. Iug. 43, 1. Cogitando supplendum *exceptus sum.*

Antiphonti operam. Operam dare alicui est aliquem audire Fam. VII. 1, 3. Ruhnk. ad Ter. Phorm. I. 2, 12. Antipho erat histrio, quem dominus manumiserat antequam in scenam prodierat, de eius virtute securus, quum contra fieri soleret.

Pendeas ɔ: dubius sis. Libenter Cicero huic verbo, ubi dubitandi vim habet, addit genitivum *animi.*

Nihil tam verum. Bosius *nihil tam...... Verum haec* cet. distinxit, aliquid consulto omissum putans. Simplex in agendo veritas laudari debet (cf. Cic. Brut. 116), sed actor scenicus, qui prorsus ut vulgus loquitur, qui sermonem non decore quodam scenico exornat, ita verus est et sine arte, ut vituperari non laudari debeat. Cf. Quint. I. O. II. 10, 13. Recte Wielandus. E seqq. *maior fuit quam Astyanax,* qui parvus puer erat, apparet *pusillum* dici de Antiphontis statura.

Haec tu tecum habeto. Fam. VII. 25, 2. *Secreto haec audi: tecum habeto: ne Apellae quidem dixeris.*

In ceteris parem habuit neminem, ɔ: inter ceteros histriones nemo erat tam pusillus.

Arbuscula, mima, cuius dictum superbum servavit Horat. Sat. I. 10, 76.

Venatio. Postridie ludos Apollinares fieri solebat. XVI. 4, 1.

§ 7. *Fenus ex triente — factum erat bessibus.* Idem narrat in ep. 15, II. ad Q. fr., paucis diebus ante hanc data, his verbis: *Ambitus redit immanis. Nunquam fuit par. Id.*

Quint. factum erat bessibus. Dices: istuc quidem non moleste fero. O virum! o civem! Memmium Caesaris omnes opes confirmant. Cum eo Domitium consules iunxerunt; qua pactione, epistolae committere non audeo. Pompeius fremit, queritur, Scauro studet; sed utrum fronte an mente dubitatur. Ἐξοχὴ in nullo est; pecunia omnium dignitatem exaequat. Messala languet; non quo aut animus desit aut amici, sed coitio consulum et Pompeius obsunt. Ea comitia puto fore ut ducantur. Tribunicii candidati iurarunt se arbitrio Catonis petituros. Apud eum HS. quingena deposuerunt, ut, qui a Catone damnatus esset, id perderet et competitoribus tribueretur. 8. Haec ego pridie scribebam, quam comitia fore putabantur. Sed ad te v. Kal. Sext. si facta erunt et tabellarius non erit profectus, tota comitia perscribam; quae si, ut putantur, gratuita fuerint, plus unus Cato potuerit quam omnes (leges omnes)que iudices. 9. Messius defendebatur a nobis e legatione revocatus; nam eum Caesari legarat Appius. Servilius edixit ut adesset. Tribus habet Pomptinam, Velinam,

13 *quam omnes quidem iudices.*

Quint. fenus fuit — S — ex = =, quarum notarum explicatio petenda est e L. Volusii Maeciani libello de Asse in Corp. iuris ante Iustin. edit. Bonn. 1835, p. 183, § 2 et 11. Fenus igitur duplicatum est (van 4°/₀ tot 8°/₀), quum candidati vel dura hac conditione numos sumerent mutuos, quos populo dividerent.

Dices: istuc quidem non moleste fero. Tangit amicum, a lucro faciundo minime alienum.

Qua pactione, cet. Ipse Memmius mox patefecit, ad Q. fr. III. 1, 16, ut Cicero tuto eam rem Attico nuntiare posset, quod fecit ep. 18, 2 (mihi 17, 2).

Scauro studet. Pompeius eum postea abiecit. Q. fr. III. 8, 3.

Messala languet. Q. fr. II. 15*b*, 4. *Messala flaccet.*

Coitio consulum. Breviter ita appellat coitionem candidatorum, Memmii et Domitii, quibus consules favebant.

Ducantur ɔ: prorogentur. Saepius dilata esse novimus ex epistt. ad Q. fr.

Arbitrio Catonis. Plin. Hist. nat. praef. § 9. *Cum apud Catonem, illum ambitus hostem et repulsis tanquam honoribus ineptis* (scr. *adeptis* vel *indeptis*, quod e nonnullis libris citatur) *gaudentem, flagrantibus comitiis pecunias deponerent candidati, hoc se facere, quod tum pro innocentia rebus humanis* (hoc quoque corruptum; fortasse scribendum: *quod eo tempore innocentia eius hominis summa esset*) *summum esset, profitebantur. Inde illa nobilis M. Ciceronis suspiratio: O te felicem, M. Porci, a quo rem improbam petere nemo audet!* Cf. ad Q. fr. II. 15*b* extr.

§ 8. *Gratuita.* Opp. comitia *largitione inquinata* de petit. cons. 56. Cf. Leg. III. 39. Planc. 39 quos locos debeo Marklando, Remarks on the epist. ad Brut. p. 58.

Quam omnes (leges omnes)que iudices. Sic Med. nisi quod *qui* scriptum est pro *que*, omissis illis *leges omnes*, quae verba ex epist. ad Q. fr. II. 15*b*, 4, ubi eadem leguntur, Wesenbergius restituit Emend. Epistt. p. 77. Quod omnes editt. occupavit *omnes quidem iudices* pravam sententiam efficit.

§ 9. *Messius*, Pompeii familiaris. IV. 1, 7. VIII. 11*d*, 2. Postulatum eum esse lege Licinia de sodaliciis clare indicant ea, quae sequuntur: *Tribus habet P. V. M.* (quae pessime interpretantur Mongaltius: *Les Tribus P. V. et M. lui sont favorables* et Wielandus: *Er hat drey Zünfte für sich*). Illa enim lege cautum erat, ut ad indicandum accusator quatuor tribus ederet, quarum unam reus reiiceret. Vid. Cic. Planc. 36 cum Schol. Bob. p. 261. Or. et cf. Mommsen. de collegiis p. 61 seq. — Imperf. *defendebatur* consilium indicat.

Macciam. Pugnatur acriter, agitur tamen satis. Deinde me expedio ad Drusum, inde ad Scaurum. Parantur orationibus indices gloriosi. Fortasse accedent etiam consules designati, in quibus si Scaurus non fuerit, in hoc iudicio valde laborabit. 10. Ex Quinti fratris literis suspicor iam eum esse in Britannia. Suspenso animo exspecto quid agat. Illud quidem sumus adepti, quod multis et magnis indiciis possumus iudicare nos Caesari et carissimos et iucundissimos esse. Dionysium velim salvere iubeas et eum roges et hortere ut quam primum veniat, ut possit Ciceronem meum atque etiam me ipsum erudire.

Pugnatur acriter; agitur tamen satis ɔ: etsi adversarii pugnant, ut reus condemnetur, defensionem tamen sedulo paramus; defensio respondebit accusationis vehementiae. Nam *satis agere* plus est quam *nonnihil agere* in Planciana, 83 et contrarium est eius, quod dicitur *nihil agere;* de quo vid. Ruhnk. ad Rut. Lup. p. 120. I. F. Gronovius longe aliter haec interpretatur, *agitur satis* eadem vi nunc dictum accipiens, quam *satagere* et *rerum suarum satagere* apud comicos habere solet. Sed Cicero nunquam ita usurpavit.

Me expedio ad Drusum ɔ: accingo me ad defendendum Drusum, qui a Lucretio reus factus erat 16, 5. Eum de praevaricatione absolutum nuntiat ad Q. fr. II. 16, 3 et h. l. ep. 17, 5 (vulgo 16, 8).

Parantur orationibus indices gloriosi. Gentes Livia et Aemilia Romae erant clarissimae. Itaque Cicero Drusum et Scaurum defendens titulos orationum suarum splendidis nominibus ornare poterat.

XVI. (*A. U. C.* 700.)

In postremis epistolis huius libri mira quaedam observatur confusio, orta e transpositione foliorum codicis archetypi, unde ad omnes libros Mss. transiit, ab editoribus aucta potius quam sublata. Ingeniose Theod. Mommsenus laceras partes composuit atque e tribus epistolis quatuor effecit in disputatione de codice epistolarum Mediceo, quae legitur in Diar. Antiq. 1845, fol. 98 sq. Ex eius dispositione epistola 16 continebit ep. 16, § 1—5, cuius ultima verba: *Senatus consultum, quod hic consules de provinciis fecerunt* QUICUNQUE POSTHAC *non mihi ut* cohaerent cum iis quae vulgo in extrema § 1, ep. 17 leguntur *detur esse valiturum,* si modo *ut detur* in *videtur* corrigas. Sequitur § 2, ep. 17, eique adiungenda sunt, quae in codicibus continuo post verba *Catone praesertim absoluto* sequuntur: *Paccianae epistolae respondi — de Eutychide quid egeris,* quae nunc ad calcem ep. 16, § 13—15 collocata sunt. Ex temporis notatione de iudicio Drusiano § 5, apparet hanc epistolam scriptam esse mense Quintili ineunte. Longum deinde silentium, cuius rationes reddit Cicero § 1, ep. 18. *Puto te existimare,* cet. quae in codd. proxime excipiunt illa: *de Eutychide quid egeris.* Habemus igitur initium epist. 17 et omnia satis recte procedunt, ad illa verba (18, § 3): *et eo magis nunc cociace dictaturam* — quae misere corrupta sunt. Finis autem epistolae, in quo de proximo Attici adventu sermo est, aperte cum initio pugnat, quum contra egregie conspiret cum iis, quae nunc leguntur ep. 17, § 1. Desinit igitur prior pars epistolae in narratione coitionis inter candidatos consulatus factae, quae facile coniungitur cum iis, quae ep. 16, § 6 restabant demptis illis *non mihi ut.* Sententia enim ita procedit: *Memmius — plane refrixerat et eo magis nunc hoc iacet* (∞ Mommseni pro *cociace,* quod est in Med.), *quod* (e Med.) *intelligebamus enunciationem illam Memmii Caesari valde displicere.* Sequuntur reliqua usque ad extrema verba § 8. Nam quominus sequentia in eandem epistolam concludantur, illud maxime obstat, quod quum in § 8 legatur: *Tres candidati fore rei putabantur,* contra § 11 *candidati consulares omnes rei ambitus* dicuntur. Erat igitur ep. 17, scripta Kal. Oct., non ultra verba — *nihil reperio proferenda.* Quae sequuntur § 9—12 a superioribus disiuncta cum § 3, ep. 17, quae in codd.

sequitur, novam faciunt epistolam, ab initio tamen mancam, etiamsi statuas inepta illa: *Nunc ut opinionem habeas rerum, ferendum est* a Lambino codicis ope esse emendata. Scriptam esse mense Octobri exeunte aut ineunte Novembri apparet ex iis, quae de literis e Britannia a. d. IX Kal. Nov. acceptis et de Pomptini triumpho a. d. IV Non. Nov. agendo tradit. Restat § 1, ep. 17 in fine corrupta, cui addenda reliqua pars § 3, ep. 18 inde a verbis *dictaturam fruere*, quamquam de emendatione desperandum est.

Re diu multumque pensitata decrevi disponere verba secundum Mommseni praecepta, eoque minus dubitavi recedere a recepto ordine, quod eum non libris scriptis niti, sed Bosio deberi sciebam. Itaque epistt. 16—18 fragmenta aliter disposita sunt in antiquissimis editionibus, aliter in edit. Lambini priore, aliter in editione Bosii, quem Graevius, Ernestus, Schutzius, Orellius, recentiores omnes secuti sunt. Vid. conspectus ap. Orellium ad calcem huius libri in utravis editione.

1. Occupationum mearum vel hoc signum erit, quod epistola librarii manu est. De epistolarum frequentia te nihil accuso, sed pleraeque tantummodo mihi nuntiabant ubi esses, quod erant abs te; vel etiam significabant recte esse. Quo in genere maxime delectarunt duae, fere eodem tempore abs te Buthroto datae. Scire enim volebam te commode navigasse. Sed haec epistolarum frequentia non tam ubertate sua quam celeritate delectavit. Illa fuit gravis et plena rerum, quam mihi M. Paccius, hospes tuus, reddidit. Ad eam rescribam igitur, et hoc quidem primum: Paccio et verbis et re ostendi, quid tua commendatio ponderis haberet. Itaque in intimis est meis, quum antea notus non fuisset. Nunc pergam ad cetera. 2. Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum, si modo erit locus. Sed nosti genus dialogorum meorum: ut in oratoriis, quos tu in caelum fers, non mentio potuit fieri cuiusquam ab iis, qui disputant, nisi eius, qui illis notus aut auditus esset: hanc ego de re publica, quam institui, disputationem in Africani personam et Phili et Laelii et Manilii contuli; adiunxi adolescentes Q. Tuberonem, P. Rutilium, duos Laelii generos, Scaevolam et Fannium. Itaque cogitabam, quo-

4 *maxime me delectarunt* — 17 *duo* —

§ 1. *Occupationum — manu est.* Simile exordium ep. ad Q. fr. III, 3: *Occupationum mearum tibi signum sit librarii manus.* Cf. ibid. II. 16 init.

Quod erant abs te. Haec si explicamus cum multis: quod erant a domo tua Buthroti datae, inepta sunt; si quod unum placet: *quod erant tua manu scriptae*, non delenda, sed ad finem sententiae reiicienda sunt, ut fecit Schutzius.

Maxime delectarunt. Non opus est, ut *me* inseratur. Saepe Cicero utitur hoc verbo sine obiecto, ut in hac ipsa ep. § 10: *Nulla est resp., quae delectet.* Cf. I. 11, 3, et quae Kahntius Symb. Crit. p. 7, citavit Q. fr. II. 15, 1, III. 1, 5.

§ 2. *Varro — includetur* cet. ɔ: Varronis mentio fiet aliquo loco operis de Re publica. Potuit id fieri in deperditorum librorum III et IV de Repb. prooemiis. *Inducetur* in Med. recte mutatum est in *includetur.* Cf. XIII. 19, 3 *includere in dialogos*, et I. 16, 10 *paene orationem in epistolam inclusi.*

Duos p. *duo* e Med. restitui, quum viderem saepius eam formam in scriptis Tullianis inveniri. Cf. h. l. ep. 1, 6. 4, 4*b*, 1 et alii loci citati ab Ottone in Osanni edit. op. de Re publ. p. 468.

niam in singulis libris utor prooemiis, ut Aristoteles in iis, quos ἐξωτερικοὺς vocat, aliquid efficere, ut non sine causa istum appellarem; id quod intelligo tibi placere. Utinam modo conata efficere possim! Rem enim, quod te non fugit, magnam complexus sum et gravem et plurimi otii, quo ego maxime egeo. 3. Quod in iis libris, quos laudas, personam desideras Scaevolae, non eam temere dimovi; sed fecit idem in πολιτείᾳ deus ille noster Plato. Quum in Piraeeum Socrates venisset ad Cephalum, locupletem et festivum senem, quoad primus ille sermo habetur, adest in disputando senex, deinde quum ipse quoque commodissime locutus esset, ad rem divinam dicit se velle discedere neque postea revertitur. Credo Platonem vix putasse satis consonum fore, si hominem id aetatis in tam longo sermone diutius retinuisset. Multo ego magis hoc mihi cavendum putavi in Scaevola, qui et aetate et valetudine erat ea, qua esse meministi, et iis honoribus, ut vix satis decorum videretur eum plures dies esse in Crassi Tusculano. Et erat primi libri sermo non alienus a Scaevolae studiis. Reliqui libri τεχνολογίαν habent, ut scis. Huic † ioculatorem senem illum, ut noras, interesse sane nolui. 4. De re Piliae quod

---

4 Ἀριστοτέλης — 6 *feci idem, quod in π.* — 8 *haberetur* — 12 *Multo † ego satius* — 16 *ioculatorem* sine indicio corruptelae.

Conata, non *conatus*, scripserunt Caesar, Cornelius, Velleius locis laudatis in adn. ad Reisigii Scholas 133.

§ 3. *Fecit idem in πολιτείᾳ — Plato.* Scripsi admonitus a Buchelero (Mus. Rhen. XI. p. 519). In Med. est *feci idem*, quod ut retinerent editores inseruerunt *quod*. Facilius una litera τ intercidit, quam vocabulum *quod*.

Deus ille noster Plato. Audacia appellationis mitigatur de N. D. II. 32 *audiamus Platonem, quasi quendam Deum philosophorum*. Cf. Ellendt. ad Cic. de Orat. I. 106.

Quoad — habetur, adest. In scriptis editisque libris est *haberetur*, quod repugnat rationi et usui sermonis. Cf. de Leg. III. 4 *id in re p. nostra maxime valuit, quoad ei regalis potestas praefuit*. Att. I. 16, 13 *quoad vivat — debeat*, de Off. I. 2 *tamdiu velle debebis, quoad te — non poenitebit*.

Quum — commodissime locutus esset ɔ: ita locutus, ut oporteret. Sic de Or. I. 231 laudatur *commode scripta oratio*, quae erat ad causam apta, Verr. IV. 95 Siculis tribuitur aliquid facete et *commode dicere*. In Corn. Nep. praef. *saltare commode* est apte ad modos musicos moveri.

Consonum. Hoc uno loco in Ciceronis scriptis pro eo, quod aptum est et decet, invenitur.

Multo — magis. In cod. Hisp. ut in Med. a pr. manu est *satis*. Nec *satius* nec *potius* probandum est; sed requiritur *magis*, quoniam, ut recte observat Wesenbergius Em. Ep. p. 39 non de electione, sed de magnitudine cautionis agitur.

† *Ioculatorem senem.* Q. Mucium Scaevolam augurem, L. Crassi socerum, de quo nunc sermo est, fuisse senem a iocis non alienum conficere licet e Laelio, 1, ubi Cicero narrat eius se *multa breviter et commode dicta* memoriae mandasse. Cf. quoque de Orat. II. 269. de Fin. I. 9. Orat. 149. Nihilominus dubito an *ioculatorem* eum a Cicerone appellatum dicamus, quod nomen nusquam repertum nimis pugnat cum iis, quae modo de Scaevolae aetate, valetudine, honoribus dicta sunt, et omnino non Latinum videtur. Recte Cicero Scaevolam removit a disputatione spinosiore, quae in exponenda arte versabatur, atque illi aetati et gravitati non conveniebat. Sed cur *ioculatorem* interesse noluit disputationi de iocis in extremo libro secundo? Ne

scribis, erit mihi curae. Etenim est luculenta res, Aureliani, ut scribis, indiciis, et in eo me etiam Tulliae meae venditabo. Vestorio non desum. Gratum enim tibi id esse intelligo et ut ille intelligat curo. Sed scis qui? quum habeat duo faciles, nihil difficilius. 5. Nunc ad ea, quae quaeris de C. Catone. Lege Iunia et Licinia scis absolutum; Fufia ego tibi nuntio absolutum iri, neque patronis suis tam libentibus quam accusatoribus. Is tamen et mecum et cum Milone in gratiam rediit. Drusus reus est factus a Lucretio. Iudicibus reiiciendis a. d. v. Non. Quinct. De Procilio rumores non boni; sed iudicia nosti. Hirrus cum Domitio in gratia est. Senatus consultum, quod hi consules de provinciis fecerunt, QVICVNQVE POSTHAC mihi videtur esse valiturum. 6. De Messala quod quaeris,

---

8 *a Lucretio, iudicibus* — 10 *hic consules* — 11 POSTHAC * * * 6 * * *non* —

---

multa, assentior Lambino illam vocem vel quod vidit in Torn. *ioculatoriae,* ut in Med. m. 2 et in cod. Hisp. legitur, expellendam esse et in eius locum revocandum, quod antiquae editt. habent *disputationi.*

§ 4. *De re Piliae* pro *filiae* editur e certa Schutzii emendatione. Nam quominus de Tullia cogitemus, quae de illa sequuntur, prohibent; Attico autem illo tempore filia nondum nata videtur. At Schutzius fallitur haec alio tempore, quam superiora, scripta esse monens.

Aureliani indiciis ɔ: ut Aurelianus indicavit.

In eo — venditabo ɔ: in eo faciam, quod Tulliae gratum sit. Cf. supra 4*b*, 2.

Sed scis, qui? quum habeat duo faciles, nihil difficilius. Duo alii referunt ad Atticum et Ciceronem, alii ad adversarium et arbitrum, quoniam de lite agitur. Nemo verba satis expedivit. Peerlkampius mihi proposuit: *quum habeat iudices faciles* et verba sic explicat: quum iudices faveant Vestorio, in re tam facili mea defensio erit difficillima. Ego sic malim: *qui vicinum habeat adeo facilem, nihil* illo *difficilius,* suspicorque Vestorium cum vicino quodam, homine facili nec moroso, litem egisse.

§ 5. *De C. Catone.* Hic „adolescens turbulentus et audax" (Fenest. ap. Non. p. 385), quum in tribunatu a. 698 fastis diebus cum populo egisset, clam aerario leges intulisset, aliaque seditiose fecisset, ab Asinio Polione in iudicium vocatus, a Licinio Calvo et M. Scauro defensus est. Cf. Meyeri Orat. Rom. fragm. p. 478.

Lege Iunia et Licinia a coss. a. 691 lata cautum erat, ne clam aerario lex ferretur. Memoratur eadem lex (nam una erat) Att. II. 9, 1, in Vat. 33, p. Sest. 135. De *lege Fufia* vide adnot. nostram ad I. 16, 13. Perperam Rinkesius in disp. *de crimine ambitus* L. B. 1854, p. 182 Catonem cum Sufena et Procilio ambitus reum fuisse statuit.

Cum Milone. In eum Cato trib. pl. legem rogaverat. Vid. Q. fr. II. 3, 4 et 6, 5.

Drusus cet. Cf. adnot. ad ep. 15, 9.

Iudicibus reiiciendis a. d. V Non. Quinct. Suppl. *dies constitutus est.* Mutata distinctione sententiam expedivi, in qua laborabat Ernestus, quem putabat ablativum interpretans: quum iudicum reiectio fieret vel ut iudicum reiectio fieret.

De Procilio cet. Cf. ad ep. 15, 4.

Hirrus. C. Lucilius Hirrus, qui in epistola Caelii (Fam. VIII. 8, 5) male *C. Lucceius Hirrus* nominatur (cf. Nipperdeii Quaest. Caesar. p. 135 sq.), erat hoc anno tribunus plebis.

QUICUNQUE POSTHAC. Sunt prima verba SCti, quod auctoribus L. Domitio Ahenobarbo et Appio Claudio Pulchro coss. factum erat. Propterea scripsi *hi consules* ɔ: huius anni consules. Inepte vulgo *hic consules.* Verbis *non mihi ut* adiunximus de Mommseni sententia ea, quae vulgo in extr. § 1, ep. 17 leguntur *detur esse valiturum.* Sic omnia recte procedunt. Sequitur § 6, quae in vulgari dispositione harum epistolarum est § 2, ep. 17. Agitur de iis, qui tunc consulatum petebant, de quibus rursus scribit ep. 15, 7 et 17, 3 (vulgo 16, 6). — Quatuor erant

quid scribam nescio; nunquam ego vidi tam pares candidatos. Messalae copias nosti. Scaurum Triarius reum fecit. Si quaeris, nulla est magno opere commota συμπάθεια. Sed tamen habet aedilitas eius memoriam non ingratam, et est pondus apud rusticos in patris memoria. Reliqui duo plebeii sic exaequantur, ut Domitius valeat amicis, adiuvetur tamen non (minus) gratissimo munere, Memmius Caesaris commendetur militibus, Pompeii Gallia nitatur. Quibus si non valuerit, putant fore aliquem, qui comitia in adventum Caesaris detrudat, Catone praesertim absoluto. 7. Paccianae epistolae respondi. Cognosce cetera. Ex fratris literis incredibilia quaedam de Caesaris in me amore cognovi eaque sunt ipsius Caesaris uberrimis literis confirmata. Britannici belli exitus exspectatur. Constat enim aditus insulae esse munitos mirificis molibus. Etiam illud iam cognitum est, neque argenti scripulum esse ullum in illa insula neque

---

5 *tamen † non gratissimo —*

---

candidati, duo M. Valerius Messala et M. Aemilius Scaurus patricii, duo plebeii Cn. Domitius Calvinus et C. Memmius. Μόλις ποτὲ τῷ ἑβδόμῳ μηνί, ut scribit Cassius Dio XL. 17, itaque mense Quintili a. 701, Domitius et Messala consulatum inierunt. Cf. Dio XL. 45.

Scaurum Triarius reum fecit de repetundis. Scaurus in hoc iudicio quum ab aliis, tum a Cicerone defensus, fere omnibus sententiis absolutus est a. d. IV Non. Sept. Vid. Asconius in Scaurianam.

Aedilitas eius, quam a. 696 magnificentissime gesserat. Cf. Off. II. 47. Aedilis fecit theatrum, quod Plinius H. N. XXXVI. 113 seqq. descripsit.

Apud rusticos ɔ: apud tribus rusticas. Pater fuit ille M. Scaurus, princeps senatus, qui a C. Graccho ad Q. Varium (ɔ: ab a. 630 ad 663) seditiosis omnibus restitisse dicitur in or. p. Sest. 101.

Adiuvetur tamen non (minus) gratissimo munere. Minus inserui de Klotzii sententia. Eandem habebis sententiam, si cum Schutzio scripseris: *adi. etiam grat. munere;* sed ita non explicatur origo negationis, quae in libris scriptis omnibus adest.

Pompeii Gallia nitatur. Male in Med. correctum est e Mureti coniectura *P. gratia nitatur.* Cogitandum est de coloniis a Cn. Pompeio Strabone in Galliam Cisalpinam deductis, quarum incolae erant Pompeii Magni clientes, ut, si hic vellet, Memmium suis suffragiis iuvarent. Pompeium Memmio studuisse discimus ex ep. 17, 2 (vulgo 18, 2).

Catone praesertim absoluto. Cf. sup. § 5. His verbis causa additur, quare facile aliquis tribunus pl. inveniretur, qui comitia consularia impediret. Quippe tribunatus seditiose gestus C. Catoni sine fraude fuerat.

§ 7—9. Haec omnia in codd. post ea, quae § 6 collocavimus, posita de Malaspina sententia ad extremam partem ep. 16 translata sunt, § 13—15.

Paccianae epistolae ɔ: epistolae tuae, quam Paccius mihi reddidit. Cf. § 1.

Britannici belli exitus exspectatur. Caesar hoc anno susceperat secundam in Britannos expeditionem, quam narrat de B. G. V. 8—23.

Mirificis molibus. Hi sunt *montes angusti,* quos Caesar de B. G. IV. 23 in litore Britanniae inveniri narrat.

Neque argenti scripulum cet. Fam. VII. 7, 1. *In Britannia nihil esse audio neque auri neque argenti.* Caesar quoque de B. G. V. 12 dum in ea insula nasci scribit plumbum album et ferrum, importari aes, silentio suo aurum et argentum excludit. Postea haec quoque in Britanniae solo reperta. Vid. Tacitus Agric. 12 et antiquior Romano historico Strabo IV. 5, 2. — Formam autem nominis illa aetate fuisse *scripulum* sola codd. Mss. auctoritate non statuo. Charisius e Varrone affert *scriptulum,* quod legitur quoque

ullam spem praedae nisi ex mancipiis; ex quibus nullos puto te literis aut musicis eruditos exspectare. 8. Paullus in medio foro basilicam iam paene texuit iisdem antiquis columnis; illam autem, quam locavit, facit magnificentisimam. Quid quaeris? Nihil gratius illo monumento, nihil gloriosius. Itaque Caesaris amici — me dico et Oppium, dirumparis licet — in monumentum illud, quod tu tollere laudibus solebas, ut forum laxaremus et usque ad atrium Libertatis explicaremus, contempsimus sexcenties HS. Cum privatis non poterat transigi minore pecunia. Efficiemus rem

---

in Volusii Maeciani lib. de asse § 32. Erat autem vicesima quarta pars unciae.

§ 8. *Paullus in medio foro* cet. Cicero h. l. recenset opera varia, quae tum ad urbem ornandam fiebant. Primum erat, quod L. Aemilius Paullus, qui a. 704 consul fuit, basilicam restauravit, quam M. Aemilius Lepidus, M. Fulvius Nobilior censores a. 575 *post argentarias novas* (Liv. XL. 51) vel ut hic legimus *in medio foro* ɔ: ad mediam fori longitudinem faciendam locaverant. Eius basilicae varia feruntur nomina, Aemiliae et Fulviae, Fulviae, Aemiliae, Paulli, et quoniam saepe ab Aemiliorum aliquo erat restaurata, Tacitus Ann. III. 72 plurali numero eam appellat *Aemilia monumenta*. Cf. G. A. Becker in Antiq. Rom. Vol. I. p. 301 seqq.

Illam — facit magnificentissimam. Indicatur his verbis alterum opus ab illa basilica diversum. Quum autem una tantum basilica Aemilia Romae esset et Bunsenus in Annal. societ. Archaeol. Vol. VIII. p. 228 sq. et in Descriptione urbis Romae Vol. III. p. 29 seqq. male contendat hanc Paulli basilicam cum veteri illa fuisse coniunctam, haec necessario explicanda sunt de basilica Iulia, quam Iulius Caesar absens suo sumptu exstruendam curavit, ut recte vidit Beckerus op. l. p. 303 et 460. Ea opposita Basilicae Aemiliae sita erat *inter aedem Castoris et aedem Saturni*, ut constat e monumento Ancyrano tab. IV. v. 14. Sed quis eam *locavit?* Sine dubio non Paullus, sed Caesar, cuius nomen vel a Cicerone ipso vel a librario, cui haec dictavit, omissum esse suspicio est Fr. Ritteri, qui de h. l. disputavit in Museo Rhenano nov. Vol. V. p. 109 sqq. Qui autem mihi dederit *illam* leviter corruptum esse, quum ab initio *ille* scriptum fuisset, Caesaris nomen vix desiderabit.

Itaque Caesaris amici cet. Cicero transit ad tertium opus, quod ipse cum Oppio Caesaris iussu praeparabat. Emerant enim ingenti pecunia aedes privatas, quibus sublatis area fori aperiretur versus collem Quirinalem, in quo Atrium Libertatis erat post tabernas novas. Caesar post pugnam Pharsalicam in urbem reversus iis, quae a. 700 per amicos coëmerat, alia adiecit et pristinum consilium ita immutavit, ut novum forum, quod ab ipso Iulium vocatum est, faceret. Suet. Caes. 26. Plin. H. N. XXXVI, 104. Cf. Beckerus op. l. p. 460 et in libello, quo respondit Urlichsio, Lipsiae 1845, p. 26 seqq.

Contempsimus sexcenties HS. Amplectimur explicationem huius verbi, quam Gronovius dedit ad Taciti Germ. c. 29: „vile habuimus et libenter erogavimus, impendimus, unde apparet tantum pecuniae prae monumenti istius adiectione ad aream fori Caesariani (immo: prae fori Romani explicatione) vile nobis et contemptum fuisse." Belgice dicimus *niet tellen, voor eene kleinigheid houden.* Quominus *consumpsimus* a Cicerone scriptum putemus, obstatt acc. *in illud monumentum.* Nam Cicero semper dixit: *consumere aliquid in aliqua re.* In orat. p. Plancio § 73 Orellius a. 1826 edidit: *ut omne studium meum in Cn. Plancii honorem consumerem,* sed recte Halmius in nova recensione obtemperavit optimis codd. Erf. et Teg., in quibus est *honore.* Cff. Garat. et Wunderus ad eum locum.

Efficiemus rem gloriosissimam. Refero haec ad fori laxationem. Nam si haec cum Beckero l. c. ad sequentia potius pertinere statuas, ne otiosa sit part. *nam,* vide ne Ciceronem facias obscurius scribentem. Debuisset enim sententiam suam sic explicare: *Efficiemus etiam aliam rem gloriosissimam.* Nobis vero *nam* ortum videtur ex ultima syllaba vocabuli praecedentis; idcirco seclusimus. Prava verborum interpunctio: *Cum privatis non poterat transigi. Minore pecunia efficiemus rem gloriosissimam. Nam* cet. Manutio imposuit. Sed si

gloriosissimam. [Nam] in Campo Martio saepta tributis comitiis marmorea sumus et tecta facturi eaque cingemus excelsa porticu, ut mille passuum conficiatur; simul adiungetur huic operi villa etiam publica. Dices: Quid mihi hoc monumentum proderit? Quid, celabo te res Romanas? Non enim te puto de lustro, quod iam desperatum est, aut de iudiciis, quae lege † Coctia fiunt, quaerere. 9. Nunc te obiurgari patere, si iure. Scribis enim in ea epistola, quam C. Decimius mihi reddidit Buthroto datam, in Asiam tibi eundum esse te arbitrari. Mihi mehercule nihil videbatur esse, in quo tantulum interesset utrum per procuratores ageres an per te ipsum; † ut abis toties et tam longe abesses. Sed haec mallem integra re tecum egisse. Profecto enim aliquid egissem. Nunc reprimam susceptam obiurgationem. Utinam valeat ad celeritatem reditus tui! Ego ad te propterea minus saepe scribo, quod certum non habeo, ubi sis aut ubi futurus sis. Huic tamen nescio cui, quod videbatur is te visurus esse, putavi dandas esse literas. Tu, quoniam iturum te in Asiam esse putas, ad quae tempora te exspectemus, facias me certiorem velim et de Eutychide quid egeris.

1 *Nam in Campo* — 6 *fiant* — 10 *abes* —

cum privatis non fuisset transactum, Caesaris amici ne unum quidem numum in illa re erogassent.

In campo Martio saepta cet. Bunsenus in Descr. Urbis III. 2, p. 75 seqq. demonstravit comitia tributa ad illud tempus in foro fuisse habita. Caesar iis locum in campo destinabat. Sed Saepta ab Agrippa demum perfecta sunt a. 728. vid. Dio LIII. 23, et *Iulia* sunt dicta. *Villa publica,* in qua Varro se anno 699 sermonem habuisse narrat in prooemio libri III operis de re rustica, postea censui agendo destinata saeptisque marmoreis inclusa esse videtur. Cf. Beckerus op. l. I. p. 623 seqq., II. p. 216 in adnot. Saepta cum villa conspiciuntur in fragmento ichnographiae Romanae, quod in Capitolio servatur. De eo disp. L. Urlichs in nova serie Mus. Rhen. I. p. 402 seqq. — *tecta* h. l. esse participium tironum causa monemus.

Ut mille passuum conficiatur ɔ: ut totius operis ambitus habeat mille passus.

Quid celabo te res Romanas? ɔ: quare te non certiorem faciam earum rerum, quae Romae geruntur. Males tu quidem audire de urbis ornamentis, quae parantur et futura sunt, quam de lustro non condito aut de iudiciis. In verbis nihil est, quod offendat. Spirat autem in iis quaedam ironia Ciceronis animo aptissima; quod non fugit Wielandum in praeclara adnot. ad h. l. versionis suae Vol. II. p. 511 seqq.

De lustro. Cf. ep. 9, 1. Vix erat sperandum fore ut in civitate tam perturbata census agi lustrumque condi posset.

De iudiciis, quae lege † Coctia fiunt. Lex Coctia nulla fuit; *Cincia* autem, quam codex Faerni et Maffei ei substituunt, prorsus aliena ab h. l. Rectius utique *lex Plotia* de vi, qua lege plures saepe rei facti sunt (cf. p. Mil. 35, Fam. VIII. 8, 1) hic memorari poterat, quam aliqua lex iudiciaria sive Plotia, de qua Corradus cogitabat, sive Aurelia *Cottae,* quam Ern. et Wielandus indicari putabant, ante quos I. F. Gronovius ideo scribendum coniecit *Cottia.* Ego nihil definio. Pro *fiant* scripsi *fiunt,* quoniam praecedit *desperatum est,* neque ulla coniunctivi causa adest.

§ 9. *Si iure.* Suppl. fecero, si in Asiam profectus es.

† *Ut abis toties et tam longe abesses.* Med. et Hisp. *mutabis, m* male repetitum est. *utabis* vel cum Ernesto in *ut abires,* vel etiam in *ut a tuis* mutetur.

De Eutychide quid egeris. Cf. ep. 15, 1.

XVII. (*A. U. C.* 700.)

1. Puto te existimare me nunc oblitum consuetudinis et instituti mei rarius ad te scribere, quam solebam; sed quum loca et itinera tua nihil habere certi video, neque in Epirum neque Athenas neque in Asiam cuiquam nisi ad te ipsum proficiscenti dedi litteras. Neque enim sunt eae epistolae nostrae, quae si perlatae non sint, nihil ea res nos offensura sit; quae tantum habent mysteriorum, ut eas ne librariis quidem fere committamus, † lepidum quo excidat. 2. Consules flagrant infamia, quod C. Memmius candidatus pactionem in senatu recitavit, quam ipse et suus competitor Domitius cum consulibus fecissent, uti ambo HS. quadragena consulibus darent, si essent ipsi consules facti, nisi tris augures dedissent, qui se affuisse dicerent, quum lex curiata ferretur, quae lata non esset, et duo consulares, qui se dicerent in ornandis provinciis consularibus scribendo affuisse, quum omnino ne senatus quidem fuisset. Haec pactio non verbis, sed nominibus [et] perscriptionibus, multorum tabulis

---

4 *Asiam neque cuiquam* — 8 *committamus.* 2. *Lepidum quo excidat; consules* — 10 *fecisset* — 15 *nominibus et perscriptionibus* —

Consarcinavi hanc epistolam ex iis, quae vulgo leguntur in ep. 18, § 1, 2 et primis verbis § 3, quibuscum cohaerent, quae in ep. 16, § 6 inveniebantur, tum § 7 et 8.

§ 1. *Sed quum — video.* Memor eorum, quae de confusione part. *quum* et *quoniam* accurate disputantur a Wundero in Praef. ad Var. lect. cod. Erfurt. p. XCVI sqq. non magis dubito, quam Wesenbergius Em. Ep. p. 114, quin h. l. *quoniam* scribendum sit. Quod deinde ante *cuiquam* coniunctionem *neque* delevi, feci admonitus ab eodem p. 115. Dederat enim Cicero literas in Epirum (ep. 15, 3), dederat in Asiam (16, 9), sed non dederat cuiquam, nisi de quo exploratum esset eum Attico esse redditurum (15, 3).

† *Lepidum quo excidat.* Verba alii aliter explicuerunt aut temptarunt. Nihil vidi melius eo, quod amicus Ursini incohavit, I. F. Gronovius perfecit: *ne dictum quod excidat.* Excidunt autem, quae invitis nobis in vulgus exeunt. Vid. de Orat. I. 5 et 94.

§ 2. *Consules.* L. Domitius Ahenobarbus, Appius Claudius Pulcher.

Fecissent non minus quam *et* inter vv. *ipse suus* recipiendum erat e cod. Maffei. Nam pactionem illam non Memmius et Domitius Calvinus pro se quisque, sed ambo simul fecerunt. Alia res est infra § 3: *Messala noster et eius Domitius competitor liberalis in populo valde fuit.*

Tris augures. Tot adesse debebant, quando lex curiata de imperio ferebatur. Cf. Hullmann, Ius Pontif. p. 168.

Quae lata non esset. Propterea scribit ep. 18, 4 Appium *sine lege* in Ciliciam proficisci velle. Etsi autem haec e Ciceronis persona adduntur, Ernestus tamen non debuerat sollicitare coniunctivum *esset.* Nam *quae* habet vim causalem, ut statim *quum — fuisset.*

Haec pactio — auctore Pompeio. Pactio turpis non solo consensu partium aut verbis constabat, sed literarum obligatione erat firmata. Cautum erat, ut Memmius dicebat, consulibus primum *nominibus* ɔ: debito perscripto in codicibus accepti aliorum, tum *perscriptionibus* ɔ: adsignando argentarios, qui pro debitoribus pecuniam solverent, si ea deberetur (cf. Att. XII. 51, 3, p. Flacco, 44); postremo *multorum tabulis*, qui eam pecuniam sua fide esse iuberent. Pactio ita confirmata prolata est a Memmio *auctore Pompeio,* qui verebatur, ne dicta-

quum esse facta diceretur, prolata a Memmio est nominibus inductis auctore Pompeio. Hic Appius erat idem. Nihil sane iacturae. Corruerat alter, et plane, inquam, iacebat. 3. Memmius autem dirempta coitione invito Calvino plane refrixerat; et eo magis nunc hic iacet, quoniam intelligebamus enuntiationem illam [Memmii] valde Caesari displicere. Messala noster et eius Domitius competitor liberalis in populo valde fuit. Nihil gratius. Certi erant consules. At senatus decrevit, ut tacitum iudi-

---

4 *nunc* † *cogi akedicatum fluere* — *qui iam* — 5 *Memmii* non seclusum.

---

tura, quam sperabat, sibi deficeret; sed prolata est *nominibus inductis* ɔ: deletis. Cf. Att. XIII. 14, 2. Consules autem ea deleverant, non Memmius, qui iis sane parcere nolebat. Male haec interpretatur Reinius in libro de iure priv. Ro. p. 326 in adnot. „*mit falschlich oder betrüglich eingeschriebenen Posten.*" Unum superest quaerendum, quo argumento Pompeius persuaserit Memmio, ut illam pactionem in senatu recitaret. Teltingius in disp. de crimine ambitus Gron. 1854, p. 153 hoc excogitavit: „coitionem cum consulibus ipsi nihil profuturam; quum vero confiteretur, senatum populumque sibi propensum habiturum, Domitium competitorem ab honore deiectum iri." Tetigit h. l. B. Salpius in libro de novatione et delegatione sec. ius. Ro., Berol. 1864, p. 94.

Hic Appius erat idem ɔ: Appius alter consul non commovebatur pactione prolata. *Nihil sane iacturae* ambigue dictum est. Nam licet vel ita interpretari: in provinciam se tamen abiturum dicebat. cf. ad Q. fr. III. 2, 3. Att. IV. 18, 4. vel sic: non amisit pudorem, quem non habebat. Summam fuisse Appii impudentiam ostendit Vatinius, quum Ciceroni scriberet, Fam. V. 10, 2: *Si — Appii os haberem — tamen hoc sustinere non possem.* I. F. Gronovius, qui verba hoc modo explicat, adscripsit quae Iustinus XXII, 1 de Agathocle scribit: *nec in fortunis quod amitteret, nec in verecundia quod inquinaret, habere videbatur.*

Corruerat — iacebat ɔ: alter consul L. Domitius hac plaga concidit et existimationis suae iacturam gravissime dolebat.

§ 3. Postquam dixit, qui fuerit habitus consulum post pactionem prolatam, nunc transit ad candidatos.

Memmius — plane refrixerat ɔ: „Omnem spem consulatus potiundi amiserat." Ern.

Et eo magis nunc hic iacet, quoniam intelligebamus enuntiationem illam [*Memmii*] *valde Caesari displicere.* In verbis refingendis paulum discessi a Mommseno l. c. p. 70. E codd. notatur *et eo magis nunc cociace dictaturam* (Med.) *coci ace dictatum* (Z), e quibus ultimum *dicatum* vel *dictatum* alii loco reservandum est. Adiunximus verba, quae supererant in § 6, ep. 16 *qui iam intelligebamus* cet, pro quo ZM habent *quod iam.* Emendatio nostra nemini audacior videbitur. Quum sententia misere distracta esset, perspicuitas postulabat, ut *Memmii* nomen adderetur, quod a Cicerone scribi non poterat. — Caesarem antea Memmio favisse novimus ex ep. 16, 6 et 15, 7.

Eius Domitius competitor. Ordo verborum defenditur iis locis, quos Madvigius Op. Ac. p. 170 indicavit, Arch. 6 *Metello illi Numidico et eius Pio filio,* Brut. 98 *Servius Galba, cuius Caio filio,* Cluent. 25 *Aurium et eius Caium filium.* Quibus addimus N. D. III. 39 *Ino et eius Palaemonem filium,* ibid. 48 *quid Medeae respondebis? — quid huius Absyrto fratri?*

Liberalis in populo v. fuit. Frustra Lamb. Ern. Sch. *in populum* desiderant. Absolute dici potest: Messala liberalis fuit. Hoc magis definitur, si additur id, in quo liberalitas spectata est, *in populo.* Cf. Handii Turs. III. p. 291 seqq. Seyffert. ad Lael. p. 273, sed maxime Kritzius ad Sal. Cat. 9, 2, qui diversitatem huius constructionis ab altera acute ostendit. In exemplis ab eo allatis est unum simillimum nostro loco de Off. I. 42: *qui aliis nocent, ut in aliis liberales sint.* Usitatior tamen est accusativus, quem ibid. 52 omnes codd. tuentur in verbis: *facultas sit, qua in nostros simus liberales.*

Certi erant consules. Ad Q. fr. III. 2, 3 *Domitius cum Messala certus esse videbatur.*

Tacitum iudicium, quod nusquam praeter

cium ante comitia fieret ab iis consiliis, quae erant † omnibus sortita, in singulos candidatos. Magnus timor candidatorum. Sed quidam iudices, in his Opimius, Veiento, Rantius, tribunos pl. appellarunt, ne iniussu populi iudicarent. Res sedit. Comitia dilata ex senatus consulto, dum lex de tacito iudicio ferretur. Venit legi dies. Terentius intercessit. Consules, qui illud levi brachio egissent, rem ad senatum detulerunt. Hic Abdera non tacente me. Dices: Tamen tu non quiescis? Ignosce, vix possum. Verumtamen quid tam ridiculum? Senatus decreverat, ne prius comitia haberentur, quam lex lata esset; si qui intercessisset, res integra referretur. Coepta ferri leviter; intercessum non invitis; res ad senatum: de ea re ita censuerunt comitia primo quoque tempore haberi esse e re publica. 4. Scaurus, qui erat paucis diebus illis absolutus, quum ego † pa-

1 *fieret. Ab iis* — 2 *candidatos, magnus* — 3 *Antius* — 4 *Res cedit* — 12 *ego partem eius* —

h. l. memoratur, — nam *iudicia tacita* in II. Off. § 24 de alia re dici facile obtinebo — lucem accipit e comparatione *SCti taciti*, quod descripsit Iulius Capitolinus in Gordian. p. 157 A. B. edit. Salm. Erat iudicium, cui nemini nisi senatoribus interesse licebat, et cuius sententia non nisi post habita comitia evulgaretur. Senatus hoc decrevisse videtur ex sententia Catonis. Locum enim e Plutarchi Cat. min. 44 cum Drumanno huc referri posse putamus. In verbis distinguendis sequor Gronovium. Iudicium illud habendum erat *in singulos candidatos*, quum omnes essent suspecti de ambitu, et habendum *a consiliis* iudicum sorte ducendis.

Quae erant † omnibus sortita. Cum Orellio signum vitii apposui verbis *omnibus sortita*, sed vehementer repudio, quod ille in margine adscripsit: Fort. *erant omnibus tribubus sortita.* Consilia iudicum sine dubio e solis senatoribus constabant in hoc tacito iudicio. Fortasse scribendum: *quae erunt ex omni curia* vel *ex omnibus, qui aderunt sorte ducta. Erunt* pro *erant* Gronovius quoque scripsit.

Opimius, Veiento, Rantius. Praeclare Orellius ex uno homine, quem codd. *Veientorancium, Vietorantium* appellant, fecit duo, *Veientonem*, qui rursus nominatur Att. VII. 3, 5; non recte alterum appellavit *Antium*, quum e libris prodeat nomen *Rantius*. Idem nomen ex inscriptione latino-Graeca prolatum est a Buchelero in Mus. Rhen. XI. p. 534.

Res sedit. Una litera mutata vitium abstersimus. E codd. notatur *rescidit* et *res cedit*, quod Or. recepit. Sed neque quam vim habeat haec locutio, neque quo argumento in hac narratione praesens *cedit* defendi possit, perspicio. Ea res vero, quae non peragitur, *sidere* dicitur, quod verbum utrum in perfecto *sidi* faciat, an *sedi*, Priscianus certo pronunciare non ausus est. Vid. eius Instit. gramm. X. 4, 23 et 5, 29. Ergo hoc narratur, tacitum iudicium nimia nonnullorum iudicum religione impeditum vel dilatum esse.

Terentius, tribunus plebis. Nihil aliud de eo constat.

Consules, qui illud levi brachio egissent Non mirum consules noluisse iudicium, ex quo ipsi infamiam metuerent. vid. § 2. *Levi brachio* est *leviter*, ut infra ponitur. Cf. ad II. 1, 6.

Hic Abdera ɔ: in senatu tum stultae sententiae dictae sunt. Cf. VII. 7, 4. Sic Martialis quum vellet dicere *stultus es, stolide agis*, dixit: *Abderitanae pectora plebis habes.* X. 25.

Intercessum non invitis om. *consulibus.* Hi enim legem de tacito iudicio habendo tulerant, cui ipsi adversabantur.

§ 4. *Scaurus — absolutus* in iudicio de repetundis. Cf. ad ep. 16, 6. Accusatus fuerat e Sardinia, quam provinciam pro praetore obtinuerat. Vid. Asconii argum. Scaurianae.

Quum ego † patrem eius ornatissime defendissem. Cicero Scauri patrem nunquam defendit, nec defendere per aetatem potuit. Manutius *partem* scribens locum nondum sanavit, quum Cicero *causam* non vocet *partem.* Elegans

trem eius ornatissime defendissem, obnuntiationibus per Scaevolam interpositis singulis diebus usque ad pridie Kal. Octobr., quo ego haec die scripsi, sublatis, populo tributim domi suae satisfecerat. Sed tamen, etsi uberior liberalitas huius, gratior esse videbatur eorum, qui occuparant. Cuperem vultum videre tuum, quum haec legeres. Nam profecto † rem habes nullam haec negotia multarum nundinarum fore. Sed senatus hodie fuerat futurus, id est, Kal. Octobribus. Iam enim luciscit. Ibi loqueretur praeter Antium et Favonium libere nemo. Nam Cato aegrotat. De me nihil timueris; sed tamen promitto nihil. 5. Quid quaeris aliud? Iudicia credo. Drusus, Scaurus non fecisse videntur. Tres candidati fore rei putabantur, Domitius a Memmio, Messala a Q. Pompeio Rufo, Scaurus a Triario aut a L. Caesare. Quid poteris, inquies, pro iis dicere? Ne vivam, si scio. In illis quidem tribus libris, quos tu dilaudas, nihil reperio.

---

6 *ut nullam* —

---

emendatio, quam Bakius proposuit in Bibl. Crit. nova III. p. 204: *quum ego patris eum ornamentis def.* solam orationis a Cicerone pro Scauro habitae perorationem significat et longius a tradita scriptura huius loci recedit. Verisimilior est correctio Heinrichii apud Beierum in fragm. Oratt. p. 228. *quum ego pro parte mea rem eius ornatissime def.*, etsi equidem malim: *quum ego pro parte mea eum ornatissime defendissem.* Ita Cicero indicaret se non solum patronum in hac causa fuisse, et reliquorum orationes non valde sibi probari significaret. *Causam aliquam ornatissime defendere* legimus quoque in Bruto, 21.

Obnuntiationibus per Scaevolam interpositis. His ablativis designatur quomodo dies comitiales omnes ad pridie Kal. Oct. sublatae sint. Q. Mucius Scaevola trib. pl. obnuntiando fecit, ne per illud tempus cum populo agi posset. Cf. ad Q. fr. III. 3, 2: *Comitiorum quotidie singuli dies tolluntur obnuntiationibus.*

Populo tributim domi suae satisfecerat ɔ: nummos pronuntiatos solverat populo. In tali largitione saepius fit *tribuum* mentio. Cf. Att. I. 16, 13.

Qui occuparant. Scaurus, quamdiu reus erat, petere non potuerat. Itaque alii candidati Messala et Domitius, (cf. § 3) populi favorem suis donis ante Scaurum captaverant, priores dederant.

Quum haec legeres. Immo *leges*, ut volebat Gronovius.

Nam profecto † rem habes nullam haec negotia m. n. fore. Mongaltius et Wielandus recte perspexerant his verbis tangi fenus, quod Atticus exercebat. Si immensae largitiones per longum tempus fierent, fenus cresceret et Atticus, ut legimus ep. 15, 7, hoc *non moleste ferret.* Sententiae aptissima est Lambini emendatio: — *spem non habes nullam* cet., vel potius: *spem habes nonnullam*, quae praetulerim suspicioni Wesenbergii: *Nam profecto res dubitationem habet nullam* cet. et H. A. Kochii: *Nam p. spem habuisti nullam.*

Senatus hodie fuerat futurus. Latinitas postulat: *erat futurus.*

Praeter Antium et Favonium. Hic satis notus est ex epistt. Att. II. 1, 9, Q. fr. II, 3, 2 aliisque locis; *Antius* plane ignotus. Si idem est, qui paulo ante inter iudices sorte designatus fuisse dictus est, corrigendum est *praeter Rantium.* Cogitavi tamen etiam de *Antistio* Vetere illo, de quo cum laude scripsit extremo a. 698 in ep. ad Q. fr. II. 1, 3.

§ 5. *Non fecisse videntur.* Solemnis absolvendi formula, ut contra, qui condemnabantur, *fecisse videri* pronuntiabantur. Cf. Acad. II, 146. Verr. V. 14. Pis. 97. Brissonius de Form. V. 218.

A Memmio, tribuno pl. cf. ad Q. fr. III. 1, 15 et 2, 3.

Ne vivam, si scio. Cf. ad VIII. 6, 3.

In illis — libris, de Oratore. *Tribus* cum Ernesto glossatoris esse puto. *Dilaudas* in simili re dicitur infra VI. 2, 9. 3, 3.

XVIII. (A U. C. 700.)

1. ****Nunc, † ut opinionem habeas rerum, ferendum est. Quaeris ego me ut gesserim? Constanter et libere. Quid ille, inquies, ut ferebat? Humaniter meaeque dignitatis, quoad mihi satisfactum esset, habendam sibi rationem putabat. Quo modo ergo absolutus? Omnino † *ΠΟΡΓΙΑ ΠΥΜΝΑ:* accusatorum incredibilis infantia, id est, L. Lentuli, L. F., quem fremunt omnes praevaricatum, deinde Pompeii mira contentio, iudicum sordes. Attamen XXXII. condemnarunt, XXXIIX. absolverunt. Iudicia reliqua impendent; nondum est plane expeditus. 2. Dices: Tu ergo haec

---

2 *Nunc, ut opinionem habeas* cet. tanquam a Cicerone scripta.

Componitur ex iis, quae leguntur in Orellii editt. Ep. 16, § 9—12 et ep. 17, § 3.

§ 1. **** *Nunc, ut opinionem habeas rerum, ferendum est.* Manifesto epistola non incepit ab his verbis, quae ipsa foede corrupta videntur. Nam si Cicero hoc dicere voluisset, quod Corradus ex iis extricavit: „ut meam de rebus, quae hic fiunt, opinionem scias" aliter scripsisset. Quum autem hoc loco agatur de iudicio maiestatis, quo A. Gabinius contra omnium opinionem absolutus est, nomen Gabinii desiderari non posse, Lambinus intellexit, emendans: *Nunc de Gabinio absoluto. Verum ferendum est.* Gronovius: *Nunc ut Gabinio rem vides natam, ferendum est.* Haec non omnino placent. Aliorum iudicio commendo, quod mihi a vero propius abesse videtur: *Nunc de Gabinio. Stomachaberis: verum ferendum est.* Sic, opinor, non obscure designatur, qui fuerit iudicii exitus. De tota re vid. ad Q. fr. III. 1, 15; 2, 1 sq.; 3, 3; 4, 1—4.

Ille — ut ferebat? ɔ: quomodo Pompeius, qui Gabinio studet, hoc tulit? De Pompei animo vid. ad Q. fr. III. 1, 15: *Pompeius a me valde contendit de reditu in gratiam; sed adhuc nihil profecit nec, si ullam partem libertatis tenebo, proficiet.* ibid. 2, 2: *Ego teneo ab accusando* (Gabinio) *vix me, hercule, sed tamen teneo vel quod nolo cum Pompeio pugnare — vel quod iudices nullos habemus.* Cf. quoque ep. 4, 2 et Orat. p. Rab. Post. 19. Ciceronem in illa causa oratione perpetua oppugnasse Gabinium, quem deinde in iudicio de repetundis defendit, e Quintiliano I. O. XI. 1, 73, ne quis efficiat, inspiciat ad Q. fr. III, 9, 1, ubi de se et illa causa scribit: *Testis vehemens fui; praeterea quievi.* Cf. ibid. III. 4, 3.

Omnino † ΠΟΡΓΙΑ ΠΥΜΝΑ. Sic Med. Orellius intactam afferens cod. Y scripturam ostendit sibi non probari Bosii emendationem, quam Lambinus omnibus omnium coniecturis anteponebat. Bosius enim putabat accusatores appellari γοργεῖα γυμνά, *larvas nudas,* quod nihil nisi inanem terrorem prae se ferrent. Quantumvis rationes palaeographicae Bosianam coniecturam commendent, non eam tamen amplectimur. Mihi in mentem venit: *Omnino* πορεῖα πυκνά. Ita plura conspirasse dicuntur ad absolvendum Gabinium, quae deinceps enumerantur, *accusatorum infantia, Pompeii contentio, iudicum sordes.* De his vid. ad Q. fr. III. 4, 1.

Accusatorum — id est L. Lentuli. Recte Schutzius hoc defendit. Cicero primum *accusatores* appellat Lentulum cum subscriptoribus (ad Q. fr. III. 4, 1), deinde quasi se corrigens eum nominat, cuius primae fuerant in accusando partes. Erat autem accusator L. Lentuli flaminis a. 698 mortui filius, quem Vettius olim coniurationis in Pompeium insimularat. Att. II. 24, 2. *Pompeii contentio et preces* in hac causa nominantur in ep. cit. ad Q. fr. et *nihil illo consilio sordidius.*

XXXII condemnarunt, XXXIX absolverunt. ad Q. fr. l. cit. *Sententiis condemnatus XXXII, cum LXX tulissent.*

Iudicia reliqua de repetundis, qua in causa tot hominem accusare volebant, ut divinatione opus esset ad Q. fr. III. 1, 15. 2, 1. Eundemque de ambitu reum fecerat P. Sulla, ibid. 3, 2.

quo modo fers? Belle mehercule et in eo me valde amo. Amisimus, mi Pomponi, omnem non modo succum ac sanguinem, sed etiam colorem et speciem pristinam civitatis. Nulla est res publica, quae delectet, in qua acquiescam. Idne igitur, inquies, facile fers? Id ipsum. Recordor enim, quam bella paulisper, nobis gubernantibus, civitas fuerit, quae mihi gratia relata sit. Nullus dolor me angit unum omnia posse; dirumpuntur ii, qui me aliquid posse doluerunt; multa mihi dant solatia, nec tamen ego de meo statu demigro, quaeque vita maxime est ad naturam, ad eam me refero, ad literas et studia nostra; dicendi laborem delectatione oratoria consolor. Domus me et rura nostra delectant. Non recordor, unde ceciderim, sed unde surrexerim. Fratrem mecum et te si habebo, per me isti pedibus trahantur. Vobis συμφιλοσοφῆσαι possum. Locus ille animi nostri, stomachus ubi habitat, olim concalluit. Privata modo et domestica nos delectant. Miram securitatem videbis; cuius plurimae mehercule partes sunt in tuo reditu. Nemo enim in terris est mihi tam consentienti-

---

6 *angit: unum omnia posse dirumpuntur* — 12 *ista* — ἐμφιλοσοφῆσαι — 13 *habitabat olim, concalluit.* —

---

§ 2. *In eo me valde amo.* Est formula se laudantis ob rem bene factam. Sic I. 3, 2 *te multum amamus* cet. Q. fr. III. 9, 4 *De mancipiis, quod mihi polliceris, valde te amo.* Male Heindorfius eo retulit Hor. Sat. I. 2, 54 et II. 7, 31, quibus in locis *amare* aliter explicandum est.

Nullus dolor me angit unum omnia posse. Recte codd. servant *angit*, non *tangit*, quod de repentino dolore dicitur. Cf. Ellendt. ad Brut. 331. In verbis distinguendis Klotzius mihi praeivit. Ad *dirumpuntur* suppl. *dolore.* Cf. VII. 12, 3. Fam. XII, 2, 2.

Est ad naturam ɔ: respondet ingenio meo, mihi convenit. Cf. de hac locutione Madv. ad Fin. I. 30, qui Graece dici κατὰ φύσιν εἶναι monet.

Dicendi laborem delectatione oratoria consolor ɔ: facile causas ago, quod ipsa eloquentiae studia me delectant.

Per me isti pedibus trahantur. In altero loco, ubi locutio *pedibus trahi* redit, Fam. VII. 32, 3 haec leguntur: *trahantur per me pedibus omnes rei.* Ut Malaspina inde correxit indicativum *trahuntur*, qui in libros hic irrepserat, omniumque assensum tulit, sic editores moniti a Guilielmo subiectum personae (*isti*) substituere debuerant subiecto reali (*ista*). Sententia haec est: „iis, qui me aliquid posse doluerunt, omnia mala eveniant, per me licet; ego non laboro, quid istis fiat." Gronovius comparavit ad illustrandum illud *pedibus trahi* dictum Megaclis ad Dionysium Syracusanum ap. Diod. Sic. XX: 78, δεῖ τὸν ἐκ τῆς τυραννίδος ἐκπίπτοντα τοῦ σκέλους ἑλκόμενον ἀπιέναι. Sed Cicero videtur respexisse Homeri Od. XVI. 276, ubi Ulixes filio praecipit, ut aequo animo ferat iniurias procorum patri factas, ἤν περ καὶ διὰ δῶμα ποδῶν ἕλκωσι θύραζε. Cf. P. Victorii Var. Lect. XXI. 24. Pro inepto *vobis* ἐμφιλοσοφῆσαι non dubitavi scribere *vobis* συμφιλοσοφῆσαι, in adnot. MS. Wyttenbachii a me inventum.

Locus ille animi nostri, stomachus ubi habitat, olim concalluit. Miror editores sprevisse *habitat*, quod ut *concalluit* a Nonio p. 90 servatur, quum *habitabat* et *concaluit* Ciceronis libros occupaverint. Praesens multo aptius est imperfecto, ut Malaspina intellexit. Nam Cicero non amiserat stomachum, sed minus facile quam antea dolore angebatur et ad iram movebatur. Itaque *olim* ɔ: aliquando, pridem ille locus callum contraxit. Facit huc alter locus apud Nonium e lib. III. de N. D., § 25 *callidos appello, quorum tanquam manus opere, sic animus usu concalluit*, sed magis verba

bus sensibus. 3. Sed accipe alia. Res fluit ad interregnum, et est nonnullus odor dictaturae, sermo quidem multus, qui etiam Gabinium apud timidos iudices adiuvit. Candidati consulares omnes rei ambitus. Accedit etiam Gabinius, quem P. Sulla, non dubitans quin foris esset, postularat contra dicente et nihil obtinente Torquato. Sed omnes absolventur nec posthac quisquam damnabitur, nisi qui hominem occiderit. Hoc tamen agitur severius; itaque iudicia calent. M. Fulvius Nobilior condemnatus est. Multi alii urbani ne respondent quidem. 4. Quid aliud novi? etiam. Absoluto Gabinio stomachantes alii iudices hora post Antiochum Gabinium nescio quem e Sopolidis pictoribus, libertum, accensum Gabinii,

---

7 *indicia* — 8 *novi? Et tamen; absoluto* —

---

ex epistola ad Varronem (Fam. IX. 2, 3): λεληθότως *consuetudo diuturna callum iam obduxit stomacho meo.*

§ 3. *Res fluit ad interregnum.* Ad Q. fr. III. 2, 3 *res videtur spectare ad interregnum.* Saepissime *res* sic indefinite ponitur. Cf. Liv. I. 9. II. 18. VI. 16.

Qui — adiuvit. Nolebant offendere Pompeium, qui dictator fore putabatur, condemnatione Gabinii. Suspicionem dictaturae tangit Cicero in literis ad Q. fr. eodem tempore datis, II. 15, 5 et III. 8, 4.

Candidati consulares omnes rei ambitus. Kal. Oct. scripserat: „*Tres* candidati *fore* rei putabantur" (ep. 17, 5) nunc nuntiat *omnes* reos *esse.* Nam Q. Curtius bonus et eruditus adolescens Memmium de ambitu postulavit, Q. fr. III. 2, 3, de quo uno antea sermo non fuerat.

Non dubitans quin foris esset. Plerique intt. sic explicant: non dubitans, quin Gabinius in urbem non intraret triumphum exspectans. In eam opinionem adducti sunt iis, quae legerant ad Q. fr. III. 2, 2. Sed cur illa res moverit Sullam ad Gabinii nomen deferendum, non intelligo. Multo probabilior est Lambini interpretatio, haec eadem vi nunc explicantis, qua idem ille Gabinius in Pisoniana § 12 *egere, foris esse* dicitur. Utroque loco *foris esse* dicitur, qui magno aere alieno laborat, qui non est solvendo. Nimirum Sulla sperabat Gabinium condemnatum iri, si iudices non posset corrumpere. Plurimum ille pecuniae, quam e Syria attulerat, effuderat in iudicio de maiestate (quo spectant *iudicum sordes*, sup. § 1), quod reliquum erat in iudicio de repetundis perderet.

Contra dicente — Torquato. Ad Q. fr. III. 3, 2: *Contra dixit L. Torquatus omnibusque libentibus non obtinuit.* Idem hic adolescentulus a. 688. P. Sullam de ambitu accusavit eique eripuit consulatum, quem ad patrem suum retulit. Vid. Fin. II. 62 et Cic. orat. p. Sulla passim.

Nisi qui hominem occiderit. Spectat ad Procilium, ep. 15, 4.

Iudicia calent ɔ: quotidie fere iudicia caedis exercentur. Verbi usum satis illustrat hic locus ex or. p. Planc. 55: *Illud crimen caluit re recenti; nunc in causa refrixit.*

M. Fulvius Nobilior, eques Ro., idem ut videtur qui inter Catilinae socios nominatur a Salustio, Cat. 17.

Multi alii urbani ne respondent quidem. Respondere dicuntur, qui in iudicio citati adsunt. Qui condemnationem metuens solum vertit, *non respondet.* Cf. Gronovii Obss. II. 4, p. 185. Hos, quum iudices cognoscendi molestia liberabant, Cicero iocose appellat *urbanos* ɔ: homines politos. Cf. Fam. III, 8, 3 et de *urbanitate*, quae cernitur in morum facilitate, ibid. 7, 5.

§ 4. *Quid aliud novi? etiam.* Codd. *et tamen.* Muretus volebat: *est tamen.* Sed melior Acidalii emendatio: *etiam,* quod in responsione sane frequens est. Vid. adnot. ad I. 13, 6 et Wesenb. ad Tusc. IV. 7.

E Sopolidis pictoribus. Plinius H. N. XXXV, 148 Sopolin et Dionysium vocat celeberrimos illa aetate imaginum pictores, quorum tabulae pinacothecas implebant.

Accensum Gabinii. Saepe patroni munus accensi libertis suis deferebant. Cf. ad Q. fr.

lege Papia condemnarunt. Itaque dixit statim reus P. lege † maiestatis *OYCOIΛAPHC AMA AΦIHI.* — Pomptinius vult a. d. IV. Non. Novembr. triumphare. Huic obviam Cato et Servilius praetores aperte et Q. Mucius tribunus. Negant enim latum de imperio; et est latum hercule insulse. Sed erit cum Pomptinio Appius consul. Cato tamen affirmat se vivo illum non triumphaturum. Id ego puto, ut multa eiusdem, ad nihil recasurum. Appius sine lege suo sumptu in Ciliciam cogitat. 5. Ab Quinto fratre et a Caesare accepi a. d. IX. Kalend. Novembr. literas,

1 *statim † reus P. lege maiestatis* — 8 *literas, confecta Britannia, obs. acc., nulla pr., imp. tamen pecunia, datas* —

I. 1, 13 et inscriptiones a Th. Mommseno collectae in Mus. Rhen. nov. VI. p. 3 seqq. Non opus est copula inter vv. *libertum accensum.*

Lege Papia. C. Papius trib. pl. a. 688 peregrinos lege sua ex urbe eiecit. Cic. Off. III. 47. Iudices Antiochum illum non merito suo, sed ut Gabinium eius patronum vexarent, ea lege condemnasse videntur. Quae sequuntur adeo obscura sunt, ut Cicero nobis ab inferis excitandus esset, ut quae scripserit explicaret. Legi omnia, quae in editione Graevii et in Lambini comm. Lucret. p. 727, quaeque deinde a Schutzio et Sauppio in Ind. Graec. p. 71 prolata sunt, sed non multum inde profeci. Soli Tunstallo ep. ad Middlet. p. 125 aliquid in mentem venit, quod non omnino reiiciendum puto: *Itaque dixit statim reus P.* (ↄ: Papia) *lege:* μοί ἐστί τι, οὐ σοί δ', Ἄρες, ἅμα Παφίῃ. In his Ἄρης erit Gabinius, et in nomine Παφίης alluditur ad legem Papiam. Pro ἅμα malim σύν.

Pomptinius vult cet. Hac de re ad Q. fr. III. 4, 6 haec legimus: „*Pomptinio ad triumphum a. d. III Non. Novembr. volebam adesse. Etenim erit nescio quid negotioli. Nam Cato et Servilius praetores prohibituros se minantur; nec, quid possint, scio. Ille enim et Appium consulem secum habebit et praetores et tribunos plebis. Sed minantur tamen imprimisque* Ἄρη πνέων *Q. Scaevola.* Pomptinius volebat triumphare propter res in Gallia a. 693 prospere gestas et Allobroges domitos. Vid. Cic. de prov. cons., 32. Dio XXXVII. 47 sq. et triumphum adeptus est opera Servii Galbae praetoris. Vid. ibid. XXXIX. 65. — In nomine scribendo magna est varietas. Vid. Ern. in Onom. Tull. p. 483. Oudend. ad Frontini Strateg. II. 4, 7.

Praetores aperte. Mirum Med. errorem *praetor ad portam* recte iam sustulit, qui ed. Rom. principem curavit.

Negant — insulse. Sine imperio nemo poterat triumphare cf. Liv. XLV. 35. Atqui Ser. Galba legem de imperio Pomptinii tulerat κρύφα καὶ ὑπὸ τὴν ἕω, ut Dio l. c. scribit.

Cato affirmat — illum non triumphaturum. In cod. Med. quum initio scriptum esset *triumphare,* ita correctum est, ut dedimus. Haasius quidem ad Reisigii scholas adn. 452 infinitivum praesentis temporis magis moribus Catonis convenire existimat; sed Catoni mores non dabant veniam soloece loquendi. Diversi generis sunt, quae Drakenb. congessit ad Livii XXVII. 3, 4; sed in Livii verbis XXXIV. 33: *Postero die Nabis Argis se cedere ac deducere praesidium, quando ita Romanis placeret, et captivos et perfugas redditurum dixit,* nulla est temporum permutatio, sed quod statim fieri poterat praesenti, quod aliquanto post futurum erat futuro designatur. Nabis ipse sic dicere poterat: „quando ita vobis placet, Argis cedo ac deduco praesidium, captivos et perfugas reddam."

Appius sine lege suo sumptu in Ciliciam cogitat. Ad Q. fr. III. 2, 3: *Appius sine lege curiata confirmat se Lentulo nostro successurum.* Plenius de ea re agitur in Cic. ep. ad ipsum Lentulum Fam. I. 9, 25.

§ 5. *Ab Quinto. Ab* ante consonas recte poni docuerunt Reisigius in Schol. gramm. § 404 extr. et qui plurima e Ciceronis scriptis exempla cumulavit, Ellendtius in comm. crit. ad I de Orat. § 160.

datas a litoribus Britanniae proximis a. d. VI. Kalend. Octobr. Confecta Britannia, obsidibus acceptis, nulla praeda, imperata tamen pecunia exercitum (e) Britannia reportabant. Q. Pilius erat iam ad Caesarem profectus. Tu, si aut amor in te est nostri ac tuorum aut ulla veritas aut si etiam sapis ac frui tuis commodis cogitas, adventare et prope adesse iam debes. Non mehercule aequo animo te careo. Te autem quid mirum, qui Dionysium tanto opere desiderem? quem quidem abs te, quum dies venerit, et ego et Cicero meus flagitabit. Abs te proximas literas habebam Epheso a. d. V. Id. Sext. datas.

---

1 *proximo* — 2 *Exercitum Britannia* —

Confecta Britannia — imperata tamen pecunia. In codd. haec collocantur ante verba *datas — Octobr.* Ego transposui et coniunxi cum verbis *exercitum Britannia reportabant.* Qua in sententia Klotzium mecum facere laetus cognovi. Tum scripsi *e Britannia* addita praepositione ex codd. Malaspinae. Nam omissio praepositionis non potest defendi iis, quae scripsit Kritz. ad Sal. Iug. 28, 6, neque his exemplis *Italia cedere* Cic. Phil. X. 8. *Italia deportare* Tac. Ann. XIV. 45. Cf. Wesenbergius in Cic. opp. edit. Or. alt. IV. p. 367. *Reportabant* quoque suspectum est. Usitatius in ea re *deferre* et *deportare.* Cff. Duker. ad Liv. XXXVIII. 50, 3 et Drak. ad XXXIX. 38, 9. Ita Cic. p. imp. Pomp. 61 *bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit.* — *Proximo* vitiosum ratus quum ob formam adverbii insolentem, tum quia Cicero ipsum diem literarum datarum indicat, scripsi *a litoribus Britanniae proximis.* De re cf. Caes. B. G. V. 22 extr. et 23 in. — *Confecta Britannia* est *composita,* quomodo Livius XL. 35 scripsit *confectam provinciam nuntiare.*

Q. Pilius videtur fuisse frater Piliae, in cuius gratiam Cicero hoc nuntiat Attico.

Veritas ɔ: fides et constantia promissi. Cf. ep. 19, 1.

Quum dies venerit. Malaspina coniecit: *quo die veneris;* eaque ratione desiderii magnitudo melius indicatur. Cf. ep. 15, 10. Ernestus hic de libertate Dionysio danda agi putans, oblitus erat illum iam olim manumissum esse. Vid. ep. 15, 1.

XIX. (*A. U. C.* 700.)

1. O exspectatas mihi tuas literas! o gratum adventum! o constantiam promissi et fidem miram! o navigationem amandam! quam mehercule ego valde timebam, recordans superioris tuae transmissionis δέῤῥεις. Sed nisi fallor, citius te quam scribis videbo. Credo enim te putasse tuas mulieres in Apulia esse; quod quum secus erit, quid te Apulia moretur? Nam

---

§ 1. *O exspectatas mihi tuas literas!* Atticus amico nuntiaverat se adventare ex Asia.

δέῤῥεις sunt pelles, sive tegumenta e pellibus facta. Atticus hoc vocabulum olim in epistola posuisse videtur. Iis usus erat ad frigus arcendum. Temere I. F. Gronovius hoc nomine *impedimenta* indicari posse putabat. *Transmissio* est iter maritimum, traiectus maris. Cf. Phil. I. 7. Sic *transmittere* absolute ponitur, ubi de mari traiiciendo sermo est. Vid. XVI. 7, 1.

Tuas mulieres, uxorem cum ancillis.

Nam Vestorio dandi sunt dies cet. Si Cicero haec scripsit, concedit Attico, ut aliquot dies

Vestorio dandi sunt dies et ille Latinus ἀττικισμὸς ex intervallo regustandus. Quin tu huc advolas et invisis illius nostrae rei publicae germanam? † Putavi de numis ante comitia tributim uno loco divisis palam, inde absolutum Gabinium. **** dictatum fruere iustitio et omnium rerum licentia. 2. Perspice aequitatem animi mei et † ludum et contemptionem Seleucianae provinciae et mehercule cum Caesare suavissimam coniunctionem — haec enim me una ex hoc naufragio tabula delectat —, qui quidem Quintum meum tuumque, dii boni! quemadmodum tractat honore, dignitate, gratia, non secus ac si ego essem imperator. Hiberna legionis eligendi optio delata commodum, ut ad me scribit. Hunc tu non ames?

2 *rei publicae* † *gerina?* — 4 † *dicatum fluere* — 6 *Selicianae unciae* — 9 *legionum* —

Puteolis apud Vestorium degat. Sed non possunt haec conciliari cum seqq.: *Quin tu huc advolas.* Quare vix dubito, quin Ciceronis fuerit: *An Vestorio — regustandus?* qua quaestione hoc ipsum quod quaeritur fere negatur.

Quin tu huc advolas cet. *Quin* interrogative cum prima et secunda persona indicativi positum excitandi vim habet. De hoc usu monuerunt Drak. ad Liv. I. 57, 7, Ochsnerus ad Ecl. Tull. p. 305, Kritz. ad Sal. Cat. 20, 14.

Illius nostrae reipublicae germanam ɔ: rem p. simillimam illius, quam ego in libris de Re publica adumbravi, vel dempta ironia dissimillimam. *Germanam,* quod Manutius coniecit, certum est. Med. levi errore *germanae.*

† *Putavi de numis — Gabinium... dictatum fruere iustitio et omnium rerum licentia.* Quae post *Gabinium* in editt. sequuntur *detur esse valiturum,* iis usi sumus ad supplendam sententiam mancam in § 5, ep. 16. Contra nonnulla verba, quae male coaluerunt cum iis, quibus in ep. 17, 3 init. locum adsignavimus, ex epist. 18, 3 hic reposuimus. Totum locum misere corruptum, si hariolari licet, sic restituam: *Puto, videbis numis ante comitia tributim populo divisis peti consulatum, videbis absolutum Gabinium, civitatem ruentem iustitio et omnium rerum licentia.* Sed manum de tabula.

§ 2. *Perspice aequitatem animi mei* ɔ: animum cupiditatibus solutum. Non satis apparet, quomodo haec cum iis, quae praecedunt, cohaereant, sed videntur spectare ad consilium non eundi in provinciam. Eodem retulerim quae vitiose sic circumferuntur *et ludum et contemptionem Seleucianae provinciae* (vel *Selicianae unciae* e marg. Crat.), quae hoc modo corrigenda censeo: *et lauda meam contemptionem Selicianae provinciae.* Quum consules vel foeda pactione cum Memmio et Domitio facta provincias sibi dari vellent, Cicero contempserat provinciam opimam, ex qua divitias non minores, quam quae erant feneratoris Selicii (I. 12, 1), sibi parare potuisset. Ciceronem tum quoque noluisse in provinciam ire, quum posset, conficio ex iis, quae eodem illo anno scripsit ad Trebatium, Fam. VII. 17, 2: *quoad opinatus sum me in provinciam exiturum. Posteaquam ea mutata ratio est,* cet.

Haec — tabula delectat ɔ: hoc unum me consecutum esse e calamitate mea, quod Caesar mihi favet, gaudeo; velut naufragus tabulam, sic ego Caesaris favorem arripui.

Hiberna legionis. Ante Ern. edebatur ex libris Mss. *hibernam legionem.* Ille correxit: *hiberna legionum.* Nos secuti sumus Nipperdeium, qui in fragm. Caes. p. 769 haec citans scripsit: *hiberna legionis* eius, cui Quintus Cicero praeerat. Nam quis credat hunc omnium legionum, quae in Gallia erant, hiberna elegisse? Quod Alanus coniecit *hibernorum — eligendi optio* longius a codd. scriptura recedit.

Eligendi optio. Madvigius ad Fin. I. 33 (*quum soluta nobis est eligendi optio*) observat abundantia quadam substantivum non generale (*optio*) definiri, tanquam generale sit (*potestas*), ascito gerundii genitivo. Idem tertium exemplum affert e Bruto, 189. Cff. Reisigii Scholae § 438.

quem igitur istorum? Sed heus tu, scripseramne tibi me esse legatum Pompeio? et extra urbem quidem fore ex Idib. Ian.? Visum est hoc mihi ad multa quadrare. Sed quid plura? Coram, opinor, reliqua, ut tu tamen aliquid exspectes. Dionysio plurimam salutem, cui quidem ego non modo servavi, sed etiam aedificavi locum. Quid quaeris? ad summam laetitiam meam, quam ex tuo reditu capio, magnus illius adventu cumulus accedet. Quo die ad me venies, tu, si me amas, apud me cum tuis maneas.

Commodum ɔ: paullo ante, modo. Vid. quae de hoc adverbio dixi ad II. 12, 2.

Quadrare, aptum esse. Cf. XIII. 33, 3. Brut. 43. Cael. 69.

Ut tu tamen aliquid exspectes ɔ: ne plura scribendo omne sermonis argumentum praecipiam.

Quo die ad me venies, cet. *Ad me* molestum est, quum sequitur *apud me.* In simili clausula ep. 4*a* abest.

L I B E R V.

I. (*A. U. C.* 703).

1. Ego vero et tuum in discessu vidi animum et meo sum ipse testis. Quo magis erit tibi videndum ne quid novi decernatur, ut hoc nostrum desiderium ne plus sit annuum. 2. De Annio Saturnino curasti probe. De satisdando vero te rogo, quoad eris Romae, tu ut satisdes. Et sunt aliquot satisdationes secundum mancipium, veluti Memmianorum prae-

---

Brevi post ultimam epistolam libri IV scriptam Atticus mense Nov. a 700 Romam venisse et diutius cum Cicerone vixisse videtur. Certe per duos annos et sex menses commercium epistolarum inter eos cessavit. Instauratum est mense Maio a. 703, quum Cicero pro consule in Ciliciam profectus est, primaque epistola libri V, ut ex initio apparet, brevi post discessum Ciceronis ab urbe ad Atticum missa est.

§ 1. *Et meo sum ipse testis.* Cicero hoc dicit: „Qui meus fuerit in discessu animus, mihi ipse testis sum." Non animo suo, sed sibi de suo animo testis erat. Itaque verissime correxit aliquis apud Or. I *et de meo sum ipse testis.* De formula respondendi, qua Cicero saepius incohat epistolas, *Ego vero,* dixerunt Henr. Stephanus Schediasm. II. 23 et Cortius ad Epist. Fam. IV. 6 in.

Ne quid novi decernatur ɔ: ne provincia mihi prorogetur. Idem petit iisdem verbis a Curione trib. pl. Fam. II. 7, 4, et iterum inculcat h. l. 9, 2.

§ 2. *De Annio Saturnino.* Hunc fuisse Milonis libertum non male suspicatur Wielandus III. p. 72.

Et sunt aliquot satisdationes, cet. Duplicem haec verba permittunt interpretationem, quatenus statuas Ciceronem ante discessum suum ea praedia vel emisse vel vendidisse. Hoc placebat summo ICto, Iac. Cuiacio, qui Observ. XXI. 15 docet *satisdationes secundum mancipium* dici, quum venditor praediorum emtori caveat se dominum esse. Quod fiebat

diorum vel Atilianorum. De Oppio factum est ut volui et maxime quod DCCC. aperuisti; quae quidem ego utique vel versura facta solvi volo, ne extrema exactio nostrorum nominum exspectetur. 3. Nunc venio ad transversum illum extremae epistolae tuae versiculum, in quo me admones de sorore. Quae res se sic habet: ut veni in Arpinas, quum ad me frater venisset, in primis nobis sermo isque multus de te fuit; ex quo veni ad ea, quae fueramus ego et tu inter nos de sorore in Tusculano locuti. Nihil tam vidi mite, nihil tam placatum, quam tum meus frater erat in sororem tuam, ut etiam, si qua fuerat ex ratione sumptus offensio, non appareret. Illo sic die. Postridie ex Arpinati profecti sumus. Ut in Arcano Quintus maneret dies fecit; ego Aquini, sed prandimus in Arcano. Nosti hunc fundum. Quo ut venimus, humanissime Quintus, „Pomponia," inquit, „tu invita mulieres, ego viros accivero." Nihil potuit, mihi quidem ut visum est, dulcius idque quum verbis, tum etiam animo ac vultu. At illa, audientibus nobis, „Ego sum," inquit, „hic hospita." Id autem

13 *ego accivero pueros.*

nuda repromissione, nullis datis fideiussoribus. Vid. ibid. XI. 4. Igitur Cicero affirmat Atticum aliorum exemplo satisdare posse. Sin emisse tunc illa praedia videtur, *secundum mancipium* erit *pro mancipio, in favorem mancipii,* et hae satisdationes erunt de pretio nondum ab emtore soluto. Sic verba accepit Reinius, op. laud. p. 342, ubi eas vocat *Bürgschaft fur Bezahlung des Kaufgeldes.* Sed omnia in coniectura sunt posita. — Voc. *veluti* e correctione Med. receptum pro eo, quod Med. a prima manu habere dicitur *vel bis tu* (Cod. Hisp. *vel his*). — *Memmianorum vel Atilianorum.* Indicatur praedia potius Atiliana quam Memmiana dici debere.

De Oppio, cet. Agitur de Caesaris nomine, cui tum Cicero debebat octies centena sestertia. Atticus Oppio Caesaris procuratori spem ostenderat, eam pecuniam solutum iri. Frequens huius rei mentio in epistolis seqq. Vidd. h. l. 4, 3. 5 extr., 6 extr., 9, 2. 10, 4. *Aperire* non minus novum in hac re, quam *exponere,* quod ep. 4, 3 legitur. Indicat utrumque: dicere ea parata esse. *Versuram facere* est pecuniam mutuam sumere, quod si fit ad vetus debitum expungendum vocatur *versura solvere.* Cf. Festus p. 379. *ne — exspectetur* ɔ: ne differatur solutio eius, quod Caesari debeam, in eum diem, quum alii, quod mihi debeant, tandem aliquando solvent.

§ 3. *Ad transversum — versiculum.* Sic dicitur, quod deficiente charta in margine paginae adponitur.

In Arpinas. Sic omnes libri. At affirmat Ernestus scribi debuisse *in Arpinum* v. *in Arpinatem.* Sane solet vocari *ager, fundus, insula Arpinas;* sed cur non h. l. *praedium* cogitatione adderemus, ut in verbis *Postridie ex Arpinati profecti sumus* et in eo, quod Tusc. V. 74 est *in Arpinati nostro?*

Dies fecit. „Non dies in vesperum iam vergens — nam et Marcum fratrem eadem causa retinuisset —, sed dies festus Arcani pagi, quem sibi Q. in suo fundo celebrandum putavit." Manutius.

Ego viros accivero. Sic edidit Lambinus, libros veteres secutus, ut ait. Habent illi: *ego vero ascivero pueros.* Sed pueris hic non est locus. Dicit enim Quintus Arcanos, qui officii causa Cicerones salutatum venerant. *Pueros* igitur male ex geminatione praecedentium literarum ortum videtur et *vero* ex *viros* corruptum. Haud scio tamen an potior sit correctio I. Fr. Gronovii: *ego accepero viros.* Accipere enim est in prandio vel coena laute tractare. Cf. Plaut. Cist. I. 1, 12. Most.

ex eo, ut opinor, quod antecesserat Statius, ut prandium nobis videret. Tum Quintus, „En,“ inquit mihi, „haec ego patior quotidie.“ 4. Dices: Quid, quaeso, istuc erat? Magnum: itaque me ipsum commoverat; sic absurde et aspere verbis vultuque responderat. Dissimulavi dolens. Discubuimus omnes praeter illam, cui tamen Quintus de mensa misit; illa reiecit. Quid multa? Nihil meo fratre lenius, nihil asperius tua sorore mihi visum est. Et multa praetereo, quae tum mihi maiori stomacho quam ipsi Quinto fuerunt. Ego inde Aquinum; Quintus in Arcano remansit et Aquinum ad me postridie mane venit mihique narravit nec secum illam dormire voluisse et, quum discessura esset, fuisse eiusmodi, qualem ego vidissem. Quid quaeris? Vel ipsi hoc dicas licet humanitatem ei meo iudicio illo die defuisse. Haec ad te scripsi fortasse pluribus, quam necesse fuit, ut videres tuas quoque esse partes instituendi et monendi. 5. Reliquum est ut ante quam proficiscare mandata nostra exhaurias, scribas ad me omnia, Pomptinium extrudas, quum profectus eris, cures ut sciam, sic habeas, nihil mehercule te mihi nec carius esse nec suavius. A. Torquatum amantissime dimisi Minturnis, optimum virum; cui me ad te scripsisse aliquid in sermone significes velim.

16 *ut sciam. Sic habeas* —

I. 4, 6. De usu futuri exacti vid. Madvigii gramm. Lat. § 340, 4.

Hospita, non domina sum, sed hospitio hic excipior.

Ut prandium nobis videret ↄ: provideret, curaret. Sic infra XII. 21 *talaria videamus*. de Orat. III. 2 *videndum sibi esse aliud consilium*. Tusc. III. 46 *dulciculae potionis aliquid videamus et cibi*, ubi vid. Kuhneri adnotatio. Cf. quoque Varro de L. L. VII. 12.

§ 4. *Dissimulavi dolens* ↄ: quamvis dolerem, tamen me commotum esse nec vultu nec verbis prodidi.

De mensa misit. Dicitur quoque *de prandio mittere* et *partes mittere*, Graece πέμπειν ἀπὸ τραπέζης. Cf. Popma ad h. l.

§ 5. *Mandata nostra exhaurias* ↄ: perficias. Eadem locutio redit ep. 6, 2. 13, 3.

Pomptinium. Unus erat e Ciceronis legatis. Cf. Fam. XV. 4, 8. De eo vid. ad IV. 18, 4. *Extrudere* in simili re usurpatur Fam. XIV. 6. In seqq. distinctionem mutavi, ut verba *sic habeas* non minus quam coniunctivi *scribas, extrudas, cures* penderent a verbis *reliquum est ut*.

A. Torquatum, qui saepius in his epistt. memoratur, postea Cicero literis consolatus est, quae reperiuntur inter epp. ad Fam. VI. 1—4.

II. (A. U. C. 703.)

1. A. d. VI. Id. Mai. quum has dabam literas, ex Pompeiano proficiscebar, ut eo die manerem in Trebulano apud Pontium. Deinde cogitabam sine ulla mora iusta itinera facere. In Cumano quum essem, venit

§ 1. *Iusta itinera* ↄ: quantum procedi uno die potest. Cf. Caes. B. C. I. 23.

Prorogari nobis provinciam. Sic legendum ex Ursini sive codice sive coniectura. Frustra

ad me, quod mihi pergratum fuit, noster Hortensius: cui deposcenti mea mandata cetera universe mandavi, illud proprie, ne pateretur, quantum esset in ipso, prorogari nobis provinciam. In quo cum tu velim confirmes gratumque mihi fecisse dicas, quod et venerit ad me et hoc mihi praetereaque si quid opus esset promiserit. Confirmavi ad eam causam etiam Furnium nostrum, quem ad annum tribunum pl. videbam fore. 2. Habuimus in Cumano quasi pusillam Romam; tanta erat in his locis multitudo, quum interim Rufio noster, quod se a Vestorio observari videbat, strategemate hominem percussit. Nam ad me non accessit. Itane? quum Hortensius veniret et infirmus et tam longe et Hortensius, quum maxima praeterea multitudo, ille non venit? Non, inquam. Non vidisti igitur hominem, inquies? Qui potui non videre, quum per emporium Puteolanorum iter facerem? in quo illum agentem aliquid, credo, salutavi; post etiam iussi valere, quum me exiens e sua villa numquid vellem rogasset. Hunc hominem parum gratum quisquam putet? aut non in eo ipso laudandum, quod audiri non laborarit? 3. Sed redeo ad illud. Noli putare mihi aliam consolationem esse huius ingentis molestiae, nisi quod spero non longiorem annua fore. Hoc me ita velle multi non credunt ex consuetudine aliorum. Tu, qui scis, omnem diligentiam adhibebis, tum scilicet, quum id agi debebit. Quum ex Epiro redieris, de re publica scribas ad me velim, si quid erit quod odorere. Nondum enim satis huc erat allatum quomodo Caesar ferret de auctoritate perscripta, eratque

---

3 *provincias.*

---

laborare Manutium in defendenda cod. Med. lectione *provincias* Wesenbergius ostendit, Emend. p. 24, in epistolis illo tempore datis Ciceronem de provincia sibi non proroganda cum amicis egisse demonstrans ex ep. 11, 1 et 17, 5 h. l., Fam. II. 9, 3.

§ 2. *Rufio noster.* Sic per iocum nominat C. Sempronium Rufum, qui cum Vestorio argentario Puteolano litem exercebat et Ciceronis arbitrium effugiebat, quum neglecti officii culpam sustinere, quam causa cadere mallet. Cf. VI. 2, 10. Fam. VIII. 8, 1.

Quum Hortensius veniret — et Hortensius. Nomen cum vi repetitur ut in his: *a tribuno plebis et a Curione tribuno* (Fam. II. 7, 4) *gener et Piso gener* (Sest. 54). Cf. Ruhnk. ad Vell. II. 60, 2. *Tam longe* additur, quia Hortensii villa erat apud Baulos. vid. Acad. II. 9.

Audiri „causam agere apud me arbitrum. Audire est iudicum, audiri partium." I. F. Gron. Perperam in marg. Crat. pro varietate adscriptum est *laudari.*

§ 3. *Quomodo Caesar ferret de auctoritate perscripta.* Auctoritas perscripta est senatus decretum, quod a tribunis prohibitum aliave ratione irritum, etsi SCti vim non habebat, perscribebatur tamen, ut illius consilii sententia appareret. H. l. est rogatio Marcelli cos. de Caesare e Gallia revocando, neve in consulatus petitione absentis ratio haberetur. Cf. Hofmanni disp. de orig. belli Caes. c. V. Quod ad constructionem attinet cf. ep. 8, lib. VI. *Numquid moleste fers de illo,* cet.

rumor de Transpadanis, eos iussos IIII viros creare. Quod si ita est, magnos motus timeo. Sed aliquid ex Pompeio sciam.

Eos iussos IIII viros creare ɔ: Transpadanos, qui ex lege Pompeia (a. 665) ius Latii habebant, civitate donari. IIII viri erant magistratus in municipiis. Iam antea illi de petenda civitate consilia agitaverant, Suet. Caes. 8, suamque iis operam Iulius Caesar promiserat. Praesentem rumorem de ea re vanum esse scribit Caelius ad Cic. Fam. VIII. 1, 2. Sed Caesar rem post biennium perfecit. Dio XLI, 36. Docte et accurate haec omnia exposuit Savignius in disp. de tabb. Heracleensibus, quae legitur in Diar. Iurisprud. histor. IX. 3, p. 300 seqq. Locum in quo versamur explicat p. 325, ubi tamen errore quodam hoc civitatis dandae consilium non ad Caesarem, sed ad Pompeium auctorem refertur. I. F. Gronovius negat Transpadanos cuiusquam iussu hoc fecisse, et suspicatur scribendum *ausos*. In re incerta nihil definio.

III. (*A. U. C.* 703.)

1. A. d. VI. Id. Mai. veni in Trebulanum ad Pontium. Ibi mihi tuae literae binae redditae sunt tertio abs te die; eodem autem exiens e Pompeiano Philotimo dederam ad te literas. Nec vero nunc erat sane quod scriberem. Qui de re publica rumores scribe quaeso. In oppidis enim summum video timorem; sed multa inania. Quid de his cogites [et quando] scire velim. 2. Ad quas literas tibi rescribi velis nescio. Nullas enim adhuc acceperam, praeter quae mihi binae simul in Trebulano redditae sunt; quarum alterae edictum P. Licinii habebant — erant autem Non. Mai. datae —, alterae rescriptae ad meas Minturnenses. Quam vereor, ne quid fuerit σπουδαιότερον in iis, quas non accepi, quibus rescribi vis. 3. Apud Lentulum ponam te in gratia. Dionysius nobis cordi est.

---

4 *quid scriberem* — 6 *et quando* sine suspicione νοθείας. — 12 *in gratiam.*

---

§ 1. *Nec vero nunc erat sane, quod scriberem.* Relativum e Med. revocavit Wesenbergius Emend. p. 54, recte statuens interrogativum post formulas *non est, deest, nihil habeo* admitti non posse.

In oppidis, per quae iter faciebat. Oppidorum nomen est generale, quo coloniae, municipia, praefecturae continentur.

Et quando seclusi. Nam non possunt sic enuntiari, quae requiruntur: „et quando aliquid in re publica futurum putes." Aut interciderunt nonnulla, aut haec temere verbis Ciceronis sunt addita.

§ 2. *Praeter quae mihi — redditae sunt. Praeter* non raro fungitur vice adverbii *praeterquam*, quo fit ut non semper accusativus sequatur. Exempla e multis scriptoribus congesserunt Gronovius ad Gell. N. A. I. 23 extr. Kritzius ad Sal. Cat. 36, 2.

Edictum P. Licinii. Praeclare Manutius suspicatur agi de edicto quodam provinciali, sicut VI. 1, 15 Q. Mucii edictum Asiaticum citatur. Talia Cicero conquirebat, unde potiora capita in suum edictum transferret.

Ad meas Minturnenses ɔ: ad eas literas, quas Minturnis ad te dedi. Est epistola prima huius libri.

§ 3. *Apud Lentulum ponam te in gratia.* Semper Cicero scripsit *ponere in gratia*, ut in his epistt. V. 11, 6. VI. 1, 22. VI. 6, 4. Nolui igitur hoc uno loco in hac formula accusativum admittere, etsi ab aliis sic dictum esse videram. Caelius tamen Fam. VIII. 6, 4. si Mediceum, id est unicum testem, sequimur,

Nicanor tuus operam mihi dat egregiam. Iam deest quod scribam, et lucet. Beneventum cogitabam hodie. Nostra continentia et diligentia † esse satis faciemus satis. A Pontio ex Trebulano a. d. v. Id. Mai.

2 „*De nostra continentia et diligentia esse satis:*" — ? *Faciemus satis.*

scripsit quoque *ponito me in gratia.* Nimium in hac re codicibus tribuit Orellius ad Cic. de opt. gen. oratt. 17 edit. min. Cff. Hand. in Turs. III. p. 306 sq. et Madvig. ad Finn. V. 2, 5.

Nicanor. Attici servus. h. l. 20, 9.

Beneventum cet. Haec in codd. misere corrupta sunt. Habent enim Med. Torn. Hisp. *Beneventi cogitabam. hoc de nostra c. et d. esse satis faciemus satis a Pontio.* Priora recte restituta esse: *Beneventum cogitabam hodie,* e primis verbis epist. seq. apparet. Reliqua nondum sanata sunt. Graevii correctio, quam Schutzius et Orellius I receperunt *Nostra cont. et dil. satisfaciemus cunctis* longius a literarum ductibus recedit et improbanda est si, ut ille fecit, ad eos, qui erant in provincia, id est ad socios et publicanos haec respicere statuimus. Quare repudiamus quoque Kochii suspicionem (Mus. Rhen. XII. p. 270): *Nostra c. et d. sociis faciemus satis.* Immo haec non ad remotam provinciam pertinent, sed ad ea ipsa oppida, quae Cicero in itinere adiit. Quum igitur nunc Samnium ingressurus esset, puto scribendum esse: *Nostra continentia et diligentia ipsis Samnitibus faciemus satis.* (Cf. Brut. 21 *faciam vobis satis.* h. l. 18, 4 *faciam tamen satis*). Ludit, quasi infestissimi Romanorum hostes nondum veterem animi ferociam deposuissent. Verba: *De nostra continentia et diligentia esse satis* ex Attici epistola esse Orellius temere affirmat in edit. altera. Cur enim Cicero amici verba non integra attulisset?

IV. (*A. U. C.* 703.)

1. Beneventum veni a. d. v. Id. Mai. Ibi accepi eas literas, quas tu superioribus literis significaveras te dedisse, ad quas ego ipso eo die dederam ex Trebulano L. Pontii. Ac binas quidem tuas Beneventi accepi. Quarum alteras Funisulanus multo mane mihi dedit, alteras scriba Tullius. Gratissima est mihi tua cura de illo meo primo et maximo mandato. Sed tua profectio spem meam debilitat. † Ac me ille illud quidem labat, non quo, sed inopia cogimur eo contenti esse. De illo altero, quem scribis tibi visum esse non alienum, vereor adduci ut nostra pos-

4 *a Pontio* —

§ 1. *Ex Trebulano L. Pontii.* Pontio fuisse praenomen L. scimus ex VII. 2, 2. Retinui hic e codd., in quibus nominis forma leviter corrupta est *Pontio.*

Ac me ille, cet. Agitur de nova conditione Tulliae quaerenda. Verba obscura sunt, partim quia Cicero de hoc negotio plane scribere nolebat, partim culpa librariorum. Non multum lucis oritur ex comparatione eorum, quae de hac re VI. 1, 10 leguntur: *De Tullia mea tibi assentior scripsique ad eam et ad Terentiam, mihi placere. Tu enim ad me iam ante scripseras:* „ac vellem te in tuum veterem gregem retulisses." Tolerabilis sententia adest, si conceditur verba sic mutari: *Alterum illum quidem laudare non queo, sed inopia cogimur eo contenti esse.* Quae ad Dolabellam essent referenda. In iis, quae sequuntur magis mihi probatur Orellii coniectura: *sed et tu aberis et me absente quis habebit mei ratio-*

sit, et tu ais δυςδιάγνωστον esse. Equidem sum facilis, sed tu aberis, et me absente † res habebis mei rationem. Nam posset aliquid, si utervis nostrum adesset, agente Servilia Servio fieri probabile. Nunc, si iam res placeat, agendi tamen viam non video. 2. Nunc venio ad illam epistolam, quam accepi a Tullio. De Marcello fecisti diligenter. Igitur senatus consultum si erit factum, scribes ad me; sin minus, rem tamen conficies. Mihi enim attribui oportebit, item Bibulo. Sed non dubito, quin senatus consultum expeditum sit, in quo praesertim sit compendium populi. De Torquato probe. De Masone et Ligure, quum venerint. De illo, quod Chaerippus — quoniam hic quoque πρόςνευσιν sustulisti; o provincia! etiamne hic mihi curandus est? Curandus autem hactenus, ne quis ad senatum „consule" aut „numera". Nam de ceteris — sed tamen commode, quod cum Scrofa. De Pomptinio, recte scribis. Est enim ita, ut si ante Kalend. Iun. Brundisii futurus sit, minus urgendi fuerint M. An-

2 † *et me absente res. Habebis* — 11 *ne quid* — 12 *de ceteris.... Sed tamen* —

nem? quam id quod Kochius scribendum putabat: *me absente res habebit morationem.* In quo et inusitatum nomen *morationis* displicet, nec hoc ipsum convenit cum iis, quae deinde scribit: *agendi viam non video.*

Agente Servilia. Serviliam in hac re aliquid egisse constat ex ep. 1, lib. VI. § 10. Itaque *Servilio*, ut est in codd., vere a Mureto aliisque substitutum hoc nomen putamus. Utrum *Servio* e dittographia ortum sit, an scribendum *de Servio F.*, non decerno. Illud tamen magis placet, quoniam Cicero in h. l. nominibus propriis plerumque abstinet.

Si iam res placeat. Si iam est fere *etiamsi*, Belg. *zoo al.* Et sic saepius, ut Tusc. I. 50. IV. 65. ibid. 75 ubi verba *ut haec omittas* eandem sententiam continent, quae paullo ante inest in verbis: *si iam ipsa illa accusare nolis.* De *si etiam* dicam ad VIII. 11 D., 3.

§ 2. *De Marcello fecisti diligenter*, cet. Haec verba illustrantur iis, quae mox Brundisio scripsit ad Appium, Fam. III. 3, 1. Imminente enim bello Parthico senatores censebant in Italia supplementum scribendum esse legionibus Ciceronis et Bibuli, qui tum cum imperio Syriam obtinebat. Id quum Sulpicius consul passurum se negasset, Atticus videtur apud alterum consulem Marcellum amici rogatu operam dedisse, ut de ea re referretur. Cicero sperat fore ut supplementa scribantur, idque populo utilius esse censet; sin minus, sibi et Bibulo pecuniam attribuendam esse.

Compendium ɔ: lucrum, quod ex retinendo fit. Off. III. 63. *Se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat.* Opp. *dispendium.*

De Torquato probe. Scripserat ad eum Atticus, quod iusserat Cicero h. l. ep. 1 extr.

De illo, quod Chaerippus. Sententiam longiore parenthesi interruptam instaurat illis: *sed tamen commode, quod cum Scrofa* sc. de illo locutus es. Chaerippus, homo Graecus, qui cum Q. Cicerone in Asia fuerat (ad Q. fr. I. 4, 14) videtur hoc tempore per Ciceronem aliquid impetrare in Asia voluisse. Hunc Cicero negligere non audebat, ne ille iratus aliquem e senatoribus ad impediendum SCtum excitaret. Verba satis expedita sunt. πρόςνευσιν *sustulisti* est non scripsisti, quid tibi placeat. *Curandus autem hactenus.* Solet *autem* etiam extra rogationem poni, ubi vocabulum cum vi repetitur. Exempla petere licet e Tursellino Handii I. p. 568. *Curare* est observare, colere. Cf. Plin. ep. I. 5, 15. *Ne quis* scripsi cum I. F. Gronovio. *Ne quid* rectum esset, si ipse Chaerippus in senatu illa *consule aut numera* clamare potuisset. Sed non poterat. Sunt enim illae voces senatoris, qui SCtum impedire vult. Vid. Festus p. 170. — *Nam de ceteris*, quos Chaerippus in me excitare posset, eos non multum curo.

M. Anneius. Nomen correctum est ex epistt. ad Fam. XIII. 55. XV. 4, ubi de varietate

neius et Tullius. 3. Quae de Sicinio audisti, ea mihi probantur, modo ne illa exceptio in aliquem incurrat bene de nobis meritum. Sed considerabimus; rem enim probo. De nostro itinere, quum statuero, de quinque praefectis, quid Pompeius facturus sit, quum ex ipso cognoro, faciam ut scias. De Oppio bene curasti, quod ei DCCC. exposuisti: idque, quoniam Philotimum habes, perfice et cognosce rationem, et, ut agam amplius, si me amas, prius quam proficiscaris, effice; magna me cura levaris. 4. Habes ad omnia. Etsi paene praeterii chartam tibi deesse; mea captio est, siquidem eius inopia minus multa ad me scribis. Tu vero aufer ducentos — etsi meam in eo parsimoniam huius paginae contractio significat — dum acta et rumores vel etiam, si qua certa habes de Caesare, exspecto. Literas et aliis (et) Pomptinio de omnibus rebus diligenter dabis.

---

3 *quod statuero* — 9 *aufer ducentos. Etsi* — *rumores vellet. Iam* — 12 *exspecto litteras; et alias Pomptinio* —

---

lectionis in codd. monuit Victorius in curis tertiis, p. 21 edit. Turic. a. 1840. Med. hic habet *Annium.* — Tullii praenomen L. a librariis hic omissum puto.

§ 3. *De Sicinio.* Malaspina haec ad edictum provinciale refert et ex sup. ep. § 2 *Licinio* legendum putat. Ego in re incerta *Sicinium* non removebo.

Quum statuero. Sic edidi ex certa emendatione Wesenbergii, Emend. p. 45.

De quinque praefectis. Cf. ep. 7 h. l.

De Oppio cet. Cf. ad ep. 1, 2 h. l.

Cognosce rationem ɔ: vide quid debeam.

Ut agam amplius. Haec suspecta Malaspinae, qui voc. *amplius*, quacunque ratione accipiatur, aptum esse negat. Itaque corrigit: *et, ut ne angar amplius — effice.* At vero I. Fr. Gronovius (in Add. Graevii citatus) acute vulgatum tuetur explicans: „ut locupletior sim, ne sim in angustiis."

§ 4. *Mea captio est.* Orellius, qui in priore editione vett. editiones secutus dederat: *mea cautio est* ɔ: mihi cavendum est, ne tibi desit, recte revocavit hanc codd. lectionem a Malaspina copiose defensam. *Captio* est fraus et quod inde oritur damnum, ut apud Plaut. Most. III. 3, 19. *Ne quid captioni mihi sit.* Cf. Ernestus in Clavi s. v. et Pareus in Lex. Crit. p. 172.

Dum acta et rumores cet. „Haec corrupta. *Dum acta et rumores* (scil. sunt) *vel etiam, si* Stinneri susp. Malim equidem: *Dudum acta et rumores* (scil. ex seqq. supplendum: exspecto) *vel etiam, si.*" Orellius. Ego verbis aliter distinctis locum sanasse mihi videor. Ad imperativum *aufer* supple *a me. Ducentos* dicatne *numos* ad chartam emendam, an *scapos* papyri incertum est. *Acta* sunt, quae in urbe aguntur. Reliqua sic scribenda censeo: *Literas et aliis* (et) *Pomptinio de omn. rebus diligenter dabis.* In quibus *aliis* est e libro Med. Similis iocus de chartae penuria est in epistola ad Trebatium, Fam. VII. 18, 2.

V. (A. U. C. 703.)

1. Plane deest quod scribam. Nam nec quod mandem habeo; nihil enim praetermissum est: nec quod narrem; novi enim nihil: nec iocandi

---

2 *Plane nil est* — *quid mandem* — 3 *quid narrem* —

---

§ 1. *Plane deest quod scribam.* E Med. correctione aliis placet *nil est.* Sed illud propius abest a prima scriptura *id est.* Cf. ep. 3, 3. *Iam deest quod scribam,* et saepe alias.

locus est; ita me multa sollicitant. Tantum tamen scito, Idibus Mai. nos Venusia mane proficiscentes has dedisse. Eo autem die credo aliquid actum in senatu. Sequantur igitur nos tuae literae, quibus non modo res omnes sed etiam rumores cognoscamus. Eas accipiemus Brundisii. Ibi enim Pomptinium ad eam diem, quam tu scripsisti, exspectare consilium est. 2. Nos Tarenti quos cum Pompeio διαλόγους de re publica habuerimus, ad te perscribemus, etsi id ipsum scire cupio, quod ad tempus recte ad te scribere possim, id est, quamdiu Romae futurus sis, ut aut quo dem posthac literas sciam aut ne dem frustra. Sed antequam proficiscare, utique explicatum sit illud HS. $\overline{\text{xx}}$. et $\overline{\text{dccc}}$. Hoc velim in maximis rebus et maxime necessariis habeas, ut, quod auctore te velle coepi, adiutore assequar.

In proximis verbis scripsimus *quod mandem* — *quod narrem*, de Ernesti coni. probata Wesenbergio Emend. p. 55.

Pomptinium — exspectare consilium est. De constructione monuit Madv. Gr. Lat. § 442, adn. 2 edit. Belg. alt.

§ 2. *Explicatum sit illud HS. $\overline{XX}$ et $\overline{DCCC}$.* Explicare debitum s. nomen non minus usitatum est quam *expedire*. Cf. XIII. 29, 2 et 3. Agitur de Caesaris nomine, de quo vid. adnot. ad ep. 1, 2. HS. $\overline{XX}$, quae accedunt, ex fenore deberi suspicor. Cf. ep. 9, 2. VI. 1, 19. Inter *illud* et notam HS. cum Ern. iudico excidisse *de*.

Quod — velle coepi. Haec de nomine Caesaris expediendo dicta accipio, quod Cicero tunc valde cupiebat. Nescio quid reconditi, quod ad rationes, quae Ciceroni erant cum Caesare et Pompeio, pertineat, his contineri iudicabat Wielandus, quem vide interpr. Germ. III. p. 141 sq.

VI. (*A. U. C.* 703.)

1. Tarentum veni a. d. xv. Kalend. Iun. Quod Pomptinium statueram exspectare, commodissimum duxi dies eos, quoad ille veniret, cum Pompeio consumere, eoque magis, quod ei gratum esse id videbam, qui etiam a me petierit, ut secum et apud se essem quotidie: quod concessi libenter. Multos enim eius praeclaros de re publica sermones accipiam, instruar etiam consiliis idoneis ad hoc nostrum negotium. 2. Sed ad te brevior iam in scribendo incipio fieri, dubitans Romaene sis an iam profectus. Quod tamen quoad ignorabo, scribam aliquid potius, quam committam ut, tibi quum possint reddi a me literae, non reddantur. Nec tamen iam habeo quod aut mandem tibi aut narrem. Mandavi omnia quae quidem tu, ut polliceris, exhauries; narrabo, quum aliquid habebo

---

11 *quid aut mandem* —

---

§ 1. *Ut secum et apud se essem* ɔ: ut cum ipso et in eius domo essem. Cf. ep. seq. *quum triduum cum Pompeio et apud Pompeium fuissem.*

§ 2. *Nec habeo quod aut mandem tibi aut*

novi. Illud tamen non desinam, dum adesse putabo, de Caesaris nomine rogare, ut confectum relinquas. Avide exspecto tuas literas et maxime, ut norim tempus profectionis tuae.

---

narrem. Quae seqq. *mandavi omnia* et *narrabo, quum aliquid habebo novi* liquido ostendunt verbis *nec habeo* h. l. non magis inesse dubitandi vim, quam in ep. 5, 1. Itaque *quid* mutandum in *quod*. Vid. Wesenb. l. c.

VII. (*A. U. C.* 703.)

Quotidie vel potius in dies singulos breviores literas ad te mitto. Quotidie enim magis suspicor te in Epirum iam profectum. Sed tamen, ut mandatum scias me curasse, quod ante, ait se Pompeius quinos praefectos delaturum † novos vacationes, iudiciariam causam. Ego quum triduum cum Pompeio et apud Pompeium fuissem, proficiscebar Brundisium a. d.

---

4 *curasse: quot ante* — 5 *delaturum novos; vacationis* —

Quotidie vel potius in dies singulos breviores cet. Acute Laur. Valla Eleg. III. 68 observat, quando comparativo vel verbo, quod augendi vim habet, additur *in dies singulos* vel etiam *in dies* (vid. Att. VI. 2, 10. Fam. II. 18, 1), significari res quovis die auctas. Intelligitur ergo aliquid interesse inter utramque dictionem. Quod quale sit recte expressit Handius in Turs. III. p. 342, qui haec verba ita describit: „Literae, quas ad te quotidie mitto non modo breviores sunt quam olim, sed cum unoquoque die breviores fiunt." In fragmentis Labeonis et Ulpiani Dig. XXXIII. 1, l. 17, 1 et 6 l. 13, in quibus heres iubetur *quotannis in annos singulos* vinum legatario dare ex accurate scribendi voluntate pleonasmus excusandus est. Quae autem leguntur Att. V. 9, 3 *Dionysium semper — dilexi, sed quotidie pluris facio.* Fam. III. 4, 2. Phil. I. 2, 5 *quum quotidie magis magisque perditi homines minarentur* et similia discrimen, quod grammatici inter *quotidie* et *in dies* esse statuunt, non convellunt.

Ut mandatum — iudiciariam causam. Redit ad id, de quo ep. 4, 4 scripserat: *de quinque praefectis, quid Pompeius facturus sit, quum ex ipso cognoro, faciam ut scias.* Sed quae de hac re nunc amico nuntiat tam corrupta sunt, vix ut, quid ex Pompeio cognoverit, appareat. Singula ordine persequar. *Quod ante* Med., *quot* editores post Victorium. Illud retineo: *quod* sc. mandatum; sed verbum addatur *dedisti* vel simile quid. In apodosi haec sunt: *ait se Pompeius quinos praefectos delaturum.* In his distributivum recte poni adversus Ernestum defendo. Indicat enim Pompeium *omnes quinque simul* designare velle. Cf. Reisigii scholae de gramm. Lat. § 116. Nos dicimus *alle vijf. Deferre praefectum* non est, ut Corradus putabat, beneficii causa ad aerarium deferre, quod neque nunc fieri poterat, quum nihil egissent, neque a Pompeio sed a Cicerone fieri debebat, si iudicaret eos bene de repub. esse meritos. Vid. Cic. Fam. V. 20, 7. Arch. 5. Balb. 63. Nihil aliud esse, quam designare s. facere praefectos apparet e verbis ep. 11, 6: *in praefectis — quos voles, deferto.* Supersunt haec: *novos vacationes iudiciariam causam.* Quot verba, tot menda. Si quaeritur aliquid, quod intelligi possit, hoc fortasse non plane displicebit: *non vult* (cum Graevio aut cum I. F. Gronovio: *nullas*) *vacationes a iudiciis aliam ob causam* ɔ: solis praefectis, non aliis civibus Romanis, qui forte in provincia erunt, concedit vacationem, quominus iudiciis operam dent. Libenter multos hac vacatione usos fuisse apparet e Cic. Bruto 117 et si altero teste opus est e Plinii ep. X. 67.

XIII. Kal. Iunias. Civem illum egregium relinquebam et ad haec, quae timentur, propulsanda paratissimum. Tuas literas exspectabo, quum ut quid agas, tum ut ubi sis sciam.

Civem — paratissimum. Cf. Fam. II. 8, 2, quas literas eodem anno pridie Non. Quint. Athenis ad M. Caelium dedit: *Tantum habeto civem egregium esse Pompeium et ad omnia, quae providenda sunt in re publica, et animo et consilio paratum.*

VIII. (*A. U. C.* 703.)

1. Me et incommoda valetudo, qua iam emerseram, utpote quum sine febri laborassem, et Pomptinii exspectatio, de quo adhuc ne rumor quidem venerat, tenebat duodecimum iam diem Brundisii, sed cursum exspectabamus. 2. Tu si modo es Romae — vix enim puto —: sin es, hoc vehementer animadvertas velim. Roma acceperam literas Milonem meum queri per literas iniuriam meam, quod Philotimus socius esset in bonis suis. Id ego ita fieri volui de C. Duronii sententia; quem et amicissimum Miloni perspexeram et talem virum, qualem tu iudicas, cognoram. Eius autem consilium meumque hoc fuerat, primum ut in potestate nostra esset res, ne illum malus emptor alienus mancipiis, quae permulta secum habet, spoliaret; deinde, ut Faustae, cui cautum ille esse voluisset, ratum esset. Erat etiam illud, ut ipsi nos, si quid servari posset, quam facillime servaremus. 3. Nunc rem totam perspicias velim. Nobis enim scribuntur saepe maiora. Si ille queritur, si scribit ad amicos, si

---

15 *maiora. Sed si ille —*

---

§ 1. *Qua iam emerseram.* Sine dubio recte Cratander edidit *e qua*, quod sic semper in hoc verbo Tullius. Cf. h. l. 10, 3. Quare etiam in fragm. orat. in Clod. et Curion. p. 152 Or. *ut ille iudicio tanquam e naufragio nudus emersit* Madvigius in Append. ad disp. de Asc. Ped. p. 25, scribi iussit *e iudicio*. At in verbis ep. 2. VI ad Att. *Hac autem re incredibile est quantum civitates emerserint* ablativus indicat, qua re factum sit, ut civitates ex inopia emerserint. Aliter verba, in quibus versamur, temptavit I. F. Gronovius scribens: *quamquam emersi iam*. Sed si Cicero perfectum posuisset, pro *laborassem* etiam *laborarim* scripsisset.

Cursum ɔ: navigandi facultatem, ut vocat Fam. III. 3 extr.

§ 2. De eadem re haec legimus in epist. Caelii eodem mense, ut videtur, scripta, Fam. VIII, 3, 2: *Quod ad Philotimi liberti officium et bona Milonis attinet, dedimus operam, ut et Philotimus quam honestissime Miloni absenti eiusque necessariis satisfaceret et secundum eius fidem et sedulitatem existimatio tua conservaretur.*

Ne — mancipiis — spoliaret. Emptor bonorum poterat uti hoc argumento servos in damnum creditorum a Milone Massiliam fuisse abductos.

Faustae, Sullae filiae, quam Milo uxorem duxerat. Vid. Bentl. ad Hor. Sat. I. 2, 64. Ei Milo de dote cautum volebat.

§ 3. Verba distinximus cum Wesenbergio Emend. p. 97, eundemque secuti sumus in delendo *sed*, et in restituendo *fuerat* pro *fuerit*. Utrumque factum est cod. Med. expressa, aliorum librorum tacita auctoritate.

Maiora sc. veris. Opponuntur *leviora* ɔ:

idem Fausta vult, Philotimus, ut ego ei coram dixeram mihique ille receperat, ne sit invito Milone in bonis: nihil nobis fuerat tanti; sin haec leviora sunt, tu iudicabis, loquere cum Duronio. Scripsi etiam ad Camillum, ad Lamiam, eoque magis, quod non confidebam Romae te esse. Summa erit haec: statues, ut ex fide, fama reque mea videbitur.

2 *in bonis. Nihil — tanti. Sin —*

non tam magna et gravia, quam nuntiatum erat.

Nihil nobis fuerat tanti ɔ: tum, quum res acta est, totum negotium non curaveram nec animadverteram, ut explicat Madvigius O. A. II. p. 190, quo loco docte vim illius formulae *tanti esse* aut *non esse* exposuit. Cf. eiusdem Grammatica Latina § 294, adn. 3.

Ad Camillum, hominem iuris praediatorii peritissimum, cuius in epistolis saepe mentio fit. — *ad Lamiam.* Videtur hic esse L. ille Aelius Lamia, quem A. Gabinius consul ex urbe relegarat.

IX. (*A. U. C.* 703.)

1. Actium venimus a. d. XVII. Kal. Quint., quum quidem et Corcyrae et Sybotis muneribus tuis, quae et Areus et meus amicus Eutychides opipare et φιλοπροσηνέστατα nobis congesserant, epulati essemus Saliarem in modum. Actio maluimus iter facere pedibus, qui incommodissime navigassemus, et Leucatam flectere molestum videbatur. Actuariis autem minutis Patras accedere sine his impedimentis non satis visum est decorum. Ego, ut saepe tu me currentem hortatus es, quotidie meditor, praecipio meis, faciam denique, ut summa modestia et summa abstinentia munus hoc extraordinarium traducamus. Parthus velim quiescat et fortuna nos iuvet; (nos) nostra praestabimus. 2. Tu, quaeso, quid agas, ubi quoque tempore futurus sis, quales res nostras Romae reliqueris, maxime de XX. et DCCC., cura ut sciamus. Id unis diligenter literis datis, quae

11 *iuvet; nostra —*

§ 1. *Sybotis.* Parvae insulae in freto, quod insulam Corcyram ab Epiro dividit, Sybota appellabantur. Thuc. I. 47.

Meus amicus Eutychides. Cf. IV. 15, 1.

Saliarem in modum ɔ: opipare, quod vocabulum vereor ne ex glossemate ad haec verba in praecedentem versum irrepserit. *Saliares dapes* notae sunt ex Horatii Carm. I. 37. Abierunt in proverbium. Cf. Appul. Metam. IX. p. 636. Oudend. et Symnach. I. 17.

Iter facere pedibus ɔ: terrestre iter. Cf. ad III. 8, 1.

Leucatam flectere molestum videbatur. Nam, ut scribit de Divin. II. 94, *qui navigant in flectendis promuntoriis ventorum mutationes maximas saepe sentiunt.* Turnebus Advers. XVI. 6 comparavit κάμπτειν ἄκραν, unde Ennius in X annali dixit *Leucatam campsant.*

Sine his impedimentis. „Lictoribus et aliis rebus, quae ad pompam proconsulis pertinebant." Ernest.

Extraordinarium appellat, quia provinciam non statim post consulatum susceperat.

(*Nos*) *nostra praestabimus.* Pronomen personale adieci ex Casauboni suspicione.

ad me utique perferantur, consequere. Illud tamen, quoniam nunc abes, quum id non agitur, aderis autem ad tempus, ut mihi rescripsisti, memento curare per te et per omnes nostros, in primis per Hortensium, ut annus noster maneat suo statu, ne quid novi decernatur. Hoc tibi ita mando, ut dubitem an etiam te rogem, ut pugnes ne intercaletur. Sed non audeo tibi omnia onera imponere. Annum quidem utique teneto. 3. Cicero meus, modestissimus et suavissimus puer, tibi salutem dicit. Dionysium semper equidem, ut scis, dilexi, sed quotidie pluris facio, et mehercule imprimis, quod te amat nec tui mentionem intermitti sinit.

§ 2. *Utique.* Habet particula vim restrictivam, ut non multum distet a *certe, saltem.* Saepius vel sola, vel *quidem* adiecto (ut mox *Annum quidem utique teneto.* Cf. V. 1, 2) in votis declarandis usurpatur.

Ut — maneat suo statu „Omittitur *in.* Sic *esse hoc statu.* Liv. XXII. 22 *ignorantem monet, quo statu sit res.* XXVI. 28 *quo statu Macedonia esset.*" Gronovius, qui ad ll. citatos alia attulit, velut Cic. Fam. XV. 20: *ut existimare possimus, quo statu simus.*

Ne intercaletur. Saepe hoc inculcat, ut ep. 13, 3. 21, 14. Anno superiori etiam vota fecerat, ne intercalaretur, ut quam primum M. Marium videre posset, Fam. VII. 2 extr. Ante annum enim 708, quo Iulius Caesar annum civilem ad solis cursum revocavit, intercalandi ratio pontificum arbitrio permissa erat, ut docent Censorinus, c. 20 et Plut. Caes. 59. Cf. de Legg. II. 29.

X. (*A. U. C.* 703.)

1. Ut Athenas a. d. VII. Kal. Quint veneram, exspectabam ibi iam quartum diem Pomptinium, neque de eius adventu certi quidquam habebam. Eram autem totus, crede mihi, tecum et quamquam sine his per me ipse, tamen acrius vestigiis tuis monitus de te cogitabam. Quid quaeris? Non mehercule alius ullus sermo nisi de te. 2. Sed tu aliquid de me ipso scire fortasse mavis. Haec sunt: adhuc sumptus nec in me aut publice aut privatim nec in quemquam comitum; nihil accipitur lege Iulia, nihil ab hospite; persuasum est omnibus meis serviendum esse famae meae. Belle adhuc. Hoc animadversum Graecorum laude et multo sermone celebratur. Quod superest, elaboratur in hoc a me, sicut tibi sensi placere. Sed haec tum laudemus, quum erunt perorata. 3. Reliqua sunt eiusmodi, ut meum consilium saepe reprehendam, quod non aliqua ratione ex hoc negotio emerserim. O rem minime aptam meis moribus! O illud verum ἔρδοι τις! Dices: Quid adhuc? Nondum enim in ne-

§ 1. *Sine his* ɔ: vestigiis tuis; non intelligendum de Athenis, ut volebat Ernestus.

§ 2. *Lege Iulia.* Caput de sumptu in proconsules eorumque comites faciendo ad legem Iuliam de provinciis pertinuisse videtur. Rursus memoratur in his epp. V. 16, 3. 21, 5, in Pison. 90.

Perorata ɔ: ad finem adducta, absoluta.

§ 3. ἔρδοι τις, ex Aristophanis Vesp. v. 1431 supplendum ἣν ἕκαστος εἰδείη τέχνην, quod Graecorum proverbium Cicero Tusc. I. 41 interpretatur: *Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.* Horat. Ep. I. 14, 44 *Quam scit uterque, libens censebo exerceat artem.*

gotio versaris. † Nescio et puto molestiora restare; etsi haec ipsa fero equidem fronte, ut puto, et vultu bellissimis, sed angor intimis sensibus; ita multa vel iracunde vel insolenter vel in omni genere stultitiae insulse, arroganter et dicuntur et tacentur quotidie. Quae non quo te celem non perscribo, sed quia δυςεξίλλητα sunt. Itaque admirabere meam βαθύτητα, quum salvi redierimus; tanta mihi μελέτη huius virtutis datur. 4. Ergo haec quoque hactenus, etsi mihi nihil erat propositum ad scribendum, quia quid ageres, ubi terrarum esses ne suspicabar quidem, nec hercule unquam tam diu ignarus rerum mearum fui, quid de Caesaris, quid de Milonis nominibus actum sit: huc non modo nemo sed ne rumor quidem quisquam, ut sciremus in re publica quid ageretur. Quare si quid erit quod scias de iis rebus, quas putabis scire me velle, per mihi gratum erit, si id curaris ad me perferendum. 5. Quid est praeterea? Nihil sane nisi illud: valde me Athenae delectarunt. „Urbs dumtaxat?" et urbis ornamentum et hominum amores in te et in nos quaedam benevolentia. „Sed multum et philosophia." Ἄνω κάτω. Si

1 *Nescio* — 2 *ut puto et volo, bellissime* — 7 *hactenus. Etsi* — 10 *ac non* — 15 *urbs dumtaxat et urbis* —

Quid adhuc? ɔ: quid ad hunc usque diem accidit, quo te provincia offendat, in qua ne versaris quidem? Ad quae Cicero prorsus inepte responderet: *Nescio et puto molestiora restare*, quum ipse addat se moleste ferre, quod tam multa insolenter et insulse dicantur et taceantur. Schutzius dedit: *scio*. Probabilior est correctio Kahntii, Symb. Crit. p. 7 *sane scio* in *nescio* latere suspicantis.

Fronte, ut puto, et vultu bellissimis. Codd. scriptura *ut puto et volo* inepta est. In antiquis editt. legitur *vultu* (*voltu*). E compendio autem *belliss.* tam adiectivum, quam adverbium effici potest et aptius illud eligi debet. Klotzius edidit *bellissimo*. Nobis pluralis melior visus est.

Et dicuntur et tacentur „a comitibus meis.— Ut de uxore difficili dicere solemus, eam neque loqui, neque tacere, quum oporteat." Man. Vide tamen an Cicero scripserit: *dicuntur et aguntur*. Nam adverbia illa non optime congruunt cum *tacendi* verbo. Etiam *et*, quod legitur ante *dicuntur* libenter ante *arroganter* transponere velim.

§ 4. *Ergo haec quoque hactenus, etsi mihi nihil erat propositum ad scribendum*, cet. Distinctione mutata effeci, ne oratio esset ἀνακόλουθος. Sententia est: Ut iam nunc intelligas meam βαθύτητα, de his rebus plura non dicam, etsi nihil habeo quod scribam, cet. Schutzius loci nexum perspexit.

Quid de Caesaris — actum sit. Salva sententia haec abesse possunt. Nam et haec et alia *rerum mearum* nomine continentur. *Huc* scripsi pro *ac* de Corradi coniectura, et quum in cod. Hisp. ut in Med. scriptum sit: *ac non modo nemo modo ne Roma quidem quisquam*, etiam *nemo homo* Ciceronis esse suspicor.

δυςεξίλλητα ɔ: explicatu difficilia, a. v. ἐξίλλω. Idem indicaret δυςεξέλικτα, quod Or. malebat. Utroque melius videtur δυςεξίτηλα, quorum memoria aegre diluitur.

βαθύτητα. Vid. ad IV. 6, 3.

§ 5. *Urbs dumtaxat?* Vulgo his adnectuntur sequentia. Ego signum interrogandi subieci, quasi essent Attici rogantis. *Urbis ornamentum* erat fortasse Attici statua.

Sed multum et philosophia. Haec si sana sunt ex Attici persona proferuntur. Respondet Cicero: ἄνω κάτω, qua formula indicat philosophiae confusionem, quae nullam certam in disputando rationem sequebatur. Ita Orell. I verba expedivit. Sed non sana pu-

quid est, est in Aristo, apud quem eram. Nam Xenonem tuum vel nostrum potius Quinto concesseram; et tamen propter vicinitatem totos dies simul eramus [invicem]. Quum primum poteris, tua consilia ad me scribas, ut sciam quid agas, ubi quoque tempore, maxime quando Romae futurus sis.

---

3 *eramus iunctim* —

---

tamus. Formulam Graecam Stalbaumius illustravit ad Plat. Gorgiam p. 481 D. Cf. Boeckh. ad Simonis dial., p. XVIII. Proverbio *τἄνω κάτω, τὰ κάτω δ᾽ ἄνω* Menander usus est. vid fragm. comic. Graec. Vol. IV. p. 221 et *ἄνω κάτω ὁ βιός μεταστραφεὶς* legitur in fragm. IV Adelph.

In Aristo. Aristum Antiochi fratrem, veteris Academiae heredem, Cicero hospitem et familiarem suum vocat in Brut. 332.

Xenonem. Saepius hic memoratur in epistolis. vid. Onom. Tull. in hoc nomine, locisque citatis add. Att. XV. 21, 2. XVI. 1, 5 et 3, 2. Non male ex iis, quae de eo leguntur XVI. 1, 5., Mongaltius suspicatur eum Attici negotia Athenis curasse. Xenonem igitur nunc nominat pro Xenonis aedibus redditque Attico rationem, cur non sit apud eum.

Simul eramus [invicem]. Cicero adverbio *invicem* abstinuit. Handius in Turs. II. p. 452 hoc loco illud e veteri correctione ortum censet, quum glossator ad voc. *simul* adscripsisset *iunctim*, ut cod. Z habuit. Suspectam vocem uncis inclusi, etsi non delendam, sed sic corrigendam censeo: *simul eramus.* TU VELIM, *quum primum poteris, tua consilia ad me scribas.* Cf. ep. 11, 7 *Tu velim Piliam meis verbis consolere.* Ep. 14, 3 *Tu velim — scribas ad me omnia.* Ep. 20, 10 *Tu velim — des operam,* ne notissimae formulae plura exempla afferam. Quod e Med. notatur *invecim* coniecturae meae favet.

XI. (*A. U. C.* 703.)

1. Hui, „totiesne me literas dedisse Romam, quum ad te nullas darem?" At vero posthac frustra potius dabo quam, si recte dari potuerint, committam ut non dem. Ne provincia nobis prorogetur, per fortunas! dum ades, quidquid provideri potest, provide. Non dici potest, quam flagrem desiderio urbis, quam vix harum rerum insulsitatem feram. 2. Marcellus foede de Comensi. Etsi ille magistratum non gesserit, erat tamen

---

7 *gesserat* —

---

§ 2. *Marcellus foede de Comensi,* cet. Rem accurate narrat Appianus, de bell. civil. II. 26, his verbis: Πόλιν δὲ Νεόκωμον ὁ Καῖσαρ ἐς Λατίου δίκαιον (ius Latii Transpadanis iam a. 665 concessum — vid. ad ep. 2, 3 h. l. — Novocomensibus, coloniae a. 695 rogatione Vatinia a se deductae (Suet. Caes. 28) extra ordinem concesserat, ut eodem, quo ceteri Transpadani iure essent. Vid. Savignii disp. laud. IX. 3, p. 312) ἐπὶ τῶν Ἄλπεων ᾠκίκει. ὧν ὅσοι κατ᾽ ἔτος ἦρχον, ἐγίγνοντο Ῥωμαίων πολῖται· τόδε γὰρ ἰσχύει τὸ Λάτιον. Τῶν οὖν Νεοκώμων τινὰ ἄρχοντά τε αὐτοῖς γενόμενον καὶ παρὰ τοῦτο Ῥωμαῖον εἶναι νομιζόμενον ὁ Μάρκελλος ἐφ᾽ ὕβρει τοῦ Καίσαρος ἔξηνε ῥάβδοις ἐφ᾽ ὅτῳ δὴ (ɔ: nescio quam ob culpam), οὐ πασχόντων τοῦτο Ῥωμαίων (vetabat enim lex Porcia pro tergo civium lata). καὶ τὸν νοῦν ὑπ᾽ ὀργῆς ἀνεκάλυπτε, τὰς πληγὰς εἶναι ξενίας σύμβολον, καὶ φέρειν αὐτὰς ἐκέλευε καὶ δεικνύναι τῷ Καίσαρι· οὕτω μὲν ὑβριστικῶς ὁ Μάρκελλος.

Transpadanus. Ita mihi videtur non minus stomachi nostro ac Caesari fecisse. Sed hoc ipse viderit. 3. Pompeius mihi quoque videbatur, quod scribis Varronem dicere, in Hispaniam certe iturus. Id ego minime probabam, qui quidem Theophani facile persuasi nihil esse melius quam illum nusquam discedere. Ergo Graecus incumbet. Valet autem auctoritas eius apud illum plurimum. 4. Ego has pridie Nonas Quint. proficiscens Athenis dedi, quum ibi decem ipsos fuissem dies. Venerat Pomptinius, una Cn. Volusius, aderat quaestor, tuus unus Tullius aberat. *Ἄφρακτα* Rhodiorum et *δίκροτα* Mytilenaeorum habebam et aliquid *ἐπικώπων*. De Parthis erat silentium. Quod superest, dii iuvent! 5. Nos adhuc iter per Graeciam summa cum admiratione fecimus, nec mehercule habeo, quod adhuc quem accusem meorum. Videntur mihi nosse [nos] nostram causam et conditionem profectionis suae. Plane serviunt existimationi meae. Quod superest, si verum illud est *οἵαπερ ἡ δέσποινα*, certe permanebunt. Nihil enim a me fieri ita videbunt, ut sibi sit delinquendi locus. Sin id parum profuerit, fiet aliquid a nobis severius. Nam adhuc lenitate dulces sumus et, ut spero, proficimus aliquantum. Sed ego hanc, ut † singuli dicunt, *ἀνεξίαν* in unum annum meditatus sum. Proinde

---

12 *nosse nos*, *nostram* —

Plutarchus quoque Comensem vocat ἕνα τῶν ἐκεῖ βουλευτῶν, in Caes. 29. Ab his non dissentiet Cicero, dummodo retineamus Mss. lectionem *gesserit*; nam coniunctivus perfecti temporis cum *etsi* recte coniungitur ad indicandum id, quod tantum fieri potuisse cogitetur. cf. Handii Turs. II. p. 607 sq. Itaque Cicero dicit: „etsi nescio, utrum ille gerendo magistratum civitatem adeptus sit necne, erat tamen Latinus."

Nostro ɔ: Cn. Pompeio, cuius pater Transpadanos iure Latii donaverat. Quantopere autem talis iniusta saevitia Caesari displicuerit, vel inde apparet, quod is C. Pisonem in iudicio repetundarum oppugnavit propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum. Sal. Cat. 49, 2.

§ 3. *In Hispaniam certe* „si non in aliam provinciam, tamen in Hispaniam." Ern.

§ 4. *Cn. Volusius.* Inter comites Ciceronis in provincia memoratur Q. Volusius, h. l. ep. 21, 6, eiusdemque mentionem facit Vatinius, Fam. V. 10, 2. Merito Corradus putabat praenomen h. l. corruptum esse.

Tuus unus T. aberat. Sic ep. 14, 2 scribit: *Omnes iam nostri praeter Tullium tuum venerunt.*

ἄφρακτα (ep. 12, 1. X. 11, 4) sunt naves non constratae, quas scriptor de bello Alex. 11 *apertas* vocat; δίκροτα (Att. XVI. 4, 4) biremes. *Et aliquid* ἐπικώπων, ut emendavit I. F. Gron. ɔ: *et aliquot naves actuarias.* Cf. Gellius X. 25. ἐπίκωποι sunt omnes, quae remis aguntur, itaque etiam δίκροτα, sed proprie sic vocabantur naves, quibus homines transvehebantur, ἐπιβάτιδες. Cf. XIV. 16, 1. Proprius ad cod. Med., in quo ΕΠΙΚΟΝΔΕΙ legitur, Peerlkampius scribi volebat: — δίκροτα *Mitylenaeorum habebam aliquot.* Ἔπειγον ἀεί ɔ: semper incitabam remiges.

§ 5. *Videntur mihi nosse [nos] nostram causam et conditionem profectionis suae.* Vocabulum *nos* mihi suspectum est, quum propterea quod ei in altero membro *se* opponi debuerat, tum quia in trimembri oratione copula ante ultimam vocem omitti solet. Klotzius similiter indicavit.

οἵαπερ ἡ δέσποινα. Schol. Plat. ad VIII de Rep. p. 563 C. plenum proverbium affert, οἵαπερ ἡ δέσποινα, τοία χἡ κύων.

Ut † singuli dicunt ἀνεξίαν. I. F. Grono-

pugna ne, si quid prorogatum sit, turpis inveniar. 6. Nunc redeo ad quae mihi mandas: † in praefectis excusatio iis, quos voles, deferto. Non ero tam *μετέωρος*, quam in Appuleio fui. Xenonem tam diligo quam tu; quod ipsum sentire certo scio. Apud Patronem et reliquos barones te in maxima gratia posui, et hercule merito tuo feci. Nam mihi is te dixit rescripsisse ad se, mihi ex illius literis rem illam curae fuisse, quod ei pergratum erat. Sed quum Patron mecum egisset, ut peterem a vestro Ariopago *ὑπομνηματισμὸν* tollerent, quem Polycharmo praetore fecerant, commodius visum est et Xenoni et post ipsi Patroni me ad Memmium scribere, qui pridie, quam ego Athenas veni, Mytilenas profectus erat, ut is ad suos scriberet posse id sua voluntate fieri. Non enim dubitabat Xeno, quin ab Ariopagitis invito Memmio impetrari non posset. Memmius autem aedificandi consilium abiecerat, sed erat Patroni iratus. Itaque scripsi ad eum accurate, cuius epistolae misi ad te exemplum. 7. Tu velim Piliam meis verbis consolere: indicabo enim tibi; tu illi

5 *mihi* † *is ter dixit, te scripsisse* —

vius pro inepto *singuli* pulcre coniecit *Siculi*. Voc. ἀνεξία, quod recte ab ἀνέχεσθαι derivatur, potuit Siculis idem esse, quod reliquis Graecis ἀνεξικακία, *patientia, tolerantia*. Nam Siculi Graece loquebantur, sed non pure. Cf. Cic. divin. in Caec. 39, et Plautus in Persa III. 1, 67 sq., qui logos Atticos opponit Siculis.

§ 6. † *In praefectis excusatio iis, quos voles, deferto*. Ita Med. Editorum explicationes et correctiones excussi nec inveni, quod satis placet. Ceteris praefero I. F. Gronovii: „*in praefectis negotiator ni sit, quos* (v. *quot*) *voles, deferto*. Cf. h. l. 21, 10. VI. 1, 4 et 5." Nam quod a Popma excogitatum Schutzius dedit: *In praefectis excusatio ni sit, quos voles, deferto*, obscurius dictum videtur. Kochii autem suspicio: *Redeo ad quae mihi mandasti; praefectis excusationes iis quos voles deferto*, corruit, nisi demonstratur *excusationes* appellari posse, quae sunt *vacationes*.

Non ero tam μετέωρος ɔ: incertus quid agam, dubius. De quo Appuleio sermo sit quaerere non vacat.

Barones ɔ: homines stolidos, quos alii stipites dicunt. Iocans ita vocat Epicureos, ut ad Fam. IX. 26. De nominis scriptura (*baro* — *varo*) et vi accurate disputavit O. Iahnius ad Persii Sat. V. 138 in adnot. crit. et in comm. p. 203. Cf. quoque Scholion ad e. l. p. 335. Miras nominis interpretationes omitto, quas collegit I. Rutgersius Lect. Venus. cap. 23, qui h. l. negat Epicureos contumelioso nomine appellari potuisse et emendare se eleganter putabat: *Apud Patronem et reliquos Patrones*. Ego vero nihil mutandum puto. Cf. quoque Fin. II. 77.

Nam mihi is te dixit rescripsisse ad se. Verba in codd. leviter corrupta (*ter dixit te scripsisse*) emendare, quam vetus mendum propagare malui.

Patron. Ciceronis est *Patro*. cf. VII, 2, 4 et 5.

ὑπομνηματισμόν. Ita Ariopagitae vocabant decreta sua. Hoc decreto, Polycharmo archonte facto, C. Memmius acceperat partem aedium Epicuri, quam diruere inque earum locum novas aedes struere volebat. Patro, qui post Phaedri mortem disciplinae Epicureae quasi princeps erat, vehementer cupiebat et per Atticum agebat, ut illud decretum abrogaretur. Cf. epistola, quam Cicero de hoc negotio ad Memmium misit, Fam. XIII. 1.

§ 7. *Meis verbis*. Vulgo explicant *meo nomine*. Perperam; nam statim Atticum vetat, ne Piliae dicat eius aegritudinem sibi notam esse. *Mea verba* vocat, quibus ipse in consolando uti solebat. Videtur autem epistolam Piliae, alii destinatam, aperuisse, quae animi commoti signa continebat. Aegritudinis causam ignoramus. Sed est aliquid offensionis in

nihil dixeris. Accepi fasciculum, in quo erat epistola Piliae; abstuli, aperui, legi; valde scripta est *συμπαθῶς*. Brundisio quae tibi epistolae redditae sunt sine mea, tum videlicet datas, quum ego me non belle haberem. Nam illam † *νομανδρίαν* excusationem ne acceperis. Cura ut omnia sciam, sed maxime ut valeas.

---

3 *datae* — 4 † *νομανανδρίαν* —

---

v. *abstuli,* quod malitiae notionem habet. In cod. Med. et Hisp. scriptum est *attuli.* Num forte legendum: *ad Tulliam?*

συμπαθῶς. Si Pilia dolorem suum alii significabat, eius *συμπαθείαν* movebat, ipsa vero non erat *συμπαθής*, sed *ἐμπαθής*, et scribebat *ἐμπαθῶς*. Ita corrigendum censeo.

Tum videlicet datas. Revocavi Med. scripturam, etsi Cicero non alio loco antiqua hac constructione usus videtur, qua accusativus regitur a verbo *videre,* quod in *videlicet* continetur. Id Gronovio et Graevio quoque placebat. Nam quod in promptu est rescribere *datae* non facit tolerabilem sententiam, nisi addas *sunt.*

† *νομανδρίαν excusationem.* Posuit Cicero, opinor, aliquam vocem Graecam, quae vulgarem, usitatam, occupationum excusationem indicaret. Certe non scripsit *νομανδρίαν*, nec ullam vocem a criticis adhuc prolatam. Si quaeritur aliquid, quod intelligi possit, etsi longius a ductibus illis literarum recedit, scribatur: *Nam illam νομαίαν τριβῆς excusationem ne acceperis.*

XII. (*A. U. C.* 703.)

1. Negotium magnum est navigare atque id mense Quintili. Sexto die Delum Athenis venimus. Pridie Nonas Quintil. a Piraeeo ad Zostera vento molesto, qui nos ibidem Nonis tenuit. A. d. VIII. Idus ad Ceo iucunde. Inde Gyarum saevo vento, non adverso, hinc Syrum, inde Delum, utroque citius, quam vellemus, cursum confecimus. Iam nosti *ἄφρακτα* Rhodiorum; nihil, quod minus fluctum ferre possit. Itaque erat in animo nihil festinare, nec me Delo movere, nisi omnia *ἀκρωτη-*

---

5 *Scyrum* — 8 *Delo nec movere* —

---

§ 1. *Ad Zostera,* Atticae promontorium, inter Athenas et Sunium. Hinc pergit ad insulam *Ceo,* Gr. *Κέω*, inde *Gyarum,* tum *Syrum.* Ita enim legendum esse, non *Scyrum,* quae insula procul ab oriente Euboeae sita multorum dierum intervallo a Gyaro et Delo distat, nemo admonitus negabit. Errorem detexit Moserus, Symb. Crit. in Cicer. V. p. 1 sq.

Fluctum ferre. Similiter Caes. B. G. III. 13, 9 scripsit *tempestatem ferre,* Tac. Ann. II. 6, quem Schneiderus ibi laudavit, *fluctus tolerare.*

Nec me Delo movere. Pronomen habent codices et editiones veteres, estque plane necessarium. Quis enim *movere* intransitive de proficiscente dixit? *Delo,* a librariis male ante *nec* collocatum, Faernus delevit, Lambinus transposuit. Vid. Wesenberg. Emendd. p. 38 sq. qui recte videtur negare *Delo* cum verbis *nihil festinare* coniungi posse. Aliter visum erat Io. Fr. Gronovio.

Nisi omnia ἀκρωτηρίων οὖρια vidissem. Vocabula Graeca recte interpretatur Ernestus: *signa secundae tempestatis ex vexillis in fastigiis navium et domorum.* Mureti (Var. Lect. XIV. 11), Turnebi (Advers. XXVIII.

ρίων οὔρια vidissem. 2. De Messala ad te statim, ut audivi, de Gyaro dedi literas, et id ipsum consilium nostrum etiam ad Hortensium, cui quidem valde *συνηγωνίων*. Sed tuas de eius iudicii sermonibus et mehercule omni de rei publicae statu literas exspecto, *πολιτικώτερον* quidem scriptas — quoniam meos cum Thallumeto nostro pervolutas libros —, eiusmodi inquam literas, ex quibus ego, non quid fiat — nam id vel Helonius, vir gravissimus, potest efficere, cliens tuus —, sed quid futurum sit, sciam. Quum haec leges, habebimus consules. Omnia perspicere poteris, de Caesare, de Pompeio, de ipsis iudiciis. 3. Nostra autem negotia, quoniam Romae commoraris, amabo te, explica. Cui rei fugerat me rescribere, de strue laterum, plane rogo, de aqua, si quid poterit fieri, eo sis animo, quo soles esse; quam ego quum mea sponte, tum tuis sermonibus aestimo plurimi. Ergo tu id conficies. Praeterea, si quid Philippus rogabit, quod in tua re faceres, id velim facias. Plura scribam ad te, quum constitero; nunc eram plane in medio mari.

---

7 † *vel Helonius* — 8 *sciam. Iam, cum haec* — 11 *rogo. De aqua* — 13 *aliquid conficies* — 14 *rogavit* — *in sua re* —

---

28) et Sim. Bosii (in Lambini comm. Lucret. p. 687) coniecturis, utcunque speciosis, nihil opus est.

§ 2. *De Messala.* M. Valerius Messala, sororis filius Q. Hortensii a. 700 ambitus reus factus est a Q. Pompeio Rufo. Att. IV. 16, 8. Q. fr. III. 2, 3. Sed quum consul fieret a. 701, causa acta non est. Accusatio deinde renovata est et praeter opinionem iudicum sententiis absolutus est, avunculo pro eo dicente. Caelius ad Fam. VIII. 2, 1. Cf. Brut. 328. Val. Max. V. 9, 2. Sed nondum evaserat; nam statim lege Licinia de sodalitiis postulatus et condemnatus est. Cael. Fam. VIII. 4, 1. Cicero dolorem, quem ex hoc nuntio acceperat, Hortensio declaravit. Id enim est *συνηγωνίων*, pro quo recentiores dicunt condolere.

Meos libros de Re publica scriptos. *Thallumetus et Helonius* sive *Helenius,* ut in Faerni codice appellatur, ignoti homines sunt. Alter ironice vocatur *vir gravissimus,* sive ob corporis molem, sive ob gravitatis affectationem.

Quid futurum sit, sciam. Quum cet. Sic scribendum. *Iam* quod Orellius in altera editione ante v. *quum* inseruit, non est necessarium, neque a Cicerone initio sententiae positum fuisset.

Habebimus consules ɔ: consules in annum sequentem erunt creati.

§ 3. *De strue laterum.* Haec et quae sequuntur obscura sunt, amissa Attici epistola, cui respondetur, partim culpa editorum, qui divellerunt quae coniungenda sunt. C. Mullerus coni. Tull. p. 10 recte interpunxit. Iam Cicero Atticum plane rogat de strue laterum, ut sit aequo animo, de aqua, quoniam idem plane rogare non poterat, rogat, ut tali sit animo, si fieri possit. Ingeniose porro Wielandus in adnot. ad h. l. III. p. 294 sq. coniecit agi de aqua Crabra per agrum Tusculanum ducenda. (Cf. Fam. XVI. 18, 3). Struem laterum fortasse destinabat aquaeductui. *Philippus,* qui in eadem re memoratur ep. seq. extr. videtur operis conductor fuisse.

Ergo quid conficies. Una litera mutata Klotz. restituit: *Ergo tu id conficies;* quod magis placet, quam Aldinum *aliquid.*

In tua re ɔ: si tua res ageretur, e cod. Faerni et Med. revocavi, pro *in sua re* quod Victorio debetur. Ex illo quoque notatur *rogat* pro *rogavit;* sed praestat *rogabit* corrigere, ut fecit Corradus.

Eram plane in medio mari. Delus enim Cycladum media, de qua Vergilius Aen. III. 73 *mari colitur medio.*

XIII. (*A. U. C.* 703.)

1. Ephesum venimus a. d. XI. Kal. Sext. sexagesimo et quingentesimo post pugnam Bovillanam. Navigavimus sine timore et sine nausea, sed tardius propter aphractorum Rhodiorum imbecillitatem. De concursu legationum, privatorum et de incredibili multitudine, quae mihi iam Sami, sed mirabilem in modum Ephesi praesto fuit, aut audisse te puto aut „quid ad me attinet?" Verumtamen.... Decumani, quasi venissem cum imperio, Graeci quasi Ephesio praetori se alacres obtulerunt. Ex quo te intelligere certo scio multorum annorum ostentationes meas nunc in discrimen esse adductas. Sed, ut spero, utemur ea palaestra, quam a te didicimus, omnibusque satisfaciemus et eo facilius, quod in nostra provincia confectae sunt pactiones. Sed (haec) hactenus, praesertim quum coenanti mihi nuntiaret Cestius se de nocte proficisci. 2. Tua negotiola Ephesi

---

5 *mi* — 7 *Verumtamen. Decumani, ac si venissem* — 12 *Sed hactenus* — 13 *negotia* —

---

§ 1. *Ephesum venimus a. d. XI Kal. Sext.* Sed Tralles venit a. d. VI Kal. Sext. Fam. III. 3, 1, postquam Ephesi triduum commoratus erat, ibid. 5; uno autem die Epheso Tralles venerat Att. V. 14, 1. Igitur numerus depravatus est. Scribendum *a. d. IX Kal. Sext.* — *Sexagesimo et quingentesimo post pugnam Bovillanam,* in qua Clodium Milo occidit, quod Asconius ex actis factum scribit a. d. XIII Kal. Febr. superioris anni. Ab hoc autem die usque ad XI Kal. Sext. anni sequentis ex Pontederae computatione dies sunt DLV; ex mea vero correctione hic numerus duobus crescit, et intercalando facile ad summam dierum indicatam DLX perducitur.

Aut audisse te puto aut „quid ad me attinet?" Supplendum *dicere* vel *dicturum esse.* Similiter ad v. *verumtamen* supplendum est *dicam,* nisi potius e prioribus literis sequentis vocis *decumani* hoc eliciendum sit. Wielandus eleganter expressit: *Genug, es war so.*

Decumani quasi venissem cum imperio, Graeci cet. Vulgo de Oliveti corr. editur *D. ac si venissem,* quod Klotz Latinum esse negat. Recte; nam *ac si* ab optimis scriptoribus non ponitur nisi praecedente adiectivo aut adverbio, quod similitudinem vel dissimilitudinem indicat, et scribendum erat: *aeque ac si, perinde ac si, non secus ac si.* ICti et scriptores minus probati *ac si* omissis illis scripserunt. Vid. Hand. Turs. I. 472 et Mahnii Misc. Latin. I. p. 16 sq. In cod. Med. est: *verumtamen decumanis venissem.* Non dubitavimus, quum tamen ad coniecturam veniendum esset, pro *ac si* scribere *quasi,* quod concinne in utraque sententiae parte ponitur. Idem volebat Gronovius. *Decumani* vocantur publicani, qui Asiae decumas conduxerant. Illius enim provinciae vectigalia maxime e scriptura, decumis, portoriis constitisse Cicero ipse nos docet de imp. Cn. Pomp., 15. p. Flacco, 19.

Ostentationes meas ɔ: id, quod saepe iactavi utile esse ne provinciales a publicanis vexarentur, utque his tamen aliquid concederetur, ne nimia severitate magistratuum ad res novas traherentur.

Pactiones inter publicanos et provinciales fiebant. Cf. ep. seq., 1. Fam. XIII. 65, 1 et passim in Verrin. L. III. Cf. Burmannus, de Vectig. pop. Rom. c. 9, p. 167 sq. et Rudorffii disp. de testam. Dasumii in Diar. iurispr. hist. XII. 3, p. 394.

Sed haec hactenus. Quoniam deinde legimus: *Ergo haec quoque hactenus,* sine ulla dubitatione affirmamus Ernestum bene iudicasse v. *haec* a librariis esse omissum.

§ 2. *Negotiola* scripsi e marg. Crat., quum eodem duceret scriptura Med. *negotio* apud Hofm. der Krit. Apparat p. 46.

curae mihi fuerunt, Thermoque, tametsi ante adventum meum liberalissime erat pollicitus tuis omnibus, tamen Philogenem et Seium tradidi, Apollonidensem Xenonem commendavi. Omnino omnia se facturum recepit. Ego praeterea rationem Philogeni permutationis eius, quam tecum feci, edidi. Ergo haec quoque hactenus. 3. Redeo ad urbana. Per fortunas! quoniam Romae manes, primum illud praefulci atque praemuni, quaeso, ut simus annui; ne intercaletur quidem. Deinde exhauri mea mandata maximeque, si quid potest, † de illo domestico scrupulum, quem non ignoras; dein de Caesare, cuius in cupiditatem te auctore incubui, nec me piget. Et, si intelligis, quam meum sit scire et curare, quid in re publica fiat: — fiat autem? immo vero etiam quid futurum sit, — perscribe ad me omnia, sed diligentissime, imprimisque ecquid iudiciorum status aut factorum aut futurorum etiam laboret. De aqua, si curae est, si quid Philippus aget, animadvertes.

---

8 *de illo domestico* sine indicio corruptelae.

Thermo. Hic tum pro praetore Asiam obtinebat. Cf. h. l. ep. 20, 10. 21, 14. Datae ad eum literae ex Cilicia, Fam. XIII. 53—57. Hic receperat et affirmarat, se omni quo posset studio eos, qui Attici negotia in illa regione curabant, adiuturum.

Tradidi ɔ: commendavi. Cf. Fam. II. 6, 5. XIII. 1, 2. 53, I. VII. 5, 3, ubi addit: *de manu, ut aiunt, in manum.*

§ 3. † *De illo domestico scrupulum.* Etsi cum Nizolio statuas ante haec verba excidisse *exime*, vel cum Orellio verbum *exhauri* per zeugma ad acc. *scrupulum* pertinere putes, manet tamen difficultas in verbis *de illo domestico.* Non male Moserus Symb. Crit. V. p. 4 sq. *maximeque — deme illum domesticum scrupulum.* Sed propius ad codices erit: *evelle domesticum scrupulum.* Infra ep. 17, 4 eandem rem appellat *meam domesticam curam.* Agitur autem de filiae conditione. Vid. ad ep. 4, 1 h. l.

De Caesare ɔ: de Caesaris nomine solvendo.

Quam meum sit „propter locum, quem in ea teneo et propter animum, quem erga illum habeo." I. F. Gronovius.

Fiat autem? Eleganter part. *autem* ita in interrogatione ponitur, qua quod modo dictum est, corrigitur. Sic VI. 2, 1 et 8. VII. 1, 4. Fam. I. 9, 10. Cf. Ruhnken. ad Ter. Adelph. V. 8, 11. Hand. Turs. I. p. 576.

De aqua, cet. Cf. ad ep. 12, 3. Verba autem sic corrigenda arbitror: *De aqua, tibi curae sit. Quid Philippus agat, animadvertes.*

XIV. (*A. U. C.* 703.)

1. Antequam aliquo loco consedero neque longas a me neque semper mea manu literas exspectabis. Quum autem erit spatium, utrumque praestabo. Nunc iter conficiebamus aestuosa et pulverulenta via. Dederam Epheso pridie; has dedi Trallibus. In provincia mea fore me putabam Kal. Sextilibus. Ex eo die, si me amas, *παράπηγμα ἐνιαύσιον* com-

---

§ 1. *Aestuosa — via* ɔ: solis ardori exposita, fervida, ut Horatius Carm. I. 31, 5 Calabriam appellat aestuosam. Cf. Orellius ad Hor. Carm. I. 22, 5.

παράπηγμα ἐνιαύσιον commoveto, ɔ: ut scribit ep. seq. *Ex hoc die clavum anni movebis.* Respicit veterem morem ex Etruria Romam translatum, ut is, qui praetor maximus esset,

moveto. Tamen interea haec mihi, quae vellem, afferebantur, primum otium Parthicum, dein confectae pactiones publicanorum, postremo seditio militum sedata ab Appio stipendiumque eis usque ad Idus Quint. persolutum. 2. Nos Asia accepit admirabiliter. Adventus noster nemini ne minimo quidem fuit sumptui. Spero meos omnes servire laudi meae. Tamen in magno timore sum, sed bene speramus. Omnes iam nostri praeter Tullium tuum venerunt. Erat mihi in animo recta proficisci ad exercitum, aestivos menses reliquos rei militari dare, hibernos iuris dictioni. 3. Tu velim, si me nihilo minus nosti curiosum in re publica quam te, scribas ad me omnia quae sint, quae futura sint. Nihil mihi gratius facere potes, nisi tamen id erit mihi gratissimum, si, quae tibi mandavi, confeceris imprimisque illud ἐνδόμυχον, quo mihi scis nihil esse carius. Habes epistolam plenam festinationis et pulveris. Reliquae subtiliores erunt.

5 *Tamen magno timore sum* —

Idibus Sept. in dextro latere aedis Iovis O. M. clavum pangeret sive figeret, eratque haec, raris per ea tempora literis, nota numeri annorum. Liv. VII. 3. Iubet igitur amicum, ut ex Kal. Sext. annum suum provincialem ordiatur.

Tamen interea. Particula *tamen* postulat, ut aliquid cogitatione addamus, velut „Quamvis nondum in provinciam venissem eiusque curam nondum suscepissem, tamen — afferebantur."

§ 2. *Asia* provincia constabat ex Phrygia, Mysia, Caria, Lydia, p. Flacco 65, eademque appellatione continetur Ionia, teste Varrone de L. L. V. 2. Cf. Beckeri Antiq. III. 1, p. 130 seqq.

Tamen in magno timore sum. Praepositionem adieci librariorum negligentia omissam, quod accidit quoque VI. 1, 14 in verbis: *Equidem sum magna animi perturbatione,* ubi *in* ex uno parvae auctoritatis libro Ambrosiano notatur, et aliis in locis, ubi propter literam *m* vel praecedentem vel sequentem facilis error erat. Contra omnes addunt VIII. 12 A. 2. *Nunc scitote me esse in summa sollicitudine* et Fam. XII. 14, 1. *Cuius rei tanto in timore fui.* Copiam exemplorum suppeditant Gronovius et Drakenborchius ad Liv. II. 22, 6. Sed Madvigius, O. A. p. 193, recte negat nudum ablativum de affectu aliquo dici posse, quod adversus Ciceronianos sui temporis iam defenderat Henr. Stephanus, Schediasm. II. 24. Itaque Tusc. V. 41 Tischeri correctio *non qui parvo metu est* facit Tullium insolite scribentem. Praeclare Seyffertus ex optimorum librorum scriptura *parva metuit* coniecit scribendum esse: *parce metuit.*

§ 3. *Illud* ἐνδόμυχον ɔ: illud domesticum, de quo ad ep. sup. § 3 diximus. Cf. ep. 17, 4. 21, 14.

XV. (*A. U. C.* 700.)

1. Laodiceam veni pridie Kal. Sext. Ex hoc die clavum anni movebis. Nihil exoptatius adventu meo, nihil carius. Sed est incredibile, quam me negotii taedeat. Non habet satis magnum campum ille tibi non ignotus cursus animi, et industriae meae praeclara opera cessat. Quippe, ius Lao-

§ 1. *Ex hoc die — movebis.* Vide ad ep. 14, 1. Desunt haec verba in cod. Hisp., sed adscripsit Cicero, quia non Kal. Sext., ut putarat, sed pridie Kal. Laodiceam, in provinciae suae urbem venit.

Quippe ɔ: nec mirum. Excipit hoc vocabu-

diceae me dicere, quum Romae A. Plotius dicat? et quum exercitum noster amicus habeat tantum, me nomen habere duarum legionum exilium? Denique haec non desidero; lucem, forum, urbem, domum, vos desidero. Sed feram, ut potero, sit modo annuum. Si prorogatur, actum est. Verum perfacile resisti potest, tu modo Romae sis. 2. Quaeris quid hic agam? Ita vivam, ut maximos sumptus facio. Mirifice delector hoc instituto. Admirabilis abstinentia ex praeceptis tuis, ut verear, ne illud, quod tecum permutavi, versura mihi solvendum sit. Appii vulnera non refrico, sed apparent nec occuli possunt. 3. Iter Laodicea faciebam a. d. III. Non Sext., quum has literas dabam, in castra in Lycaoniam; inde ad Taurum cogitabam, ut cum Moeragene signis collatis, si possem, de servo tuo deciderem.

— — *Clitellae bovi*
Sunt impositae, cillane; non est nostrum onus.

---

lum aliqua sententia causalis, plerumque cum particula *enim*, ut Att. VI. 3, 1, de Or. II. 218, Fin. IV. 7, p. Caec. 55; rarius oratio pergit ea forma, qua h. l. utitur Cicero. Nam exempla Liviana, quae attulit Krugerus in Quaestt. gramm. Lat. I. p. 52 sq. diversi sunt generis, in quibus *quippe* idem fere est, quod *enim*. In praecedenti sententia Med. dat *habeat* — *cesset*, quos coniunctivos addita interrogandi nota defendi posse concedo. Sed multo gravius et personae dicentis aptius esse haec indicativis affirmari plerique mihi concedent.

Noster amicus. Significat C. Cassium, qui pro quaestore cum M. Crasso in Syriam profectus erat et post huius cladem, ante Bibuli adventum, Parthorum copias fudit Syriamque eorum impetu liberavit. Philipp. XI. 35. Moleste autem ferebat Cicero, Cassium proquaestorem maioribus copiis praeesse quam se proconsulem. De Caesare cogitare absurdum est; de Bibulo, qui nondum in Syria erat (h. l. 16, 4. 18, 1) falsum.

Me nomen habere duarum legionum exilium. Nam, ut scribit Appio, Fam. III. 6, 5, illud eum movebat, in tanta militum paucitate abesse tres cohortes plenissimas.

Lucem ɔ: locum omnium oculis expositum. Simili vi Cicero dixit *in Asiae luce versari* de imp. Pomp., 7. ad Q. fr. I. 1, 9.

Actum est. Formula desperantis de sua salute. Vid. Ruhnk. ad Ter. Andr. III. 1, 7.

§ 2. *Ita vivam, ut m. s. facio.* Solemne votum. Cf. Fam. V. 21, 1 *nam tecum esse, ita mihi omnia quae opto contingant, ut vehementer velim.* X. 12, 1 *ita te victorem complectar, ut magnam partem mihi laetitiae tua dignitas affert.* Catil. IV. 11. Q. Cic. ad Fam. XVI. 16, 1. Cf. Brissonius de Form. p. 684. Hand. Tursell. III. p. 494. Sumptus autem faciebat de suo, ut sequentia declarant.

Quod tecum permutavi. Cf. ep. 13, 2.

Appii vulnera ɔ: ab Appio provinciae imposita vulnera. De his vid. ep. 16, 1.

§ 3. *Iter L. faciebam* ɔ: facturus eram. Cf. ad VII. 23, 2. Similiter IV. 10, 2: *ad eum postridie mane vadebam.* h. l. 17, 1 *paucis diebus habebam.*

Cum Moeragene. Postea hunc certe periisse scripsit. Erat dux latronum, ad quem servus Attici fugerat, cui Terentium fuisse nomen ex ep. 1, lib. VI. § 13 coniiciunt.

Clitellae cet. „Verba sunt cuiusdam se bovem esse fingentis et cillanum accusantis, quod is sibi clitellas imposuisset, quae asino erant imponendae. Nam clitellis asinus, non bos instrui solet." Bosius. Idem voc. *cillane* restituit, repetens illud a Dorico *κίλλος* ɔ: *ὄνος* (*κίλλον γὰρ τὸν ὄνον οἱ Δωριεῖς, καὶ κιλλακτῆρα τὸν ὀνηλάτην λέγουσιν*, Pollux VII. 56), comparavitque hemicillum ɔ: *ἡμίονον* ex ep. 51. L. XIII. De *clitellis* vid. Phaedri fab. I. 15. — Caecilio Statio versus tribuit Spengelius, in huius fragm. p. 9. Quintil. V. 11, 22, Ammianus Marc. XVI. 5, multis eos saepe in ore fuisse ostendunt. Hofmannus

Sed feremus, modo, si me amas, sit annus. Adsis tu ad tempus, ut senatum excites. Mirifice sollicitus sum, quod iam diu ignota sunt mihi ista omnia. Quare, ut ad te ante scripsi, quum cetera, tum res publica cura ut mihi nota sit. † Plura scribam tarde tibi redituro, sed dabam familiari homini ac domestico, C. Andronico Puteolano. Tu autem saepe dare tabellariis publicanorum poteris per magistros scripturae et portus nostrarum dioecesium.

---

1 *sim annuus* — *ut senatum totum excites* —

---

verba Ciceroni ipsi tribuit pro *illane* ex Ammiani l. c. scribens *plane*. Ego ob colorem poeticum versus esse puto.

Sit annus e Mediceo non eget correctione, etsi potuerat scribi *sim annuus*. Cf. ep. 17, 5 *ut annui essemus*.

Ut senatum totum excites se ex codd. suis scripsisse ait Bosius. In Med. *totum* abest, *tuum* a correctore accessit. Neque *totum*, neque *tum*, quod Buchelero placuit in Mus. Rhen. XI. p. 513, a Cicerone additum censeo. Satis erat: *ut senatum excites*.

† *Plura scribam tarde tibi redituro*. Quod nonnulli libri cum Med. corr. dant *scribebam* nihili est. Sed quum in cod. X esset *redditu iri*, teste Lambino, verisimile est v. *redituro* corruptum esse ex *redditum iri*. Praeclare coniecit I. Fr. Gronovius *plura* ortum esse e compendio male intellecto *eplā* et corrigendum esse: *Epistolam sciebam tarde tibi redditum iri*.

Per magistros — dioecesium. *Magistri* in societatibus vectigalium dicebantur, qui Romae rationes societatis conficiebant et in provincias alium mittebant pro magistro, Att. XI. 10, 1. Cf. Burmannus de vectig. cap. 9, p. 163. — *Scriptura* est vectigal, quod publicani e pascuis ab iis, qui pecudes suas mittebant, exigebant. — *Portus* hic et XI. 10, 1 sing. num. ponitur pro *portoriis*, de quibus vid. Burmanni op. l. c. 5. — *Dioeceses* tres Asiae Ciceronis provinciae adiectae erant, ut scribit ad Fam. XIII. 67. Cf. Beckeri Antiq. III. 1, p. 166.

XVI. (*A. U. C.* 703.)

1. Etsi in ipso itinere et via discedebant publicanorum tabellarii et eramus in cursu, tamen surripiendum aliquid putavi spatii, ne me immemorem mandati tui putares. Itaque subsedi in ipsa via, dum haec, quae longiorem desiderant orationem, summatim tibi perscriberem. 2. Maxima exspectatione in perditam et plane eversam in perpetuum provinciam nos venisse scito pridie Kal. Sextiles, moratos triduum Laodiceae, triduum Apameae, totidem dies Synnade. Audivimus nihil aliud nisi imperata ἐπικεφάλια solvere non posse, ὠνὰς omnium venditas, civitatum ge-

---

§ 2. *Nos venisse scito pridie Kal. Sext.; moratos — Synnade*. Codd. *moratus*. Correxit Faernus in Ursini adnotatione. Cicero dies commorationis non diligentissime notavit. Nam hoc lib. ep. 20, 1 scribit se Laodiceam pridie Kal. Sext. venisse, ibi moratum biduum, Apameae quinque dies, Synnadis triduum, Philomelii quinque dies, Iconii decem. Rursus Catoni (Fam. XV. 4, 2) narrat se biduum Laodiceae fuisse, Apameae quatriduum, triduum Synnadis, totidem dies Philomelii.

ἐπικεφάλια, tributa per capita solvenda, *hoofdgeld*. Fam. III. 8, 5 hoc genus tributi appellat *acerbissimam exactionem capitum*. Postea *capitatio* dici coepta est. Cf. Huschkii disp. de censu Rom. p, 21 in adn. 40.

ὠνάς ɔ: possessiones quum praediorum tum

mitus, ploratus, monstra quaedam non hominis sed ferae nescio cuius immanis. Quid quaeris? taedet omnino eos vitae. 3. Levantur tamen miserae civitates, quod nullus fit sumptus in nos neque in legatos neque in quaestorem neque in quemquam. Scito non modo nos foenum aut quod lege Iulia dari solet non accipere, sed ne ligna quidem nec praeter quatuor lectos et tectum quemquam accipere quidquam, multis locis ne tectum quidem et in tabernaculo manere plerumque. Itaque incredibilem in modum concursus fiunt ex agris, ex vicis, ex domibus omnibus. Mehercule etiam adventu nostro reviviscunt iustitia, abstinentia, clementia tui Ciceronis. Itaque opiniones omnium superavit. 4. Appius, ut audivit nos venire, in ultimam provinciam se coniecit Tarsum usque; ibi forum agit. De Partho silentium est, sed tamen concisos equites nostros a barbaris nuntiabant ii, qui veniebant. Bibulus ne cogitabat quidem etiamnunc in provinciam suam accedere. Id autem facere ob eam causam dicebant, quod tardius vellet decedere. Nos in castra properabamus, quae aberant bidui.

---

aliarum rerum, quas inopia coacti vendere et creditori ɔ: quaestori pop. Rom. pretium solvere debebant. Cf. in Andoc. Or. de mysteriis p. 35 et 45 Reisk. πρίασθαι ὠνὰς ἐκ τοῦ δημοσίου.

Monstra — immanis „vastitatem, quasi leo Marathonius aut aper Calydonius in eas grassatus esset." I. F. Gronovius.

§ 3. *Ex domibus omnibus. Mehercule* cet. Verba intacta reliqui, sana non puto. Displicet primum *etiam*, pro quo Lambinus scripsit: *et mehercule iam*, in quo acquiescit Handius Turs. III. p. 61; tum nego illa verba *adventu nostro* et *tui Ciceronis* in una sententia recte coniungi. Accedit quod notatur e cod. Med. *ex no͞ibus ex omnibus*, e Ball. Helmst. *ex domibus ex omnibus*. Unde mihi in mentem venit ita olim scriptum fuisse: — *ex domibus*. HOMINES *mehercule* IAM *adventu nostro reviviscunt. Iustitia, abstinentia, clementia tui Ciceronis utique opiniones omnium superavit.* Qui hoc audacius putat, a Mosero saltem accipiat: *ita — superavit.*

§ 4. *Appius — forum agit.* Cf. ep. seq. § 6. Fam. III. 6, 4, ibid. 8, 6. *Forum agere* ɔ: conventum habere, ius in provincia dicere.

Ne cogitabat quidem etiam nunc — accedere. Licentia stili epistolaris adverbium *nunc* cum praeteriti temporis verbo coniungitur. Sic infra XVI. 3, 6 *Brutus erat in Neside etiam nunc.* Q. fr. III. 1, 4 *qui nunc Romae erat.*

Quae aberant bidui. Cf. ad III. 7, 1.

XVII. (*A. U. C.* 703.)

1. Accepi Roma sine epistola tua fasciculum literarum, in quo, si modo valuisti et Romae fuisti, Philotimi duco esse culpam, non tuam. Hanc epistolam dictavi sedens in rheda, quum in castra proficiscerer, a quibus aberam bidui. Paucis diebus habebam certos homines, quibus darem literas. Itaque eo me servavi. 2. Nos, tamen etsi hoc te ex aliis audire malo, sic in provincia nos gerimus, quod ad abstinentiam attinet, ut nul-

---

§ 1. *Habebam.* Vid. ad ep. 15, 3 h. l.

§ 2. *Tamen etsi.* Hanc formam quae multis offensioni fuit ut Ernesto et Orellio ad orat. p. Quint. 70, qui in omnibus locis contractum *tametsi* reduci cupiunt, Ellendtius ad de Orat. V. II. p. 270 sq. Tullio vindicavit.

lus teruncius insumatur in quemquam. Id fit etiam et legatorum et tribunorum et praefectorum diligentia. Nam omnes mirifice *συμφιλοδοξοῦσιν* gloriae meae. Lepta noster mirificus est. Sed nunc propero; perscribam ad te paucis diebus omnia. 3. Cicerones nostros Deiotarus filius, qui rex ab senatu appellatus est, secum in regnum. Dum in aestivis nos essemus, illum pueris locum esse bellissimum duximus. 4. Sestius ad me scripsit, quae tecum esset de mea domestica et maxima cura locutus et quid tibi esset visum. Amabo te, incumbe in eam rem et ad me scribe quid et possit et tu censeas. 5. Idem scripsit Hortensium de proroganda nostra provincia dixisse nescio quid. Mihi in Cumano diligentissime se, ut annui essemus, defensurum receperat. Si quidquam me amas, hunc locum muni. Dici non potest quam invitus a vobis absim. Et simul hanc gloriam iustitiae et abstinentiae fore illustriorem spero, si cito decesserimus, id quod Scaevolae contigit, qui solos novem menses Asiae praefuit. 6. Appius noster, quum me adventare videret, profectus est Tarsum usque Laodicea. Ibi forum agit, quum ego sim in provincia; quam eius iniuriam non insector. Satis enim habeo negotii in sanandis vulneribus, quae sunt imposita provinciae. Quod do operam ut faciam quam minima cum illius contumelia. Sed hoc Bruto nostro velim dicas illum fecisse non belle, qui adventu meo quam longissime potuerit discesserit.

---

18 *minima illius* —

Lepta praefectus fabrum in Tullii exercitu, ad Fam. III. 7, 4. Martyni-Laguna ad epistt. p. 364 probare studuit plenum hominis nomen fuisse M. Tullium Leptam.

§ 5. *Scaevolae*, Pontifici Maximo, qui a. u. 655 pro consule in Asiam profectus videtur, eamque ante tempus reliquisse Romam ad petendum consulatum festinans. Vid. Zumpt. ad Div. in Caec. 57, quem laudavit Orellius in Onom. Tull. p. 518 *a*.

§ 6. *Quam minima cum illius contumelia* ɔ: sine ulla imminutione dignitatis Appii, ut scribit Fam. III. 8, 2. *cum* accessit e Med. 1, *quam inimicum* ɔ: quam minima cum. Cf. infra VI. 1, 2: *nihil a me fit cum ulla illius contumelia.*

Bruto nostro, Appii genero. Fam. III. 4, 2.

XVIII. (*A U. C.* 700.)

1. Quam vellem Romae esses, si forte non es. Nihil enim certi habebamus nisi accepissemus tuas literas a. d. XIIII. Kal. Sext. datas, in quibus scriptum esset te in Epirum iturum circiter Kal. Sextiles. Sed,

---

3 *accepisse nos* —

---

§ 1. *Nihil certi habebamus* de ea re, Romaene esses an in Epiro. Quae in codd. seqq. *nisi accepisse nos tuas literas* non bene cohaerere cum illis Ernesto concedimus. At melius quam litura huic rei occurritur leni mutatione Schutzii, qui dedit: *nisi accepisse-*

sive Romae es sive in Epiro, Parthi Euphratem transiverunt duce Pacoro, Orodi regis Parthorum filio, cunctis fere copiis. Bibulus nondum audiebatur esse in Syria. Cassius in oppido Antiochiae cum omni exercitu, nos in Cappadocia ad Taurum cum exercitu ad Cybistra, hostis in Cyrrhestica, quae Syriae pars proxima est provinciae meae. His de rebus scripsi ad senatum; quas literas, si Romae es, videbis putesne reddendas, et multa, immo omnia, quorum κεφάλαιον, ne quid inter caesa et porrecta, ut aiunt, oneris mihi addatur aut temporis. Nobis enim hac infirmitate exercitus, inopia sociorum, praesertim fidelium, certissimum subsidium est hiems. Ea si venerit nec illi ante in meam provinciam transierint, unum vereor, ne senatus propter urbanarum rerum metum Pompeium nolit dimittere. Quodsi alium ad ver mittit, non laboro, nobis modo temporis ne quid prorogetur. 2. Haec igitur, si es Romae; sin abes aut etiam si ades, haec negotia sic se habent: stamus animis et, quia consiliis, ut videmur, bonis utimur, speramus etiam manu. Tuto consedimus, copioso a frumento, Ciliciam prope conspiciente, expedito ad mutandum loco, parvo exercitu, sed, ut spero, ad benevolentiam erga nos consentiente; quem nos Deiotari adventu cum suis omnibus copiis duplicaturi eramus. Sociis multo fidelioribus utimur, quam quisquam usus est; quibus incredibilis videtur et nostra mansuetudo et abstinentia. Delectus habetur civium Romanorum; frumentum ex agris in loca tuta comportatur. Si fuerit occasio, manu, si minus, locis nos defendemus. 3. Quare bono animo es. Video enim te et, quasi coram adsis, ita cerno συμπάθειαν amoris tui. Sed te rogo, — si ullo pacto fieri poterit —, si in-

19 *usus esset* — 22 *sin minus* —

mus tuas literas. Ex iis hoc saltem constabat Atticum Roma prius abire voluisse, quam haec epistola scripta sit.

Scripsi ad senatum. Servata est ea epistola ad Fam. XV. 2.

Inter caesa et porrecta, ut aiunt. Locutio desumpta a re sacra. Nam exta quum dabant Diis, *porricere* dicebant. Varro de R. R. I. 29. Macr. Sat. III. 2, 3. Non licebat autem, dum hostia caeditur vel exta aris imponuntur, praetori fari ɔ: legitima verba pronuntiare; sed nulla religio impediebat, quominus inter exta caesa et porrecta decerneret. Varro de L. L. VI. § 31. Macrob. I. 16, 3. Proverbio utuntur ii, qui metuunt ne sibi aliqua re occupatis et dum minime exspectatur aliquid mali accidat.

Dimittere ad bellum Parthicum. Cf. VI. 1, 3.

§ 2. *Stamus animis* ɔ: forti animo sumus. Opponitur *iacere. Manu stare* est in acie hostis impetum sustinere. Integra sententia esset: *Speramus etiam manu* nos stare posse.

Copioso a frumento. De constructione dixi ad I. 1, 2.

Expedito ad mutandum. De usu gerundii vid. Madvigii Grammatica Lat. § 412, 3 et 418.

Usus est. Scripsi cum Wesenbergio Emend. p. 20, qui recte adversus Orellium monet hypotheticam locutionem *usus esset* h. l. stare non posse. Faernus iam correxerat.

Quibus incredibilis videtur et nostra mansuetudo et abstinentia. Tolle prius *et.*

tegra in senatu nostra causa ad Kal. Ian. manserit, ut Romae sis mense Ianuario. Profecto nihil accipiam iniuriae, si tu aderis. Amicos consules habemus, nostrum tribunum pl. Furnium. Verum tua est opus assiduitate, prudentia, gratia. Tempus est necessarium. Sed turpe est me pluribus verbis agere tecum. 4. Cicerones nostri sunt apud Deiotarum, sed, si opus erit, deducentur Rhodum. Tu, si es Romae, ut soles, diligentissime, si in Epiro, mitte tamen ad nos de tuis aliquem tabellarium, ut et tu, quid nos agamus, et nos, quid tu agas quidque acturus sis, scire possimus. Ego tui Bruti rem sic ago, ut suam ipse non ageret. Sed iam exhibeo pupillum neque defendo. Sunt enim negotia et lenta et inania. Faciam tamen satis: tibi quidem, cui difficilius est quam ipsi. Sed certe satisfaciam utrique.

---

§ 4. *Tui Bruti rem,* cet. Ex iis, quae de eadem re leguntur in ep. 20, 6. VI. 1, 3 sq.; 2, 7; 3, 5 satis accurate definire licet, quam dicat Bruti rem et quomodo ei satisfecerit. A. 702 Ariobarzanes Εὐσεβής et Φιλορώμαιος patri acerbo casu exstincto in regno Cappadociae successerat. Ciceroni autem in provinciam abeunti senatus mandaverat, ut hunc regem tueretur eiusque regnum defenderet. Fam. XV. 2, 4 sqq. Hunc igitur suum *pupillum* vocat et postea scribit: *tutela me abdicare cogito.* Ingentem pecuniae summam *rex perpauper* debebat quum aliis Romanis, tum M. Bruto. Hic igitur per Ciceronem nomen suum recuperare studebat. Atque Cicero nunc quidem desperat solutionem, postquam vero sua opera Ariobarzani et regnum et vita ab insidiis defensa erat, tantum profecit, ut Bruto certe illo anno talenta circiter C solverentur.

Sed iam exhibeo pupillum neque defendo. Exhibere pupillum eadem fere ratione dicit, qua Paulus ICtus in l. 28, § 2 de iureiur. (Dig. 12, 2) de debitore in iudicium exhibendo loquitur. Conferri potest quod in eadem re scribit VI. 1, 4 *fenus et impendium recusare,* et quod legitur ad Fam. IX. 16, 7 *bonam copiam eiurare.* Quum enim *exhibere* proprie sit extra secretum habere, in publicum producere, teste Ulpiano in l. 3, § 8 de hom. lib. exhib. (Dig. 43, 28), exhibere pupillum obaeratum nihil aliud est, quam eum deditoribus tradere. Ernestus, qui in adnot. ad haec verba a Corrado decipi se passus erat, in clavi Cicer. s. v. *exhibeo* ad sanam interpretationem rediit, eoque tacite suspicionem suam, *neque* in *atque* mutandum esse, revocavit.

Sunt enim negotia et lenta et inania. Negotia sunt ipsi homines, Ariobarzanes cum amicis, quorum consiliis ille utebatur. Cf. ad I. 12, 1. Erant *lenta,* quod debita non solvebant; *inania,* quod unde solverent non habebant. *Nullum enim aerarium, nullum vectigal habebat; nihil illo regno spoliatius, nihil rege egentius.* Vid. VI. 1, 3 sq.

XIX. (*A. U. C.* 703.)

1. Obsignaram iam epistolam eam, quam puto te modo perlegisse, scriptam mea manu, in qua omnia continentur, quum subito Appii tabellarius a. d. XI. Kal. Octobr. septimo quadragesimo die Roma celeriter

---

§ 1. *Epistolam eam — in qua omnia continentur.* Respicere videtur eandem illam ad senatum epistolam a Cybistris datam, quam postridie demum cum ep. proxime superiori a. d. X Kal. Oct. (cf. Att. VI. 1, 1) tabellariis perferendam dedit.

Septimo quadragesimo die. In ordinalibus post *vicesimum* raro numerus minor maiorem

— hui tam longe! — mihi tuas literas reddidit. Ex quibus non dubito, quin tu Pompeium exspectaris, dum Arimino rediret, et iam in Epirum profectus sis, magisque vereor, ut scribis, ne in Epiro sollicitus sis non minus, quam nos hic sumus. De Atiliano nomine scripsi ad Philotimum, ne appellaret Messalam. 2. Itineris nostri famam ad te pervenisse laetor magisque laetabor, si reliqua cognoris. Filiolam tuam tibi † iam Romae iucundam esse gaudeo eamque, quam nunquam vidi, tamen et amo et amabilem esse certo scio. Etiam atque etiam vale. 3. De Patrone et tuis condiscipulis, quae de parietinis in † militia laboravi, ea tibi grata esse gaudeo. Quod scribis libente te repulsam tulisse eum, qui cum sororis tuae filii patruo certarat, magni amoris signum. Itaque me etiam admo-

---

6 *iam Romae* — 9 *in militia* — 11 *certaret* —

---

sine copula praecedit. Cf. tamen Fam. XII. 25, 1 *altero vicesimo.* XV. 4, 10 *septimo quinquagesimo die* aliaque apud Zumptium, Gramm. § 118 in adnot.

Quin tu Pompeium cet. In Med. quod est *quin ut* servari potest, dum *et* post *rediret* deleatur. Nam recte dicitur: „non dubito quin, licet Pompeium exspectaris, dum Arimino rediret, iam in Epirum profectus sis."

De Atiliano nomine cet. Messala quidam debiti Atiliani, quod quale fuerit ignoramus, praes erat. Hunc, si recte coniicimus eundem esse, de quo in ep. 12, 2 sermo fuit, lege Licinia condemnatum tunc *appellari,* (cf. ad I. 8, 3) quod inhumanum foret, Cicero nolebat.

§ 2. *Itineris nostri famam* cet. „quod tam modestum fuit et minime grave sociis, per quos factum est." Gronovius.

Filiolam tuam tibi iam Romae iucundam esse gaudeo. Sane Schutzio concedi debet, absurdum esse Atticam patri *Romae,* non ubivis iucundam fuisse futuram. Etsi puella vix quintum aetatis annum attigerat — Pomponius enim Piliam duxerat pridie Id. Febr. anni 698. Vid. ad Q. Fr. II. 3, 7 — tamen ea non tum demum (*iam*) patri iucunda esse coepit. Sed poterat gradus indicari, quod obtinebimus scribendo: *Filiolam t. t. tam* vel *tantopere iucundam esse gaudeo.* Orellius hanc suam suspicionem in alt. edit sprevit.

Etiam atque etiam vale. Aliquoties fit, ut scriptor post hanc vel similem clausulam quaedam addat, quae nunc vulgo *post scripta* appellant. Cf. ad Att. III. 22, 3- V. 20, 9. XI. 4, 2. Fam. XIV. 1, 6. XVI. 15, 1. VII. 18, 3. Itaque non probo Puteanum, Gronovium, Lambinum, qui cum his sequentia continuant leniter immutata: *Etiam atque etiam valedic* (*valere dic*) *Patroni et tuis condiscipulis,* aut — *valere iube Patronem et tuos condiscipulos.*

§ 3. *Quae de parietinis in militia laboravi.* Cf. Fam, XIII, 1 et quae monuimus ad ep. 11, 6 h. l. Sed illa *in militia* mihi valde suspecta sunt. Neque enim Manutio, quem ceteri interpretes sequuntur, concedo iter in provinciam *militiam* dici potuisse. Nam quae ille affert ex ep. 2, l. VI *in hac peregrinatione militiave nostra,* nihil efficiunt, quum Cicero ibi loquatur de illo tempore, quum in bello gerendo occupatus fuisset. Sine dubio scripsit *in Melita,* quae erat δῆμος tribus Cecropidis, de quo vidd. Viri docti, quos laudat Westermannus ad Plut. Sol. c. 10. Indicat igitur illam domum, quam Epicurus testamento Hermarcho habitandam dedit, τὴν ἐν Μελίτῃ. Vid. apud Diog. Laert. X. 17, ad quem locum ex Aeg. Menagii adnotatione cognovi meam correctionem in his verbis iam a Gassendo occupatam fuisse. Quod libri scripti dant *de Tarentinis in militia* defendit P. Victorius, Var. Lect. IX. 3, sed non posse probari Schutzius praeclare ostendit.

Repulsam tulisse cet. C. Hirrus, qui a. u. 701 Ciceronis in auguratu competitor fuerat (Fam. VIII. 3, 1), hoc tempore cum M. Octavio Cn. fil. et cum M. Caelio aedilitatem petiverat (ibid. 2, 2), sed repulsam tulit (ibid. 9, 1. II. 9).

Qui — certarat. Libri *certaret,* quod de-

nuisti, ut gauderem. Nam mihi in mentem non venerat. Non credo, inquis. Ut libet; sed plane gaudeo, quoniam τὸ νεμεσᾶν interest τοῦ φθονεῖν.

---

fendi non potest. Si haec ex Attici epistola repeterentur, Cicero scripsisset *certasset*, nunc de suo addens de re biennio ante facta plusquamperfectum indicativi ponit. Cf. Wesenberg, Emend. p. 28 sq. — *Sororis tuae filii patruus* est ipse Cicero. Iisdem verbis se describit VI. 8, 3, et pari modo ludit XVI. 14, 4.

Quoniam τὸ νεμεσᾶν interest τοῦ φθονεῖν ɔ: quoniam indignatio distat ab invidia. Gaudet igitur magis, quod honos non in indignum collatus erat, quam quia ex Hirri aegritudine voluptatem percipiebat. Cf. Malaspina ad h. l. — Praeterea notandum, quod v. *interesse* cum secundo casu coniungitur, ut Graeci solent dicere διαφέρειν τινος, quod apte comparavit Handius in Enchir. stili Latini p. 147. Fortasse Cicero scripsit διάφερει, et *interest* debetur interpreti.

XX. (A. U. C. 703.)

1. Saturnalibus mane se mihi Pindenissitae dediderunt, septimo et quinquagesimo die, postquam oppugnare eos coepimus. Qui, malum! isti Pindenissitae? qui sunt? inquies: nomen audivi nunquam. Quid ego faciam? num potui Ciliciam Aetoliam aut Macedoniam reddere? Hoc iam sic habeto, nec hoc exercitu (nec) hic tanta negotia geri potuisse. Quae cognosce ἐν ἐπιτομῇ. Sic enim concedis mihi proximis literis. Ephesum ut venerim nosti, qui etiam mihi gratulatus es illius diei celebritatem, qua nihil

---

2 *Septimo et quadragesimo die* — 6 *exercitu hic* —

---

§ 1. *Saturnalibus.* Saturnalia tunc agebantur ab a. d. XIV ad XII Kal. Ian. per tres dies; *S. prima* memorat Livius XXX. 36, *secunda* Cic. Att. XIII. 52, 1, *tertia* infra § 5. Postquam Caesar annum correxit duosque dies mensi Decembri adiecit, sexto decimo die celebrari coepta sunt. Vid. Macr. Sat. I. 10, 2. — De Pindenissi oppugnatione cff. epistolae ad Caelium (Fam. II. 10, 3) et ad Catonem (ibid. XV. 4, 10), ubi deditio die *septimo quinquagesimo* facta esse narratur. Idem hoc loco e Med. restitui, quum in aliis *septimo et quadragesimo die* urbs dedita traditur. Nam si illud oppidum captum a. d. XIV. Kal. Ian. dies XLVII oppugnatum est, oppugnari coeptum est pridie Kal. Nov. Atqui Cicero a. d. III Id. Oct. hostes vicit in Amano, h. ep. § 3. Fam. XV. 4, 8 et post quatriduum in diripiendo et vastando Amano positum, ut scribit Fam. l. c. 9 vel post quinque dies, ut scribit ad Att. l. c., ɔ: a. d. XVI vel XV Kal. Nov. exercitum ad Pindenissum adduxit. Dierum XIV vel XV, qui illum diem a Kal. Nov, separant, nulla mentio fit nec in itinere consumi potuerunt. At si oppugnationi tribuuntur dies LVII, eius initium incidit in a. d. XII Kal. Nov. et rerum cursus optime procedit. Similiter indicabat Gruberus l. c. p. 12.

Malum. Est exclamatio indignantis (Gall. *peste!*), quae vim addit quaestioni. Cf. Off. II. 53. Verr. I. 5, 4. Aliorum scriptorum locos congessit Ochsnerus in Ecl. Tull. p. 377.

Quid ego faciam? Ernestus et Handius in Turs. II. p. 457 scribunt: *Quid ergo?* deleto *faciam.* Sed nihil mutandum est; vulgata significat: *num mea culpa est?* Similiter usus est Vergilius faciendi verbo in Ecl. I. v. 41. *Quid facerem?*

Nec hoc exercitu nec hic. Alterum *nec* inserui e certa correctione Wesenbergii, Emend. p. 113 sq. *Tanta* ɔ: quanta olim maioribus exercitibus in Aetolia et in Macedonia gesta sunt.

Gratulatus es — celebritatem. Ante Malaspinam edebant *celebritate,* quod est in Med.

me unquam delectavit magis. Inde oppidis iis, † quae erant, mirabiliter accepti Laodiceam pridie Kal. Sext. venimus. Ibi morati biduum perillustres fuimus honorificisque verbis omnes iniurias revellimus superiores. Quod idem dein Apameae quinque dies morati et Synnadis triduum, Philomelii quinque dies, Iconii decem fecimus. Nihil ea iuris dictione aequabilius, nihil lenius, nihil gravius. 2. Inde in castra veni a. d. VII. Kal. Septembr. A. d. III. exercitum lustravi apud Iconium. Ex his castris, quum graves de Parthis nuntii venirent, perrexi in Ciliciam per Cappadociae partem eam, quae Ciliciam attingit, eo consilio, ut Armenius Artavasdes et ipsi Parthi Cappadocia se excludi putarent. Quum dies quinque ad Cybistra [Cappadociae] castra habuissem, certior sum factus Parthos ab illo aditu Cappadociae longe abesse, Ciliciae magis imminere. Itaque confestim iter in Ciliciam feci per Tauri pylas. 3. Tarsum veni a. d. III. Non. Octobr. Inde ad Amanum contendi, qui Syriam a Cilicia in aquarum divortio dividit, qui mons erat hostium plenus sempiternorum. Hic a. d. III. Idus Octobr. magnum numerum hostium occidimus, castella munitissima nocturno Pomptinii adventu, nostro matutino cepimus, incendimus, imperatores appellati sumus. Castra paucos dies habuimus, ea ipsa, quae contra Darium habuerat apud Issum Alexander, imperator haud paullo melior quam aut tu aut ego. Ibi dies quinque morati di-

1 *qua ieram* — 11 *Cappadociae* sine uncis.

aliisque (in XIV codd. vidisse se scribit Lagomarsinius ad Poggiani epist. II, p. 356), eamque constructionem defendebant ex epist. Caelii (Fam. VIII. 13, 1), ubi cod. Mediceus dat: *Gratulor tibi affinitate viri optimi.* Sed accusativum h. l. dudum restituerunt editores; in Caeliana Lambini correctionem *affinitatem* Orellius sprevit, necessariam dixit Wesenbergius, Emend. p. 113. Malaspina quoque post *qui* causale subiunctivum legitimum iudicabat, habetque sibi adsentientem Wesenbergium op. l. p. 122, qui h. l. Ciceronem *gratulatus sis* scripsisse suspicatur, et plurimis locis illum usum vindicat. Indicativus me quidem non offendit.

† *Quae erant.* Ita Med. Vulgo e codice Bosii ficto edunt *qua ieram.* Me offendunt tam singularis *ieram* pluralibus *accepti — venimus* additus, quam plusquamperfectum, ubi imperfectum exspectares. Scripsitne: *qua iter erat?* — De dierum ratione in seqq. dixi ad ep. 16, 2.

Nihil ea iurisdictione aequabilius ɔ: ius dixi sine discrimine personarum. Cf. ad Q. fr. I. 1, 20.

§ 2. *Exercitum lustravi* ɔ: recensui et inspexi milites armatos et victima circumducta auxilium divinum imploravi. Idem se fecisse narrat Fam. XV. 4, 3.

Ad Cybistra [*Cappadociae*]. Etiam si duo loca huius nominis in iis locis fuerint, inanem tamen h. l. regionis appellationem cum Ernesto secludere non dubitavi.

§ 3. *In aquarum divortio.* Recte hoc recepit Orellius in alt. edit. ex Med. et codd. Malaspinae. Nam ut Amanus ipse recte dicitur *aquarum divortiis divisus* (Fam. II. 10, 2), sic mons duas regiones aquarum divortio dividere nequit.

Nocturno — matutino ɔ: praemisso de nocte legato cum parte copiarum ad loca ab hostibus neglecta occupanda, sole orto cum ceteris copiis ego accessi.

Darium. Nulla h. l. varietas notatur. In simili loco Fam. II. 10, 3 Med. dat *Dareum*, Fin. V. 92 codices omnes *Darei* habent, ut

repto et vastato Amano inde discessimus. Scis enim dici quaedam *πανικά*, dici item *τὰ κενὰ τοῦ πολέμου.* Rumore adventus nostri et Cassio, qui Antiochia tenebatur, animus accessit et Parthis timor iniectus est. Itaque eos cedentes ab oppido Cassius insecutus rem bene gessit, qua in fuga magna auctoritate Osaces, dux Parthorum, vulnus accepit eoque interiit paucis post diebus. Erat in Syria nostrum nomen in gratia. 4. Venit interim Bibulus. Credo, voluit appellatione hac inani nobis esse par. In eodem Amano coepit loreolam in mustaceo quaerere. At ille cohortem primam totam perdidit centurionemque primi pili, nobilem sui generis, Asinium Dentonem, et reliquos cohortis eiusdem et Sex. Lucilium, T. Gavii Caepionis, locupletis et splendidi hominis, filium, tribunum militum. Sane plagam odiosam acceperat quum re, tum tempore. 5. Nos ad Pindenissum, quod oppidum munitissimum Eleutherocilicum omnium

---

8 *laureolam* — 12 *Nos Pindenissum.... in armis fuit, — feri homines.... parati, — cinximus* —

---

optimi libri Curtiani semper. Cf. Zumpt. ad Curt. III. 1.

Scis enim dici quaedam πανικά, dici item τὰ κενὰ τοῦ πολέμου. His verbis rationem reddit, cur post victoriam in Amano, discesserit. Percrebuisse videtur rumor de Parthorum adventu; quo rumore permotus est ad discedendum, ne milites sui panico terrore replerentur ipseque experiretur, quam varia et inconstans esset belli fortuna. Melius consuleretur Ciceronis gloriae, si lectio Ascensiana reciperetur: *Interim — scis enim dici.... τ. πολέμου — rumore adventus nostri et Cassio.... animus accessit et Parthis timor iniectus est,* sed ea lectio omni librorum auctoritate caret. Assentior igitur Tunstallo p. 133 seqq. de bellica Ciceronis virtute non adeo magnifice sentienti. Nolim tamen cum eo huc referre verba ex ep. 23, 1. XVI ad Fam. haec: *Etsi Atticus noster, quia quondam me commoveri πανικοῖς intellexit, idem semper putat* cet., quae mihi quidem magis ad discessum ex urbe in illo furore Clodiano spectare videntur.

Osaces. Hic pro Pacoro Orodis filio tum puero imperium exercebat. Cf. Cassius Dio XL. 28.

§ 4. *Appellatione hac inani* ɔ: Imperatoris titulo.

Loreolam in mustaceo quaerere. Proverbialis locutio de iis, qui ex re levi laudem captant. Propterea Cicero utitur forma plebeia *loreolam,* quae in cod. Med. servata est, et a nobis reposita. (Sed nolui in § 3 ex eodem libro scribere *divercio* pro *divortio,* quum non appareat, cur Cicero in illo nomine plebis, quam elegantiorem usum sequi maluerit). *Laureola* pro victoriae insigni est ad Fam. II. 10, 2. *Mustaceus* erat placenta ex farina, musto, aniso, cumino, caseo et lauri pulvere composita, quam in lauri foliis coquebant. Cato de R. R. 121. Plin. H. N. XV. 127.

Perdidit. Leniori verbo de eadem re utitur Caelius ad Fam. VIII. 6, 4. *Bibulus in Amano nescio quid cohorticularum amisit. Hoc sic nuntiatum est.* Amittimus enim aliquid fortunae vitio, perdimus nostra culpa.

Nobilem sui generis ɔ: non illustri loco natum, sed qui sua virtute inclaruit.

§ 5. *Nos Pindenissum — cinximus* cet. In copiosa hac rerum a se gestarum narratione Cicero non subito urbis oppugnatae mentionem fecit. Nam quod in Med. legitur *Nos ad Pindenissum,* ostendit male *Pindenissum* haberi obiectum verbi *cinximus.* Interciderunt nonnulla, in quibus videtur narratum, eum accessisse ad Pindenissum. Acute Buchelerus in Mus. Rhen. XI. p. 522 ex ep. 4, § 10 l. XV ad Fam., ubi de iisdem rebus agitur, h. l. suppleri iussit: *Nos ad [duximus deinde exercitum ad] Pindenissum, quod — fuit. Feri homines — parati. Cinximus vallo* cet.

Omnium memoria. Lambinus *omni m.,* Orell. *hominum memoria.* Utrumque Tullianum est.

memoria in armis fuit. Feri homines et acres et omnibus rebus ad defendendum parati. Cinximus vallo et fossa, aggere maximo, vineis, turre altissima, magna tormentorum copia, multis sagittariis, magno labore, apparatu; multis sauciis nostris, incolumi exercitu, negotium confecimus. Hilara sane Saturnalia, militibus quoque, quibus reliquam praedam concessimus; mancipia venibant. Saturnalibus tertiis quum haec scribebam, in tribunali res erat ad HS. $\overline{\text{cxx}}$. Hinc exercitum in hiberna agri male pacati deducendum Quinto fratri dabam; ipse me Laodiceam recipiebam. 6. Haec adhuc. Sed ad praeterita revertamur. Quod me maxime hortaris et quod pluris est quam omnia, in quo laboras, ut etiam Ligurino μώμῳ satisfaciamus, moriar, si quidquam fieri potest elegantius. Nec iam ego hanc continentiam appello, quae virtus voluptati resistere videtur. Ego in vita mea nulla unquam voluptate tanta sum affectus, quanta afficior hac integritate. Nec me tam fama, quae summa est, quam res ipsa delectat. Quid quaeris? Fuit tanti; me ipse non noram, nec satis

5 *Saturnalia. Militibus quoque, equis exceptis, reliquam praedam concessimus. Mancipia venibant Saturnalibus tertiis.*

Omnium memoria praeter hoc loco non invenitur.

Hilara sane Saturnalia, militibus quoque, quibus reliquam praedam concessimus; mancipia venibant. Sic dedi ex acutissima Wesenbergii correctione, Emend. p. 37 praeclare munita. Vulgata distinctio vitiosa est; nam qui dicit se *militibus quoque* praedam concessisse, aliis quoque concesserit oportet. Tum, quod vulgo editur: *equis exceptis, reliquam praedam concessimus,* in eo miratur Eleutherocilices in altissimo loco equos habuisse et ostendit Ciceronem, qui subiiciat mancipia venisse, dicere non posse praeter equos reliquam praedam militibus datam fuisse. Quare quum Mediceus nihil habeat nisi haec verba: — *quoque e quibus reliquam,* illa *equis exceptis* e male intellectis compendiis orta, adeoque reiicienda videntur. Idem, quo probaret adi. *ceteri* et *reliquus* sic poni, ut id, quod excipiatur, non praecedat, sed sequatur, laudavit ad Fam. VII. 18, 1 sq. Lael. 6 sq.

In tribunali. Sic vocatur locus in castris elatior, plerumque e cespitibus congestus et duci destinatus. Vid. Lipsius ad Tac. Ann. I. 18. Fiebat tunc eo loco auctio mancipiorum, unde Imperatori nuntiabatur, quo res pervenisset, sive quantum pecuniae redactum esset ex auctione.

Dabam — recipiebam ɔ: dare — recipere cogitabam; quem usum imperfecti iam saepe observavimus.

§ 6. *Quod pluris est quam omnia* ɔ: quod maxime me movet. Sed genitivus pretii non placet; pro eo *plus* scribendum videtur. Nec repugno Schutzio verba *quam omnia* glossatori tribuenti. Si quis ea servare malit, ei fortasse commoda videbitur Io. Fr. Gronovii coniectura, non *in quo,* sed *in queis laboras* esse scribendum.

Ligurino μώμῳ. Hoc nomine alii M. Catonem, alii Q. Hortensium, Gronovius P. Aelium Ligurem, quem inimicum suum Cicero saepius ridet p. Sest. 68, p. dom. 49, de har. resp. 5, designari putant. In re dubia nihil decerno.

Moriar, si quidquam fieri potest elegantius ɔ: affirmo tibi neminem in provincia se honestius gerere posse. *Elegantius facere* eadem vi legitur in Divin. in Caec. 57 et Verr. III. 140. Cf. quoque Livius XXXVII. 1, quos locos indicavit I. F. Gronovius.

Nec iam ego cet. ɔ: vulgus hoc, quod facio, appellaret continentiam, ego non utar hoc nomine. Nam continentia non est voluptas. Sed quod ago mihi summa est voluptas.

Fuit tanti. Doctam de hac formula Madvigii disputationem supra ad ep. 8, 3 laudavi.

sciebam, quid in hoc genere facere possem; recte πεφυσίωμαι. Nihil est praeclarius. Interim haec λαμπρά. Ariobarzanes opera mea vivit, regnat. Ἐν παρόδῳ, consilio et auctoritate et quod insidiatoribus eius ἀπρόσιτον me, non modo ἀδωροδόκητον praebui, regem regnumque servavi. Interea e Cappadocia ne pilum quidem. Brutum abiectum, quantum potui, excitavi, quem non minus amo quam tu, paene dixi quam te. Atque etiam spero toto anno imperii nostri teruncium sumptus in provincia nullum fore. 7. Habes omnia. Nunc publice literas Romam mittere parabam. Uberiores erunt, quam si ex Amano misissem. At te Romae non fore! Sed † est totum, quod Kal. Mart. futurum est. Vereor enim ne, quum de provincia agetur, si Caesar resistet, nos retineamur. His tu si adesses, nihil timerem. 8. Redeo ad urbana, quae ego diu ignorans ex tuis iucundissimis literis a. d. v. Kal. Ian. denique cognovi. Eas diligentissime Philogenes, libertus tuus, curavit perlonga et non satis tuta via perferendas. Nam quas Laenii pueris scribis datas, non acceperam. Iucunda de Caesare et quae senatus decrevit et quae tu speras,

---

10 *Sed est totum* — 16 *Iucunde* —

Is p. 191 docet *tanti esse* hanc vim habere, ferendum aliquid esse, facile pati. Quid fuerit tanti nonnunquam non additur, sed ex sententiarum nexu elicitur, ut h. l. *provinciae molestiam subire.*

Ariabarzanes. Cf. ad ep. 18, 4 h. l. et epistolae ad Catonem (Fam. XV. 4) haec verba § 6: *regem Ariobarzanem — praesentibus insidiis necopinantem liberavi, neque solum ei saluti fui, sed etiam curavi, ut cum auctoritate regnaret.*

Ne pilum quidem sc. accepi, repudiavi quodvis etiam minimi pretii munus.

Brutum abiectum cet. Non recte multi hanc sententiam post sequentem transponunt. Ariobarzani et Cappadociae recte adiungitur mentio Bruti, qui illi regi mutuum dederat. Vid. ep. 18, 4.

§ 7. *Sed est totum, quod Kal. Mart. futurum est.* Explicant post Manutium: „Sed in eo, quod Kal. Mart. decernetur de provinciis, mihi omnia sunt, in eo cardo rei vertitur." Aegre desidero verba *in eo,* in hac locutione plane necessaria, quae adsunt ad Q. fr. III. 1, 1. *Totum in eo est, tectorium ut concinnum sit.* Displicet etiam mira horum verborum post superiorem sententiam collocatio. Scripsit Cicero, ni fallor: *At te Romae non fore!* (sc. quum meae literae in senatu recitabuntur et per totam urbem plurimus de meis rebus gestis sermo erit). *Sed esto tum, quum Kal. Mart. futurae sunt.* Rogat amicum, ut mense Februario extremo Romae sit ad causam suam tuendam. — Kal. Martiis consules ex SCto de provinciis relaturi erant. Fam. VIII. 8, 5.

Si Caesar resistet ɔ: si exercitum dimittere nolet.

§ 8. *A. d. V Kal. Ian. denique cognovi.* Superiora scripta sunt saturnalibus tertiis ɔ: a. d. XII Kal. Ian. Quare in numero turbatum videtur et fortasse cum Schutzio et Grubero legendum XV. — Voc. *denique* extra conclusionem positum nonnullis solet offensioni esse, ut Bakio, qui ad Cic. de Legg. p. 479 pluribus locis *demum* corrigi iussit. Handium si audiamus in Tursell. II. p. 267, hic locus erit unus e paucis, ubi *denique* id indicat, quod post longam moram *tandem* fit. Ego vero et illam mutandi libidinem et hanc interpretandi repudio, sed *denique* temporis notationi adiectum, ut in formulis *nunc denique, tum denique* proxime ad particulae *demum* vim accedere puto. Cf. Feldhüg. ad l. cit. Cic. de Leg.

Iucunda Ernesto duce scripsimus pro *iucunde.*

quibus ille si cedit, salvi sumus. Incendio Plaetoriano quod Seius ambustus est, minus moleste fero. Lucceius de Q. Cassio cur tam vehemens fuerit et quid actum sit, aveo scire. 9. Ego, quum Laodiceam venero, Quinto, sororis tuae filio, togam puram iubeor dare; cui moderabor diligentius. Deiotarus, cuius auxiliis magnis usus sum, ad me, ut scripsit, cum Ciceronibus Laodiceam venturus erat. Tuas etiam Epiroticas exspecto literas, ut habeam rationem non modo negotii verum etiam otii tui. Nicanor in officio est et a me liberaliter tractatur, quem, ut puto, Romam cum literis publicis mittam, ut et diligentius perferantur et idem ad me certa de te et a te referat. Alexis quod mihi toties salutem adscribit, est gratum. Sed cur non suis literis idem facit, quod meus ad te Alexis facit? Phemio quaeritur κέρας. Sed haec hactenus. Cura ut valeas et ut sciam, quando cogites Romam. Etiam atque etiam vale. 10. Tua tuosque Thermo et praesens Ephesi diligentissime commendaram et nunc per literas, ipsumque intellexi esse perstudiosum tui. Tu velim, quod antea ad

---

Incendio Plaetoriano cet. Quum sermo sit de iis, quae in re publica acta essent, recte plerique interpretes haec verba tropice accipiunt, quasi Cicero scribat se non moleste ferre, quod Plaetorio condemnato de repetundis Seius quoque, ad quem pars pecuniae pervenisset, de residuis damnatus esset, quum ille alter multam solvere non posset. Manutius opportune ex Livio XXXIX. 6 adduxit locutionem *incendio alieni iudicii conflagrare,* idemque scriptor XXII. 40 L. Aemilium dicentem facit, *se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse.* — De Plaetorio et Seio (pro quo libri Mss. habent *Leius*) nihil constat.

Lucceius. Incertum, utrum de Marci (ep. 21, 13) an de Quinti filio cogitandum sit. *Q. Cassius,* Attici familiaris (ep. 21, 2) erat C. et L. Cassii frater, qui sequenti anno Pompeii quaestor, a. 705 trib. pl. fuit. Contentio fortasse orta erat e dissensione in re publica, quum Lucceius Pompeii, Q. Cassius Caesaris fautor esset.

§ 9. *Quinto — togam puram iubeor dare* ɔ: rogatu patris daturus sum. Quum autem satis constet, ut praetexta anno aetatis decimo sexto deponeretur, moris fuisse, cf. Beierus ad Lael. 33, Q. Cicero filius argumento huius loci a. 788 natus unoque anno maior fuit quam Marcus filius qui a. 689 natus, Att. I. 2, 1 a. 705 togam puram accepit, ibid. IX. 19, 1.

Cui moderabor diligentius. Moderari alicui esse modum statuere alicui, continere, coërcere; *moderari aliquid,* instituere ac regere a Grammaticis docetur, vid. Reisig § 371. Madvig § 244. Adn. 1 confirmaturque illud praeceptum usu Ciceronis et Livii. Nam quem opponunt locum ex Livio XLII. 62. *Ita tum mos erat, in adversis vultum secundae fortunae gerere, moderari animos in secundis,* facili correctione emendo scribens *animo,* quod in dicto generali aptissimum est. In eo habeo Madvigium assentientem in Emend. Livian. p. 546. Sed ab aliis non semper observatum est. De Salustio monuit Kritzius ad Iug. 82, 2, Tacitus sine discrimine utrumque casum posuit, Suetonius et Plinius Minor semper accusativum huic verbo adiunxerunt.

Ut habeam rationem non modo negotii, verum etiam otii tui. Ita scribit cogitans fortasse praeclaram et magnificam M. Catonis sententiam, qui in principio Originum scripserat: *Clarorum virorum atque magnorum non minus otii, quam negotii rationem exstare oportere.* Laudavit Cicero in Planciana, 66 et Iustinus in praefat. Hist. Philipp. § 5.

Alexis, Attici scriba, quem XII. 10 imaginem Tironis appellat, ut Tironem h. l. *suum Alexin.* De *Nicanore,* Attici servo vid. h. l. 3, 3.

Phemio quaeritur κέρας. Cf. ep. 21, 9. VI. 1, 13. Nomen homini vid. imposuisse Homericum, ut Ovidius Am. III. 7, 61. *Quid iuvet, ad surdas si cantet Phemius aures?* κέρας autem dicit instrumentum musicum.

te scripsi, de domo Pammeni des operam et, quod tuo meoque beneficio puer habet, cures ne qua ratione convellatur. Utrique nostrum honestum existimo, tum mihi erit pergratum.

---

1 *des operam, ut* —

---

§ 10. *De domo Pammeni.* Postea scribit: *Pammenia illa mihi non placent,* VI. 2, 10, quae ad idem negotium spectant, ceteroquin ignotum. Sed illa: *Tu velim — des operam, ut — cures* nemini offensioni fuisse miror. Scribens *des operam et—cures* certum mendum sustulisse mihi videor.

Utrique n. honestum existimo. Melius esset: *Id utrique n. h. existimo,* aut ut coniecit Buchelerus l. c.: *Id quum honestum utrique n. existimo, tum mihi erit pergratum.*

XXI. (*A. U. C.* 704.)

1. Te in Epirum salvum venisse et, ut scribis, ex sententia navigasse vehementer gaudeo, non esse Romae meo tempore pernecessario submoleste fero, hoc me tamen consolor: non spero te istic iucunde hiemare et libenter requiescere. 2. Cassius, frater Q. Cassii, familiaris tui, pudentiores illas literas miserat — de quibus tū ex me requiris, quid sibi voluerint — quam eas, quas postea misit, quibus per se scribit confectum esse Parthicum bellum. Recesserant illi quidem ab Antiochia ante Bibuli adventum, sed nullo nostro εὐημερήματι. Hodie vero hiemant in Cyrrhestica maximumque bellum impendet. Nam et Orodi, regis Parthorum, filius in provincia nostra est, nec dubitat Deiotarus — cuius filio pacta est Artavasdis filia, ex quo sciri potest —, quin cum omnibus copiis ipse prima aestate Euphraten transiturus sit. Quo autem die Cassii literae victrices in senatu recitatae sunt, id est, Nonis Octobribus, eodem meae tumultum nuntiantes. Axius noster ait nostras auctoritatis plenas fuisse, illis negat creditum. Bibuli nondum erant allatae, quas certo scio plenas timoris fore. 3. Ex iis rebus hoc vereor ne, quum Pompeius propter metum rerum novarum nusquam dimittatur, Caesari a senatu nullus honos habeatur, dum hic nodus expediatur, non putet senatus nos, antequam

---

§ 1. *Te — salvum venisse — gaudeo.* Est formula usitata compellandi e longinquo venientem. Cf. Fam. I. 10. *Fac, ut quam primum venias, ut possimus salvum te venisse gaudere.* Ter. Ad. I. 1, 55. Heaut. II. 4, 27. Eun. V. 5, 6.

Et libenter requiescere. Libenter his carebimus, etsi veteris libri, in quo Ursinus ea deesse nuntiavit, nulla est auctoritas.

§ 2. *Cassius.* Aegre fero praenominis absentiam, scribendumque puto *C. Cassius.* Cf. ad § 13.

In Cyrrhestica ɔ: in Syriae parte proxima Ciliciae, vid. ep. 18, 1. *Provincia nostra* est igitur populi Romani, non quam ipse obtinebat.

Ex quo sciri potest. Nam Artavasdis, Armeniorum regis, soror nupta erat Orodis, Parthorum regis, filio, Fam. XV. 3, 1; ipse erat dubio in Romanos animo ibid. et 2, 2.

§ 3. *Dum — expediatur.* Coniunctivus, cui favent corruptelae Med. *experiantur — experiatur,* in hac constructione recte particulae

successum sit, oportere decedere nec in tanto motu rerum tantis provinciis singulos legatos praeesse. Hic, ne quid mihi prorogetur, quod ne intercessor quidem sustinere possit, horreo, atque eo magis, quod tu abes, qui consilio, gratia, studio multis rebus occurreres. Sed dices me ipsum mihi sollicitudinem struere. Cogor, et velim ita sit, sed omnia metuo. Etsi bellum ἀκροτελεύτιον habet illa tua epistola, quam dedisti nauseans Buthroto: „tibi, ut video et spero, nulla ad decedendum erit mora." Mallem „ut video"; nihil opus fuit, „ut spero." 4. Acceperam autem satis celeriter Iconii per publicanorum tabellarios a Lentuli triumpho datas. In his γλυκύπικρον illud confirmas moram mihi nullam fore, deinde addis, si quid secus, te ad me [fore] venturum. Angunt me dubitationes tuae, simul et vides, quas acceperim literas. Nam quas Hermoni centurionis † Camule ipse scribis te dedisse, non accepi. Laenii pueris te dedisse saepe ad me scripseras. Eas Laodiceae denique, quum eo venissem, III. Id. Febr. Laenius mihi reddidit, datas a. d. X. Kal. Octobres. Laenio tuas commendationes et statim verbis et reliquo tempore re probabo. 5. Eae literae cetera vetera habebant, unum hoc novum de Cibyratis

---

11 *ad me fore venturum* — 13 *Camulae* —

---

dum additur. Cf. IV. 17, 3 (vulgo 16, 6). VII. 1, 4. Utrumque modum posuit Lentulus Fam. XII. 14, 4. Orell. edidit *expeditur.*

Quod ne intercessor quidem sustinere possit. Veretur Cicero ne provincia sibi prorogetur eiusmodi SCto, cui ne tribuni plebis quidem intercedere possent, clausula addita, quae plene legitur in ep. ad Fam. VIII. 8, 6. Cf. Att. IV. 2, 4.

Cogor et velim ita sit ɔ: „non possum non facere et opto ut vanus fuerim." Gronovius.

§ 4. *A Lentuli triumpho* ɔ: post triumphum, quem Lentulus, qui ante Appium per triennium Ciliciam administrarat, Romae habuit.

[*Fore*] *venturum.* Praeter hunc locum et alterum Livii VI. 42 infinitivi haec forma non invenitur apud antiquos scriptores, quorum quidem scripta supersunt. Nam ex orat. p. Milone, quae Sanctius hanc quaestionem tractans in Minerva I. 14 citat: *nihil horum vos visuros fore,* ea in editt. emendatis § 78 ita inveniuntur: *nihil eorum vos visuros fuisse.* Neque ullam video huius formae necessitatem et utrique loco facile librariorum errori deberi potest. Quare voc. *fore* uncinis inclusi, secutus iudicium Laur. Vallae Eleg. I. 26 et Madvigii, Bemerkungen p. 64. Aliter censent e recentioribus Krügerus, Untersuch. II. p. 23. Haasius ad Reisigii Scholas p. 483. Alschefskius in censura Grammat. Madvigii, quae legitur in Diar. liter Ienens. 1844, p. 1052 seq. Diversi generis sunt exempla, ubi vel *fore* cum gerundivis construitur, vel quae petita sunt e scriptoribus, qui *forem* nullo discrimine pro *essem* ponunt.

Angunt. Non persuasit Klotzius *pungunt* melius esse. Subita res *pungit;* quae diutius durant animoque saepius offeruntur, *angunt.*

Hermoni, cent. † *Camule ipse scribis* cet. Reliqui scripturam corruptam Med. Incertum, utrum Hermo *Camulae libertus* dicatur, an quod Klotzius Ciceroni tribuit *Canuleii servus.* Ex alterius utrius vocis compendio LIB. aut SĒ pronomen *ipse,* quod in tali sententia non additur, ortum videtur. Quod I. F. Gronovius suspicatur *caculae* ɔ: servo militis, ut explicat Paulus Diac. p. 45, scribendum esse, nescio an Ciceronis aetate illud nomen usurpatum sit. Legitur in Plauti Trin. III. 2, 95 et in utroque argumento metrico Pseuduli.

§ 5. *De Cibyratis pantheris.* Cf. VI. 1, 21. Caelius saepius in epistolis Ciceronem rogavit, ut e Cilicia sibi pantheras mitteret, ad ludos, quos aedilis curulis daturus erat. Vid.

pantheris. Multum te amo, quod respondisti M. Octavio te non putare. Sed posthac omnia, quae certa non erunt, pro certo negato. Nos enim et nostra sponte bene firmi et mehercule auctoritate tua inflammati vicimus omnes — hoc tu ita reperies — quum abstinentia, tum iustitia, facilitate, clementia. Cave putes quidquam homines magis unquam esse miratos quam nullum teruncium me obtinente provinciam sumptus factum esse nec in rem publicam nec in quemquam meorum, praeterquam in L. Tullium legatum. Is, ceteroqui abstinens, sed Iulia lege transitans semel tantum in diem, non, ut alii solebant, omnibus vicis [praeter eum semel nemo] accepit: facit ut mihi excipiendus sit, quum teruncium nego sumptus factum. Praeter eum accepit nemo. Has a nostro Q. Titinio sordes accepimus. 6. Ego aestivis confectis Quintum fratrem hibernis et Ciliciae praefeci; Q. Volusium, tui Tiberii generum, certum hominem, sed mirifice etiam abstinentem, misi in Cyprum, ut ibi pauculos dies esset, ne cives Romani pauci, qui illic negotiantur, ius sibi dictum negarent; nam evocari ex insula Cyprios non licet. 7. Ipse in Asiam profectus sum Tarso Nonis Ianuariis, non mehercule dici potest, qua admiratione Ciliciae civitatum maximeque Tarsensium. Postea vero quam Taurum transgressus sum, mirifica exspectatio Asiae nostrarum dioecesium, quae sex mensibus imperii mei nullas meas acceperat literas, nunquam hospitem viderat. Illud autem tempus quotannis ante me fuerat in hoc quaestu: civitates locupletes, ne in hiberna milites reciperent, magnas pecunias dabant, Cyprii talenta Attica CC., qua ex insula — non ὑπερβολικῶς, sed verissime loquor — numus nullus me obtinente, erogabitur. Ob haec beneficia, quibus illi obstupescunt, nullos honores mihi

---

9 *ricis, — praeter eum semel, nemo accepit — facit —*

Fam. VIII. 2, 2. 4, 5. 6, 5. 9, 3. Eius collega M. Octavius de ea re certior fieri ab Attico voluit.

Is, ceteroqui abstinens, cet. Locus e bonis libris emendatus est, nondum sanatus. Adscribam verba, quomodo partim ab aliis, partim a me correcta sunt: *Is ceteroqui abstinens* EST, *sed Iulia lege transitans semel tantum in diem, non ut alii solebant omnibus vicis, accepit:* ITA *facit ut mihi excipiendus sit,* cet. De lege Iulia monui ad ep. 10, 2 h. l. *Transitare,* quod ex hoc uno loco notatur, est uno die multa loca obire.

Has — sordes accepimus ɔ: hoc dedecus, hanc turpitudinem debeo Q. Titinio, qui mihi hunc hominem legatum commendavit.

§ 6. *Certum hominem, sed mirifice etiam abstinentem* ɔ: non modo hominem constantem, sed etiam abstinentem. Cff. quae monui ad III. 15, 5.

§ 7. *Asiae nostrarum dioecesium.* Cf. ep. 15, 8. Si verba *nostrarum dioecesium* Ciceronis sunt, explicandi causa genitivo *Asiae* addita sunt. Si alterum delendum est, malim *Asiae* abiicere et in seqq. verbis *acceperant* — *viderant* corrigere.

Nullas meas — literas „quibus pecunia ei imperaretur." Ern.

Hospitem ɔ: aliquem e meis comitibus apud se diversantem et hospitio excipiendum.

nisi verborum decerni sino; statuas, fana, τέθριππα prohibeo; nec sum in ulla re alia molestus civitatibus, sed fortasse tibi, qui haec praedicem de me. Perfer, si me amas. Tu enim me haec facere voluisti. 8. Iter igitur ita per Asiam feci, ut etiam fames, qua nihil miserius est, quae tum erat in hac mea Asia — messis enim nulla fuerat —, mihi optanda fuerit. Quacunque iter feci, nulla vi nullo iudicio nulla contumelia auctoritate et cohortatione perfeci, ut et Graeci et cives Romani, qui frumentum compresserant, magnum numerum populis pollicerentur. 9. Idibus Februariis, quo die has literas dedi, forum institueram agere Laodiceae Cibyraticum et Apamense, ex Idibus Mart. ibidem Synnadense, Pamphylium, — tum Phemio dispiciam κέρας — Lycaonium, Isauricum: ex Idibus Mai. in Ciliciam, ut ibi Iunius consumatur, velim tranquille a Parthis. Quintilis, si erit ut volumus, in itinere est per provinciam redeuntibus consumendus. Venimus enim in provinciam Laodiceam, Sulpicio et Marcello consulibus, pridie Kal. Sextiles. Inde nos oportet decedere a. d. III. Kal. Sext. Primum contendam a Quinto fratre, ut se praefici patiatur, quod et illo et me invitissimo fiet. Sed aliter honeste fieri non potest, praesertim quum virum optimum, Pomptinium, ne nunc quidem retinere possim. Rapit hominem [enim] Postumius Romam, fortasse etiam Postumia. 10. Habes consilia nostra. Nunc cognosce de Bruto. Familiares habet Brutus tuus quosdam creditores Salaminiorum ex Cypro, M. Scaptium et P. Matinium, quos mihi maiorem in modum commendavit. Matinium non novi; Scaptius ad me in castra venit. Pollicitus sum curaturum me Bruti causa, ut ei Salaminii pecuniam solverent. Egit gra-

16 *a. d IIII. Kal.* —

Fana. Spectat huc, quod scribit ad Q. fr. I. 1, 26 civitates ad templum monumentumque pecunias decrevisse, se vero accipiendum non putasse. Cf. Casaub. ad Suet. Aug. 52 in.

§ 8. *Quacunque iter feci* cet. His verbis rationem reddit, cur fames sibi optanda fuerit. Particulae causalis omissio frequens est. Cf. Seyffert ad Cic. Lael. p. 133. Sic VI, 1, 7 *deponere volebant*

Qui frumentum compresserant ɔ: coëmerant et lucri faciundi causa in horreis suis retinebant. Cf. Verr. III. 179.

Magnum numerum ɔ: magnam copiam. Sic solent veteres. Cf. Heusing. ad Off. III. 12, 3.

§ 9. *A. d. III Kal. Sext.* Vulgo IIII. Numerum correxit Manutius, ut res postulat et ipse Cicero VI. 2, 6 et 3, 1 suadet.

Postumia. De hac Servii Sulpicii uxore eiusque moribus parum modestis disputavit Martynius-Laguna in argum. ep. 2, lib. IV ad Fam.

§ 10. *Nunc cognosce de Bruto.* Quae de hac Bruti causa leguntur hac et tribus prioribus epistolis libri sequentis, ea illustravit Savignius peculiari dissertatione, quae prodiit in Novis Comment. Acad. Berol. a. 1818. Brevius rem enarrat Abeken, Cicero in s. Briefen, p. 212—215.

Maiorem in modum ɔ: valde. Cf. Fam. XIII. 21, 2 et 24, 3. Simplex *in modum* ibid. XVI. 18, 1 dicitur pro *modice*.

tias; praefecturam petivit. Negavi me cuiquam negotianti dare, quod idem tibi ostenderam. Cn. Pompeio petenti probaram institutum meum; quid dicam Torquato de M. Laenio tuo, multis aliis? Si praefectus vellet esse syngraphae causa, me curaturum ut exigeret. Gratias egit, discessit. Appius noster turmas aliquot equitum dederat huic Scaptio, per quas Salaminios coërceret, et eundem habuerat praefectum. Vexabat Salaminios. Ego equites ex Cypro decedere iussi. Moleste tulit Scaptius. 11. Quid multa? Ut ei fidem meam praestarem, quum ad me Salaminii Tarsum venissent et in iis Scaptius, imperavi, ut pecuniam solverent. Multa de syngrapha, de Scaptii iniuriis. Negavi me audire. Hortatus sum, petivi etiam pro meis in civitatem beneficiis, ut negotium conficerent, denique dixi me coacturum. Homines non modo non recusare sed etiam hoc dicere, se a me solvere; quod enim praetori dare consuessent, quoniam ego non acceperam, se a me quodam modo dare, atque etiam minus esse aliquanto in Scaptii nomine quam in vectigali praetorio. Collaudavi homines. „Recte," inquit Scaptius, „sed subducamus summam." Interim quum ego in edicto tralaticio centesimas me observaturum haberem cum anatocismo anniversario, ille ex syngrapha postulabat quaternas. „Quid ais?" inquam; „possumne contra meum edictum?" At ille profert senatus consultum Lentulo Philippoque consulibus, VT, QVI CILICIAM OBTINERET,

---

Praefecturam petivit. Praefectos iuri dicundo, de quibus cogitabat Manutius ad h. l. et ad. Fam. II. 17, 4, in provinciis fuisse nullo argumento probatur. Petivit hic Scaptius praefecturam equitum in Cypro. Neque obstat, quod mox *turmas equitum habere* et *praefectum esse* tanquam res diversae indicantur. Poterat enim quis cum turma equitum aliquo mitti, qui praefectus non esset, aut praefectus esse, neque equites secum ducere. Vid. Savignius l. l. p. 184 seqq. *Praefecti* inter comites magistratuum provincialium nominantur in Verr. L. II. 27.

Cn. Pompeio — Torquato de M. Laenio tuo. Cf. VI. 1, 6.

Si praefectus vellet esse syngraphae causa ɔ: „ut terrore mandatae iurisdictionis (immo potestatis) obsequentiores redderet debitores suos ad solvendum, quod e syngrapha ei deberetur." Gronovius.

Ut exigeret ɔ: ut obtineret pecuniam sibi debitam. *Exigere* est id, quod Germani dicunt *eintreiben*, nos *innen*. Cf. Verr. I. 91 *reliqua vendidit, pecuniam exegit.*

§ 11. *Et in iis Scaptius.* Sic recte dicitur, etsi Scaptius non erat Salaminius, ut opus non sit corrigere *et una Scaptius.* Nam *in iis* valet i. q. *inter eos.*

Se a me solvere ɔ: mea pecunia vel potius pecunia, quam ego recusaram. Eleganter hac locutione utitur Cicero p. Planc. 103 *sinite me, quod vobis fretus huic saepe promisi, id a vobis ei persolvere.*

Centesimas — cum anatocismo anniversario. Ne foeneratores centesimis maiores usuras sumerent primus L. Lucullus edicto suo sanxit (Plut. in Luc. 20), a quo in edicta sequentium proconsulum caput hoc translatum est. Praeter centesimas (12 *pro cent*) creditoribus concessus erat anatocismus anniversarius, cui locus erat, quum usurae suo tempore ɔ: singulis mensibus non solverentur. Tunc enim usurae illae sorti addebantur, eamque ita augebant, ut post annum, non vero post singulos menses, ne debitores plane opprimerentur, pro hac quoque accessione usurae pendendae essent. Cf. Savignius l. l. p. 186 seq., qui voc. *anniversario* recte adversus Ernestum defendit.

Quaternas sc. centesimas (48 *pro cent*).

Lentulo Philippoque coss. A. u. 698 factum.

IVS EX ILLA SYNGRAPHA DICERET. 12. Cohorrui primo; etenim erat interitus civitatis. Reperio duo senatus consulta iisdem consulibus de eadem syngrapha. Salaminii quum Romae versuram facere vellent, non poterant, quod lex Gabinia vetabat. Tum iis Bruti familiares, freti gratia Bruti, dare volebant quaternis, si sibi senatus consulto caveretur. Fit gratia Bruti senatus consultum, VT NEVE SALAMINIIS, NEVE QVI EIS DEDISSET, FRAVDI ESSET. Pecuniam numerarunt. [Et] postea venit in mentem feneratoribus nihil se iuvare illud senatus consultum, quod ex syngrapha ius dici lex Gabinia vetaret. Tum fit senatus consultum, VT EX EA SYNGRAPHA *** esset quam ceterae, sed ut eodem. Quum haec disseruissem, seducit me Scaptius, ait se nihil contra dicere, sed illos putare talenta CC. se debere, ea se velle accipere, debere autem [illos] paullo minus; rogat, ut eos ad CC. perducam. „Optime," inquam. Voco illos ad me remoto Scaptio. „Quid vos? quantum, inquam, debetis?" Respondent, CVI. Refero ad Scaptium. Homo clamare. „Quid opus est?" inquam, „rationes conferatis." Assidunt, subducunt; ad numum convenit. Illi se numerare velle, urgere, ut acciperet. Scaptius me rursus seducit; rogat, ut rem sic relinquam. Dedi veniam homini impudenter petenti. Graecis querentibus, ut in fano deponerent postulantibus, non concessi. Clamare omnes qui aderant nihil impudentius Scaptio, qui centesimis cum anatocismo contentus non esset; alii, nihil stultius. Mihi autem impudens ma-

---

9 † VT EX EA SYNGRAPHA ESSET QVAM CETERAE*** — 21 † *impudens* —

---

§ 12. *Versuram facere.* Quid sit docui ad V. 1, 2.

Lex Gabinia a. u. 686 lata vetabat, ne quis Romae provincialibus pecuniam mutuam daret; si quis dedisset, ne ex syngrapha ius redderetur.

Ut neve — fraudi esset ɔ: ut ne damno esset, noceret. Cf. Gron. ad Fam. I. 5*a*, 4 in Lectt. Tull. p. 12.

Tum fit SCtum, ut ex ea syngrapha — ut eodem. Supplementa Ursini, quod a Schutzio receptum probavit Savignius, et Lambini minime placent. SCtum factum in gratiam Bruti legis Gabiniae vim coërcebat, iussitque igitur nihil aliud, nisi *ut ex ea syngrapha ius diceretur* vel, ut supra scripsit *ut, qui Ciliciam obtineret, ius ex illa syngrapha diceret.* Totidem verbis hoc testatur Cicero VI. 2, 7. Quae ibidem addit: *Nunc ista habet iuris idem, quod ceterae, nihil praecipui* satis demonstrant h. l. verba *esset quam ceterae, sed ut eodem* non SCti esse, sed Ciceronis. Integer locus ita fere se habuit: *Tum fit SCtum, ut ex ea syngrapha ius diceretur, non ut alio iure ea syngrapha esset, quam ceterae syngraphae, sed ut eodem.* Non poterat igitur Scaptius ex ea syngrapha quaternas centesimas petere, si illud fenus edicto tralatitio erat vetitum.

Quum haec disseruissem ɔ: quum mentem et sententiam SCti exposuissem atque ostendissem modum usurarum eo non esse definitum.

Seducit ɔ: seorsum ducit, ut cum me solo loqueretur. Cf. Fam. I. 9, 19. Or. 1. 239.

Ad numum convenit. Usum praep. *ad* in definienda pecuniae summa exemplis illustrat Handius in Turs. I. p. 103.

Rogat, ut rem sic relinquam „quia sperabat Ciceroni aliquem successurum minus iusti observantem, a quo re integra impetraret, quod vellet." Gronovius.

Ut in fano deponerent. Quando creditor pecuniam a debitore accipere recusat, hic libe-

gis quam stultus videbatur. Nam aut bono nomine centesimis contentus † erat, aut, non bono, quaternas centesimas sperabat. 13. Habes meam causam, quae si Bruto non probatur, nescio, cur illum amemus; sed avunculo eius certe probabitur, praesertim quum senatus consultum modo factum sit, puto, postquam tu es profectus, in creditorum causa, ut centesimae perpetuo fenore ducerentur. Hoc quid intersit, si tuos digitos novi, certe habes subductum. In quo quidem, ὁδοῦ πάρεργον, Lucceius M. F. queritur apud me per literas summum esse periculum, ne culpa senatus his decretis res ad tabulas novas perveniat. Commemorat, quid olim mali C. Iulius fecerit, quum dieculam duxerit; nunquam rei publicae plus. Sed ad rem redeo. Meditare adversus Brutum causam meam, si haec causa est, contra quam nihil honeste dici potest, praesertim quum integram rem et causam reliquerim. 14. Reliqua sunt domestica. De ἐνδομύχῳ, probo idem, quod tu, Postumiae filio, quoniam Pontidia nugatur. Sed vellem adesses. A Quinto fratre his mensibus nihil exspecta-

14 *Pontidiae* —

ratur, quum ex sententia iudicis eam in fano deposuit. Cf. Fam. V. 20, 5. XIII. 56, 3.

Nam — sperabat. Scaptius ita ratiocinabatur: Aut Salaminii bonum nomen sunt, ut de sorte securus esse possim, et tunc centesimis contentus ero; aut si solvendo non erunt, minando me sortem exacturum, quaternas centesimas exprimam. Accedebat, ut § 7 epist. seq. non obscure indicatur, spes fore ut per alium proconsulem faciliorem et Salaminiis iniquiorem, quod vellet, obtineret. Hac ratione si verba cum Savignio l. l. p. 182 explicantur, neque Orellio, qui *non impudens magis quam stultus*, neque Ernesto *non* ante *contentus* inserenti obtemperandum esse patet. Sed pro *contentus erat* necessario *contentus erit* scribendum. Nimis a codd. recedit haec I. F. Gronovii coniectura: *Nam bono iure centesimas contempserat, qui non bono quaternas sperabat.*

§ 13. *Perpetuo fenore* ɔ: sine anatocismo. Opponitur *fenus quotannis renovatum.* VI. 2, 7. 3, 5.

Si tuos digitos novi. Atticus, qui ipse numos in fenore ponere solebat, suis digitis computare poterat, quanto minus ex hoc SCto Brutus acciperet, anatocismo deducto.

Lucceius M. F. Praenomen L. addendum esse, patris nomine M. addito, vidit Ellendt ad Cic. de Orat. II. 346.

Quid olim mali C. Iulius fecerit. Recte Popma negavit hic agi de Caesare dictatore; de quo qui cogitant paene coguntur, ut cum Gronovio et Graevio verba *olim — fecerit* et *duxerit* ad rem futuram trahant, quum nihil eiusmodi ab eo factum fuisse ad hoc tempus constet. Sed nulla causa est, cur Cicero, si id voluisset, non usitate scripsisset: *aliquando — facturus sit.* Accedit quod hunc saepe vocat *C. Caesarem*, nunquam *C. Iulium.* Etsi res ignota est in historia illorum temporum, verisimile est hic agi de facto quodam eius C. Iulii, qui quum rempb. turbaret a satellitibus Marii occisus est. Vid. Ascon. ad Scaurianam p. 24 sq.

Quum dieculam duxerit ɔ: quum tempus solutionis brevissimo spatio produxerit, prorogarit. *Duxerit* enim, non e Med. *dixerit*, scribendum est e coni. Manutii. Nam *dieculam dixerit* et locutione vitiosum et re ineptum est.

Nunquam rei publicae plus sc. mali factum esse. Turpi errore in Med. scriptum est *res publica.* Nominativus stare nequit in verbis Lucceii a Cicerone citatis. Scripsisset saltem: *nunquam remp. plus* sc. mali passam esse. Tunstallus quae de h. l. commentus sit, op. l. p. 157, referre piget.

§ 14. *De ἐνδομύχῳ.* Cf. ad ep. 14, 3 h. l. et VI. 1, 10. Sequentia explicatione egent,

ris. Nam Taurus propter nives ante mensem Iunium transiri non potest. Thermum, ut rogas, creberrimis literis fulcio. P. Valerium negat habere quidquam Deiotarus rex, eumque ait a se sustentari. Quum scies Romae intercalatum sit necne, velim ad me scribas certum, quo die mysteria futura sint. Literas tuas minus paullo exspecto, quam si Romae esses, sed tamen exspecto.

non correctione. Hoc dicit: Probo idem quod tu, Tulliam despondendam esse Servio Sulpicio, Postumiae filio, quoniam Pontidia qui alium commendavit, non serio agit.

Thermum — fulcio. Cf. ad ep. 13, 2.

P. Valerium Attici debitorem fuisse Manutius non male coniecit.

Quo die mysteria futura sint. Iterum VI. 1, 26 scribit: *facies me, in quem diem Romana incidant mysteria, certiorem. Mysteria* dici Sacra Bonae Deae, quae quum Kal. Maiis legitime fiebant, interdum tamen illa aetate in aliud tempus incidebant, accurata disputatione probavit Gronovius, Observ. IV. 9, p. 614—623. Cur Cicero hunc diem scire voluerit, ignoramus. Locutio *scribas certum* a consuetudine Tulliana recedit. Aptissimum esset: *velim ad me scribas, ut certum sciam, quo die m. f. sint. Certum scire* invenitur Fam. IX. 23, *nescire* Att. XII. 23, 2.

LIBER VI.

I. (A. U. C. 704).

1. Accepi tuas literas a. d. quintum Terminalia Laodiceae, quas legi libentissime, plenissimas amoris, humanitatis, officii, diligentiae. Iis igitur respondebo: sic enim postulas; nec οἰκονομίαν meam instituam, sed ordinem conservabo tuum. Recentissimas a Cybistris te meas literas habere ais, a. d. x. Kal. Octobr. datas et scire vis, tuas ego quas acceperim. Omnes fere, quas commemoras, praeter eas, quas scribis Lentuli pueris et Equotutico et Brundisio datas. Quare non οἴχεται tua indu-

§ 1. *A. d. V Terminalia.* Quum Terminalia agerentur a. d. VII Kal. Martias, indicatur dies m. Februarii decimus nonus. Sed, ut acute observavit Idelerus, utitur Cicero insolenti hac temporis notatione, quum nesciret essetne intercalatum necne, ideoque dubitaret, utrum a. d. XI Kal. Martias, an vero a. d. VI Kal. intercalares sibi esset scribendum. Cf. infra § 12.

Iis igitur respondebo: sic enim postulas. Sane non postularat Atticus, ut omnino responderet, sed ut ad singula rescriberet. Victorius non male suspicabatur aliquod voc. Graecum excidisse post *respondebo.* Forsitan fuerit κατὰ μίτον, quo utitur in simili re, XIV. 16, 3. Quod in margine Lamb. adscriptum est χρύσεα χαλκείων e § 22 mihi quidem non probatur.

οἰκονομίαν ɔ: rerum certo ordine distributarum tractationem. Cf. § 11.

Meas literas cet. Eae nunc leguntur V. 19. Cf. ep. 18, 1.

stria, quod vereris, sed praeclare ponitur, siquidem id egisti, ut ego delectarer. Nam nulla re sum delectatus magis. 2. Quod meam βαθύτητα in Appio tibi, libertatem etiam in Bruto probo, vehementer gaudeo, ac putaram secus. Appius enim ad me ex itinere bis terve ὑπομεμψιμοίρους literas miserat, quod quaedam a se constituta rescinderem. Ut, si medicus, quum aegrotus alii medico traditus sit, irasci velit ei [medico] qui sibi successerit, si, quae ipse in curando constituerit, mutet ille, sic Appius, quum ἐξ ἀφαιρέσεως provinciam curarit, sanguinem miserit, quidquid potuit detraxerit, mihi tradiderit enectam, προσανατρεφομένην eam a me non libenter videt, sed modo succenset, modo gratias agit. Nihil enim a me fit cum ulla illius contumelia. Tantummodo dissimilitudo meae rationis offendit hominem. Quid enim potest esse tam dissimile, quam illo imperante exhaustam esse sumptibus et iacturis provinciam, nobis eam obtinentibus numum nullum esse erogatum nec privatim nec publice? Quid dicam de illius praefectis, comitibus, legatis? etiam de rapinis, de libidinibus, de contumeliis? Nunc autem domus mehercule nulla tanto consilio aut tanta disciplina gubernatur aut tam modesta est quam nostra tota provincia. Haec nonnulli amici Appii ridicule interpretantur, qui me idcirco putant bene audire velle, ut ille male audiat, et recte facere non meae laudis sed illius contumeliae causa. Sin Appius, ut Bruti literae, quas ad te misit, significabant, gratias nobis agit, non moleste fero; sed tamen eo ipso die, quo haec ante lucem scribebam, cogitabam eius multa inique constituta et acta tollere. 3. Nunc venio

---

4 *putaram paullo secus* — 6 *medico* sine uncis — 19 *putent* —

---

§ 2. βαθύτητα. Vid. ad IV. 6, 3. — *Libertatem*, qua Scaptio iniqua petenti negarat. Altera lectio cod. Med. *liberalitatem* merito explosa est.

Ac putaram secus. Ac nunquam habet vim adversativam, sed nonnunquam ponitur, ubi *ac tamen* nostrae consuetudini melius responderet. Semper indicat duas res aequalem vim habere. Bene de hac re disp. Handius in Turs. I. p. 488 seqq., a quo dissentio, quum in or. p. Mur. 6 pro *Ac de officio defensionis meae ac de ratione accusationis tuae* secutus Goerenzium *At de officio* scribi iubet. Prius *ac* non magis quam alterum sollicitari debet. In verbis autem e Cat. I. 15 *Ac iam illa omitto* Cicero non *At iam*, sed *Ac tamen* videtur dedisse. Falso Mullerus h. l. volebat: *nec putaram secus.* Omisi *paullo* a Crat. additum ante *secus*, quod Med. non agnoscit.

Ei [*medico*], *qui sibi successerit.* Manifestum emblema indicasse satis erit.

προσανατρεφομένην ɔ: refocillatam. Quod Graeci dicebant ἀνατρέφειν, id Romanis in eadem re erat *nutrire.* Vid. I. F. Gronovius ad Liv. VII. 4, 6.

Modo gratias agit. Cf. paullo post: *Sin Appius — gratias nobis agit*, sc. quod Cicero ei parcebat et tam leniter agebat.

Etiam de rapinis? Verba *de rapinis* male addita videntur. Nam in iis, quae praecedunt de rapinis multa dixerat. Recte addit nunc: *etiam de libidinibus, de contumeliis?*

Qui — putant. Scripsi cum Schutzio pro *putent*, quoniam hoc verbum non ex Appii amicorum sententia repetitur.

ad Brutum, quem ego omni studio te auctore sum complexus, quem etiam amare coeperam, sed † dico revocavi me, ne te offenderem. Noli enim putare me quidquam maluisse quam, ut mandarat is, facere, nec ulla de re plus laborasse. Mandatorum autem mihi libellum dedit, iisdemque de rebus tu mecum egeras. Omnia sum diligentissime persecutus. Primum ab Ariobarzane sic contendi, ut talenta, quae mihi pollicebatur, illi daret. Quoad mecum rex fuit, perbono loco res erat; post a Pompeii procuratoribus sexcentis premi coeptus est. Pompeius autem quum ob ceteras causas plus potest unus quam ceteri omnes, tum quod putatur ad bellum Parthicum esse venturus. Ei tamen sic nunc solvitur: tricesimo quoque die talenta Attica XXXIII. et hoc ex tributis; † nec id satis efficitur in usuram menstruam. Sed Cnaeus noster clementer id fert; sorte caret, usura nec ea solida contentus est. Alii neque solvit cuiquam nec potest solvere. Nullum enim aerarium, nullum vectigal habet. Appii instituto tributa imperat. Ea vix, in fenus Pompeii quod satis sit, efficiunt. Amici regis duo tresve perdivites sunt, sed ii suum tam diligenter tenent quam ego aut tu. Equidem non desino tamen per literas rogare, suadere, accusare regem. 4. Deiotarus etiam mihi narravit se ad eum legatos misisse de re Bruti; eos sibi responsum retulisse illum non habere. Et mehercule ego ita iudico, nihil illo regno spoliatius, nihil rege egentius. Itaque aut tutela cogito me abdicare aut, ut pro Glabrione Scaevola, fenus et impendium recusare. Ego tamen, quas per te Bruto promiseram praefecturas, M. Scaptio, L. Gavio, qui in regno rem

2 *sed, dico, revocavi* —

§ 3. *Sed, dico, revocavi me, ne te offenderem* ɔ: coeperam amare Brutum, sed revocavi me ab eo amando, ne tu ipse me amare desineres, ut scribit infra § 5. Interpositum reliquae orationi *dico* multas turbas dedit. Wesenbergius, Emend. p. 49 affirmat per *dico*, non minus quam per *inquam* ea, quae praecedunt, alio modo repeti. Quod ut verum est, ita hic tamen usum non habet. Quare cum Kahntio in Symb. Crit. p. 7 *ideo* vel *idcirco*, potius quam cum Orellio *cito*, aut cum Faerno *illico* in eius locum restituamus.

Ab Ariobarzane cet. Vid. ad V. 18, 4.

Premi coeptus est. Cat. II. 21 *qui iampridem premuntur, qui nunquam emergent, qui — in veteri aere alieno vacillant.*

† *Nec id satis efficitur.* Orellius coniecit: *nec ita satis efficitur.* Verius puto: *ne sic quidem satis efficitur.*

Alii neque solvit. Fortasse: *Alii rex neque solvit.*

Appii instituto tributa imperat ɔ: ut Appius a provincialibus, sic Ariobarzanes a subditis pecuniam cogit.

§ 4. *Ut pro Glabrione Scaevola.* Incertum, quos dicat. Id unum non dubito, quin agatur de re recenti, quae tum in ore hominum esset. Non igitur cogitandum de M.' Acilio Glabrione, qui a. 684 praeturam gessit, eiusque avo materno, ut fecit Orell. in Onom. Tull. p. 7.

Fenus et impendium recusare ɔ: creditoribus declarare, patrimonium pupilli neque sorti neque usuris solvendis esse idoneum, ut hanc formulam recte explicuit Gronovius de Asse p. 416. Cf. adnot. meam ad V. 18, 4. Nos dicimus *iemand in staat van faillissement verklaren.*

M. Scaptio. Hic Scaptius, qui in Cappado-

Bruti procurabant, detuli. Nec enim in provincia mea negotiabantur. Tu autem meministi nos sic agere, ut, quot vellet, praefecturas sumeret, dum ne negotiatori. Itaque duas ei praeterea dederam. Sed ii, quibus petierat, de provincia decesserant. 5. Nunc cognosce de Salaminiis; quod video tibi etiam novum accidisse tanquam mihi. Nunquam enim ex illo audivi illam pecuniam esse suam. Quin etiam libellum ipsius habeo, in quo est, „Salaminii pecuniam debent M. Scaptio et P. Matinio, familiaribus meis." Eos mihi commendat, adscribit etiam et quasi calcar admovet intercessisse se pro iis magnam pecuniam. Confeceram, ut solverent, centesimis sexennii ductis cum renovatione singulorum annorum. At Scaptius quaternas postulabat. Metui, si impetrasset, ne tu ipse me amare desineres. Nam ab edicto meo recessissem et civitatem in Catonis et in ipsius Bruti fide locatam meisque beneficiis ornatam funditus perdidissem. 6. Atque hoc tempore ipso impingit mihi epistolam Scaptius Bruti, rem illam suo periculo esse — quod nec mihi unquam Brutus dixerat nec tibi —; etiam, ut praefecturam Scaptio deferrem. Id vero per te exceperamus, ne negotiatori; quod si cuiquam, huic tamen non. Fuerat enim praefectus Appio, et quidem habuerat turmas equitum, quibus inclusum in curia senatum Salamine obsederat, ut fame senatores quinque morerentur. Itaque ego, quo die provinciam tetigi, quum mihi Cyprii legati Ephesum obviam venissent, literas misi, ut equites ex insula statim decederent. His de causis credo Scaptium iniquius de me aliquid ad Brutum scripsisse Sed tamen hoc sum animo: si Brutus putabit me quaternas cente-

5 *tam, quam mihi* —

---

cia rem Bruti procurabat, diversus est a M. Scaptio illo, qui Salaminios vexarat. Alteri Cicero praefecturam detulit, alteri in sua provincia negotianti negavit. Cf. VI. 3, 5. *De Gavio* ibid. 6.

§ 5. *Tibi etiam novum accidisse, tanquam mihi. Tanquam* in huiusmodi comparatione offensioni fuit et Ernesto, qui *tibi tam n. a. quam mihi* correctum volebat, et Orellio, qui disiuncte edi curavit — *accidisse tam, quam mihi.* Ego Madvigii iudicium sequor, qui in Op. Acad. I. p. 494 ex hoc usu librorum scripturam in Sestiana § 120 defendit.

Intercessisse se pro iis magnam pecuniam ɔ: se sponsorem intervenisse pro magna pecunia, quam illi a creditoribus mutuam sumpserant. Accusativum verbo *intercedendi* additum tuetur alter locus Ciceronis ex Phil. II. 45 *tantum* (ɔ: *sestertium sexagies*) *enim se pro te intercessisse dicebat,* quem Manutius contulit. In utroque loco *intercedere* est *spondere,* non ut Corrado visum *rogando impetrare.*

Centesimis — annorum ɔ: numis XII annuis ad sortem additis, ex quo eam habuissent, ita ut temporis elapsi usurae sorti accederent.

In Catonis — fide locatam. Cyprus in Catonis clientela erat. Fam. XV. 4, 15.

§ 6. *Impingit* ɔ: obtrudit. Adhaeret huic verbo impudentiae notio. Cf. Seneca a Forcellino citatus ep. 95, 2: *tibi ingentem epistolam impingam, quam tu si invitus leges dicito: Ego mihi hoc contraxi.*

Rem illam suo periculo esse ɔ: in qua scribit, si non solvant Salaminii, sibi dependendum esse.

simas oportuisse decernere, qui in tota provincia singulas observarem itaque edixissem idque etiam acerbissimis feneratoribus probaretur, si praefecturam negotiatori denegatam queretur, quod ego Torquato nostro in tuo Laenio, Pompeio ipsi in Sex. Statio negavi et iis probavi, si equites deductos moleste feret, accipiam equidem dolorem mihi illum irasci, sed multo maiorem, non esse eum talem, qualem putassem. 7. Illud quidem fatebitur Scaptius me ius dicente sibi omnem pecuniam ex edicto meo auferendi potestatem fuisse. Addo etiam illud, quod vereor, tibi ipsi ut probem: consistere usura debuit, quae erat in edicto meo. Deponere volebant; impetravi a Salaminiis, ut silerent. Veniam illi quidem mihi dederunt, sed quid iis fiet, si huc Paullus venerit? Sed totum hoc Bruto dedi, qui de me ad te humanissimas literas scripsit, ad me autem, etiam quum rogat aliquid, contumaciter, arroganter, ἀκοινωνήτως solet scribere. Tu autem velim ad eum scribas de his rebus, ut sciam, quo modo haec accipiat. Facies enim me certiorem. Atque haec superioribus literis ad te diligenter perscripseram, sed plane te intelligere volui mihi non excidisse illud, quod tu ad me quibusdam literis scripsisses: si nihil aliud de hac provincia nisi illius benevolentiam deportassem, mihi id satis esse. Sit sane, quoniam ita tu vis; sed tamen cum eo, credo, quod sine peccato meo fiat. Igitur, ut meo decreto solvatur Scaptio statim,

20 *Igitur meo decreto soluta res Scaptio statim. Quam* —

Qui — edixissem idque — probaretur. Constructionem duriorem non expedio et vereor, ne in his mendum lateat, quod facile tollam scribendo: *idque* (sic correctum in Med.) *edixissem, quod — probaretur.* Nam quae post multos alios Madvigius ad Fin. I. 42 de constructionis mutatione e relativa in demonstrativam monuit, alius generis sunt.

In tuo Laenio ɔ: in tuo familiari M. Laenio, ep. 3, 5 h. l., quem paulo ante cum Attici commendatione apud Ciceronem fuisse novimus ex V. 21, 4. Cf. ibid. § 10.

§ 7. *Consistere* ɔ: non amplius duci, cessare, quemadmodum labores, morbi aliaque consistere dicuntur, ubi finis iis imponitur. ICti dicunt *non currere* et *steriles esse.* Vid. l. 7 et l. 35 D. de usuris.

Ut silerent „de pecunia in fano deponenda." Ern.

Paullus. M. Aemilius Paullus, consul huius anni, erat frater adoptivus M. Aemilii Lepidi, qui M. Bruti sororem in matrimonio habebat. Metuendum igitur erat, ne per hunc Scaptius, quae inique postularet, obtineret.

Facies enim me certiorem. Id est: nam tu mihi nuntiabis, quid Brutus tibi respondeat. Part. causalis male a Mullero in Philol. XIX. 326 sollicitatur.

Cum eo, quod sine peccato meo fiat ɔ: ea lege, ut hoc integritati et iustitiae meae non repugnet. Locutio *cum eo, quod* seq. coni., quae non alibi apud Ciceronem invenitur, post Livium frequentari coepta est. Vid. Hand. in Turs. II. p. 166 sq.

Igitur, ut meo decreto solvatur Scaptio statim, quam id rectum sit, tu iudicabis. Difficultates quibus haec verba ut in codd. et editionibus circumferuntur, laborabant felici emendatione dispulit Wesenbergius, Emend. p. 47. Inseruit *ut* praecedentibus literis absorptum. Sententia haec est: „Fac me rem non, ut adhuc feci, integram relinquere, sed decernere ut statim Scaptio solvantur quaternae cum anatocismo, te ipsum igitur iudicem fa-

quam id rectum sit, tu indicabis; ne ad Catonem quidem provocabo. 8. Sed noli me putare ἐγκελεύσματα illa tua abiecisse, quae mihi in visceribus haerent. Flens mihi meam famam commendasti. Quae epistola tua est, in qua mentionem non facias? Itaque irascatur, qui volet; patiar. Τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ, praesertim quum sex libris tamquam praedibus me ipsum obstrinxerim, quos tibi tam valde probari gaudeo; e quibus unum ἱστορικὸν requiris de Cn. Flavio, Annii F. Ille vero ante decemviros non fuit; quippe qui aedilis curulis fuerit, qui magistratus multis annis post decemviros institutus est. Quid ergo profecit, quod protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. Nec vero pauci sunt auctores Cn. Flavium scribam fastos protulisse actionesque composuisse, ne me hoc vel potius Africanum — is enim loquitur — commentum putes. Οὐκ ἔλαθέ σε illud de gestu histrionis; tu sceleste suspicaris, ego ἀφελῶς scripsi. 9. De me imperatore scribis te ex Philotimi literis cognosse. Sed credo te, iam in Epiro quum esses, binas meas de omnibus rebus accepisse, unas a Pindenisso capto, alteras a Laodicea, utrasque tuis pueris datas.

7 *Anci F* —

cio, sitne id rectum; de tuo autem iudicio tam certus sum, ut nihil necesse sit ad Catonem, antiqua fide et severitate hominem, provocare." Qui superiorum interpretum commenta examinaverit et necessarium sententiarum nexum attente consideraverit, gratias Klotzio mihique aget, quod certissimam Wesenbergii emendationem receperimus.

§ 8. τὸ γὰρ εὖ μετ' ἐμοῦ. Verba ex Euripidis aliqua fabula petita, ab Aristophane in Acharnensibus v. 659 seqq. in Cleonem conversa, aliquanto plenius citantur infra VIII. 8, 2, tum apud Clementem Alex. et Suidam v. παλαμᾶσθαι.

De Cn. Flavio, Annii filio. Pater, homo libertinus, praenomen Annum vel Annium habet quoque in Plinii H. N. XXXIII. § 17 et apud Gellium VI. 9. Falso codex Gellii a Corrado inspectus *Anci filium* facit. Cf. Mommsen, röm. Forsch. I. 98. De re disputant scriptores historiae iuris Romani, imprimis Schillingius ad Hugonem p. 124 seqq. Aedilis factus videtur, postquam fastos evulgaverat a. u. 449. Aediles curules primum creari coepti sunt a. 384. Cf. Niebuhr, Hist. Ro. III. p. 39 seqq.

Ut dies agendi peterentur a paucis. Similiter dixit p. Mur. 25. *Posset agi lege necne, pauci quondam sciebant, a quibus etiam dies — petebantur.* Erant autem pauci illi pontifices, qui fastos ordinabant et sine eorum opera lege agi non poterat. Non opus esse, ut corrigatur *a patriciis* recte e verbis citatis defendit Schillingius l. c.; contra in seqq. non *actionesque composuisse*, sed *exposuisse* legendum esse e Cicerone de Orat. I. 186 (*expositis a Cn. Flavio primum actionibus*) aliorumque testimoniis affirmat. Librum enim de actionibus Appius Claudius *composuit*, sed populo tradidit, evulgavit, *exposuit* Cn. Flavius.

Οὐκ ἔλαθέ σε *illud de gestu histrionis*, cet. ɔ: Non fugit te, quod in illo opere de re publica scripsi de gestu histrionis et maligne putas tangi ea re Hortensium (*cuius motus et gestus etiam plus artis habebat, quam erat oratori satis,* ut est in Bruto, 303); ego tamen non cogitabam illum, quum illud scriberem. Sic haec accepit Mongaltius, quem sequitur Wielandus, interpr. Germ. V. III. p. 509. reiecta Bosii opinione, qui respici putabat ad *Ligurinum momum* in ep. V. 20, 6 memoratum. Nam ex iis quae statim sequuntur videmus Atticum ad eam epistolam nondum rescripsisse. De gestu histrionis mentio

Quibus de rebus propter casum navigandi per binos tabellarios misi Romam literas publice. 10. De Tullia mea tibi assentior scripsique ad eam et ad Terentiam mihi placere. Tu enim ad me iam ante scripseras: „ac vellem te in tuum veterem gregem retulisses." Correcta vero epistola Memmiana nihil negotii fuit. Multo enim malo hunc a Pontidia, quam illum a Servilia. Quare adiunges † Aufium nostrum, hominem semper amantem mei; nunc, credo, eo magis, quod debet etiam fratris Appii amorem erga me cum reliqua hereditate crevisse, qui declaravit quanti me faceret, quum saepe, tum in Bursa. Ne tu me sollicitudine magna liberaris. 11. Furnii exceptio mihi non placet. Nec enim ego ullum aliud tempus timeo, nisi quod ille solum excipit. Sed scriberem ad te de hoc plura, si Romae esses. In Pompeio te spem omnem otii ponere non miror; ita res est; removendumque censeo illud „dissimulantem." Sed enim, *οἰκονομία* si perturbatior est, tibi assignato; te enim sequor *σχεδιάζοντα*. 12. Cicerones pueri amant inter se, discunt, exercentur; sed alter, uti dixit Isocrates in Ephoro et Theopompo, frenis eget, alter calcaribus. Quinto togam puram Liberalibus cogitabam dare. Mandavit enim pater. Ea sic observabo, quasi intercalatum non sit. Dionysius mihi quidem in amoribus est. Pueri autem aiunt eum furenter irasci. Sed

---

fieri potuit in libro IV, e quo Augustinus servavit quaedam fragmenta, quae ad rem scenicam pertinent.

§ 9. *Propter casum navigandi.* „Quasi non semper plures casus navigatio et pericula habeat. Scrib. *casus*." Wesenb. Emend. p. 24. Retinui *casum* sic a Klotzio vindicatum, ut sit *propter casum, qui dominatur in navigatione.*

§ 10. *De Tullia:* Cf. ad V. 4, 1 et 21, 14.

Correcta vero epistola M. nihil negotii fuit. Verborum sententia uni Attico patuit. Wielandus haec ita fere explicat: „Quum de illo, quem epistola per Memmium mihi reddita olim mihi commendaras, sententiam ipse mutasti, non opus erat, ut de altero adeo laborares; nam *hunc* equitem malo, quam *illum* patricium." Meliora non vidimus.

Quare adiunges † Aufium nostrum. Deest aliquid ad integritatem sententiae. Pro Aufio scribendum esse *Saufeium* concedimus Buchelero. Quem vero *Appium* dicat, non constat.

In Bursa ɔ: in iudicio Bursae, de quo vid. Fam. VII. 2, 2.

§ 11. *Furnii exceptio* cet. C. Furnius trib. pl. Ciceronis studiosus (V. 18, 3) videtur rogationem tulisse, ut praetores de provinciis decederent, nisi Parthi intra mensem Quintilem movissent. Haec exceptio Ciceroni reditum vehementer cupienti non placebat.

In Pompeio. Ablativum in hac constructione solemnem codex Med. recte servat. In aliis *in Pompeium* scriptum videtur, ut casus conveniret cum participio *dissimulantem.* Sed potuit Atticus sic fere scribere: Pompeium alias dissimulantem nunc serio agere arbitror in eoque spem omnem otii pono.

σχεδιάζοντα ɔ: scribentem quicquid occurrit, nullo ordine.

§ 12. *Amant inter se* ɔ: alter alterum amat. Usitata formula *colere, amare, diligere inter se,* pro qua *se inter se* ne dici quidem potuit, serior aetas *invicem amare* dixit, illustratur ab Handio in Turs. III. p. 397 seqq.

Uti dixit Isocrates cet. Cf. Ellendt. ad Orat. III. 36.

Liberalibus ɔ: postridie Idus Martias. Anno aetatis decimo sexto pueris togam puram dari eo die moris fuisse, notum est. Poterat tamen ille ritus patris iudicio differri. Cf. Boettigeri Opusc. p. 212 seqq. Beckeri Gallus II. p. 74 sqq. edit. alt.

Dionysius, magister Ciceronum, cuius fre-

homo nec doctior nec sanctior fieri potest nec tui meique amantior. 13. Thermum, Silium vere audis laudari; valde se honeste gerunt. Adde M. Nonium, Bibulum, me, si voles. Iam Scrofa vellem haberet, ubi posset. Est enim lautum negotium. Ceteri infirmant πολίτευμα Catonis. Hortensio quod causam meam commendas, valde gratum. De Amiano spei nihil putat esse Dionysius. Terentii nullum vestigium agnovi. Moeragenes certe periit. Feci iter per eius possessionem, in qua animal reliquum nullum est. Haec non noram tum, cum Democrito tuo quum locutus sum. Rhosiaca vasa mandavi. Sed heus tu, quid cogitas? in felicatis lancibus et splendidissimis canistris olusculis nos soles pascere; quid te in vasis fictilibus appositurum putem? Κέρας Phemio mandatum est: reperietur, modo aliquid illo dignum canat. 14. Parthicum bellum impendet. Cassius ineptas literas misit; necdum Bibuli erant allatae, quibus recitatis puto fore, ut aliquando commoveatur senatus. Equidem sum in magna animi perturbatione. Si, ut opto, non prorogatur nostrum negotium, habeo Iunium et Quintilem in metu. Esto; duos quidem menses sustinebit Bibulus. Quid illo fiet, quem reliquero, praesertim si fratrem? quid me autem, si non tam cito decedo? Magna turba est. Mihi tamen cum

---

9 *filicatis* —

---

quens in his epp mentio fit. Formulam *in amoribus esse alicui* explicat Ruhnkenius ad Rut. Lup. p. 74.

§ 13. *Thermus* hoc tempore pro praetore Asiam, *P. Silius Nerva* Bithyniam obtinebat. *M. Nonium Sufenatem* Cretae et Cyrenis tum praefuisse nescio qua auctoritate affirmant Graevius aliique. *Cn. Tremellius Scrofa*, vir praetorius (Varro de R. R. II. 4) non habebat provinciam, ubi posset laudari. Ut ei contingat, optat Cicero; nam erat Scrofa *lautum negotium* ɔ: vir bonus, minime sordidus, homo summa religione et diligentia, ut eum appellat Cic. Verr. I. 30. Cf. adnot. ad I. 12, 1.

Ceteri infirmant πολίτευμα Catonis ɔ: Ceteri provinciarum rectores rationem rei publicae administrandae, quae Catoni probatur, negligunt, non gerunt se e praecepto Catonis.

Causam meam, ne provincia mihi prorogetur. — *Amianus* videtur Attico debuisse. De Terentio et Moeragene vid. ad V. 15, 3.

Per eius possessionem. Sic appellat praedia Moeragenis, quia provincialis soli dominium erat populi Romani, privatis tantum concedebatur *possessio* et *usus fructus*, Gai. II. § 7; quare neque mancipationem aut in iure cessionem recipiebant, ibid. § 31, neque usucapi poterant, ibid. 46. Cf. Festus p. 241.

Rhosiaca vasa erant fictilia, quae fiebant Rhosi, in urbe Syriae ad sinum Issicum. *Felicatae lances* erant ex aere vel argento, nomenque habebant a caelatura, quae folia felicis (Belg. varenkruid) imitabatur. Parad. I. 2 similiter *fictiles urnulae felicatis pateris* opponuntur. *Felicem* et *felicatum* pro *filice* et *filicato* defendit Mullerus ad Festum p. 86 et Silligius Plinio reddidit. Cicero h. l. lepide tangit amici parsimoniam, qui in singulos menses non amplius quam terna milia aeris in coenarum apparatu expendebat, ut narrat Cornelius in Att. 13. Eodem spectat alter iocus in XVI. 3, 1 extr.

§ 14. *Cassius ineptas literas misit*, cet. Cf. V. 21, 2.

Duos quidem menses sustinebit B. Quam vim in sententia negativa habet *ne — quidem*, eandem habent in sententia affirmante *et quidem* et rarius simplex *quidem*. Exempla petantur e Madvigii adnot. ad Fin. I. 35. Similis oratio est in Tusc. I. 102: *Esto; fortes*

Deiotaro convenit, ut ille in meis castris esset cum suis copiis omnibus. Habet autem cohortes quadringenarias nostra armatura XXX, equitum CIƆ CIƆ Erit ad sustentandum, quoad Pompeius veniat, qui literis, quas ad me mittit, significat suum negotium illud fore. Hiemant in nostra provincia Parthi. Exspectatur ipse Orodes. Quid quaeris? Aliquantum est negotii. 15. De Bibuli edicto nihil novi praeter illam exceptionem, de qua tu ad me scripseras, „nimis gravi praeiudicio in ordinem nostrum." Ego tamen habeo *ἰσοδυναμοῦσαν*, sed tectiorem, ex Q. Mucii, P. F. edicto Asiatico, EXTRA QVAM SI ITA NEGOTIVM GESTVM EST, VT EO STARI NON OPORTEAT EX FIDE BONA; multaque sum secutus Scaevolae, in iis illud, in quo sibi libertatem censent Graeci datam, ut Graeci inter se disceptent suis legibus. Breve autem edictum est propter hanc meam *διαίρεσιν*, quod duobus generibus edicendum putavi: quorum unum est provinciale, in quo est de rationibus civitatum, de aere alieno, de usura, de syngraphis, in eodem omnia de publicanis; alterum, quod sine edicto satis commode transigi non potest, de hereditatum possessionibus, de bonis [possidendis] vendendis, magistris faciendis, quae ex edicto et postulari et fieri solent; tertium, de reliquo iure dicundo *ἄγραφον* reliqui. Dixi me de eo genere mea decreta ad edicta urbana accommodaturum;

2 *equidem* vitio typothetae — 6 *nihil movi* — 16 *de bonis possidendis, magistris faciundis, vendendis* —

et duri Spartiatae; — quid? Cyrenaeum Theodorum — nonne miramur?

Quadringenarias ↄ: „quadringentorum militum singulas." Man.

Erit ad sustentandum ↄ: hae copiae cum meis coniunctae satis validae erunt ad sustinendum Parthorum impetum. *Esse ad aliquid* dicitur de eo, quod inserviat alicui rei. Cf. ad III. 7, 2.

In nostra provincia. Intelligendum ut V. 21, 2.

§ 15. *De Bibuli edicto nihil novi* cet. ↄ: quod attinet ad edictum Bibuli, in eo nihil novi est, cet. Vitiosum est *movi* quod Man. et Lamb. coniectura inventum Bosius codicis Y auctoritate munivit. Nam et locutio ipsa *nihil movere de edicto* durior est, et Cicero non potuit in suo edicto aliquid tollere, quod erat in Bibuli edicto. Nam ipse prior edixerat.

Praeter illam exceptionem. Fortasse talem, *extra quam si quid vi aut dolo malo gestum erit;* ut Bosius acute coniecit ex edicti praetorii verbis in l. 7 Dig. *de pactis.* Atticus indicabat ea exceptione laedi ordinem equestrem, quasi in eo essent, qui vi dolove malo agere solerent.

Extra quam si — Erat haec formula exceptionis solemnis, quam exemplis illustrant Brissonius de Formulis V. 77 et Handius in Turs. II. p. 681. — De Q. Mucio Scaevola vid. V. 17, 5.

Duobus generibus edicendum putavi ↄ: non de omnibus rebus singulatim edixi, sed duo genera vel capita omnia continent.

De bonis [possidendis] vendendis, magistris faciendis. Voc. *vendendis* in libris Mss. collocatum est post v. *magistris faciendis,* idque Mazocchius ad tab. Heracl. p. 435 ita interpretatur: *de magistris faciendis ad bona vendenda,* ut *vendendis* sit dativus. Sed otiosum tum esset illud vocabulum; magistri enim per se auctiones curare intelliguntur. Transposui igitur cum Lambino, ac Wesenbergii Emend. p. 39 iussu *possidendis* ut suspectum notavi. Quum autem bonorum venditio et magistrorum creatio ad unam rem pertineant,

itaque curo et satisfacio adhuc omnibus. Graeci vero exsultant, quod peregrinis iudicibus utuntur. Nugatoribus quidem, inquies. Quid refert? Tamen se *αὐτονομίαν* adeptos putant. Vestri enim, credo, graves habent, Turpionem sutorium et Vettium mancipem. 16. De publicanis quid agam, videris quaerere. Habeo in deliciis, obsequor, verbis laudo, orno; efficio, ne cui molesti sint. *Τὸ παραδοξότατον*, usuras eorum, quas pactionibus adscripserant, servavit etiam Servilius. Ego sic: diem statuo satis laxam, quam ante si solverint, dico me centesimas ducturum; si non solverint, ex pactione. Itaque et Graeci solvunt tolerabili fenore et publicanis res est gratissima, si illa iam habent pleno modio, verborum honorem, invitationem crebram. Quid plura? Sunt omnes ita mihi familiares, ut se quisque maxime putet. Sed tamen *μηδὲν αὐτοῖς* — scis reliqua. 17. De statua Africani — *ὢ πραγμάτων ἀσυγκλώστων*! sed

10 *gratissima. Sic* —

recte praepositio *de* alteri membro non praeponitur.

Peregrinis iudicibus ɔ: Graecis, non Romanis. Ad rem cf. ep. 2, 4 et 5.

Vestri enim, credo, graves habent. Ironiam prodit voc. *credo*. Vos scilicet Romae graves iudices habetis, Turpionem sutorium ɔ: qui olim sutor fuit, et Vettium, redemptorem publicum. Quos *vestros* dicit, non minus recte *nostros* appellare poterat.

§ 16. *Habeo in deliciis* ɔ: eos valde amo et diligo. Cf. de Divin. I. 76.

Servilius. P. Vatia, qui Isauros domuit Ciliciamque imperio adiecit a. u. 678.

Diem statuo Graecis ad solvendum. Mox *centesimas* intellige non ultra centesimas. *Ex pactione* autem solvere deberent usuras maiores.

Si illa. Med. unde suspicio mihi nata est legi posse: — *publicanis res est gratissima, si illa a me habent pleno modio* ɔ: cumulate, ut verbis eos laudem et ornem, crebro ad coenam vocem. Si id quod Lambinus scripsit *sic illa* e codice esset, fortasse probarem suspicionem Orellii *scilicet illa* —. Verba *pleno modio* Gronovius illustravit comparatis e Plauti Men. prol. v. 14 sq.:

Nunc argumentum vobis demensum dabo,
Non modio, neque trimodio, verum ipso horreo.

μηδὲν αὐτοῖς. Suppl. *ὑπὲρ τὸ μέτρον* vel simile quid. Ad quem versum proverbiumve respiciat, ignoramus. Indicat autem se nihil eos suo arbitrio agere pati.

§ 17. In libro VI de Repb. Cicero induxerat Laelium querentem, nullas Nasicae statuas publice in interfecti tyranni (Tiberii Gracchi) remunerationem collocatas fuisse, teste Macrobio Saturn. 1. 4. Q. Caecilius Metellus Scipio, qui huius proavi sui statuam inauratam in Capitolio posuerat, in sermone vel in literis ad Atticum datis Ciceronem erroris arguisse videtur. At ipse erraverat: nam Africani minoris imaginem Serapionis ɔ: Nasicae esse putarat, a quo errore cavere potuisset, si meminisset proavum suum nunquam censorem fuisse. Africanus contra a. 612 cum L. Mummio censor fuerat (XVI. 13, 2). In iis, quae seqq. dedi bis *Censor*, quod aperte legitur in cod. Med. et Hisp., itemque *ab Opis parte*, quibus verbis locus satis indicatur, ut non opus sit cum Orellio statuere *dextra* vel *sinistra* excidisse, neque cum Urlichsio *postica* corrigere pro *posita*. E Mediceo solo scribendum erat *ad* Πολυκλέους *Herculem*, nam in codice Hispano legitur: *quae est....... herculem.* Cff. ea, quae de h. l. disputarunt Th. Mommsen et Bergk. in Diar. Antiq. 1845. N. 99. L. Urlichs in Mus. Rhen. noviss. Vol. V. p. 151 seqq. L. Prellerus in libro de regionibus Urbis p. 162 coniecit, illam Herculis statuam collocatam fuisse in area Capitolina. Cff. eiusdem dispp. selectae p. 436.

ὢ πραγμάτων ἀσυγκλώστων, o res non contextas. Adiectivum derivatur a *κλώθω*.

me ipsum delectavit in tuis literis — ain tu? Scipio hic Metellus proavum suum nescit censorem non fuisse? Atqui nihil habuit aliud inscriptum, nisi CENSOR ea statua, quae ab Opis parte posita in excelso est; in illa item, quae est ad *Πολυκλέους* Herculem, inscriptum est CENSOR, quam esse eiusdem status, amictus, anulus, imago ipsa declarat. At mehercule ego quum in turma inauratarum equestrium quas hic [Metellus] in Capitolio posuit, animadvertissem in Serapionis subscriptione Africani imaginem, erratum fabrile putavi, nunc video Metelli. *Ὦ ἀνιστορησίαν* turpem! 18. Nam illud de Flavio et fastis, si secus est, commune erratum est, et tu belle *ἠπόρησας* et nos publicam prope opinionem secuti sumus, ut multa apud Graecos. Quis enim non dixit *Εὔπολιν, τὸν τῆς ἀρχαίας*, ab Alcibiade navigante in Siciliam deiectum esse in mare? Redarguit Eratosthenes; affert enim, quas ille post id tempus fabulas docuerit. Num idcirco Duris Samius, homo in historia diligens, quod cum multis erravit, irridetur? Quis Zaleucum leges Locris scripsisse non dixit? Num igitur iacet Theophrastus, si id a Timaeo, tuo familiari, reprehensum est? Sed nescire proavum suum censorem non fuisse, turpe est, praesertim quum post eum consulem nemo Cornelius illo vivo censor fuerit. 19. Quod de Philotimo et de solutione Hs. $\overline{XX}$. DC. scribis, Philotimum circiter Kalend. Ianuar. in Chersonesum audio venisse, ac mi ab eo nihil adhuc. Reliqua mea Camillus scribit se accepisse; ea quae sint, nescio et aveo scire. Verum haec posterius et coram fortasse commodius. 20. Illud me, mi Attice, in extrema fere parte epistolae commo-

3 *nisi COS.* — *ad Opis* † *per te* — 4 *ad* Πολυδεύκους, [*hercule*] — *COS.* — 8 O! ἀνιστορησίαν — 22 *aveo scire; sed... Verum* —

Cicero iterum hic scribit, quod iam scripserat in extrema § 11 se sequi turbatum ordinem, quem invenerat in epistola Attici, quo ipso se delectatum esse affirmat.

In Serapionis subscriptione Africani imaginem ɔ: imaginem Africani impositam basi, quae Serapionis elogio ornata erat. Cf. Mommsen. in Corp. Inscr. I. p. 278.

§ 18. *Nam illud de Flavio et fastis.* Respicit ad ea, quae § 8 adversus Attici reprehensionem defenderat. *Commune erratum* dicit, qualia multa scribentibus excidunt.

Eratosthenes in opere περὶ κωμῳδίας, cuius fragmenta collegit Bernharndius in Eratosthenicis p. 203 seqq. Diversas narrationes de Eupolidis morte examinarunt Meinekius, Hist. Crit. Comic. Gr. p. 105 sq. et Hullemannus in libro de Duride Samio p. 164 sq.

Quis Zaleucum, cet. Cf. de Legg. II. 15, cum iis, quae Bakius ibi adnotavit. Lectu digna sunt, quae de Zaleuci legibus summus ille Bentleius disputavit in diss. Phalar. altera p. 185 seqq. ed. Lennep.

A Timaeo, tuo familiari. Cf. II. 16, 3 *controversia est Dicaearcho, familiari tuo, cum Theophrasto, amico meo.* Non erat, quod Bakius, l. cit. in hac appellatione haereret.

§ 19. *De solutione HS.* $\overline{XX}$. DC. De hoc negotio μυστικώτερον scribit in ep. 4, 3. 5, 1 et 2. 7, 1 h. l.

Ac mi ab eo nihil adhuc. Fortasse scribendum: *accepi ab eo nihil adhuc.*

Scire. Verum haec posterius cet. Delevi *sed*

vit: scribis enim sic, τί λοιπόν? deinde me obsecras amantissime, ne obliviscar vigilare et ut animadvertam, quae fiant. Numquid de quo inaudisti? Etsi nihil eiusmodi est. Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Nec enim me fefellisset nec fallet. Sed ista admonitio tua tam accurata nescio quid mihi significare visa est. 21. De M. Octavio iterum iam tibi rescribo te illi probe respondisse; paullo vellem fidentius. Nam Caelius libertum ad me misit et literas accurate scriptas; sed de pantheris † sed a civitatibus. Rescripsi alterum me moleste ferre, si ego in tenebris laterem nec audiretur Romae nullum in mea provincia numum nisi in aes alienum erogari docuique nec mihi conciliare pecuniam licere nec illi capere monuique eum, quem plane diligo, ut, quum alios accusasset, cautius viveret; illud autem alterum alienum esse existimatione mea Cibyratas imperio meo publice venari. 22. Lepta tua epistola gaudio exultat. Etenim scripta belle est meque apud eum magna in gratia posuit. Filiola tua gratum mihi fecit, quod tibi diligenter mandavit, ut mihi salutem adscriberes; gratum etiam Pilia, sed illa officiosius, quod mihi, quem [iam pridem] nunquam vidit. Igitur tu quoque salutem utrique adscri-

7 *de pantheris † foede ac civitatibus.* — 16 *quem — iam pridem! — nunquam vidit.* —

ante *verum* temere intrusum, et a multis iam reiectum.

§ 20. *Numquid — inaudisti.* Verbum *inaudire* de rebus occultis usurpari solet, vel de rumore incerto. Cf. Fam. IX. 24, 1. Att. XV. 26, 1. XVI. 1, 2. Hic agitur de turpi facto, quod aliquis comitum in Cilicia commisisse dicebatur.

§ 21. *Iterum.* Scripserat de hac re superioribus literis V. 21, 5.

Literas accurate scriptas. Eas nunc legi inter Tullianas ad Fam. VIII. 9 nimis facile Manutius alii, nuper etiam Bruno Nakius in Symb. philol. Bonn. I. p. 376 sibi persuaserunt, ideo quod ibi longior de pantheris mentio fiat (§ 3) et quod ex iis, quae de M. Feridii negotio in § 4 scribuntur, voc. *civitatibus* h. l. quodammodo explicari posse putarent. Sed non cogitarunt inter illas Caelii literas et has Ciceronis paene sex menses praeteriisse, quum illae IV Non. Sept. 703, hae VI Kal. Mart. sequentis anni datae sint. Quamquam autem Roma in Ciliciam longum sane iter erat, sine dubio plures alias postea datas accepit a Caelio, quum his ipsis literis respondeat ad Attici epistolam pridie Kal. Ianuarias datam (§ 22). Quare nisi Cicero h. l. respicit ad Caelii epistolam a. d. XIV. Kal. Dec. datam (Fam. VIII. 10), dicendum est illas Caelii literas periisse, simulque fatendum maculam, quam verba *sed de pantheris sed a civitatibus* contraxerunt, non elui posse. Nihil iuvat scriptura antiqui codicis a Spengelio prolata *et de panderis et a civitatibus,* nec Bosianum, quod Orellius recepit, sententiae satisfacit. Hoc ex iis, quae Cicero rescripsit Caelio, satis certo apparet, hunc postulasse, ut Ciliciae civitates pecunias ad ludos decernerent, quo vectigali aedilicio Q. Cicero iam pridem edicto suo Asiam liberarat. Vid. ad Q. fr. I. 1, 26, quo loco Wielandus egregie usus est in sua interpretatione V. III. p. 384. Poterant corrupta verba sic temptari: *Nam Caelius libertum ad me misit et literas accurate scriptas. Ei de pantheris et de aediliciis ludis rescripsi* cet.

Quum alios accusasset. Cicero indicat M. Caelii *acres accusationes tres easque omnes ex reipb. contentione susceptas.* Brut. 273. Cff. Ellendti Hist. eloq. Rom. § 50. Meyeri fragm. Orat. Roman. p. 458 seqq.

§ 22. *Lepta.* Vid. V. 17, 2.

Quem [iam pridem] nunquam vidit. V. 19,

bito. Literarum datarum (dies) pridie Kal. Ianuar. suavem habuit recordationem clarissimi iuris iurandi, quod ego non eram oblitus; Magnus enim praetextatus illo die fui. Habes ad omnia, non, ut postulasti, χρύσεα χαλκείων, sed paria paribus [respondimus]. 23. Ecce autem alia pusilla epistola, quam non relinquam ἀναντιφώνητον. Bene mehercule potuit Lucceius Tusculanum, nisi forte — solet enim — cum suo tibicine; et velim scire, qui sit status eius. Lentulum quidem nostrum

---

1 *datarum prid. Kal.* — 2 *magnus* — 4 *respondimus* non suspectum. — 7 *quis sit* — *nostrum prae re Tusculanum* —

---

2 Attico scribit: *Filiolam tuam — quam nunquam vidi, amo.* Ergo non magis illa Tullium viderat. Vocabula *iam pridem* seclusi, quod cum *nunquam* nulla ratione conveniunt. Si Tullius puellam primum videret, apte dixisset: *eam pridem nunquam vidi.* Fortasse librarius, memor eorum, quae V. 19, 2 legerat, in margine adnotavit: *iam pridem,* eo modo indicans id iam antea dictum esse.

Literarum datarum (dies) pridie Kal. Ianuar. Temporis notationes, etiam quae pendent a praepositionibus *ex, in, ad,* substantive ponuntur et subiectum sententiae esse possunt. Itaque recte dixeris: *pridie Kal. Ian. suavem habuit recordationem;* sed non potest adiungi genitivus *literarum datarum,* ut certo scribendum est pro vitio cod. Med. *literam daturus.* Adscivi e folio codicis, quem L. Spengelius saeculo XII tribuit, et cuius varias scripturas ad ep. 1 et 3 h. l. descripsit in relatt. doct. Monac. 1846, p. 926 sq., quod sententia flagitabat, *dies.* Iam omnia plana. *Literarum a te datarum dies,* qui erat *pridie Kal. Ian.* — *habuit* cet.

Clarissimi iurisiurandi. Cf. Fam. V. 2, 7. in Pis. 6: *Ego quum in contione abiens magistratu dicere a tribuno plebis prohiberer, quae constitueram, quumque is mihi tantummodo, ut iurarem, permitteret, sine ulla dubitatione iuravi rem publicam atque hanc urbem mea unius opera esse salvam.*

Magnus enim praetextatus illo die fui ɔ: illo die fui Pompeius togatus. Pompeius saepe cognomine solo appellatur. Vid. I. 16, 11 et 12. 20, 5. II. 13, 2. 19, 3. Arch. 24. Leg. II. 6. Vulgo inepte *magnus* pro adiectivo habetur, tanquam si *praetextatus* per se consulem indicare possit.

[Respondimus]. Quid sit *paria paribus respondere* nescio. Seclusi vocabulum, quod ad sententiam minime desideratur.

§ 23. *Bene mehercule — status eius.* Lucceius tanto aere alieno premebatur, ut Tusculanum suum (cf. Fam. V. 15, 2) vendere deberet. Hoc aperte narratur; illud incertum, qui verba sint corrigenda. Pro *potuit* Orellius coniecit *posuit.* Probarem, si alterum exemplum mihi daretur verbum *ponere* hanc vim habere, qua nos dicimus *plaatsen* pro *verkoopen.* Facilius concedam Bentivolio emendanti *proposuit,* id dici pro venale posuit, proscripsit. Qui verbum *potuit* defendunt, ellipsin statuunt infinitivi *vendere,* quod tam absurdum est quam quas statuunt ellipses in verbis *nisi forte* et *solet enim.* Non minorem difficultatem creant verba *cum suo tibicine.* Manutius de servo Lucceii, qui tibia canebat, sermonem esse putabat, Popma ad Pompeium refert, Tunstallus ad alterum Lucceium M. F., qui Q. filium sustentaverit. Nihil boni in his video. Adscribam locum, ut mihi scribendus videtur: „Bene mehercule *proposuit* Lucceius Tusculanum, nisi forte *dolet ei,* quod suo tibicine *egebit.* Velim scire, *qui* (e scidis Spengelii, *quis* in Med.) sit status eius." Minus haec recedunt a scriptura ll., quam videntur. Nam *ei* et *enī, quod* et *quom, cum* facile permutantur. Tibicinem dici puto ut in Catulli carm. 61, 158 et in Iuv. Sat. III. 193, quasi *fulcrum,* quod aedificium sustinet, *een stut.*

Lentulum quidem nostrum (omnia) praeter Tusculanum proscripsisse audio. Sic Med. et scidae Spengelii: *omnia* a Lambino recte additum est. Quod Bosius pro *praeter* scripsit *prae re,* et quod scribendum putavit *prae aere,* repudiandum est. Nam primum Cicero nunquam tali modo causam indicat, nisi in sententiis negativis, ut II. 21, 4. VI. 5, 4. IX.

(omnia) praeter Tusculanum proscripsisse audio. Cupio hos expeditos videre, cupio etiam Sestium, adde sis Caelium, in quibus omnibus est, *αἴδεσθεν μὲν ἀνήνασθαι, δεῖσαν δ' ὑποδέχθαι.* De Memmio restituendo ut Curio cogitet te audisse puto. De Egnatii Sidicini nomine nec nulla nec magna spe sumus. Pinarium, quem mihi commendas, diligentissime Deiotarus curat graviter aegrum. Respondi etiam minori. 24. Tu velim, dum ero Laodiceae, id est ad Idus Mai., quam saepissime mecum per literas colloquare, et quum Athenas veneris — iam enim sciemus de rebus urbanis, de provinciis, quae omnia in mensem Martium sunt collata —, utique ad me tabellarios mittas. 25. Sed heus tu, iamne vos a Caesare per Herodem talenta Attica L. extorsistis? in quo, ut audio, magnum odium Pompeii suscepistis. Putat enim suos numos vos comedisse, Caesarem in Nemorensi aedificando diligentiorem fore. Hoc ego ex P. Vedio, magno nebulone, sed Pompeii tamen familiari, audivi.

2 *si vis* — 10 *Et heus* —

12, 1. XI. 7, 6; tum inutile erat hoc addi, quoniam tam quae praecedunt de Lucceio, quam sequentia *Cupio hos expeditos videre* causam satis declarant. — De Lentuli aere alieno cf. Caes. B. C. I. 4.

Adde sis Caelium scripsi cum Klotzio propius ad ductus libri Med., quam ut vulgo *si vis*, imprimis accedente auctoritate scidarum Spengelii, in quibus est: *adde siscelium*. Contractum *sis* legitur quoque p. Rosc. Am. 48. Mil. 60.

In quibus omnibus est αἴδεσθεν μ. α. δ. δ' ὑ. Praepositionem praegressa litera in Med. absorptam codex Malaspinae et scidae Spengelii recte addunt. Cf. Wesenberg. Emend. p. 46. Erat in iis omnibus *pudor negandi, accipiendi timor*. Metuebant ne si Caesaris opes acciperent, libertatem amitterent, iidemque pudore quodam prohibebantur a recusando, ne creditoribus suis nihil solvere velle viderentur.

De Memmio restituendo, qui a. 700 ambitus damnatus Athenas in exsilium abierat, deinde Patrensis factus erat. Cf. Fam. XIII. 19, 2.

De Egnatii — sumus ɔ: „ab Egnatio quod debet nos recepturos esse, nec valde certi sumus, nec tamen spes omnis decolavit." I. F. Gron. Ut dicendum est *esse in spe*, sic ubi accedit adiectivum praepositio omitti potest. Cf. Handii Turs. III. 257 et 259. Ad Q. fr. I. 2, 16 *spe sum maxima*.

§ 24. *Quae — sunt collata* ɔ: quae senatus decrevit ut mense Martio agerentur.

§ 25. *Sed heus tu.* Ita Cicero semper scribit. Med. h. l. et XV. 11, 4 habet *et heus tu*. H. l. facilis error erat propter literam finalem v. *mittas*. Deinde retinui, quod Lambinus in uno codice se vidisse scribit *iamne vos*, etsi scripturam incertam reddit corruptela Med. et aliorum *Genuarios*. Male correxerunt *Genuae vos*. Nam fac id Genuae factum esse, tamen non erat cur hoc nomen cum vi initio quaestionis poneretur.

Per Herodem. Idem liber Lambini dabat: *per Erotem*. Fortasse recte. Sed nominatur *Herodes* quidam infra XIV. 18, 4. XV. 27, 3. — *extorsistis* est invitum reddere coëgistis. Caesar segnis erat in solvendo aere, quod ab Attico aliisque mutuum sumpserat.

Suos numos vocat, quos Pompeius Caesaris gener iam spe suos putabat.

Comedisse pro *consumpsisse* dicebant. Cf. Fam. IX. 18, 4 *cantherium comedisti*. XI. 21, 2 *res novas quaerit, non quo veterem comederit* cet.

Caesarem — diligentiorem fore. Si Caesar in villa aedificanda, de qua vid. Suet. in Caes. 46 *diligentior* ɔ: ad rem suam attentior, parcior (cf. Verr. L. I. 126. Plin. ep. IV. 13, 8) fieret, hoc Pompeio non poterat ingratum esse. Requiritur tamen aliquid, quod Pompeius aegre ferret. Non dubito, quin ante *Caesarem* exciderit *nec*.

Ex P. Vedio, magno nebulone. Vedius ille Polio, cuius luxus Augusti tempore insignis

Ilic Vedius venit mihi obviam cum duobus essedis et rheda equis iuncta et lectica et familia magna, pro qua, si Curio legem pertulerit, HS. centenos pendat necesse est. Erat praeterea cynocephalus in essedo nec deerant onagri. Nunquam vidi hominem nequiorem. Sed extremum audi. Deversatus est Laodiceae apud Pompeium Vindullum; ibi sua deposuit, quum ad me profectus est. Moritur interim Vindullus; quae res ad Magnum Pompeium pertinere putabatur. C. Vennonius domum Vindulli venit; cum omnia obsignaret, in Vedianas res incidit. In his inventae sunt quinque imagunculae matronarum, in quibus una sororis amici tui, hominis bruti, qui hoc utatur, et illius lepidi, qui haec tam negligenter ferat. Haec te volui παριστορῆσαι. Sumus enim ambo belle curiosi. 26. Unum etiam velim cogites. Audio Appium προπύλον Eleusine facere. Num inepti fuerimus, si nos quoque Academiae fecerimus? Puto, inquies. Ergo id ipsum scribes ad me. Equidem valde ipsas Athenas amo.

---

2 *HS. centena* — 9 *plangunculae* — 12 προπύλαιον —

---

notatur a Tacito Ann. I. 10, h. l. nominari videtur. Certe *nebulo* est homo nequam, prodigus. Cf. Hor. Sat. I. 1, 104. 2, 12. Ep. I. 2, 28.

Si Curio legem pertulerit. Significari putant legem viariam, quam Curio initio illius anni iactabat, ut novimus ex epist. Caelii, Fam. VIII. 6, 5, et hinc colligunt in ea lege vectigal constitutum fuisse in vehicula, equos, servos, quo uterentur ad vias muniendas. Sed inanem esse suspicionem satis demonstrat illud, quod Cicero non scribit *pro quibus* sed *pro qua.* Itaque pro familia, pro servis ex illa lege pendendum erat, videturque fuisse lex sumptuaria. Cf. Fr. Hofmannus de Orig. belli civ. Caesariani p. 54, qui tamen errat, quum coniiciat HS. centena milia in annum pro familia magna fuisse exacta. Nam *centenas* Med. non corrigendum est *centena,* sed *centenos,* ut Malaspina in cod. Anton., Spengelius in scidis invenerunt. Si cives Romani centum nummos quotannis pro singulis servis penderent, vectigal in magna familia satis grave erat.

Cynocephalus. Genus simii. Cf. Plin. H. N. VIII. 216. Ob raritatem pretiosum erat. Nec frequentes sane in Italia *onagri* sive asini feri, de quibus ibid. 174 sq.

Quae res ad Magnum Pompeium pertinere putabatur ɔ: cuius hereditas, quum intestato et sine prole mortuus esset, ad eius patronum Cn. Pompeium Magnum perventura videbatur. Mox pro *cum omnia* scribendum puto: *Is cum omnia.*

Imagunculae. Recte Victorius. Paene integrum est in scidis Spengelii *iam gunculae.* Bosius ex eo, quod codex Med. habet *langunculae* fecit *plangunculae,* quod alii retinuerunt. Sed est vocabulum nullius auctoritatis, et a Gr. πλαγγών, quod *puppam* indicat, non recte formatur deminutivum Latinum feminini generis. In sequentibus Cicero ludit in nominibus Bruti et Lepidi. Vere ille brutus, qui familiarem habebat moechum sororis suae Iuniae; vere lepidus, qui adulteram uxorem suam impune patiebatur.

παριστορῆσαι, obiter cognoscere.

§ 26. προπύλον recte emendatum esse in Med., quod prima manus dederat προπλον, certum est partim ex ep. 6, 2 h. l, ubi sine varietate est προπύλῳ, partim ex inscriptione a°. 1860 Eleusine reperta, quae simul docet, quod ex illo loco dubium erat, Appium consilium non plane omisisse:

Ap. Claudi*us. Ap. F. Pulcher. propylum. Cereri* et. Proserpi*nae. cos. vovit.* im*perator.* coepit Pulcher. Claud*ius. et. Rex. Marcius.* fec*erunt.* Vid. Philol. XVII. p. 372. Corp. Inscr. Lat. I. p. 181.

Inepti. In scidis Speng. *in epi.* Ex hac depravatione scriptor libri Med. fecit *in epiro.*

Academiae, quae prope Athenas erat. Cf. ep. 6, 2.

Volo esse aliquod monumentum. Odi falsas inscriptiones statuarum alienarum. Sed ut tibi placebit, faciesque me, in quem diem Romana incidant mysteria, certiorem et quomodo hiemaris. Cura ut valeas. Post Leuctricam pugnam die septingentesimo sexagesimo quinto.

Ipsas Athenas. „Si recte se habet, Athenae ipsae opponuntur Eleusini. Fortasse *istas* (tuas)." Orellius.

Volo esse aliquod monumentum. Manca sententia, nisi addas *meum.*

Odi falsas inscriptiones statuarum alienarum ɔ: poteram minore sumptu statuae alienae meum caput imponere et in basi meum nomen inscribere, sed talem fraudem odi. Id quod Cicero nolebat facere, illo tempore adulatione Graecorum factum esse docet Plut. in Ant. 60 citans τοὺς Εὐμένους καὶ Ἀττάλου κολοσσοὺς ἐπιγεγραμμένους Ἀντωνίους Ἀθήνησιν.

Romana mysteria. Cf. ad V. 21, 14.

Leuctricam pugnam appellat caedem P. Clodii in via Appia a Milonis servis perpetratam, qua otium in urbe restitutum est, ut quondam Leuctrica pugna Lacedaemoniorum vires fractae sunt et dominatio sublata. Cf. similis notatio diei literarum datarum V. 13, 1. Clodii caedes incidit in a. d. XIII Kal. Febr. a. 702. Haec epistola data est a. d. VI Kal. Mart. a. 704.

II. (A. U. C. 704.)

1. Quum Philogenes, libertus tuus, Laodiceam ad me salutandi causa venisset et se statim ad te navigaturum esse diceret, has ei literas dedi, quibus ad eas rescripsi, quas acceperam a Bruti tabellario. Et respondebo primum postremae tuae paginae, quae mihi magnae molestiae fuit, quod ad te scriptum est a Cincio de Statii sermone, in quo hoc molestissimum est, Statium dicere a me quoque id consilium probari. Probari autem? De isto hactenus. Dixerim me vel plurima vincla tecum summae coniunctionis optare, etsi sunt amoris artissima; tantum abest, ut ego ex eo, quo adstricti sumus, laxari aliquid velim. 2 Illum autem multa de istis rebus asperius solere loqui saepe sum expertus, saepe etiam lenivi iratum. Id scire te arbitror. In hac autem peregrinatione militiave nostra saepe incensum ira vidi, saepe placatum. Quid ad Statium scripserit nescio. Quidquid acturus de tali re fuit, scribendum tamen ad libertum non fuit. Mihi autem erit maximae curae, ne quid fiat secus, quam volumus quamque oportet. Nec satis est in eiusmodi re se quemque praestare, ac maximae partes istius officii sunt pueri Ciceronis sive iam ado-

---

17 [*ac*] *maximae* —

---

§ 1. *Statii.* De hoc homine vid. ad II. 18, 4.

Id consilium fratris, qui de dimittenda uxore cogitabat.

Probari autem? Cf. ad V. 13, 3.

De isto hactenus. Utuntur formula *haec hactenus*, qui sermoni de aliqua re finem imponunt, ad alia pergentes. In seqq. autem Cicero id agit, ut ostendat consilium fratris minime sibi probari. Quare vereor, ne corruptum sit. Displicet quoque modestiae significatio, quae in perf. coni. *dixerim* inest. Fortasse legendum: *De isto hoc teneas velim, me* cet.

§ 2. *Se quemque praestare.* Praestare aliquem est praedem esse pro aliquo et periculum,

lescentis; quod quidem illum soleo hortari. Ac mihi videtur matrem valde, ut debet, amare teque mirifice. Sed est magnum illud quidem, veruntamen multiplex pueri ingenium, (in) quo ego regendo habeo negotii satis. 3. Quoniam respondi postremae tuae paginae prima mea, nunc ad primam revertar tuam. Peloponnesias civitates omnes maritimas esse, hominis non nequam, sed etiam tuo iudicio probati, Dicaearchi tabulis credidi. Is multis nominibus in Trophoniana Chaeronis narratione Graecos in eo reprehendit, quod mare tam secuti sunt, nec ullum in Peloponneso locum excipit. Quum mihi auctor placeret — etenim erat *ἱστορικώτατος* et vixerat in Peloponneso —, admirabar tamen et vix accredens communicavi cum Dionysio. Atque is primo est commotus; deinde, quod [tum] de isto Dicaearcho non minus bene existimabat, quam tu de C. Vestorio, ego de M. Cluvio, non dubitabat quin ei crederemus. Arcadiae censebat esse Lepreon quoddam maritimum, Tenea autem et Aliphera et Tritia *νεόκτιστα* ei videbantur, idque *τῷ τῶν νεῶν καταλόγῳ* con-

---

3 *quod ego regendo* —

---

quod ex eo timetur, in se recipere,. Cf. h. l. 3, 5. Q. fr. I. 1, 10. Plin. Paneg. 83. *Magis arduum est alios praestare, quam se.* Cf. H. Stephani Schediasm. III. 17. — Coniunctionem *ac* delevit Ern., seclusit Orellius. Nollem factum. Ubi post negativam sententiam oratio affirmando procedit, contra nostrum morem veteres particulis *ac* vel *que* utuntur. Vid. Seyffert. ad Cic. Lael. p. 182.

Multiplex ɔ: non unum et simplex, sed varium, inconstans, πολλαπλοῦν Cf. Ruhnk. ad Tim. p. 86 sq. Vocabulum illustrat Seyffertus l.l. p. 402.

In quo — regendo. Recte Ernestus negat, *quod — regendo*, ut e codd. editur, Latinum esse. Quum *in* post *m* omissum erat, *quo* a librariis in *quod* mutatum est.

§ 3. Respondet ad ea, quae Atticus in libro II de Re publica non satis accurate scripta reprehenderat. Temere F. G. Otto in adn. 431 ad grammatici incerti lib. de gener. nom. haec refert ad *Chorographiam*, quam nemo praeter Priscianum uno loco (VI. 83) Ciceroni tribuit.

Hominis non nequam ɔ: non futilis, non inutilis, sed boni auctoris. Cf. Gell. VII. 11. Paullus e Festo p. 176.

Tabulis, quibus adiecit brevem terrae descriptionem, quae dicitur Γῆς περίοδος, de quo opere disputavit Fr. Osannus in Symb. ad hist. liter. Vol. II. p. 65 seqq. Temere enim Max. Fuhr. de Dicaearcho p. 118 et 133 *fabulis* h. l. corrigere videtur. Aliud eiusdem scriptoris opus, ad quod provocat Cicero, inscriptum erat περὶ τῆς εἰς Τροφωνίου καταβάσεως, in quo Chaeron quidam vel, si Osanni coniectura ibid. p. 110 proposita probatur, Chaerepho, famosus helluo, narrandi partes susceperat.

Accredens. Verbum rarius, quo Plautum in Asin. (V. 2, 4) et Lucretium (III. 856) usos esse Bosius monuit, est quoque in Cornelii Datame c. 3 et indicat alicuius dictis fidem habere, etiamsi testimonia non addantur.

Quam tu de C. Vestorio, ego de M. Cluvio. Excitat per iocum duos Puteolanos (Att. V. 2, 2. Fam. XIII. 56, 1), quorum fides in re argentaria scilicet non minor erat, quam Dicaearchi in descriptione Graeciae. Sed cur hos potissimum? quia Puteolis Graecum nomen erat Dicaearchia, hos Dicaearchios cum Dicaearcho comparat. Hinc apparet in iis, quae praecedunt *de isto Dicaearcho* nomen proprium minime esse delendum.

Arcadiae — Lepreon. Absurdum videtur, quum Arcadiae fines ad mare non pertineant. Sed vide Paus. V. 5, 3. Reliqua loca in Corinthi agro et in Achaia sita erant.

firmabat, ubi mentio non fit istorum. Itaque istum ego locum totidem verbis a Dicaearcho transtuli. Phliasios autem dici sciebam, et ita fac ut habeas; nos quidem sic habemus. Sed primo me ἀναλογία deceperat, Φλιοῦς, Ὀποῦς, Σιποῦς, quod Ὀπούντιοι, Σιπούντιοι. Sed hoc continuo correximus. 4. Laetari te nostra moderatione et continentia video. Tum id magis faceres, si adesses. Atque hoc foro, quod egi ex Idibus Febr. Laodiceae ad Kalend. Mai. omnium dioecesium praeter Ciliciae, mirabilia quaedam effecimus: ita multae civitates omni aere alieno liberatae, multae valde levatae sunt; omnes suis legibus et iudiciis usae, αὐτονομίαν adeptae, revixerunt. His ego duobus generibus facultatem ad se aere alieno liberandas aut levandas dedi; uno, quod omnino nullus imperio meo sumptus factus est — nullum quum dico, non loquor ὑπερβολικῶς — nullus, inquam, ne teruncius quidem. Hac autem re incredibile est quantum civitates emerserint. 5. Accessit altera. Mira erant in civitatibus ipsorum furta Graecorum, quae magistratus sui fecerant. Quaesivi ipse de iis, qui annis decem proximis magistratum gesserant. Aperte fatebantur. Itaque sine ulla ignominia suis humeris pecunias populis retulerunt. Populi autem nullo gemitu publicanis, quibus hoc ipso lustro nihil solverant, etiam superioris lustri reddiderunt. Itaque publicanis in oculis sumus. Gratis, inquis, viris! Sensimus. Iam cetera iuris dictio nec imperita et clemens cum admirabili facilitate. Aditus autem

---

12 *nullus in imperio* — 21 *impedita* —

Phliasios. In codice rescripto ll. de Repb. II. 4 mendum, a Cicerone hic notatum, remansit. Habet enim *Phliuntios.*

§ 4. *Duobus generibus* ɔ: duplici ratione. Cf. I. F. Heusinger ad Cic. Off. II. 3, 4, nos ad IV. 2, 7. Mox quum exspectares *Accessit alterum* (genus), orationem variavit, respiciens ad vocc. *hac re,* quae proxime praecedunt, scripsitque *Acc. altera.* — Moseri in his refingendis licentiam non laudo. Is enim in Symb. Crit. Spec. V. p. 6 restituendum putat: *His ego duabus quidem rationibus facultatem — dedi:* una, *quod* —. Mirum eidem non displicuisse, quod ep. sup. § 15 est *duobus generibus edicendum putavi,* quae verba nihil h. l. mutandum esse arguunt.

Nullus imperio meo sumptus factus est. Nimis patienter interpretes *in imperio* tulerunt. Requiritur vel dativus, quem restitui, vel *in imperium meum.* Cf. V. 21, 5.

§ 5. *Suis humeris — retulerunt* ɔ: ipsi retulerunt, nulla vi coacti. Conferri possunt similes locutiones, *comitia* et *rempb. suis humeris sustinere* in Milon. 25. Flacc. 94.

Etiam superioris lustri reddiderunt. Egregie Wesenbergius Emend. p. 110 adn. ante *reddiderunt* inseruit *reliqua,* collatis iis, quae eodem tempore de eadem re scripsit ad M. Caelium, Fam. II. 13, 3, *publicanis etiam superioris lustri reliqua sine sociorum ulla querela conservaram.*

In oculis sumus ɔ: carissimi sumus. Cf. Tusc. II. 63. Similiter dicebant *aliquem in oculis ferre.* Phil. VI. 4. Q. fr. III. 1, 9. Fam. XVI. 27, 2, ubi praepositio excidit.

Gratis, inquis, viris. Ironice dictum. Atticus volebat: male beneficium collocasti apud eos. Fatetur Cicero subiungens: *sensimus* ɔ: experti sumus, quum me destituerunt in certamine cum P. Clodio.

Iam cetera iurisdictio cet. Obtemperabat praeceptis, quae olim dederat Quinto fratri

ad me minime provinciales; nihil per cubicularium; ante lucem inambulabam domi, ut olim candidatus. Grata haec et magna mihique nondum laboriosa ex illa vetere militia. 6. Nonis Mai. in Ciliciam cogitabam; ibi quum Iunium mensem consumpsissem — atque utinam in pace! magnum enim bellum impendet a Parthis —, Quintilem in reditu ponere. Annuae enim mihi operae a. d. III. Kalend. Sext. emerentur. Magna autem in spe sum mihi nihil temporis prorogatum iri. Habebam acta urbana usque ad Nonas Martias, e quibus intelligebam Curionis nostri constantia omnia potius actum iri quam de provinciis. Ergo, ut spero, propediem te videbo. 7. Venio ad Brutum tuum, immo nostrum; sic enim mavis. Equidem omnia feci, quae potui aut in mea provincia perficere aut in regno experiri. Omni igitur modo egi cum rege et ago quotidie, per literas scilicet. Ipsum enim triduum quatriduumve mecum habui turbulentis in rebus, quibus eum liberavi. Sed et tum praesens et postea creberrimis (literis) non destiti rogare et petere mea causa, suadere et hortari sua. Multum profeci, sed quantum non plane, quia longe absum, scio. Salaminios autem — hos enim poteram coërcere — adduxi, ut totum nomen Scaptio vellent solvere, sed centesimis ductis a proxima quidem syngrapha, nec perpetuis sed renovatis quotannis. Numerabantur numi; noluit Scaptius. Tun, qui ais Brutum cupere aliquid perdere? Quaternas habebat in syngrapha. Fieri non poterat; nec, si posset, ego pati possem. Audio omnino Scaptium poenitere. Nam quod senatus consultum esse dicebat, ut ius ex syngrapha diceretur, eo consilio factum est, quod pecuniam Salaminii contra legem Gabiniam sumpserant. Vetabat autem Auli lex ius dici de ita sumpta pecunia. Decrevit igitur

15 *creberrimis non destiti* —

---

in epist. ad eum data I. 1, 20 sq. I. F. Gronovius merito explosit augurale verbum *nec impetrita*, et tuetur script. Med. *nec imperita*, interpretans: „qualis decet hominem iuris civilis non ignarum."

Minime provinciales ɔ: minime difficiles ac molesti, ut fit fere in provinciis. Exemplo ponit Tacitus Ann. XV. 31 complexu provincias obtinentium arceri foribusque adsistere.

§ 6. *Emerentur* ɔ: explentur, conficiuntur. Cicero eiusque aequales *emerere* active dixerunt. Hinc scribit infra ep. 5, 3 *Nos etsi annuum tempus prope iam emeritum habebamus.*

§ 7. *In regno experiri.* Vid. ad V. 18, 4.

Creberrimis literis. Substantivum addidi auctoritate libri Faerni. Ellipsis, quam statuunt, durior est.

Centesimis ductis a proxima quidem syngrapha, nec perpetuis sed renovatis quotannis. Cf. V. 21, 11. VI. 1, 5. Salaminii sortem et usuras solvere volebant, sed hac lege ut usurae computarentur a die, a quo currebant e syngrapha et sine anatocismo. Quod scribit *a proxima syngrapha* videtur indicare plures de illo debito syngraphas esse factas.

Tun qui ais Brutum cet. Dedi quod ex X vulgo scribitur, quamquam verum non puto. Schutzius correxit: *Quid tu? qui ais.* Ego malim: *Ubi tu, qui ais* cet.

Contra legem Gabiniam. Cf. ad V. 21, 12.

senatus, ut ius diceretur (ex) ista syngrapha. Nunc ista habet iuris idem, quod ceterae, nihil praecipui. 8. Haec a me ordine facta puto me Bruto probaturum, tibi nescio, Catoni certe probabo. Sed iam ad te ipsum revertor. Ain tandem, Attice, laudator integritatis et elegantiae nostrae:

Ausus es hoc ex ore tuo — —

— inquit Ennius — ut equites Scaptio ad pecuniam cogendam darem, me rogare? an tu si mecum esses, qui scribis morderi te interdum, quod non simul sis, paterere me id facere, si vellem? Non amplius,* inquis, quinquaginta. Cum Spartaco minus multi primo fuerunt. Quid tandem isti mali in tam tenera insula non fecissent? Non fecissent autem? Immo quid ante adventum meum non fecerunt? Inclusum in curia senatum habuerunt Salaminium ita multos dies, ut interierint nonnulli fame. Erat enim praefectus Appii Scaptius et habebat turmas ab Appio. Id me igitur tu, cuius mehercule os mihi ante oculos solet versari, quum de aliquo officio ac laude cogito, tu me, inquam, rogas, praefectus ut Scaptius sit? Alias hoc statueramus, ut negotiatorem neminem, idque Bruto probaveramus. Habeat is turmas? Cur potius quam cohortes? 9. Sumptu iam nepos evadit Scaptius. Volunt, inquit, principes. Scio; nam ad me Ephesum usque venerunt flentesque equitum scelera et miserias suas detulerunt. Itaque statim dedi literas, ut ex Cypro equites ante certam diem decederent, ob eamque causam, tum ob ceteras Salaminii nos in caelum decretis suis sustulerunt. Sed iam quid opus equitatu? Solvunt enim Salaminii; nisi forte id volumus armis efficere, ut fenus quaternis centesimis ducant. Et ego audebo legere unquam aut attingere eos libros,

---

1 *diceretur ista syngrapha* — 18 *Volunt, inquis, principes* —

---

§ 8. *Integritatis et elegantiae.* Coniunguntur eadem in orat. p. Sulla, 79, estque elegantia morum innocentia, qua cavemus, ne ab honestate desciscamus. Belg. *kieschheid.* Cf. Hahnius ad l. cit.

Cum Spartaco minus multi primo fuerunt. Florus III. 20: *Spartacus, Crixus, Oenomaus effracto Lentuli ludo cum triginta haud amplius eiusdem fortunae viris erupere Capuam.* App. B. C. I. 116 ἐς ἑβδομήκοντα ἄνδρας, Liviana perioche lib. XCV *quatuor et septuaginta gladiatores* profugisse tradunt. Cicero utitur hoc exemplo, ut ostendat parvam manum armatorum multum mali facere posse.

In iam tenera insula. Notatur Cypriorum mollities. *Tenera* = imbelli.

Inclusum — habuerunt ɔ: tenuerunt. Cf. Kritz. ad Sal. Cat. 23, 4. Att. IX. 12, 3 *fossa et vallo saeptum tenet.*

§ 9. *Nepos evadit Scaptius.* Fingit Cicero se mirari, cur Scaptius equitum turmis alendis maiores sumptus facere velit, quam si peditum cohortes haberet. Scaptius ille, qui alias avarum se praebet, iam fit homo prodigus. Sic recte Victorius.

Volunt, inquit, principes ɔ: Scaptius ait, principes vel magistratus Salaminii cogunt me tantos sumptus facere; non meo arbitrio sic ago. Respondet Cicero ironice *Scio; nam* cet.

Et ego audebo. Et vel *et tamen* est cum indignatione admirantis. Exempla abundant, ut p. Sest. 37. *Et causam dicit S. de vi?* p. Rosc.

quos tu dilaudas, si tale quid fecero? Nimis, nimis, inquam, in isto Brutum amasti, dulcissime Attice; nos vereor ne parum. Atque haec scripsi ego ad Brutum scripsisse te ad me. 10. Cognosce nunc cetera. Pro Appio nos hic omnia facimus, honeste tamen, sed plane libenter; nec enim ipsum odimus et Brutum amamus, et Pompeius mirifice a me contendit, quem mehercule plus plusque in dies diligo. C. Caelium quaestorem huc venire audisti. Nescio quid sit, sed Pammenia illa mihi non placent. Ego me spero Athenis fore mense Septembri. Tuorum itinerum tempora scire sane velim. *Εὐήθειαν* Sempronii Rufi cognovi ex epistola tua Corcyraea Quid quaeris? Invideo potentiae Vestorii. Cupiebam etiam nunc plura garrire, sed lucet, urget turba, festinat Philogenes. Valebis igitur et valere Piliam et Caeciliam nostram iubebis literis et salvebis a meo Cicerone.

7 *sed .... Pammenia* — 12 *litteris; salvebis* — (*et* adscivi e Med.)

Am. 76. Planc. 71 *Et quemquam putas fuisse tam excordem?* ubi Wunderus male haeret. Att. VII. 23, 1. IX. 9, 2. Cf. Beierus ad Tull. § 42. Hand. in Turs. II. p. 492. Similiter apud Graecos καὶ et καὶ εἶτα dicitur.

Dilaudas. Idem verbum de eadem re legitur h. l. 3, 3, neque Ciceroni eripiendum est.

§ 10. *Pro Appio nos hic omnia facimus.* Appium e Cilicia repetundarum reum fecerat Dolabella, Fam. VIII. 6, 1. Cicero, quum posset, eum opprimere noluit, sed M. Bruti et Cn. Pompeii causa, quorum ille Appii gener, hic filiae socer erat (Fam. III. 4, 2) ipsum, quantum poterat, in provincia adiuvit. Fam. II. 13, 2. III. 10. *Honeste tamen, sed plane libenter* ɔ: libenter, quatenus id honeste facere possum.

Nescio quid sit, sed Pammenia illa mihi non placent. Vulgo verba: *Nescio quid sit: sed...* ad rumorem de Caelii adventu referunt, ut Cicero dicat se nescire, quid de ea re verum sit. *Sed....* tum poneretur per ἀποσιώπησιν, quam vereor ne Atticus non felicius expleverit, quam editores. Ego plane nullam causam esse video, cur haec non cum sequentibus iungamus. Sic omnia expedita sunt, nisi quod dubitari possit *Pammenia* utrum pertineant ad eam rem, de qua verbo scripsit V. 20, 10, an ad alia quaedam, quae de rebus Pammeni, rhetoris Attici, Atticus Tullio nuntiasset.

Εὐήθειαν — *Vestorii.* De controversia inter Rufum et Vestorium cf. V. 2, 2. Fatuitatem Rufi, quam hic tangit, cognoscimus ex iis, quae scribit Caelius, Fam. VIII. 8, 1.

III. (*A. U. C.* 704)

1. Etsi nil sane habebam novi, quod post accidisset quam dedissem ad te Philogeni, liberto tuo, literas, tamen quum Philotimum Romam remitterem, scribendum aliquid ad te fuit, ac primum illud, quod me maxime angebat, — non quo me aliquid iuvare posses: quippe, res enim est in manibus, tu autem abes longe gentium:

§ 1. *Literas,* quae proxime praecedunt in h. l. Vid. § 1 et 10.

Res est in manibus ɔ: hoc nunc ipsum tractatur. Qui sequuntur senarii Archilocho vindicantur a Bergkio in Ind. Schol. Marburg. 1845, p. IX. Cf. Poetae lyrici Gr. p. 1047.

πολλὰ δ' ἐν μεταιχμίῳ
Νότος κυλίνδει κύματ' εὐρείης ἁλός —

obrepit dies, ut vides — mihi enim a. d. III. Kal. Sext. de provincia decedendum est —, nec succeditur. Quem relinquam, qui provinciae praesit? Ratio quidem et opinio hominum postulat fratrem; primum, quod videtur esse honos: nemo igitur potior; deinde, quod solum habeo praetorium. Pomptinius enim ex pacto et convento — nam ea lege exierat — iam a me discesserat. Quaestorem nemo dignum putat. Etenim est levis, libidinosus, tagax. 2. De fratre autem primum illud est: persuaderi ei non posse arbitror; odit enim provinciam — et hercule nihil odiosius, nihil molestius —; deinde, ut mihi nolit negare, quidnam mei sit officii? Quum bellum esse in Syria magnum putetur, id videatur in hanc provinciam erupturum, hic praesidii nihil sit, sumptus annuus decretus sit, videaturne aut pietatis esse meae fratrem relinquere aut diligentiae nugarum aliquid relinquere? Magna igitur, ut vides, sollicitudine afficior, magna inopia consilii. Quid quaeris? Toto negotio nobis opus non fuit. Quanto tua provincia melior! Decedes, quum voles, nisi forte iam decessisti; quem videbitur, praeficies Thesprotiae et Chaoniae. Necdum tamen ego Quintum conveneram, ut iam, si id placeret, scirem, possetne ab eo impetrari, nec tamen, si posset, quid vellem habebam. 3. Hoc est igitur eiusmodi. Re-

---

3 *obrepsit* — 7 *ex pacto* [*et*] *convento* —

μεταίχμιον quum proprie sit spatium inter duas acies, de quovis intervallo recte ponitur.

Obrepit Ernestus merito restituit pro *obrepsit.* Dies enim decessionis appropinquabat, nondum venerat. Cf. ep. 5, 3.

Ex pacto et convento. Pacta conventa quae nominantur in edicto praetoris in l. 7, § 7. Dig. de pactis, proprie erant pacta *et* conventa, ut *usus fructus* usus et fructus. Cic. p. Caec. § 51 loquitur de *pacti et conventi formula,* Seneca de Benef. III. 15 *pacta conventaque,* et tit. I. Lib. 1 sententiarum Paulli inscr. *de pactis et conventis.* Itaque non licet secludere copulam. Pro *convento* vix recte in Med. est *conventu.* Certe in Rhet. ad Her. II. 20 non *pacta, quae sine legibus observantur ex conventu* legi debet, sed quod in antiquissimo codice Wurzeburgensi distincte scriptum est: *ex convento.* Vid. Anal. Tull. Halmii I. p. 12.

Tagax ɔ: rerum alienarum cupidus, furunculus, ut explicat Festus. Derivatur a *tago* = tango.

§ 2. *Quum — sumptus annuus decretus sit.* Perperam vulgo interpretantur: quum sumptus in annum decretus sit ideoque exacto anno is, qui provinciae praeerit, pecunia publica destituatur. Hofmannus in disp. de belli civ. Caesar. origine p. 138 sq. intellexit haec explicanda esse ex iis, quae leguntur VII. 1, 6 hoc modo: „Quoniam senatus novi de provinciis nihil statuit, successori idem sumptus, qui mihi annuus decretus est, in alterum annum erogandus est; ille autem multo minor est, quam qui sufficiat ad repellendum hostem validissimum."

Nugarum aliquid ɔ: hominem nihili. Significat Caelium quaestorem. *Nugas* dicebant homines levissimos. Cf. hac ep. § 5, ad Q. fr. I. 2, 4. Prius *relinquere* melius aberit.

Toto negotio nobis opus non fuit. Saepissime queritur Cicero, se tamdiu ab urbe abesse. Vid. imprimis Fam. II. 12, 2.

Tua provincia, id quod tu agis, otium tuum et a munere publico vacatio.

liqua plena adhuc et laudis et gratiae, digna iis libris, quos dilaudas. Conservatae civitates, cumulate publicanis satisfactum, offensus contumelia nemo, decreto iusto et severo perpauci, nec tamen quisquam, ut queri audeat, res gestae dignae triumpho, de quo ipso nihil cupide agemus, sine tuo quidem consilio certe nihil. Clausula est difficilis in tradenda provincia. Sed haec deus aliquis gubernabit. 4. De urbanis rebus scilicet plura tu scis, saepius et certiora audis. Equidem doleo non me tuis literis certiorem fieri. Huc enim odiosa afferebantur de Curione, de Paullo, non quo ullum periculum videam stante Pompeio vel etiam sedente; valeat modo: sed mehercule Curionis et Paulli, meorum familiarium, vicem doleo. Formam igitur mihi totius rei publicae, si iam es Romae aut quum eris, velim mittas, quae mihi obviam veniat, ex qua me fingere possim et praemeditari quo animo accedam ad urbem. Est enim quiddam advenientem non esse peregrinum atque hospitem. 5. Et, quod paene praeterii, Bruti tui causa, ut saepe ad te scripsi, feci omnia. Cyprii numerabant. Sed Scaptius centesimis, renovato in singulos annos fenore, contentus non fuit. Ariobarzanes non in Pompeium prolixior per ipsum quam per me in Brutum; quem tamen ego praestare non poteram. Erat enim rex perpauper aberamque ab eo ita longe, ut nihil possem nisi literis, quibus pugnare non destiti. Summa haec est: pro ratione pecuniae liberalius est Brutus tractatus quam Pompeius. Bruto curata hoc anno talenta circiter c., Pompeio in sex mensibus promissa cc. Iam in Appii negotio quantum tribuerim Bruto dici vix potest. Quid est igitur quod laborem? Amicos habet meras nugas, Matinium, Scaptium, qui, quia non habuit a me turmas equitum, quibus Cyprum vexaret, ut ante me fece-

---

§ 4. *De Curione, de Paullo.* Hi tum Caesaris pecunia (Suet. Caes. 29) gratiave corrupti eius causam in senatu susceperant. Vid. Fam. VIII. 6, 5. 11, 3. Vell. II. 48. Appian. B. C. II. 26.

Stante Pompeio vel etiam sedente ɔ: dum Pompeius suam in repb. dignitatem obtinebit, etiamsi nihil agat. Cf. Fam. VI. 6, 2 *stante me* et VII. 2, 3, *qui me stante stare non poterant.* XIII. 29, 7 *per quos steterim. Sedere* indicat otiosum esse, nihil agere. Vid. N. Heinsius et Drakenborchius ad Sil. Ital. XII. 64.

Paulli — vicem doleo ɔ: doleo P. et C. conditionem mutatam. Sic supra IV. 6, 1 *quod ipsius vicem minime dolemus.* Fam. XII. 23, 3 *tuam vicem saepe doleo.* Att. VIII. 2, 2.

Ex qua me fingere possim ɔ: ad quam mea consilia accommodare, meque conformare possim. Cf. Orat. 28 *fingere se totum ad alterius arbitrium et nutum.*

§ 5. *Et, quod paene praeterii, Bruti tui causa — feci omnia.* Nullo vinculo haec cum superioribus cohaerent, ita ut copula hic stare non possit. Non magis video, quare Cicero in media epistola scripsisset, se paene omisisse de Bruti causa scribere, quae tamen illo tempore vehementer eum sollicitabat et Attico cordi erat. Hinc suspicio mihi nata est, scribendum esse: *Eu, quod paene praeteriit,* hac sententia: Felicem me dico, quod illa mea peregrinatio paene praeteriit et mox ad urbem accedam. Tum transit ad alia: § 5. *Bruti tui causa — feci omnia.* Hoc obstat, quod Cicero nunquam alias *eu* posuit.

Ariobarzanes. Cf. de hoc negotio VI, 1, 3 sq. — De *Appii negotio* VI. 2, 10.

Matinium, Scaptium. Falso ex his duobus

rat, fortasse succenset, aut quia praefectus non est, quod ego nemini tribui negotiatori, non C. Vennonio, meo familiari, non tuo, M. Laenio; et quod tibi Romae ostenderam me servaturum, in eo perseveravi. Sed quid poterit queri is, qui auferre pecuniam quum posset, noluit? Scaptio, qui in Cappadocia fuit, puto esse satisfactum. Is a me tribunatum quum accepisset, quem ego ex Bruti literis ei detulissem, postea scripsit ad me se uti nolle eo tribunatu. 6. Gavius est quidam, cui quum praefecturam detulissem Bruti rogatu, multa et dixit et fecit cum quadam mea contumelia, P. Clodii canis. Is me nec proficiscentem Apamea prosecutus est nec, quum postea in castra venisset atque inde discederet, numquid vellem rogavit, et fuit aperte mihi nescio quare non amicus. Hunc ego si in praefectis habuissem, quem tu me hominem putares? Qui, ut scis, potentissimorum hominum contumaciam nunquam tulerim, ferrem huius asseculae? Etsi hoc plus est, quam ferre, tribuere etiam beneficii aliquid et honoris. Is igitur Gavius, quum Apameae me nuper vidisset Romam proficiscens, me ita appellavit — Culleolum vix auderem —: „Unde," inquit, „me iubes petere cibaria praefecti?" Respondi lenius quam putabant oportuisse, qui aderant, me non instituisse iis dare cibaria, quorum opera non essem usus. Abiit iratus. 7. Huius nebulonis obiratione si Brutus moveri potest, licebit eum solus ames, me aemulum non habebis. Sed illum eum futurum esse puto, qui esse debet. Tibi tamen causam notam esse volui et ad ipsum haec perscripsi diligentissime. Omnino — soli enim sumus — nullas unquam ad me literas misit Brutus, ne proxime

---

10 *Apameam* —

---

scidae Speng. et scriptor cod. Med. unum fecerunt *Manium Scaptium*, huius corrector *M. Scaptium*. P. Matinius et M. Scaptius memorantur V. 21, 10 et VI. 1, 5.

Et quod — in eo. Varie haec temptantur in adnot. Acidalii ad Vell. Pat. II. 19. Acquiescendum puto in scriptura recepta.

Tribunatu. Mihi suspectum, certe otiosum est.

§ 6. *P. Clodii canis,* ɔ: assecula et perpetuus comes P. Clodii. Sic L. Pisonem *Clodianum canem* appellat in Pison. 23, et in Verrinis saepius *canes* vocat eos, qui in cohorte praetoria fuerant, ut I. 126. III. 28. V. 146.

Proficiscentem Apamea videtur scribendum, non *Apameam.* Gavius enim Apameae Ciceronem vidit, sed abiit iratus, neque eum in castra proficiscentem prosecutus est.

Asseculae. Ita habent optimi libri h. l., in Sest. 135, in Verr. III. 30. Deteriores plerumque *asseclae.*

Culleolum vix auderem. Non male Schutz. *ut C. vix auderem.* Sententia postulat, ut Culleolus fuerit homo infimus, non ille, ad quem datae sunt ep. 41 et 42, lib. XIII. Fam.

§ 7. *Obiratione.* ἅπαξ εἰρημένον, quod debetur Bosio, defendit Graevius ad analogiae praecepta ex *obirascor* formatum. In Mediceo eiusdemque familiae libris nomen depravatum est in *operatione*, quo substantivo rariore Ciceronem h. l. uti non potuisse Lambinus ostendit. *Oratione* et *peroratione* librariorum correctiones sunt. Moserum, qui Symb. Crit. V. 7 *leni obiurgatione* restituit, recte reprehendit Jahnius in Nov. Ann. Phil. 1841. P. 12, p. 448.

Soli enim sumus. ɔ: hoc tibi in aurem dico, aut ut recentiores loquuntur: sub rosa dic-

quidem de Appio, in quibus non inesset arrogans, ἀκοινώνητον aliquid. Tibi autem valde solet in ore esse:

Granius autem
Non contemnere se et reges odisse superbos:

in quo tamen ille mihi risum magis quam stomachum movere solet; sed plane parum cogitat quid scribat aut ad quem. 8. Q. Cicero puer legit, ut opinor, et certe, epistolam inscriptam patri suo. Solet enim aperire, idque de meo consilio, si quid forte sit quod opus sit sciri. In ea autem epistola erat illud idem de sorore, quod ad me. Mirifice conturbatum vidi puerum. Lacrimans mecum est questus. Quid quaeris? Miram in eo pietatem suavitatem humanitatemque perspexi, quo maiorem spem habeo nihil fore aliter ac deceat. Id te igitur scire volui. 9. Ne illud quidem praetermittam: Hortensius filius fuit Laodiceae gladiatoribus flagitiose et turpiter. Hunc ego patris causa vocavi ad coenam, quo die venit, et eiusdem patris causa nihil amplius. Is mihi dixit se Athenis me exspectaturum, ut mecum decederet. „Recte," inquam; quid enim dicerem? Omnino puto nihil esse quod dixit. Nolo quidem, ne offendam patrem, quem mehercule multum diligo. Sin fuerit meus comes, moderabor ita, ne quid eum offendam, quem minime volo. 10. Haec sunt; etiam illud: orationem Q. Celeris mihi velim mittas contra M. Servilium. Literas mitte quam-

---

tum esto. Eleganter e sermone familiari Gr. et Rom. haec explicantur in P. Victorii Var. Lect. XXIII. 23.

Granius autem — superbos. Versus Luciliani, quorum postremum hemistichium iterum citatur II. 8, 2. De Q. Granio praecone, summis in repb. viris ob dicacitatem accepto, conferri potest Cic. in II de Orat. passim.

Quid scribat aut ad quem. Quoniam Cicero queritur de arrogantia, qua utebatur Brutus in literis ad se datis, dicendum erat: *quid ad quem scribat.* Disiunctiva particula corrumpit sententiam, nisi cum Nipperdeio in Philol. III. p. 148 corrigas: *qui scribat aut ad quem* ɔ: qualis sit ipse, qui scribit, aut ego, ad quem scribit.

§ 8. *Ut opinor, et certe.* Primo dubitanter ponit, statim se corrigit et pro certo affirmat. Similiter Micio Terentianus in Adelphis IV. 5, 14. *ut opinor has non nosse te, et certo scio,* et in fragm. Cn. Matii ap. Gell. X. 24 *ut recordor, et certe.* Non laudo Klotzii coni. *et ipse* pro *et certe.*

De sorore. Cf. ep. 2, 1 sq. h. l.

Nihil fore aliter ac deceat ɔ: discidium non factum iri inter Q. fr. et uxorem. De eadem re in ep. 7, 1: *Confido rem, ut volumus, esse.*

§ 9. *Gladiatoribus.* Cf. ad I. 16, 11. Bosius temere scripsit *e gladiatoribus.* Si Hortensius fuisset inter gladiatores, Cicero eum non vocasset ad coenam. Illa aetas non vidit tam indignum spectaculum, nisi in L. Antonio, de quo vid. Phil. VI. 10 et 13.

Nihil amplius sc. feci, nisi ut semel ad coenam vocarem; nullis aliis officiis eum prosecutus sum. Patri hunc filium ob nequitiam invisum fuisse narrat Val. Max. V. 9, 2, et satis indicant ea, quae h. l. scribit Cicero.

Nolo quidem. Supplendum est: eum mihi comitem, nisi scribendum: *Nolo comitem.* Certe non probandum quod Ern. coniecit: *Non nolo quidem.*

§ 10. *Orationem Q. Celeris — contra M. Servilium.* Videtur hac oratione Metellus Celer, quum consul esset a. u. 694 invectus esse in tribunum pl. cf. Meyeri fragm. orat. Rom. p. 403.

primum; si nihil † fieri vel per tuum tabellarium. Piliae et filiae salutem. Cura ut valeas.

---

1 *si nihil: nihil fieri, vel* —

Si nihil † fieri vel per tuum tabellarium. E geminatione voc. *nihil* oritur sententia paulo durior. Malim sic corrigere: *si nihil erit, vel per tuum tabellarium* ɔ: si non erit, quod scribas, nuncia hoc mihi sine literis, si tibi videtur.

IV. (*A. U. C.* 704.)

1. Tarsum venimus Nonis Iuniis. Ibi me multa moverunt: magnum in Syria bellum, magna in Cilicia latrocinia, mihi difficilis ratio administrandi, quod paucos dies habebam reliquos annui muneris, illud autem difficillimum: relinquendus erat ex senatus consulto qui praeesset. Nihil minus probari poterat quam quaestor Mescinius. Nam de Caelio nihil audiebamus. Rectissimum videbatur fratrem cum imperio relinquere; in quo multa molesta, discessus noster, belli periculum, militum improbitas, sexcenta praeterea. O rem totam odiosam! Sed haec fortuna viderit, quoniam consilio non multum uti licet. 2. Tu, quando Romam salvus, ut spero, venisti, videbis ut soles omnia, quae intelliges nostra interesse, imprimis de Tullia mea; cuius de conditione quid mihi placeret, scripsi ad Terentiam, quum tu in Graecia esses; deinde de honore nostro. Quod enim tu afuisti, vereor, ut satis diligenter actum in senatu sit de literis meis. 3. Illud praeterea μυστικώτερον ad te scribam, tu sagacius odorabere: τῆς δάμαρτός μου ὁ ἀπελεύθερος — οἶσθα ὃν λέγω — ἔδοξέ μοι πρώην, ἐξ ὧν ἀλογευόμενος παρεφθέγγετο, πεφυρακέναι τὰς ψήφους ἐκ τῆς ὠνῆς τῶν ὑπαρχόντων τοῦ Κροτω-

---

§ 1. *Tarsum venimus.* Scripta haec epistola, quum Laodicea ad castra proficisceretur et, ut e verbis § 3 *scripsi in itinere atque agmine* apparet, Tarso iam relicta. Temporis ordine praecedit tertiam, quae e castris data est. Vid. 3, 6.

Quaestor Mescinius. „Quaestorem nemo dignum putat (qui provinciae praesit). Etenim est levis, libidinosus, tagax." Ep. 3, 1.

De Caelio. Cf. ep. 2, 10. Hunc tamen decedens provinciae praeposuit. Fam. II. 15, 4.

§ 2. *De Tullia mea.* Ea hoc fere tempore desponsa est P. Cornelio Dolabellae, (Fam. VIII. 13, 1. Att. VI. 6, 1), a quo uxor, cui Fabiae nomen fuisse e Quintil. I. O. VI. 3, 73 suspicari licet, brevi ante discesserat, Fam. VIII. 6, 1.

De honore nostro ɔ: de supplicatione mihi decernenda. Cf. epist. Catonis, Fam. XV. 5 et Caelii VIII. 11.

§ 3. τῆς δάμαρτος κ. τ. λ. *Uxoris meae libertus — nosti quem dicam —* (Philotimus) *visus est mihi dudum ex iis, quae inconsiderate effutiebat, conturbasse rationes* (unde VII. 1, 8 φυράτης appellatur) *ex emptione bonorum tyrannicidae Crotoniatae* (ɔ: Milonis, qui Clodium interfecit et quem tam ob fortitudinem quam ob nominis similitudinem cum illo Cro-

νιάτου τυραννοκτόνου. δέδοικα δή, μήτι νοήσῃς· εἰς δήπου τοῦτο δὴ περισκεψάμενος τὰ λοιπὰ ἐξασφάλισαι. Non queo tantum, quantum vereor, scribere. Tu autem fac ut mihi tuae literae volent obviae. Haec festinans scripsi in itinere atque agmine. Piliae et puellae Caeciliae bellissimae salutem dices.

---

toniata comparat). *Vereor igitur, ut senseris. Sane velim, hoc solus explores et reliqua in tuto ponas.* De re cf. V. 8, 2 et VI. 5, 1 sq. Pro ἀλογευόμενος, quod negabat Graecum esse, I. F. Gronovius volebat scribi ἀλλογνοούμενος, quo indicatur ὁ παραφρονῶν. Sed vide Lobeck. ad Phryn. p. 566 sqq.

V. (*A. U. C.* 704.)

1. Nunc quidem profecto Romae es, quo te, si ita est, salvum venisse gaudeo, unde quidem quamdiu afuisti, magis a me abesse videbare, quam si domi esses; minus enim mihi meae notae res erant, minus etiam publicae. Quare velim, etsi, ut spero, te haec legente aliquantum † tamen viae processero, tamen obviam mihi literas quam argutissimas de omnibus rebus crebro mittas, imprimis de quo scripsi ad te antea: *τῆς ξυναόρου τῆς ἐμῆς οὐξελεύθερος ἔδοξέ μοι θαμὰ βατταρίζων καὶ ἀλύων τοῖς ξυλλόγοις καὶ ταῖς λέσχαις ὑπό τι πεφυρακέναι τὰς ψήφους ἐν τοῖς ὑπάρχουσι τοῖς τοῦ Κροτωνιάτου.* 2. Hoc tu indaga, ut soles; ast hoc magis: *ἐξ ἄστεως ἑπταλόφου στειχῶν*

---

5 *aliquantum viae* — 11 τειχῶν —

---

§ 1. *Magis a me abesse videbare, quam si domi esses* ɔ: quamvis in Graecia minus a Cilicia abesses, quam Romae, tamen quum minus multa de rebus urbanis ex te cognoscerem, magis abesse videbare. Perperam Klotz. *videbar* correctum volebat.

Aliquantum tamen viae processero. Iunius et Popma *tamen viae* librarii errori tribuunt. Lenior est medela I. F. Gronovii *aliq. iam viae,* quod et aliis in mentem venit.

τῆς ξυναόρου κ. τ. λ. Uxoris meae libertus visus est mihi, saepe garriens et errans in conciliabulis et circulis, quodammodo conturbasse rationes in bonis Milonis. Cf. ep. 4, 3.

§ 2. ἐξ ἄστεως κ. τ. λ Quae Cicero scripsit ἐν αἰνιγμοῖς, ut ipse ait ep. 7, 1, et quae non intellecta a scribis vitiose descripta sunt, nec plene emendare nec plane explicare possum. In verbis, quae Orellius dedit, primum offendit ἔξ ἄστεως — τείχων, nec dubito quin Corradus recte emendarit στείχων. Verbi παρέδωκε subiectum repetendum e praecedenti sententia est τῆς ξυναόρου τῆς ἐμῆς οὐξελεύθερος, sed genitivos μνῶν — ὀφειλημάτων expediendi viam non invenio. Scripsi e cod. Lambini ὀφείλημα τῷ. Accusativos ἑαυτόν τε ὀφείλοντα corruptos esse ostendit nominativus κληρονομήσας. Manifesto enim utrumque participium referendum est ad subiectum verbi παρέδωκεν Ergo corrigendum: αὐτός τε ὀφείλων. Pro διαλύσασθαι, qui infinitivus non potest a v. παρέδωκεν pendere, verbum finitum requiritur, quod extricandum e scriptura Med. διευλυτῆσθαι. Satis aptum erit διελύσατο: nam verbum medium ponitur de eo, qui debitum suum solvit. Cf. Demosth. adv. Onet. I. § 12. Qui sequitur infin. c. acc. pendet ab omisso verbo dicendi, sed Timotheus ille non videtur fuisse libertus Philotimi, sed Milonis, in quem Philotimus cul-

παρέδωκεν μνῶν KAMN ὀφειλημα τῷ Καμίλλῳ, ἑαυτόν τε ὀφειλοντα μνᾶς κδ′ ἐκ τῶν Κροτωνιατικῶν καὶ ἐκ τῶν Χερρονησιτικῶν μή· καὶ μνᾶς κληρονομήσας χμ′. χμ′. τούτων δὲ μηδὲ ὀβολὸν † διευλυτῆσθαι, πάντων ὀφειληθέντων τοῦ δευτέρου μηνὸς τῇ νουμηνίᾳ. τὸν δὲ ἀπελεύθερον αὐτοῦ, ὄντα ὁμώνυμον τῷ Κόνωνος πατρὶ, μηδὲν ὁλοσχερῶς πεφροντικέναι. ταῦτα οὖν, πρῶτον μὲν, ἵνα πάντα σώζηται. δεύτερον δέ, ἵνα μηδὲ τῶν τόκων ὀλιγωρήσῃς τῶν ἀπὸ τῆς προεκκειμένης ἡμέρας. ὅσας αὐτὸν ἠνέγκαμεν, σφόδρα δέδοικα. καὶ γὰρ παρῆν πρὸς ἡμᾶς κατασκεψόμενος καί τι σχεδὸν ἐλπίσας· ἀπογνοὺς δὲ, ἀλόγως ἀπέστη, ἐπειπών· εἴκω. αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν· meque obiurgavit vetere proverbio, *τὰ μὲν διδόμενα.* 3. Reliqua vide et quantum fieri potest prospiciamus. Etsi annuum tempus prope iam emeritum habebamus — dies enim XXXIII. erant reliqui — sollicitudine provinciae tamen vel maxime urgebamur. Quum enim arderet Syria bello et Bibulus in tanto maerore suo maximam curam belli sustineret ad meque legati eius et quaestor et amici eius literas mitterent, ut subsidio venirem, etsi exercitum infirmum habebam, auxilia sane bona, sed ea Galatarum, Pisidarum, Lyciorum — haec enim sunt nostra robora —, tamen esse officium meum putavi exercitum habere quam proxime hostem, quoad

1 *κδ′. μή. ὀφειλημάτων* — 4 *διαλύσασθαι* — 13 *fieri potes perspice. Nos etsi* —

pam rationum turbatarum coniicere conabatur. Reliqua facilius intelliguntur. Verba a me emendata sic verto: „Ex urbe septicolli proficiscens (Philotimus) rationes reddidit minarum...., quas debet Camillo, ipse debens mihi minas XXIV e bonis Milonis et XLVIII e praediis Chersonnesiis et ex hereditatibus minas bis sexcentas quadraginta. Harum autem ne obolum quidem solvit, quum omnia debita essent a Kal. Februariis: illius autem libertum, cui idem nomen quod erat Cononis patri, nihil omnino curasse. Haec igitur primum cura, ut universa serventur; deinde, ut ne usuras quidem negligas, quae a die praedicta currunt. Quot dies illum pertuli, in magno timore fui. Etenim erat apud nos exploraturus et aliquid sperans, eaque spe destitutus temere abiit obmurmurans: cedo; nam turpe diu manere (et vacuum reverti)." Hoc volebat, opinor, Philotimus, se abire, quoniam nihil proficiebat, sed suspectus erat Ciceroni. Primum numerum minarum dedi, ut e cod. Med. affertur. Non recte emendatum credo *κδ′ μή*. Nam ratio quoque habenda multo maioris pecuniae, quae ex hereditatibus provenerat.

Vetere proverbio τὰ μὲν διδόμενα. Erasmus Adag. IV. 1 e Platonis Gorgia p. 499 C supplevit *ἀνάγκη δέχεσθαι.* Philotimus ita iubet Ciceronem rationibus datis esse contentum.

§ 3. *Reliqua vide et, quantum fieri potest, prospiciamus.* Vulgo edunt — *perspice. Nos* e cod. in marg. Crat. Retinui quod habet Med. *perspiciamus* mutato in *prospiciamus*, ut 7, 1 *proficies* scr. pro *perficies.* Gronovius, cui idem videbatur, adnotavit: „Est hic transitus ad novum caput epistolae: nunc cognosce de iis, quae mihi restant in officio provinciali et futura prospiciamus, quousque licet."

In tanto maerore suo. Duos Bibuli filios, quorum alter augur erat (Fam. II. 17, 6) interfecerant milites in Aegypto rebellantes. Vid. Caesar. B. C. III. 110. Val. Max. IV.

mihi praeesse provinciae per senatus consultum liceret. Sed, quo ego maxime delectabar, Bibulus molestus mihi non erat; de omnibus rebus scribebat ad me potius, et mihi decessionis dies λεληθότως obrepebat; qui quum advenerit, ἄλλο πρόβλημα, quem praeficiam, nisi Caldus quaestor venerit, de quo adhuc nihil certi habebamus. 4. Cupiebam mehercule longiorem epistolam facere, sed nec erat res, de qua scriberem, nec iocari prae cura poteram. Valebis igitur et puellae salutem Atticulae dices nostraeque Piliae.

1, 15, qui egregiam patris moderationem, vindictam recusantis, narrat. Animi magnitudinem in hoc casu laudat Seneca in cons. ad Marciam, 14.

Caldus. Erat is C. Caelius L. F. Caldus, de cuius adventu sperato scripsit h. l. 2, 10. Vid. inscriptio ep. 19, II. ad Fam.

Atticulae. Ita appellat ὑποκοριστικῶς Attici filiolam.

VI. (*A. U. C.* 704.)

1. Ego, dum in provincia omnibus rebus Appium orno, subito sum factus accusatoris eius socer. Id quidem, inquis, dii approbent! Ita velim teque ita cupere certo scio. Sed crede mihi, nihil minus putaram ego, qui de Ti. Nerone, qui mecum egerat, certos homines ad mulieres miseram, qui Romam venerunt factis sponsalibus. Sed hoc spero melius. Mulieres quidem valde intelligo delectari obsequio et comitate adolescentis. Cetera noli ἐξακανθίζειν. 2. Sed heus tu, πυρούς εἰς δῆμον Athenis? placet hoc tibi? etsi non impediebant mei certe libri; non enim ista largitio fuit in cives, sed in hospites liberalitas. Me tamen de Academiae προπύλῳ iubes cogitare, quum iam Appius de Eleusine non cogitet? De Hortensio te certo scio dolere; equidem excrucior. Decreram

10 *me tamen .... cogitet.* —

§ 1. *Appium orno,* eo maxime, quod operam do ut integra sit dignitate et deterreo Cilices a legatis ad iudicium mittendis, qui de eo querantur.

Accusatoris eius socer. Cf. adn. ad ep. 2, 10 et 4, 2 h. l.

Id quidem — dii approbent. Solemne votum. Fam. II. 15, 2 de eadem re eodem tempore scribit: *Quod actum est, dii approbent.* X. 22, 1 *diis approbantibus.*

Cetera noli ἐξακανθίζειν. Dolabellae vitia, quae excusat quoque Caelius, Fam. VIII. 13, 1. ἐξακανθίζειν proprie est *spinas evellere,* tum aliquid subtiliter excutere.

§ 2. πυρούς εἰς δῆμον *Athenis.* Ad hoc tempus referenda frumenti largitio, de qua scribit Cornelius in Attici vita, 2, 6; nisi forte Atticus hoc officium Atheniensibus plus semel praestitit.

Placet hoc tibi? Est formula, qua reprehendimus, quod alius facit. Vidd. intt. ad Terentii Eunuchum V. 2, 12.

Largitio — liberalitas. Haec honesta, flagitiosa illa. Opponuntur quoque de Orat. II. 105. p. Mur. 77. Cf. etiam Off. II, 55.

Me tamen — non cogitet? Cf. VI. 1, 26. — Interpunctione mutata hunc locum, ut opinor, multo expeditiorem reddidi.

De Hortensio. In Bruto 1, 1, narrat sibi e Cilicia decedenti Rhodi de Q. Hortensii morte

enim cum eo valde familiariter vivere. 3. Nos provinciae praefecimus Caelium. Puerum, inquies, et fortasse fatuum et non gravem et non continentem. Assentior; fieri non potuit aliter. Nam quas multo ante tuas acceperam literas, in quibus ἐπέχειν te scripseras quid esset mihi faciendum de relinquendo, eae me pungebant. Videbam enim, quae tibi essent ἐποχῆς causae et erant eaedem mihi: puero tradere me? fratri autem? illud non utile nobis. Nam praeter fratrem nemo erat, quem sine contumelia quaestori, nobili praesertim, anteferrem. Tamen, dum impendere Parthi videbantur, statueram fratrem relinquere aut etiam rei publicae causa contra senatus consultum ipse remanere; qui posteaquam incredibili felicitate discesserunt, sublata dubitatio est. Videbam sermones: „Hui, fratrem reliquit! Num est hoc non plus annum obtinere provinciam? Quid, quod senatus eos voluit praeesse provinciis, qui non praefuissent? At hic triennium." Ergo haec ad populum. 4. Quid, quae tecum? Nunquam essem sine cura, si quid iracundius aut contumeliosius aut negligentius, quae fert vita hominum. Quid, si quid filius puer et puer bene sibi fidens? qui esset dolor? Quem pater non dimittebat teque id censere moleste ferebat. At nunc Caelius; non dico equidem, quid egerit, sed tamen multo minus laboro. Adde illud: Pompeius, eo robore vir, iis radicibus, Q. Cassium sine sorte delegit, Caesar Antonium; ego sorte

18 *non dico equidem,* † *quod egerit* —

esse allatum. Sed prius aliquanto, quum Sidae esset, nuntium accepit. Igitur illud οἰκονομίας dialogi causa finxit. Ita Tunstallus rem expedivit op. l. p. 56.

§ 3. *Nos provinciae pr. Caelium.* Cf. Fam. II. 15, 4, ubi Cicero consilium suum Caelii quaestoris provinciae praeponendi iisdem argumentis et paene iisdem verbis purgat.

Et fortasse fatuum. Fortasse non dubitandi, sed minuendi vim habet, ut ad Fam. II. 16, 2 *eos ego fortasse nunc imitor et utor aetatis vitio.*

Fratri autem? Interrogationi *puero traderem?* vel *puero tradere me?* respondet nova quaestione, in qua *autem* cum aliqua indignatione dicitur, ut Gr. δή. Pro *illud,* in quo haerebat Ernestus, scribi potest *aliud.* Sed quum sequentia causam contineant, cur alium non potuerit relinquere, melius nil additur.

Videbam sermones ɔ: animo prospiciebam hos de me rumores sparsum iri.

Ergo haec ad populum sc. dicerem me excusans, quod fratrem non reliquissem in provincia.

§ 4. *Quae fert vita hominum* ɔ: ut sunt homines. Comparari possunt locutiones *ut tempus fert, ut aetas illa fert* et aliae plures.

Non dico equidem, quid egerit. Muretus Var. Lect. XV. 8 legi iubet *non dico equidem,* QUICQUID *egerit* (suppl. *non laboro*), *sed tamen multo minus laboro.* Schutzius verba gravius corrupta putabat. Sed cum Klotzio defendimus traditam scripturam, *quod* in *quid* mutato. Puto Ciceronem breviter significare se non inquirere in ea, quae Caelius prius egerit, factisne suis dignum se provincia ostenderit, quum non multum curaret, quid ille homo alienus commendationis haberet.

Eo robore vir, iis radicibus ɔ: vir tam potens. Metaphora desumpta a quercu, quae melius procellis resistit, si truncum firmum habet et radices altos egit.

Sine sorte ɔ: non sortitione sibi datum quaestorem. — Q. Cassium Longinum Pom-

datum offenderem, ut etiam inquireret in eum, quem reliquissem? Hoc melius et huius rei plura exempla; senectuti quidem nostrae profecto aptius. At te apud eum, dii boni! quanta in gratia posui, eique legi literas non tuas sed librarii tui. Amicorum literae me ad triumphum vocant, rem a nobis, ut ego arbitror, propter hanc παλιγγενεσίαν nostram non negligendam. Quare tu quoque, mi Attice, incipe id cupere, quo nos minus inepti videamur.

---

peius praefecit Hispaniae, Caesar in Gallia M. Antonium sine sorte quaestorem habuit, Phil. II. 50. Caes. B. G. VIII. 2.

Ut etiam inquireret cet. ɔ: ut ille iratus observaret actiones eius, quem provinciae praeficerem, accusandi occasionem quaerens.

Eique legi literas non tuas, sed librarii tui ɔ: legi ei literas, non tua manu, sed a librario tuo scriptas. Cicero enim finxerat se Attici literas accepisse, in quibus erant Caelii laudes. Ipse eas literas dictaverat librario Attici.

Amicorum literae. Cf. Fam. II. 12, 3, et h. l. 8, 5.

παλιγγενεσίαν. Manutius recte expl. dignitatem post exsilium renascentem, iubens conferri Fam. XV. 4.

Inepti. Cicero se vocat ineptum, qui iam senior triumphum concupiscebat. Cf. Suet. Vesp. 12.

VII. (*A. U. C.* 704.)

1. Quintus filius pie sane, me quidem certe multum hortante sed currentem, animum patris sui sorori tuae reconciliavit. Eum valde etiam tuae literae excitarunt. Quid quaeris? Confido rem, ut volumus, esse. Bis ad te antea scripsi de re mea familiari, si modo tibi redditae literae sunt, Graece, ἐν αἰνιγμοῖς. Scilicet nihil est movendum. Sed tamen ἀφελῶς percontando de nominibus Milonis, et, ut expediat, ut mihi recepit, hortando aliquid tu proficies. 2. Ego Laodiceae quaestorem Mescinium exspectare iussi, ut confectas rationes lege Iulia apud duas civitates possem relinquere. Rhodum volo puerorum causa, inde quam primum Athenas, etsi Etesiae valde reflant. Sed plane volo his magistratibus, quorum vo-

---

9 *possim* —

---

§ 1. *Me — hortante sed currentem. Currentem hortari* (V. 9, 1) vel *incitare* (ad Q. fr. I. 1, 16) illustravit Malaspina comparans Gr. σπεύδοντα ὀτρύνειν. Cf. Moseri Symb. Crit. V. p. 7. Ceterum inspice ep. 3, 8 h. l.

Bis — antea. h. l. 4, 3 et 5, 1 sq. ἐν αἰνιγμοῖς, ut II. 19, 5.

Scilicet nihil est movendum „ɔ: non palam improbandum est et irritum faciendum, quod uxor et Philotimus gesserunt." Gronovius.

Et — hortando ɔ: et monendo Philotimum, ut satisfaciat, quemadmodum mihi pollicitus est.

§ 2. *Ut confectas rationes — possem relinquere.* Vulgo *possim,* quod temporum consecutioni repugnans correxit Wesenbergius, Emend. p. 21. — De re cf. Fam. II. 17, 2 et 4 et imprimis V. 20, 1 sq. Deposuit rationes confectas Laodiceae et Apameae.

Rhodum volo puerorum causa. Fam. II. 17, 1. *Rhodum Ciceronum causa puerorum accessurum puto; neque id tamen certum.* Cupiebat enim insulam et rei navalis gloria et artium operibus et eloquentiae studiis claram adolescentibus ostendere.

Etesiae dicuntur a Graecis venti, qui certis anni temporibus maria infestabant. Vid.

luntatem in supplicatione sum expertus. Tu tamen mitte mihi, quaeso, obviam literas, numquid putes rei publicae nomine tardandum esse nobis. Tiro ad te dedisset literas, nisi eum graviter aegrum † esse reliquissem. Sed nuntiant melius esse. Ego tamen angor. Nihil enim illo adolescente castius, nihil diligentius.

Wachsmuth, Antiq. Gr. I. 1, p. 295 seqq.

Tardandum esse nobis. Tardare, quod est tardum facere, non dicitur intransitive, nisi in loco dubiae auctoritatis, ep. ad Brut. I. 18, 1, ubi *tardare* et *commorari* iunguntur. H. l. supplendum puto *cursum* vel *reditum,* ut in N. D. II. 52, ubi *antecedendo* opponitur *retardando* sc. cursu.

† *Esse reliquissem.* Latet in *esse* vel *isse* nomen urbis, ubi Tiro aegrotabat. *Issi* (ut volebat Manutius), etsi in ultima provincia illa urbs erat, verum puto. Nam Cicero, qui post Nonas Iunias Tarsi fuerat (ep. 4 in.), deinde in castris fuit ad fl. Pyramum Fam. III. 11, 1, unde fortasse dedit epistolam ad Atticum, quae est huius libri tertia. In ep. 5, 3 scribit se *habere exercitum quam proxime hostem* ɔ: in Syriae finibus. Nonne igitur tunc Issum venire potuit? *Sidam* (de qua urbe Lamb. hic cogitabat) postea demum accessit, Fam. III. 12, 4. Iam de *Nysa, Cressa* aut *Patris* qui cogitant, itineris rationem nullam habent. Neque Cicero videtur *Ipsum* Phrygiae oppidum non longe a Synnadis, quum Laodicea Tarsum proficisceretur, adiisse. Alani suspicionem in *graviter* latere *gravate in itinere* falsam vocare non dubito.

VIII. (A. U. C. 704.)

1. Quum instituissem ad te scribere calamumque sumpsissem, Batonius e navi recta ad me venit domum Ephesi et epistolam tuam reddidit pridie Kal. Octobres. Laetatus sum felicitate navigationis tuae, opportunitate Piliae, etiam hercule sermone eiusdem de coniugio Tulliae meae. 2. Batonius autem miros terrores ad me attulit Caesarianos, cum Lepta etiam plura locutus est, spero falsa, sed certe horribilia exercitum nullo modo dimissurum, cum illo praetores designatos, Cassium tribunum pl., Lentulum consulem facere, Pompeio in animo esse urbem relinquere. 3. Sed heus tu, numquid moleste fers de illo, qui se solet anteferre pa-

---

§ 1. *Opportunitate Piliae* ɔ: quod uxor tibi advenienti opportune obviam fuit.

§ 2. *Miros terrores.* Muretus malebat *meros.* Or. comparari iussit e lib. IV. 7, 1 *mera monstra nuntiarat.* Addo IX. 13, 1 *hic mera scelera loquuntur,* ibid. 8: *Dolabella — merum bellum loquitur.* Hor. ep. I. 7, 84 *vineta crepat mera.* Sed exempla non probant *terrores* non posse dici *miros,* θαυμασίους. Ceterum quo tempore haec scripta sunt, res iam ad bellum Caesarem inter et Pompeium spectare coeperat. Cf. epist. Caelii ad Fam. VIII. 14, 2. Rumores autem illos de praetoribus designatis et de Lentulo cos. falsos fuisse docuit Hofmannus, de orig. belli civ. Caes. p. 91.

§ 3. *Numquid moleste fers de illo, qui se solet anteferre patruo sororis tuae filii* (ɔ: mihi)? ɔ: numquid moleste fers Hirrum, olim meum in auguratu competitorem (a. u. 695), qui superiori anno in aedilitatis petitione repulsam tulit, Fam. VIII. 9, 1. Att. V. 19, 3, iterum nunc esse victum, idque a levissimis ut videtur hominibus. *Hirri* nomen ne desideres, mecum legas *de Hillo,* ut per iocum, quasi balbus esset, eundem vocat in ep. ad Caelium, Fam. II. 10, 1. — Male Corradus in Quaestura p. 365 ad Catonem haec refert.

truo sororis tuae filii? At a quibus victus? Sed ad rem. 4. Nos Etesiae vehementissime tardarunt. Detraxit xx ipsos dies etiam aphractus Rhodiorum. Kal. Octobr. Epheso conscendentes hanc epistolam dedimus L. Tarquitio, simul e portu egredienti sed expeditius naviganti. Nos Rhodiorum aphractis ceterisque longis navibus tranquillitates aucupaturi eramus. Ita tamen properabamus, ut non posset magis. 5. De rauduscnlo Puteolano gratum. Nunc velim dispicias res Romanas, videas quid nobis de triumpho cogitandum putes, ad quem amici me vocant. Ego, nisi Bibulus, qui, dum unus hostis in Syria fuit, pedem porta non plus extulit quam domo sua, adniteretur de triumpho, aequo animo essem. Nunc vero *αἰσχρὸν σιωπᾶν*. Sed explora rem totam, ut, quo die congressi erimus, consilium capere possimus. Sat multa, qui et properarem, et ei literas darem, qui aut mecum aut paullo ante venturus esset. Cicero tibi plurimam salutem dicit. Tu dices utriusque nostrum verbis et Piliae tuae et filiae.

---

12 *At multa* —

Sed ad rem ɔ: sed satis de illo. Ille indignus est, qui diutius nos detineat; veniamus aliquando ad rem.

§ 4. *Vehementissime tardarunt.* Assentior Gronovio *vehementissimi* corrigenti.

Detraxit XX ipsos dies etiam aphractus Rhodiorum. Cicero Sidae navem adscendit et Rhodum vectus est. Inde quum Athenas peteret Etesiis retardatus Ephesum se contulit, unde has literas dedit. Aphractus Rhodiorum seu non veniens die dicto seu reficiendus attulit etiam moram XX dierum. Cave obtemperes Tunstallo in epist. crit. p. 144 et 258 h. l. sic scribenti: *Detraxere* (e cod. Ursini) *XX ipsos dies: et iam aphractos Rhodiorum Kal. Oct. Epheso conscendentes* cet. Primum in his offendit insolita forma perfecti et duo verba eiusdem fere potestatis ad Etesias relata; tum otiosum illud *et iam*, et perturbata constructio verborum *aphractos — conscendentes*, et in hac coniunctione pluralis numerus. *Conscendere* absolute positum Graevius illustrat citans ex epist. ad Q. fr. II. 2, 4. Cf. ibid. II. 6, 2 *ut aut Labrone aut Pisis conscenderet.* Att. IX. 2. 6, 3. XVI. 3, 6. Phil. 1. 7.

§ 5. *De rauduscnlo Put. gratum.* "Fortasse quod pecuniam solveris C. Vestorio Puteolano a me debitam (IV. 6, 4). Pecunia certe debita videtur significari (IV. 8 a. 1)." Manut. Pari brevitate VII. 2, 7 *de rauduscnlo Numeriano multum te amo.*

De triumpho. Cf. VII. 2, 6.

Sat multa. Dedi de Schutzii coni. probata quoque Wesenbergio, Emend. p. 122. Ineptum est, quod vulgo legitur *At multa.*

IX. (*A. U. C.* 703.)

1. In Piraeea quum exissem pridie Idus Octobr., accepi ab Acasto, servo meo, statim tuas literas, quas quidem quum exspectassem iam diu,

---

§ 1. *In Piraeea.* Cf. VII. 3, 10, unde apparet rectius dici *in Piraeeum.*

Acc. ab Acasto, servo meo, statim t. l. Audacius Muretus V. L. XV. 8 delevit *servo* et scripsit *meo statore.* Nusquam Cicero hunc Acastum statorem suum appellat. *Statim* addidit, quoniam sibi *de nave exeunti* Acastus cum literis praesto fuit, ut scribit Fam. XIV. 5, 1.

admiratus sum, ut vidi obsignatam epistolam, brevitatem eius, ut aperui, rursus *σύγχυσιν* literularum, quae solent tuae compositissimae et clarissimae esse, ac, ne multa, cognovi ex eo, quod ita scripseras, te Romam venisse a. d. XII. Kal. Octobr. cum febri. Percussus vehementer nec magis, quam debui, statim quaero ex Acasto. Ille et tibi et sibi visum et ita se domi ex tuis audisse, ut nihil esset incommode. Id videbatur approbare, quod erat in extremo, febriculam tum te habentem scripsisse. † Sed clamavi tamen admiratusque sum, quod nihilo minus ad me tua manu scripsisses. Quare de hoc satis. Spero enim, quae tua prudentia et temperantia est, et hercule, ut me iubet Acastus, confido te iam, ut volumus, valere. 2. A Turranio te accepisse meas literas gaudeo. *Παραφύλαξον*, si me amas, *τὴν τοῦ φυράτου φιλοτιμίαν αὐτόπατα.* Hanc, quae mehercule mihi magno dolori est — dilexi enim hominem — procura, quantulacunque est, Precianam hereditatem prorsus ille ne attingat. Dices numos mihi opus esse ad apparatum triumphi, in quo, ut praecipis, nec me *κενὸν* in expetendo cognosces nec *ἄτυφον* in abiiciendo. 3. Intellexi ex tuis literis te ex Turranio audisse a me provinciam fratri traditam. Adeon' ego non perspexeram prudentiam literarum tuarum? *Ἐπέχειν* te scribebas. Quid erat dubitatione dignum, si esset quidquam, cur placeret fratrem, et talem fratrem relinqui? *Ἀθέτησις* ista mihi tua, non *ἐποχὴ* videbatur. Monebas de Q. Cicerone puero, ut eum quidem neutiquam relinquerem. *Τοὐμὸν ὄνειρον ἐμοί.* Eadem omnia, quasi collocuti essemus, vidimus. Non fuit faciendum aliter, meque *ἐπιχρονία ἐποχὴ* tua dubitatione liberavit. Sed puto te ac-

8 *Sed* † *clamavi* — 12 φυρατοῦ —

Compositissimae ɔ: summa cura compositae sive exaratae.

A. d. XII Kal. Octobr. Temere Hofmannus, de orig. belli Caes. p. 101 affirmat ex iis, quae de Acasti itinere narrantur Fam. XIV. 5, 1 hic corrigendum esse a. d. XV Kal. Oct.

Percussus. Sic recte in codd. Male in paucis editt. legitur *percutsus*, quod nimium est, nec iungi potest cum verbis *nec magis, quam debui.* Discrimen cognoscas licet ex aliis locis epistolarum veluti ex III. 2 et IV. 8, 3, tum ex annotationibus interpretum, quos laudavit Peerlk. ad Hor. Epod. 7.

Ille et tibi et sibi visum. Fortasse: *Ille ait et sibi visum* cet.

Sed clamavi. Or. malebat *sed exclamavi.* Klotzius dedit: *sed adamavi.* Illud ita probo, ut *Exclamavi* in *sed clamavi* depravatum iudicem.

§ 2. παραφύλαξον κ. τ. λ. ɔ: Observa conturbatoris Philotimi rationem quam maxime. Tecte Philotimi fraudem φιλοτιμίας nomine indicat, ut VII. 1, 1.

Precianam hereditatem. Cf. Fam. XIV. 5, 2. Att. VII. 1, 9.

Dices. „Philotimo, si se immiscere voluerit Precianae hereditatis negotio." Schutz.

§ 3. *Ex tuis literis*, non ab Acasto, sed a Xenone mihi redditis. Vid. VII. 1, 1.

ἐπέχειν *te scribebas.* Cf. ep. 6, 3 h. l.

Ἀθέτησις — *videbatur* ɔ: illa ratione tu mihi illud magis improbare, quam assensum cohibere videbaris.

Τοὐμὸν ὄνειρον ἐμοί, meum mihi somnium ɔ: rem narrabas, quam nemo me melius novit, narrabas, quod ipse cogitaveram.

Te accepisse — epistolam, quae est huius libri sexta.

cepisse de hac re epistolam scriptam accuratius. 4. Ego tabellarios postero die ad vos eram missurus, quos puto ante venturos quam nostrum Saufeium. Sed eum sine meis literis ad te venire vix rectum erat. 5. Tu mihi, ut polliceris, de Tulliola mea, id est, de Dolabella, perscribes, de re publica, quam praevideo in summis periculis, de censoribus, maximeque de signis, tabulis, quid fiat, referaturne. Idibus Octobr. has dedi literas, quo die, ut scribis, Caesar Placentiam legiones quatuor. Quaeso, quid nobis futurum est? In arce Athenis statio mea nunc placet.

4 *perscribas* —

§ 5. *Tu mihi — perscribes.* Ita facilius haec corriguntur, quam si retento *perscribas* excidisse statuas *velim.* Quod scribit: *de Tulliola mea, id est de Dolabella* est se ipsum corrigentis. Gronovius comparavit e Floro IIII. 2: *de successione Caesaris senatus, id est Pompeius agitabat.* Adde ex his epistt. VII. 7, 7: *Adsentior Cn. Pompeio, id est T. Pomponio,* aliaque in adnot. Cortii ad Fam. II. 17, 6.

Maximeque de signis, tabulis, quid fiat, referaturne. Scribit de eadem re Caelius, Fam. VIII. 14, 4. *Scis Appium censorem hic ostenta facere? de signis et tabulis, de agri modo, de aere alieno acerrime agere?* Apparet igitur hoc tempore Appium Claudium Pulchrum et L. Calpurnium Pisonem censores edixisse, ne a privatis nimii sumtus fierent in signis tabulisque emendis. Quum autem edicta censoria non haberent vim perpetuam, poterat de re constituta ad senatum referri, qui, si opus videbatur, SCtum de ea faciebat.

Caesar Placentiam legiones quatuor sc. ducturus erat. Rumorem eventus non confirmavit.

In arce Athenis ɔ: in ea parte Athenarum, quae dicitur Cecropia vel arx. Plin. H. N. VII. § 194. Ibi fortasse habitabat Aristus, apud quem tum diversabatur, Tusc. V. 8. — *Statio* plerumque est vocabulum militare, non tamen semper. Scribit autem se gaudere quod *nunc* Athenis esset potius, quam Romae, ubi minor erat securitas.

LIBER VII.

I. (*A. U. C.* 704).

1. Dederam equidem L. Saufeio literas et dederam ad te unum, quod, quum non esset temporis mihi ad scribendum satis, tamen hominem tibi tam familiarem sine meis literis ad te venire nolebam; sed, ut philosophi ambulant, has tibi redditum iri putabam prius. Sin iam illas accepisti, scis me Athenas venisse pridie Idus Octobres, e navi egressum in

§ 1. Cf. VI. 9, cuius epistolae argumentum hic breviter recensetur.

Ut philosophi ambulant. Philosophi, homines otiosi, non festinare, sed tarde iter fa-

Piraeeum tuas ab Acasto nostro literas accepisse, conturbatum, quod cum febri Romam venisses, bono tamen animo esse coepisse, quod Acastus ea, quae vellem, de allevato corpore tuo nuntiaret, cohorruisse autem me, quod tuae literae de legionibus Caesaris afferrent, et egisse tecum, ut videres, ne quid *φιλοτιμία* eius, quem nosti, nobis noceret; et de quo iam pridem ad te scripseram, Turranius autem secus tibi Brundisii dixerat — quod ex iis literis cognovi, quas a Xenone, optimo viro, accepi —, cur fratrem provinciae non praefecissem, exposui breviter. Haec fere sunt in illa epistola. 2. Nunc audi reliqua. Per fortunas! omnem tuum amorem, quo me es amplexus, omnemque tuam prudentiam, quam mehercule in omni genere iudico singularem, confer ad eam curam, ut de omni statu meo cogites. Videre enim mihi videor [tantam] dimicationem — nisi idem deus, qui nos melius, quam optare auderemus, Parthico bello liberavit, respexerit rem publicam — sed tantam, quanta nunquam fuit. Age, hoc malum mihi commune est cum omnibus. Nihil tibi mando, ut de eo cogites. Illud meum proprium *πρόβλημα*, quaeso, suscipe. Videsne ut te auctore sim utrumque complexus? Ac vellem a principio te audisse amicissime monentem:

> *Ἀλλ' ἐμὸν οὔποτε θυμὸν ἐνὶ στήθεσσιν ἔπειθες.*
> *[Πατρίδος]* . . . .

Sed aliquando tamen persuasisti, ut alterum complecterer, quia de me erat optime meritus, alterum, quia tantum valebat. Feci igitur, idque effeci omni obsequio, ut neutri illorum quisquam esset me carior. 3. Haec

---

2 *febre* — 12 *tantam dimicationem* — 20 Πατρίδος — 22 *Feci igitur. Itaque* —

---

cere solent. *Ambulare* eadem vi redit IX. 4, 3.

A Xenone. Cf. ad V. 10, 5.

§ 2. *Videre — videor.* De hac formula, quam amat Tullius, dixerunt Bentleius ad Hor. Carm. II. 1, 21 et Seyffertus ad Cic. Lael. 41, p. 279 sq. Exemplis citatis add. Fam. IV. 4, 3. IX. 15, 2. XIV. 3, 5.

[Tantam] dimicationem — sed tantam. Prius *tantam* ab imperitis consuetudinis Latinae additum monuit I. F. Gronovius, comparans Plaut. Rud. III. 5, 20 *affer duas clavas, sed probas,* Phaedr. IV. 18, 19 *odore canibus anum, sed multo replent.* Mart. III. 24, 5 *ut cito testiculos, sed acuta, falce secaret.*

Age, hoc malum cet. Particulae *age* elegantiam frustra commendat Handius in Turs. I. p. 208. Alienum est ab hac oratione et cum Ernesto in *atque,* aut cum Mosero, Symbol. Crit. V. p. 8 in *atqui* mutandum videtur.

Utrumque. Pompeium et Caesarem, quae nomina in Med. et Hisp. a glossatore post *complexus* addita sunt.

ἀλλ' ἐμὸν — ἔπειθες. Legitur in Odyssea IX, 33, ubi sequuntur haec: *ὣς οὐδὲν γλύκιον ἧς πάτρίδος οὐδὲ τοκήων γίγνεται,* quae usque ad *πατρίδος,* quod solum in Mss. hic adest, supplenda censuerunt Victorius, aliique, in quibus quoque Wesenbergius Emend. p. 3. Ego contra *πατρίδος* seclusi, quoniam totius loci ratio illa verba reiicit.

Feci igitur, idque effeci cet. Vulgo *itaque effeci.* Correxi e Graevii coniectura. Manutius scribit *atque.*

enim cogitabamus, nec mihi coniuncto cum Pompeio fore necesse peccare in re publica aliquando, nec cum Caesare sentienti pugnandum esse cum Pompeio; tanta erat illorum coniunctio. Nunc impendet, ut et tu ostendis et ego video, summa inter eos contentio. Me autem uterque numerat suum, nisi forte simulat alter. Nam Pompeius non dubitat; vere enim iudicat ea, quae de re publica nunc sentiat, mihi valde probari. Utriusque autem accepi eiusmodi literas eodem tempore, quo tuas, ut neuter quemquam omnium pluris facere quam me videretur. 4. Verum quid agam? Non quaero illa ultima — si enim castris res geretur, video cum altero vinci satius esse quam cum altero vincere —, sed illa, quae tum agentur, quum venero, ne ratio absentis habeatur, ut exercitum dimittat. DIC M. TVLLI. Quid dicam? „Exspecta, amabo te, dum Atticum conveniam?" Non est locus ad tergiversandum. Contra Caesarem? Ubi illae sunt densae dexterae? Nam, ut illi hoc liceret, adiuvi rogatus ab ipso Ravennae de Caelio tribuno pl. Ab ipso autem? Etiam a Cnaeo nostro in illo divino tertio consulatu. Aliter sensero? *Αἰδέομαι* non Pompeium modo, sed *Τρῶας καὶ Τρῳάδας. Πουλυδάμας μοι πρῶτος ἐλεγχείην ἀναθήσει.* Quis? Tu ipse scilicet, laudator et factorum et scriptorum meorum. 5. Hanc ergo plagam effugi per duos superiores Marcellorum consulatus, quum est actum de provincia Caesaris. Nunc incido in discrimen ipsum. Itaque, ut † stultus primus suam sententiam dicat,

---

§ 3. *Nam Pompeius non dubitat* ɔ: non dubitanter me numerat inter suos. Verba olim male distincta atque adeo inepta sola signorum mutatione correxit Bremius. Cf. Haase in Reisigii Scholis p. 573.

§ 4. *Si castris res agetur* ɔ: si bellum erit. Cf. Off. II. 84 *armis et castris temptata res est.*

Ne — habeatur. Quum hoc pendeat a. v. *agentur* in senatu, minus recte vulgo media distinctio ponitur post *venero.*

Amabo te et simplex *amabo* sunt formulae sermonis familiaris blande rogandi, ut *quaeso.* Cf. Att. II. 2, 1. V. 12, 3. VII. 8, 2 ad Q. fr. I. 4 init., II. 10, 4. Fam. XV. 17, 4.

Ubi illae sunt densae dexterae? ɔ: illa crebra promissa. Locutio vel ex aliquo poeta petita est vel fluxit ex illo Homerico Il. B. 339 seqq. πῇ δὴ συνθεσίαι τε καὶ ὅρκια βήσεται ἡμῖν; — καὶ δεξιαί, ᾗς ἐπέπιθμεν.

De Caelio, trib. pl. „Ut M. Caelium inducerem ad legem ferendam de habenda Caesaris absentis in consulatu petendo ratione." Man.

In illo divino tertio consulatu. Epitheton ironice additum esse Manutius vidit. Pompeius enim tunc imprudens Caesaris potentiam auxit confirmavitque. Cf. VIII. 3, 3. Suet. Caes. 28 et Wielandi adnot. IV. p. 283 sq. Graeca sunt ex Iliad. XXII, 100 sq.

§ 5. *Per duos s. M. consulatus* a. u. 703 et 704.

Itaque ut stultus primus suam sententiam dicat. Mongaltius interpretatur: *Laissons opiner les fous les premiers,* nec multo aliter Wielandus: *Mir scheint das klügste zu sein, irgend einen Narren seine Meinung zuerst sagen zu lassen,* quod vereor, ut illis verbis contineatur. Plerique autem critici hinc *stultum* removere conati sunt. I. F. Gronovius *Sulpicius,* Ernestus *alius,* Orellius in priore edit. *M. Tullius,* in alt. *Hillus* ɔ: *Hirrus,* Peerlkampius *ultimus,* pro eo legi posse putabat, Lambinus totam ῥῆσιν proscripsit. His omnibus antepono H. A. Kochii emendationem in progr. a. 1855 propositam: *Itaque* QUIVIS UNUS *primus s. s. dicat.* Cicero non designat certum

mihi valde placet de triumpho nos moliri aliquid, extra urbem esse cum iustissima causa. Tamen dabunt operam, ut eliciant sententiam meam. Ridebis hoc loco fortasse: quam vellem etiamnunc in provincia morari! Plane opus fuit, si hoc impendebat, etsi nil miserius. Nam ὁδοῦ πάρεργον volo te hoc scire: omnia illa prima, quae etiam tuis literis in caelum ferebas, ἐπίτηκτα fuerunt. 6. Quam non est facilis virtus! quam vero difficilis eius diuturna simulatio! Quum enim hoc rectum et gloriosum putarem ex annuo sumptu, qui mihi decretus esset, me C. Caelio quaestori relinquere annuum, referre in aerarium ad HS. |X|, ingemuit nostra cohors, omne illud putans distribui sibi oportere, ut ego amicior invenirer Phrygum et Cilicum aerariis quam nostro. Sed me non moverunt. Nam et mea laus apud me plurimum valuit, nec tamen quidquam honorifice in quemquam fieri potuit, quod praetermiserim. Sed haec fuerit, ut ait Thucydides, ἐκβολὴ λόγου non inutilis. 7. Tu autem de nostro statu cogitabis; primum quo artificio tueamur benevolentiam Caesaris, deinde de ipso triumpho, quem video, nisi rei publicae tempora impedient, εὐπόριστον. Iudico autem quum ex literis amicorum, tum ex supplicatione, quam qui non decrevit, plus decrevit, quam si omnes decresset triumphos. Ei porro assensus est unus familiaris meus, Favonius, alter iratus, Hirrus. Cato autem et scribendo adfuit et ad me de sententia sua iucundissimas literas misit. Sed tamen gratulans mihi Caesar de supplicatione triumphat de sententia Catonis, nec scribit, quid ille sententiae dixerit, sed tantum supplicationem eum mihi non decrevisse. 8. Redeo ad Hirrum. Coeperas eum mihi placare; perfice. Habes

---

12 *valuit. Nec tamen* —

---

hominem, sed cuilibet senatori primum sententiae dicendae locum libenter concedit.

Omnia illa prima „quae primis literis ad te scripsi de comitum meorum continentia." Manutius.

ἐπίτηκτα ferruminata, hic fere idem atque ἐπίπλαστα, ficta, simulata.

§ 6. *Ex annuo — relinquere annuum* cet. ɔ: annuum sumptum, quem senatus mihi decrevit et quem in alterum annum exegi, relinquere Caelio, deducta pecunia quae ad usum praetoris decreta erat. Cf. Hofmann. de orig. belli civ. Caes. p. 138.

Ad HS |X| ɔ: ad sestertium decies, ex emendatione Graevii. *Ad HS M*, ut est in Med., ɔ: ad sestertia mille eandem pecuniae summam indicat, sed computandi usui repugnat.

Nam et mea laus — valuit, nec tamen cet. Punctum post *valuit* sustuli, ut *et — nec* sibi responderent. Cf. Handius. in Turs. II. p. 536.

Ut ait Thucydides. I. 97. Cf. Trillerus ad Thom. Mag. in v. ἐκβολή. Krügerus ad Dionys. Historiogr. p. 88. In prologis Trogi Pompeii passim vocatur *excessus.* Nec minus in usu fuerunt *excursus* et *digressio.*

§ 7. *Quam qui non decrevit,* cet. Spectant haec ad M. Catonem, qui sententiae suae rationes aperuit literis ad Ciceronem datis, quae servatae sunt inter eas ad Fam. XV. 5. Sexta epistola Tullii responsum continet. De Favonio et Hirro cf. Caelii nuntius, Fam. IX. II, 2. Caesaris gaudium de sententia Catonis iterum tangitur in ep. seq. § 7.

Scrofam, habes Silium. Ad eos ego et iam antea scripsi ad ipsum Hirrum. Locutus enim erat cum his commode se potuisse impedire sed noluisse, assensum tamen esse Catoni, amicissimo meo, quum is honorificentissimam in me sententiam dixisset, nec me ad se ullas literas misisse, quum ad omnes mitterem. Verum dicebat; ad eum enim solum et ad Crassipedem non scripseram. 9. Atque haec de rebus forensibus. Redeamus domum. Diiungere me ab illo volo. Mirus est φυράτης, germanus Lartidius.

Ἀλλὰ τὰ μὲν προτετύχθαι ἐάσομεν, ἀχνύμενοί περ·

reliqua expediamus. Hoc primum, quo accessit cura dolori meo, sed hoc tamen, quidquid est, Precianum cum iis rationibus, quas ille meas tractat, admisceri nolo. Scripsi ad Terentiam, scripsi etiam ad ipsum, me quidquid possem numorum ad apparatum sperati triumphi ad te redacturum. Ita puto ἄμεμπτα fore; verum ut lubebit. Hanc quoque suscipe curam quemadmodum experiamur. Id et ostendisti quibusdam literis ex Epiro an Athenis datis et in eo ego te adiuvabo.

---

1 *ego etiam antea scripsi et ad —*

---

§ 8. *Ad eos ego et iam antea scripsi ad ipsum Hirrum.* Sublato *et* ante *ad ipsum,* quod Med. non habet, *etiam* necessario in *et iam* erat mutandum. Simul ruit opinio Kahntii, qui in Symb. Crit. p. 7. *scripsi* geminari iussit. *Hirrum* a glossatore additum censeo.

§ 9. *Redeamus domum* ɔ: veniamus ad domestica. Quae sequuntur ad Philotimum sunt referenda.

Lartidius. Nebulo ignotus. In antiqua inscriptione quum inventum esset L. LARTIDIUS M. L. HILARUS, fuerunt qui hic quoque de Hilaro illo cogitarent, de quo sermo est ad Att. I. 12, 2. Turnebus cogitabat de Laertiade ɔ: Ulysse, et Gronovius suspicatur aliquem poetam e *Laertiade* fecisse *Lartidium.* Sententiam recte reddit Wielandi interpretatio: *ein ausgemachter Gauner.*

Dolori meo ex obitu hominis mihi cari suscepto. Cf. VI. 9, 2. Fam. XIV. 5, 2.

Quicquid est ɔ: quantulacunque est ea hereditas.

Ad te redacturum ɔ: tibi numerari iussurum. Cf. quae I. F. Gronovius de hoc verbo scripsit Observ. I. 20. *Ad te* durum esse et vix sanum Ernesto concedo.

Quemadmodum experiamur, ius nostrum persequamur et Philotimum in ius vocemus, explicat Corradus. Id non credo sic enuntiari posse. Wielandus verbum dicit obscurum. Aptius esset *extorqueamus,* quo ipso verbo Ernestus utitur in explicanda hac sententia.

Ex Epiro an Athenis. Cf. ad I. 3, 2.

II. (*A. U. C.* 704.)

1. Brundisium venimus VII. Kalend. Decembr. usi tua felicitate navigandi; ita belle nobis „flavit ab Epiro lenissimus Onchesmites." Hunc

---

§ 1. Cf. itineris descriptio a Patris Brundisium usque Fam. XVI. 9, 1. Post idus Nov. praeter necessitatem nemo mare transibat ante a. d. VI Id. Martias, qui vocatur natalis navigationis. Cf. Veget. V. 9. Nec Cicero mense Nov. iter fecit; sed a. d. VII Kal. Dec. a.

σπονδειάζοντα si cui voles *τῶν νεωτέρων* pro tuo vendita. 2. Valetudo tua me valde conturbat. Significant enim tuae literae te prorsus laborare. Ego autem, quum sciam quam sis fortis, vehementius esse quiddam suspicor, quod te cogat cedere et propemodum infringat, etsi alteram quartanam Pamphilus tuus mihi dixit decessisse et alteram leviorem accedere. Terentia vero, quae quidem eodem tempore ad portam Brundisinam venit, quo ego in portum, mihique obvia in foro fuit, L. Pontium sibi in Trebulano dixisse narrabat etiam eam decessisse. Quod si ita est, est quod maxime mehercule opto, idque spero tua prudentia et temperantia te consecutum. 3. Venio ad epistolas tuas, quas ego sexcentas uno tempore accepi, aliam alia iucundiorem, quae quidem erant tua manu. Nam Alexidis manum amabam, quod tam prope accedebat ad similitudinem tuae literae, non amabam, quod indicabat te non valere. Cuius quoniam mentio facta est, Tironem Patris aegrum reliqui, adolescentem, ut nosti, et adde, si quid vis, probum; nihil vidi melius. Itaque careo aegre. Et quamquam videbatur se non graviter habere, tamen sum sollicitus maximamque spem habeo in M'. Curii diligentia, de qua ad me scripsit Tiro et multi nuntiarunt. Curius autem ipse sensit, quam tu velles se a me diligi, et eo sum admodum delectatus. Et mehercule est, quam facile diligas, *αὐτόχθων* in homine urbanitas. Eius testamentum deporto Ro-

---

19 *est, quem facile diligas.* Αὐτόχθων ... *urbanitas est. Eius* ... *deporto trium Ciceronum* —

---

704 numerabant, quum revera esset a. d. VII Id. Oct. Ad *usi tua felicitate navigandi* cf. VI. 8, 1.

Onchesmites. Austrum sic dicit, qui flabat ab Onchesmo, Epiri portu. Versum spondiacum sponte natum Attico donat, qui eo pro suo utatur apud νεωτέρους ɔ: ut explicat Lachmannus ad Lucr. III. 383, apud eos, qui delicias Alexandrinorum primi in poesin Latinam invexerunt, Cinnam fortasse et Gallum. Ut Cicero h. l., sic P. L. Courierius, quum sibi epistolam scribenti excidisset versus: *Ie le vis de mes yeux, et ne le pouvais croire,* adscripsit: „*Prends ce vers, je te le donne; mets-le avec les tiens.*"

§ 2. *Valetudo.* In Med. h. l. et ep. 5, 1 *invaletudo* scribitur, quae forma barbara aliis quoque librariis placuit. In Livii codd. Mss. idem vitium notavit Drakenb. ad Epit. L. XIII.

Decessisse — accedere sunt verba medicorum. Cf. Celsus de medic. III passim.

§ 3. *Tironem Patris aegrum reliqui.* Eo ex itinere literas complures misit amore plenas, Fam. XVI. 1—9.

Adolescentem, ut nosti. Hominem frugi, quae minor laus erat, quam probum. Cf. h. l. 4, 1. Non assentior Alano, qui coll. VI. 7, 2 extr. scribendum putabat: *adolescentem castum, diligentem, ut nosti.*

Se non graviter habere ɔ: leviter tantummodo affectum esse. Locutio etiam ad animum transfertur, ut XI. 7, 4.

Et mehercule est, quam facile diligas, αὐτόχθων in h. urbanitas. Lectio certa. *Quam* habet Mediceus. In seqq. verbis recepi Manutii emendationem *deporto Romam,* quod idem placuit Wesenbergio, qui accurate de h. l. exposuit, Emend. p. 40 sq. *trium Ciceronum,* quod Orellius e sua coniectura in quam olim Iunius et Aus. Popma inciderant nunc in textum recepit, certo falsum est. Nam quinam, quaeso, essent illi tres Cicerones? M. Cicero filius, natus a. 690 nondum id aetatis erant, ut testis esse posset. Cogitandum igitur de Q.

mam Ciceronum signis obsignatum cohortisque praetoriae; fecit palam te ex libella, me ex teruncio. In Actio Corcyrae Alexio me opipare muneratus est. Q. Ciceroni obsisti non potuit, quo minus Thyamim videret. 4. Filiola tua te delectari laetor et probari tibi *φυσικὴν* esse *τὴν πρὸς τὰ τέκνα*. Etenim, si haec non est, nulla potest homini esse ad hominem naturae adiunctio, qua sublata vitae societas tollitur. „Bene eveniat!" inquit Carneades; spurce, sed tamen prudentius quam Lucius noster et Patro, qui, quum omnia ad se referant, (nunquam) quidquam alterius causa fieri putent, et quum ea re bonum virum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit, non intelligant se de callido homine loqui, non de bono viro. Sed haec, opinor, sunt in iis libris, quos tu laudando animos mihi addidisti. 5. Redeo ad rem. Commodum

7 *pudentius* — 8 *referant,*** *quidquam* — 10 *intelligunt* —

fratre eiusque filio. Nam M. ipse, quum heres esset, non poterat esse testis. Praeter eos quinque alii ex cohorte praetoria cives Romani tabulas obsignarant, quas Cicero Romam deportabat, ut ibi in aede sacra aliove in loco deponerentur. Cf. Heineccii Antiq. Rom. II. 10, § 11. Rein, das Röm. Privatrecht p. 376 adn.

Fecit palam te ex libella, me ex teruncio. Cod. Hisp. in h. l. habet — *ex libertu, me exterracuo* ut fere erat in cod. Med. nondum correcto. Quod editur partim correctori cod. Med. debetur, partim Iensono. Et de veritate emendationis dubitare non licet. Continent autem haec verba specimen urbanitatis Curianae. *Fecit palam* ɔ: nuncupavit coram testibus (Cf. Dig. XXVIII. 2, 21) Atticum heredem *ex libella* ɔ: e sestertii parte decima, Tullium *ex teruncio* ɔ: ex quadragesima sestertii parte. Cf. Volusii Maeciani lib. de assis distributione § 65 sq. in corp. iuris ante Iust. Böckingii fasc. I. p. 188.

In Actio Corcyrae. Hoc additur, ne Atticus de Actio Acarnaniae urbe, quam Thucydides dicit Ἀκτίον τῆς Ἀνακτορίας γῆς, I. 29, cogitaret. *Thyamis* erat fluvius Epirotes, ad quem Attici praedium fuisse ex mentione eiusdem Leg. II. 7 apparet.

§ 4. *Probari tibi* φυσικὴν — τέκνα ɔ: veteris Academiae et Peripateticorum placitum. Nam Xenocrates et Aristoteles „primi ex omnibus philosophis natura tributum esse docuerunt, ut ii qui procreati essent a procreatoribus amarentur." Fin. IV. 17. Neque aliter Stoici; ibid. III. 62. Epicurus hoc negaverat.

Bene eveniat. In his verbis, quae Graecis εὖ ἔστω vel εὖ πάθωμεν respondent, nihil spurci inest. Sed recte animadverterunt Bosius aliique inhonestum vocabulum a Cicerone esse suppressum. Acute Casaubonus vidit Carneadem dixisse: τυχῇ ἀγαθῇ παιδοποιῶμεν. Mox e Mediceo revocavi *prudentius*, quod Lambinus et Ernestus bene defendunt. In iis enim, quae sequuntur, nulla cernitur impudentia; sed, quum Carneades saltem sibi constaret, Epicurei erant imprudentes, non satis acuti, qui non intelligerent, se bono viro tribuere, quod esset callidi hominis, suam unice voluptatem quaerentis.

Lucius noster Torquatus, cui lib. I. de Finibus Epicuri de summo bono sententia explicanda mandatur. De eo vid. Madvigius in argum. lib. I de Fin. p. 3. Ern. et Schutz. *Lucium* hunc esse Saufeium monent, quo Cicero minus usus esse videtur quam Torquato, etsi eum quoque VI. 9, 3 *nostrum* appellat. De *Patrone* Epicureo vid. Att. V. 11, 6. Fam. XIII. 1, 2.

(*Nunquam*) *quidquam.* Adverbium inserui ex Orellii coniectura, probata quoque Wesenbergio Emend. p. 122, cum eodemque mox reposui *intelligant*, ut erat in Malasp. codd. et in Med. a prima manu. Indicativus soloecus est post *putent*, quum utrumque verbum pendeat a *qui*, causali vi posito. Vides iam nihil esse, cur coniunctivi *referant* et *dicant*,

exspectabam epistolam, quam Philoxeno dedisses — scripseras enim in ea esse de sermone Pompeii Neapolitano —, (quum) eam mihi Patro Brundisii reddidit; Corcyrae, ut opinor, acceperat. Nihil potuit esse iucundius. Erat enim de re publica, de opinione, quam is vir haberet integritatis meae, de benevolentia, quam ostendit eo sermone, quem habuit de triumpho. Sed tamen hoc iucundissimum, quod intellexi te ad eum venisse, ut eius animum erga me perspiceres. Hoc mihi, inquam, accidit iucundissimum. 6. De triumpho autem nulla me cupiditas unquam tenuit ante Bibuli impudentissimas literas, quas amplissime supplicatio consecuta est. A quo si ea gesta essent, quae scripsit, gauderem et honori faverem: nunc illum, qui pedem porta, quoad hostis cis Euphratem fuit, non extulerit, honore augeri, me, in cuius exercitu spem illius exercitus habuit, idem non assequi, dedecus est nostrum, nostrum, inquam, te coniungens. Itaque omnia experiar et, ut spero, assequar. Quodsi tu valeres, iam mihi quaedam explorata essent. Sed, ut spero, valebis. 7. De rauduscul Numeriano multum te amo. Hortensius quid egerit aveo scire, Cato quid agat, qui quidem in me turpiter fuit malevolus. Dedit integritatis, iustitiae, clementiae, fidei mihi testimonium, quod non quaerebam; quod postulabam, negavit. Itaque Caesar iis literis, quibus mihi gratulatur et omnia pollicetur, quo modo exsultat Catonis in me ingratissimi iniuria! At hic idem Bibulo † DXX. Ignosce mihi, non possum haec ferre nec feram. 8. Cupio ad omnes tuas epistolas, sed nihil necesse est. Iam enim te videbo. Illud tamen de Chrysippo — nam de altero illo minus

9 *amplissima* — 21 *Bibulo dierum* XX.

qui in protasi ponuntur, in indicativos mutentur, ut melius visum Bakio in praef. ad Cic. Leg. p. XXIII.

§ 5. *Quum eam mihi P. B. reddidit.* Nexus sententiae et usus Tullianus vix patitur abesse *quum*, quod de Ernesti sententia receperunt Schutzius et Orellius. Cf. Wesenberg, Emend. p. 81.

§ 6. *Amplissima supplicatio* est Pii παραδιόρθωσις. Optime cod. Med. et vett. editt. *amplissime* ɔ: amplissimis verbis.

§ 7. *De rauduscul Numeriano.* Cf. ad VI. 8, 5.

Hortensius quid egerit, aveo scire. Videtur respicere ad auctionem praediorum, quae Hortensius pater Puteolis possederat, a filio instituendam. Cf. ep. seq. 9. Nisi forte hoc referendum sit ad Hortensii patris sententiam, quam de supplicatione Ciceroni decernenda paucis ante mortem diebus in senatu dixerit. Si illud probatur, cum Ern. malim: *Cato quid agit?* ne hoc agere Catonis cum illo ex aequo iungatur.

At hic idem Bibulo DXX. Ita Med. Nota indicari putant *dies viginti* ɔ: supplicationem dierum viginti. Sed recte Gronovius negat id admitti posse, quum Caesari Gallia devicta bis XX dierum supplicatio decreta sit, vid. Caes. B. G. IV. 38 extr. et VII. 90 extr., idque Suetonius non usitatum fuisse narret, in Caes. 24. Bibulus nihil gesserat magnum. Unius diei supplicatio plus erat, quam iure postulare posset. Cum Gronovio vere ab Ursino scriptum puto: *At hic idem Bibulo decrevit* sc. supplicationem unius diei.

§ 8. *Illud tamen de Chrysippo*, cet. Ex Attici literis cognorat libertum suum Chrysip-

sum admiratus, operario homine; sed tamen ne illo quidem quidquam improbius — Chrysippum vero, quem ego propter literularum nescio quid libenter vidi, in honore habui, discedere a puero, insciente me! Mitto alia, quae audio multa, mitto furta: fugam non fero, qua mihi nihil visum est sceleratius. Itaque usurpavi vetus illud Drusi, ut ferunt, praetoris in eo, qui eadem liber non iuraret, me istos liberos non addixisse, praesertim quum adesset nemo, a quo recte vindicarentur. Id tu, ut videbitur, ita accipies; ego tibi assentiar. Uni tuae disertissimae epistolae non rescripsi, in qua est de periculis rei publicae. Quid rescriberem? Valde eram perturbatus. Sed, ut nihil magno opere metuam, Parthi faciunt, qui repente Bibulum semivivum reliquerunt.

---

pum (de quo vid. ad Q. fr. III. 4, 5 et 5, 6), quem secum in provinciam videtur duxisse Marcoque filio adiunxisse comitem, itemque alterum libertum, Romam ut opinor praemissos, aufugisse. Eos ex fuga retrahi et in poenam sceleris servitutis vinculo contineri volebat.

Itaque usurpavi vetus illud Drusi ɔ: itaque iratus in meum usum converti atque in ore habui illud, quo primum usum ferunt Drusum, quum servus manumissus iurare nollet se quaedam officia patrono esse praestiturum, quod tamen ante manumissionem se iuraturum promiserat. Cf. l. 44 Dig. de liber. causa (40, 12). Negabo enim me istis hominibus, quos non liberavi vindicta, sed modo minus solenni manumisi, plenam libertatem dedisse. Scimus enim ante legem Iuniam Norbanam, a. u. 770 latam, eos qui inter amicos manumitterentur, non fuisse liberos, sed domini voluntate in libertate moratos esse et serviendi metu liberatos, et quamquam praetor non sinebat, ut manumissores hos per vim in priorem servitutem detruderent, vel sic tamen horum conditio satis iniqua erat. Cf. fragm. Dositheanum de manumiss. § 6 et 7 et Tac. Ann. XIII. 27, quem locum egregie explicuit Goeschenius in Horreo iuridico Savignii III. p. 273 seqq. Idem vir doctus ibid. p. 257 recte scribit: „In der unfeyerlichen Manumission lag überhaupt mehr nur eine Suspension des Eigenthums, als ein gänzliches Aufgeben desselben." — Iam de singulis videamus. *Usurpavi* sc. tum, quum ista de Chrysippo et illo altero audivi. *Drusi praetoris.* M. Livius Drusus a. u. 632 tribunus pl., 641 consul fuit, eiusque praetura urbana (ad Herenn. II. 19) a Pighio non male ad a. 638 refertur. — *in eo, qui eadem liber non iuraret.* Haec verba Reinio, in libro de iure civ. Rom. p. 287 initium formulae a Druso propositae continere videbantur. Non placet, quum ipse coniunctivus *iuraret* iubeat haec tanquam Ciceronis verba accipere. Geminus plane locus est in II. de Orat. 248. *Ridiculum est illud Neronianum vetus in furace servo solum esse* cet.

Me istos liberos non addixisse ɔ: me istos non vindicasse in libertatem. Poterat autem hoc Cicero affirmare, quum, quo tempore istos homines manumisit, nemo adfuisset, qui assertoris in libertatem munere fungeretur. Cf. disp. Unterholtzneri de manum. per vindictam in Horreo cit. II. p. 139 seqq.

Id tu — assentiar. Atticus probavit Ciceronis consilium. Vid. ep. 5, 3.

Sed, ut nihil m. o. metuam, Parthi faciunt ɔ: sed quum videam metum a Parthis iniectum vanum esse, non est sane, ut quicquam mihi iam magno opere metuendum videatur. Si cum Peerlkampio *sed nihil, ut* corrigimus, hoc dicitur: Sed Parthi mihi non magnum terrorem incutiunt, qui a Bibulo metu fere exanimato discesserunt. Quod mihi quidem prae illo languere videtur.

III. (*A. U. C.* 704.)

1. A. d. VIII. Id. Decembr. Aeculanum veni et ibi tuas literas legi, quas Philotimus mihi reddidit, e quibus hanc primo adspectu voluptatem cepi, quod erant a te ipso scriptae, deinde earum accuratissima diligentia sum mirum in modum delectatus. Ac primum illud, in quo te Dicaearcho assentiri negas, etsi cupidissime expetitum a me est te approbante, ne diutius anno in provincia .essem, tamen non est nostra contentione perfectum. Sic enim scito verbum in senatu factum esse nunquam de ullo nostrum, qui provincias obtinuimus, quo in iis diutius quam ex senatus consulto maneremus, ut iam ne istius quidem rei culpam sustineam, quod minus diu fuerim in provincia, quam fortasse fuerit utile. 2. Sed, QVID SI HOC MELIVS? saepe opportune dici videtur, ut in hoc ipso. Sive enim ad concordiam res adduci potest sive ad bonorum victoriam, utriusvis rei me aut adiutorem velim esse aut certe non expertem. Sin vincuntur boni, ubicunque essem, una cum iis victus essem. Quare celeritas nostri reditus ἀμεταμέλητος debet esse. Quodsi ista nobis cogitatio de triumpho iniecta non esset, quam tu quoque approbas, ne tu haud multum requireres illum virum, qui in VI. libro informatus est. Quid enim tibi † faciam, qui illos libros devorasti? Quin nunc ipsum non dubitabo rem tantam abiicere, si id erit rectius. Utrumque vero simul agi non potest, et de triumpho ambitiose et de re publica libere. Sed ne dubitaris quin quod honestius, id mihi futurum sit antiquius. 3. Nam quod putas utilius esse, vel mihi quod tutius sit, vel etiam ut rei publicae

6 *a me sit, et approbante te* — 19 *tibi faciam* — 20 *tantum* errore typographico — 23 *utilius esse vel mihi, quod* —

§ 1. *Aeculanum* s. Eclanum est locus, qui XV milia passuum distabat a Benevento, notatus in Antonini Itinerario et in Tab. Peutingerana.

In quo te Dicaearcho assentiri negas. Dicaearchus τὸν πρακτικὸν βίον longe omnibus anteponebat, II. 16, 3, quum Attico contra otium placebat. Videtur igitur hic Tullium reprehendisse, quod in urbem hoc tempore redire mallet, quam in provincia manere. Cui ita se purgat Cicero, ut affirmet ex SCto sibi redeundum fuisse.

Etsi — est. Vulgo *sit.* Sed sermonis ratio postulat indicativum, quum agatur de re facta. Emendavit Madvigius ad Cic. Fin. p. 448. Tum scripsi cum Crat. *te approbante,* quod praestat vulgato ab aliis.

§ 2. *Quid, si hoc melius?* Cf. Fam. XIII. 47: *Utamur vulgari consolatione: quid, si hoc melius?*

In VI libro de Repb., ubi Scipio antequam illud somnium narrat, docuit conscientiam ipsam bene factorum amplissimum virtutis esse praemium, atque virtutem non statuas, nec triumphos, sed stabiliora et viridiora praemiorum genera desiderare. Vid. Macrob. I. 4 et in fragm. operis de Repb. VI. 8.

Quid enim tibi † faciam —? Intellexit Orellius huic formulae non esse hic locum, conieitque: *Quid enim tibi infitier.* Sed potius cum Mosero, Symb. Crit. V. p. 9 *faciam* ortum esse e *taceam* suspicamur.

§ 3. *Vel mihi quod tutius sit.* Scripsi sublata distinctione, quoniam *mihi* pendet a *tutius.*

prodesse possim, me esse cum imperio, id coram considerabimus quale sit. Habet enim res deliberationem, etsi ex parte magna tibi assentior. De animo autem meo erga rem publicam bene facis quod non dubitas, et illud probe iudicas nequaquam satis pro meis officiis, pro ipsius in alios effusione, illum in me liberalem fuisse eiusque rei causam vere explicas, et eis, quae de Fabio Caninioque acta scribis, valde consentiunt. Quae si secus essent totumque se ille in me profudisset, tamen illa, quam scribis, custos urbis me praeclarae inscriptionis memorem esse cogeret nec mihi concederet, ut imitarer Volcatium aut Servium, quibus tu es contentus, sed aliquid nos vellet nobis dignum et sentire et defendere. Quod quidem agerem, si liceret, alio modo ac nunc agendum est. 4. De sua potentia dimicant homines hoc tempore periculo civitatis. Nam, si res publica defenditur, cur ea consule isto ipso defensa non est? cur ego, in cuius causa rei publicae salus consistebat, defensus postero anno non sum? cur imperium illi aut cur illo modo prorogatum est? cur tanto opere pugnatum est, ut de eius absentis ratione habenda decem tribuni pl. ferrent? His ille rebus ita convaluit, ut nunc in uno civi vires ad resistendum sint, qui mallem tantas ei vires non dedisset, quam nunc tam valenti resisteret. 5. Sed quoniam res eo deducta est, non quaeram, ut scribis, *ποῦ σκάφος τὸ τῶν Ἀτρειδῶν;* mihi *σκάφος* unum erit, quod a Pompeio gubernabitur. Illud ipsum, quod ais, „Quid fiet, quum erit dictum: DIC M. TVLLI?" — *σύντομα*, CN. POMPEIO ASSEN-

6 *Fadio* — 17 *spes ad resistendum sit* — 20 *ut tu scribis* —

Coniunctivus ponitur, quia haec Attici mentem continent. Klotzius coniecit: *quo* (e Med.) *tutius sim.* Nihil opus mutatione.

Pro meis officiis ɔ: pro opera, quam Caesari praestiti in petendis honoribus. — De usu *ipsius*, quod cum vi quadam ponitur pro *sua* egit Madvigius ad III de Fin. p. 415.

Quae de Fabio Caninioque acta scribis. C. Caninius Rebillus, Caesaris in Gallia legatus, saepius nominatur in ultimis libris de Bello Gall. et una cum C. Fabio legato VIII. 24—37. Quamquam quid de his actum sit, non constat, id certe apparet, temere Fabii nomen, in quo codices conspirant, ab Orellio in Fadium esse mutatum.

Illa — custos urbis ɔ: Minerva, quam ante exsilium ex sua domo in Iovis Capitolini aedem transtulit. Leg. II. 42. Plut. in Cic. 29. Fam. XII. 25, 1.

Volcatium aut Servium. Cf. VIII. 1, 3. Hi viri consulares in contentione inter Caesarem et Pompeium neutram partem sequi decreverant.

§ 4. *Consule isto ipso* a. 695. C. Iulio Caesare, M. Bibulo cos.

In uno civi. Hanc ablativi formam, ubique fere in optimis libris inventam, Tullio restituendam puto, ubi altera forma *cive* in editt. remansit. Cf. Wesenbergii Observ. ad Sest. p. 62. In iis, quae sequuntur, egregiam recepi Klotzii correctionem *vires ad resistendum sint*, quum nec quod codd. dant *res — sit*, nec quod post Ern. editur *spes ad resistendum sit* Latine dici possit. Elegans Lambini emendatio: *ut nunc in uno civi spes reipb. sita sit* longius a scriptura tradita recedit. In uno libro Ambros. casu verum *vires* servatum est.

§ 5. ποῦ σκάφος τὸ τῶν Ἀτρειδῶν; „Memoriter laudat versum Eurip. Troad. 459 ποῦ σκάφος τὸ τοῦ στρατηγοῦ;" Matthiae.

TIOR. Ipsum tamen Pompeium separatim ad concordiam hortabor. Sic enim sentio maximo in periculo rem esse. Vos scilicet plura, qui in urbe estis. Verumtamen haec video, cum homine audacissimo paratissimoque negotium esse, omnes damnatos, omnes ignominia affectos, omnes damnatione ignominiaque dignos illac facere, omnem fere iuventutem, omnem illam urbanam ac perditam plebem, tribunos valentes addito C. Cassio, omnes, qui aere alieno premantur — quos plures esse intelligo, quam putaram: causam solum illa causa non habet; ceteris rebus abundat — hic omnia facere omnes, ne armis decernatur, quorum exitus semper incerti, nunc enimvero in alteram partem magis timendi. Bibulus de provincia decessit, Veientonem praefecit. In decedendo erit, ut audio, tardior. Quem quum ornavit Cato, declaravit iis se solis [non] invidere, quibus nihil aut non multum ad dignitatem posset accedere. 6. Nunc [venio ad privata], fere enim respondi tuis literis de re publica et iis, quas in sub-

---

3 *hoc video* — 10 *nunc vero etiam* — 12 *non invidere* — 13 *Nunc venio ad privata. Fere....... scripsisti. Ad privata* —

Nescio tamen, an non praestet illam varietatem consilio Attici, quam memoriae errori tribuere.

Verum tamen haec video. Klotz. revocavit Med. 1 et marg. Crat. scripturam, quia plura deinceps commemorantur. Vulgo *hoc.*

Illac facere. Sententia requirit: illas partes sequi, cum Caesare coniungi, quod dicitur *facere cum aliquo* v. *ab aliquo.* Sed vereor, ut ea locutio adv. *illac* admittat, neque scrupulum sustulerunt ea, quae Handius in Turs. III. 202 de h. l. scripsit. Corrigo *illuc,* idque pronomen mihi est, non adverbium. *Illuc facere* est *id facere, quod ille facit.* Id postulant, quae in altero membro his opponuntur: *hic omnia facere omnes.*

Addito C. Cassio. C. Cassius trib. pl. a. 705 (Att. VII. 21. 2) quamdiu potuit, Pompeianus mansit. Igitur si de hoc loquitur Cicero, eius suspicio eventu non est confirmata. Fortasse tamen scripsit *Q. Cassio,* quem scimus hoc ipso tempore cum Antonio et Curione ad Caesarem profectum esse. Fam. XVI. 11, 2.

Causam s. illa causa non habet ɔ: Caesariani tantummodo destituti sunt iusta causa, qua sua facta defendant. Notetur usus eiusdem voc. *causae* duplici vi positi, de quo videatur Osenbruggeni adnot. ad orat. p. Rosc. Am. c. 2 in. *His de causis ego huic causae patronus exstiti.* Simillima exempla inveniuntur in Prol. Heautont. 41 et Hecyrae, 47.

Nunc enimvero. Sic quod in Med. est *etiam vero* correxit Hofmannus, felicius quam Handius et Wesenbergius, Emend. p. 41, qui *vero etiam* scribi volebant. Librarii idem peccarunt in Quintil. I. O. IX. 4, 118.

[Non] invidere. Negatio in omnibus libris adest. Eam hic stare non posse indicabant Malaspina, Lambinus, Gronovius; defendunt alii, quos sequuntur Orellius et Hofmannus. Mihi delenda videtur: nam ii, quibus nihil aut non multum ad dignitatem posset accedere, sunt qui iam amplissimum dignitatis gradum consecuti sunt, quod cadit in Ciceronem, minime vero in Bibulum, qui, quamvis supplicatio ipsi esset decreta, nunquam tamen praeclarus vir haberetur. Tali igitur homini Cato non invidebat; iis invidebat, qui summa essent consecuti. Seclusi igitur negationem, non sustuli, ut lectoris arbitrio permitterem, an retinenda videretur. Bosius *non* e *nunc* factum putabat.

§ 6. *Nunc venio ad privata. Fere enim... scripsisti. Ad privata venio.* Merito Madvigius (Emend. in Cic. lib. philos. p. 192) miratur nemini displicuisse tam inelegantem repetitionem, imprimis quum illa integrae sententiae sint subiecta: quare deletis illis *venio ad privata* scribendum putat: *Nunc — fere enim... scripsisti — ad privata venio*

urbano, et iis, quas postea scripsisti, ad privata venio: unum etiam de Caelio. Tantum abest ut meam ille sententiam moveat, ut valde ego ipsi, quod de sua sententia decesserit, poenitendum putem. Sed quid est, quod ei vici Lucceii sint addicti? Hoc te praetermisisse miror. 7. De Philotimo, faciam equidem, ut mones. Sed ego mihi ab illo non rationes exspectabam, quas tibi edidit, verum id reliquum, quod ipse in Tusculano me referre in commentarium mea manu voluit, quodque idem in Asia mihi sua manu scriptum dedit. Id si praestaret, quantum mihi aeris alieni esse tibi edidit, tantum et plus etiam ipse mihi deberet. Sed in hoc genere, si modo per rem publicam licebit, non accusabimur posthac, neque hercule antea negligentes fuimus, sed amicorum multitudine occupati. Ergo utemur, ut polliceris, et opera et consilio tuo, nec tibi erimus, ut spero, in eo molesti. 8. De serperastris cohortis meae nihil est quod doleas. Ipsi enim se collegerunt admiratione integritatis meae. Sed me moverat nemo magis quam is, quem tu neminem putas. Idem

---

5 *ab illo hoc tempore* —

Recte: nam non raro mediis sententiis sententia causalis interponitur, quod non satis intellectum librarios et editores impedivit atque in errorem induxit.

De Caelio. Hic, qui adhuc cum bonis steterat, nunc partim Curionis auctoritate motus, partim ut se aere alieno expediret, Caesari se addixit. Hoc est, quod Cicero in Bruto § 273 scribit: *Caelius — discessu meo discessit a sese ceciditque.*

Quid est, quod ei vici Lucceii sint addicti? ɔ: quid est, quod Caelius emerit Lucceii vicos? Fingit Cicero se mirari, quod homo aere alieno oppressus aedes tamen emisset, quasi nesciret, unde ipsi nummi pararentur. Si cum h. l. componimus, quod Caelius portam Flumentanam occupasse dicitur in § 9, apparebit non audiendos esse, qui h. l. *eius vici Lucceiis* scribendum arbitrentur, etsi e Med. scriptura a Mommseno descripta *Eiuci lucceis* hoc tam facile erui potest, quam illud. Neque propterea quod de *vicis* Lucceii nihil constat, cum Tunstallo p. 123 haec sic refingi velim: *quod mei vicini Lucceii sint addicti. Vici* sunt aedificia continua, ut in ep. I. 4 extr.

§ 7. Cf. VI. 4 et passim — *hoc tempore* omissa in Med. cum Hofmanno omisi, quod solo Bosianorum codd. testimonio nituntur, neque ad sententiam requiruntur. Eadem vocabula interpolatori tribuo in IX. 2 *a*, 2.

Amicorum multitudine occupati ɔ: dum variis amicorum negotiis servio, in meis fui omissior.

§ 8. *De serperastris cohortis meae.* Serperastra pueris alligabant in geniculis, ut eorum depravata crura corrigerent, teste Varrone de L. L. IX. 11. Etsi autem nomen illud a *sirpando* ɔ: alligando (Varro ibid. V. 137), non a *serpendo* derivari debet, tamen in prima syllaba *e* tam recte se habet quam *o* in *soboles*, *u* in *tugurium*, quae dicta sunt pro *subole*, *tegurio* primae syllabae vocalibus secundae assimilatis. Hoc nomine Cicero nunc indicat ea, quibus legatos, aliosque, quorum opera usus fuerat in provincia administranda in officio retinere studuerat. Dure Manutius ita ipsos contubernales designari putabat.

Ipsi — se collegerunt ɔ: quum aliquamdiu cupidiores fuissent, tandem ad continentiam redierunt et animos prava cupiditate liberarunt. Ex iis, quae Cicero scribit Tusc. IV. 78 *Quid est autem se ipsum colligere, nisi dissipatas animi partes rursus in suum locum cogere*, apparet non unam esse omnibus locis huius locutionis vim. Cf. IX. 9, 1. XII. 35 et Manutius ad Fam. I. 9, 10.

Is, quem tu neminem putas ɔ: quem tu ho-

et initio fuerat et nunc est egregius. Sed in ipsa decessione significavit sperasse se aliquid, et id, quod animum induxerat paulisper, non tenuit, sed cito ad se rediit meisque honorificentissimis erga se officiis victus, pluris ea duxit quam omnem pecuniam. 9. Ego a Curio tabulas accepi, quas mecum porto. Hortensii legata cognovi Nunc aveo scire, quid hominis sit et quarum rerum auctionem instituat. Nescio enim, cur, quum portam Flumentanam Caelius occuparit, ego Puteolos non meos faciam. 10. Venio ad Piraeea, in quo magis reprehendendus sum, quod homo Romanus Piraeea scripserim, non Piraeeum — sic enim omnes nostri locuti sunt —, quam in quod addiderim. Non enim hoc ut oppido praeposui, sed ut loco, et tamen Dionysius noster et qui est nobiscum Nicias Cous non rebatur oppidum esse Piraeea. Sed de eo videro. Nostrum quidem si est peccatum, in eo est, quod non ut de oppido locutus sum, sed ut de loco, secutusque sum, non dico Caecilium,

Manu ut ex portu in Piraeeum,

— malus enim auctor Latinitatis est —, sed Terentium, cuius fabellae propter elegantiam sermonis putabantur a C. Laelio scribi:

Heri aliquot adolescentuli coimus in Piraeeum;

10 *quam quod* in *addiderim* — 11 *noster, qui est nobiscum, et Nicias* —

minem nullius pretii, non semissis (Fam. V. 10, 1) putas. Si hic agitur de Mescinio quaestore, ut Corradus suspicatur, malam opinionem ipse Cicero excitarat iis, quae scripsit VI. 3, 1 et 4, 1.

Ad se rediit, est fere idem quod modo dixit *se collegit*. Cf. Ruhnk. ad Ter. Andr. III. 5, 16.

§ 9. *Tabulas*, sc. testamenti. Cf. ep. 2, 3. — *Hortensii*. Cf. ad ep. 2, 7. — *Nescio enim cur — non meos faciam*. Sententia haec est: Si M. Caelius tot vicos emit in urbe ad portam Flumentanam (de qua vid. Beckerus in Enchir. Antiq. Rom. I. p. 155 sqq.), cur mihi non liceat villam Hortensii Puteolanam emere meoque Puteolano adiicere? Quod autem nonnulli Caelium Puteolanum faciunt, nititur ea opinio corruptis verbis Caelianae, 5, de quibus prudenter disputavit H. Vollenhoven in disp. crit. L. B. 1839 defensa, p. 15 seqq.

§ 10. *Venio ad Piraeea*. Respicit ad initium VI. 9: *In Piraeea quum exissem*.

Nicias Cous. Hunc fuisse hominem literatum Dolabellae et Ciceronis familiarem satis apparet ex epp. ad Att. XIII. 29, 1. XII. 51, 1 et Fam. IX. 10, 1. Non diversum fuisse a *Curtio Nicia*, de quo nonnulla memoriae prodidit Suetonius de gramm. 14 e comparatione eius loci cum ep. ad Att. XII. 26, 2 apparet. *Et* his nominibus praepositum non certa libri scripti auctoritate nititur, et melius cum Lambino verbis *qui est nobiscum* praeponitur. Paulo ante morem gessi Buchelero scribenti in Mus. Rhen. XI. p. 517 *quam* IN *quod addiderim*. Praepositio in Med. omissa facilius et melius collocatur post *quam*, quam post *quod*.

Non rebatur. In Med. est *noen rebatur* et e corr. *noenu*, non, ut scribit Lachmannus ad Lucr. III. 198 *noenum*. *Noenum* et *noenu* priscum est pro *non*. Sed tam levi vel potius nulla auctoritate hanc formam Tullio obtrudere nolim.

Caecilium. Cf. Brut. 258 et Ellendt ad II. de Orat. II. p. 179. — Terentii locus alter est Eun. III. 4, 1, ubi tamen recte e Mss. editur *in Piraeo*, alter in eadem fabula I. 2, 35. Sic legitur: *Mercator hoc addebat, e praedonibus Unde emerat, se audisse abreptam e*

et idem,

Mercator hoc addebat — captam e Sunio.

Quodsi δήμους oppida volumus esse, tam est oppidum Sunium quam Piraeeus. 11. Sed, quoniam grammaticus es, si hoc mihi ζήτημα persolveris, magna me molestia liberaris. Ille mihi literas blandas mittit. Facit idem pro eo Balbus. Mihi certum est ab honestissima sententia digitum nusquam. Sed scis illi reliquum quantum sit. Putasne igitur verendum esse, ne aut obiiciat id nobis aliquis, si languidius, aut repetat, si fortius? Quid ad haec reperis? Solvamus, inquis. Age, a Caelio mutuabimur. Hoc tu tamen consideres velim. Puto enim, in senatu si quando praeclare pro re publica dixero, Tartessium istum tuum mihi exeunti, „Iube sodes numos curare." 12. Quid superest? Etiam. Gener est suavis mihi, Tulliae, Terentiae; quantumvis vel ingenii vel humanitatis. Satis est. Reliqua, quae nosti, ferenda. Scis enim, quos † aperierimus, qui omnes praeter eum, de quo per te egimus, reum me facerent. Ipsis enim expensum nemo ferret. Sed haec coram. Nam multi ser-

12 *curari* — 14 *humanitatis.* [*Satis*] — 14 *rem me facere rentur* —

Sunio. Similiter Plautus Bacch. II, 3. 1 *Ibo in Piraeum.* Most. I. 1, 63 *ire in Piraeum volo.* Neque Cicero postea hunc morem deseruit. Vid. Brut. 51 *e Piraeeo eloquentia evecta est.*

§ 11. *Hoc — ζήτημα.* Non de Piraeeo, sed de eo, quod debebat *illi* ɔ: Caesari. Ita Manutius h. l. iam accepit. Per iocum scripsit *persolveris*, quum quaestio soleat *solvi* et *dissolvi*. Sed cogitabat de pecunia persolvenda.

Scis illi reliquum quantum sit ɔ: scis, quantum pecuniae etiam Caesari debeam. Cf. ep. 8, 5 h. l. et V. 10, 4.

Aut repetat. Ernestus additum volebat *ille.* Immo e superiori membro repetendum est *aliquis Caesarianus*, Balbus an alius, ut extrema verba huius § aperte declarant.

A Caelio, argentario. Cf. XII. 5, 2. 6, 1. XIII. 3, 1. — *Tartessium* vocat L. Cornelium Balbum Gaditanum. Nam Hispaniae urbs Gadir s. Gades prius dicta est Tartessus. Vid. Sal. Hist. fragm. II. 32, p. 144 Kritz.

Iube — numos curare. Quod in X. 11, 2 est: *Curari ea tibi utique iubet*, non probat, ut Orellius videtur statuisse, Muretum h. l. vere reposuisse *curari.* Infin. activi post verba iubendi et vetandi non est vitiosus. Hic facile sententia expletur: Iube dispensatorem tuum numerare. Cf. Haase ad Reisigii Scholas, adn. 602.

§ 12. *Satis est.* Scripsi cum Mommseno ap. Hofm. Orellius *satis*, quod e geminatione praecedentium literarum ortum putabat, seclusit.

Reliqua — ferenda. Cf. VI. 6, 1. *Cetera noli ἐξακανθίζειν.*

Scis enim, quos † aperierimus, cet. In verbo *aperierimus* haereo, quum ob inauditam perfecti formam, tum, quod gravius est, ob incertam *aperiendi* potestatem. Pro eo Ciceroni Hofmannus de Mommseni coni. restituit *appetierimus.* Ego contrarium dictum esse puto scribendumque *abiecerimus.* In seqq. difficilis optio inter emendationem Bosii, qui *reum* mutavit in *rem*, et Mommseni, qui *facere rentur* vitiose scriptum putat pro *facerent.* Si illud placet, verba sic explicanda sunt: Hi omnes, qui Tulliae conditionem petierant, ea spe adducti fuerant, quod credebant Ciceronem in provincia *rem facere* ɔ: divitias comparare. Credebant idcirco etiam, quod videbant magna fide Tullium valere, quae eos adeo deficiebat, ut nemo iis quicquam crederc vellet: *Ipsis enim expensum nemo ferret.* Sin Mommsenum sequimur, haec oritur senten-

monis sunt. Tironis reficiendi spes est in M'. Curio, cui ego scripsi tibi eum gratissimum facturum. Dat. v. Id. Decembr. a Pontio ex Trebulano.

---

tia: omnes, quos generos quaesivi — sunt homines aere alieno oppressi, quique me facerent reum debendi. Eorum ego aes alienum solvere deberem. Itaque Dolabella non deterior ceteris. Mommseni correctionem ultimorum verborum adscivi, quia illud *facere rentur* non Tullianum videtur. Unum excipit ex eo numero, de quo per Atticum egisset, quem tecte indicat V. 4, 1, *hunc a Pontidia* VI. 1, 10.

A Pontio ex Trebulano. Indidem in provinciam iter faciens profectus erat Beneventum, unde Trebula unius diei spatium distabat. V. 3, 3 et 4, 1. Erat autem oppidum Campaniae inter Capuam et Nolam situm, ut apparet ex Livio XXIII, 14 extr. et 39. Eundem locum indicari ad Fam. XI. 25, 3 certum est, quum Matius e Forniano Brundisium versus ad Caesarem profectus, huic obviam venit in agro Trebulano. Ibi enim de Trebula Mutusca in Sabinis cogitari non debet. In orat. de lege agr. II. 66 cum Venafrano et Allifano memoratur ager Trebulanus.

IV. (*A. U. C.* 704.)

1. Dionysium flagrantem desiderio tui misi ad te, nec mehercule aequo animo, sed fuit concedendum: quem quidem cognovi quum doctum, quod mihi iam ante erat notum, tum sane plenum officii, studiosum etiam meae laudis, frugi hominem ac, ne libertinum laudare videar, plane virum bonum. 2. Pompeium vidi IIII. Id. Decembres; fuimus una horas duas fortasse. Magna laetitia mihi visus est affici meo adventu: de triumpho hortari, suscipere partes suas, monere, ne ante in senatum accederem, quam rem confecissem, ne dicendis sententiis aliquem tribunum alienarem. Quid quaeris? in hoc officio sermonis nihil potuit esse prolixius. De re publica autem ita mecum locutus est, quasi non dubium bellum haberemus. Nihil ad spem concordiae; plane illum a se alienatum quum ante intelligeret, tum vero proxime iudicasse: venisse Hirtium a Caesare, qui esset illi familiarissimus, ad se non accessisse et, quum ille a. d. VIII. Idus Decembr. vesperi venisset, Balbus de tota re constituisset a. d. VII. ad Scipionem ante lucem venire, multa de nocte eum pro-

---

§ 1. *Tum sane plenum officii.* Cod. Med. *sanctum plenum off.* corrector addidit *tum.* Quod vulgo editur debetur Manutio. Alanus malebat *tum castum, plenum officii.*

§ 2. *Horas duas fortasse.* Adverbium numeralibus additum indicat numerum non esse urgendum. Apud Ciceronem numero postponitur. Cf. Hand. Turs. II. p. 725 sq.

Suscipere partes suas ɔ: promittebat, se pro virili parte operam daturum esse, ut triumphus mihi decerneretur. Ernestus merito notavit rarum dicendi genus, quum plerumque homines alterius, non suas partes suscipere dicantur. Optime tamen hoc quoque dicitur.

In hoc officio sermonis ɔ: „in hoc genere officii, quod praestatur sermone comi et liberali." Gronovius.

Qui esset illi fam. Hoc referendum ad Hirtium.

Balbus — constituisset cet. Balbus Caesaris amicus de illis rebus statim post Hirtii adventum cum Scipione Pompeii socero agere constituerat, sed Hirtius illum congressum non exspectavit, sed statim ad Caesarem re-

fectum esse ad Caesarem. Hoc illi τεκμηριῶδες videbatur esse alienationis. 3. Quid multa? Nihil me aliud consolatur, nisi quod illum, cui etiam inimici alterum consulatum, fortuna summam potentiam dederit, non arbitror fore tam amentem, ut haec in discrimen adducat. Quodsi ruere coeperit, ne ego multa timeo, quae non audeo scribere. Sed, ut nunc est, a. d. III. Nonas Ian. ad urbem cogito.

3 *dederat* —

diit. Hinc Pompeius efficiebat spem compositionis nullam esse.

§ 3. *Dederit.* Sic Pius correxit *dederat*, quod ferri non potest. Coniunctivus perfecti ponitur post *illum* ɔ: talem.

Ruere Cf. ad II. 14, 1.

V. (*A. U. C.* 704.)

1. Multas uno tempore accepi epistolas tuas, quae mihi, quamquam recentiora audiebam ex iis, qui ad me veniebant, tamen erant iucundae; studium enim et benevolentiam declarabant. Valetudine tua moveor et Piliam in idem genus morbi delapsam curam tibi afferre maiorem sentio. Date igitur operam ut valeatis. 2. De Tirone, video tibi curae esse, quem quidem ego, etsi mirabiles utilitates mihi praebet, quum valet, in omni genere vel negotiorum vel studiorum meorum, tamen propter humanitatem et modestiam malo salvum quam propter usum meum. 3. Philogenes mecum nihil unquam de Luscenio locutus est; de ceteris rebus habes Dionysium. Sororem tuam non venisse in Arcanum miror. De Chrysippo, meum consilium probari tibi non moleste fero. Ego in Tusculanum nihil sane hoc tempore. Devium est τοῖς ἀπαντῶσιν et habet alia δύσχρηστα. Sed de Formiano Tarracinam pridie Kal. Ian, inde Pomptinam summam, inde Albanum Pompeii; ita ad urbem III. Nonas, natali meo. 4. De re publica quotidie magis timeo Non enim boni, ut putant, consentiunt. Quos ego equites Romanos, quos senatores vidi, qui acerrime quum cetera, tum hoc iter Pompeii vituperarent! Pace opus est. Ex vic-

16 *ut* † *putant* —

§ 3. *De Luscenio.* Probabilis est Corradi suspicio sermonem esse de *Q. Lucieno* senatore, qui in Varronis de re rust. II. 5 seqq. cum Attico aliisque loquens inducitur.

De Chrysippo. Cf. h. l. 2, 8.

Ego — nihil sane ɔ: profecto ego nequaquam ibo.

Inde Pomptinam summam ɔ: Tarracina me conferam ad paludem Pomptinam et in regione ad summam eius partem pernoctabo. *Summam*, quod in Med. est, non potest defendi, ac si indicaret *petam*. Male Alanus pro *summam* coniecit *inamoenissimam.*

§ 4. *Ut putant* ɔ: ut vulgo putant. Non videtur sollicitandum. Si quid mutandum, *putari* cum Manutio corrigi malim, quam *puta-*

toria quum multa mala, tum certe tyrannus existet. Sed haec propediem coram. Iam plane mihi deest, quod ad te scribam. Nec enim de re publica, quod uterque nostrum scit eadem, et domestica nota sunt ambobus. 5. Reliquum est iocari, si hic sinat. Nam ego is sum, qui illi concedi putem utilius esse, quod postulat, quam signa conferri. Sero enim resistimus ei, quem per annos decem aluimus contra nos. „Quid sentis igitur?" inquis. Nihil scilicet nisi de sententia tua; nec prius quidem, quam nostrum negotium aut confecerimus aut deposuerimus Cura igitur ut valeas. Aliquando ἀπότριψαι quartanam istam diligentia, quae in te summa est.

bant vel *putarat*, quod Orellio optimum videtur, de Pompeio cogitanti.

§ 5. *Si hic sinat* ɔ: si per Caesarem liceat. *Nostrum negotium* dicit triumphum.

VI. (*A. U. C.* 704.)

1. Plane deest quod ad te scribam; nota omnia tibi sunt; nec ipse habeo a te quod exspectem. Tantum igitur nostrum illud solemne servemus, ut ne quem istuc euntem sine literis dimittamus. 2. De re publica valde timeo, nec adhuc fere inveni, qui non concedendum putaret Caesari quod postularet potius quam depugnandum. Est illa quidem postulatio opinione valentior. Cur autem nunc primum ei resistamus? Οὐ γὰρ δὴ τόδε μεῖζον ἔπι κακόν, quam quum quinquennium prorogabamus, aut quum, ut absentis ratio haberetur, ferebamus; nisi forte haec illi tum arma dedimus, ut nunc cum bene parato pugnaremus. Dices: Quid tu igitur sensurus es? Non idem, quod dicturus. Sentiam enim omnia facienda, ne armis decertetur; dicam idem, quod Pompeius, neque id faciam humili animo Sed rursus hoc permagnum rei publicae malum est, et quodam modo mihi praeter ceteros non rectum [me] in tantis rebus a Pompeio dissidere.

3 *quid exspectem* — 13 *malum est; at* — 14 *rectum me in tantis* —

§ 1. *Nec habeo, a te quod exspectem.* Recte sic Lamb. Malasp. Cf. Wesenb. Emend. p. 56. Alii *quid.*

§ 2. *Mihi — non rectum* [*me*] — *dissidere.* Erunt fortasse, qui dicant pron. *me* cum vi additum esse. Mihi ut verum fatear, inutile et non a Cicerone profectum videtur. Paulo ante recte Klotzius rediit ad id, quod in libris inventum est: *et quodam modo*, quum post Malasp. ederetur *at quodammodo.*

VII. (*A. U. C.* 704.)

1. „Dionysius, vir optimus, ut mihi quoque est perspectus, et doctissimus tuique amantissimus, Romam venit XV. Kal. Ian. et literas a te mihi reddidit:" tot enim verba sunt de Dionysio in epistola tua. Illud † putato non adscribis: „et tibi gratias egit." Atqui certe ille agere debuit, et, si esset factum, quae tua est humanitas, adscripsisses. Mihi autem nulla de eo παλινῳδία datur propter superioris epistolae testimonium. Sit igitur sane bonus vir. Hoc enim ipsum bene fecit, quod mihi sui cognoscendi penitus etiam istam facultatem dedit. 2. Philogenes recte ad te scripsit; curavit enim quod debuit. Eum ego uti ea pecunia volui, quoad liceret; itaque usus est menses XIIII. 3. Pomptinium cupio valere, et, quod scribis in urbem introisse, vereor quid sit; nam id nisi gravi de causa non fecisset. Ego, quoniam IIII. Nonas Ianuarias compitalicius dies est, nolo eo die in Albanum venire, ne molestus familiae veniam. III. Nonas igitur; inde ad urbem pridie Nonas. Tua λῆψις quem in diem incurrat, nescio; sed prorsus te commoveri incommodo valetudinis tuae nolo. 4. De honore nostro, nisi quid occulte Caesar per suos tribunos molitus erit, cetera videntur esse tranquilla. Tranquillissimus autem animus meus; qui totum istuc aequi boni facit, et eo magis, quod iam a multis audio constitu-

---

15 *ne molestus sim familiae. Veniam* —

---

§ 1. *Illud † putato non adscribis.* Operam perdunt, qui *putato,* quod ex optimis libris notatur, defendere student, neque probandae correctiones *puto, puta tu, putidum, parate* (Gron.). Sententiae consuluerunt Klotzius scribens: *Illud autem tu non adscribis,* et Kochius (Mus. Rhen. XII. p. 273): *Illud quod caput erat non adscribis,* sed pressius inhaerens traditae scripturae, suspicor in archetypo fuisse OPTATV, *illud optatum non adscribis.* Attici autem verba referenda sunt ad ea, quae Cicero de Dionysio scripserat ep. 4, 1 h. l., quod est *superioris epistolae testimonium.*

§ 2. Haec subobscura aliquid lucis accipiunt ex iis, quae de ratione permutationis Philogeni data leguntur in ep. 13 libri V. § 2.

§ 3. *Pomptinium cupio valere.* Fieri sane potest, ut rumor de valetudine Pomptinii ad Ciceronem pervenerit. Si tamen per codd. liceret, mallem *P. cupio videre* et sollicite exspecto, quid sit, quod, ut tu scribis, non ad me accesserit, sed in urbem introierit. Illud si retinetur, locus sic constituatur: *P. cupio valere. Eum* (pro *et*) *quod scribis in urbem introisse, vereor* cet.

Compitalicius dies. Vid. ad II. 3 extr.

Ne molestus familiae veniam. III Nonas igitur. Recte *sim* abest a Med. Verbum *veniam* male solet iungi cum sequentibus; nam Cicero tunc scripsisset: *Veniam igitur III Nonas.* Bucheler in Mus. Rhen. XIII. p. 593 proscripsit quoque v. *venire.* Et sane illud interpretis esse videtur.

Tua λῆψις ɔ: febris accessio. P. Victorius comparavit usum sermonis Italici, quocum noster convenit, quum dicimus febrim cepi, quando illa accessit. Cf. IX. 2 et 10, 8.

Te commoveri ɔ: te ad me in Albanum venire, ut est in ep. seq. Similiter III. 13, 1 *nec me Thessalonica commovi.* Fam. VI. 20 extr. *Tu cura ut te istinc ne temere commoveas.*

§ 4. *Aequi boni facit* ɔ: in bonam partem

tum esse Pompeio et eius consilio in Siciliam me mittere, quod imperium habeam. Id est Ἀβδηριτικόν. Nec enim senatus decrevit nec populus iussit me imperium in Sicilia habere. Sin hoc res publica ad Pompeium defert, qui me magis quam privatum aliquem mittat? Itaque, si hoc imperium mihi molestum erit, utar ea porta, quam primam videro. 5. Nam, quod scribis mirificam exspectationem esse mei neque tamen quemquam bonorum aut satis bonorum dubitare, quid facturus sim, ego quos tu bonos esse dicas non intelligo — ipse nullos novi —, sed ita, si ordines bonorum quaerimus. Nam singulares sunt boni viri; verum in dissensionibus ordines bonorum et genera quaerenda sunt. Senatum bonum putas, per quem sine imperio provinciae sunt? — nunquam enim Curio sustinuisset, si cum eo agi coeptum esset: quam sententiam senatus sequi noluit, ex quo factum est, ut Caesari non succederetur —: an publicanos? qui nunquam firmi, sed nunc Caesari sunt amicissimi; an feneratores? an agricolas? quibus optatissimum est otium. Nisi eos timere putas, ne sub regno sint, qui id nunquam, dum modo otiosi essent, recusarunt. 6 Quid ergo? exercitum retinentis, quum legis dies transierit, rationem haberi placet? Mihi vero ne absentis quidem. Sed, quum id datum est, illud una datum est. „Annorum enim decem imperium et ita latum placet?" Placet igitur etiam me expulsum et agrum Campanum perisse et

7 *quid sensurus sim* — 19 *placet.* —

accipit. Genitivi rationem expl. Madvigius Gr. Lat. § 318, adn. 3.

Quod imperium habeam ɔ: ut id imp. habeam, ut ibi sim cum imperio.

Utar ea porta, quam primam videro ɔ: abiecta triumphi spe imperioque deposito statim urbem intrabo per proximam portam. Klotzius, qui revocavit codd. scripturam *primum,* a Bosio correctam, non videtur sensisse quid inter *quam primum* et *qui primus* intersit. Garatonii adnotatio ad orat. p. Mil. c. 34, quem locum citat, cum docere poterit.

§ 5. *Quid facturus sim.* Hoc quod in ZC. inventum est, praetuli scripturae vulgatae, indicans verbum generale hic aptius esse, quam speciale. Ceterum sententiam huius loci (§ 5 et 6) bene exposuit Fr. Hofmannus, de orig. belli Caes. p. 29.

Nam singulares sunt boni viri. „Parum commode intelligitur *aliquot* et ipsa sententiarum inter se oppositio requirit significationem numeri eorum, qui singulatim erant boni. Propterea ex necessario Lambini supplemento post *viri* addendum est *multi,* quod ut alia sexcenta in Med. facile excidit." Wesenberg, Emend. p. 65.

Nunquam Curio sustinuisset, cet. SCto de successoribus in provincias mittendis intercesserat C. Scribonius Curio, tribunus plebis, qui quum initio totum se contra Caesarem parasset (Fam. VIII. 8, 10), mox levissime transfugit ad populum (ibid. 6, 5). Quum autem ex SCto de intercessione referretur et M. Marcellus consul agendum cum tribunis pl. censeret, eosque permovere vellet, ut reipublicae causa intercessionem retractarent, frequens senatus in alia omnia ivit (ibid. 13, 2). — *Sustinuisset* absolute dicitur, ut in Verr. I. 10 *sustinebunt tales viri se tot senatoribus — non credidisse? Sustineant.* Est igitur *perstare in sententia.*

§ 6. *Annorum — placet?* Sunt haec Attici, quaerentis cum admiratione, quam particula *enim* declarat, placeatne Ciceroni imperium tam

adoptatum patricium a plebeio, Gaditanum a Mytilenaeo, et Labieni divitiae et Mamurrae placent et Balbi horti et Tusculanum. Sed horum omnium fons unus est. Imbecillo resistendum fuit; et id erat facile. Nunc legiones XI., equitatus tantus, quantum volet, Transpadani, plebes urbana, tot tribuni pl., tam perdita iuventus, tanta auctoritate dux, tanta audacia. Cum hoc aut depugnandum est aut habenda e lege ratio. 7. „Depugna," inquis, „potius quam servias." Ut quid? si victus eris, proscribare? si viceris, tamen servias? „Quid ergo," inquis, „acturus es?" Idem quod pecudes, quae dispulsae sui generis sequuntur greges. Ut bos armenta, sic ego bonos viros aut eos, quicunque dicentur boni, sequar, etiamsi ruent. Quid sit optimum male contractis rebus plane video. Nemini est enim exploratum, quum ad arma ventum est, quid futurum sit; at illud omnibus, si boni victi sint, nec in caede principum clementiorem hunc fore, quam Cinna fuerit, nec moderatiorem quam Sulla in pecuniis locupletium. Συμπολιτεύομαί σοι iamdudum, et facerem diutius, nisi me lucerna desereret. Ad summam, DIC M. TULLI. Assentior Cn. Pompeio, id est, T. Pomponio. Alexim, humanissimum puerum, nisi forte, dum ego absum, adolescens factus est — id enim agere videbatur —, salvere iubeas velim.

15 ἐμπολιτεύομαι —

magnum et in tot annos Caesari datum. Cicero respondet: *Placet igitur etiam* cet. ɔ: non magis hoc mihi placet, quam exsilium meum cet.

Gaditanum a Mitylenaeo ɔ: L. Cornelium Balbum adoptatum a Theophane Mytilenaeo, quem Pompeius civitate donarat. Cf. p. Balb. 57.

Labieni divitiae. De iis Corradus conferri iussit Caes. B. C. I. 15, Dion. XLI. 4. Graviter autem Catullus carm. 29 indignatur

Mamurram habere, quod Comata Gallia
Habebat ante et ultima Britannia.

De *Balbi hortis* vid. Att. IX. 13, 8, de eiusdem *Tusculano* or. p. Balbo § 56.

§ 7. *Ut quid?* Si lectio sana, *ut* repetendum est ad v. *proscribare* et *servias.* Vide tamen ne scribendum sit: *Quid? ut, si victus eris, proscribare?* cet.

Quum ad arma ventum est. Perfectum indicativi in hac sententia vitiosum esse concedo Mullero, de h. l. disputanti in Philologo, XIX. p. 624. Reponi debet fut. exactum *ventum erit.*

Συμπολιτεύομαί σοι, de rep. tecum loquor. Ineptum est, quod vulgo editur ἐμπολιτεύομαί σοι. Correxit Fr. Buchelerus in Mus. Rhen. XIII. p. 587.

Id agere videbatur, ut adolescens fieret: habebat tectas prima lanugine malas.

VIII. (A. U. C. 704.

1. Quid opus est de Dionysio tam valde affirmare? an mihi nutus tuus non faceret fidem? Suspicionem autem eo mihi maiorem taciturnitas

§ 1. *De Dionysio.* Atticus liberarat Dionysium ingrati in Ciceronem animi culpa, in eiusque defensione Cicero acquiescit. Conf. ep. 7, 1.

tua attulerat, quod et tu soles conglutinare amicitias testimoniis tuis et illum aliter cum aliis de nobis locutum audiebam. Sed prorsus ita esse, ut scribis, mihi persuades. Itaque ego is in illum sum, quem tu me esse vis. 2. Diem tuum ego quoque ex epistola quadam tua, quam incipiente febricula scripseras, mihi notaveram, et animadverteram posse pro re nata te non incommode ad me in Albanum venire III. Nonas Ianuar. Sed, amabo te, nihil incommodo valetudinis feceris. Quid enim est tantum in uno aut altero die? 3. Dolabellam video Liviae testamento cum duobus coheredibus esse in triente, sed iuberi mutare nomen. Est *πολιτικὸν σκέμμα*, rectumne sit nobili adolescenti mutare nomen mulieris testamento. Sed id *φιλοσοφώτερον διευκρινήσομεν*, quum sciemus, quantum quasi sit in trientis triente. 4. Quod putasti fore, ut ante, quam istuc venirem, Pompeium viderem, factum est ita. Nam VI. Kal. ad Lavernium me consecutus est. Una Formias venimus et ab hora octava ad vesperum secreto collocuti sumus. Quod quaeris, ecquae spes pacificationis sit, quantum ex Pompeii multo et accurato sermone perspexi, ne voluntas quidem est. Sic enim existimat, si ille vel dimisso exercitu consul factus sit, *σύγχυσιν τῆς πολιτείας* fore. Atque etiam putat eum, quum audierit contra se diligenter parari, consulatum hoc anno neglecturum ac potius exercitum provinciamque retenturum. Sin autem ille fureret, vehementer hominem contemnebat et suis et rei publicae copiis confidebat. Quid quaeris? Etsi mihi crebro *ξυνὸς Ἐνυάλιος* occurrebat, tamen levabar cura virum fortem et peritum et plurimum auctoritate valentem audiens *πολιτικῶς* de pacis simulatae periculis disserentem. 5. Habebamus autem in manibus Antonii contionem habitam X. Kal. Ianuar., in qua erat accusatio Pompeii usque a toga pura, querela de damnatis, ter-

Non faceret fidem? Explicat hanc formulam Dukerus ad Florum III. 16, 6.

§ 2. *Diem tuum* ɔ: diem, quo febris rediret. Idem recurrit IX. 2. 4 extr. 8 extr.

Pro re nata. Eandem locutionem invenimus h. l. 14, 3. XIV. 6, 1. Indicat: pro rerum conditione praesenti. Alii simpliciter dicunt *pro re*, quod Madvigius Op. Acad. I. p. 497 Ciceroni tribuere conatur in loco Sestianae, 122. Sed vulgatam lectionem *pro me* egregie defenderunt Wesenbergius, Obs. crit. in Sestian. p. 52 sq. et Bakius, Schol. Hypomn. I. p. 123 sq.

§ 3. *Iuberi mutare nomen.* Exempla heredum institutorum sub conditione nominis mutandi non rara sunt. Quaedam congessit Rein. in op. laud. p. 219 sq. Dolabella autem non transiit in Liviorum gentem et nomen.

Quasi numeris additum est idem ac *circiter*, ὡςεί. Vid. intt. ad Ter. Heautont. I. 1, 93.

§ 4. *Lavernium*, fortasse vicus, qui a Dea Laverna nomen accepit. In itinerariis non inveni. Sed de nomine non debet dubitari et quum de loco in vicinia Formiarum sermo sit, neque cum Bosio de lacu Averno, neque cum Passeratio de Laurentio aut Lavinio cogitare licet. Iterum nominatur in Cicer. dialogo de fato apud Macr. Sat. III. 16, 4.

Parari sc. copias. Eadem vi dici *comparare* docuit Gron. ad Liv. XXXVIII. 12, 7.

ξυνὸς Ἐνυάλιος ex Il. XVIII. 309 proverbii vim accepit. Romani *communem belli Martem* dicebant. Cf. Drak. ad Livii V. 12.

§ 5. *Accusatio P. usque a toga pura.* So-

ror armorum; in quibus ille, „Quid censes," aiebat, „facturum esse ipsum, si in possessionem rei publicae venerit, quum haec quaestor eius infirmus et inops audeat dicere?" Quid multa? Non modo non expetere pacem istam sed etiam timere visus est. † Ex illa autem sententia in relinquendae urbis movet hominem, ut puto. Mihi autem illud molestissimum est, quod solvendi sunt nummi Caesari et instrumentum triumphi eo conferendum. Est enim ἄμορφον, ἀντιπολιτευομένου χρεωφειλέτην esse. Sed haec et multa alia coram.

4 [*Ex*] *illa autem sententia* † INX *relinquendae* —

lemne erat oratoribus Romanis adversarii mores depingere et vitam publicam a primis annis repetere. Fecit Cicero in Antonio, Philipp II. 18, et in defendendo Caelio eodem modo versatur, ut observat Boettigerus, Opusc. Lat. p. 210.

Querela de damnatis „de ambitu, lege quam Pompeius tertium consul tulerat. Qua lege damnatos Caesar, victo Pompeio, mox omnes restituit." Manutius. Cf. Caes. B. C. III. 1.

Terror armorum. ɔ: Antonius senatum et Pompeium armis terrere conabatur.

In quibus ille cet. Possunt haec defendi, sed Cicero disertius scripsisset: *quibus ille lectis.*

† *Ex illa autem sententia in relinquendae urbis* cet. Sic est in cod. Med. Pro *in* cod. Ambrosianus dat *nif*, cod. Hispanus *infra.* Nihil sani in his. Optimam sententiam effecit Oct. Pantagathus hac emendatione: *Mea autem sententia non relinquendae urbis movet hominem,* quem Malaspina, Lambinus, Ernestus fere probant. Neque aliter Kochius in Emendd. libello p. 20, nisi quod pro *ex illa* scribit *maxime.* I. F. Gronovius coniecit: *De illa autem sententia ita relinquendae urbis movi hominem, ut puto.* Ne hoc quidem placet. Fortasse scribendum: „*Vacillat autem sententia. Infamia relinquendae urbis movet hominem, ut puto.*"

Instrumentum triumphi ɔ: quae seposui ad apparatum triumphi.

IX. (*A. U. C.* 704.)

1. „Quotidiene," inquis, „a te accipiendae literae sunt?" Si habebo cui dem, quotidie. „At iam ipse ades." Tum igitur, quum venero, desinam. Unas video mihi a te non esse redditas, quas L. Quintius, familiaris meus, quum ferret, ad bustum Basili vulneratus et spoliatus est. 2. Videbis igitur numquid fuerit in iis, quod me scire opus sit, et simul tu hoc διευκρινήσεις πρόβλημα sane πολιτικόν: quum sit necesse aut haberi Caesaris rationem, illo exercitum vel per senatum vel per tribunos pl. obtinente, aut persuaderi Caesari, ut tradat provinciam atque

6 *simul hoc* —

§ 1. *Quum venero.* Non male Alanus Emend. p. 13: *quum convenero te.* Cf. IX. 9, 2. X. 10, 5. XV. 29, 1.

Ad bustum Basili. „Via Appia est prope urbem monumentum Basili, qui locus latrociniis fuit perinfamis, quod ex aliis quoque multis intelligi potest." Asc. Ped. in Milon. § 49.

exercitum et ita consul fiat, aut, si id ei non persuadeatur, haberi comitia sine illius ratione illo patiente atque obtinente provinciam, aut, si per tribunos pl. non patiatur, tamen quiescat, rem adduci ad interregnum, aut, si ob eam causam, quod ratio eius non habeatur, exercitum adducat, armis cum eo contendere, illum autem initium facere armorum aut statim nobis minus paratis aut tum, quum comitiis, amicis eius postulantibus, ut e lege ratio habeatur, impetratum non sit; ire autem ad arma aut hanc unam ob causam, quod ratio non habeatur, aut addita causa, si forte tribunus pl. senatum impediens aut populum incitans notatus aut senatus consulto circumscriptus aut sublatus aut expulsus sit dicensve se expulsum ad illum confugerit; suscepto autem bello, aut tenenda sit urbs aut, ea relicta, ille commeatu et reliquis copiis intercludendus: quod horum malorum, quorum aliquod certe subeundum est, minimum putes. 3. Dices profecto persuaderi illi, ut tradat exercitum et ita consul fiat. Est omnino id eiusmodi ut, si ille eo descendat, contra dici nihil possit; idque eum, si non obtinet, ut ratio habeatur retinentis exercitum, non facere miror. Nobis autem, ut quidam putat, nihil est timendum magis quam ille consul. „At sic malo," inquies, „quam cum exercitu." Certe. Sed istud ipsum dico magnum malum putat aliquis; neque ei re-

1 *si id non* — 19 *ipsum sic magnum malum putet* —

§ 2. *Notatus* ɔ: ignominia affectus. Caesar de B. C. I. 7 apud milites queritur, *novum in republica introductum exemplum, ut tribunicia intercessio notaretur atque opprimeretur.* Cf. Gron. ad Liv. XXVII. 25, 3. *Circumscriptus.* Caesar B. C. I. 32 in senatu praedicat *crudelitatem et insolentiam in circumscribendis tribunis plebis.* Quum circumscribere proprie sit certis lineis includere accedit ad vim *coërcendi*, ut in Milon. 88, ubi vid. Garatonius. — *Sublatus* ɔ: de reipublicae administratione SCto remotus, quod accidit Metello Nepoti. Suet. Caes. 16. Idem Suetonius refert Caesarem Ravennae substitisse, bello vindicaturum, *si quid de tribunis plebis intercedentibus pro se gravius a senatu constitutum esset.* Ibid. 30.

Dicensve se expulsum. Cicero enim negabat Antonium et Q. Cassium ulla vi expulsos esse. Vid. Fam. XVI. 11, 2.

Aut tenenda sit urbs, cet. Perspicuitatis causa orationem variavit. Nam quum omnia pendeant a v. *quam sit necesse* etiam hic infinitivos exspectares: *aut tenere urbem, aut illum commeatu intercludere.*

§ 3. *Si ille eo descendat* ɔ: "si hanc conditionem accipiat. Fam. VIII. 8, 9 *alteram utram ad conditionem descendere vult.* Caes. B. C. I. 9 *ad omnia se descendere paratum.*" Gronovius. Add. Att. VIII. 1, 3 *invitus in eam causam descendo.*

Ut quidam putat. Int. Pompeius, qui idem indicatur verbis *putat aliquis, inquit* (cf. Moserus, Symb. Crit. V. p. 10), *ut idem dicit, ut ait idem.*

Ipsum dico m. m. Praeclare Tunstallus p. 148 vidit in *sic o* latere *dico,* sed minus recte retinuit *sic,* quo non est opus. In eo secum traxit Wesenbergium Emend. p. 49. Repetuntur superiora *Nobis autem, ut quidam putat, nihil est timendum magis quam ille consul. Dico* sic positum pro *inquam* Wesenb. munivit exemplis epp. VI. 1, 3. XIII. 25, 3. Deinde verum esse *putat,* nec scribendum *putet,* quod Or. a Bosio accepit, facile obtinebo Hoc quoque Tunstallus monuerat.

medium est ullum. „Cedendum est, si id volet." Vide consulem illum iterum, quem vidisti consulatu priore. „At tum imbecillus plus," inquit, „valuit quam tota res publica." Quid nunc putas? Et eo consule Pompeio certum est esse in Hispania. O rem miseram! siquidem id ipsum deterrimum est, quod recusari non potest, et quod ille si faciat iamiam a bonis omnibus summam ineat gratiam. 4. Tollamus igitur hoc, quo illum posse adduci negant: de reliquis quid est deterrimum? Concedere illi, quod, ut idem dicit, impudentissime postulat. Nam quid impudentius? tenuisti provinciam per decem annos, non tibi a senatu sed a te ipso per vim et per factionem datos. Praeteriit tempus, non legis, sed libidinis tuae; fac tamen legis: ut succedatur, decernitur: impedis et ais, „Habe meam rationem." Habe nostrum. Exercitum tu habeas diutius, quam populus iussit, invito senatu? Depugnes oportet, nisi concedis. Cum bona quidem spe, ut ait idem, vel vincendi vel in libertate moriendi. Iam si pugnandum est, quo tempore in casu, quo consilio in temporibus situm est. Itaque te in ea quaestione non exerceo. Ad ea, quae dixi, affer, si quid habes. Equidem dies noctesque torqueor.

7 *negat* — 12 *Habe mei rationem. Habe tu nostrum.* —

§ 4. *Tollamus — negant* ɔ: seponamus hoc, a quo ipsum Caesarem aiunt abhorrere. Temere Orellius edidit *negat* quasi hoc quoque ad Pompeium esset referendum, non ad plures pertineret.

Sed libidinis tuae; fac tamen legis. Haec in Med. omissa e margine Cratandrinae Victorius supplevit. Et omittendi causa et supplendi necessitas est manifesta.

Habe meam rationem. Ita correctum in Med., nec propter sequens *nostrum* hic quoque scribendum *mei*. Nam pro genitivo obiectivo ponitur pron. poss., ut in eadem hac locutione Fam. XVI. 12, 3 *neque se velle absente se rationem haberi suam*, Off. I. 139 *habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum*, aliisque locis citatis ab Hofmanno Ep. Sel. p. 172. Caesari respondetur: *Habe nostrum.* Et sic luditur in duplici vi locutionis. Illud est: admitte me ad petendum. Hoc: noli nos despicere.

X. (*A. U. C.* 705.)

Subito consilium cepi, ut, antequam luceret, exirem, ne qui conspectus fieret aut sermo, lictoribus praesertim laureatis. De reliquo neque hercule, quid agam, nec, quid acturus sim, scio; ita sum perturbatus temeritate nostri amentissimi consilii. Tibi vero quid suadeam, cuius ipse con-

Epistola data est Roma mane eius diei, quo urbem reliquit Capuam profecturus. Pridie Idus Ian. literas ex urbe dederat ad Tironem (Fam. XVI. 11), unde de his rebus constat. Iam ante XII Kal. Febr. Ciceronem exisse apparet ex ep. 12, 1.

Consilium cepi, ut exirem. De constructione satis dixit Kritzius ad Sal. Iug. 85, 8 *ea uti accepta mercede deseram, non est consilium.* Similis ratio est in Bruto, 84. *Est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere.*

Nostri amentissimi consilii. Consilia Pom-

silium exspecto? Cnaeus noster quid consilii ceperit capiatve, nescio, adhuc in oppidis coartatus et stupens. Omnes, si in Italia consistat, erimus una; sin cedet, consilii res est. Adhuc certe, nisi ego insanio, stulte omnia et incaute. Tu, quaeso, crebro ad me scribe vel quod in buccam venerit.

peii primis diebus a. 705 capta discere licet e Caesaris narratione de B. C. I. 1 seqq., imprimis c. 5.

Adhuc in oppidis coartatus et stupens. Etsi in his consentiunt libri Mss., tamen verba non sana puto. Quomodo enim unus homo coartari potest? non magis credo, quam *coacervari, coalescere, coire.* Quomodo autem potest *in oppidis?* Timide proferam, quod mihi in mentem venerit: *Adhuc in oppidis commoratur. Id stupent omnes. Si in Italia consistat,* cet.

XI. (A. U. C. 705.)

1. Quaeso, quid hoc est? aut quid agitur? Mihi enim tenebrae sunt. „Cingulum," inquit, „nos tenemus, Anconem amisimus. Labienus discessit a Caesare." Utrum de imperatore populi Romani, an de Hannibale loquimur? O hominem amentem et miserum, qui ne umbram quidem unquam τοῦ καλοῦ viderit! Atque haec ait omnia facere se dignitatis causa. Ubi est autem dignitas nisi ubi honestas? [Num] honestum igitur habere exercitum nullo publico consilio? occupare urbes civium, quo facilior sit aditus ad patriam? χρεῶν ἀποκοπάς, φυγάδων καθόδους, sexcenta alia scelera moliri,

τὴν θεῶν μεγίστην ὥστ' ἔχειν τυραννίδα —?

Sibi habeat suam fortunam! Unam mehercule tecum apricationem in illo lucrativo tuo sole malim quam omnia istiusmodi regna, vel potius mori

7 *Num honestum* — 12 *illo Lucretino tuo sole* —

§ 1. *Cingulum tenemus.* Oppidum in agro Piceno. Cf. Caes. B. C. I. 15. Pisaurum, Fanum, Anconem singulis cohortibus Caesar occuparat, ibid. I. 11. Cf. quoque Fam. XVI. 12, 2. — *inquit* indefinite dicitur.

Labienus discessit a Caesare. Rumorem hunc eventus confirmavit. Cf. epist. 12, 5. 13 *a.*, 1. 13*b.*, 7. Fam. XVI. 12, 1. Dio XLI, 4.

O hominem amentem. Haec et quae sequuntur de Caesare dicta accipias.

Dignitatis causa. Hoc solent praetexere, qui rem publicam turbant. Legatur praeclara adnot. Casauboni ad Suet. Caes. 16.

(Num) honestum igitur cet. *Num* est e correctione Medicei, in quo ut aliis in codd. initio scriptum erat *nisi,* quod e praecedenti quaestione male repetitum videtur. Schutzius delevit *num;* recte, opinor.

Sibi habeat suam fortunam. Formula contemnentis, quod alter habet aut habere se putat. Cf. Sull. 26. Flacc. 104. Cat. Mai. 58. Lael. 18.

In illo lucrativo tuo sole. Lucrativo certa nititur Medicei auctoritate, et *sol lucrativus* dici potuit et is, quem Atticus negotiis surripuisset et is, quo ut frueretur aliquo loci impedimento amoto effecisset, ut monet Nipperdeius, Spicil. crit. in Corn. Nep. p. 79, qui e Quintil. I. O. X. 7, 27 demonstrat alibi quoque Ciceronem hoc adiectivum posuisse. Prae-

milies quam semel istiusmodi quidquam cogitare. 2. „Quid si tu velis?" inquis. Age quis est, cui velle non liceat? Sed ego hoc ipsum velle miserius esse duco quam in crucem tolli. Una res est ea miserior, adipisci quod ita volueris. Sed haec hactenus. Libenter enim in his molestiis ἐνσχολάζω σοι. 3. Redeamus ad nostrum. Per fortunas! quale tibi consilium Pompeii videtur? hoc quaero, quod urbem reliquerit. Ego enim ἀπορῶ. Tum nihil absurdius. Urbem tu relinquas? Ergo idem, si Galli venirent. „Non est, inquit, „in parietibus res publica." At in aris et focis. „Fecit idem Themistocles; fluctum enim totius barbariae ferre urbs una non poterat." At idem Pericles non fecit annum fere post quinquagesimum, quum praeter moenia nihil teneret. (Et) nostri olim, urbe reliqua capta, arcem tamen retinuerunt.

Οὕτω που τῶν πρόσθεν ἐπευθόμεθα κλέα ἀνδρῶν.

4. Rursus autem ex dolore municipali sermonibusque eorum, quos convenio, videtur hoc consilium exitum habiturum. Mira hominum querela est — nescio istic; sed facies ut sciam —, sine magistratibus urbem esse, sine senatu. Fugiens denique Pompeius mirabiliter homines movet. Quid quaeris? Alia causa facta est; nihil iam concedendum putant Caesari. Haec, tu mihi explica, qualia sint. 5. Ego negotio praesum non turbulento. Vult enim me Pompeius esse, quem tota haec Campania et

7 ἀπορῶ' *tum: „Nihil absurdius!"* — 11 *teneret. Nostri* —

---

dium ad montem Lucretilem (Hor. Carm. I. 17) non *Lucretinum*, ut vulgo hic scribunt, sed *Lucretilinum* dicendum erat, ut Faernus intellexit.

§ 2. *Libenter* — ἐνσχολάζω σοι. Ex quo P. Victorius verba Graeca explicuit: *Scholam tibi explico*, in ea explicatione editores acquievisse videntur. Nuper vero Buchelerus (Mus. Rhen. XIII. p. 587) negavit illam probari posse delevitque σοι. Is vid. ἐνσχολάζω *in his molestiis* interpretari: *acquiesco in his molestiis*. Quod falsum esse voc. *libenter* demonstrat. Cicero sine dubio scribere voluit se in illis molestiis libenter cum Attico de repb., confabulari, idque dicet, si legimus: — συστοχάζομαί σοι, *tecum coniecturam capio*, de iis quae futura sunt tecum delibero.

§ 3. *Ego enim* ἀπορῶ. *Tum nihil absurdius* ɔ: ego incertus sum, quid dicam; modo invenio nihil absurdius Sequi debebat: *tum contrarium mihi probatur*. Id autem inest in verbis

§ 4: *Rursus — videtur hoc consilium exitum habiturum.*

Urbem tu relinquas — κλέα ἀνδρῶν. Cum Pompeio colloqui se fingit. Pompeii sunt haec: „Fecit Themistocles; fluctum enim — non poterat." Inter *teneret Nostri* cum Buchelero copulam adieci, quia non recte abest, ubi duo exempla eiusdem rei proferuntur.

Fecit idem Themistocles cet. Plutarchus in vita Pompeii 63 manifesto respexit hunc locum, quum scriberet: αἰτιᾶται δὲ καὶ Κικέρων (τὸν Πομπήϊον), ὅτι τὴν Θεμιστοκλέους ἐμιμήσατο στρατηγίαν μᾶλλον ἢ τὴν Περικλέους. Sed etsi ibid. 42 citat τὰς ἐπιστολάς Ciceronis, Plutarchus non videtur eas legisse, sed ex aliquo rivulo utramque rem duxisse.

§ 4. *Ex dolore municipali* ɔ: si considero indignationem municipiorum. — *videtur hoc consilium exitum habiturum.* „Consilium exitum habet, cum succedit, quod volumus." Man. Nonnunquam additur aliquod adiecti-

maritima ora habeat ἐπίσκοπον, ad quem delectus et summa negotii referatur. Itaque vagus esse cogitabam. Te puto iam videre, quae sit ὁρμὴ Caesaris, qui populus, qui totius negotii status. Ea velim scribas ad me, et quidem, quoniam mutabilia sunt, quam saepissime. Acquiesco enim et scribens ad te et legens tua.

---

vum, ut Fam. II. 16, 6 *haec omnia meliores habebunt exitus.*

§ 5. Cf. Fam. XVI. 11 extr., 12, 5. *Ego adhuc orae maritimae praesum a Formiis.*

XII. (*A. U. C.* 705.)

1. Unam adhuc a te epistolam acceperam, datam XII. Kal., in qua significabatur aliam te ante dedisse, quam non acceperam. Sed quaeso ut scribas quam saepissime, non modo si quid scies aut audieris, sed etiam si quid suspicabere, maximeque, quid nobis faciendum aut non faciendum putes. Nam quod rogas, curem ut scias quid Pompeius agat, ne ipsum quidem scire puto; nostrum quidem nemo. 2. Vidi Lentulum consulem Formiis x. Kal., vidi Libonem; plena timoris et erroris omnia. Ille iter Larinum; ibi enim cohortes et Luceriae et Teani reliquaque in Apulia. Inde utrum consistere uspiam velit an mare transire nescitur. Si manet, vereor, ne exercitum firmum habere non possit; sin discedit, quo aut qua, aut quid nobis agendum sit, nescio. Nam istum quidem, cuius φαλαρισμὸν times, omnia teterrime facturum puto. Nec eum rerum prolatio nec senatus magistratuumque discessus nec aerarium clausum tardabit. 3. Sed haec, ut scribis, cito sciemus. Interim velim mihi ignoscas, quod ad te scribo tam multa toties. Acquiesco enim et tuas volo elicere lite-

12 *agendum est? Nescio* —

§ 1. *Datum XII Kal.* Nomen mensis sequentis ut saepe reticetur, qui erat *Febr.* Nam haec scripta sunt brevi post exitum Ciceronis, de quo scripsit ep. 10. Conf. quoque adn. Corradi et Malaspinae. In Med. et libris ex eo descriptis *Ian.* propter sequens *in* additum videtur.

§ 2. *Inde* ɔ: deinde. Rarius ita ponitur apud Ciceronem. Vid. VIII. 11 D., 7. *Primum — prae me tuli,* cet. *Inde — duxi.* In Livio nihil frequentius. Vid. Drakenb. ad XLII, 55, 6.

Quid nobis agendum sit, nescio. Quum Or. in priore edit. prudenter de h. l. disputasset, legitimamque structuram commendasset, quia sexcenties *sit* et *si* vel *est* permutarentur, nescio quid eum moverit, ut in alt. edit. Ciceronem dure et insolite scribentem inducere, quam unam literam mutare maluerit. Recte Klotzius nimiam hanc religionem improbavit.

Φαλαρισμόν. Paucis diebus post scribit, incertum esse *Phalarimne* Caesar an Pisistratum sit imitaturus. h. l. 20, 2.

Rerum prolatio ɔ: iustitium et negotiorum in urbe vacatio propter tumultum et belli metum.

§ 3. *Acquiesco* ut sup. epist. est curis liberor, a dolore vaco. Cf. Oudendorpii Scholia p. 155. Supplendum autem ex iis, quae praecedunt: *scribens ad te.* Mox *demittamne me in causam* est locutio a militia desumpta,

ras maximeque consilium, quid agam aut quo me pacto geram; demittamne me penitus in causam? — non deterreor periculo, sed dirumpor dolore, tam nullo consilio aut tam contra meum consilium gesta esse omnia! — an cuncter et tergiverser et iis me dem, qui tenent, qui potiuntur? *Αἰδέομαι Τρῶας*, nec solum civis sed etiam amici officio revocor, etsi frangor saepe misericordia puerorum. 4. Tu igitur ita perturbato, etsi te eadem sollicitant, scribe aliquid, et maxime, si Pompeius Italia cedit, quid nobis agendum putes. M'. quidem Lepidus — nam fuimus una — eum finem statuit, L. Torquatus eundem. Me quum multa, tum etiam lictores impediunt; nihil vidi unquam, quod minus explicari posset. Itaque a te nihildum certi exquiro, sed quid videatur. Denique ipsam *ἀπορίαν* tuam cupio cognoscere. 5. Labienum ab illo discessisse propemodum constat. Si ita factum esset, ut ille Romam veniens magistratus et senatum [Romae] offenderet, magno usui causae nostrae fuisset. Damnasse enim sceleris hominem amicum rei publicae causa videretur; quod nunc quoque videtur, sed minus prodest: non enim habet, cui prosit, eumque arbitror poenitere, nisi forte id ipsum est falsum discessisse illum. Nos quidem pro certo habebamus. 6. Et velim, quamquam, ut scribis, domesticis te finibus tenes, formam mihi urbis exponas, ecquod Pompeii desiderium, ecquae Caesaris invidia appareat; etiam quid censeas de Terentia et Tullia, Romae eas esse an mecum an aliquo tuto loco. Et haec et si quid aliud ad me scribas velim vel potius scriptites.

---

6 *Ut igitur* — 13 *magistratum* — 14 *Romae* sine uncis. —

---

quum pugnaturi a loco edito in aequum descendunt.

Puerorum, ut saepe, M. et Q. filii.

§ 4. *Tu igitur.* Scripsi cum Pio; vulgo *Ut*, quod supervacaneum est.

Eum finem statuit ɔ: non ultra Pompeium sequi debere nos censet. Locutionem illustr. Gronovius ad Livii XLV. 39, 10. — Ad ea: *Me — lictores impediunt* Manutius haec adscripsit ex epistola ad Caelium (Fam. II. 16, 2): *Accedit etiam molesta haec pompa lictorum meorum nomenque imperii, quo appellor. Eo si onere carerem, quamvis parvis Italiae latebris contentus essem. Sed incurrit haec nostra laurus non solum in oculos, sed iam etiam in voculas malevolorum.*

§ 5. *Magistratus et senatum.* Codd. *magistratum.* Sed antiqui scriptores de pluribus loquentes singulari numero non utuntur. Correxit Wesenbergius, Emend. p. 25.

Romae tantillo spatio post *Romam* vix a Cicerone additum puto.

Non enim habet, cui prosit ɔ: Pompeiani, ad quos accedere vult, iam sunt in fuga.

§ 6. *Formam urbis exponas* ɔ: describe mihi praesentem conditionem rerum urbanarum, quid illi sentiant et loquantur, qui in urbe sint. cf. Fam. III, 11, 4: *Ad me quasi formam communium temporum et totius rei publicae misisti expressam.*

Caesaris invidia, opp. *Pompeii desiderio*, est odium. Rogat sitne Caesar in odio propter fugam senatus.

Quid censeas de Terentia, cet. Cf. epist. a. d. VIII Kal. Febr. Minturnis datam ad Terentiam et Tulliam, Fam. XIV. 14.

XIII. a. (*A. U. C.* 705.)

1. De Vennonianis rebus tibi assentior. Labienum ἥρωα iudico. Facinus iamdiu nullum civile praeclarius; qui, ut aliud nihil, hoc tamen profecit: dedit illi dolorem. Sed etiam ad summam profectum aliquid puto. Amo etiam Pisonem, cuius iudicium de genero suspicor visum iri grave. Quamquam genus belli quod sit vides. Ita civile est, ut non ex civium dissensione, sed ex unius perditi civis audacia natum sit. Is autem valet exercitu, tenet multos spe et promissis, omnia omnium concupivit. Huic tradita urbs est, nuda praesidio, referta copiis. Quid est, quod ab eo non metuas, qui illa templa et tecta non patriam sed praedam putet? Quid autem sit acturus aut quo modo nescio, sine senatu, sine magistratibus. Ne simulare quidem poterit quidquam πολιτικῶς. Nos autem ubi exsurgere poterimus aut quando? quorum dux quam ἀστρατήγητος, tu quoque animadvertis, cui ne Picena quidem nota fuerint; quam autem sine consilio, res testis. Ut enim alia omittam decem annorum peccata, quae conditio non huic fugae praestitit? 2. Nec vero nunc quid cogitet scio, ac non desino per literas sciscitari. Nihil esse timidius constat, nihil perturbatius. Itaque nec praesidium, cuius parandi causa ad urbem

11 *magistratu* — 14 *ne* † *Picena quidem* —

§ 1. *De Vennonianis rebus* nihil constat. C. Vennonius nominatur VI. 1, 25. 3, 5.

Labienum, cet. De iisdem rebus a. d. VIII Kal. Febr. haec scribit uxori (Fam. XIV. 14): *Labienus rem meliorem fecit. Adiuvat etiam Piso, quod ab urbe discedit et sceleris condemnat generum suum* (Caesarem).

Ita civile est, ut — natum sit. Forma dicendi restrictiva, quam multis exemplis Tullianis illustravit Ellendtius ad Brut. 195. Addo p. Rosc. Am. 55. *Accusatores multos esse in civitate utile est, ut metu contineatur audacia: verum tamen hoc ita est utile, ut ne plane illudamur ab accusatoribus.* Ibid. 72. *Ita vivunt, ut ducere animam de coelo non queant,* cet. p. Sulla 61. *Qui ita de suffragiis cum colonis dissenserunt, ut idem de communi salute sentirent.* Mur. § 58. de Or. II. 16. *Tum Caesar, equidem, inquit, Crasse, ita sum cupidus in illa longiore te ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc sim quotidiano tuo sermone contentus:* quae verba sane stulta sunt, ut videbantur Bakio, Schol. Hypomn. V. 11. p. 122, si *ita sum cupidus — audiendi* explicantur *tam vehementer cupio audire.* Nimirum Caesar hoc dicit: Cupio equidem te audire in longiore disputatione, sed ita tamen cupio, ut vel familiari sermone contentus sim futurus. Bakius in editione operis de Orat. recte illam dubitationem abiecit. Post *ut* etiam additur *tamen,* ut p. Sulla 42. *Quum scirem ita indicium in tabulas publicas relatum, ut illae tabulae privata tamen custodia continerentur.*

Sine magistratibus. Correxit Wesenbergius, ut ep. praec § 5. Error natus e compendio *mag.* non recte expleto.

Cui ne Picena quidem nota fuerint. Picena „res in Piceno gestae." Haec Pii adnotatio, in quam quilibet sponte incideret, Orellium revocare debuerat a mutandi libidine. Turpe Pompeio nescire, quae tum in Piceno a Caesarianis et suis agerentur. Cf. ep. 16. 2.

§ 2. *Cuius parandi causa ad urbem retentus est.* Male Kochius haec temptavit scribens: *ab urbe profectus est.* Immo illis verbis indicatur, Pompeium non abiisse in provinciam suam Hispaniam.

retentus est, nec locum ac sedem praesidii ullam video. Spes omnis in duabus insidiose retentis, paene alienis legionibus. Nam delectus adhuc quidem invitorum est et a pugnando abhorrentium. Conditionum autem amissum tempus est. Quid futurum sit, non video. Commissum quidem a nobis certe est sive a nostro duce, ut e portu sine gubernaculis egressi tempestati nos traderemus. 3. Itaque de Ciceronibus nostris dubito quid agam; nam mihi interdum amandandi videntur in Graeciam. De Tullia autem et Terentia, quum mihi barbarorum adventus proponitur, omnia timeo, quum autem Dolabellae venit in mentem, paullum respiro. Sed velim consideres, quid faciendum putes: primum πρὸς τὸ ἀσφαλές — aliter enim mihi de illis ac de me ipso consulendum est —, deinde ad opiniones, ne reprehendamur, quod eas Romae velimus esse in communi bonorum fuga. Quin etiam tibi et Peducaeo — scripsit enim ad me —, quid faciatis, videndum est. Is enim splendor est vestrum, ut eadem postulentur a vobis, quae ab amplissimis civibus. Sed de hoc tu videbis, quippe quum de me ipso ac de meis te considerare velim. 4. Reliquum est ut et quid agatur, quoad poteris, explores scribasque ad me, et quid ipse coniectura assequare, quod etiam a te magis expeto. Nam acta omnibus nuntiantibus a te exspecto futura. Μάντις δ' ἄριστος —. Loquacitati ignosces, quae et me levat ad te quidem scribentem et elicit tuas literas. 5. Aenigma [Oppiorum ex Velia] plane non intellexi. Est enim numero Platonis obscurius. Iam intellexi tamen. Oppios enim de

18 *exspecto* — 21 *Aenigma Oppiorum ex Velia* — 22 *intellexi* + *tuum* —

Spes omnis in duabus — legionibus, Caesari specie belli Parthici detractis. Rem narrat Hirtius de B. G. VIII. 54 sq. Cf. Caes. de B. C. I. 2. 9. 11.

§ 3. *Aliter mihi de illis ac de me ipso consulendum est* ɔ: alia consilia capienda sunt, quum illarum, alia quum mea res agitur. In illis salutis tantum, in me dignitatis quoque ratio habenda est.

§ 4. *Magis expeto.* Sequor scripturam libri Medicei, ab editoribus adhuc neglectam. Nam *expeto* huic loco magis convenit; *exspecto* in seq. sententia suum locum tenet.

μάντις δ' ἄριστος, ὅστις εἰκάζει καλῶς. Senarium Euripideum vertit Cicero de Divin. II. 12. *Bene qui coniiciet, vatem hunc perhibebo optimum.*

§ 5. Hinc novae epistolae initium vulgo faciunt. Cicero superiora ipse scripsit; infra excusat se, quod epistola quam dictavit non sit longior. Hanc ego § superioribus adiiciendam censeo. Sunt autem in his plura vitia. Primum verba *Oppiorum ex Velia* e seqq. male huc traducta sunt. Continent enim ipsam aenigmatis solutionem, quam Cicero deinde profert. Scripsit, ut Gronovius partim monuit: *Aenigma tuum paene non intellexi. Est enim numeris Platonis obscurius.* Plato e Pythagorica disciplina *numeros* didicerat, non *numerum.* Cf. de Repb. I. 16. Fin. I. 72. *Iam intellexi tamen. Oppios enim de Velia saccones dicis.* Atticus non nominarat Oppios, sed appellarat *de Velia saccones*, illud quia erant eius contubernales in Velia, cf. VIII. 7, 3. X. 7, 3, hoc a *saccis*, quibus illi feneratores vel argentarii pecuniam servabant. *Saccones*, ut est in Med., neque auctore Bosio in *succones*, neque e coni. Ursini, quam Gronovius amplexus est, in *salacones* mutaverim.

Reliqua patebant. Haec duplicem admit-

Velia saccones dicis. In eo aestuavi diu; quo aperto, reliqua patebant et cum Terentiae summa congruebant.

1 *succones* —

tunt sententiam et utramque huic loco necessariam. Significant enim et cetera manifesta erant et agnoscebatur debitum. p. Rosc. Com. 5 *hoc nomen — in adversariis patere contendit.* Phil. II. 93 *ubi est septies milies, quod in tabulis — patebat.* Catull. 28, 6 *ecquidnam in tabulis patet lucelli expensum?"* I. F. Gronovius.

XIII. b (*A. U. C.* 705.)

1. L. Caesarem vidi Minturnis a. d. VIII. Kal. Febr. mane cum absurdissimis mandatis, non hominem sed scopas solutas, ut id ipsum mihi ille videatur irridendi causa fecisse, qui tantis de rebus huic mandata dederit, nisi forte non dedit et hic sermone aliquo arrepto pro mandatis abusus est. 2. Labienus, vir mea sententia magnus, Teanum venit a. d. IX. Kal. Ibi Pompeium consulesque convenit. Qui sermo fuerit et quid actum sit, scribam ad te, quum certum sciam. Pompeius a Teano Larinum versus profectus est a. d. VIII. Kal. Eo die mansit Venafri. Iam aliquantum animi videtur nobis attulisse Labienus. Sed ego nondum habeo, quid ad te ex his locis scribam. Ista magis exspecto, quid illinc afferatur, quo pacto de Labieno ferat, quid agat Domitius in Marsis, Iguvii Thermus, P. Attius Cinguli, quae sit populi urbani voluntas, quae tua coniectura de rebus futuris, haec velim crebro et quid tibi de mulieribus nostris placeat et quid acturus ipse sis scribas. Si scriberem ipse, longior epistola fuisset, sed dictavi propter lippitudinem.

9 *Venafri. Aliquantum* — 11 *illim* —

§ 1. *L. Caesarem* cet. Hic adolescens Arimini Caesarem convenerat cum Pompeii mandatis privatis. Cum L. Roscio Fabato praetore Caesaris postulata inde ad Pompeium detulit, quae inveniuntur apud Caes. B. C. I. 9. Summa eorum, quae Pompeius respondit, refertur ibid. 10 et ep. seq. 1.

Non hominem, sed scopas solutas. In proverbio erat, scopas dissolvere, quod usurpabant de eo, qui inanes res agebat. Cf. Orat. 235. Hominem fatuum, nullius usus, appellat scopas solutas.

§ 2. *Cum certum sciam.* Sic de Leg. I. 52 *quae quamdiu adfutura sint, certum sciri nullo modo potest.* Fam. IX. 23 *quum certum sciam.* Att. XII. 23, 2 *opinor, sed certum nescio.* Simile est: *ad te falsum scripseram* ep. seq. 2 ubi cave *falsum* adverbium putes. Cf. Zumpt. ad Verr. II. 66.

Iam aliquantum animi. Scripsi e correctione Bucheleri. Med. enim habet *venafriam.* Idem narratur in ep. 16, 2 h. l.

Illinc ɔ: ex illis locis, ubi Caesar nunc est.

Quid agat Domitius, cet. Ad haec omnia respondet Caesar B. C. I. 12 seqq.

XIV. (*A. U. C.* 705.)

1. A. d. VI. Kal. Febr. Capuam Calibus proficiscens, quum leviter lippirem, has literas dedi. L. Caesar mandata Caesaris detulit ad Pompeium a. d. VIII. Kal., quum is esset cum consulibus Teani. Probata conditio est, sed ita, ut ille de iis oppidis, quae extra suam provinciam occupavisset, praesidia deduceret. Id si fecisset, responsum est ad urbem nos redituros esse et rem per senatum confecturos. Spero posse in praesentia pacem nos habere; nam et illum furoris et hunc nostrum copiarum suppoenitet. 2. Me Pompeius Capuam venire voluit et adiuvare delectum, in quo parum prolixe respondent Campani coloni. Gladiatores Caesaris, qui Capuae sunt, de quibus ante ad te falsum ex A. Torquati literis scripseram, sane commode Pompeius distribuit binos singulis patribus familiarum. Scutorum in ludo IↃↃ. fuerunt. Eruptionem facturi fuisse dicebantur. Sane multum in eo rei publicae provisum est! 3. De mulieribus nostris, in quibus est tua soror, quaeso videas ut satis honestum nobis sit eas Romae esse, quum ceterae illa dignitate discesserint. Hoc scripsi ad eas et ad te ipsum antea. Velim eas cohortere ut exeant, praesertim

7 *Spero* † *esse* — 14 *rei publicae* † *profixum* —

§ 1. *Teani.* Caesar B. C. I. 8—10 narrat L. Caesarem adolescentem cum Pompeii mandatis ad Caesarem venisse, eademque fere attulisse praetorem Roscium. Hunc deinde cum mandatis Caesaris Capuam venisse ibique consulibus et Pompeio renuntiasse.

Spero posse in praesentia pacem nos habere. Dedi ex mea coniectura. Libri Mss. habent *spero esse* cet. in quo emendando infelices fuerunt critici. *Spero posse* cum inf. praesentis temporis saepe invenitur, ubi infin. futuri temporis exspectares. Exempla peti possunt ex Haasii adnot. ad Reisigii scholas 452. Moserus Symb. Crit. V. p. 13 in eandem emendationem incidit, sed, ut solet, de veritate dubitat. Itemque Buchelerus in Mus. Rhen. XIII. p. 589. *In praesentia* = hoc tempore, est locutio apud bonos scriptores usitata. Cf. XVI. 13 c. 2. Handii Turs. III. p. 288 seq.

§ 2. *In quo parum prolixe respondent.* Respondere vocabulum legitimum est, de iis qui citati adsunt, ut nomen militiae dent.

Scripseram. Ea epistola periit. *Torquati* praenomen in Med. abest, sed a Cratandro additum est.

Patribus familiarum. Nonnulli genitivi familias pluralem postulabant, ubi de pluribus patribus sermo erat, ut Sisenna apud Varronem de L. L. VIII. 73. Cf. Reisigii Schol. § 88 ibique Haasii adn. 141.

Scutorum in ludo IↃↃ fuerunt. Quamvis mirum sit *scuta* tantum memorari, non *tela*, ut in simili Milonianae loco § 64, acquiescendum tamen in hac lectione cum Orellio et Heinrichio ad Iuven. Vol. II. p. 341. Nam multo magis mirandum esset, si aut illi gladiatores omnes fuissent *secutores*, aut si ex omnibus hos tantum indicaret. Quis denique concedat Caesari fuisse quinque milia gladiatorum in ludo Campano? Nam numerum in Med. prolatum IↃↃ retinere debemus, quum, quod cod. Z praebere dicitur, CIↃ sublesta Bosii fide nitatur.

Provisum est. Quod notatur e Med. *profixum est* sane ducit ad *profectum est*, quod Or. hic scriptum fuisse coniecit. Cf. VIII. 9, 2. *Utinam aliquid profectum esset.* Sed propter consensum antiq. editt. *provisum* retinui.

§ 3. *Quaeso videas, ut satis honestum sit.* In his pro *ut* scribendum esse *num* indica-

quum [ea] praedia in ora maritima habeamus, cui ego praesum, ut in iis pro re nata non incommode possint esse. Nam si quid offendimus in genero nostro — quod quidem ego praestare non debeo — sed id fit maius, quod mulieres nostrae praeter ceteras Romae remanserunt. Tu ipse cum Sexto scire velim quid cogites de exeundo de totaque re quid existimes. Equidem ad pacem hortari non desino, quae vel iniusta utilior est quam iustissimum bellum. Sed haec, ut fors tulerit.

1 *cum ea praedia* — 3 *debeo, sed* — 4 *remanserunt* —: *tu* — 6 *Equidem pacem* —

mus. Paullo post seclusi *ea*, quod si a Cicerone additum esset, non *ut in iis*, sed *in quibus* subiecisset.

Si quid offendimus in genero nostro ɔ: si quid deliquisse videmur eo, quod Dolabella cum Caesare est. *Offendere* in h. l., ut Fam. II. 18, 3 est verbum transitivum, nostrum *aanstoot geven*, et passive dicitur *offenditur in aliquo*, ut Verr. L. I. 64. Sed idem verbum quoque intransitive dicitur, ut sit nostrum *zich stooten aan iemand*, improbare aliquem, velut ad Q. fr. I. 1, 14: *si quis est, in quo iam offenderis*. Mil. 99 *si in me aliquid offendistis*. Caes. B. C. II. 32 *si Caesarem probatis, in me offenditis*.

Quod — ego praestare non debeo ɔ: cuius rei periculum non est in me recipiendum, quae culpa in me non potest recidere. Cf. II. 16, 2. Fam. IX. 16, 3, alia. I. F. Gronovii lect. Tull. a Suringario editae p. 10.

Sed id fit maius. Merito haerent in particula *sed*. Multi eiecerunt. Orellius post parenthesin suo loco positam indicabat, sed tum Cicero scribere debuerat *sed si quid offendimus, id fit maius*. Igitur vel cum Mosero Symb. Crit. V. 13 statuendum illa tria verba excidisse, vel *sed* mutandum in *eo*, quod ad comparativum paene necessarium est.

Equidem ad pacem hortari non desino. Saepius postea Cicero inculcat hac se tum mente fuisse, ut in Ligariana 28 *Pacis equidem semper auctor fui*, ubi plura collegit Soldanus. — Scripsit autem sine dubio, quod e mg. Crat. notatur *ad pacem hortari*. Nunquam enim hoc verbum cum accusativo obiecti construxit, praeterquam in pronominibus, ut supra VI. 2 *quod quidem illum soleo hortari*. VIII. 9, 1 *id quod eum hortarer*. Sed in eadem sententia praecedit: *Quum autem ad pacem hortarer* et statim sequitur: *quum eum ad salutem patriae hortabar*. Cf. quoque VII. 21, 3 *Ipse me Caesar ad pacem hortatur*. Fecerunt poetae et seriores scriptores, ut Iust. XIV. 1, 5 *bellum hortari*, Tac. Ann. XI. 3 *hortantibus inediam*, ubi vid. Gronovius. In Corn. Nepotis Dat. 8, 5. *Autophradates — pacem amicitiamque hortatus est, ut cum rege in gratiam rediret*, verba *pacem amicitiamque* librario deberi Io. Andr. Bosius bene monuit.

Cum Sexto Peducaeo. Cf. ep. 13 *a*, 3. Saepius idem in his epistolis solo praenomine designatur.

XV. (A. U. C. 705.)

1. Ut ab urbe discessi, nullum adhuc intermisi diem, quin aliquid ad te literarum darem, non quo haberem magno opere, quod scriberem, sed ut loquerer tecum absens, quo mihi, quum coram id non licet, nihil est iucundius. 2. Capuam quum venissem a. d. VI. Kal. pridie, quam has

3 *quid scriberem* —

§ 1. *Non quo haberem, quod scriberem*. Sic recte Ern. Ceteri *quid scriberem*.

§ 2. *Is haud auditus in consilio*. Negatio quum a libris Mss. absit, ingeniose Malaspina

literas dedi, consules conveni multosque nostri ordinis. Omnes cupiebant Caesarem abductis praesidiis stare conditionibus iis, quas tulisset. Uni Favonio leges ab illo nobis imponi non placebat, sed is haud auditus in consilio. Cato enim ipse iam servire quam pugnare mavult. Sed tamen ait in senatu se adesse velle, quum de conditionibus agatur, si Caesar adductus sit, ut praesidia deducat. Ita, quod maxime opus est, in Siciliam ire non curat; quod metuo ne obsit, in senatu esse vult. Postumius autem, de quo nominatim senatus decrevit, ut statim in Siciliam iret Furfanioque succederet, negat se sine Catone iturum, et suam in senatu operam auctoritatemque [quam] magni aestimat. Ita res ad Fannium pervenit. Is cum imperio in Siciliam praemittitur. 3. In disputationibus nostris summa varietas est. Plerique negant Caesarem in conditione mansurum, postulataque haec ab eo interposita esse, quo minus, quod opus esset ad bellum, a nobis pararetur. Ego autem eum puto facturum ut praesidia deducat. Vicerit enim, si consul factus erit, et minore scelere vicerit, quam quo ingressus est. Sed accipienda plaga est. Sumus enim flagitiose imparati quum a militibus, tum a pecunia, quam quidem omnem, non modo privatam, quae in urbe est, sed etiam publicam, quae in

10 *auctoritatemque quam magni* —

is in *vix* mutari voluit. Sed quod Bosius inseruit *haud*, et facilius omitti potuit et aptius est, quum indicet Favonium omnino auditum non esse.

In Siciliam ire non curat. Postea tamen M. Cato in provinciam profectus est, sed adventu Curionis cum tribus legionibus a Caesare missi fugit. Caes. B. C. 1. 30.

[*Quam*] *magni aestimat.* Particulae *quam*, *quamvis* et *sane quam* cum adiectivis et adverbiis coniunctae earum vim augent. Vid. praeter alios Ruhnk. ad Ter. Andr. I. 1, 109. Sed quaeritur fueritne hoc consuetudinis Tullianae. Licet dubitare. Hoc loco inter *que m* facile e geminatione oriri potuit. Quem Graevius laudat ut Ciceronis locum ex ep. ad Fam. XI. 13 Bruti est et diversi generis. Att. XIV. 19, 1 ubi vulgatur *quam mihi iucundum*, Moserus Symb. Crit. VI. p. 10 conicit: *Perquam mihi iucundum*, et eodem libro 9, 2 pro *Itaque quam severe* praestat *Itaque tam severe* cet. Haec me moverunt, ut vocem dubiam signarem.

§ 3. *Plerique negant Caesarem in cond. mansurum, postulataque haec ab eo interposita esse* nempe dicunt, quod e *negant* eliciendum est. Ellipticam loquendi rationem multi explicarunt, in quibus Fritzschium, Quaestt. Luc. p. 131 sq., Ochsnerum ad Ecl. Tull. p. 168, Kritzium ad Sal. Iug, 106, 3. Ellendtium ad Cic. de Or. II. p. 43 sq. indicasse satis habeo.

In conditione. Immo *in conditionibus*, ut modo *stare conditionibus* et *quum de conditionibus agatur. In conditione manere* esset *in suo statu manere*, quod ineptam sententiam efficeret.

Eum puto facturum ut — deducat. Aliquanto gravius hoc est, quam si scripsisset: *eum puto praesidia esse deducturum.* Cf. III. 7, 2 *non faciam ut enumerem miserias omnes.* XI. 23, 2 *eo feci ut celeriter eunti* (*literas*) *darem.* Ibid. 15, 3 *non faciam ut tuum animum angam querelis.* Pleonasmum illustrarunt multi, quos citat Kritzius ad Sal. Cat. 52, 23. Add. Westerh. ad Ter. Andr. Prol. 17. Matth. ad Milon. 95. Non multum diversum est *non committere ut*, quod est infra VIII. 3, 7. XV. 11, 3 et saepe alias.

Imparati a militibus. Vid. ad I. 1, 2.

aerario est, illi reliquimus. Pompeius ad legiones † Attianas est profectus. Labienum secum habet. Ego tuas opiniones de his rebus exspecto. Formias me continuo recipere cogitabam.

1 *ad legiones Attianas* —

Ad legiones † Attianas. In hac voce vitium latet. Nam P. Attii, quem supra legimus Cinguli fuisse, ep, 13 *b*, 2, *legiones* nullae fuerunt, *cohortes*, quibus Auximum tenuit, a Caesaris copiis victae ad hunc transierunt. Caes. B. C. I. 13. Attius ille Varus deinde in Africam traiecit, ibique delectu habito duas legiones effecit, ibid. 31. Sed illas legiones nec hic, nec in ep. 20, 1 nominari posse manifestum est. Neque hic cogitandum est de Attio Peligno, qui Sulmonem VII cohortium praesidio tenebat. Caes. B. C. I. 18. Probabiliter contra Lipsius suspicatus est designari duas legiones, quae per speciem belli Parthici a Caesare abductae erant et Pompeio traditae, quae *Appianae* dici poterant, a legato, qui eas adduxerat e Gallia. Vid. Plut. in Pomp. 57 πρὸς δὲ τούτοις Ἄππιος ἀφίκετο κομίζων ἐκ Γαλατίας, ἣν ἔχρησε Πομπήιος Καίσαρι στρατιάν.

XVI. (A. U. C. 705.)

1. Omnes arbitror mihi tuas literas redditas esse, sed primas praepostere, reliquas ordine, quo sunt missae, per Terentiam. De mandatis Caesaris adventuque Labieni et responsis consulum ac Pompeii scripsi ad te literis iis, quas a. d. v. Kal. Capua dedi, pluraque praeterea in eandem epistolam conieci. 2. Nunc has exspectationes habemus duas: unam, quid Caesar acturus sit, quum acceperit ea, quae referenda ad illum data sunt L. Caesari; alteram, quid Pompeius agat, qui quidem ad me scribit paucis diebus se firmum exercitum habiturum spemque affert, si in Picenum agrum ipse venerit, nos Romam redituros esse. Labienum secum habet non dubitantem de imbecillitate Caesaris copiarum, cuius adventu Cnaeus noster multo animi plus habet. Nos a consulibus Capuam venire iussi sumus ad Nonas Febr. Capua profectus sum Formias a. d. III. Kal. Eo die quum Calibus tuas literas hora fere nona accepissem, has statim dedi. 3. De Terentia et Tullia tibi assentior, ad quas scripseram, ad te ut referrent; si nondum profectae sunt, nihil est quod se moveant, quoad perspiciamus quo loci sit res.

§ 3. *Ad te ut referrent* ɔ: ut sententiam tuam rogarent tuoque consilio uterentur. Cf. XVI. 3, 6. Fam. III. 8, 5. XII. 2 extr.

XVII. (*A. U. C.* 705.)

1. Tuae literae mihi gratae iucundaeque sunt. De pueris in Graeciam transportandis tum cogitabam, quum fuga ex Italia quaeri videbatur. Nos enim Hispaniam peteremus, illis hoc aeque commodum non erat. Tu ipse cum Sexto etiamnunc mihi videris Romae recte esse posse. Etenim minime amici Pompeio nostro esse debetis. Nemo enim unquam tantum de urbanis praediis detraxit. Videsne me etiam iocari? 2. Scire iam te oportet L. Caesar quae responsa referat a Pompeio, quas ab eodem ad Caesarem ferat literas. Scriptae enim et datae ita sunt, ut proponerentur in publico; in quo accusavi mecum ipse Pompeium, qui, quum scriptor luculentus esset, tantas res atque eas, quae in omnium manus venturae essent, Sestio nostro scribendas dederit. Itaque nihil unquam legi scriptum *σηστιωδέστερον*. Perspici tamen ex literis Pompeii potest nihil Caesari negari omniaque ei cumulate, quae postulet, dari, quae ille amentissimus fuerit, nisi acceperit, praesertim quum impudentissime postulaverit. Quis enim tu es, qui dicas: „Si in Hispaniam profectus erit, si praesidia dimiserit?" tamen conceditur: minus honeste nunc quidem, violata iam ab illo re publica illatoque bello, quam si olim de ratione habenda impetrasset, et tamen vereor, ut his ipsis contentus sit. Nam quum ista mandata dedisset L. Caesari, debuit esse paullo quietior, dum responsa refer-

---

14 *omniaque et cumulate* — 16 *dimiserit."* — *Tamen conceditur?*

---

§ 1. *Tuae literae — sunt.* Ern. merito observat hic, ubi non de literis Attici universe agitur, sed de iis, quas Cicero proxime acceperat, potius dicendum fuisse *fuerunt.*

Nemo — detraxit. Urbe sine praesidio relicta, quamdiu metuebant, ne Caesar hostili animo ad eam accederet proscriptionesque Sullanas instauraret, praediorum urbanorum pretia insigniter fuisse deminuta, facile intelligitur. Hoc nunc Pompeio vitio vertit. In Med. male scriptum *praesidiis.*

§ 2. *Mecum* ɔ: apud me, tacite, non coram aliis. In eiusmodi locutionibus saepe additur *ipse,* quod tamen hic cum Ernesto non suo loco positum arbitror, scribendumque: *in quo accusavi mecum Pompeium, qui, quum ipse scriptor luc. esset,* cet. — De voc. *luculentus* monui ad II. 12, 4.

σηστιωδέστερον, magis Sestianum, quod magis Sestii ingenium referat. Quem autem appellat *Sestium nostrum,* neminem alium esse, nisi P. Sestium, L. F., cuius multa in his epistolis mentio est et quem Cicero a. 698 in iudicio defenderat, constat. Fuerit paulo ante in Cilicia, ut efficitur ex ep. 20, 1. V. Fam. § 5; nunc ad Pompeium accurrerat, et *cum imperio* erat in Italia. Vid. Att. VIII. 15, 3.

Omniaque ei cumulate — dari. Vulgo *et* pro *ei.* Correxit Kochius l. c. p. 274.

Si in Hispaniam profectus erit, si praesidia dimiserit. His conditionibus Caesar ab armis se discessurum promiserat. En ipsius verba: *Proficiscatur Pompeius in suas provincias, ipsi exercitus dimittant,* cet. de B. C. I. 9. — Quamvis autem illae conditiones durae sint et iniquae, *tamen conceditur.* Male distinxit Orellius; peius e scriptura cod. Med. nondum correcta *a me non conceditur* Kochius coniecit: *Omnino conceditur minus honeste nunc quidem* cet.

Debuit esse p. quietior ɔ: debuit reprimere impetum, paulisper se continere; at est *acer-*

rentur; dicitur autem nunc esse acerrimus. 3. Trebatius quidem scribit se ab illo IX. Kal. Febr. rogatum esse, ut scriberet ad me, ut essem ad urbem; nihil ei me gratius facere posse. Haec verbis plurimis. Intellexi ex dierum ratione, ut primum de discessu nostro Caesar audisset, laborare eum coepisse, ne omnes abessemus. Itaque non dubito, quin ad Pisonem, quin ad Servium scripserit. Illud admiror non ipsum ad me scripsisse, non per Dolabellam, non per Caelium egisse, quamquam non aspernor Trebatii literas, a quo me unice diligi scio. 4. Rescripsi ad Trebatium — nam ad ipsum Caesarem, qui mihi nihil scripsisset, nolui —, quam illud hoc tempore esset difficile; me tamen in praediis meis esse neque delectum ullum neque negotium suscepisse. In quo quidem manebo, dum spes pacis erit; sin bellum geretur, non deero officio nec dignitati meae, pueros ὑπεκθέμενος in Graeciam. Totam enim Italiam flagraturam bello intelligo. Tantum mali est excitatum partim ex improbis, partim ex invidis civibus. Sed haec paucis diebus ex illius ad nostra responsa responsis intelligentur, quorsum evasura sint. Tum ad te scribam plura, si erit bellum; sin autem etiam induciae, te ipsum, ut spero, videbo. 5. Ego IIII. Non. Febr., quo die has literas dedi, in Formiano, quo Capua redieram, mulieres exspectabam, quibus quidem scripseram tuis literis admonitus, ut Romae manerent, sed audio maiorem quendam in urbe timorem esse. Capuae Non. Febr. esse volebam, quia consules iusserant. Quidquid huc erit a Pompeio allatum, statim ad te scribam, tuasque de istis rebus literas exspectabo.

14 *excitatum est* —

rimus ɔ: omni vi bellum adornat copiasque promovet. Cf. ep. 18, 2.

§ 3. *Haec verbis plurimis.* Consentiunt in hac lectione codices noti omnes et recte sic dici nemo negat. Et tamen fuerunt, qui *pluribus* necessarium putarent. Quid facias homine, qui contendat dicendum esse *vrij uitvoerig*, tibi *zeer uitvoerig* eripiat? Cf. Osannum in Cic. de Repb. I. 12. *Haec plurimis a me verbis dicta sunt* mutationem reiicientem.

Ex dierum ratione ɔ: „computatis diebus, quo ille Trebatium haec scribere ad me iussit, et quo Pompeium et consules ab urbe discessisse nuntiatum est Caesari." Gronovius.

§ 4. *Tantum mali est excitatum.* Vulgo *excitatum est.* Sed *est* in codd. omissum, facilius ante *exc.* excidere potuisse cum Klotzio statuo. Pro *ex — ex* non dubito, quin *ab — ab* scribendum sit.

Sin autem etiam induciae. Ingeniose Schutzius: *Sin pax aut etiam induciae.*

XVIII. (*A. U. C.* 705.)

1. IIII. Non. Febr. mulieres nostrae Formias venerunt tuaque erga se officia plena tui suavissimi studii ad me pertulerunt. Eas ego, quoad sciremus, utrum turpi pace nobis an misero bello esset utendum, in For-

miano esse volui et una Cicerones. Ipse cum fratre Capuam ad consules — Nonis enim adesse iussi sumus — III. Non. profectus sum, quum has literas dedi. Responsa Pompeii grata populo et probata contioni esse dicuntur. Ita putaram. Quae quidem ille si repudiarit, iacebit; si acceperit.... Utrum igitur, inquies, mavis? Responderem, si quemadmodum parati essemus, scirem. 2. Cassium erat hic auditum expulsum Ancone eamque urbem a nobis teneri. Si bellum futurum est, negotium utile. Caesarem quidem L. Caesare cum mandatis de pace misso tamen aiunt acerrime delectum habere, loca occupare, vinciri praesidiis. O perditum latronem! o vix ullo otio compensandam hanc rei publicae turpitudinem! Sed stomachari desinamus, tempori pareamus, cum Pompeio in Hispaniam eamus. Haec optima in malis, quoniam illius alterum consulatum a re publica ne data quidem occasione repulimus. Sed haec hactenus. 3. De Dionysio fugit me ad te antea scribere, sed ita constitui, exspectare responsa Caesaris, ut, si ad urbem rediremus, ibi nos exspectaret; sin tardius id fieret, tum eum arcesseremus. Omnino quid ille facere debuerit in nostra illa fuga, quid docto homine et amico dignum fuerit, quum praesertim rogatus esset, scio, sed haec non nimis exquiro a Graecis. Tu tamen videbis, si erit, quod nolim, arcessendus, ne molesti simus invito. 4. Quintus frater laborat, ut tibi, quod debet, ab Egnatio solvat; nec Egnatio voluntas deest nec parum locuples est, sed quum tale tempus sit, ut Q. Titinius — multum enim est nobiscum — viaticum se neget habere idemque debitoribus suis denuntiarit, ut eodem fenore uterentur, atque hoc idem etiam L. Ligus fecisse dicatur, nec hoc tempore

---

4 *sin acceperit* — 9 *vincire* — 18 *rogatus esset .... sed* —

---

§ 1. *Si acceperit........* Reticet, quod vix audet scribere: *pax turpis consequetur*, pacem habebimus parum honestam.

§ 2. *Cassium.* Q. Cassium, qui paullo ante ad Caesarem profectus erat. Cf. Fam. XVI. 11, 2.

Vinciri praesidiis potest ad ipsum Caesarem referri. Frustra editores recentiores activum verbum Ciceroni obtrudunt. *Loca praesidiis vincire* nemo dixit, nec dicere potuit. Si hoc voluisset, Cicero scripsisset: *munire praesidiis*, ut Cat. I. 8. Sest. 78, quod Gronovius hic reponendum censuit.

Haec optima in malis. Scripsi de Lipsii coni. Extremis literis ob similitudinem sequentium IN MA omissis, ex OPT librarii fecerunt *opto*, Gruterus, quem recentiores editores secuti sunt, *optio*.

Ne data quidem occasione ɔ: alieno tempore, quum illi excercitus maximi essent, nobis copiae nullae, ut Manutius recte haec explicat. Male alii: ne tum quidem repulimus, quum nobis occasio daretur.

§ 3. *Scio* addidi e Z et duobus codd. Malaspinae. Nec video, cur Fr. Hofmannus l. c. 36 hoc verbum nimis languidum vocet. Gronovius hic statuit omitti: *tibi iudicandum relinquo.* Qui in margine codicis Memmiani *omitto* pro *omnino* scripsit, non vidit tum sequi non posse *sed haec non nimis exquiro a Graecis* ɔ: ab hominibus levissimis.

§ 4. *Ab Egnatio solvat* ɔ: solvat pecunia a debitore suo exacta. Mense Maio Q. frater nihildum a L. Egnatio expresserat. Vid. X. 15, 4.

Denuntiarit, ut eodem fenore uterentur. Q.

aut domi numos Quintus habeat aut exigere ab Egnatio aut versuram usquam facere possit, miratur te non habuisse rationem huius publicae difficultatis. Ego autem, etsi illud ψευδησιόδειον — ita enim putatur — observo, μηδὲ δίκην, praesertim in te, a quo nihil unquam vidi temere fieri, tamen illius querela movebar. Hoc, quidquid est, te scire volui.

Titinius etsi viaticum non habet, tamen pecuniam non exegit hoc tempore a debitoribus suis, sed concessit iis, ut retinerent, dummodo idem quod antea fenus persolverent.

μηδὲ δίκην. Integer versus est: μηδὲ δίκην δικάσῃς, πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς, quem alii Hesiodo, alii Pittheo, Phocylidi alii tribuebant. Hinc ψευδησιόδειον appellat Cicero. Plura de illo versu monet Leutschius ad Paroemiogr. Gr. II. p. 759.

Illius querela movebar ɔ: iure illum de te queri putabam. Perperam Klotz. scripsit *in illius querela movebar*. Nam quod in Med. est *nullius*, ortum est e prava geminatione ultimae literae vocis praecedentis.

XIX. (*A. U. C.* 705.)

Nihil habeo, quod ad te scribam, qui etiam eam epistolam, quam eram elucubratus, ad te non dederim. Erat enim plena spei bonae, quod et contionis voluntatem audieram et illum conditionibus usurum putabam, praesertim suis. Ecce tibi III. Non Febr. mane accepi literas tuas, Philotimi, Furnii, Curionis ad Furnium, quibus irridet L. Caesaris legationem. Plane oppressi videmur, nec quid consilii capiam, scio, nec mehercule de me laboro: de pueris quid agam non habeo. Capuam tamen proficiscebar haec scribens, quo facilius de Pompeii rebus cognoscerem.

---

2 *scribam. Quin* — 3 *non dedi.* —

Qui etiam — non dederim. Cum Wesenbergio, Emend. p. 123 non dubito, quin ita scribendum sit, ut Lambinus in Tornaesiano invenit. Leviter depravatum est in aliis: *quin etiam — dederam*, pro quo is, qui cod. Med. correxit, *dedi* male reposuit. Epistola autem illa ad Atticum non data non superest.

Contionis voluntatem. Cf. ep. 18, 1.

XX. (*A. U. C.* 705.)

1. Breviloquentem iam me tempus ipsum facit. Pacem enim desperavi; bellum nostri nullum administrant. Cave enim putes quidquam esse minoris his consulibus, quorum ergo spe audiendi aliquid et cognoscendi

---

§ 1. *Bellum nostri nullum administrant* ɔ: nihil agunt, quo opus est ad bellum.

His consulibus. Sunt dativi. Nihil minus curant quam bellum.

Quorum ergo spe audiendi aliquid. Etsi *ergo* non in codice inventum est, sic tamen cum Bosio pro *ego* scribere malui, quam contra Med. auctoritatem proscribere *aliquid*, quod si *ego* retinetur, non potest defendi. *Quorum ergo* est *quorum causa* et verba *spe audiendi aliquid* cet. indicant, qua re impulsus Capuam profectus sit. Orellius citavit Verg. Aen. VI. 670 *illius ergo venimus.* Cf. quae monui ad III. 23, 2. Ad vv. *ut eram iussus* cf. h. l. 16, 2 et 17, 5.

*

nostri apparatus maximo imbri Capuam veni pridie Nonas, ut eram iussus. Illi autem nondum venerant, sed erant venturi † inanes, imparati. Cnaeus autem Luceriae dicebatur esse et adire cohortes legionum Attianarum, non firmissimarum. At illum ruere nuntiant et iam iamque adesse, non ut manum conserat — quicum enim? — sed ut fugam intercludat. 2. Ego autem in Italia *καὶ συναποθανεῖν*, † nec te id consulo. Sin, extra. Quid ago? Ad manendum hiems, lictores, improvidi et negligentes duces, ad fugam hortatur amicitia Cnaei, causa bonorum, turpitudo coniungendi cum tyranno, qui quidem incertum est Phalarimne an Pisistratum sit imitaturus. Haec velim explices et me iuves consilio,

2 *inanes* sine suspicione νοθείας. — 6 συναποθανεῖν. *Nec te id consulo. Sin extra, quid ago?* —

Inanes, imparati. Altero vocabulo facile carebimus; temporis designatio aegre desideratur. Scribe igitur: *sed erant venturi Nonis imparati*, ut in hac ipsa epist. scripsit: *aderunt consules ad suas Nonas.* Ex *i nonis* librarii culpa factum *inanes.*

Legionum Attianarum. Fort. *Appianarum.* Cf. adn. ad ep. 15 extr.

Ut fugam intercludat. Cf. Bentl. ad Ter. Eun. I. 2, 83.

§ 2. *Ego autem in Italia καὶ συναποθανεῖν nec te id consulo.* Nemo editorum haec attigit, quae mihi quidem foedissime corrupta videntur. Offendit primum ellipsis verbi, quod ad *ego* referatur, *non recuso* vel simile quid; tum *consulo* cum duplici accusativo personae et rei, cuius alterum exemplum non novi nisi Plautinum ex Menaechmis. Et quis non sentit, quantopere tam inurbanum dictum a Ciceronis moribus abhorreat? Ulcus indicavi, in quo sanando mihi non satisfacio. Nam quod aptissimum esset: *Ego autem in Italia καὶ συναποθνησκεῖν Cnaeo lubenter volo* (Cf. ep. 23, 2 *pro quo emori quum pie possum, tum lubenter.* VIII. 2, 4. *Ego pro Pompeio lubenter emori possum*) nimis a codd. discedit. *Cnaeo et coss.* (consulibus) *volo,* facilius in illud abire potuit, sed minus aptum est. Peerlkampius mihi roganti quid de h. l. statueret, respondit Ciceronem hic usum videri Diphili versu, quem laudant intt. ad Marci Euang. XIV. 31, locumque ita restituit: *Ego autem in Italia, κἄν ἀποθνήσκειν δεῄ με, θάνοιμ' ἑκουσίος.* Cicero pro ἐγὼ δὲ scripsit *ego autem* propter additum *in Italia.*

Sin, extra ɔ: sed si hoc non licet, moriar cum Pompeio extra Italiam. *Quid ago?* quid nunc faciam? quod consilium sequar? manebone an fugiam? Recte ponitur praesens in tali quaestione. Cf. Heinsius ad Verg. Aen. X. 675. Sed si retinemus vulgatam verborum distinctionem *sin extra, quid ago?* necessarium est futurum *quid agam?* ut ep. 21, 3 et 22, 2. Nam Pompeius nondum erat extra Italiam. Itaque illa quaestio urgens *quid ago?* erat praepropera.

Turpitudo coniungendi. Magna lis est inter grammaticos de h. l. et similibus, utrum gerundium passive ponatur, an passive poni videatur. Hoc contendunt Reisigius in schol. Gramm. § 436, ubi Haasius contrariae opinionis defensor alios citat, Handius, Enchir. stili Lat. p. 227, Teipelius in Nov. Ann. Philol. XXIV. p. 216, Madvigius Gr. Lat. § 444*a* alii plurimi. Illud placet Zumptio Gr. Lat. § 658, Haasio ad Reisigium, adn. 580 et 593. Ex qua grammaticorum fluctuatione hoc collegit Weissenbornius de Gerundio et Gerundivo linguae Lat. p. 138, neutri verborum generi gerundia esse adscribenda. Cuius sententia mihi quidem nunc probatur, nec longe inde absunt, qui in explicandis gerundiis utuntur substantivis abstractis. *Turpitudo coniungendi* = turpitudo coniunctionis, *censendi causa convenire* = ad censum convenire, cet.

Phalarimne an Pisistratum ɔ: saevamne Phalaridis an clementem Pisistrati dominationem.

Carere. Recepi Mureti emendationem. Ex

etsi te ipsum istic iam carere puto, sed tamen quantum poteris. Ego si quid hic hodie novi cognoro, scies. Iam enim aderunt consules ad suas Nonas. Tuas quotidie literas exspectabo. Ad has autem, quum poteris, rescribes. Mulieres et Cicerones in Formiano reliqui.

---

1 *calere* —

---

libris affertur *calere*, quod huic loco non convenire statuet mecum, qui diligenter locos excusserit, ubi *calere* metaphorice ponitur. Unum afferam, ex quo vis verbi satis percipitur. *Valde metuo*, scribit Cicero ad Trebatium VII. 10, 2, *ne frigeas in hibernis, quamobrem camino luculento utendum censeo. Quamquam vos nunc istic satis calere audio.* Vides contrarium esse *frigendi*. Igitur qui *iam calet*, is antea frigebat; quod ab h. l. plane alienum. Qui agitatur et curis molestiisque conficitur, recte *aestuare* et *sudare* dicetur, *calere* non magis quam *ardere*.

XXI. (*A. U. C.* 705.)

1. De malis nostris tu prius audis quam ego. Istinc enim emanant. Boni autem hinc quod exspectes, nihil est. Veni Capuam ad Nonas Febr., ita ut iusserant consules. Eo die Lentulus venit sero, alter consul omnino non venerat VII. Idus. Eo enim die ego Capua discessi et mansi Calibus. Inde has literas postridie ante lucem dedi. Haec, Capuae dum fui, cognovi: nihil in consulibus, nullum usquam delectum. Nec enim conquisitores φαινοπροσωπεῖν audent, quum ille adsit, contraque noster dux nusquam sit, nihil agat; nec nomina dant. Deficit enim non voluntas sed spes. Cnaeus autem noster — o rem miseram et incredibilem! — ut totus iacet! Non animus est, non consilium, non copiae, non diligentia. Mittam illa, fugam ab urbe turpissimam, timidissimas in oppidis contiones, ignorationem non solum adversarii sed etiam suarum copiarum: hoc cuiusmodi est? 2. VII. Id. Febr. Capuam C. Cassius tribunus pl. venit, attulit mandata ad consules, ut Romam venirent, pecuniam de sanctiore aerario auferrent, statim exirent. Urbe relicta redeant: quo

---

2 *istim* — 8 *ille adsit contra, noster* — 13 *copiarum. 2. Hoc cuiusmodi* —

---

§ 1. *Conquisitores* sunt, qui mittuntur delectus habendi causa. Mil. 67. Hirt. de B. Alex. 2.

Adsit ɔ: ubique sit, ut apparet ex opposito *nusquam sit* ɔ: ubique desideretur. Ergo *contra* non debet coniungi cum *adsit*. Scripsi autem *contraque*, quum in Med. sit *contra quem*. Similiter p. Marc. 20 *non tua ulla culpa est —, contraque summa laus.*

Mittam illa, fugam — copiarum: hoc cuiusmodi est? Ita haec distinguenda censeo.

Ignorationem non *ignorantiam* Cicero dicit, nisi uno loco Acad. I. 42. Nam in Lael. 70 boni libri illud tuentur, et p. Flacco, 47 verba *ignorantiam literarum* non esse Ciceronis, sed inepti glossatoris nunc satis constat.

§ 2. *Mandata* Cn. Pompeii. Mox *consul* est Lentulus; nam Marcellus non venerat.

praesidio? deinde exeant: quis sinat? Consul ei rescripsit, ut prius ipse in Picenum. At illud totum erat amissum; sciebat nemo praeter me ex literis Dolabellae. Mihi dubium non erat, quin ille iam iamque foret in Apulia, Cnaeus noster in navi. 3. Ego quid agam? Σκέμμα magnum, neque mehercule mihi quidem ullum, nisi omnia essent acta turpissime, neque ego ullius consilii particeps; sed tamen, quod me deceat. Ipse me Caesar ad pacem hortatur. Sed antiquiores literae, quam ruere coepit. Dolabella, Caelius: „me illi valde satisfacere." Mira me ἀπορία torquet. Iuva me consilio, si potes, et tamen ista, quantum potes, provide. Nihil habeo tanta rerum perturbatione quod scribam. Tuas literas exspecto.

§ 3. Σκέμμα *magnum; neque mehercule mihi quidem ullum, nisi* cet. Post *ullum* videtur intercidisse *esset*, et post *sed tamen*, quibus particulis oratio instauratur, necessario e superioribus mente repetendum *quid agam*.

XXII. (A. U. C. 705.)

1. Pedem in Italia video nullum esse, qui non in istius potestate sit. De Pompeio scio nihil, eumque, nisi in navem se contulerit, exceptum iri puto. O celeritatem incredibilem? Huius autem nostri.... Sed non possum sine dolore accusare eum, de quo angor et crucior. Tu caedem non sine causa times, non quo minus quidquam Caesari expediat ad diuturnitatem victoriae et dominationis, sed video, quorum arbitrio sit acturus. Recte sit. 2. Censeo cedendum † de oppidis his. Egeo consilii.

4 *Huius autem nostri?* — 8 *acturus.* 2. † *Recte sit. Censeo cedendum de oppidis his.* —

§ 1. *Huius autem nostri...* Oppositio et res ipsa monet nomen a Cicerone omissum, ne Pompeium accusaret, esse *tarditatem* vel etiam *negligentiam*.

De quo angor. Recte Bakius Schol. Hypomn. III. p. 313, negavit hoc exemplo defendi, quod in Bruto § 10 editur: *ut omnis, quae me angebat de republica, cura consederit.* Nimirum distinguendum erat: — *angebat, de republica cura consederit.*

Non quo minus quidquam C. expediat. Melius inverso ordine scriberetur: *quidquam minus.*

§ 2. *Recte sit. Censeo cedendum † de oppidis his. Egeo consilii.* Haec corrupta esse quivis videt, sed nemo adhuc probabiliter haec verba restituit. Unam indicabo Moseri suspicionem, ab Orellio in altera edit. non accurate laudatam. Ille igitur Symb. Crit. V. p. 13 ita scribit: *Rectene sic censeo: cedendum de oppidis his? Egeo enim consilii. Quod optimum factu videbitur, tu facies.* Quae quam inania sint, nemo non videt, qui postrema et quae cum iis cohaerent: *Cum Philotimo loquere, atque adeo Terentiam habebis Idibus,* attente legit. Quid enim *faciet* Atticus? inibitne cum Ph. et T. consilium, utrum recte an secus Cicero de oppidis his cedendum censeat? aut, ut verba minus urgeam, utrum recte an secus cedat? Sed piget aliorum ineptias excutere. Equidem ex Philotimi et Terentiae mentione perspicio his verbis agi de re pecuniaria, quam Cicero absens ipse expedire non poterat, et lucem peto ex § 5, ep. 13 *a*, ubi in aenigmate de Oppiis *Terentiae summa* bono casu memoratur. Quid multa? Locum sic refingo: *Recte sit.* 2. *Censeo cedendum Oppiis.*

Quod optimum factu videbitur, facies, cum Philotimo loquere, atque adeo Terentiam habebis Idibus. Ego quid agam? qua aut terra aut mari persequar eum, qui ubi sit, nescio? Etsi terra quidem qui possum? mari quo? Tradam igitur isti me? Fac posse tuto — multi enim hortantur —, num etiam honeste? Nullo modo. Equidem a te petam consilium, ut soleo. Explicari res non potest. Sed tamen, si quid in mentem venit, velim scribas et ipse quid sis acturus.

---

5 *Quid? a te petam —*

Hic egeo tuo auxilio. Quod optimum factu videbitur, facies, cum Ph. loquere atque adeo T. habebis Idibus. — *Recte esse* Tullianum quum sit (vid. ad I. 7, 1), non est quod votum *Recte sit,* quod in omnibus libris inventum videtur, convellamus. Victorius comparavit Demosthenis illud χρηστὰ δ' εἴη. Reliqua explicatione non egent. Ad idem negotium refero haec verba ex ep. 26 § 3. *De HS. XX Terentia tibi rescripsit.*

Equidem a te petam consilium, ut soleo. Sic scripsi cum Buchelero Mus. Rhen. XIII. p. 591 e Med., nisi quod ibi scriptum est *quidem.* Quod Bosius dedit: *Quid? a te petam consilium, ut soleo?* displicet quum ob dubitationem, tum ob *Quid?* nude positum.

XXIII. (*A. U. C.* 705.)

1. v. Id. Febr. vesperi a Philotimo literas accepi, Domitium exercitum firmum habere, cohortes ex Piceno, Lentulo et Thermo ducentibus, cum Domitii exercitu coniunctas esse, Caesarem intercludi posse, eumque id timere, bonorum animos recreatos Romae, improbos quasi perculsos. Haec metuo equidem ne sint somnia, sed tamen M'. Lepidum, L. Torquatum, C. Cassium tribunum pl. — hi enim sunt nobiscum, id est, in Formiano — Philotimi literae ad vitam revocaverunt. Ego autem illa metuo ne veriora sint, nos omnes paene iam captos esse, Pompeium Italia cedere; quem quidem — o rem acerbam! — persequi Caesar dicitur. Persequi Caesar Pompeium? Quid? ut interficiat? O me miserum! Et non omnes nostra corpora opponimus? in quo tu quoque ingemiscis. Sed quid faciamus? Victi, oppressi, capti plane sumus. 2. Ego tamen Philotimi literis lectis mutavi consilium de mulieribus, quas, ut scripseram ad te, Romam remittebam: sed mihi venit in mentem multum fore sermonem, me iudicium iam de causa publica fecisse, qua desperata quasi hunc gradum mei reditus esse, quod mulieres revertissent. De me autem ipso tibi assentior, ne me dem incertae et periculosae fugae, quum rei publicae nihil prosim, nihil Pompeio, pro quo emori quum pie possum,

---

§ 2. *Quas — Romam remittebam* ɔ: remittere volebam, remissurus eram.

Quasi hunc gradum. Malim *hunc quasi gradum,* ut in simili dicto in orat. II de leg. agr., 38.

tum lubenter. Manebo igitur, etsi vivere .... 3. Quod quaeris, hic quid agatur, tota Capua et omnis hic delectus iacet, desperata res est, in fuga omnes sunt, nisi † quid eius fuerit, ut Pompeius istas Domitii copias cum suis coniungat. Sed videbamur omnia biduo triduove scituri. Caesaris literarum exemplum tibi misi; rogaras enim: cui nos valde satisfacere multi ad me scripserunt, quod patior facile, dum ut adhuc nihil faciam turpiter.

3 *nisi quid* —

Manebo igitur, etsi vivere....... Dura aposiopesis. *Non lubet, taedet, turpe est* vel tale quid omissum videtur.

§ 3. *Nisi † quid eius fuerit.* Retinui id, quod cod. Med. praebet, sed vitiosum arbitror, etsi scio Latinum esse: *quid eius est*, et *nescio quid eius sit*. Cf. Att. XVI. 4, 3. Sed illud non est huius loci. Non dubito, quin Ciceronis sit: *nisi qui deus fecerit, ut* cet. Ita demum fut. exactum recte ponitur, ut in simillimis locutionibus, Att. I. 16, 6. Fam. XVI. 12, 1.

Multi — scripserunt. In his Dolabella et Caelius. Cf. ep. 21, 3.

XXIV. (*A. U. C.* 705.)

Philotimi literae me quidem non nimis, sed eos, qui in his locis erant, admodum delectarunt. Ecce postridie Cassii literae Capua a Lucretio, familiari eius, Nigidium a Domitio Capuam venisse, eum dicere Vibullium cum paucis militibus e Piceno currere ad Cnaeum, confestim sequi Caesarem, Domitium non habere militum III. milia. Idem scripsit Capua consules discessisse. Non dubito, quin Cnaeus in fuga sit, modo effugiat. A consilio fugiendi, ut tu censes, absum.

3 *Cassio litterae* —

Cassii literae. Sic libri scripti. Recte. Cf. adnot. mea ad II. 13, 1. Similiter quae Nonius p. 83 affert ex *epistola Paeti*, desumpta sunt e Ciceronis epist. ad Paetum, quae servata est inter Fam. IX, 20. Male h. l. editores secuti sunt Bosium e codd. suis scribentem *Cassio.*

XXV. (*A. U. C.* 705.)

Quum dedissem ad te literas tristes et metuo ne veras de Lucretii ad Cassium literis Capua missis, Cephalio venit a vobis, attulit etiam a te literas hilariores, nec tamen firmas, ut soles. Omnia facilius credere possum, quam quod scribitis, Pompeium exercitum habere. Nemo huc ita

A vobis ɔ: ex urbe.

Nec tamen firmas ɔ: incerta, dubia nuntiantes, quae rumores continent, non res exploratas.

affert omniaque, quae nolim. O rem miseram! Malas causas semper obtinuit, in optima concidit. Quid dicam? nisi illud eum scisse — neque enim erat difficile —, hoc nescisse. Erat enim ars difficilis recte rem publicam regere. Sed iam iamque omnia sciemus et scribemus ad te statim.

1 *Rem miseram* —

Omniaque, quae nolim ɔ: sed omnes afferunt omnia, *quae nolim*. De usu particularum *que* vel *ac* in adiungenda sententia affirmante neganti monuit Madv. Gr. Lat. § 175, adn. 2. Exemplis citatis addi possunt ad Att. VIII. 11 *d*, 1 *non exspectavi, dum mihi a te literae redderentur, confestimque — iter ad te facere coepi*, ubi vid. Matthiae, IX. 2 A, 1. Liv. XXI. 4. *Pauci ac ferme optimus quisque Hannoni adsentiebantur*. Cf. Kritze ad Sal. Iug. 107, 3. — De subiecto *quisque* vel *omnes* e praecedenti *nemo* assumendo dixerunt intt. ad Hor. Serm. I. 1, 1.

O rem miseram. Torn. et liber Malasp. *O* deest in Med. Cicero solet addere. Vid. VII. 9, 3. 21, 1. 23, 1. VIII. 3, 6. 8, 2 et saepius.

Malas causas semper obtinuit. Dolor et desperatio hic Ciceronem iniustum reddit.

Rem p. regere. Perperam Graevius e libro Helmst. nullius pretii edidit, *rempb. gerere. Regnare* et *regnum* sunt eorum, qui in civitate libera abutuntur sua potentia; vid. Iac. Gronov. et Drak. ad Liv. XXIV. 29, 7; quorum autem potestas late patet, hi *regunt remp.* Cf. Cic. Off. I. 92. Acad. II. 115.

XXVI. (*A. U. C.* 705.)

1. Non venit idem usu mihi, quod tu tibi scribis: „Quoties exorior!” Ego enim nunc paullum exorior, et maxime quidem iis literis, quae Roma afferuntur, de Domitio, de Picentium cohortibus. Omnia erant facta hoc biduo laetiora. Itaque fuga, quae parabatur, repressa est. Caesaris interdicta,

si te secundo lumine hic offendero,

respuuntur. Bona de Domitio, praeclara de Afranio fama est. 2. Quod me amicissime admones, ut me integrum, quoad possim, servem, gratum est. Quod addis, ne propensior ad turpem causam videar, certe videri possum. Ego me ducem in civili bello, quoad de pace ageretur, nolui esse, non quin rectum esset, sed quia, quod multo rectius fuit, id mihi

§ 1. *Non venit*, cet. *Nunc venit*, quod Iunius in optimo codice legisse testatur, ut bene observat Orellius, reiiciendum est vel propter sequens *nunc*. „Immo hoc dicit: Non possum de me dicere, quod tu de te scribis: *Quoties exorior!* i. e. quoties ad spem meliorem revocor! Nunc demum paullum recreatus sum.” Orell. in edit. priore.

Exorior ɔ: ad spem redeo, emergo ut sol e nebulis.

Si te secundo lumine hic offendero, moriere. Versus Ennii ex Medea citatus iterum in orat. p. Rab. Post. 29. Expressit poeta hunc versum ex Euripidis Medea: εἰ σ' ἐπιοῦσα λαμπὰς ὄψεται θεοῦ — θανεῖ. v. 352.

§ 2. *Quod multo rectius fuit, id mihi fran-*

fraudem tulit. Plane eum, cui noster alterum consulatum deferret et triumphum — at quibus verbis! „pro tuis rebus gestis amplissimis" — inimicum habere nolueram. Ego scio et quem metuam et quam ob rem. Sin erit bellum, ut video fore, partes meae non desiderabuntur. 3. De HS. $\overline{XX}$. Terentia tibi rescripsit. Dionysio, dum existimabam vagos nos fore, nolui molestus esse. Tibi autem crebro ad me scribenti de eius officio nihil rescripsi, quod diem ex die exspectabam, ut statuerem, quid esset faciendum. Nunc, ut video, pueri certe in Formiano videntur hiematuri. Et ego? Nescio. Si enim erit bellum, cum Pompeio esse constitui. Quod habebo certi, faciam ut scias. Ego bellum foedissimum futurum puto, nisi qui, ut tu † scis, Parthicus casus exstiterit.

---

dem tulit. Recte Man. interpretatur de Catilinae coniuratione oppressa, quae res Ciceroni perniciem attulit. Pro mercede reipb. conservatae tulit exilium.

§ 3. *Diem ex die exspectabam.* Graeci dicunt ἐξ ἡμέρας ἐς ἡμέραν ἀναβάλλεσθαι (Herod. IX. 8), Latini etiam *diem ex die* (Caes. B. G. I. 16) *diem de die differre* (Liv. XXV. 25, 4). Sed *de die in diem* barbarum est. Cf. Hand. in Turs. II. p. 207.

Nisi qui, ut tu † scis, Parthicus casus exstiterit. „Malim *ut tu scribis.* Sic supra pro *ad me scribenti* Med. et Oxon. ψ habent *ad me scienti.*" Orell. Quem Cicero dicat *casum Parthicum,* bene intellexit Schutzius, cuius haec verba sunt: „ut opinor, respicit repentinum illum et insperatum Parthorum ex Bibuli provincia discessum, ut dicat: nisi, ut Bibulo, sic Pompeio Parthicus casus exstiterit, ut Caesar dimisso Pompeio sic in Galliam redeat, ut Parthi infectis rebus domum redierunt. Locus est simillimus VII. 1, 2. *Videre enim mihi videor,* cet. Addo ep. 2 extr. *Sed, ut nihil magnopere metuam, Parthi faciunt, qui repente Bibulum semivivum reliquerunt.*